

IV. B. 125. (4)

BIBLIOTHECA INDICA.

WORK No. 237.

KṚTYARATNĀKARA.

SANSKRIT TEXT.

कृत्यरत्नाकरः ।

महासान्धिविग्रहिक-श्रीचण्डेश्वरठक्कुरविरचितः ।

KṚTYARATNĀKARA

A TREATISE ON SMṚTI.

BY

CAṆDEŚVARA ṬHAKKURA.

EDITED BY

PANḌIT KAMALA-KRṢṢNA SMṚTITĪRTHA.

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS.
PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

CALCUTTA.

1925

BI 2-37

SI n 1946

6037

PREFACE.

It is necessary to say a few words about the author and his works in presenting to the public this treatise. Paṇḍit Caṇḍeśvara Thakkura's works of the "Ratnākara" (रत्नाकर) series are (1) Kṛtya Ratnākara (कृत्यरत्नाकर), the present publication, (2) Gṛhastha Ratnākara (गृहस्थरत्नाकर), (3) Dāna Ratnākara (दानरत्नाकर), (4) Pūjā Ratnākara (पूजारत्नाकर), (5) Śuddhi Ratnākara (शुद्धिरत्नाकर), and (6) Vivada Ratnākara (विवाद-रत्नाकर). Another treatise, Vyavahara Ratnakara, is also mentioned to be seventh of the series. The manuscripts of the second to the fourth of the series are also now being collected and collated by me for publication, in due course, if possible, under the patronage of the Asiatic Society of Bengal.

Caṇḍeśvara Thakkura was a Maithili (मैथिलि) Brāhmaṇa and flourished during the period of the Karnata dynasty of Mithila. It appears from his introductory remarks in the treatise that his grandfather Devāditya (देवादित्य), was minister to Hara Singha Deva (हरसिंहदेव),¹ King of Mithilā (मिथिला), and his father Bireśvara Thakkura (बीरेचरठकुर) also held the same position. He succeeded his father and was Sāndhi Bigraṇik (सान्धि-विग्रहिक), a joint post of minister of peace and war. The duties of this high position required the combination of erudite scholarship, knowledge of the tactics of war, valour and administrative qualities. He conducted successfully an expedition to Nepal and established there the supremacy of Hara Singha Deva referred to later on in this preface. He was the first Brāhmaṇa from an outside territory who touched and worshipped the celebrated Deity "Paśūpatinātha" (पशुपतिनाथ) of Nepal. He made a gift of many villages to Brāhmaṇas and also had a very large tank excavated in Abhirāmpura (अभिरामपुर)

¹ Some say Hari Singha Deva (हरिसिंहदेव), but in several manuscripts Hara Singha Deva (हरसिंहदेव), is mentioned

To determine the age of his existence, we find that he flourished long before Raghunandana Bhaṭṭācārya, the Bengali scholar, who flourished in the latter half of the sixteenth century and who has quoted the Ratnākara freely as authority in several of his compilations; and following are some of the instances :—

- Suddhi Ratnākara (शुद्धिरत्नाकर)—In Mumuṣṣu Kṛtya of Suddhi-tattva (मुमुक्षुस्तत्त्व of शुद्धि)
 Gṛhasthā Ratnākara (गृहस्थरत्नाकर)—In Sāmānya Kāṇḍa Udbāha-tattva (सामान्यकाण्ड of उद्बाहस्तत्त्व).
 Pūjā Ratnākara (पूजारत्नाकर)—In Deva Pūjā Prakāśa of Ahnika-tattva (पूजाप्रकाश of आह्निकतत्त्व)
 Ratnākara generally (रत्नाकरमत)—In Gaṅgā Māhātmya Prāyaścittā-tattva (गङ्गामाहात्म्य of प्रायश्चित्त)
 Kṛtyā Ratnākara (कृत्यरत्नाकर)—In Nāga-pāñcamī Tithi-tattva (नागपञ्चमि तिथितत्त्व).

In all cases Raghunandana has shown a great appreciation of the Ratnākara series as authoritative texts.

In regard to internal evidences concerning his age, the following Sloka occurs at the end of his treatise Viśva Ratnākara (विवादरत्नाकर), which has been published in Bibliotheca Indica of the Asiatic Society of Bengal :—

रसगुणभुजचन्द्रैः समिते शाकवर्षे
 सप्तमि भवक्षपलं वाग्मतौ मित्रतौर ।
 अस्मिन् तुलितमुषैरात्मना स्वर्णराशि
 निधिरखिलगुणानामुत्तरः सोमनाथः ॥

This shows that the author was in Nepal in 1236 Saka (about six centuries ago, when he performed the religious duty of (तुलापुत्रदान) making gifts weighing equal to one's body, on the banks of the river Bagmati (वाग्मतौ). Candesa

Thakkura (**थक्कर**) has also referred to Paṇḍit Halāyudha (**हलायधु**) of Lakṣaṇa Sen's (**लक्षणेन**) court and to the Dāna sāgara (**दानसागर**) of Ballāla Sena (**बलालसेन**) in his treatises and these references establish the fact that he flourished after them. I may also incidentally mention in this connection that in one of the four manuscripts which has been used for this edition and which belongs to the Government collection in the Asiatic Society of Bengal, it is stated that the manuscript copy was written in (**लं सं**) Lakhana Sambat 392, or more than four hundred years ago.

As regards other corroborative sources concerning the age of the author, Nānyūpa or Nānyadeva (**नान्यूप** or **नान्यदेव**) is said to be the head of the Karmāṭaka family of Nepal and the founder of the Simraol dynasty of Mithilā. He flourished about 1097 A.D., and his descendants were Gangādeva, Nṛsingha, Rāmasingha, Śaktisingha, Bhūpālasingha and Harisingha,¹ whose age was at about 1324 A.D., as would appear from the following circumstance—Gyasuddin Tughluk, Emperor of Delhi, when returning with an army after an expedition to Bengal about 1324 A.D., was met on the way by Rājā Hari Singha Deva of Simraol and defeated him. Hari Singha Deva escaped to Nepal and founded a kingdom there. (Professor Cecil Bendall's 'History of Nepal and Surrounding Kingdoms,' published in the *Journal* of the A.S.B., Vol. LXXII, Part I, page 14.) Candēśvara was minister of Hari Singha Deva and it appears from the above that he flourished about 600 years ago or about 240 years before Raghunandana, the age of whose works has been determined to be after 1560 A.D. I am indebted to my friend Paṇḍit Binod Behari Bidyabinod of the Archaeological Department of the Government of India, for the historical facts referred to above.

Vidyapati is said to be a descendant in the third generation from Candēśvara's uncle.

It is of interest to quote here the following two ślokaś which

¹ Duff's chronology of India, page 134.

form the concluding portion of the introduction to Kṛtya Ratnākara.

निष्ठाणः कल्पदृष्टं कृत्स्नं परिसरे कामधेनुं दधानः
 क्वाप्यन्तः पारिजातं क्वचिदपि च दधदोषयादोविमुक्तः ।
 श्रीमच्छण्डेश्वरेण स्मृतिनिगमविदा तन्यते तेन तद्वत्
 विष्णुव्यासादिवाक्यस्फुरदमृतमयः कृत्यरत्नाकरोऽयं ॥
 यस्मिन् क्वचिदपि शंसति कामधेनु
 यंचेष्टमल्पमपि कल्पतर्जनं दत्ते ।
 भक्ते न गन्धमपि कृत्स्नं पारिजात
 स्तुतुं सर्व्वमेष विविनक्ति नयप्रवीणः ॥

In these two śloka (श्लोक), he refers to the old and authoritative important compilations Kāmādhenū (कामधेनु), Kalpataru (कल्पतरु), and Pārijātā (पारिजात), and felicitously expresses that in Kṛtya Ratnākara (कृत्यरत्नाकर), he supplements whatever is wanting and whatever is not elaborately expounded in the above compilations. The composition of the śloka also shows the poetical qualities of the author.

There are twenty-two chapters (तरङ्ग) in the present work as noted by the author in the introduction. The first chapter relates to the theory of religion (धर्मनिरूपण), the second to definitions (परिभाषा), the third to the description of the months (मासपरिस्थिति), the fourth to fifteenth to the duties and rites to be performed during each of the twelve months, the sixteenth to Malamāsa (मलमास), the seventeenth to miscellaneous subjects (प्रकीर्ततरङ्ग), the eighteenth to rites and ceremonies of the several week days (वारविधितरङ्ग) and to religious vows (व्रतविधितरङ्ग), the nineteenth and twentieth to the sun's passage from one sign to another (रविचक्रान्ति), the twenty-first to the new moon (नवमावस्था), and the twenty-second to eclipses (ग्रहण). It would appear from the above that there are three distinct divisions in the work. The first part deals with the theories of religion and definitions and runs up to first eighty pages; the second part in thirteen chapters delineates the religious rites of the twelve months of the year and covers pages 81 to 560; and the third part in seven chapters running from pages 561 to 640, deals with the new moon, eclipses, etc. In the chapter on the theory

of religion (धर्मनिरूपण तरङ्ग), the author, in four sections, namely स्वरूप, फल, निमित्त, and परिमाण, handles his subject most eruditely, and the different phases are discussed there in a new light which does not appear in many of the authoritative compilations on the subject. In the twelve chapters dealing with the months of the year, details are given of all the rites and ceremonies prescribed by Smṛti (स्मृति) and the Purāṇas (पुराण) in a very instructive and useful way. Special mention may be made of the section dealing with खड्गनदशन (having a sight of the bird Khanjāna) in the chapter relating to the month of Āśvina (आश्विन), where the subject is dealt with in such a comprehensive way as is not found in any other compilation.

Four manuscripts of the Kṛtya Ratnākara, indicated as A, B, C, and D in the foot-notes, have been collated for the present edition. The first, indicated as A, belongs to the Asiatic Society of Bengal, the second, B, to the Darbhanga Library, the third, C, to the Government Collection in the Asiatic Society of Bengal and the fourth, D, to the Library of the India Office in London. There are very few copying errors in the manuscripts marked C and D, the former, marked C, is especially reliable and concludes with the date in the Nepalese era, of the completion of the writing. I am indebted to the Asiatic Society of Bengal for kindly obtaining on loan the copy marked D from the India Office and also to Babu Ashutosh Chatterji, District Judge of Laheria Serai for the manuscript marked B.

For centuries there have been divergences of opinion regarding the interpretation of religious texts between the Maithili (मैथिलि) and the Gour (गौड़) Paṇḍit Samaj. Evidence of this is shown in many Gauria and Maithili religious text books and compilations, where one or other of the views is deprecated. There are instances also in which the Gauria Paṇḍit corroborates his own views of the text by quoting the Maithili Paṇḍit and *vice versa*. In Kṛtya Ratnākara also such instances occur and in many cases the author corroborates his views by quoting from Gauria texts.

It will be of interest to note a few salient points of differ-

ence in opinion between Caṇḍeśvara and Raghunandana, as the latter is looked upon as the sole authority in religious and social matters by the Hindus of Bengal.

Raghunandana says :

(1) On the Daśaharā (दश-हरा) day, bathing is efficacious in the Ganges only.

(2) On the Maghā Trayodaśī (मघात्रयोदशी) day, any one having male issue should perform the Śraddha without boiled rice offerings (पिण्ड).

(3) Jayanti Yoga (जयन्ती-योग) occurs at midnight of the eighth day after the new moon (कृष्णाष्टमी) in the month of Bhādra (भाद्र) if Rohini Yoga (रोहिणीयोग) exists at the time.

Caṇḍeśvara says :

(1) On the Daśaharā day, bathing is efficacious in any river.

(2) Any one having male issue should perform the Śraddha without boiled rice offerings (पिण्ड) in Maghā Śraddhas (मघात्राद) only. In the case of Maghā Trayodaśī Śraddha (मघात्रयोदशीत्राद), boiled rice offerings (पिण्ड) should be given by all.

(3) Jayanti Yoga occurs at any time of the eighth day after the new moon in the month of Bhādra if Rohini Yoga exists.

A comprehensive index has been added for easy reference. The names of the Samhitā (संहिता), Purāṇa (पुराण), and Smṛti compilations (स्मृतिनिबन्ध) and also of the authors and the Ṛṣis (ऋषि) quoted by Caṇḍeśvara have been added in the index.

In conclusion I have to express my grateful acknowledgments to the Asiatic Society of Bengal for the kind permission accorded to me to edit this rare and valuable manuscript and also to Mr. Johan van Manen, General Secretary to the Asiatic Society of Bengal, for the encouragement and advice he freely bestowed.

KAMALA KRISHNA SMRITITIRTHA.

BHATPARA,
DISTRICT 24-PARGANAS.
20th November, 1924.

भूमिका ।

मैथिलभूसुरस्य चण्डेश्वरस्य कृतिः कृत्यरत्नाकरोऽयमेतत्कोविद-
प्रणीत स्मृतिनिबन्धरत्नाकरान्तर्गतः प्रथमो ग्रन्थः । ग्रन्थारम्भे च ग्रन्थकार-
प्रदत्तपरिचयेनैवं ज्ञायते यथाऽस्य पितामहो देवादित्यो मिथिलाधिपते-
र्हरिसिंहदेवस्य सान्धिविग्रहिक आसीत् तदनु तत्तनयो वीरेश्वरठक्कुरो-
ऽस्य पिता तदेव पदमलङ्कृतवान् तदनु च वीरेश्वराङ्गजनिरसौ चण्डेश्वर-
ठक्कुरस्तदेव पिठपैतामहं पदं स्वगुणैरधिरोह ।

सान्धिविग्रहिकचण्डेश्वरठक्कुरो नेपालभूपतिं विजितवान् । भगवतः
पशुपतिनाथस्य च नेपालराजेतरकृतपूजायामङ्गस्पर्शनं तदुपजमभूत् । यस्य
नेपाले खोपजीव्यभूपतेर्हरिसिंहदेवस्याद्वयं प्रभुत्वं संस्थाप्य बहून्स्वाम्य-
हारान् ब्राह्मणसादकत अभिरामपुरे च विशालं सरो निर्मायाक्षयां
कीर्त्तिमरक्षत् ॥

गौड़ीय धर्मव्यवस्थापक रघुनन्दनभट्टाचार्यपादेभ्योऽयं निबन्धकारः
पूर्वतनः, तन्निदर्शनञ्च यदमी रघुनन्दनभट्टाचार्याः स्वीयाष्टाविंशतितत्त्वेषु
वज्रसु स्थानेषु चण्डेश्वरीयरत्नाकरमतमुपजीव्यतया दर्शितवन्तः । अन्य-
च्चासौ लक्ष्मणसेनसभास्तरागां हलायुधपादानां परवर्त्ती यस्मादनेन
स्वग्रन्थे तेषां वचांमि प्रमाणत्वेनावतागितानि दृश्यन्ते । चण्डेश्वरः कदा
मिथिलामलङ्कृतवान् तच्च सम्यक् तल्लिपित एवावगम्यते एमियाटीक
सभानुमतविलोपिकायामेतद्ग्रन्थकर्त्तृविवादरत्नाकराख्यमन्यत् पुस्तकं मुद्रित-
मास्ते तद्ग्रन्थोपसंहारे ग्रन्थकर्त्तृरेवं परिचयो लभ्यते यथा--

रसगुणभुजचन्द्रैः सम्मिलिते प्राक्वर्षे,
सहसि धवलपक्षे वाग्मतीमिन्दुतीरे ।
अदित तुलितमुच्चैर्गात्रना स्वर्गाराशिं
निधिरखिलगुणानामुत्तरः सोमनाथः ।

एतेनैतत्प्रमाणितं यथाऽयं षट्शतवर्षपूर्ववर्त्ती खृष्टीय चतुर्दश-
शताब्दीयः । विवादरत्नाकरसम्पादकोऽप्येतत्प्रमाणमुपजीव्य षट्त्रिंश-
दधिकद्वादशशतशके ग्रन्थकर्तृस्तुलापुरुषदानमङ्गीकृत्य एवमेवास्य समय-
मवधारितवान् । परन्तु मदीयबाल्यबन्धुर्विनोदविहारिविद्याविनोद-
खण्डेश्वरकालपरिचायकं निम्नोक्तं महाजनवचस्य प्रदाय उपकृतवान् ।
तेन चापि वचसा तदेव समर्थितम् । यथा—

खृष्टीय चतुर्विंशत्यधिकत्रयोदशशततमे संवत्सरे दौल्लेश्वरस्य
गीयासुद्धिन्तोगलगवाहादूरस्य सैन्यैः संघर्षं प्राप्य पराजितो मिथिला-
धिपतिर्हरिसिंहदेवो नेपालमाश्रितवान् अस्यैव मन्त्रौ रत्नाकरकृष्णेश्वर-
ठक्कुर आसीत् । (Professor Cecil Bendall's 'History of Nepal
and Surrouding Kingdoms') इति ।

सुतशमनौ चण्डेश्वरठक्कुरो मधुनन्दनभट्टाचार्येभ्यः सार्द्धद्विशत
वर्षतोऽग्रवर्त्ती खृष्टीय चतुर्दशशताब्दीयो मैथिलो धर्मव्यवस्थापकः ।
हरिसिंहदेवस्य मैथिलभूपतेः सान्निविग्रहिक्वक्ष । ग्रन्थारम्भे च ग्रन्थकर्त्ता
यत् श्लोकद्वयं विरचितं तेनैवास्य कवित्वं ग्रन्थस्य च कामधेनुकल्पतरु-
पारिजातानां निबन्धानामनुवर्त्तित्वं क्वचित्तेभ्यो वैशिष्ट्यञ्चावधार्यते ॥

विभ्राणः कल्पवृक्षं क्वचन परिसरे कामधेनुं दधानः
क्राप्यन्तः पारिजातं क्वचिदपि दधद्दोषयादोविमुक्तः ।
श्रीमच्छण्डेश्वरेण स्मृतिनिगमविदा तन्यते तेन तद्वद्
विष्णुव्यासादिवाक्यस्फुरदमृतमयः कृत्यरत्नाकरोऽयम् ॥

यस्मिन् क्वचिदपि शंसति कामधेनु-
र्यत्रेष्टमल्पमपि कल्पतरुर्न दत्ते ।
यत्ते न गन्धमपि क्वचन पारिजात-
स्तत् सर्वमेव विविनक्ति नयप्रवीणः ॥

श्लोकद्वयेनास्य कवित्वं ग्रन्थस्यापि कल्पतरुप्रभृतिनिबन्धानुसारित्वं
तेभ्यः क्वचिदैशिष्ट्यञ्च सम्यक् व्यन्यते ।

ग्रन्थेऽस्मिन् द्वाविंशतितरङ्गा विनिर्दिष्टाः तैश्च काण्डत्रयमभिव्यज्यते । तत्र प्रथमी धर्मेनिरूपणतरङ्गो द्वितीयश्च परिभाषातरङ्गरेऽशीतिपत्रैः परिसमाप्तः । इदन्तु प्रथमं काण्डं । ततः सामान्यमासतरङ्गसहित द्वादशमासीय द्वादशतरङ्गात्मकं द्वितीयं काण्डं षष्ठ्यधिकपञ्चशतपत्रैः समापितं । तृतीयश्च काण्डं मलमास संक्रान्ति ग्रहणा प्रकीर्णकवारविध्य-मावस्याव्रततिथिवेधात्मकं चत्वारिंशदधिकषट्शतपत्रैः सप्ततरङ्गैः परिसमापितम् ।

ग्रन्थस्यास्य सम्पादने यानि चत्वार्यार्धशतपुस्तकान्युपलब्धानि तेषु क-चिह्नितं एसियाटीकसोसाइटीतः, द्वितीयं ख-चिह्नितं दारवङ्ग-राजकीयपुस्तकागारात्, तृतीयं ग-चिह्नितञ्च गवर्गमेण्टपुस्तकालयात्, चतुर्थञ्च घ-चिह्नितं लगडनख्येण्डिया आफिषनामकपुस्तकालयात् संगृहीत-मासीत् । पुस्तकचतुष्टयेषु ग-चिह्नितमनेकत्र खण्डितमपि सुविशुद्धम् । तच्च दानवत्यधिकद्विशतसम्मितलक्षणसंवत्सरे लिखितमिति पुरातन-मादर्शपुस्तकम् । क्वचित् क्वचित् मूलपुस्तकपाठोऽपि निम्ने प्रदत्तः ।

अन्यानि च यानि पुराणमंहितादीनि मूलपुस्तकानि एतत्-सम्पादने प्रयोजनीयतया उपलब्धानि तानि सर्वाण्येव एसियाटीक-सोसाइटीपुस्तकागारात् मिलितानि ।

यस्याश्च आदेशेन ममैतत् प्राचीनपुस्तकसम्पादनकर्तृत्वं सञ्जातं परिशेषे तामेसियाटीकसोसाइटीसभां प्रति सबहुमानं कृतज्ञतां प्रदर्शयामि ।

श्रीकमलकृष्णस्मृतितीर्थः ।

भाटपाड़ा.

१० कार्तिक ।

१८४६ श्रावण ।

षट्चत्वारिंशदधिकाष्टादशशतशकीय

चान्द्रकार्तिकस्य दशमदिवसे ।

कथरत्नाकर-विषयसूची ।

	पृ.	पं.		पृ.	पं.
अगस्त्यार्घदानम् ...	२६४	११	उमामाहेश्वरव्रतम्	२८०	१
अभिपरीक्षा ...	३३६	७	एकानङ्गपूजा ...	४१३	१६
अनन्तव्रतम् ...	२६४	१	ओषधिगण ...	६६	१
अनन्ततृतीयाव्रतम्	२६५	२०	कट्टारकपूजा ...	३५४	४
अनन्तफलसप्तमी ...	२७६	५	कनकपरिभाषा ...	६८	६
अनोदनासप्तमी ...	१२१	७	कमलसप्तमी ...	११६	१७
अपराजिताविधिः	३६५	६	कर्गजापमन्त्रः ...	३४४	१३
अभिषेकः	३४१	१६		३४६	१३
	३४५	१२	कान्तागदौपदानविधिः	३८२	१
अवियोगव्रतम् ...	४५२	१३	कामव्रतम्	२२१	५
अमावस्यातरङ्गः ...	६२२	१		२५४	२०
अशक्तकर्त्तृधर्मः ...	५२	१५	काम्यानि ...	३२३	४
अशून्यशयनव्रतम् ...	२२३	८	कार्तिककृत्यम् ...	३६७	१२
अष्टकाश्राद्धम् ...	४७६	१	कुन्तपूजा ...	३५५	६
अष्टादशधान्यानि	६६	६	कूर्मदादशौ ...	४८२	१६
आदित्याभिमुखविधिः	४६४	६	कृष्णदादशौव्रतम् ...	२०६	१३
आलेख्यनागपञ्चमी	२७२	२	कृष्णाष्टमीव्रतम् ...	४४८	१६
आश्विनकृत्यम् ...	३०१	१४	क्रमपूजा	१४१	१
आषाढकृत्यम् ...	१६६	१	खञ्जनदर्शनम् ...	३६६	४
इन्द्रपूजामन्त्रः ...	३७६	४	खड्गपूजा ...	३५३	७
उत्थानदादशौ ...	२६३	१	गजाष्टकपूजा ...	३४७	१४
उपवासादिपरिभाषा	५३	१३	गौडवाक्यम् ...	३२६	१
उभयनवमीव्रतम् ...	२०३	१३	गौरीपूजा ...	५०३	१०
	४४५	१६	ग्रहगणित्ययः ...	६२५	१
	५१७	२	ग्रहगणानम् ...	६२६	५
उभयसप्तमीव्रतम्	२०३	१	चन्द्रार्कादिपूजा ...	५३०	७
	४४५	२	चैत्रमासकृत्यम् ...	८३	१

	पृ:	पं		पृ:	पं
वृत्रपूजा ...	३५५	१२	नागपञ्चमी ...	०२७३	३
कुरिकापूजा ...	३५३	१६	नानादानं ...	५६०	१७
जन्मतिथिकृत्यम् ...	५४०	३	नामसप्तमीव्रतम् ...	१२४	१
जपपरिभाषा ...	६२	१५	निमित्ततोधर्मः ...	४१	१
जयन्तीसप्तमी ...	५०५	२०	नीराजनविधिः ...	३३३	११
जलधेनुदानम् ...	२११	६	पञ्चरत्नानि ...	७१	१०
	२४८	७	पताकापूजा ...	३५४	१७
ज्यैष्ठिकृत्यम् ...	१७६	६	पद्मकयोगः ...	४३०	१६
ताराशत्रिव्रतम् ...	४६६	१४	पद्मनाभद्वादशीव्रतम्	३७३	६
तिथिनक्षत्रदेवतापूजा	५५५	५	पवित्रारोहणम् ...	१६६	२०
त्रिगतिसप्तमी ...	५२४	१०	परिभाषा ...	४५	१
त्रितयप्रदासप्तमी ...	४५८	२०	पर्वकृत्यम् ...	५४४	१३
दशोद्धरणपञ्चमी ...	२७३	५	पुत्रकामव्रतम् ...	१६३	१६
दौषपरिभाषा ...	७६	४	पौषमासकृत्यम् ...	४७४	११
दुन्दुभिपूजा ...	३५४	१२	प्रकौर्गकृत्यम् ...	५४०	१
दर्गाव्रतम् ...	२३६	१८	प्रतिनिधिपरिभाषा	७३	१
दुर्गारथयात्रा ...	२५६	३	प्रतिमासपूजा ...	१४६	३
दूर्वाष्टमीव्रतम् ...	२८२	१२	प्रमाणतोधर्मः ...	२६	१
देवष्टहभूषाविधिः	५२६	११	फलतोधर्मः ...	१८	१
द्रव्यगणपरिभाषा ...	६५	१०	फाल्गुनमासकृत्यम्	५१५	१
धनुःपूजा ...	३५४	७	वराहद्वादशी ...	५१०	१२
धर्मविशेषः ...	६	१	वरुणपूजा ...	३४६	१
घपपरिभाषा ...	७७	१५	वर्मपूजा ...	३५५	६
नक्षत्रपरिभाषा ...	५७	१०	वासुदेवदानानि ...	५७३	६
नक्षत्रदानम् ...	५४६	१६	विजयद्वादशी ...	२८७	३
नक्षत्रपुरुषव्रतम् ...	८७	३	बुद्धद्वादशीव्रतम् ...	२४७	८
नवाक्षत्राक्षतभक्षण-			व्रतचिन्ता ...	६३२	२०
विधिः ...	३०४	१५	व्रतधर्मः ...	५४	१०
नन्दाव्रतम् ...	२३०	५	व्रतादितिथिवेधव्यवस्था	६३२	१
नरसिंहद्वादशी ...	५२८	१८	भर्गद्वादशीव्रतम् ...	१३३	१५

	पृ:	पं		पृ	पं.
भाद्रकृत्यम् ...	२५४	८	विष्णुसप्तशतम् ...	२८२	११
भौषतर्पणम् ...	५०६	२०	वैशाखतरङ्गः ...	१४५	१
भैरवोत्पत्तिः ...	३८६	१६	शङ्खपूजा ...	३५५	१७
मघात्रयोदशी ...	३१५	१६	शर्करासप्तमीव्रतम्	१५७	२०
मत्स्यद्वादशीव्रतम् ...	४६२	५	शाकसप्तमीव्रतम् ...	४१६	२०
मदनद्वादशीव्रतम् ...	१३५	१	शान्तिपञ्चमीव्रतम्	३४८	१५
मल्लिस्तुर्चनार्णयः ...	५३६	१६	शिवचतुर्दशीव्रतम्	४६६	१५
महाकौशिकमन्त्रः	३५३	१		५२०	६
महाजनपरिमृष्टहीत- वाक्यानि ...	१२६	१०	शिशुपरिमृष्टहीत- वाक्यानि	६५	१७
	१३७	१०		१८३	२२
	१४५	१८		१६०	५
	१६६	१२		१६८	१८
	१८७	१८	शिवरथयात्रा ...	४८२	६
	१९७	१७	शौर्यव्रतम् ...	३६४	७
महिषीदानविधिः	४४०	७	श्रावणकृत्यम् ...	२१८	५
महेश्वरदानानि ...	५७१	१७	षट्तिक्षीर्वाधिः	५१६	२
माघकृत्यम् ...	४८७	१	षष्ठीकल्पः ...	२७५	१५
माघीसप्तमी ...	५०६	११	संक्रान्तिर्णयः ...	६१३	१
मानपरिभाषा ...	७६	४	सप्तधान्यानि ...	७०	५
मार्गमासकृत्यम् ...	४४२	१२	सप्तौषधिगणः ..	७०	६
मासपरिस्थितिः ...	८०	१	सर्पाभयपञ्चमीव्रतम्	२३४	५
मूर्त्तिपूजाव्रतम् ...	३४६	१	सर्वगन्धः ...	७१	१
योगीश्वरधरणी- द्वादशीव्रतम्	४२७	७	सर्वधातुगणः ...	७२	५
रसकल्याणिनीव्रतम्	४६६	२	सर्वरत्नगणः ...	७१	७
रघवद्वादशीव्रतम्	१६०	६	सर्वरसः ...	७२	१
रेवन्तपूजामन्त्रः ...	३४६	१८	सार्वभौमद्वादशीव्रतम्	४२०	६
रत्नपूजामन्त्रः ...	३७६	१	सौतापूजा ...	५१८	६
वारदानम् ...	६११	१	सिंहासनपूजा ...	३५५	२०
			सूर्यदानानि ...	५६६	१

	पृ:	पं		पृ:	पं
सूर्यव्रतम्	४७५	१९	खान्दबल्लौ ...	४१५	२
सूर्यपूजा ...	५०४	२	खान्दबल्लौव्रतम् ...	४४७	२
सोमव्रतम् ...	१६६	१७	हिमपूजा ...	४७१	५
सौभाग्यप्रयगव्रतम्	११३	९	होमपरिभाषा ...	५९	६
सौभाग्यव्रतम् ...	५२३	३			

कृत्यरत्नाकरः ।

ॐ गणपतये नमः ।

हर्षव्यालोलमूर्धःद्रवदमरधुनीवारिधाराभिषेका-
द्विश्रान्ते लोचनाग्नौ विगलितगिरिजासम्भ्रमादस्त्रविघ्ना ।
देयादब्धेन्दुरोचिर्विरचितकवरीकुन्दमालानुकारा
सा वः श्रेयांसि गोरीवदनसरसिजे शाङ्करी भृङ्गलीला ॥ १ ॥

वेदद्रुमं सुकृतसत्फलमुच्चशाख-

मुक्तासयनधिपयोनिधिमौनमूर्तिः ।

भूमण्डलोद्धरणकम्बुकूर्मरूपो

देवः शिवं दिशतु विश्वजनीनवृत्तिः^१ ॥ २ ॥

यस्मादेहिकमुज्ज्वलं प्रभवति श्रेयस्तथासुम्निकं

विश्वं कृत्स्नमुदित्वरं समभवद्यस्य प्रभावादिदम् ।

यस्मिन्नाचरिते सुवन्ति^२ कृतिनः कोषः श्रुतेर्यो महान्

यः सन्धारयति त्रिलोकमखिलं धर्माय तस्मै नमः ॥ ३ ॥

(१) B—मौलि ।

(२) A—मूर्तिः ।

(३) A—स्फुरन्ति ।

अस्ति श्रीहरसिंहदेवदृपतिर्निःशेषविद्वेषिणां
 निर्मायी मिथिलां प्रशासदखिलां कार्णाटवंशोद्भवः ।
 आशाः सिञ्चति यो यशोभिरमलैः पीयूषधारोद्भवै-
 देवः शारदशर्ष्वरीपतिरिवाशेष^१प्रियम्भावुकः ॥ ४ ॥
 अस्मिन् दिग्विजयोद्यते बलभरात् कुञ्जीभवद्भिः फणै-
 रन्योन्यं निविडं मिलद्भिरभितः शेषः सहस्रेण सः ।
 गच्छत्यम्बुजबान्धवे दिनपतौ प्रत्यक्पयोधेरधः
 सद्यः-सङ्कुचदलकोरकवपुःसादृश्यमालम्बते^२ ॥ ५ ॥
 'मा मा' खेदं भजध्वं जलधिसुपगते बान्धवे पङ्कजाना-
 मन्तः पद्मेषुरोषव्यसनभयशुचसकवाका वराकाः ।
 श्रीमत्-कार्णाटभूमीपति-मुकुटमणेः प्रीणयन्नद्य लोका-
 नेष प्रौढप्रतापयुमणिरुदयिनीं सम्पदं सन्तनोति ॥ ६ ॥
 एतस्याद्भुतसन्धिविग्रहधुरापात्रं पवित्रीकृत^३-
 प्पालोकः शरदिन्दुसुन्दरयशः-सन्दोहगङ्गास्त्रभिः ।
 आसीन्नन्मयद्युतिप्रतिहतामित्रान्धकारोदयो
 देवादित्य इति^४ प्रसन्नहृदयो देवदुमो जङ्गमः ॥ ७ ॥

(१) B—धाराद्भवैः ।

(२) B—धराशेष- ।

(३) A—आतन्वते ।

(४) C—माऽन्तः ।

(५) B—पुलके षष्ठको नास्ति ।

(६) B—परित्रीकृत- ।

(७) A—देवादित्य इति षः ।

महादानैस्तैस्तैर्विभवमहितैर्नन्दितमभूत्
कुलं भूदेवानां बहुविधमखैस्तैर्मखभुजाम् ।
तङ्गागैरारामैः कमलमधुपानोन्मदनद-
ह्विरेफत्रेणीनामुपकृतमनेन क्षितितलम् ॥ ८ ॥
गुणान्धोधिरस्मादजनि रजनीजानिबद्धधे-
रिवाभोजाद्देवो द्रविण इव मन्त्रीशतिलकः ।
नवं पीयूषांशोरमृतमिव शक्तिप्रणयिनो
नयादर्थः स्नाध्यादिव जगति वीरेश्वर इति ॥ ९ ॥
लक्ष्मीभाजो द्विजेन्द्रानकृत कृतमतिर्यो महादानदानैः
प्रादत्तोच्चैस्तु रामप्रभृतिपुरवरं शासनं श्रोत्रियेभ्यः ।
वापीं चक्रेऽम्बिवन्धुं दह्मिभतनगरे निर्जितारातिदुर्गः
प्रासादस्तेन तुङ्गो व्यरचि सुकृतिना शुद्धसोपानमार्गः^१ ॥ १० ॥
^२यः सन्धि-विग्रहविधौ विविधानुभावः
शौर्योदयेन मिथिलाधिपरान्धभारम् ।
निर्मत्सरं सुनयसञ्चितकोषजातं
सप्ताङ्गसङ्घटनसम्भृतमेव चक्रे ॥ ११ ॥
प्रज्ञावतां सदसि संसदि वाक्पटूनां
राज्ञां सभासु परिषत्स्वपि मन्त्रभाजाम् ।
चित्तेऽर्धिनाञ्च कवितास्त्रपि सत्कवीनां
वीरेश्वरः स्फुरति विष्णुविलास^३ कीर्त्तिः ॥ १२ ॥

(१) B—सोपानवहः ।

(२) पञ्चमिदं B पुस्तके नास्ति ।

(३) B विद्याधि ।

श्रीमानमुष्य तनयो नयचक्रचारु-

चारालवालनवकल्पतरुप्ररोहः ।

सत्सन्धि-विग्रहधुरीणपदावलम्ब-

खण्डेश्वरो विजयते सचिवावतंसः ॥ १३ ॥

यद्यात्राचतुरङ्गिणी^१ भरनमङ्गूलघातस्फुट-

ङ्गोगीन्द्रायशिरः-फणा-मणिपतत्खण्डप्रदीपांशुभिः ।

पाताले निविडाभकारपटलीनिर्माषट्टप्रिया-

स्तत्कीर्त्तिं क्षणलम्बलोचनफला^२ गायन्ति भोगिस्त्रियः ॥ १४ ॥

"नेपालं गिरिदुर्गमं भुजबलादुन्मूल्य तद्रूपतीन्

सर्वान् राघववंशजान् विरिपोस्तुल्यः प्रतापानलैः ।

देवं विश्ववरप्रदं पशुपतिं संस्पृश्य योऽपूजयत्

केषां नैष धरातले स्तुतिपदं मन्त्रीन्द्रचण्डेश्वरः ॥ १५ ॥

अलीनं गिरिकन्दरास्त्रपि वनेष्वन्तर्हितं निर्भरे

गम्भीरे चिरमग्नमद्रिशिखरप्राग्भारमप्यास्थितम् ।

नेपाले विजितैरनेन सुतरां भीतात्मभिर्भूमिपैः

विस्मृत्य द्युमणेः कुले भगवतः स्वं जन्म तत्तत् कृतम् ॥ १६ ॥

उत्खाते रथचक्रनेमिनिवहैर्दन्ताबलानां मदा-

सारैः सिक्ततले महायतरणक्षेत्रे हयक्षोदिते ।

(१) A—तुरीष । (२) A—यात्रासु तुरङ्गिणी । (३) A—कलाः

(४) C पुस्तके—उन्मूल्याद्रिनिर्गमस्वरमणिं कृत्वा पताकाधृतं

द्व्येनोद्धतरजोभरैरनिष्टतं भित्वा महाकन्दं ।

दुर्गं सत्पथे ? इदमद्यो निष्ठां व दुर्गं पुनः

नेपाक्षितिपादवर्गमग्नज्ज्वलं समन्तादवन्तम् ॥

नाराचाहतदाङ्गिमोपमपतत् कुम्भीन्द्रकुम्भापतत्-
मुक्ताजालकमुममस्य नु यशोवीजं विरेजे चिरम् ॥ १७ ॥
एतेनातिवदान्यमौलिमणिना सम्मानितैरर्थिभि-
र्दत्तानेकमनोरथाधिकमहादानोच्छ्रितैरुज्जितः ।
भृङ्गश्रेणिमसीमलीमसतनुच्छायः स कल्पद्रुमः
^१प्रश्नोत्तमकरन्दबिन्दुनिवहव्याजेन रोरुद्यते ॥ १८ ॥
^२एष मैथिलमह्वीभुजा भुजहन्ववारितसमस्तवैरिणा ।
श्रीविधायिनि कुलक्रमागते सन्धिविग्रहपदे पुरस्कृतः ॥ १९ ॥
उन्मीलत्सहकारसौरभमिलदुभृङ्गीघभङ्गारिणो
विप्रेभ्यः सुरपत्तनप्रणयिनो रम्भावनश्यामलाः ।
ग्रामाः सञ्चरदापगाजलभरैरुन्निद्रनालिश्रिय-
स्ते दत्ताः कति न प्रसन्नमनसा मन्त्रीश्वरेणामुना ॥ २० ॥
^१अयमुदचीखनत्तरलमारुतलङ्घनया
घनरवावर्त्तमभिरामपुरेऽथ सरः ।
दिवि शरदभ्रविभ्रमपटलोदरगस्फुर-
दरबिन्द्वेष्मविलसत् निरुन्मसितम् ? ॥ २१ ॥

(१) B—प्रश्नोत्तम् । (२) A—पुष्पको अधिकमिदं पद्यम् ।

(३) B C—पुष्पको एकविंशति-द्वाविंशतिसौ नलाः ।

C—कुसुमदेवनेन शंखसकला भङ्गलमतिना

सनतरतारकासुरसर्पं सिमरामपुरे ।

पवनजवोद्धताम्बुजरलः पटवासचयं

किरदिव दिव्युखे नवनवीलनदेव सरः ॥

A—पुष्पको अधिकमिदं पद्यमयुक्तम् ।

आपीतो जलधिस्त्वया बुलुकितः क्षारोदकोऽभ्येहि मा-
मापातुं मधुरं घटोद्भवमुने यद्यस्ति शक्तिस्तव ।

इत्युच्चैर्वदतीव वीचितुलिताभोधिस्फुटाभोभरा-
रावैरुद्यतहस्तिरासमहिताहङ्कारमेतत् सरः ॥ २२ ॥

एतत्कीर्त्तिजिगीषुरीशमभजद्देवः सुधादीधितिः

प्रायः शिखरतामवाप न पुनस्तस्मादसौ तत्फलम् ।

इत्येवं गलिते मनोरथभरे पङ्क'च्छंटासोदरं

धत्ते निर्जितकान्तिरन्तरधिकं शङ्के कलङ्कं शशी ॥ २३ ॥

विभ्राणः कल्पवृक्षं कचन परिसरे कामधेनुं दधानः

क्वाप्यन्तः पारिजातं कचिदपि च दधद्दोषयादोविमुक्तः ।

श्रीमच्चण्डेश्वरेण स्मृतिनिगमविदा तन्यते तेन तद्वत्

विष्णुव्यासादिवाक्यस्फुरदमृतमयः कल्यरत्नाकरोऽयम् ॥ २४ ॥

यस्मिन्न किञ्चिदपि शंसति कामधेनु-

र्यन्नेष्टमल्पमपि कल्पतरुर्न दत्ते ।

धत्ते न गन्धमपि कञ्चन पारिजात-

स्तत्सर्वमेष विविनक्ति नयप्रवीणः ॥ २५ ॥

नानाश्रुतिस्मृतिकदम्बपुराणराशि-

गौडैतिहासनिकुरुम्बमहागमानाम् ।

तं तं विरोधमवधूय बुधेन कृत्य-

रत्नाकरोऽयममुना विहितो हिताय ॥ २६ ॥

स्वरूपफलमानेभ्यो निमित्ताच्च विधीयते ।
 अभीष्टफलदस्यात्र धर्मस्यादौ निरूपणम् ॥
 परिभाषा ततः प्रोक्ता ततो मासपरिस्थितिः ।
 अथाऽत्र चैत्र-वैशाखौ ज्येष्ठाषाढौ ततः परम् ॥
 ततश्च आवणो भाद्र आश्विनः कार्तिकस्तथा ।
 मार्गः पौषश्च^१ माघश्च फाल्गुनः परिकीर्तितः ॥
 मलमासव्यवस्थापि-तरङ्गोऽस्य ततः कृतः ।
 प्रकीर्णकश्च वाराणां व्रतादिविधिविस्तरः ॥
 रविसंक्रान्त्यमावस्या-ग्रहणस्थितयस्तथा ।
 व्रतादितिथिवेधादिव्यवस्थितिरनन्तरम् ॥
 एवमागमविज्ञेन श्रीचण्डेश्वरमन्त्रिणा ।
 द्वाविंशतिस्तरङ्गाणां कृत्यरत्नाकरे कृता ॥
 तत्र प्रवृत्त्यौपयिकं धर्मनिरूपणं स्वरूपतः ।

तत्र मनुः—

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्देवरागिभिः ।

हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोधत ॥

सद्भिर्महाजनैः अद्देवरागिभिर्निषिद्धरागद्देवशून्यैर्हृदयेनाभ्य-
 नुज्ञातोऽतिश्रद्धाविषयीकृतः ।

विश्वामित्रः—

यमार्याः क्रियमाणं हि शंसन्त्यागमवेदिनः ।

स धर्मो यं विगर्हन्ति तमधर्मं प्रचक्षते ॥

आपस्तम्बः—

न धर्माधर्मौ चरत आवां स्वत इति, न सुरा^१ न गन्धर्वा
न पितरोऽयं^२ धर्मोऽयमधर्म इति ।

यं त्वार्याः क्रियमाणं प्रशंसन्ति स धर्मो यं विगर्हन्ति सो-
ऽधर्मः सर्वजनपदेष्वेकान्तसमाहितमार्याणां वृत्तं सम्यग्विनीतानां
वृद्धानामेवमलोलुपानामदाभिकानां वृत्तसादृश्यं भजेतैवमुभौ
लोकावभिजयतीति^३ ।

न धर्माधर्माविवमस्त्विति वदन्तौ भ्रमतो न सुरा देवादयो
धर्माधर्माविमौ तिष्ठत इति वदन्ति । किन्तु प्रशस्ताप्रशस्तक्रिय-
माणविशेषयोरेव यथासंख्यं धर्माधर्मपदप्रयोग इत्यर्थः ॥

भविष्यपुराणे—

धर्मः श्रेयः समुद्दिष्टं श्रेयोऽभ्युदयलक्षणम् ।

धर्मः श्रेय इति श्रेयःसाधनमित्यर्थः, मुख्यं पुनः श्रेयोऽभ्युदय-
रूपमिति कल्पतरुः ।

अथञ्च धर्मशब्दो नित्यं नैमित्तिकं काम्यमित्याद्यभिमानुसारेण
क्रियापर इति बोद्धव्यम्, अदृष्टरूपे तु धर्मे अन्य एव धर्म^४शब्द
इति ।

(१) B—देवाः ।

(२) B—पितरश्चत्वार्यशते

(३) A—विजयति ।

(४) B—कर्ष ।

अथ धर्मविशेषाः ।

तत्र हारीतः—

अथाश्रमिणां पृथग्धर्मा विशेषधर्मः समानधर्मः कृत्स्नधर्मश्चेति ।
पृथगाश्रमधर्मानुष्ठानात् पृथग्धर्मा यथा चतुर्वर्णाश्रमधर्माः,
स्वाश्रमविशेषानुष्ठानाद्विशेषधर्मा यथा नैष्ठिकयायावरानुज्ञायिक-
चातुराश्रम्यसिद्धानां, सर्वेषां यः समानः स समानधर्मा नैष्ठिकः
कृत्स्नधर्मः ।

नैष्ठिक-यायावरौ ब्रह्मचारिविशेषौ, आनुज्ञायिको वानप्रस्-
विशेषः चातुराश्रम्यसिद्धो यतिविशेषः । नैष्ठिकः कृत्स्नधर्म इति
निष्ठा संसारसमाप्तिः, आत्मज्ञानवतः प्रत्यवायपरीहाराय नित्य-
नैमित्तिककर्मानुष्ठानमिति यावत्तत्प्रयोजनको नैष्ठिकः ॥

धर्म इत्यनुवृत्तौ भविष्यपुराणे—

स तु पञ्चविधः प्रोक्तो वेदमूलः सनातनः ।
वर्णधर्मः स्मृतस्त्वेक आश्रमाणामतःपरम् ।
वर्णाश्रमस्तृतीयस्तु गौणो नैमित्तिकस्तथा ॥
वर्णत्वमेकमाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्त्तते ।
वर्णधर्मः स उक्तस्तु यथोपनयनं नृप ॥
यस्त्वाश्रमं समाश्रित्य अधिकारः प्रवर्त्तते ।
स खल्वश्रमधर्मस्तु भिक्षादण्डादिको यथा ॥

वर्णत्वमाश्रमत्वञ्च योऽधिष्ठत्य प्रवर्त्तते ।
 स वर्णाश्रमधर्मसु मौञ्जीया मेखला यथा ॥
 यो गुणेन प्रवर्त्तते गुणधर्मः स उच्यते ।
 यथा मूर्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनम् ॥
 निमित्तमेकमाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्त्तते ।
 नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा ॥
 अधिकारोऽत्र धर्मः ।

श्रीकालिकापुराणे—

दृष्टापूर्त्तौ स्मृतौ धर्मौ श्रुतौ तौ शिष्टसम्प्रती ।
 प्रतिष्ठाद्यन्तयोः पूर्वमिष्टं यन्नादिलक्षणम् ।
 भुक्तिमुक्तिप्रदं पूर्वमिष्टं भोगार्थसाधनम् ॥

प्रतिष्ठाद्यं देवप्रतिष्ठा-जलोत्सर्गादि, स्मृतौ स्मृतिविषयी, श्रुतौ साक्षाच्छ्रुतिविषयी, शिष्टसम्प्रती परम्परया समायातौ, तयोरिष्टा-पूर्त्तयोर्मध्ये ।

श्रीमहाभारते—

एकान्निकर्महवनं त्रेतायां यच्च ह्ययते ।
 अन्तर्वेद्याच्च यद्दानमिष्टन्तदभिधीयते ॥
 वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च ।
 अन्नप्रदानमारामाः पूर्वैर् मर्त्याः प्रचक्षते ॥

एकान्निकर्महवनं एकस्मिन्नावसथ्याम्नौ हवनं त्रेताया-
 भस्मिन्त्रये ।

नारदः—

पातिथ्यं वैश्वदेवञ्च दृष्टमित्यभिधीयते ।
ग्रहीपवासे यद्दानं सूर्यसंक्रमणे तथा ।
द्वादश्यादौ च यद्दानं तत्तत् पूर्त्तमिहोच्यते ॥
दृष्टापूर्त्तं द्विजातीनां धर्मः सामान्य उच्यते ।
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्तं धर्मे न वैदिके ॥

वैदिके ज्योतिष्टोमादौ ।

अथ बृहस्पतिः—

कृतेऽभूत् सकलो धर्मस्त्रेतायां त्रिपदः स्मृतः ।
पादः प्रविष्टोऽधर्मस्य मत्सरद्वेषसम्भवः ॥
धर्माधर्मौ समौ भूत्वा द्वौ पादौ^१ द्वापरे स्मृतौ ।
तिथेऽधर्मस्त्रिपादसु धर्मः पादेन संस्थितः ॥
तयोस्तपः कृतयुगे ज्ञानं त्रेतायुगे स्मृतम् ।
द्वापरे त्वध्वरः प्रोक्तस्तिथे दानं दयादयः ॥

तिथे कलौ दानदयादिभिरेक एव चरणः । अत्र च सत्त्व-
युगे चत्वारोऽपि चरणा उत्कृष्टाः क्रमेण त्रिद्वयोक्तोत्कर्षः न त्वप-
कथ्यमाणस्याभावस्त्रेतादौ बहुविरोधात् । अतएव—तपःपरं
कृतयुगे इत्युत्कर्षवाचिपरपदम् ।

(१) A—द्विपादौ ।

(२) A—वर्ग ।

(३) B—omit—पर-

विष्णुपुराणम्—

यत्कृते दशभिर्वर्षेस्त्रेतायां ह्यायनेन तत् ।
 हापरे तच्च मासेन अहोरात्रेण तत् कलौ ॥
 तपसो ब्रह्मचर्यस्य जपादेश फलं द्विजाः ।
 प्राप्नोति पुरुषस्तेन कलिः सांधुरिहोच्यते ॥
 ध्यायन् कृते यजन् यज्ञेस्त्रेतायां हापरेऽर्चयन् ।
 यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ सङ्कीर्त्य केशवम् ॥
 इति कलौ फलोत्कर्षकीर्त्तनम् ।

मनुः—

अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चैव ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥
 प्रजानां रक्षणं दानमिज्याऽध्ययनमेव च ।
 विषयेष्वप्रसक्तिश्च क्षत्रियस्य समादिशत् ॥
 पशूनां रक्षणं दानमिज्याऽध्ययनमेव ।
 वणिकपथं कुसीदश्च वैश्यस्य कृषिमेव च ॥
 एकमेव तु शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत् ।
 एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनसूयया^१ ॥

विषयाप्रसक्तिरिन्द्रियविजयः, वणिकपथो वाणिज्यं, कुसीद-
 मृणप्रयोगः, प्रभुः वेदसम्प्रदायप्रवर्त्तकः ; अनसूयया उपाधि-
 व्यतिरेकेणेत्यर्थः ।

तथा भविष्यपुराणे—

ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशां शूद्राणाञ्च परन्तपः ।
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥
यमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्राह्मं कर्म स्वभावजम् ॥

विज्ञानं यज्ञादिकर्मकौशलम् ।

शौर्यं तेजो धृतिर्दाय्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥

शौर्यं विक्रमः तेजोऽधृष्यतीपाधिकं रूपं, दाय्यं दक्षता
उत्साह इति यावत्, ईश्वरभावः प्रभुत्वम् ।

क्षत्रि-गोरक्ष-वाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्य तु स्वभावजम् ॥

गोरक्षं पशुपालनम् । परिचर्यात्मकं वर्णत्रयशुश्रूषात्मकम् ।

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।

अत्र संसिद्धिरूपश्रेयःसाधकतया एतेषां कर्मणां धर्मत्वं
विवक्षितम् ।

तथा—

श्रेयान् स्वधर्मे विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥

स्वधर्मः स्वस्वाश्रमधर्मः ।

तथा—

प्राप्तुं स्यमहिंसा चाप्रमादः सन्निभागिता ।
 श्राद्धकर्मातिथेयश्च सत्यमक्रोध एव च ॥
 स्वदारेषु च सन्तोषः^१ सत्यं नित्यानसूयया ।
 आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्मः साधारणो नृप ॥
 प्राप्तुं स्यमक्रूरत्वं, आत्मज्ञानं नित्यात्मज्ञानमन्यस्य
 पाषण्डेऽपि सत्वात्, तितिक्षा क्षमा ।

विष्णुः—

क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियनिग्रहः ।
 अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥
 आर्जवं लोभशून्यत्वं देवब्राह्मणपूजनम् ।
 अनभ्यसूया च तथा धर्मः सामान्य उच्यते ॥
 सामान्यः सर्वसाधारणः ।

बृहस्पतिः—

दया क्षमाऽनसूया च शौचानायासमङ्गलम् ।
 'अकार्पण्यास्पृहत्वञ्च सर्वसाधारणानि च ॥

श्रीमहाभारते—

सत्यं दमस्तपः शौचं सन्तोषो ह्रीस्तथाज्ज्वलम् ।
 ज्ञानं शमो दया ध्यानमेष धर्मः सनातनः ॥

(१) B—संभोगः ।

(२) B—अकारण्यमसृहत्वं ।

देवताः—

शौचं दानं तपः अद्या गुरुसेवा क्षमा दया ।

विज्ञानं विनयः सत्यमिति धर्मसमुच्चयः ॥

याज्ञवल्करः—

इत्याचार दयाऽहिंसा दान स्वाध्याय कर्मणाम् ।

अयं स परमो धर्मो यद्योगिनात्मदर्शनम् ।

बृहस्पतिः—

परे वा बन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्टरि वा सदा ।

आपन्ने रक्षितव्यस्तु दयैषा परिकीर्त्तिता ॥

बाह्ये चाध्यात्मिके चैव दुःखे चोत्पादिते^१ क्वचित् ।

न कुप्यति न वा हन्ति सा क्षमा परिकीर्त्तिता ॥

न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति मन्दगुणानपि ।

नान्यदोषेषु रमते साऽनसूया प्रकीर्त्तिता ॥

अभक्ष्यपरि(री)हारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।

स्वधर्मे च व्यवस्थानं शौचमेतत् प्रकीर्त्तितम् ॥

शरीरं पीड्यते येन सुशुभेनापि कर्मणा ।

अत्यन्तं तन्न^२ कर्त्तव्यमनायासः स उच्यते ॥

प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तस्य च वर्ज्जनम् ।

एतच्च मङ्गलं प्रोक्तमपिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥

(१) A-B—चोत्पादिके ।

(२) C - कर्त्तव्यम् ।

स्तोकादपि प्रदातव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
 अहम्यहनि यत् किञ्चिदकार्पण्यं हि तत् स्मृतम् ॥
 यद्योत्पन्नेन सन्तोषः कर्त्तव्योऽप्यथ वस्तुना ।
 परस्याचिन्तयित्वाऽर्थं साऽस्मृहा परिकीर्त्तिता ।

महाभारते—

सत्यं भूतहितं प्रीतिं मनसो मनं दमः ।
 तपः सुकर्मवर्त्तित्वं शौचं सङ्गरवर्ज्जनम् ॥
 सन्तोषो विषयत्यागो क्लीरकार्यनिवर्त्तनम् ।
 क्षमा इन्द्रसहिष्णुत्वमार्ज्वं समचित्तता ॥
 ज्ञानं तत्त्वार्थसम्बोधः शमश्चित्तप्रशान्तता ।
 दया भूतहितैषित्वं ध्यानं निर्विषयं मनः ॥

देवलः—

व्रतोपवासनियमैः शरीरतपनं तपः ।
 तथा—प्रत्ययो धर्मकार्येषु तथा अबेत्युदाहृता ।
 नास्ति ह्यअह्मन्तस्य धर्मकृत्ये प्रयोजनम् ।

देवीपुराणे—

कायक्लेशैर्न बहुभिर्न चैवार्थस्य राशिभिः ।
 धर्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः अहाहीनैः सुरैरपि ॥

(१) C—स्तोकादप्युपकर्त्तव्यं ।

(२) B—देवदपदं नास्ति ।

देवलः—

विगर्हातिक्रमाच्चेप हिंसा बन्ध बधात्मनाम् ।

अन्यमन्यसमुत्थानां दोषाणां मर्षणं^१ क्षमा ॥

तथा—स्वदुःखेष्विव कारुण्यं परदुःखेषु सौहृदात् ।

दयेति मुनयः प्राहुरमुक्रोशश्च जन्तुषु ॥

यत्पुनर्वेदिकानाञ्च लौकिकानाञ्च सर्वशः ।

धारणं सर्वविद्यानां विज्ञानमिति कीर्त्यते ॥

विनयं विविधं प्राहुः शश्वद्मशमाविति ।

शरीरोपरतिः शान्तिर्दानं प्रज्ञाप्रसादजम् ॥

मनुः—

चतुर्भिरपि चैवैतेर्नित्यमाश्रमिभिर्हिजैः ।

दशलक्षणको धर्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

ह्रीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥

देवलः—

श्रूयतां धर्ममर्षस्वं श्रुत्वा चेवावधार्यताम् ।

आत्मनः प्रतियूलानि परेषां न समाचरेत् ॥

दत्तः—

यथैवात्मा परस्तद्वदृष्टव्यः सुखमिच्छता ।

सुख-दुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥

अथ फलतः ।

तत्र तैत्तिरीयश्रुतिः ।

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति
धर्म्येण पापमपनुदति^१ धर्मं सर्व्यं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति ।

मनुः—

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः ।

इह कीर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥

अनुत्तमं सुखमिति यथाप्राप्ततत्तत्फलोपलक्षणार्थम् ।

वसिष्ठः—

धार्मिकः प्रशस्यतामेति लोके प्रेत्य च स्वर्गभाक् भवति ।

धर्मो विहितं कर्म तत्कारी धार्मिकः ।

धर्मं प्रकृत्य भविष्यपुराणे—

अस्य सम्यगनुष्ठानात् स्वर्गो मोक्षश्च जायते ।

इह लोके सुखैश्वर्यमचलञ्च स्वगाधिप ॥

अस्य धर्मस्य विहितक्रियाविशेषस्येत्यर्थः ।

गौतमः—

वर्णा आश्रमाश्च स्वकर्मनिष्ठाः प्रेत्य कर्मफलमनुभूय ततः
शेषेण विशिष्टदेशजातिकुलरूपायुःश्रुतवित्त(वृत्त)सुखमेधसो जन्म-
प्रतिपद्यन्ते विष्वक्षो^२ विपरीता नश्यन्ति ।

(१) B—नुदति ।

(२) B C—प्रशस्यतानो भवति स्वर्गलोको नश्यते । (३) C—विद्याञ्च ।

ततः शेषेणेत्यत्र कस्येत्यपेक्षायां कर्मफलशेषेण इत्याप-
स्तम्बवचनादवस्था ।

अतएव—

नेवेत्यात्मफलं (?) कर्म साधयेन्न फलान्तरम् ।

इति गौतमीयेऽपि तच्छेषस्तस्माच्चित्ताद्यपेक्षयेति वदतां
भट्टानां तस्मादन्येन शेषेणेति व्याख्यानमपेक्षमिव ।

तथा तत इत्यत्रापि श्लिष्टे षष्ठेऽव विवक्षिता । ततश्च कर्मशेषे
विनष्टे फलेन धर्मेण परिशिष्टो धर्मस्तदेव धर्मस्वरूपं वा जनिता
क्रियत्फलं शेषो विवक्षाविशेषात् । मेधो वीर्यम् ।

तैनायमर्थः—वर्णा आश्रमाश्च स्वकीयादृष्टहेतुकर्मवशात्^१ पार-
लौकिकमिष्टमनुभूय देशजातिकुलरूपायुः^२ शुभविस्तृप्तसुख-
मेधोवैशिष्ट्यमादाय जायन्ते ।

विष्वक्षः सर्वतो गामिनो विरुद्धकर्मरता इति यावत् । विपरोता
नश्यन्तीति प्रेत्य दुष्कर्मफलमनुभूय शेषेण देशादिमेधोऽन्येन
जायन्ते । इति ।

अथ कश्चित्—

सुखमेधस इति मेधाशब्द एव बहुव्रीहिरयं नित्यपह्णवादुप-
पदान्तेऽप्येव^३ सिद्धविधानात् ।

तत्र—मन्दाप्यशब्दयोरिव तत्र वृत्तिकतोदाहरणात् । मन्दा-
स्याभ्यां मेधाया इति चान्द्रसूत्राच्च^४ ।

(१) B—वशात् ।

(२) C—लोकान्तरेऽप्ययम् ।

(३) A—प्रवृत्त विस्त ।

(४) A—चान्द्र ।

आपस्तम्बः—

सर्ववर्णानां स्वधर्मानुष्ठाने परमपरिमितं सुखं ततः परिवृत्तौ कर्मफलशेषेण जातिं रूपं वर्णं बलं मेधां प्रज्ञां द्रव्याणि धर्मा-
नुष्ठानमिति' प्रतिपद्यन्ते ।

'तच्चक्रवदुभयोर्लोकयोः सुख एव प्रवर्तते, यथौषधिवन-
स्पतीनाम् बीजस्य क्षेत्रकर्मविशेषे फलपरिवृद्धिरेवमेतेन दोष-
फलवृद्धि'रुक्ता । परं श्रेष्ठमपरिमितं चिरतरस्थायि, परिवृत्तिः
पुनरिह लोके जन्मकर्मफलशेषेण विहितकर्मजनितधर्मशेषेण-
त्यर्थः । शेषस्तु व्याख्यात एव । तत् तस्मात्, तेनायमर्थः ।

यथा क्षेत्रगतामन्दमन्दमंस्काराभ्यां सत्फलासत्फले, एव-
मात्मगतमन्दमन्दकर्मभ्यामसत्फलसत्फले इति ।

तच्च नित्यानामेव कर्मणां फलान्तरमिति कपर्दिभाष्यम् ।

मनुः—

आचाराक्षभते ह्यायुराचारादीप्सिताः प्रजाः ।

आचाराद्वनमक्षयमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥

आचार-आवश्यकं कर्म, अक्षय्यमतिप्रभूतमलक्षणमशुभ-
सूचकं देहचिह्नं स्कन्धादी तिलकालकादि तत्सूचितमधर्ममना-
रम्भफलं नाशयतीत्यर्थः ।

(१) A—धर्मानुष्ठानादिति ।

(२) C—तच्चैत् ।

(३) B—परिवृद्धिः ।

मनु-वसिष्ठ-यमाः—

सर्वलक्षणहीनोऽपि समुदाचारवान् नरः ।

अह्मधानोऽनसूयश्च गतं वर्षाणि जीवति ॥

हारीतः—

आचारः परमो धर्म इति वेदविदो विदुः ।

न ह्यनाचारिणो लोकान् प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

तथा —

काम्येः केचिद्यज्ञदानैस्तपोभि-

र्लब्ध्वा लोकान् पुनरायान्ति जन्म ।

कामैर्मुक्ताः सत्ययज्ञाः प्रदाना-

स्तपोनिष्ठा अक्षयान् यान्ति लोकान् ॥

एतेन कामनासदसङ्गावकृतः फलभेदो दर्शितः ।

हारीतः—

य एवं विद्वांसो यथाश्रमं चतुर्विधं धर्म्मं धारयन्ति ते पर-
ब्रह्मामृतमवाप्नुवन्ति ।

भविष्यपुराणे—

फलं विनाप्यनुष्ठानं नित्यानामिष्यते स्फुटम् ।

काम्यानां स्वफलार्थन्तु दोषघातार्थमेव च ॥

नैमित्तिकानां करणं त्रिविधं कर्मणां फलम् ।

अयं केचिदुपास्तस्य दुरितस्य प्रचक्षते ॥

(१) A B—लोकाः ।

(२) मूले स्वर्गाद्विधात् ।

(३) B—इत्यलोकाः सुराणाः ।

अनुत्पत्तिस्तथा चान्ये प्रत्यवायस्य मन्यन्ते ।

नित्यक्रियां तथाचान्ये ह्यनुषङ्गफलां श्रुतिम् ॥

अथ फलं विनापि इष्टकामनाशून्यकार्यताबोधमात्रेणापि, स्वफलार्थं यत्कर्म यस्मै फलाय विहितं तदर्थं, दोषघातार्थं दोषो ब्रह्मवधादिजं पापं तन्निर्हरणार्थम् । नन्वेवं नित्यानि निष्फलानि स्युः, तत्राह —

त्रिविधं कर्मणां फलं त्रैविध्यमेवाह ज्ञयं केचिदित्यादि ।

अनुत्पत्तिम् अकरणप्रपद्यमान^१प्रत्यवायपरीहारम् । नित्य-
क्रिया आवश्यकः संस्कारः, अनुषङ्गफलां पुरुषसंस्कारानुसारं
कृतां, नित्यात् कर्मणः प्रसङ्गात् स्वर्गादिफलमपि सिध्यतीत्येवं
पराम्, तेन स्वधर्मानुष्ठाने परमपरिमितं सुखमित्यापस्तम्ब-
वाक्याविरोध इति पारिजाते व्याख्यातम् ।

अन्ये तु —

इच्छानन्तरं तावत्प्रवृत्तिरिति स्थितम् । इच्छा च सुखे-
ऽनिष्टसाधनस्वरूपविरोधिनि च तत्त्वेनैव धीविषये न हि तत्र
फलान्तरहेतुताप्रयुक्त इच्छोपरागः ततोऽन्यत्र^२ सर्वत्र फलान्तर-
जनकत्वबुद्ध्या सा प्रयुज्यते ।

तथाच — सभ्यावन्दनादिष्वनिष्ट^३साधनाविरोधिषु तत्त्वेनैव इच्छा
तथा तदुपादानं तेन नित्यानां सभ्यावन्दनादीनां फलं विनाप्य-

(१) B—प्रपद्यमान ।

(२) B—इच्छानन्तरं तु ।

(३) B—संस्कारार्थमेव ।

(४) A C—अनिष्टविरोधिषु ।

मुष्ठानमुत्पादनं तच्च स्वभावत एव इच्छोपरागादित्यत्र वाक्य-
खण्डार्थः । काम्यानां स्वफलार्थं दोषघातार्थं पापघातार्थ-
मित्यभिमान्वयेयम् ।

त्रिविधं कर्मणां फलमित्यादिके तु सचरणसार्धश्लोके नित्य-
कर्मफलविभाजकत्वेनावतारिते उपात्तदुरितक्षयो यदि फलं तदा
नैमित्तिकत्वमेव स्यादिति क्व नित्यफलविभागः । अकरण-
प्रसज्यमानप्रत्यवायच्छेदस्तु अप्रिमखण्डे फलत्वेन व्याख्यातोऽसङ्गत
इव अतात्त्विकप्रतियोगिकत्वात् । तृतीयखण्डो नित्ये सन्ध्या-
वन्दनादिविषयसंस्कार एव कार्यतया प्रतीयते इत्यत्र
संस्कारस्य सुख दुःखहेतुस्वरूपविरोधिभ्यामन्यस्य च यदि फला-
न्तरजनकत्वं विनाऽपीच्छाविषयत्वं स्यात् स्यादप्येवं परं तत्रैवा-
वधेयम् । तस्मात्त्रिविधं कर्मणां फलमित्यादिको ग्रन्थः पूर्वपक्ष
एव विवक्षितः ।

केचिदिति स्वरसोऽप्येवमेव ।

यदि त्वेकमेव कर्मानिष्टहेतुस्वरूपविरोधितया सुख-
माधनतया च कापि बोधितमिति स्थितं तदा तदन्यथानुपपत्त्या
द्विधापि तत्रेच्छा जायते तदनुमारेण प्रवृत्तिरपीति ।

ब्रह्मस्यतिः —

श्रुति-स्मृती चक्षुषी द्वे द्विजानां न्यायवर्त्मनि ।

मार्गमुज्झन्ति तद्धीनाः प्रपतन्ति पथश्रुताः ॥

(१) B—पुस्तके अर्धश्लोकः—अप्यार्थं तद्विनिर्गतं ।

(२) C—अविनाशकं ।

न्यायो न्यायो धर्म इत्यर्थः स एव वर्त्म स्वर्ग-नरकप्राप्ति-
हेतुत्वात् ।

अथ मनु वसिष्ठौ—

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।

दुःखभागी च सततं व्याधितोऽस्यायुरेव च ॥

दुराचारो मन्दाचारः ।

आपस्तम्बः—

यत्र तु प्रीत्युपलब्धिभितप्रवृत्तिर्न तत्र शास्त्रमस्ति तदनु-
वर्त्तमानो नरकाय वाध्यति ।

यत्र प्रीत्युपलब्धित इति लौकिकप्रमाणतः प्रीतिपादनत्व-
ज्ञानाद्यत्र प्रवर्त्तते न तत्र निन्दिते शास्त्रं प्रयुङ्क्ते नरकाय
वाध्यति नरकवशी भवति । वाध्यतिर्वशवचन इति निरुक्तकार-
वचनात् ।

अङ्गिराः—

स्वाभिप्रायकृतं कर्म यत् किञ्चिज्ज्ञानवर्जितम् ।

क्रीडाकर्मैव बालानां तत् सर्वं निष्प्रयोजनम् ॥

ज्ञानवर्जितं शास्त्रीयज्ञानवर्जितम् ।

आपस्तम्बः—

नेदं लौकिकमर्थं पुरस्कृत्य धर्मांश्चरेत् निष्फला ह्यभ्युदये भवन्ति ।

इदं धनकीर्त्यादिकं पुरस्कृत्य, अभ्यादये शास्त्रीयफलविषये ।

मनुः—

तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं सच्चिन्तयेच्छनैः ।

धर्मोऽहं हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥

तमः पापम् ।

तथा—

सौदम्यमपि हि धर्मो मनो धर्मं निवशयेत् ।

अधार्मिकानां पापानामस्ते पश्यन् विपर्ययम् ॥

अधार्मिकानां विहितमकुर्वतां पापानां निषिद्धकारिणाम् ।

महाभारते—

यस्य नोत्क्रामति मतिर्धर्ममार्गानुसारिणः ।

तमाहुः पुण्यकर्माणां भगवो मित्रबान्धवैः ॥

सोपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।

तथाऽभिमानं सन्दध्यान् भ्रश्येत् यथा पुनः ॥

धर्माय येऽभ्यसूयन्ति बुद्धिमोहान्विता नराः ।

अपथा गच्छतान्तेषामनुयाताऽपि नश्यति ॥

इदञ्च त्वामत्र परं ब्रवीमि पुन्यप्रदं तात महाविशिष्टम् ।

न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्धर्मं जह्याज्जीवितस्यापि हितोः ॥

(१) A C—कर्माणां चम् ।

(२) B—तथात्मानं समादध्यात् ।

(३) A C—अनुयाताऽपि ।

अथ प्रमाणतः ।

तत्र मनुः—

वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम् ।

आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥

अखिलो विधिनिषेधात्मको धर्मशब्दश्चाजहत्स्वार्थलक्षणा
धर्मादिपरः । वेदस्य धर्ममूलत्वानुवादश्चायं तद्वारेण स्मृतीनां
धर्ममूलत्वप्रतिपादनार्थः, शीलमद्रोहादि ।

तथाच महाभारते—

अद्रोहः सर्वभूतानां कर्मणा मनसा गिरा ।

अनुग्रहश्च ज्ञानश्च शीलमेतद्विदुर्बुधाः ॥

हारीतः—

ब्रह्मण्यता देवपितृभक्तता सौम्यता अपरोपतापिता अनसूयता
मृदुता अपारुथं मैत्रता प्रियवादिता कृतज्ञता शरण्यता
प्रणतिश्चेति^१ तयोदशविधं शीलं एतस्याचारवत् प्रामाण्यम् ।

तद्विदं वेदार्थविदामाचारो विवाहादी कङ्कणबन्धनाद्य-
नुष्ठानम् । आत्मतुष्टिरत्र धर्मसन्देहे वैदिकसंस्कारवासितात्मनां
साधूनामेकच पक्षे मनःपरितोषः ।

तदुक्तं भट्टपादैः —

एतेन वैदिकानेकधर्मधीसंस्कृतात्मनाम् ।

आत्मतुष्टेः प्रमाणत्वं सिद्धं धर्मप्रसिद्धये ॥ इति ।

(१) B C—प्रणतिः ।

(२) B—संस्तुता ।

याज्ञवल्क्यः—

श्रुतिः स्मृतिः सदाचरः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।

सम्यक् संकल्पजः कामो धर्ममूलं मिदं स्मृतम् ॥

प्रियशब्देन प्रीतिलक्ष्यते स्वस्वात्मनो धर्ममूलं न तु सर्वस्य ।

सम्यक्सङ्कल्पज इति सम्यक्संकल्पाज्जातः कामः शास्त्राविरुद्धेऽर्थे

यथा मया भोजनव्यतिरेकेणोदकं न पातव्यमिति विश्वरूपः ।

अथवा सम्यक् संकल्पाद्रागादिविहितसंकल्पादुन्नानादुपजातं

ब्राह्मणोपचिकीर्षादि यदेव मनुना शीलत्वेनोक्तं तदेव सम्यक्

संकल्पज इत्यनेनोच्यते ।

अथवा शास्त्रेण वैकल्पिके विषये प्रतिशोधिते आत्मसृष्टिरिच्छैव

नियामिकेति ।

तथा—

पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।

वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥

(विद्यानां पुरुषार्थज्ञानानां धर्मस्य च स्थानानि व्यवस्थापकानि

बोधकत्वेन ।)^१

श्रीविष्णुपुराणे—

अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः ।

धर्मशास्त्रं पुराणञ्च विद्या स्मृताश्चतुर्दश ॥

आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वश्चेति ते त्रयः ।

अर्थशास्त्रं चतुर्थञ्च विद्या ह्यष्टादशैव ताः ॥

(१) A C प्रकाशके (—) विज्ञितांशः पतितः ।

चतुर्दश धर्मप्रमितिं प्रति प्रधानानि, चतस्रः पुनर्दृष्टप्रधानाः
कचिदलौकिकमर्थं प्रमाणयन्त्या धर्मोऽपि प्रमाणम् ।

सुमन्तुः—

वेदवेदाङ्गेतिहासपुराणतर्कमीमांसाधर्मशास्त्राणि कुलगण-
देशजातिवर्णधर्मपाखण्डाश्रमश्रौत्रियधर्मव्यवस्थाप्रवर्त्तकानि ।

आद्यो धर्मशब्दो वर्णपर्यन्तैः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । कुल-
धर्मः चूडाकरणकालादिः । गणधर्माश्च वक्ष्यमाणाः, देशधर्माः
स्त्रीणां वेशविन्यासविशिषादयः । जातिधर्माः सूतादीनामश्व-
सारथ्यादयः, वर्णधर्मा उपनयनादयः । पाखण्डा वेदवाह्याः
आश्रमधर्मा भिक्षादण्डादयः । श्रौत्रियश्चन्द्रोऽध्यायी तद्धर्माः
कारीर्याद्यध्ययनभूमौ भोजनादयः । पुनर्धर्मग्रहणं पाखण्ड-
सम्बन्धव्यवच्छेदार्थम् ।

पारस्करः—

विधिर्विधेयस्तर्कश्च वेदः षडङ्गात्मकः ।

विधिरज्ञातज्ञापको वेदभागः । विधियो मन्तः । तर्को मीमांसा ।

देवलः—

ऋग्यजुः सामाथर्वाणो वेदाः ।

शङ्खलिखितौ --

स्मृतिर्धर्मशास्त्राणि तेषां प्रणेतारो मनु-विष्णु-यम-दत्ताऽङ्गिरो-
ऽत्रि-बृहस्पत्युश्च आपस्तम्ब-वसिष्ठ-कात्यायन पराशर-व्यास-शङ्ख-
लिखित-संवत्स-गौतम-शातातप हारीत-याज्ञवल्कर-प्राचेतसादयः ।

(१) B C—वाभोविन्यास ।

(२) B—गौतम ।

यमः—

मनुर्यमो वमिष्ठोऽचिर्दक्षो विष्णुस्तथाङ्गिराः ।

उशना वाक्पतिर्व्यास आपस्तम्बोऽथ गौतमः ॥

कात्यायनो नारदश्च याज्ञवल्काः पराशरः ।

संवर्त्तयैव शङ्खश्च हारीतो लिखितस्तथा ॥

एतैर्यानि प्रणीतानि धर्मशास्त्राणि वै पुरा ।

तान्येवातिप्रमाणानि न हन्तव्यानि' हेतुभिः ॥

शङ्खलिखितस्मृतावादिपदयाह्याद्यैते देवल-मोम जमदग्नि-
प्रजापति-विश्वामित्र-बुध-सुमन्तु-पैठीनसि-पितामह-बौधायन-छा-
गलेय-जावाल-च्यवन-मरौचि-काश्यपाः ।

तथाच भविष्यपुराणे—

अष्टादशपुराणेषु यानि वाक्यानि पुत्रक ।

तान्यालोच्य महाबाहो तथा स्मृत्यन्तरेषु च ॥

मन्वादिस्मृतयो यास्तु षट्त्रिंशत् परिकीर्त्तिताः ।

तासां वाक्यानि क्रमशः समालोच्य' ब्रवीमि ते ॥

इति कार्तिकेयं प्रतीश्वरवाक्यम् ।

ताद्यानन्तरीक्ताभिरेव सर्वपरिगृहीताभिः पूर्यन्त इति

कल्पतरुः ।

तत्र, तथा स्मृत्यन्तरेषु चेत्यनेन भविष्यपुराण एव षट्त्रिंशत्-
स्मृतेर्व्यतिरिक्तस्मृतेर्दर्शितत्वात् गोभिल-ऋष्यशृङ्गादीनामपरस्मृति-
काराणां तत्र तत्र स्वयमेवा'दरात् ।

(१) A—इतव्यानि ।

(२) B—लोच्य ।

(३) A—अवतारितत्वात् ।

राजतुल्ययोगक्षेमेण कामधेनुकृता अन्यैरपि व्याघ्रादिमुनीना-
मादरात् । तस्मान्महाजनपरिगृहीतत्वमेव तन्मं न तु षट्-
त्रिंशदन्यतमत्वमिति ध्येयम् ।

बृहशतातप-बृहमनु-योगियाज्ञवल्का-बृहवसिष्ठ लघुहारीता-
दीनि तु प्रसिद्धान्तर्गतान्येवावस्थाभेदेन तैरेव करणात् ।

तथाच याज्ञवल्काः—

योगशास्त्रञ्च यत् प्रोक्तमिति । तथा —

ज्ञानमर्द्धेवतैर्मन्त्रैर्यत्त्वयोक्तं पुरानघ । इति ।

यानि तु गृह्यतत्परिशिष्टानि तान्यपि स्मृत्यन्तरेषु च इत्यने-
नैव परिगृहीतानि महाजनादरात् ।

यानि तु विष्णुधर्म-शिवधर्म-महाभारत-रामायणादीनि
तान्यपि तथैव परिग्रहसाम्यात् । एवं पुराणान्यपि ।

तथाच भविष्यपुराणम्—

अष्टादशपुराणानि रामस्य चरितस्तथा ।

विष्णुधर्मादिशास्त्राणि शिवधर्माश्च भारत ॥

कार्णश्च पञ्चमो वेदो यश्चमहाभारतं स्मृतम् ।

सौरास धर्मा राजेन्द्र मानवोक्ता महीपते ।

जयेति नाम चेतेषां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ इति ।

यत्स्वत्र स्त्रीके स्मृतिरिति कृत्वा प्रामाणिकानां लिखनं तद-
विज्ञायमानवक्तृकमपि महाजनपरिग्रहात् प्रमाणमिति । तथा
स्मृत्यन्तरेषु चेत्यनेनैव संगृहीतम् ।

यत्तु षट्त्रिंशन्मतादि तत् कैश्चिदेव परिग्रहात् विज्ञानाच्च
प्रमाणमिति ।

इतिहासोऽपि पुराणमेव—

इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् । इति वचनात् ।

पञ्चरात्रपाशुपतादीन्यपि शास्त्राणि वेदाविरुद्धभागे प्रमाच-
मेवेति पारिजातः ।

मत्स्यपुराणे—

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।

वंशानुचरितश्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥

प्रतिसर्गः प्रलयः ।

विष्णुपुराणे—

अष्टादशपुराणानि पुराणज्ञाः प्रचक्षते ।

ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवञ्च शैवं भागवतस्तथा ॥

तथान्यन्नारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमम् ।

आग्नेयमष्टमञ्चैव भविष्यं नवमं स्मृतम् ॥

दशमं ब्रह्मवैवर्त्तं लिङ्गमेकादशं तथा ।

वाराहं द्वादशञ्चैव स्कान्दञ्चैव त्रयोदशम् ॥

चतुर्दशं वामनञ्च कौर्म्यं पञ्चदशं स्मृतम् ।

मातस्यञ्च गारुडञ्चैव ब्रह्माण्डञ्च ततः परम् ॥

मत्स्यपुराणे—

पाद्मे पुराणे यत् प्रीलं नरसिंहोपवर्णनम् ।

तदष्टादशसाहस्रं नारसिंहमिहीष्यते ॥

नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्त्तिकेयेन वर्ण्यते ।
 नन्दि'पुराणं तृत्तीके नन्दाख्यमिति कीर्त्त्यते ॥
 यत्तु शास्त्रं पुरस्कृत्य भविष्येऽपि^१ कथानकम् ।
 तत् प्रोच्यते पुनर्लोके शास्त्रमेव मुनिव्रताः ।
 एवंमादित्यसंज्ञा च तत्रैव परिगम्यते ॥
 अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणं यत्तु दृश्यते ।
 विजानीष्वं द्विजश्रेष्ठास्तदेतेभ्यो विनिर्गतम् ॥
 विनिर्गतमुद्भूतं यथा कालिकापुराणादि ।

शङ्कलिखितौ—

आन्नायप्रामाण्यादाचारः सर्वेषामुपदिश्यते ।
 आचार्यैरित्यर्थः ।

विष्णुपुराणे—

साधवः क्षीणदोषास्तु सच्छब्दः साधुवाचकः ।
 तेषामाचरणं यत्तु सदाचारः स उच्यते ॥

वसिष्ठः—

श्रुति-स्मृतिविहितो धर्मस्तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् ।

बौधायनो यमश्च—

लोके शिष्टा विगतमत्सरा निरहङ्काराः कुम्भीधान्या अलीलुपा
 दश्च दर्प-लोभ-मोह-क्रोधविवर्जिताः ।

धर्मेणाधिगतो येषां वेदः सपरिवृंहणः ।

शिष्टास्तदनुमानज्ञाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

मत्सरः परोत्कर्षाऽसहिष्णुत्वं निरहङ्कारा निरभिमानाः कुम्भी-
धान्या अल्पसन्तुष्टा इह विवक्षिताः । अलोलुपा विषयालम्पटाः ।
दम्भः स्यात्पदं धर्मानुष्ठानं धर्मेणाध्ययनेतिकर्तव्यतया, सपरि-
वृंहणः साङ्गेतिहासपुराणः । तदनुमानज्ञा वेदोद्वापोहकुशलाः ।
श्रुतिवेदः प्रत्यक्षः श्रवणेन्द्रियग्राह्यो हेतुरुपायो धर्महृद्वी येषां
ते तथोक्ताः ।

वसिष्ठः—

पारम्पर्यागतो येषां वेदः सपरिवृंहणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

हारीतः—

शिष्टाः श्रुतिस्मृतिविहितावस्थिताः प्रतिपत्तव्याः ।

अवस्थितज्ञानानुष्ठाननिष्ठाः ।

भापस्तम्बः—

स्त्रीभ्यः सर्व्ववर्णभ्यश्च धर्मशेषान् प्रतीयादित्येके ।

एके ये पूर्व्वमापस्तम्बेन स्त्रीषु शूद्रेषु चाथर्व्वणस्य वेदस्य
शेष इत्युपदिशन्तीत्युक्ताः, शिष्टाचारप्रामाण्येऽतिप्रसङ्गनिवारणायाह

भापस्तम्बः—

दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः साहसश्चैव पूर्व्वेषाम् ।

तेजोविशेषेण प्रत्यवायो न विद्यते ।

तदन्वीक्य प्रयुज्जानः सीदत्यवरजोऽवसः ॥

व्यतिक्रमो बुद्धिपूर्वका रागजा दुष्प्रवृत्तिर्यथेन्द्रस्याहल्या-
सङ्गः । साहसं क्रोधादिनाऽविमृश्यप्रवृत्तिर्यथा वसिष्ठस्य जल-
प्रवेशः । अवरोज इदानीन्तनः, अवलो निषिद्धक्रियाजन्यानिष्टोदय-
विरोधिधर्मशून्यः, तेजोविशेषोऽपि पूर्वं स एव धर्मो विवक्षितः
स तु प्रबलतरात्मतत्त्वसाक्षात्कारः । यथा पुष्करपलाश आपो न
स्निष्यन्ति । एवमेवं विदितपापं कर्म न स्निष्यत इत्यात्मतत्त्व-
साक्षात्कारवतः पापानास्त्रेयबोधकश्रुतेः ।

न प्रवृत्तिः प्रतिसन्धानाय ह्रीनक्लेशस्य देहिनः ।

इति स्मृतेश्च ।

शङ्कलिखितौ—

आपत्स्वपि हि कष्टासु परमं नैव कामयेत् ।

नाभयं भक्षयेत् किञ्चित् न पूर्वचरितं चरेत् ॥

तेजोमयानि पूर्वेषां नवीनानीन्द्रियाणि च ।

पापैस्ते नोपलियन्ते पद्मपत्रमिवान्धसा ॥

सुरां पिवन्ति त्रिदशा या चापेया द्विजातिभिः ।

हरन्ति वित्तं यत् सिद्धास्तच्चासिद्धे न विद्यते ॥

पूर्वचरितं निषिद्धं सुरां पिवन्तीत्यादि द्विजातीनां देवतात्व-
सुररीकृत्य ।

महाभारते—

कृतानि यानि कर्माणि सदैव^१ मुनिभिस्तथा ।

कर्माणि निषिद्धानि ।

नाचरेत्तानि धर्माणां श्रुत्वा चापि न विश्वसेत् ॥

सोऽयं पुरुषविशेषस्यैव व्यतिक्रमः । कश्चित्तु देशाचार-
व्यतिक्रमरूपः ।

तत्र बोधायनः—

पञ्चधा विप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतः यानि दक्षिणत-
स्तानि व्याख्यास्यामः । यथैतदनुपनीतेन सह भोजनं स्त्रिया
सह भोजनं मातुल-पितृस्वसृदुहितपरिणयनमिति ।

अथोत्तरतः—

उर्णाविक्रयः सौधुपानमुभयतोदङ्गिर्व्यवहारः, आयुधीयकं
ममद्रयानमिति । इतर इतरस्मिन् कुर्वाणो दुष्यति इतर
इतरस्मिन् तत्र देशप्रामाण्यमेव स्यात् मिथ्यैतदिति गौतमः ।
उभयन्त्वेतन्नाद्रियते शिष्टस्मृतिविरोधदर्शनात् ।

प्रतिपत्तिः—धर्मशास्त्रविरुद्ध प्रतिपत्तिः उभयतोदङ्गिरुभयतो-
दन्तैः । तत्र देशप्रामाण्यमेव स्यादिति पूर्वपक्षः । शेषं
सुबोधमिति ।

देवलः—

शिखा-व्याकरण-निरुक्त-च्छन्दः-कल्प-ज्योतिषाणीति वेदाङ्गानि ।
तथा आर्षाः पूर्ववृत्तान्ताश्रयाः प्रवृत्तिफला इतिज्ञाताः । आर्षा
ऋषिप्रणीताः ।

भविष्यपुराणे—

दृष्टार्था तु स्मृतिः काचिददृष्टार्था तथाऽपरा ।

दृष्टाऽदृष्टार्थरूपाऽन्या न्यायमूला तथा परा ॥

अनुवादस्मृतिस्त्वन्या शिष्टैर्दृष्टा तु पञ्चमी ।
सर्व्या एता वेदमूला दृष्टार्थां परिहृत्य तु ॥

तथा—

षाड्गुण्यस्य प्रयोगे तु प्रयोगः कार्यगौरवात् ।
सामादीनामुपायानां योगो व्याससमासतः ॥
अध्यक्षाणाञ्च निक्षेपः कण्टकानां निरूपणम् ।
दृष्टार्थेयं स्मृतिः प्रोक्ता ऋषिभिर्गण्डायज' ! ॥
सम्योपास्तिः सदा कार्य्या 'गुणो मांसं न भक्षयेत् ।
अदृष्टार्था स्मृतिः प्रोक्ता ऋषिभिर्ज्ञानकोविदैः ॥
पासाशं धारयेद्दण्डमुभयार्थां विदुर्बुधाः ।
विरोधे तु विकल्पः स्याज्जपहोमश्रुतौ यथा ॥
श्रुतौ दृष्टं तथा कार्य्यं स्मृतौ न तादृशं यदि ।
अनुक्तवादिनो सा तु पारिव्राज्यं तथा गृह्यात् ॥

षाड्गुणाः सन्धिविग्रहादयः प्रयोगः कार्यगौरवात् षाड्-
गुण्यस्यैव व्याससमासाभ्यां कर्त्तव्य इत्यर्थः । सामादीनामपि
कार्यगौरवात् व्याससमासाभ्यां प्रयोगः कर्त्तव्य इत्यर्थः ।
जपहोमश्रुताविति सूर्योदयावधिसावित्रीजपोऽनुदितहोमविषयो
यथा ।

(१) B—तत्त्वदर्शिभिः ।

(२) A—आप्तमांसं ।

अनुक्तवाद्भिन्नौ यथा—

पुनैषणायाश्च विसैषणायाश्च लोकैषणायाश्च (व्युत्थायाश्च)
यथाप्राप्त—भिन्नं चर्यं चरन्तीत्यनयाऽनूदितं ब्राह्मणः प्रव्रजेद्बृहा-
दिति मनुस्मृतिर्वदति विधत्ते इत्यर्थः ।

गौतमः—

तुल्यबलविरोधे विकल्पः ।

जाबालः—

श्रुतिस्मृतिविरोधे तु श्रुतिरेव गरीयसी ।

अविरोधे सदा कार्यं स्मार्त्तं वैदिक्वत् सदा ॥

गौतमः—

देशजातिकुलधर्मास्मान्नायैरविरुद्धाः प्रमाणम् ।

आन्नायैः श्रुतिस्मृत्यादिभिः ।

श्रुतिमित्यनुवृत्तौ भविष्यपुराणे—

श्रुत्या सह विरोधे तु साध्यते विषयं विना ।

व्यवस्थया विरोधेन कार्योऽन्यत्र परीक्षकैः ॥

स्मृत्यर्थेन विरोधे तु अर्थशास्त्रस्य बाधनम् ।

परस्परविरोधे तु न्याययुक्तं प्रमाणवत् ॥

अदृष्टार्थे विकल्पसु व्यवस्थासम्भवेऽसति ।

स्मृतिशास्त्रे विकल्पसु आकाङ्क्षापूरणे सति ॥

विषयं विना कुत्रापि विषये अवकाशमन्तरेण स्मृत्यर्थेन धर्म-
शास्त्रार्थेन अर्थशास्त्रस्य दण्डनीत्यादेः । परस्परं अर्थशास्त्रयोरेव
न्याययुक्तं प्रामाणिकम्, अदृष्टार्थं धर्मशास्त्रार्थे विकल्पः, व्यवस्थाः

सम्भवे विशेषव्यवस्थितिसम्भवेऽसति, सति तु व्यवस्थैव स्मृतिशास्त्र-
विकल्पः ।

धर्मशास्त्रयोर्विरोधे विकल्प आकाङ्क्षापूरणे आकाङ्क्षायां
सत्यां तदुपबृंहणे समुच्चय एव तेन साकाङ्क्षत्वात् स्मृत्यादीनां
समुच्चयः सूचितः ।

मनुः—प्रत्यक्षमनुमानञ्च शाब्दञ्च विविधागमम् ।

‘त्रयं सुविदितं कार्यं धर्मसिद्धिमभीक्षता ॥

आर्षं धर्मीपदेशञ्च वेदशास्त्राविरोधिना ।

यस्तर्केणानुसन्धत्ते स धर्मं वेद नेतरः ॥

शाब्दं शब्दज्ञानानन्तरजं विविधागमं विविध आगमः
श्रुतिस्मृत्यादिरूपः करणतया यस्य, आर्षं ऋषिप्रणीतं तर्केण
न्यायविमर्शेणेति केचित् ।

अन्ये प्रसङ्गरूपेणेति पूजितविचारया मीमांसयेत्यपरि भेदे-
ऽभेदे वा सहकारित्वानुवादात् सर्व्वमिदमविरोधि ।

कल्पतरुकारस्तु—

प्रमाणमात्रोपकारकतयैव तर्कमवतारयति स्म सर्व्वस्यैव
प्रमाणस्य यथायथं तर्कसहकारित्वात् प्रमाणविभागविवाद-
स्वन्य एव ।

व्यासः—धर्मशुद्धिमभीक्षुभिर्न वेदादन्यदिष्यते ।

धर्मस्य कारणं शुद्धं मिश्रमन्यत् प्रकीर्त्तितम् ॥

अतः स परमो धर्मी यो वेदादवगम्यते ।
 अपरः स तु विज्ञेयो यः पुराणादिषु स्थितः ॥
 एतभ्योऽपि यदन्यस्य किञ्चिद्धर्माभिधायकम् ।
 तदद्भुतवचो विद्धि मोहस्तस्याश्रयो मतः ॥
 वेदार्थवित्तमैः कर्म यत् स्मृतमृषिभिः पुरा ।
 तद्यत्नेनानुतिष्ठेत तन्निषिद्धञ्च वर्जयेत् ॥
 ते हि वेदार्थतत्त्वज्ञा लोकानां हितकारिणः ।
 प्रदिष्टवन्तो यं धर्मं तं धर्मं न विचारयेत् ॥
 वेदार्थो यः स्वयं ज्ञातस्तत्ताज्ञानं भवेद्यदि ।
 ऋषिभिर्निश्चितं तत्र का शङ्का स्यान्मनीषिणाम् ॥

शङ्कलिखितौ—

रागद्वेषादिदग्धानामज्ञानविषपायिनाम् ।

चिकित्सा धर्मशास्त्राणि व्याधीनामिव भेषजम् ॥

रागद्वेषादिदग्धानां सतामज्ञानविषपायिनां भ्रमरूपज्ञान-
 भाजां चिकित्सा धर्मशास्त्राणि वैषयिकज्ञानाधानद्वारा मोह-
 निवर्त्तकत्वात् ।

यमः—यथा हि मृन्मयं भाण्डं दुष्टं वर्षशतैरपि ।

पुनः पाकेन शुष्येत धर्मशास्त्रैस्तथा द्विजाः ॥

हारीतः—अज्ञानतिमिरान्धानां भ्रामितानां कुट्टिष्टिभिः ।

धर्मशास्त्रप्रदीपोऽयं धार्यो मार्गप्रदर्शकः ॥

कुट्टष्टिभिर्मन्दरागैर्वेदविद्वेषिभिः ।

यमः—वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणं

धर्मार्थयुक्तं वचनं प्रमाणम् ।

यस्य प्रमाणं न भवेत् प्रमाणं

कस्तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम् ॥

न यस्य वेदा न च धर्मशास्त्रं

न हृदवाक्यं हि भवेत् प्रमाणम् ।

'स धर्मकार्यान्निहतो दुरात्मा

नात्मापि तस्येह भवेत् प्रमाणम् ॥

वेदाः प्रमाणमिति समुदायस्य प्रमाकरत्वविवक्षया एकवचनं धर्मार्थयुक्तं वचनमिति च सहचनानभिप्रायम् । यस्य प्रमाणं न भवेत् प्रमाणमनन्तरोक्तं वेदादि यस्य प्रमाणं न भवेदित्यर्थः ।

वसिष्ठः—

नैविद्यहृदा यं ब्रूयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः ।

पतने^१ पावने चैव स धर्मो नात्र संशयः ॥

नैविद्यहृदाः शिष्टाः पतने अधर्मं पावने धर्मं यं ब्रूयुः

स धर्मः ।

मनुः—

अनाज्ञातेषु धर्मेषु कथं स्यादिति चेद्भवेत् ।

यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुः स धर्मः स्वादमङ्गितः ॥

अथ निमित्ततः ।

तत्र शङ्खलिखितौ—

तत्र धर्मलक्षणानि—देशः काल उपायो द्रव्यं अद्या पात्रं
त्याग इति समस्तेषु धर्मोदयोः साधारणोऽन्यथा विपरीतः ।
अद्यापात्रसम्पत्तो धर्मः कालापेक्षः अद्या द्रव्योत्पत्तिरिति काल-
स्तन्मूलो देश आर्यावर्त्तादिः, कालः संक्रान्त्यादिः, उपाय इति-
कर्त्तव्यता द्रव्यं त्याज्यमाज्यादि, अद्या शास्त्रार्थेऽतिप्रत्ययः ।

पात्रं विद्यातपोवृत्तसम्पन्नं, त्यागो जपादेरप्युपलक्षणम् ।
समस्तेषु सर्वेषु सत्सु धर्मोदयो धर्मोत्पादः साधारणः सर्वेषु सत्सु
भवति, भवति चैकेनापि विना, एवञ्च देशादीनामपि यथासम्भवं
प्रत्येकं कारणत्वमुक्तम्, अन्यथा देशादीनामन्यतमस्याभावे विपरीतो
धर्मानुदयो वैगुण्यं वा, विशेषविहितदेशकालविशेषं विनापि
अद्यापात्रविशेषसम्पत्तिभावेण विशिष्टधर्मसिद्धिमाह अद्यामात्र-
सम्पत्तो धर्मः कालापेक्षः अद्यापात्रविशेषाभ्यामेव तावत् सम्पद्यते
धर्मः, यदि कालो लभ्येत कोऽसावित्यत आह ।

अद्याद्रव्योत्पत्तिरिति कालः अद्यापात्रसम्पत्तौ यदा द्रव्यं स्यात्
स एव कालो विशिष्टधर्महेतुर्नापरो विषुवादिवदपेक्षणीयः ।
एव देशोऽपीत्याह तन्मूलो देशः अद्यादिसम्पत्तिरेव मूलं धर्म-
जनकत्वेन सहकारि यस्य स तथोक्तः । तेन अद्यापात्रद्रव्य-
सम्पत्तौ विशेषविहितदेशकालव्यतिरेकेणापि निषिद्धेतरदेशकालयो
धर्मो जायत इति समुदायार्थः ।

विष्णुपुराणे—

उत्तरं यत् समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् ।

वर्षं तद्भारतं नाम भारती यत्र सन्ततिः ॥

तथा—

अत्र जन्मसहस्राणां सहस्रैरपि सत्तम ।

कदाचिन्नभते जन्तुर्मानुष्यं पुण्यसञ्चयात् ॥

नवयोजनसाहस्रो विस्तारोऽस्य महामुने ।

कर्म्मभूमिरियं स्वर्गमपवर्गञ्च गच्छताम् ॥

गायन्ति देवाः खलु गीतकानि

धन्यास्तु ये भारतभूमिभागे ।

स्वर्गापवर्गास्यदमार्गभूते

भवन्ति भूयः पुण्याः सुरत्वात् ॥

कर्म्मण्यसङ्कल्पिततत्फलानि

सत्रस्य विष्णौ परमात्मरूपे ।

अवाप्य तां कर्म्ममञ्जीमनस्ते

तस्मिन् लयं ये त्वमलाः प्रयान्ति ॥

भविष्यपुराणे—

ब्रह्मावर्त्तः परो देश ऋषिदेशस्त्वनन्तरः ।

मध्यदेशस्ततो न्यून आर्य्यावर्त्तस्त्वनन्तरः ॥

अनन्तर ईषद्व्यूनः, नजीषदर्थं अलवणा यवागुरितिवत् ।

मनुः—

सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ।

तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥

तस्मिन् देशे य आचारः पारम्पर्यक्रमागतः ।

वर्णानामाश्रमाणाञ्च^१ स सदाचार उच्यते ॥

आचारो वर्णाश्रमप्रतिबद्धो धर्मः पारम्पर्यक्रमागतः प्रथमो

न तु भ्रमादिमूलः, अन्तरालाः सङ्गरजातयः ।

कुरुक्षेत्रञ्च मत्स्याञ्च पाञ्चालाः शूरसेनकाः ।

एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥

एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादयजन्मनः ।

स्वं स्वं चरित्रं शिञ्जेरन् पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥

हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये तत् प्राग्विनशनादपि ।

प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥

आसमुद्रात्तु वै पूर्वोदासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।

तयोरेवान्तरं गिर्योरेार्य्यावर्त्तं प्रचक्षते ।

कृष्णसारस्तु चरति मृगी यत्र स्वभावतः ।

स एव यज्ञियो^२ देशो स्लेच्छदेशस्ततः परः ॥

एतान् द्विजातयो देशान् संशयेरन् प्रयत्नतः ।

शूद्रस्तु यस्मिन् तस्मिन्^३ वा निवसेद्वृत्तिकर्षितः ॥

(१) (—बालराजानां ।

(२) शूरे—याज्ञिक ।

(३) B—कस्मिन् ।

मत्स्यादिशब्दा बहुवचनात्ता देशपराः । मत्स्यो विराट्-
देशः पाञ्चालः कान्यकुब्जाहिक्कवादिदेशः । शूरसेनको मथुरादि-
देशः, अग्रजन्मनो ब्राह्मणस्य, विनशनं सरस्वत्या अन्तर्द्धान-
देशः । स्वभावतोऽन्नपानादिना, यज्ञियो यज्ञार्हः, स्लेष्मदेशो
यज्ञानर्हदेशः, वृत्तिः कुटुम्बभरणोचितधनोपायः, तदभावेन
कर्षितः पीडितः ।

वसिष्ठः—

धर्मं आर्यावर्त्ते प्राग्दर्शनात् प्राक्कालवचनात् उदक्पारि-
पात्रात् दक्षिणेन हिमवतः उत्तरेण विन्ध्यात् ये धर्मा ये
आचारास्ते प्रत्येतव्याः । तत्र वसति धर्मोऽवश्यमिष्टापूर्त्तादि-
रूपः तत्प्रतिपादकञ्च मुख्यतो धर्मं शास्त्रमिति तद्धर्मं शास्त्रं
निबध्यते ।

इति महासांख्यविग्रहिक-ठक्कर-श्रीवीरेश्वरात्मज-महासांख्य-

विग्रहिक-ठक्कर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्य-

रत्नाकरे धर्मनिरूपणतरङ्गः ॥

अथ परिभाषा ।

तत्र कर्तृधर्मेषु दत्तः—

उषःकाले तु सम्प्राप्ते शीघ्रं कृत्वा यथार्थवत् ।

ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥

नरसिंहपुराणे—

अन्नाग्ने दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिने तथा ।

अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

विष्णुः—

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पेत्रे च कर्मणि ।

पवित्राणाम्तथा जप्ये दाने च विधिदेशिते ॥

आग्नेयपुराणे—

स्नानानामथ सर्वेषां वारुणेन च मानवः ।

कर्तुमर्हति कर्माणि विधिवत् सर्वदा हिजः ॥

असामर्थ्याच्छरीरस्य कालशक्तिव्यपेक्षया^१ ।

मन्त्रस्नानादिकाः सप्त^२ केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥

^१अशक्तौ हि भवेत् स्नानमशिरस्कं हि कर्मिणाम् ।

अशिरस्कं शिरोमार्जनरहितं कर्मिणां कर्मचिकीर्षणम् ।

आर्द्रैश्च वाससा वापि मार्जनं सर्वकर्मसु ।

(१) सूत्रे—देशकालाद्यपेक्षया ।

(२) A—पञ्च ।

(३) B—अशिरस्कं भवेत् स्नानं स्नानाशक्तौ तु कर्मिणाम् ।

यत्ताशक्तस्त्रीपुंसमाधारणञ्च गोमृङ्गप्रक्षालनजलस्नानम् । हरि-
वंशे तथैवीक्षेरिति सागरः ।

याज्ञवल्क्यः—

न कुर्यात् कस्यचित् पीडां कर्मणा मनसा गिरा ।

आचरन्नभिप्रेक्षन्तु कर्माण्यन्यानि चाचरन् ॥

मार्कण्डेयपुराणे -

सूर्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रियाः ।

अग्नेर्विरहितस्यैव क्रतुस्तावन्न लक्ष्यते ॥

दण्डः—

देवकर्माणि पूर्वाह्णे मनुष्याणः च मध्यमे ।

पितॄणामपराह्णे तु कार्याणीति विनिश्चयः ॥

सदोपवीतिना भाव्यं सदा वद्वशिखेन तु ।

विशिखो व्युपवीतश्च^१ यत् करोति न तत् कृतम् ॥

साम्बपुराणे—

क्रियां यः कुरुते लोभादनाचम्यैव नास्तिकः ।

भवन्ति हि ह्यथा तस्य क्रियाः सर्व्वा न संशयः ॥

हृन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

यच्च दिङ्मयमो नास्ति जपहोमादिकर्मसु ।

तिस्रस्तच्च दिशः प्रोक्ता ऐन्द्री सौम्याऽपराजिता ॥

सौम्या उत्तरा अपराजिता ऐशानी ।

(१) सूक्तपुस्तके अहुपवीती च ।

आसीन ऊर्ध्वः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।

'तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेन न तिष्ठता ॥

न प्रह्वेन नावनतन न तिष्ठता नोद्धेजानुना ।

यत्रोपदिश्यते कर्म कर्त्तरङ्गं न तूच्यते ।

दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥

वायुपुराणे -

दानं प्रतिग्रहो होमो भोजनं बस्त्रिरेव च ।

साङ्गुष्ठेन सदा कार्यमसुरभ्योऽन्यथा भवेत् ॥

साङ्गुष्ठेनाङ्गुलीमङ्गताङ्गुष्ठेन ।

एतान्येव च कर्माणि दानादीनि विशेषतः ।

अन्तर्जानुविशेषेण तद्वदाचमनं नृप ॥

लघुहारीतः—

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ।

अशून्यन्तु करं कुर्यात् सुवर्णरजतैः कुशैः ॥

कूर्मपुराणे—

विना दर्भेण यत्कर्म विना सूत्रेण वा पुनः ।

अथाह्नां तद्वेत् सर्व्वं नामुतेऽह फलप्रदम् ॥

सूत्रेण यज्ञोपवीतेन एतच्च त्रैवर्णिकानाम् ।

योगियाञ्चवल्काः—

परिधानादहिः कक्षा निवहा ह्यासुरी मता ।

धर्मं कर्मणि विहृद्भिर्वर्जनीया प्रयत्नतः ॥

(१) C—तत्तासीनेन ।

वहिःकक्षा असंवृतपरिधानवस्त्रान्तः ।

बोधायनः—

कर्मयुक्तो नरो नाभेरवःस्पर्शं विवर्जयेत् ।

होमदेवार्चनाद्यासु क्रियास्वाचमने तथा ॥

नैकवस्त्रः प्रवर्त्तते द्विजवाचनके जपे ।

वाचनके अभिवादनके ।

द्विवस्त्रस्याप्येकवस्त्रत्वे शातातपः—

सव्यादंशात् परिभ्रष्टं कटिदेशे धृताम्बरम् ।

एकवस्त्रन्तु तं विद्याद्वैवे पैत्रे च वर्जयेत् ॥

शाव्यायनः—

दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम् ।

प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥

आसनारूढपादसु जान्वीर्वा जङ्घयोस्तथा ।

कृतावसक्थिको यश्च प्रौढपादः स उच्यते ॥

कृतावसक्थिको वहपथ्यङ्गः ।

बोधायनः—

काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् ।

न तद्देवगम्यं भवति हव्यकव्येष्वथो हविः ॥

व्यासः—

आर्द्रवासास्तु यः कुर्याद् जपं होमं प्रतिग्रहम् ।

सर्वं तद्वाञ्छसं विद्याद्विहिर्जानु च यत् कृतम् ॥

एतच्च काषायवाससा आर्द्रवाससा जपादिप्रतिषेधनमश्रुत-
विषये, यत्र तु कर्मविशेषे काषायवाससैर्वार्द्रवाससैवानुष्ठानं
श्रूयते तत्र तथैवानुष्ठानं कर्त्तव्यम् ।

वसिष्ठः—

जपहोमोपवासेषु धौतवस्तधरो भवेत् ।

अलङ्घ्यतः शुचिर्मनीं आह्लादी विजितेन्द्रियः ॥

आह्लादावित्यादिशब्देन दानव्रतादियहणम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु च ।

एतेष्वेवावसक्तन्तु यद्यागच्छेद्विजोत्तमः ।

अभिवाद्य तथा विप्रं योगक्षेमन्तु कौर्त्तयेत् ॥

वीधायनः—

अत्र मीनमुक्तं त्रैविद्यवृद्धेराचार्यैर्मुनिभिरन्यैर्वा सुमतिभिर्बहु-
श्रुतैर्दन्तैर्दन्तान् सन्धायान्तर्मुख एव यावदर्थं सन्धाषेत न
यन्मलोपो भवतीति विज्ञायते ।

यन्त्रो नियमः ।

योगियाज्ञवल्काः—

स्त्रीशूद्रपतितांश्चैव रामभञ्ज रजस्वलाम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु च ॥

तुष्णीमासीत तु जपन् चाण्डालपतितादिकान् ।

दृष्ट्वा तान् 'वार्थ्युपसृष्ट्याभाप्य स्नात्वा पुनर्जपेत् ॥

(१) D—[] चिह्नितस्वर्गं नास्ति ।

(२) A B—वाचं संश्रुय्य ।

विधिदृष्टुं यत् कर्म करोत्यविधिना तु यः ।

फलं न किञ्चिदाप्नोति क्लेशमात्रं हि तस्य तत् ॥

अङ्गविधिसमायुक्तं कर्म यत् कियते नृभिः ।

सुविशुद्धेन भावेन तदानन्त्याय कल्पते ॥

विधिहीनं भावदुष्टं हतमश्रद्धया तु यत् ।

तद्वरन्त्यसुरास्तस्य मूढस्य दुष्कृतात्मनः ॥

अथ सप्रमादकर्तृकधर्माः ।

तत्र हृन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

पित्रो मन्त्रार्थहरणे आत्मालम्बे त्ववेक्षणे ।

अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥

अनुहरणे पाठे आत्मालम्बे आत्महनने आत्मप्रशंसायाञ्चेति
सागरः । आत्माधिष्ठानभूहृदयस्पर्शे अवेक्षणे तस्यैव, एते च स्पर्शा
वेक्षणे यज्ञादौ विहित इति कल्पतरुः ।

मार्जारमूषिकस्पर्शं आक्रुष्टे क्रोधमन्त्रवे ।

आक्रुष्टं परुषभाषणम् ।

निमित्तेष्वेषु सर्वेषु कर्म कुर्वन्नापः सृशेत् ।

अथ आचामेत् स्पर्शमात्रमेवेत्येके ॥

प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद् यदि मोहात् कथञ्चन ।

यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ॥

प्रवृत्तमनुष्ठायमानं प्रधानाङ्गभूतं कर्म ।

समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदन्यथा कृतम् ।

तावदेव पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥

प्रधानस्याक्रियायान्तु साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।

तदङ्गस्याक्रियायान्तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥

अत्र तदङ्गस्याङ्गाङ्गस्योपवीतित्वादेः, तत्र प्रायश्चित्तविशेषा-
श्रुतेर्विष्णुस्मरणमेव कार्यम् । एवन्तु कर्त्तृधर्मादिषु ज्ञान-मोहाभ्या-
मङ्गाङ्गानुष्ठानेऽनुक्तप्रायश्चित्तं विष्णुस्मरणमेव कार्यम् ।

तथाच योगियाज्ञवल्काः—

यदि वाग्यमलोपः स्याज्जपादिषु कथञ्चन ।

व्याहरेद्द्वैष्टावं मन्त्रं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययम् ॥

अज्ञानादथवा मोहात् प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ।

स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥

इति सागरः ।

लक्ष्मीधरस्तु—

तदङ्गस्याकरणे न साङ्गप्रधानावृत्तिर्नापि तावन्मात्रस्याङ्गस्य
करणं किन्तु प्रायश्चित्तमेव कार्यमित्याह ।

विष्णुधर्म—

पाखण्डिनो विकर्मस्थान् नालपेक्षैव नास्तिकान् ।

पाखण्डिनो वेदविपरीतधर्मापदेशारः, विकर्मस्था दग्धेन
वैदिककर्मानुष्ठानकर्तारो नास्तिका धर्मासत्त्ववक्तारः ।

सम्भाष्येतान् शुचिपदं चिन्तयेदष्टुतं बुधः ।

इदञ्चोदाहरत् सम्यक् कृत्वा तवत्प्रणं मनः ॥

शरीरमन्तःकरणं तथाङ्गो
 वाचश्च विष्णुर्भगवानशेषं ।
 शमं नयत्वस्तु ममेह शम्भं
 पापादनन्ते हृदि सन्निविष्टे ॥

अन्तःशुद्धिं बहिःशुद्धिं शुद्धान्तर्मानसोऽच्युतः ।
 करोतु विमले तस्मिन् शुद्ध एवास्मि सर्व्वदा ॥
 बाह्योपघातमनघो बुद्धेश्च भगवानजः ।
 शुद्धिं नयत्यनन्तात्मा विष्णुश्चेतसि संस्थितः ॥
 एतत् सन्नाथ्य वक्तव्यं पाखण्डादीनुपोषितैः ।
 उपोषितैर्नियमस्थैः ।

विष्णुधर्म्मोत्तरे—

उपविष्टो जपन् स्नातः क्षुतप्रस्रवलितादिषु ।
 पूजायां नाम कृष्णस्य सप्तवारान् प्रकीर्त्तयेत् ॥
 आदिशब्देन काशजृम्भादिग्रहणम् ।

अथाशक्तकत्तृधर्म्माः ।

तत्र ब्रह्मपुराणे—

व्रतस्थः प्राणरक्षार्थं कदाचिदुदकं पिवेत् ।
 फलमूलेऽथवा क्षीरं यन्नशिष्टञ्च वा हविः ॥
 व्रतमध्ये च रोगार्त्ती वैद्यप्रोक्तमथौषधम् ।
 करोति च गुरोर्वाक्यं व्रतस्थस्तत्तच्छादपि ॥

ब्राह्मणस्याभिलषितं साधयेदविचारयन् ।

एतान्यष्टौ व्रतस्थानामव्रतघ्नानि' कुत्रचित् ॥

एतानि च ब्रह्मपुराणीयवाक्यानि कल्पतरुकामधेनुपारिजाते-
ष्वस्मिन् प्रकरणे लिखितानि । आग्नेयपुराणे च चान्द्रायणादि-
प्रायश्चित्तानन्तरं दृष्टानीति दानसागरीये तत् सामान्यलिखितं^१
न निर्विशङ्कम् ।

देवलः—

सर्व्वभूतभयं व्याधिः प्रमादो गुरुशासनम् ।

अव्रतघ्नानि कथ्यन्ते सकृदेतानि शास्त्रतः ॥

सर्व्वभूतभयं व्याघ्रादिदुष्टजन्तुभयं व्याधिः तत्प्रतिबन्धकम्,
प्रमादो विस्मरणं गुरुशासनं गुरोराज्ञा सकृदित्यभिधानादेतेषा-
मावृत्तौ व्रतलोप एव कामतस्तु त्यागं प्रत्यवायोऽपीति ॥

अथोपवासादियहणपरिभाषा ।

तत्र भविष्यपुराणे—

उपावृत्तस्य दीपेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ।

उपवासः स विज्ञेयः सर्व्वभोगविवर्जितः ॥

वासो गुणैः सहति क्षमादिभिः सह वासो नियमेना-
वस्थानम् ।

तथा—

यां तिथिं नियमं कर्त्तुं भक्त्या समनुगच्छति ।

तस्यां तिथौ विधानं यत्तन्निबोध जनाधिप ! ॥

यदा तु प्रतिपद्याश्च गृह्णीयान्नियमं नृप ! ।

चतुर्दश्यां कृताहारः सङ्कल्पं परिकल्पयेत् ॥

अमावस्यां न भुञ्जीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् ।

पवित्राणि जपेन्नित्यं सावित्रीगिरसा' सह ॥

सावित्रीजपश्च त्रैवर्णिकानां स्त्रीशूद्रयोः पौराणिकसुतिपाठ-
स्तदशक्तौ नारायणस्मरणमिति दानसागरः ।

अथ व्रतधर्माः ।

तत्र महाभारते —

गृहीत्वौडम्बरं पात्रं वारिपूर्णमुदश्लुखः ।

उपवासन्तु गृह्णीयाद्यदा सङ्कल्पयेद्बुधः ॥

तत्र कल्पतरुः—यदा अन्यन्नक्तादिकम् ।

पारिजातस्तु—यद्वैत्येन सङ्कल्पमात्रमपि कर्त्तव्यमित्याह ।

देवलः—

अभुक्ता प्रातराहारं स्नात्वाचम्य समाहितः ।

सूर्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥

अत्रापि पारिजातः—

(१) A—सावित्री गिरसा ।

प्रातर्ब्रतमाचरेदिति सम्बन्धः प्रधानपदार्थान्वयस्याभ्यर्हितत्वात्
अभुक्ता आहारमित्यर्थात् पूर्वदिने एकवचनानुरोधादेकाहार-
मभुक्तेत्यर्थादेकभक्तत्वमायातीति लिखित्वा—

अत्राहुः—यद्यस्मादेकवाक्यात् पूर्वदिन एकाहारविधिस्तदा
वाक्यभेदो दोषः, अनुप्रासानुवादे त्वेकभक्तविधायकं वाक्यमनुसन्धेयं
तस्मात् प्रातराहारमभुक्तेति योजनीयम् । तेन प्रातराहार-
करणात् पूर्वं व्रतं गृह्णीयादित्यर्थ इत्याह ।

अत्रोभयोरपि पक्षयोः प्रातरेव व्रतग्रहणम् एकभक्तत्वा-
भिधायकत्वे परं विशेषः । एकभक्तत्वस्य च वाक्यान्तरात् प्राप्ति-
व्यतिरेके वाक्यभेदोऽपि श्रेयान् विशिष्टमर्थमादायेकवाक्यतापि
स्यादिति प्राचीन एव पक्षः ।

चतुर्दश्यां कृताहारः सङ्कल्पं परिकल्पयेत् ।

अभावस्यां न भुञ्जीत त्रिकालस्नानमाचरेत् ॥

इत्यत्र वाक्ये कृताहारस्य सङ्कल्पविधानमसङ्गतमिति चेत्, न,
चतुर्दश्यां कृताहारः सङ्कल्पविधिं कल्पयेत् इत्यत्राभावस्या-
मित्यन्वयात् ।

पूर्वापरान्वययोरुत्तरान्वयो न बलीयानिति चेत् ; न, देवस्त-
वाक्ये प्रातःशब्दसार्थकत्वान्वयानुपपत्त्या तस्यापि युक्तत्वात् । प्रात-
राहारनिषेधेनैकभक्तविधानात् सार्थकत्वमिति चेत् न प्रथम-
भोजनमात्रेणैकभक्तस्याशस्त्रार्थत्वापत्तेः । प्रातराहारशब्देनैका-
हारी विवक्षित इति चेत् न अशब्दार्थत्वात् । तस्मादुपपत्त्या
आचारेण च तिथिव्रतादौ प्रातरेव व्रतग्रहणम् ।

यच्च तु विशिष्टे तद्बाधकावतारस्तत्र त्यज्यतेऽपि यथा
प्रायश्चित्तव्रते ।

व्रतं निशामुखे ग्राह्यं बहिस्तारकदर्शनात् ।

इत्येकभक्तानन्तरं रात्रौ सङ्कल्पविधानम् । न च तदेतत्पर-
मपि बाधकस्योक्तत्वात्, देवताभ्य इति सूर्यस्य स्वपदीपास्तत्वात्
तदुच्यतिरिक्तदेवलोक्तसकलकर्मसाक्षिसोमादिदेवताभ्यः ।

तथाच देवलः—

सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च च ।

देवा एव हि जानन्ति वृत्तं जन्तोः शुभाशुभम् ॥ इति ।

मत्स्यपुराणे—

तस्मात् कृतोपवासेन स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।

वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत्परं स्मृतम् ॥

बृहद्वातातपः

उपवासं द्विजः कृत्वा ततो ब्राह्मणभोजनम् ।

कुर्यात्तेनास्य सगुण उपवासो हि जायते ॥

भोगविशेषान् प्रतिप्रमौति शातातपः—

गन्धालङ्कारवस्त्राणि पुष्पमाभ्यानुलेपनम् ।

उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावनमञ्जनम् ॥

गन्धः सुगन्धिद्रव्यमनुलेपनं समालभनमेतानि न दुष्यन्त्यु-
पवासे दोषान् न यास्तीत्यर्थः । अयञ्च प्रतिप्रमवो निषिद्धा-
ञ्जनादिस्त्रोक्तर्तृकोपवासातिरिक्तोपवासे ।

दानसागरे तु—

उपवासेनेति तृतीयान्तमुररीकृत्य दुष्यन्ति दीषतां यान्ती-
त्यर्थो व्रतसागरीयमुखबन्धस्थस्त्रीधर्मचर्याकामञ्जनदन्तधावनादि-
निषेधादित्युक्तं, तत्र ।

व्रतचर्याविशेषनिष्ठनिषेधेऽत्र प्रतिप्रसवबाधात् उपवासेनैते
दुष्यन्ति सर्वभोगनिषेधवदित्युपवासे विशेषनिषेधे वैयर्थ्याच्च ।

देवलः—

उपवामो विनश्येत दिवास्वप्नाक्षमैथुनैः ।

अत्यये जलपानेन नोपवामः प्रणश्यति ॥

अत्यये सम्भाव्यमानं ।

अथ नक्तपरिभाषा ।

तत्र भविष्ये—

उपवामात् परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात् परमयाचितम् ।

अयाचितात् परं नक्तं तस्मादन्तोन वर्त्तयेत् ॥

नक्तसूतिः ।

नक्तचदर्शनादन्तं केचिदिच्छन्ति मानवाः ।

मुहूर्त्तीनं दिनं केचित् प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

नक्तचदर्शनादन्तमहं मन्ये गणाधिप ।

तथा—

ऋषिभोजनं स्नानं मत्स्यमाहारलाघवम् ।

अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी षड्वाचरेत् ।

उपवासादित्यादी वाक्ये पुंवाक्ये व्यर्थत्वस्यार्थत्वादुपवासात् परं भैक्ष्यमित्याद्यपि विधिगर्भमेव । तथा—उपवासात् परं भैक्ष्य-
मुपवासासामर्थ्यं सत्यल्पायासेन तत्फलजनकमित्यर्थः ।

भैक्ष्यात् परमयाचितं ततो बलवद्दुःखसाध्यं अयाचितात् परं-
नक्तमित्यपि तथा । तथा उपवासासामर्थ्यं ततोऽल्पदुःखसाध्यं नक्तं
कुर्यात् । तदसामर्थ्यपक्षे अल्पदुःखमयाचितं तदसामर्थ्यं ततो-
ऽल्पदुःखं भैक्ष्यम् ।

अतएव—

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।

उपवासेन भैक्ष्येन नैवाद्वादशिकी भवेत् ॥

इति वाक्यम् ।

तथाचाशक्तकर्तृणामुपवासासामर्थ्यं नक्तं तदशक्तावयाचितं
तदशक्ती भैक्ष्यमिति परिभाषा सङ्गच्छते इत्येके ।

पारिजातसु—

नक्तमात्रविधिरिवायं उपवासात् परं भैक्ष्यमित्यादिखण्डत्रय-
मनुवादमात्रमित्याह ।

इदन्तु युक्तं भोजभूपासलिखितनक्तवाक्यसन्दर्भान्तर्गतत्वेन
नक्तविधायकत्वेऽस्य स्थितेऽसङ्गतमपीदं नक्ते प्रवृत्तिमतिशयेनाधातु-
सुक्तम् ।

उपवासापेक्ष-भद्रमैत्र्य, तदपेक्षभद्रायाचित, तदपेक्षभद्रनक्त-
मिति । अतएवैतन्नात्यर्थ्यविशुद्ध्या आसोपदेशतापि सङ्गता
वैषम्याभावात् ।

एकभक्तेनेत्यादि नैवाद्वादशीको भवेदित्यन्तवाक्यं तद्वादशी-
व्रतावश्यकत्वबोधनपरं समूलकञ्चेति ।

अथ होमपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टं कात्यायनः—

आम्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥

मन्त्रस्यानादेशे प्रजापतिदेवताको महाव्याहृतिमन्त्रः, देवताया
अनादेशे प्रजापतिदेवता इत्येकस्य प्रजापतिरित्यस्यार्थः । एतदर्थ-
स्वहस्यश्च कल्पतरुपारिजातयोर्नित्यः ।

पाण्याहुतिर्द्वादशपञ्चपूरिका

रसादिना चेत् सुवमात्रपूरिका ।

दैवेन तीर्थेन च ह्ययते हविः

स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥

आदित्यपुराणे—

सुसृष्टक्रां धत्वा युक्तो होममन्त्रैर्जुहोति यः ।

अप्रवृद्धे सधूमे वा सोऽम्भः स्यादन्यजन्मनि ॥

क्षुत्तृत्क्रोधत्वरायुक्त इति वुभुक्षा पिपासा-क्रोधनिमित्तत्वर-
युक्तः । एतच्च दृष्टप्रयोजननिमित्तत्वरो'पलक्षणं तेन होमिना त्वरा
न कर्त्तव्या जुहोतीत्युपलक्षणं तेन 'जपादिष्वप्यदृष्टप्रयोजनेषु
त्वरा न कार्य्येति बोद्धव्यम् ।

स्वल्पे रुक्षे सस्फुल्लिङ्गे वामावर्त्ते भयानके ।
भार्द्रकाष्ठे (स्व)सुसम्पूर्णे फुत्कारवति पावके ॥
कृष्णार्चिषि सुदुर्गन्धे तथा लिङ्घति मेदिनीम् ।
आहुतीर्जुह्याद्यस्तु तस्य नाशो भवद् ध्रुवम् ॥

कृन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्चैव जायते ॥
तस्मात् समिद्धे ह्येतत्त्वं नासमिद्धे कदाचन ।
आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीं तथा ॥
जुह्वषच्च गते' चैव पाणिर्सूर्पास्य दारुभिः ।
न कुर्यादग्निधमनं कुर्वीत व्यजनादिना ॥

तथा—

नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतमा क्वचित् ।
न विमुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥

(१) A C—निमित्ततया ।

(२) A D—प्रयाजादिषु ।

(३) C D—हृते ।

प्रादेशान्नाधिका न्यूना न तथा स्याद्विशाखिका ।

विशाखिका विविधशाखायुक्ता ।

न सपर्णा न निर्वीर्या होमेषु च विजानता ॥

मरीचिः—

प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्येषु पाटिताः ।

शान्त्यर्थेषु सगल्काद्रा विपरीता जिघांसतः ॥

विशोर्णा विदला ऋक्षा वक्राः सशुषिराः कृताः ।

दीर्घा स्थूला' घुणैर्जुष्टा कर्मसिद्धिविनाशिकाः ॥

सगल्काः सत्वचः । समिध इत्यनुवृत्तौ ब्रह्मपुराणे—

पलाशाश्चत्यन्यग्रोधप्लक्षवैकङ्कतोद्भवाः ।

अश्वत्थोऽम्बरी विल्वश्चन्दनः सरलस्तथा ॥

अश्वत्थन्यग्रोधः अश्वत्ये संपृक्तो वटः, अश्वत्यस्य पुनरुपादाना-

दिति सागरः ।

पारिजातं तु पुनरश्वत्योपादानं यज्ञोपयुक्ताः प्रादावपि सम्बन्धार्थ-
मित्युक्तं विकङ्कतो रुषकटार्योति प्रमिद्धा ।

शालश्च देवदारुश्च खदिरश्चेति यज्ञियाः ।

हारीतः—

नाशुचिक्लिन्नपूतिभिर्दोरुभिरग्निमिन्धोत ।

आपस्तम्बः—

नाप्रोक्षितमिन्धनमग्नावादध्यात् ।

विष्णुधर्मोत्तरे —

दूर्वाहोमः परः प्रोक्तस्तेन स्वर्गे महीयते ।

तस्माद्दशगुणं पुण्यमिधमभिः प्राप्नुयात् कृते ॥

तस्माद्दशगुणं शस्यैर्ब्रह्मिभिर्द्विगुणं तथा ।

तावदेव तथा पुण्यं होमे सिद्ध्यर्थकैः स्मृतम् ॥

यवैश्चतुर्गुणं तस्मात् तिलैर्दशगुणं स्मृतम् ।

तावदेव फलेर्धेयं विश्वेर्दशगुणं ततः ॥

पद्मैश्च तावदेवोक्तं दध्ना क्षीरेण च द्विजाः ।

परमाग्नेन धर्मज्ञा घृतेनाष्टगुणं ततः ॥

एवं कण्ठोगपरिशिष्टकृता अत्यन्तप्रचुरफलत्वादनादिष्टहवि-
र्विशेषे होमे 'हव्यशब्दमुपन्यस्तम् । तस्मादनादिष्टद्रव्यविशेषेषु
दूर्वादीनामन्यतमस्य हविष्ट्वं बोधव्यम् ।

मन्त्रेणोङ्कारपूर्तेन स्वाहास्तेन विचक्षणः ।

स्वाहावसाने जुह्यात् ध्यायन् वै मन्त्रदेवताम् ॥

अथ जपपरिभाषा ।

श्रीनरसिंहपुराणे—

त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य भेदास्त्रिबोधतः ।

वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधा मतः ।

त्रयाणां जपयज्ञानां त्रैयान् स्यादुत्तरोत्तरः ॥

यदुच्चनीचस्वरितैः स्पष्टशब्दवदक्षरैः ।

मन्त्रमुच्चारयेद्वाक्तं जपयज्ञः स वाचिकः ॥

शनैरुच्चारयेन्मन्त्रमीषदोष्टौ प्रचालयेत् ।

किञ्चित् शब्दं स्वयं विद्यात् उपांशुः स जपः स्मृतः ॥

धिया यदक्षरश्रेण्या वर्णात् वर्णं पदात् पदम् ।

शब्दानुचिन्तनाभ्यासः स उक्तो मानसो जपः ॥

यो गियान्नवल्काः —

उपांशुजपयुक्तस्य शंखात् शतगुणो भवेत् ।

साहस्रो मानसः प्रोक्तो यस्माद्व्यानसमो हि सः ॥

शंखादुच्चैः पठनीयात् शाब्दिकादिति यावत् । जपः शतगुणो-

भवेत् इत्यन्वयः ।

न चक्रमन्नं च हसन्नं पाश्चान्नवलोकयन् ।

नात्माश्रितो न जल्पस्य नापावृत्तशिरस्तथा ॥

न पटा पादमाक्रम्य न चैव तु तथाकरो ।

न चासमाहितमना न संश्रावयन् जपेत् ॥

प्राक्तनेषु कुशेष्वेवमासीनश्चासने शुभे ।

प्राक्तनेषु आसनोद्धं प्रागयारोपितेषु—

नात्युच्छ्रिते नातिनीचे दर्भपाणिः स्वयं यतः ।

स्फटिकेन्द्राक्षरद्राक्षैः पुञ्ज्जीवसमुद्भवैः ।

अक्षमाला तु कर्त्तव्या उत्तमा चोत्तरोत्तरा ॥

कीट्यधिका भवेद्बृहद्विरक्षमाला विशेषतः ।

जपस्य क्रियमाणस्य तस्माच्छ्रेष्ठः परः परः ॥

अभावे त्वक्षमालायाः कुशयन्त्राऽथ पाणिना ।

जप एव हि कर्त्तव्य एकाग्रमनसैव हि ॥

कोट्यधिका भवेद्द्विरिति स्फाटिकमालात इन्द्राक्षमालाजपे
कोटिगुणमतिरिक्तं फलम् ।

एवमुत्तरायाः पूर्वपूर्वापेक्षया कोटिगुणः फलीत्कर्षः ।

कूर्मपुराणे—

जपकाले न भाषेत नान्यानि प्रेक्षयेद्बुधः ।

न कम्पयेच्छिरोघ्रीवं दन्तान्नैव प्रचालयेत् ॥

गुह्यका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं भयात् ।

एकान्ते च शुभे देशे तस्माज्जप्यं समाहरेत् ॥

जप्यं जपम् ।

अङ्गिराः—

विना दर्भैस्तु यत् स्नानं यच्च दानं विनोदकम् ।

असंख्यातस्तु यज्जपं सर्व्वं तन्निष्फलं भवेत् ॥

असंख्यातं अज्ञातसंख्यं तथा च यज्जप्यं तन्निर्ज्ञातसंख्यं
कर्त्तव्यम् ।

तेन अत्युच्छ्रितानतिनोचप्रागप्रकुशास्तीर्णशोभनासनोपविष्टेन
दर्भपाणिना शोभनचित्तेन उत्तरोत्तरात्यन्तप्रशस्तस्फटिकेन्द्राक्ष-
रद्वाराक्षपुच्छजीवाक्षमालावता किमप्यनवलोकयता शिरोघ्रीव-
मकम्पयता सम्भृतदर्शनेन विविक्तशुभे देशे जपः संख्याज्ञानपूर्व्वक
एव कर्त्तव्य इत्युक्तम् ।

तथाच शैवपुराणे—

अङ्गुल्या जपसंख्यानमेकमेकमुदाहृतम् ।

रेखयाऽष्टगुणं विद्यात् पुत्रदीपैर्दशाधिकम् ॥

पुत्रदोषैः पुत्रस्त्रीवैः ।

शतं स्यात् शङ्खमालाभिः प्रबालैस्तु सहस्रकम् ।

स्फटिकैर्दशसाहस्रं मौक्तिकैर्लक्षमुच्यते ॥

पद्माक्षैर्दशलक्षन्तु सौवर्णैः कोटिरुच्यते ।

कुशग्रन्थ्या च रुद्राक्षैरनन्तगुणितं भवेत् ॥

कुशग्रन्थ्या फलोत्कर्षाभिधानं जपविशेषविषयम् ।

अथ द्रव्यगणपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

हरिता यज्ञिया द(वभाः)र्भाः पीतकाः पञ्चयज्ञियाः ।

समूलाः पित्तदैवत्याः कल्पाषाणैव दैविकाः ॥

ऋखाः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घाश्च बर्हिषः ।

दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादिकर्मणि ॥

कल्पाषाः कर्बुरा ऋखाः प्रकरणोक्तारत्नप्रमाणान्यून-
परिमाणा गोकर्णप्रमाणा वाक्यान्तरस्वरसात् ।

प्रचरणमनुष्ठानं तत्साधनीभूताः प्रचरणीयाः, दीर्घा अरत्ना-
धिकप्रमाणाः । दर्भाः पवित्रमित्यादिवाक्यमन्य पारिजाते कल्प-

तरोरनुसारात् लिखितम् । यतो यज्ञादौ हरिताविशेषविधिरतः
सन्ध्यादिकर्मस्वनुष्ठानमात्रविहितकृत्वदर्भमात्रं शुचि न तु पवित्र-
लक्षणमेतत् अतः 'इत्यनन्वयाद्व्यमाणलक्षणविरोधाच्च ।

तथाहि—

अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।

प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥

एतदेव हि पिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतम् ।

आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥

एतत्प्रमाणामेवैके कौशौमेवाभ्रमञ्जरीम् ।

शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जलीं परिचक्षते ॥ इति ।

तदियं कल्पतरुपारिजातयोर्व्यवस्था ।

अत्रोपाध्यायेषु - सन्ध्यादिकर्मणि कुशाः पवित्रमित्यनेन
कुशत्रयस्यापि पवित्रत्वेन प्रतिपादनादनन्तर्गर्भिणमित्यादिना सर्व-
कर्मणि कौशद्विदलस्याप्युपात्तत्वात् सन्ध्यादिकर्मणि कुशत्रयं कौशं
द्विदलं पवित्रञ्च व्यवस्थापितं लिखितञ्च सन्ध्याप्रयोगे । एतच्च
कल्पतरुपारिजातविरोधादतः इत्यसङ्गतेष्व नादेयम् ।

न चात्रापीतिपदानुपपत्तिरित्यत इत्यन्वयस्य विवक्षितत्वात् ।

गृह्यपरिशिष्टम्—

दग्धाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणा हविरग्नयः ।

अयातयामाग्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥

हविरोदनादिव्यतिरिक्तमाचारात्, अयातयामास्यपरिभुक्तानि
कृतकर्माण्यपि कर्मान्तरार्हणीति तात्पर्यम् ।

मरौचिः—

मासे नभस्यमावस्या तस्यां दर्भोच्चयो मतः ।

अयातयामास्ते दर्भा विनियोज्याः पुनः पुनः ॥

ये च पिण्डे स्तृता^१ दर्भाः यैः कृतं पिष्टतर्पणम् ।

अमेध्यलिप्ता ये तेषां परित्यागो विधीयते ॥

लघुहारीतः—

पथि दर्भाश्चितौ दर्भा ये दर्भा यज्ञभूमिषु ।

स्तरणासनपिण्डेषु षट् कुशान् परिवर्जयेत् ॥

पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भा यैः कृतं पिष्टतर्पणम् ।

मूर्त्रोच्छिष्टैः कृता ये च तेषां त्यागो विधीयते ॥

केचित्तु—

उच्छिष्टीकृतमात्र एव निषेधमाहुः ।

नीवीमध्ये तु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रे च ये कृताः ।

पवित्रांस्तान् विजानीयाद् यथा कायास्तथा कुशाः ॥

आचम्य प्रयतो नित्यं पवित्रेण द्विजोत्तमः ।

नोच्छिष्टस्तु भवेत्तत्र भुक्तशेषस्तु वर्जयेत् ॥

भुक्तश्रेष्ठं यस्मिन् कुशे परिधृते भुक्तं तदित्यर्थः । जपहोम
इत्यादौ पूर्वलिखितलघुहारोतवाक्ये अशून्यमित्यादिना सुवर्णा-
दीनां विशिष्टधारणविधानादर्थान् सुवर्णादिसमुच्चयः । तत्र च
दक्षिणकरानामिकायां सुवर्णधारणस्य—

अनामिकाङ्गुलिकायां धारयेद्दक्षिणे करे ।

इति हेमप्रकरणस्य देवीपुराणसिद्धत्वात्तत्समभिव्याहारात्
रजतादिधारणमपि तत्रैव ।

तर्ज्जन्यां रजतं धार्यमिति वाक्यमनादेयमनाकरत्वात् ॥

अथ कनकपरिभाषा ।

तत्र विष्णुधर्मोत्तरे—

सकृत् कृष्णलदानेन स्वर्गे नित्यं सुखी भवेत् ।

तथाच नन्दिपुराणे—

प्रमादतस्तु तन्नष्टं तावन्मात्रं नियोजयेत् ।

अन्यथा स्तेययुक्तः स्याद्वेन्द्रादस्ते विनाशिनि ॥

ब्राह्मणायोत्कृष्टं ब्राह्मणाया प्रतिपादितमेव चेदपगतं तदा
तावन्मात्रं तावदेव पुनर्नियोजयेत् प्रतिपादयेदिति सागरः, एव-
मदत्तइत्यत्राप्यप्रतिपादित इति नेयम् ॥

अथौषधिगणः ।

विष्णुपुराणे—

ब्रीहयःसयवा माषा गोधूमा अणवस्तिलाः ।
 प्रियङ्गुमसमा ह्येते अष्टमासु कुलत्थकाः ॥
 श्यामाकास्त्वथनीवारा जर्त्तिनाः(लाः) सगवेधूकाः ।
 तथा वेणुयवाः प्रोक्तास्तथा मर्कटकां मुने ॥
 ग्राम्यारण्याः स्मृता ह्येता ओषध्यसु चतुर्ह्य ।
 जर्त्ति(लाः)नाः स्वयंजातास्तिलाः वेणुयवाः वंशबीजानि ॥

— — —

अष्टादश धान्यानि ।

वायुपुराणे—

ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ।
 प्रियङ्गवो ह्युदाराश्च कोरदूषाः सचीनकाः^१ ॥
 माषा मुक्ता मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः ।
 आढक्यश्चैव चणका रङ्गाः सप्तदश स्मृताः ॥

ब्रीहिः षष्टिका प्रियङ्गुः कामली कञ्जलि इति प्रसिद्धा,
 उदारो देवधान्यं, कोरदूषः कोद्रवः, सतीनकः कलायः निःपावः
 श्वेतसित्यः, आढकी तुवरी राहनि त्विति प्रसिद्धा, एवं मुख्य-
 धान्येन सममष्टादश धान्यानि भवन्ति । ० ।

(१) A—सतीनकाः ।

अथ सप्तौषधिगणः ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

ब्रीहयः शालयो मुक्ता गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ।
यवाश्चोषधयः सप्त विपदो घ्नन्ति धारिताः ॥

अथ सप्तधान्यानि ।

यव गोधूम धान्यानि तिलाः कङ्कुस्तथैव च ।
श्यामाकं देवधान्यञ्च सप्तधान्यमुदाहृतम् ॥
अत्र देवधान्यस्थाने चीनकं केचित् पठन्ति ।

अथ सव्वौषधिगणः ।

मुरा मांसी वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीद्वयम् ।
शठी चम्यक मुस्तञ्च सव्वौषधिगणः स्मृतः ॥
मुरा भोटणहव इति प्रसिद्धा मांसी जटामांसी शैलेयं
सन इति प्रसिद्धं रजनीद्वयं हरिद्रा दारुहरिद्रा ।

अथ सर्व्वगन्धः ।

गन्धशास्त्रे—

कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारः कुङ्कुमस्य च ।

षोडशः चन्दनस्यैकः कर्पूरस्य चतुष्टयम् ॥

सर्व्वगन्ध इति प्रोक्तं समस्तसुरदुर्लभम् ।

कल्पतरुलिखितसर्व्वगन्धस्तु—

कुङ्कुमागुरुकर्पूर कसुरो जातीफलानि ।

अथ सर्व्वरत्नगणो रत्नाचलोक्तः ।

सच—मुक्ता हीरक गोमेदेन्द्रनील पुष्पराग

वेदूर्य्य विद्रुम मरकत पद्मरागाख्यः ।

अथ पञ्चरत्नानि ।

तत्र कालिकापुराणे—

कनकं कुल्लिशं नीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् ।

एतानि पञ्चरत्नानि ।

कनक-रजत-मुक्ता-राजपट्ट-प्रवाल रूपाणि

पञ्चरत्नानीति गौडाः । कुल्लिशं हीरकम् ।

अथ सर्व्वरसाः ।

रसा लवणादयः “रसाश्च लवणादयः” इति विश्वचक्र-
महादाने अवणात् ।

ते च लवण तित्त मधुर कटु कषायास्तरूपाः ॥

अथ सर्व्वधातुगणः ।

मत्स्यपुराणे—

तालकश्च शिलावज्जमञ्जनं श्याममेव च ।

काक्षी कासीस माक्षिकं गैरिकञ्चादितः क्रमात् ॥

तालकं हृरिताल शिलावज्जं मनःशिला वज्जाभ्रकं तञ्चा-
युर्वेदप्रसिद्धम् ।

तथाचायुर्वेदे—

वज्जं भेकवपुः^१ कृष्णमभ्रकं त्रिविधं स्मृतम् ।

तत्र वज्जाभ्रकस्य लक्षणम्—

अप्रस्तरं कठोराङ्गं तरुकज्जलसन्निभम् ।

यस्य शब्दायते बह्वी नैवोष्णं भवेदपि ।

सदाकरसमुद्भूतं वज्जेति प्रथितं घनम् ॥ इति ।

श्याममञ्जनं कृष्णरसाञ्जनं काक्षी सीराष्ट्रमृत्तिका कासीसं
स्वनामप्रसिद्धम् ।

अथ मुख्यद्रव्यालामे तत्प्रतिनिधि परिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टं कात्यायनः—

यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि च ।

यवानामिव गोधूमा ब्रीह्यानामिव शालयः ॥

पैठीनसिः—

काण्ड मूल पर्ण पुष्प फल प्ररोह रस-गन्धादीनां सादृश्येन प्रतिनिधिं कुर्यात् ।

काण्डं नालः, प्ररोहोऽङ्कुरः ।

तथा—सर्वालामे यवः प्रतिनिधिर्भवति ।

मेत्रावरुणीयपरिशिष्टम्—

आज्याभावे^१ तैलं प्रतिनिधिरलामे दधि पयसौ तदलामे तण्डुलपिष्टानि वा अग्निः संमृज्याज्यार्थं कुर्वन्ति ।

अत्र गव्यमाज्यं प्रथमं तदभावे माहिषं तदभावे आविकं तदभावे तैलं तैलेऽपि प्रथमं तिलजं^२ तदभावे कौसुमं तदभावे सार्षपं तदभावे दधि पयो वा तदभावे तण्डुलपिष्टानि यव-पिष्टानि वा । अयञ्च गव्यादीनामन्वयः—

आज्यहोमेषु सर्वत्र गव्यमेव भवेदद्रुतम् ।

तदभावे महिष्यासु आजमाविकमेव वा ॥

(१) D—आज्यार्थं पयो वा ।

(२) D—तदभावे तर्पितजम् ।

तदभावे तु तैलं स्यात् तदभावे तु जार्त्तिलम् ।

तदभावे च कौसुमं तदभावे तु सार्धपम् ॥

इति बीधायनवाक्याद्बोद्धव्यः । बीधायनोपरोधात् कल्पतरु-
पारिजातावप्येवं नेतव्यौ ।

अन्येतु—

वाक्यमिदं लक्ष्मीधरादिभिरनङ्गीकारान्मन्दं मन्यमाना यथा-
श्रुताभ्यामेव कल्पतरु-पारिजाताभ्यां व्यवस्थामाहुः ।

तथा दर्भास्तरणे काशः प्रतिनिधिः, तदभावे पर्श्ववतीभिः
काण्डवतीभिरोषधीभिः स्तरणार्थान् कुर्वन्ति कटोशीर-चूष-नल
वल्ग्वज नीप धववर्जम् ।

कटादयस्तृणविशेषाः, इधार्थे—पलाशाश्चत्यखादिररोहितको-
डुम्बराणां तदभावे सर्व्ववनस्पतीनां चित्त्वक-धव-नीप-निम्ब-
राजवृक्ष-शाल्मली अबन्ध-कपित्थ-कोविदार-विभीतक-श्लेष्मातक-
सर्व्वकण्टकिवर्जम् ।

चित्त्वकं चिन्दुक इति प्रसिद्धः, नीपः कदम्बः, राजवृक्ष
भारग्वध इति प्रसिद्धः । अयमेव कान्त्यकुञ्जकिरिबालक इति
ख्यातः । अबन्धः सजोन इति प्रसिद्धः श्लेष्मातकी बहुभारः ।

तथा ब्रीहि-यवौ पुरोडाशस्तदभावे तुषवतीभिस्तण्डुलवतीभि-
रोषधिभिः पुरोडाशान् कुर्वन्ति । अनुचानक कुरक माष मसूर-
कोद्रव कोरूषकवर्जम् ।

पुरोडाशान् पुरोडाशान् अनवो मलका इति प्रसिद्धाः

कुरकः पीतकुलत्पः कोरदूषको वनकोद्वः, माषशब्दोऽच कृष्णे-
तरमाषपरः ।

तथा—दक्षिणालाभे मूलानां भक्षणं ददाति न त्वेवं यजेत
अदक्षिणं न यजेत इत्यर्थः । एतच्च ब्राह्मणेऽप्युक्तम् ।

तथाच ब्राह्मणम्—

श्लेष वा एतद्यज्ञस्य यद्दक्षिणा नवाऽश्लेषा रथो बहत्पथ
श्लेषवता यं कामं कामयते तमभ्यश्रुते एवमेतेन दक्षिणावता
यं कामं कामयते तमभ्यश्रु(प्रु)ते शुभो वा एता यज्ञस्य दक्षिणा
दक्षिणावता यजेत शुभमेवास्मिन् दधाति ।

अस्यार्थः—

श्लेष रथकीलः श्लेष रथ वै रथस्यैव कीलकमेतत् यद्यज्ञस्य
दक्षिणा नवेति न वै अश्लेषा कीलकशून्यो रथो बहति गच्छति
यथा श्लेषवता रथेन रथी यं कामं कामयते तमभ्यश्रुते प्राप्नोति
तत् साध्यमेव तेन दक्षिणावता यज्ञेन याज्ञिको यं कामं
कामयते तमभ्यश्रुते शुभो वा शुभो वै यज्ञस्य दक्षिणा । शुभः
शुभहेतुः, यद्दक्षिणावता यज्ञेन यजेत शुभमेवास्मिन् दधाति
अस्मिन् दक्षिणावति यज्ञे शुभभाजनं भवति ।

(१) D—भक्षणाणां ।

(२) D—अभ्यश्रुते ।

तदयं तात्पर्यार्थः—

यथा कौलकप्रतिष्ठतो रथो नोद्देश्यं प्राप्नोति एवमिष्टसिद्धि-
रनिष्टनिवृत्तिर्वा न दक्षिणाशून्याद्यज्ञाद्भवतीति ।

अथ मानपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टं कात्यायनः—

मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।

मानकृत्यजमानः स्याद्विदुषामेष निश्चयः ॥

अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानस्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।

तत्र तत्र वृद्धत्वर्ध्वग्रन्थिभिर्मर्यते^१ सदा ॥

शबलिङ्गमुपक्रम्य भविष्ये—

स्त्राने शतपलं त्रियमभ्यङ्गे पञ्चविंशतिः ।

पलानां द्वे सहस्रे तु महास्त्राने प्रकीर्त्तितम् ॥

ब्रह्मपुराणे—

देवानां प्रतिमा यत्र घृताभ्यङ्गक्षमा भवेत् ।

पलानि तस्यै देयानि अक्षया पञ्चविंशतिः ॥

अष्टोत्तरं पलशतं स्त्राने देयञ्च सर्व्वदा ।

द्वे सहस्रे पलानाम् तु महास्त्राने तु संख्यया ॥

स्त्राने तु संख्यया घृतपदसुपलक्षणं तेन दुग्धादावपीयं
संख्याऽनुगतेति पारिजातः ।

मनुः—

पञ्चकणालको माषस्ते सुवर्णसु(न्तु) षोडशः ।

पलं सुवर्णाश्चत्वार इति गोपथब्राह्मणे ॥

माषकं पञ्चकणालम् ।

माषकाणि चतुःषष्टिः पलमेकं विधीयते ।

हाचिंशत्पलिकं प्रस्थमुक्तं स्वयमथर्व्यणा ॥

आढकसु चतुःप्रस्थैर्चतुर्भिर्द्रोणमाढकैः ।

द्रोणप्रमाणं विज्ञेयं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।

द्वादशाभ्यधिकैर्नित्यं यवानां पञ्चभिः शतैः ॥

कुम्भपरिमाणमप्यनेनोक्तं—

एतद्रोणेन पूरितं कुम्भमिति भारपरिमाणञ्चाभिधान-
कोषादौ प्रसिद्धम् ।

तथाहि—

तुला पलशतं ज्ञेयं भारः स्याद्विंशतितुला । इति ।

अथ धूपादिपरिभाषा ।

तत्र भविष्यपुराणे—

वृषणं सिद्धकं विप्र श्रीखण्डमगुरुन्तथा ।

कर्पूरश्च तथा सुस्तां शर्करां सत्वचं द्विज ॥

इत्येष विजयो धूपः स्वयं देवेन निर्मितः ।

वृषणं कस्तूरीत्वचागुरुत्वचौ ।

अगुरुचन्दनं सुस्तं सिद्धकं वृषणं तथा ।

समभागान्तु कर्त्तव्यं धूपञ्चामृतसम्भवम् ॥

अथमेव धूपः पञ्चरसनामकः ।

श्रीखण्डं ग्रन्थिसंयुक्तमगुरुं सिद्धकं तथा ।

सुस्तां तथेन्दुभूतेशं शर्कराञ्च दहेत्त्राहम् ।

इत्येषोऽनन्तधूपश्च कथितो देवसत्तम ! ।

ग्रन्थिः ग्रन्थिपर्णम् ।

कृष्णागुरुं सिद्धकञ्च बालकं वृषणं तथा ।

चन्दनं तगरं सुस्तां प्रबोचं शर्करान्वितम् ॥

कर्पूरं चन्दनं पुष्पमगुरुं तगरं तथा ।

गृह्णन् शर्करा कुष्ठं महाङ्गं सिद्धकं तथा ।

महाङ्गोऽयं स्मृतो धूपः प्रियो देवस्य सर्व्वदा

महाङ्गं मांसी ।

श्रीखण्डं वृषणं सुस्तामगुरुं सिद्धकं शशी ।

शर्करा च तथा विप्र महाधूप इति स्मृतः ॥

अगुरुं सिद्धकं धूपं प्राजापत्यमिदं स्मृतम् ॥

तथा—

पलाशपुष्पाणि धवी यक्षचन्दनमेव च ।

कर्पूरं चन्दनं कुष्ठमुशीरं सिद्धकं तथा ।

सधन्विद्वषणं भीसं कहुमं गृह्णनं तथा ।

हरीतकी तथा भीम एष यन्नाङ्ग उच्यते ॥

यच्चचन्दनमुच्यते इत्यर्थः ।

अथ दीपपरिभाषा ।

महाभारते—

हविषा प्रथमः कल्पो द्वितीयश्चोषधिरसेः ।

वसामेदोऽस्थिनिर्यासेनं कार्यं पुष्टिमिच्छता ॥

इति महासन्धिविग्रहिक-ठक्कुर श्रीवीरेश्वरात्मज महासान्धि-

विग्रहिक-ठक्कुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे

परिभाषातरङ्गः ॥

अथ मासपरिस्थितिः ।

इह मासाश्चत्वारश्चान्द्र-सावन-सौर-नाक्षत्राः ।

तत्र ज्योतिःशास्त्रे—

दर्शाद्दर्शश्चान्द्रस्त्रिंशद्विवससु सावनो मासः ।

रविसंक्रान्तिसुचिह्नः सौरो निगद्यते सङ्गः ॥

तथा—

चान्द्रः शुक्लादिदर्शान्तः सावनस्त्रिंशता दिनेः ।

एकरागौ स्थितिर्यावत् कालं मासः स भास्करः ॥

शुक्लादीति वचनाद्दर्शाद्दर्श इत्यत्राप्यवधितावगतदर्शमना-
दायैव शुक्लपतिपदादिपक्षद्वयात्मकः प्रायश्चान्द्रमासः, अयञ्च
मीनादिस्थादित्यावच्छिन्नप्रथमपतिपक्षत्वेन चैत्रादिसंज्ञां लभते
अस्य च धर्मकृत्यौत्सर्गिकत्वम् । कृष्णादिरपि मासश्चान्द्र एव ।

एका तिथिः कापि तदादिभूता

तिथिस्तृतीयेति तिथिप्रवन्धः ।

मासः स चान्द्रस्तिथिनाम्नि यस्मा-

श्चान्द्रीं कलां प्राप्य सदा प्रवृत्तः ॥

तदादिभूतेति अव्यवहृतादिभूता सा तृतीयेति —

सावनसु विवक्षितः त्रिंशद्विवसात्मकः ।

नाक्षत्रसु ज्योतिःशास्त्रसिद्ध इहानुपयोगाच्च चिन्तितः ।

तेन चैत्रादिमासोन्नेखितव्रतादौ
इन्द्राग्नी यत्र ह्येते मासादिः स प्रकीर्तितः ।
अग्नीषोमी स्मृतौ मध्ये समाप्तौ पितृषोमकौ ॥

इति हारीतवचनात् सर्वत्र विशेषावलम्बिनां शुक्लादिपञ्च-
दशात्मकश्चान्द्रो मास इति लक्ष्मीधरादयः ।

शुक्लादिमेव मासं पुरस्कृत्य ब्रह्मपुराणम्—

चैत्रे मामि जगद्ब्रह्मा ससर्ज्जं प्रथमेऽहनि ।
शुक्लपक्षे समयन्तु तदां सूर्योदये सति ॥
प्रवर्त्तयामास तथा कालस्य गणनामपि ।
ग्रहान्नाशीनृतून् मासान् वत्सरान् वत्सराधिपान् ॥ इति ।

तथा ब्रह्मसिद्धान्ते—

चैत्रसितादेरुदयाङ्गानोर्वर्षमासयुगकल्पाः ।
सृष्ट्यादौ लङ्कायां समं प्रवृत्ता दिनेऽर्कस्य । इति ।

योगीश्वरोऽपि—

संवत्सरादयश्चैत्रसितादि द्वादशमासपरिमिता गणितगम्याः
शुभाशुभफलसूचका गणितकुशलेभ्योऽनुसन्धेया इत्याह ॥

ब्रह्मपुराणे तु—

यत्र कृष्णपक्षकृत्यमभिधाय शुक्लपक्षकृत्याभिधानं तत्र
कृष्णादिरेव मासः तथाविधवचनानुसारतः । कृष्णपक्षकृत्यपूर्वक-
शुक्लपक्षकृत्यप्रतिपादकवाक्यानि चात्रैवाग्रे दर्शयितव्यानि ।

कार्तिकं सकलं मासमित्यत्र तु मासः सौर एव ग्राह्य
आचारात् । विवाहकरणादौ सौरमासग्रहः प्रमाणान्तरात् ।
एवमन्यत्रापि । क्वचिच्छुक्लादिचान्द्रमासबोधो विशेषबलादेव ।

तद्यथा देवीपुराणे—

आश्विने वाऽथ माघे वा चैत्रे वा श्रावणेऽपि वा ।

कृष्णादारभ्य कर्त्तव्यं व्रतं शुक्लविधिं हरेत् ॥ इत्यादौ ।

यथाच—

आषाढादिचतुर्मासमित्यत्र कार्तिकां समापनमित्यादौ ।
शुक्लादिमासपरिग्रहोदाहरणन्तु कार्तिकादिद्वितीयायामिति
नभस्यमासस्य तमिस्रपक्षे त्रयोदशीत्यादि । अयश्चार्थो शुद्धमता-
चार्यचन्द्रादीनामप्यनुमतः ॥

इति महासान्निविग्रहिक ठक्कुर श्रीवीरेश्वरात्मज महासान्नि

विग्रहिक ठक्कुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्य-

रत्नाकरे मासपरिस्थितितरङ्गः ॥

अथ चैत्रमासकृत्यम् ।

वामनपुराणे—

चैत्रे विचित्रवस्त्राणि शयनान्यासनानि च ।

विष्णोः प्रीत्यर्थमेतानि देयानि ब्राह्मणेभ्यश्च ॥

अथ विचित्रवस्त्राणां शयनानामासनानाञ्च निरपेक्षश्रुति-
बलात् बहूनि दानानि एकैकस्या दानव्यक्तेर्वहुत्वावच्छिन्नब्राह्मणा-
नन्वयेऽपि कन्यका भोजयेदितिवत् बहुवचनोपपत्तिः, न हि
तत्राप्येका भोजनव्यक्तिरनेककन्यकान्वितेति ।

• दानमधिकृत्य विष्णुधर्म्मोत्तरे—

चैत्रे विचित्रवस्त्राणि सौभाग्यं महदश्रुते ।

वस्त्राणि दत्त्वेत्यनुषज्यते ।

मत्स्यपुराणे—

वर्जयेच्चैत्रमासन्तु यस्तु गन्धानुलेपनम् ।

शुक्तिं गन्धभृतां दद्याद्दिप्राय सितवाससी ॥

गन्धभृतां सुगन्धिद्रव्यभृताम् ।

वारुणं पदमाप्नोति दृढव्रतमिदं स्मृतम् ।

व्रतान्ते चैतद्देयं षष्ठीव्रतान्तरेषु तथैव दर्शनात् ।

महाभारते—

चैत्रं तु नियतं मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

सुवर्णं-मणि-सुक्ताब्जो कुले महति जायते ॥

स्कन्दपुराणे—

क्षपयेदेकभक्तेन चैत्रमासं नरोत्तम ।

धन-धान्यसमृद्धे तु कुले जायेत रूपवान् ॥

ग्रहणमधिकृत्य देवीपुराणे—चैत्रे^१ पुण्या सरस्वती ।

भविष्यपुराणे—

कृत्वाऽरुणं तथा चैत्रे गन्धमाख्योपशोभितम् ।

स्थाप्य पात्रे यथोक्ते तु भास्कराय निवेदयेत् ॥

यथोक्ते ताम्रमये ।

शरदिन्दुप्रतीकाशैर्विमानैःसर्व्वकामिकैः ।

वर्षायुतशतं साग्रं सूर्य्यलोके महीयते ॥

कर्म्मक्षयादिहागत्य पुत्र-पौत्रसमन्वितः ।

अभीष्टपतिमासाद्य लभेद्भोगान् सुदुर्लभान् ।

अत्र चैत्रमासं व्याप्यैकभक्तं उभयोः षष्ठ्यां सप्तम्याञ्च उपवासः ।

क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

सूर्य्यपूजाऽग्नि हवनानि कर्त्तव्यानि तथा करवीरैः सूर्य्यपूजा
साज्यगुगुलुदानं उभयपक्षस्नानं श्रद्धेति नियमाः कार्तिके तेषा-
मभिधानात् ।

अत्राप्याकाङ्क्षया तदन्वयीचित्यात् तथाच कृत्यसमुच्चये
अत्रैव—

इत्येवं सर्वयज्ञेषु विधिसुख्यः प्रकीर्तितः ।

एकभक्तोपवासस्य फलञ्च सदृशं भवेत् ।

विशेषमिह वक्ष्यामि मासि मासि व्रतं प्रति ॥

मार्गशीर्ष इत्यादि अरुणस्यात्र पिष्टमयनैवेद्यो मार्गादौ
पिष्टत्वस्य निवेद्यत्वदर्शनात् ।

मत्स्यपुराणे—

चैत्रादिचतुरो मासान् जलं दद्यादयाचितम् ।

व्रतान्ते मणिकं दद्यात् नववस्त्रसमन्वितम् ॥

तिलपात्रं हिरण्यञ्च ब्रह्मलोके महीयते ।

कल्पास्ते भूपतिर्नूनमानन्दव्रतमुत्तमम् ॥

कचित् जले दद्यादयाचितमिति पाठस्तस्यापि जलविषयमया-
चितं दानं कुर्यादिति स एवार्थः । मणिको मृत्तिकाभाण्डविशेषः ।

मत्स्यपुराणे—

वर्जयित्वा मधौ यस्तु दधिक्षीरघृतेक्षुकान् ।

दद्यादहस्त्राणि सूक्ष्माणि रसपात्रैर्युतानि च ।

सम्पूज्य विप्रमिथुनं गौरी मे प्रीयतामिति ।

एतद्गौरीव्रतं नाम भवानीलोकदायकम् ॥

मधुश्चैत्रः, रसपात्राणि दधिक्षीरेक्षुपात्राणि मिथुनं
जायापती ।

भविष्यपुराणे—

मासि चैत्रे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

शास्त्रं पयसा युक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥

भानवे पाटलां दद्याद्द्वैष्णवीं तरुणीं नृप ।

पुष्परागमयैर्यन्नैर्नानाहंसाभियायिभिः ।

गच्छेत् सूर्यपुरं रम्यं दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥

अत्र नक्तभोजनं मासव्यापि, उभयोः सप्तम्योरुपवासः, द्वितीय
सप्तम्यां नियमवत्तत्र भानवे विष्णुदेवतत्वेन पाटलायास्तदृक्षा
गोदानम् ।

भविष्यपुराण एव—

चैत्रे मासि तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

पिष्टकं पयसा युक्तं भुञ्जानः शालिसम्भवम् ॥

पूजयेद्भगवतीं^(१) देवीं भक्त्या वै चन्दनस्य च ।

गन्धमाढ्योपहारैश्च विंशार्द्धभुजसंस्थिताम् ॥

चन्दनस्य भगवतीं कृत्वेत्यर्थः ।

ज्वालामुखीन्तु वै नाम्ना कुङ्कुमागुरुचन्दनैः ।

धूपं सागुरुकर्पूरं भगवत्यै निवेदयेत् ॥

दद्यात् पांशुमुखान् भक्त्या नैवेद्यं विधिवन्नृप ।

ज्ञाने कुशोदकं धन्यं प्राशनं^(२) च नराधिप ॥

इत्थं सम्पूज्य देवेशीं कुमारीर्भोजयेत्ततः ।

ब्राह्मणांश्च तथा भक्त्या ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

पुष्परागमणैर्युक्तं सौवर्णमणिवेदिकम् ।

विमानवरमारुढी विष्णुलोके महीयते ॥

अत्राष्टम्यां पक्षयोर्द्वयोरुपवासः नवम्यां हृतादिभिर्भगवत्प्राः
स्नपनं नक्तभोजनं मासव्यापि प्रकरणात् ।

मत्स्यपुराणे—

नारद उवाच—

भगवन् देवदेवेश ब्रह्मविष्णुविनायक ।
श्रीमदारोग्य-रूपायुर्भोग-सौभाग्यसम्पदा ।
संयुक्तस्तव विष्णोर्वा पुमान् भक्तः कथं भवेत् ॥
नारौ वा विधवा सर्व्वगुणसौभाग्यसंयुता ।
क्रमान्भक्तिपटं देव किञ्चिद्भुतमिहोच्यताम् ॥

ईश्वर उवाच—

सम्यक् पृष्टं त्वया ब्रह्मन् सर्व्वलोकहितावहम् ।
श्रुतसम्पन्न देवर्षे व्रतमुत्तमभक्तिदम् ॥
नक्षत्रपुरुषं नाम व्रतं नारायणात्मकम् ।
पादादि कुर्याद्विधिवद्विष्णुनामानि कीर्त्तयन् ॥
प्रतिमां वासुदेवस्य मूलर्क्षादिषु पूजयेत् ।
चैत्रमासं समासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

मूले नमो विश्वधराय पादौ
गुल्फावनन्ताय च रोहिणीषु ।
जङ्घेऽभिपूज्ये' वरदाय चैव
हे जानुनी चाश्वि कुमारकृत्तरे ॥

पूर्वोत्तराषाढयुगे तथोरु
 नमः शिवायेत्यभिपूजनीयौ ।
 पूर्वोत्तरा-फल्गुनिभद्वये च
 मेढ्रं नमः पञ्चशराय पूज्यम् ॥
 कटिं नमः शार्ङ्गधराय विष्णोः
 सम्पूजयेन्नारद कृत्तिकासु ।
 तथार्चयेद्वाद्रपदद्वये च
 पार्श्वे नमः केशिनिसूदनाय ॥
 कुक्षिद्वयं नारद रेवतीषु
 दामोदरायेत्यभिपूजनीयम् ।
 ज्येष्ठानुराधासु च माधवाय
 नमस्तथोरःस्थलमेव पूज्यम् ॥
 पृष्ठं धनिष्ठासु च पूजनीय-
 मघौघविध्वंसकराय तद्वत् ।
 श्रीशङ्ख-चक्रासि-गदाधराय
 नमो विशाखासु भुजा हि पूज्याः ॥
 हस्तोऽग्रहस्ता मधुसूदनाय
 नमो हि पूज्या इह कैटभारिः ।
 पुनर्वसावङ्गुलिपूर्वभागः
 सान्नामधीशाय नमोऽभिपूज्याः ।
 भुजङ्गनक्षत्रदिने नखानि
 सम्पूजयेन्मन्त्रशरीरधातुः ।

कूर्मस्य पादौ शरणं ब्रजामि
 ज्येष्ठासु कण्ठे हरिरर्चनीयः ॥ .
 ओम्ने वराहाय नमोऽभिपूज्ये
 जनार्दनस्य श्रवणे च सम्यक् ।
 पुण्ये सुखं दानवसूदनाय
 नमो नृसिंहाय च पूजनोयम् ॥
 नमो नमः कारण-वामनाय
 स्वातृषु दन्ताग्रमथार्चनीयम् ।
 आस्यं हरिर्भार्गवमन्दनाय
 सम्पूजनीयं द्विज वारुणे तु ॥
 नमोऽस्तु रामाय मघासु नासा
 सम्पूजनीया रघुनन्दनस्य ।
 मृगोत्तमाङ्गे नयनेऽभिपूज्ये
 नमोऽस्तु ते राम विघ्नूर्णिताक्ष ॥

मृगोत्तमाङ्गं मृगशिरानक्षत्रम् ।

बुधाय शान्ताय नमो ललाटं
 चित्रासु संपूज्यतमं मुरारिः ।
 शिरोऽभिपूज्यं भरणीषु विष्णो
 र्नमोऽस्तु विश्वेश्वर कल्किरूप ॥
 आर्द्रासु केशाः पुष्योत्तमस्य
 सम्पूजनीया हरये नमस्तु ।

उपोषितेनर्चदिने तु शक्त्या
 संपूजनीया द्विजपुङ्गवाः स्युः ॥
 पूर्णे व्रते सर्वगुणान्विताय
 वायूपशीलाय च सागमाय ।
 हैमीं विशालायतबाहुदण्डां
 मुक्ताफलेन्द्रोपलवञ्चयुक्ताम् ॥
 जलस्य पूर्णं कलसे निविष्टा
 मर्चां हरेर्वस्त्रगवा सङ्घैव ।

अर्चा प्रतिमाम् ।

शय्यां तथोपस्कारभाजनादि-
 युक्तां प्रदद्याद्विजपुङ्गवाय ॥
 यद्यत् प्रियं किञ्चिदिहास्ति देयं
 तत्तद्विजायात्महिताय सर्व्वम् ।
 मनोरथान्नः सफलीकुरुष्व
 हिरण्यगर्भाऽभ्युत्तरुद्गरूप ! ॥
 शय्याञ्च दद्यान्मन्त्रेण यन्त्रिभेदविवर्जिताम् ।
 सलङ्गीकं सभार्याय काञ्चनं पुरुषोत्तमम् ॥
 यथा न विष्णुभक्तानां वृजिनं जायते क्वचित् ।
 तथा सुरुपमारोग्यं वस्त्रं दद्याच्च केशवे ॥

यथा लब्धा च शयनं तवाशुन्यं जनार्दन ।
 शय्या समाप्यशुन्याऽस्तु कृष्ण जन्मनि जन्मनि ॥
 एवं निवेद्य तत्सर्वं वस्त्रमाख्यानलेपनम् ।
 नक्षत्रपुरुषशाय विप्रायाथ विसर्जयेत् ॥
 भुञ्जीतातैललवणं सर्व्वर्क्षेष्वप्युपोषितः ।
 भोजनन्तु यथाशक्त्या वित्तशक्त्याविवर्जितः ॥
 इति नक्षत्रपुरुषमुपोष्य विधिवत् स्वयम् ।
 सर्व्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥
 ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिद्यदत्रामुत्र वा कृतम् ।
 आत्मना वाथ पितृभिस्तत्सर्व्वं नाशमाप्नुयात् ।
 इति पठति शृणोति वातिभक्त्या
 पुरुषवरो' व्रतमङ्गनाऽथ कुर्यात् ।
 कलिकल्पाविदारणं सुरारेः
 सकलविभूतिफलप्रदञ्च पुंसाम् ॥
 इति मत्स्यपुराणे नक्षत्रपुरुषव्रतं समाप्तम् ॥

दमनाधिकारे देवीपुराणे—

ब्रह्मोवाच—

चैचादौ कारयेत् पूजां मम वक्ष्ये यथाविधि ।
 गन्धधूपार्चनैर्दीपैर्मालाभिर्दमनोद्भवैः ॥

चेत्रादीं चैवशुक्लप्रतिपदि ।

सहोमं पूजयेद्देवं सर्व्वकामानवाप्नुयात् ।

देवं ब्रह्माणम् ।

हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ।

अग्निकार्य्यमधःशय्यां नक्तभोजी षड्वाचरेत् ॥

इत्यत्र कल्पतरावग्निकार्य्यं महाव्याहृतिभिराज्यहोम इत्य-
भिधानात् ।

क्षमा सत्यं दया दानं शोचमिन्द्रियनिग्रहः ।

इत्यादिवाक्यस्याग्निहवनमपि तादृशमेवास्मिष्टम्, अनादिष्ट
मन्त्रद्रव्यकहोमत्वात् । युक्तं चैतत् “न व्याहृतिभ्यः” परं होमः”
इति सामान्यत एव शङ्खवचनात् ।

आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।

इति परिशिष्टवचनाच्च ।

अतः सहोममित्यत्रापि तथा ।

पारिजातोऽपि—

महामन्त्रैराज्यहोममग्निहवनं (वदन्)^१ तथैवाह ।

सागरे तु अनादिष्टमन्त्रहोमे प्रजापतये स्वाहेतिमन्त्रेण होम
उक्तः । स च पारिजात-कल्पतरुविरोधाक्षघ्नः ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ।

इति वाक्यस्यान्यथापि सार्थकत्वेन सागरमन्तार्यासमर्थकत्वात् ।

सर्व्वतीर्थाभिषेकस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।

उमां शिवं हुताशच्च द्वितीयायान्तु पूजयेत् ॥

हविष्यमन्नं नैवेद्यं देयं गन्धार्चनं पुरा ।

फलमाप्नोति विप्रेन्द्र उक्त्ये यत् संप्रभाषितम् ॥

उक्त्यो ज्योतिष्टोमप्रभेदः तस्मिन् हुते यत् फलं तत् फल
माप्नोतीत्यर्थः ।

द्वितीयायां यजेद्देवीं शङ्करेण समन्विताम् ।

कुङ्कुमागुरुकर्पूर-मणि-वस्त्रसमन्विताम् ॥

सुगन्धधूपपुष्पैश्च दमनेन' सुमालिना ।

आन्दोले दोलयेद्वत्त शिवोमा तुष्यते सदा ॥

आन्दाला हिन्दोल 'इति प्रसिद्धः । शिवसमन्विता उमा
शिवोमा ।

रात्रौ जागरणं कार्य्यं प्रातर्दया च दक्षिणा ।

ह्रिमवस्त्राभ्यापानानि ताम्बूलानि, स्त्रजस्तथा ॥

सौभाग्याय सदा स्त्रोभिः कार्य्यं पुत्रसुखेषुभिः ।

गणेशं कारयेत् पूजां लङ्घुर्कादिभिरादरात् ॥

चतुर्थ्या विघ्ननाशाय सर्व्वकामसमृद्धये ।

पञ्चम्यां पूजयेन्नागाननन्ताद्यान् महोरगान् ।

चोरं सर्पिस्तु नैवेद्यं देयं सर्पविषापहम् ॥

अनन्त वासुकि तक्षक कर्कोटक पद्म महापद्म शङ्ख कुलिका
नागा अष्टौ वराहपुराणे कथिताः ।

षष्ठ्यां स्कन्दस्य कर्त्तव्या पूजा सर्वोपहारिकी ।

इहैव सुखसौभाग्यमन्ते स्कन्दपदं व्रजेत् ॥

भास्करस्य तु मत्तम्यां पूजां दमनकादिभिः ।

कृत्वा प्राप्नोति भोगादीन् विगताधिर्महातपाः ।

अष्टम्यां मातराणान्तु पूजां सर्वान्नगन्धिकीम्^१ ।

कृत्वेव जायते वत्स सिद्धिरिष्टा विमानजा ।

नवम्यां पूजयेद्देवीं महामहिषमर्द्दिनीम् ।

कङ्कमागुरु कर्पूरै धूपान्न-ध्वज दर्पणैः ॥

दमनैर्मरुपत्रैश्च विजयाख्यापदं लभेत् ।

धर्मराजे दशम्यान्तु पूजा कार्या सुगन्धिना ।

विगताधि निर्रातङ्ग इह चान्ते परं पदम् ।

एकादश्यां वृषे कार्या पूजा सर्वोपकारिकी^२ ।

धनवान् पुत्रवांशान्ते वृषलोके मञ्जीयते ।

वृषो धर्मस्तस्य पूजा कार्येत्यर्थः ।

द्वादश्यां पूजयेद् विष्णुं कर्पूरागुरुचन्दनैः ।

हविष्यान्मैर्महाबाहो कर्त्ता विष्णुपदं लभेत् ॥

(१) B—पुष्पके पद्यामिदं पतितं ।

(२) D—सर्वाङ्ग— ।

(३) C—चारिकी B—हारिकी ।

कामदेवस्त्रयोदश्यां पूजनीयो यथाविधि ।
 रति-प्रीतिसमायुक्तो अशोकमणिभूषितः ।
 पूजनीयो यथान्यायं दमनैर्मन्त्रसंहितैः ।
 मन्त्रसंहितैः कामदेवप्रकाशक मन्त्रसंहितैः ॥
 चतुर्दश्यान्तु कर्पूर कुङ्कुमागुरु चन्दनैः ।
 वस्त्रादिमणिपूजा च कर्त्तव्या महती शिवे ॥
 वितानध्वजकृतश्च देयं कार्यं जागरः ।
 महापुण्यमवाप्नोति अश्वमेधशताधिकम् ॥
 पौर्णमास्यान्तथा कार्यं सर्वकामसमृद्धये ।
 इन्द्रार्चनञ्च सन्ध्यायां कामिकं लभते फलम् ॥
 एवं पञ्चदशाहन्तु यस्तु पूजां प्रकुर्वति ।
 सर्वयज्ञतपोदानफलानीह समाप्नुयात् ॥
 विचित्रभोगो देवेषु क्राडते दिवि चेच्छ्रया ।
 पुण्यक्षयादिहायातः पृथिव्यां जायते नृपः ॥
 विगताधिर्न मन्देह इत्याह भगवान् शिवः ।
 देवोपूजा तु चैत्रेऽथ दमनकेन विधीयते ।

१ शिष्टपरिगृहीतवाक्यानि ।

तिथिदानमिदानीन्ते कथयामि युधिष्ठिर ! ।
 सर्वपापप्रशमनं देवलोकविधायकम् ॥

मानसं वाचिकं वापि कर्मजं यदघं भवेत् ।
 तत् सर्वं संचयं 'याति दानेनानेन पार्थिव ॥
 श्रावणे कार्तिके चैत्रे वैशाखे फाल्गुने तथा ।
 सितपक्षात् प्रभृत्येतत् दानं पुण्यप्रवर्द्धकम् ॥
 प्रतिपत्सु द्विजान् पूज्य कारयित्वा प्रजापतिम् ।
 सौवर्णमरविन्दञ्च कारयित्वाष्टपत्रकम् ॥
 कृत्वा चौडुम्बरे पात्रे सुगन्धिघृतपूरितं ।
 पुष्पैर्धूपैश्च संपूज्य विप्राय प्रतिपादयेत् ।
 अर्चनं विधिना दत्त्वा द्विजाय कनकालयम्^१ ॥
 इप्सितान् लभते कामान्^२ निष्कामो ब्रह्म शाश्वतम् ।
 वज्रं द्वितीयां सम्पूज्य भूर्भुवः स्वरिति क्रमात् ।
 तिलाज्येन गतं इत्वा दत्त्वा पूर्णाहुतिं ततः ॥
 वेश्वावरन्तु सौवर्णं स्थापयेत्ताम्रभाजनं ।
 गुडाज्यपूरितं राजन् तीर्थपूर्णघटोपरि ॥
 पूजयित्वा वस्त्रमाल्यर्भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ।
 ततस्तं ब्राह्मणे दद्यात् बर्हिमं प्रियतामिति ॥
 यावज्जीवकृतात् पापात् मुच्यते नात्र संशयः ।
 मृतो बर्हिपुरं याति प्राहिमं नारदा विधिम् ॥

(१) D—सर्वपापप्रनाशनं ।

(२) B—कमलालयम् ।

(३) B—बोहान् ।

BIBLIOTHECA INDICA :

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

NEW SERIES, No. 1449.

कृत्यरत्नाकरः ।

महासाम्प्रदयविवेक-
श्रीचण्डेश्वरठक्कुरविरचितः ।

KRITYARATNĀKARA.
A TREATISE ON SMṚITI.

BY
CHANDĒSVARA THAKKURA.
EDITED BY
PANDIT KAMALKRISHNA SMRITITIRTHA.
FASC. II.

CALCUTTA :

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET.
1922.

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

NO. 1, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

The Society's Agents—

Messrs LUZAC & Co., 46, Great Russell Street, London, W.C.

M. PAUL GEUTHNER, 13, Rue Jacob, Paris, VIe.

Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied of the Fasciculi are out of stock.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

- Aṅgavaidyaka, Fasc. 1-5 @ -/10/- each ..
 Advaitachintā Kauṣṭubha, Fasc. 1-4 @ -/10/- each ..
 *Agni Purāṇa (Text), Fasc. 4-14 @ -/10/- each ..
 *Aitareya Aranyaka of Rīg-Veda (Text), 2-4 @ -/10/- each..
 Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-5; Vol. III.
 Fasc. 1-5, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ -/10/- each ..
 Aitareyalocana
 Amarakoṣha, Fasc. 1-2
 *Anu Bhasyam (Text), Fasc. 2-5 @ -/10/- each ..
 Anumana Didhiti Prasārini, Fasc. 1-3 @ -/10/- each ..
 *Aphorisms of Sandilya (English), Fasc. 1 @ 1/- ..
 Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ -/10/- each ..
 *Atharvāna Upanishads (Text), Fasc. 2-5 @ -/10/- each ..
 Ātmatattvaviveka, Fasc. 1-3
 Avadāna Kalpalatā (Sans. and Tibetan), Vol. I, Fasc. 1-13; Vol. II.
 Fasc. 1-11 @ 1/- each
 Bālam Bhaṭṭi, Vol. I, Fasc. 1-2; Vol. II, Fasc. 1 @ -/10/- each ..
 Bauddhastōtrasaṅgraha
 Bauddhāyana Śrauta Sūtra, Fasc. 1-3, Vol. II, Fasc. 1-5; Vol. III.
 Fasc. 1-4 @ -/10/- each
 *Bhāmāti (Text), Fasc. 5-8 @ -/10/- each
 Bhasavṛitty
 Bhāṭṭa Dīpikā, Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II, Fasc. 1-2 @ -/10/- each ..
 Bodhicaryāvatāra of Cāntideva, Fasc. 1-7 @ -/10/- each. ..
 Brahma Sūtras (English), Fasc. 1 @ 1/-
 Brīhaddevatā, Fasc. 1-4 @ -/10/- each
 Brīhadharma Purāṇa, Fasc. 1-6 @ -/10/- each
 Cātadūṣaṇi, Fasc. 1-2 @ -/10/- each
 Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/- each
 *Cātapatha Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-5; Vol. III.
 Fasc. 1-7; Vol. V, Fasc. 1-4 @ -/10/- each
 Ditto Vol. VI, Fasc. 1-3 @ 1/4/- each
 Ditto Vol. VII, Fasc. 1-5 @ -/10/-
 Ditto Vol. IX, Fasc. 1-2
 Cātasahasrikā-prajñāpāramitā; Part I, Fasc. 1-18, Part II, Fasc.
 @ -/10/- each
 *Caturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 4-25; Vol. III, Part I, Fasc.
 1-18, Part II, Fasc. 1-10; Vol. IV, Fasc. 1-6 @ -/10/- each
 Ditto Vol. IV, Fasc. 7 @ 1/4/- each
 Ditto Vol. IV, Fasc. 8-10 @ -/10/-
 Cāṅkavartika (English), Fasc. 1-7 @ 1/4/- each.
 *Cāṅkavartika (Text), Fasc. 6-17 @ -/10/- each
 *Cāṅkavartika (Text), Fasc. 1-4; Vol. IV, Fasc. 1 @ -/10/- each
 Vol. III, Fasc. 1-4; Vol. IV, Fasc. 1 @ -/10/- each
 Cāṅkavartika (Text), Fasc. 1-3 @ -/10/- each
 Cāṅkavartika (Text), Fasc. 1-4
 Dāna Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-2 @ -/10/- each.

तृतीयायां महाराज प्रतिमां स्वर्णमम्भवाम् ।
 रक्तवस्त्रयुगळानां कुङ्कुमेन विभूषिताम् ॥
 स्थापयित्वा ताम्रपात्रे लवणोपरि विन्यसेत् ।
 जीरकं कटुकं खण्डे गुडं पार्थं प्रदापयेत् ॥
 पुष्पगन्धैः मनेवेद्यैः पूजयेत्तान् द्विजानपि ।
 दत्त्वा यत्फलमाप्नोति तत्सर्व्वं केन कथ्यते ॥
 ग्रामादा यत्र मौवर्णा नद्यः कनकमेकताः ।
 तत्रामौ मोदते नित्यं दिवि देवैः सुप्रजितः ॥
 स्वर्गादिहेत्य मंगारे सुख्यः सुभगो भवेत् ।
 दाता भोक्ता बहुधनः पुत्र-पौत्रममन्वितः ॥
 नारी वा तद्गणेर्युक्ता भवतीति न संशयः ।
 चतुर्थ्यां वारुणं हैमं पलादूर्द्ध्वं सुशोभनम् ॥
 कारयित्वा कुशयुतं तिलद्रोणोपरि न्यसेत् ।
 वस्त्रैः पुष्पैः पूजयित्वा नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥
 ततस्तु ब्राह्मणे दद्याद्गणेशः प्रीयतामिति ।
 कार्याग्नेषु सर्व्वेषु तस्य विघ्नो न जायते ॥
 वारुणाः सप्तजन्मानि भवन्ति मदविह्वलाः ।
 वारुणैश्च समाकृष्टस्त्रिलोकविजयी भवेत् ॥
 लवणं कटुखण्डश्च जीरकं मरीचानि च ।
 हिङ्गुं शुण्ठिममायुक्तं सर्व्वं रसमयन्तथा ॥
 चतुर्थ्यामेकभक्ताग्रौ सल्लसत्वा कुटुम्बिनाम् ।
 गृहेषु सप्तसु मदा शिवायुक्तानि भारत ॥

एतच्छिलाव्रतं नाम लक्ष्मीलोकप्रदायकम् ।
 कर्त्तव्यमिह यत्नेन सुखपाटवकारकम् ॥
 पञ्चम्यां पन्नगश्रेष्ठं स्वर्णैर्नैकेन कारयेत् ।
 क्षीराज्यपात्रमध्यस्थं पूज्य विप्राय दापयेत् ॥
 द्विजं सम्पूज्य वामोभिः प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।
 इह लोके परे चैव दानमेतत् सुखावहम् ॥
 नागोपद्रवविद्रावि सर्वदृष्टनिवर्हणम् ।
 प्रायश्चित्तं तथा प्रोक्तं नागदृष्ट्य शम्भुना ॥
 पन्नगश्रेष्ठं पञ्चफणम्^१ ।

तथा भविष्यपुराणे—

कृत्वा पञ्चफणं नागं गैरिकेण कृतं^२ नयेत् ॥
 गैरिकेण सुवर्णेनेत्यर्थः ।
 सर्वौषधदकम्नातः पञ्चम्यां पूज्य पन्नगीम्^३ ।
 सप्तोपस्करदानञ्च यः करोति गृहाश्रमी ॥
 गृहाष्टोदूखलं सूर्य-शिरः स्थासौ च पञ्चमी ।
 उदकुम्भञ्च चूक्षौ च एतेषामनुगञ्च यत् ॥
 एतानि गृहिणां गेहे प्रस्थाप्य पुरुषोत्तम ।
 उपस्करकृते नारी न मीदति कदाचन ॥
 गृहाष्टो यन्त्रकः शिर आढक इति ।
 एतद्गृहव्रतं नाम सर्वभौख्यप्रदायकम् ॥
 अचिणा ह्यनसूयायाः कथितं पाण्डुनन्दन ! ।

षष्ठ्यां शक्तिममोपेतं कुमारं शिखिवाहनम् ।
 कारयित्वा यथाशक्त्वा हैमं मालाविभूषितम् ॥
 तण्डुलं शैलशिखरे वामोभिः पूज्य शक्तिः ।
 नमस्कृत्य ततो दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
 इह भूतिं परां प्राप्य प्रेत्य स्वर्गे महीयते ।
 शूद्रो ब्राह्मणतामेति द्विजो वर्षेण मोदते ॥
 सप्तम्यामर्चितं^१ दद्याद्विजायाश्चमलङ्कृतम् ।
 गन्धर्वाः पुष्टिमायान्ति दत्तेऽग्रे समलङ्कृते ॥

गन्धर्वा अश्वाः ।

अष्टम्यां वृषभं श्वेतमव्यङ्गाङ्गं धुरन्धरम् ।
 मितवस्त्रयुगकन्त्रं घण्टाभरणभूषितम् ॥
 दद्यात् प्रणम्य विप्राय प्रीयतां मे वृषध्वजः ।
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा आहारार्थमनुव्रजेत् ॥
 दानेनानेन नृपते शिवलोको न दुर्लभः ।
 वृषस्कन्धे प्रतिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश ॥
 तस्माद्वृषप्रदानेन दत्ता भवति भारतौ ।
 नवम्यां काञ्चनं मिहं कारयित्वा स्वशक्तिः ॥
 मुक्ताफलाष्टकयुतं नीलवस्त्रावगुण्ठितम् ।
 दद्याद्देवीमनुश्रित्य दृष्टदैत्यनिवर्हणम् ॥
 द्विजातिप्रवरायेत्यं सर्वान् कामान् समश्नुते ।
 कान्तारवनदर्गेषु चौरव्याघ्रा(ला)कुले पथि ॥

हिमःश्व न हिमान्त दागस्यास्य प्रभावतः ।

मृतो देवपुरं याति पूज्यमानः सुरासुरैः ।

^१पुण्यक्षयादिहागत्य राजा भवति धार्मिकः ॥

दशम्यां नृपशार्दूल दशम्याः स्वर्णनिर्मिताः ।

दशम्याः सरभाः ।

लवणे गुडे जीरके च निष्पावेषु तिलेषु च ॥

गव्यत्रये तण्डुलेदूणां ^(१) सर्वेषामुपरि स्थिताः ।

सम्पूज्य पुष्पवस्त्राद्यैर्दिजाय प्रतिपादयेत् ॥

अनेन विधिना या तु नारी वा र्याद वा नरः ।

निर्यापयति राजेन्द्र तस्य पुण्यफलं गृण् ॥

इह काम्यान्वाप्याथ प्रत्य स्वर्गं महौयते ।

सफलास्तस्य सर्वाशा यत्किञ्चिन्मनसंस्कृति ॥

एकादश्यां गरुत्मन् कारयित्वा हिरण्मयम् ।

यः शक्त्या ताम्रपात्रेण घृतस्थोपरि पूजितम् ॥

पञ्चाग्न्यभिरते विप्रे पुराणज्ञे विशेषतः ।

पञ्चाग्नयो गार्हपत्य दक्षिणाग्न्याहवनीय सत्यावमस्थाः ।

दत्त्वा किं बह्वनोक्तेन स्वर्गलोके महौयते ॥

गां वृषं महिषीं हेम सप्तधान्यं यवाधिकम् ।

वड्वां गुडजान् सर्वाङ्गान् तथा बज्रफलान् फलान् ॥

बज्रफलान् ^३बह्विन्द्रियभोग्यानि फलानि ।

पुष्पाणि च विचित्राणि गन्धांश्चोच्चावचान् बहून् ॥

यथावन्मेलयित्वा तु वस्त्रैराच्छादयेन्नरैः ।
 द्वादश्यां द्वादशैतानि ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥
 एवं कृते महाराज यत्फलं तन्निशामय ।
 इह कौन्ति परां प्राप्य भुक्त्वा भोगान् यथेष्टितान् ॥
 ततो विश्वपुरं प्राप्य सेव्यमानोऽपरोगणैः ।
 'कर्मक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥
 यज्ञयाज्ञौ दानपति जीवेच्च शरदां शतम् ।
 स्नापयेत् ब्राह्मणान् प्रातस्त्रयोदश्यां त्रयोदश ॥
 तानाच्छाद्य नवैवर्त्मैर्गन्धपुष्पैरथार्चयेत् ।
 भोजयेच्च सुमिष्टान्न दक्षिणा विनिवेदयेत् ॥
 यथाशक्त्वा हेमखण्डान् धर्मा मे प्रीयतामिति ।
 धर्मराजाय कालाय चित्रगुप्ताय दण्डिने ।
 मृत्यवे जयरूपाय घातकाय यमाय च ॥
 प्रेतनाथाय रौद्राय तथा बैवस्वताय च ॥
 महिषस्थाय देवाय नामानोह त्रयोदश ।
 उच्चार्य श्रद्धया युक्तः प्रणिपत्य विमर्जयेत् ॥
 यः करोति महाराज पूजामेनां मनोहराम् ।
 यमाय च सुखं मन्ये स्मृत्या व्याधिविवर्जितः ॥
 'यममार्गगतः पश्चादुःखं नाप्नोत्यमौ पुमान् ।
 न पश्यति प्रेतमुखं पितृलोकञ्च गच्छति ॥
 पुण्यक्षयादिहागत्य स सुखौ नौरुजो भवेत् ।

सहेम सुशुभं कुम्भ चतुर्दश्यां पयोद्यतम् ॥
 करकेणैकेन मंयुक्तं हेम्नः सदस्त्ववेष्टितम् ।
 घण्टाभरणशोभेन वृषभेण समन्वितम् ॥
 यो दद्याच्छिवभक्त्या ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
 एतत्कृत्वा नरश्रेष्ठ शिवलोके मञ्जीयते ॥
 तत्र स्थित्वा चिरं कालं क्रमादेत्य महौतले ।
 श्रोगे धनयुक्ते च कुले महति जायते ॥
 सर्वकामममृद्भ्वास्तो यावज्जन्मशतत्रयम् ।
 पौर्णमास्यां वृषोत्सर्गं कारयित्वा विधानतः ॥
 चन्द्रं रजतनिष्पन्नं पलेनैकेन शोभनम् ।
 पूजयेत् कुन्दकुसुमैर्नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥
 दद्यात् विप्राय सत्कृत्य वामोऽलङ्कारभूषणैः ।
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र निवोधाऽय मयोदितम् ॥
 क्षीरोदार्षवसम्भूतं त्रैलोक्याङ्गनदीपकम् ।
 उमापतेः शिरोरत्नं शिवं यच्छ नमो नमः ॥
 दानेनानेन नृपते भ्राजते चन्द्रवद्विवि ।
 चक्षुरोभिः परिवृतो यावदाहृतमंशवम् ॥
 दानान्यमूनि विधिवत् प्रतिपत्क्रमेण
 यच्छन्ति ये द्विजवराय विशुद्धमत्वाः ।
 ते ब्रह्माविष्णुभुवनेषु सुखं विहृत्य
 धान्तेऽकतां सह शिवेन न संशयोऽत्र ॥

त्रपुष्पराणे ।

चैत्रे मासि जगद्ब्रह्मा समर्ज्जं प्रथमेऽहनि ।
शुक्लपक्षे समयन्तु तदा सूर्योदये सति ॥
ततः प्रभृति चो धर्मः पूर्वः पूर्वतरैः स्मृतः ।
अद्यापि गूढः सुतरां कर्त्तव्योऽसौ प्रयत्नतः ॥

गूढो गुप्तः ।

तत्र कार्या महाशान्तिः सर्वकल्मषनाशिनौ ।
सर्वोत्पातप्रशमनौ कलिदःस्वप्ननाशिनौ ॥
आयुःप्रदा पुष्टिकरी धनमौभाग्यवर्द्धिनौ ।
मङ्गल्या च पवित्रा च लोकदयसुखावहा ॥
यस्यामादौ तु सम्पूज्यो ब्रह्मा कमलसम्भवः ।
पादार्घ्यधूपपुष्पैश्च वस्त्रालङ्कारभोजनैः^१ ॥
होमेर्बल्युपहारैश्च तथा ब्राह्मणनर्पणैः ।
तथा क्रमेण देवेभ्यः प्रजा कार्या पृथक् पृथक् ॥
देवेभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यः कालादिभ्यः ।

ह्रस्वोङ्कारं नमोऽन्तश्च कुशोदकतिलाक्षतैः ।
पुष्पधूपप्रदौपैश्च भाजनैश्च यथाक्रमम् ।
मन्त्रं सम्पूजनार्थन्तु वज्ररूपं पठेत्ततः ॥
ॐ नमोऽस्तु ब्रह्मणे तुभ्यं कालाय परमात्मने ।
नमस्तेऽस्तु निमेषाय त्रुटये च नमो नमः ॥
नराय च नमस्तुभ्यं नमस्तेऽस्तु वृणाय च ।

नमो नमस्ते काष्ठायै कलायै चाथ सर्वदा ॥
 नालिकायै सुपद्मायै^१ मुहूर्ताय नमो नमः ।
 नमो निशाभ्यः पुण्याभ्यो दिवसेभ्यश्च नित्यशः ॥
 पक्षाभ्यामथ मासेभ्य ऋतुभ्यः षड्भ्य एव च ।
 अयनाभ्याश्च पञ्चभ्यो वत्सरेभ्यश्च सर्वदा ॥
 नमः कृतयुगादिभ्यो ग्रहेभ्यश्च नमो नमः ।
 अष्टाविंशतिमंख्येभ्यो नक्षत्रेभ्यो नमो नमः ॥

अष्टाविंशति नक्षत्राणामभिजिता मह ।

राशिभ्यः करणेभ्यश्च व्यतीपातेभ्य एव च ॥
 प्रतिवर्षाधिपेभ्यश्च विज्ञानेभ्यो नमः सदा ।
 नमोऽस्तु कुलनागेभ्यः मानुयाढ्य एव च ।

मानुयाढ्यः मानुचरेभ्यः ।

नमस्तुर्दशभ्यस्त मनुभ्यश्च पुनः पुनः ।

नमः पुरन्दरेभ्यश्च तत्संख्येभ्यो नमो नमः ॥

तत्संख्येभ्यश्चतुर्दशमंख्येभ्यः ।

पञ्चाशते नमो नित्यं दक्षकन्याभ्य एव च ।
 नमो नित्यं सुव्रतायै जयायै चाथ सर्वदा ॥
 कृशाश्वाय नमस्तुभ्यं सर्वाम्बजनकाय च ।
 नमस्ते बङ्गपुत्राय पत्नीभिः सहिताय च ॥
 नमो बुद्धे^२ तथा बृद्धे निद्रायै धनदाय च ।
 नलकृत्रयत्ताय गृह्यकस्वामिने नमः ॥

१ B च सूक्ष्माय ।

२ B दिव्य ।

३ D ऋद्धे ।

नमोऽस्तु शङ्खपद्माभ्या निधिभ्यामथ सर्व्वदा ॥
 भद्रकाल्यै नमो नित्यं मरस्वत्यै नमो नमः ।
 वेद वेदाङ्ग वदान्त विद्यास्थानेभ्य एव च ॥
 नाग-यक्ष-सुपर्णेभ्यो नमोऽस्तु गरुडाय च ।
 अरुणाय नमस्तुभ्यं सप्तद्वीपेभ्य एव च ॥
 सप्तभ्यश्च ममुद्रेभ्यः मागरेभ्यश्च सर्व्वदा ।
 उत्तरेभ्यः कुरुभ्यस्तु नमो हैरण्यकाय च ॥
 भद्राश्च-केतुमानाभ्यां नम सर्व्वच सर्व्वदा ।
 ईड्यावृताय च नमो हरिवर्षाय चैव हि ॥
 नमः किंपुरुषेभ्यश्च भारताय नमो नमः ।
 नमो भारतदेवेभ्यो नागभ्यश्चैव सर्व्वदा ॥
 पातालैभ्यश्च सप्तभ्यो नरकेभ्यो नमो नमः ।
 कालाग्निरुद्र-शेषाभ्यां हरये क्रोडरूपिणे ॥
 सप्तभ्यस्त्वथ लोकेभ्यो महाभूतेभ्य एव च ।
 तमसे बुद्धये चैव नमः प्रकृतये तथा ॥
 पुरुषायाभिमानाय नमोऽस्त्वय्यक्रमत्तये ।
 हिमवत्प्रमुखेभ्यश्च पर्व्वतेभ्यो नमः मदा ॥
 पुराणैभ्यश्च गङ्गाभ्यः सप्तभ्यश्च नमो नमः ।
 नमोऽस्त्वद्यतनीभ्यश्च सप्तभ्यश्चाथ सर्व्वदा ॥
 नमोऽस्तु पुष्करादिभ्यस्तौर्ध्वेभ्यश्च पुनः पुनः ।
 निम्बगाभ्यो नमो नित्यं वितस्तादिभ्य एव च ।

चतुर्दशभ्यो देवेभ्यो धारणेभ्यो नमो नमः ।
 नमो धात्रे विधात्रे च छन्दोभ्यश्च नमो नमः ॥
 सुरभ्यैरावणानाञ्च नमो भूयो नमो नमः ।
 अप्सरोभ्यः सोमपेभ्यो देवेभ्यश्च नमो नमः ।
 नमस्तथोच्चैःश्रवसे ध्रुवाय च नमो नमः ॥
 नमोऽस्तु धन्वन्तरये शस्त्रास्त्राभ्यां नमः सदा ।
 विनायक-कुमाराभ्यां विघ्नेभ्यश्च नमः सदा ॥
 शिखाय च विशिखाय नैगमेयाय वै नमः ।
 नमः स्कन्दगर्हेभ्यश्च स्कन्दमातृभ्य एव च ॥
 धराय च गोपतये भस्मप्रहरणाय च ।
 ऋषिभ्यो बालखिल्वेभ्यः कश्यपाय नमः सदा ॥
 अगस्त्याय नारदाय व्यासादिभ्यो नमो नमः ।
 असोमपेभ्यश्च नमस्तुषितेभ्यो नमः सदा ॥
 आदित्येभ्यो नमो नित्यं द्वादशभ्यस्तु सर्व्वदा ।
 एकादशभ्यो रुद्रेभ्यः सगणेभ्यो नमो नमः ॥
 दशभ्यो विश्वदेवेभ्यः पुण्येभ्यश्च नमः सदा ।
 नमो वसुभ्यस्त्वष्टाभ्यो दिव्ययोगिभ्य एव च ॥
 द्वादशभ्यो भृगुभ्यश्च नमः सर्व्वत्र सर्व्वदा ।
 दशभ्यस्त्वङ्गिरोभ्यश्च तपस्विभ्यो नमो नमः ॥
 नमो नासत्यदस्ताभ्यामश्विभ्यां नित्यमेव हि ।
 साध्येभ्यो द्वादशभ्यश्च पुराणेभ्यो नमः सदा ॥
 एकोनपञ्चाशद्भ्योऽथ मरुद्भ्यश्च नमो नमः ।

शिल्पाचार्याय देवाय नमस्ते विश्वकर्माणे ॥
 अष्टाभ्यो लोकपालेभ्यः सायुधेभ्यश्च सर्वदा ।
 आयुधेभ्यो वाहनेभ्यः पुराणेभ्यो नमः सदा ॥
 आसनेभ्यो दुन्दुभिभ्यो देवौभ्यश्च नमो नमः ।
 दैत्य-राक्षस-गन्धर्व-पिशाचेभ्यश्च नित्यशः ॥
 पित्रेभ्यः सप्तभेदेभ्यः प्रेतेभ्यश्च नमो नमः ।
 सुसूक्तेभ्यश्च देवेभ्यो भागवतेभ्य एव च ॥
 नमस्ते वर्णरूपाय विष्णवे परमात्मने ।
 अथ किं बहूनोक्तेन मन्त्रेणानेन चार्चयेत् ॥
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि देवानुद्दिश्य पूर्ववत् ।
 अर्घ्यैः पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैर्माल्यैश्च हृष्टवान् ॥
 धनधान्यानुविभवैर्दक्षिणाभिश्च सर्वदा ।
 इतिहाम-पुराणानां प्रवक्तृश्च द्विजोत्तमान् ।
 कालज्ञान् कालभेदज्ञान् मृत्यान् सम्बन्धिवान् ॥
 अनेनैव तु मन्त्रेण स्वाहान्तेन पृथक् पृथक् ।
 यविष्ठायाग्रये होमः कर्त्तव्यः सर्वतपस्ये ॥
 वेदवच्चाहुतौर्दत्त्वा स्थाने प्राधानिके सति ।

वेदवच्चाहुतौरिति वेदतिकर्त्तव्यतायुक्तस्थाने प्राधानिके प्रधा-
 नाहुतिस्थाने आज्यभागान्तइति यावत् ।

आत्मशोभा ततः कार्या मङ्गलालम्बनं तथा ।

भोजयित्वा द्विजान् सर्वान् मुनीन् सम्बन्धिवान् ॥

मुनयोऽत्र नियतात्मानः ।

विशेषेण तु भाक्त्यं कार्यश्चापि महोत्सवः ।

नवमं वत्सरारम्भे सर्वमिदं प्रवर्त्तकः ॥

देवीपुराणे शक्र उवाच—

गौर्या विवाहो विधिना क्रियते केन मे वद ।

कस्मिन् काले दिने पक्षे प्रतिमालक्षणं तथा ॥

ब्रह्मोवाच—

शृणु शक्र प्रवक्ष्यामि यथापूर्वं मया श्रुतम् ।

कथितं देवदेवेन श्रीकण्ठेन महात्मना ॥

श्वेतचन्दने अर्के वा त्वगोके मधुके तथा ।

दरिद्राणां विधिरयमाख्यानां शृणु माम्प्रतम् ॥

सौवर्णी राजतौ कार्या दन्तनौलमयौ तथा ।

महाटिकौ पद्मरागा वा यथा लक्षणभाविता ॥

श्वेतचन्दन इत्यादि दरिद्राणां विधिरयमित्यन्तस्य दरिद्रै-
रर्कादिप्रतिकृतिः प्रतिमा कार्य्येत्यर्थः । आख्यानामित्यादेरिन्द्र-
नौलमयौ वेत्यन्तस्य आख्यैः सुवर्णादिप्रतिकृतिः प्रतिमा कार्य्येत्यर्थः ।

प्रतिमालक्षणं चात्र --

सौवर्णी च उमा कार्या राजतः शङ्करस्तथा ।

चतुर्भुजस्तु देवगो द्विभुजा च उमा भवेत् ॥

कमण्डलुः करे वामे अचसूचन्तु दक्षिणे ।

गौर्यास्तु रूपकं शक्र उर्द्ध्वं पद्ममंस्थितम् ॥

करे उमाकरे रूपकं प्रतिमा उर्द्ध्वं ऊर्द्ध्वस्थितं ऊर्द्ध्वजानुक-
मिति यावत् ।

चन्द्रार्द्धशेखरं देवं जटा-मुकुटधारिणम् ।
 नागयज्ञोपवीतञ्च वासुकिकृतकङ्कणम् ॥
 अभयं डमरुं शूलमक्षसूत्रञ्च दर्शयेत् ।
 एवन्तु प्रतिमां कृत्वा वृषभं पार्श्वमंस्थितम् ॥
 प्रतिमां कारयेच्छक यथा आगमभाषितम् ।
 गौर्ध्या उपस्करान् वक्ष्ये विवाहे च विशेषतः ॥
 वस्त्राणि सुमहार्हाणि केयूर-कटकानि च ।
 पर्यङ्कगण्डुके द्वे च तृतीये श्रेताम्बरच्छदा ॥
 ध्वजानि दापयेद्द्विजु तोरणानि विशेषतः ।
 कुत्रोपरि कृताटोपा वेदो स्तम्भविभूषिता ॥
 कचिच्चन्द्रोपरीति पाठः, तत्र चन्द्रस्तकौय इति प्रसिद्धः ।
 रक्ताम्बरममायुक्तां हरिद्रां दापयेत्ततः ।
 विवाहविधिमाश्रित्य मन्त्रे कृत्यं यथोचितम् ॥
 चैत्रे मामि प्रकर्त्तव्यो विवाहः सुरपूजितः ।
 नान्यकाले प्रकर्त्तव्यः कृते दोष ममादिशेत् ॥
 तृतीया-विघ्नादिवसे तथा नागदिनेऽथवा ।
 विवाहः शक्यः कर्त्तव्यो न नचत्रं निरूपयेत् ॥
 विघ्नादिवसश्चतुर्थी नागदिनं पञ्चमी ।
 वृत्ते चैव विवाहे तु प्रतिमे तृलङ्गण्डूके ।
 वस्त्राणि होमद्रव्यञ्च तत् मन्त्रे स्थापके ददेत् ॥
 स्थापक आचार्यः ।
 तथा काञ्चनभूमौ च रत्नवस्तुयुगानि च ।

भोजयित्वा प्रदातव्यं स्थापको येन तस्यति ॥

भोजयित्वा स्थापकमेव ।

होत्रे च दक्षिणां दद्यात् ब्राह्मणाय युगां शुभाम् ।
 गौर्यां विवाहे यत्किञ्चित् तत्सर्वं स्थापको लभेत् ॥
 एवं कृत्वा विवाहन्तु शृणु यत् फलमाप्नुयात् ।
 अश्वमेधमहस्त्रस्य वाजपेयशतस्य च ।
 गवां कोटिप्रदानस्य यत्पुण्यं तदवाप्नुयात् ॥
 अनेनैव नरो नारौ कृतेन सुरपूजित ! ।
 मौभाग्यं परमं लेभे विवाहेन न संशयः ॥
 सुपुत्रा जीववत्सा च भर्तुश्चैव सदा प्रिया ।
 जायते नात्र मन्देहो गायत्री मे यथा प्रिया ॥
 प्रतिमाभूमि^१पर्यङ्कवस्त्राण्याभरणानि च ।
 एतानि यजमानस्तु स्थापकस्य प्रदापयेत् ॥
 लोभात् स्नेहाद्भयादाय यज्जोपकरणादिकम् ।
 अन्यस्य ददतो मोहात् तत्पुण्यं स्थापके भवेत् ॥
 लोभात् मोहात् भयात् स्नेहादन्यस्य ददत इत्यर्थः ।

भविष्यपुराणे—

ईश्वर उवाच ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि प्रतिमालक्षणं शुभम् ।
 श्वेतचन्दनकेर्कवा औपर्णं च पिथालके ।

सिध्दकेऽशोकमधुके पुष्पे लोहमयेऽपि वा ॥
 पुष्पे पुष्परामणौ ।
 वेदूर्ध्वं कारयेद्देवीं महानौले च कारयेत् ।
 विद्रुमे राजवर्त्ते च शुभेषु स्फटिकेषु च ।
 महानौल इन्द्रनौलः, राजवर्त्ता रावट इति प्रसिद्धः ।
 यथावित्तानुसारेण अग्रायेन तु कारयेत् ॥
 गौर्यास्तु प्रतिमां कुर्याच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
 एकपादः स्थितो भूमौ द्वितीयो जानुनि स्थितः ॥
 दक्षिणे तु करे कुर्यादक्षसूत्रेण मालिकाम् ।
 कुण्डिकां वामहस्तेन^१ यथावद्विधिना शुभाम् ॥
 कर्णे तु दक्षिणे कुर्यात् कुण्डलन्तु सुशोभनम् ।
 कुण्डिका कमण्डलुः ।
 वामकर्णे तु कर्त्तव्यं तालीपत्र सुशोभनम् ॥
 तमालवसनञ्चैव मृगचर्म सुशोभनम् ।
 योगपट्टञ्च कर्त्तव्यमुत्तरासङ्गिकं द्विजैः ।
 वेणोवन्धसमायुक्तान् केशान् कुर्यात् विचक्षणः ॥
 त्रिलोचनां तथा कुर्याद्विवाङ्गञ्च वराननाम् ।
 तिलं कर्णललाटे वै कर्त्तव्यन्तु विजानता ॥
 विजयाञ्च प्रतिष्ठाप्य देवीञ्च दिवसे शुभे ।
 रोहिण्यामथवा पुष्पे धनिष्ठायां तथैव च ॥
 यज्ञं कृत्वा तु पूर्व्वीकं प्रतिष्ठां कारयेद्दधः ॥

प्रतिष्ठायान्तु गौर्यां वे विवाहं यदि कारयेत् ।
घटोपरि न्युमां स्कन्दं शङ्करं शूलपाणिनम् ॥
पूर्वाक्तेर्दारुभिः कुर्यात्तथा विचानुमारतः ।
अक्षं चतुर्भुजं देवं जटामुकुटधारिणम् ॥
त्रिशूलहस्तखट्वाङ्गं चन्द्रार्द्धकृतशेखरम् ।
गोवृषे तु समारूढं कटिसूत्रेण भूषितम् ॥
गोवृषे वृषभश्रेष्ठे ।

कटकैश्चैव केयूरेः कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ।
एवं कृत्वा हरं स्कन्दं देवदेवं जगद्गुरुम् ॥
ह्रियमाने तु वे वीर कुर्याद्वै मण्डलानि तु ।
वेदमङ्गलशब्दैश्च गीतवादिचनिस्त्रिनैः ॥
प्रतिष्ठाप्य यथान्यायं पूर्वाक्तविधिना भवेत् ।
ततो विवाहं कुर्याद्वै पूर्वाक्तविधिना गृह ॥
वेदिं कृत्वा तु पूर्वाक्तां सुविचित्रां मनोरमाम् ।
ततो देवीं हरश्चैव वेद्यां वे उपवेशयेत् ॥
हस्तमंयोजनं कृत्वा विवाहं होमयेत्ततः ।
वेदमङ्गलशब्दैश्च गीतवादिचनिस्त्रिनैः ॥
मृदङ्गं मर्वशब्दैश्च काहलैः पटहादिभिः ।
एवं वृत्ते विवाहे तु पञ्चाद्यज्ञं समाचरेत् ॥
आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वित्तशायं विवर्जयेत् ।
हिरण्यपट्टयुक्तैश्च गोदानैश्च सुपुष्कलेः ।
लवणेन गङ्गेनैव यवगोधूमयष्टिभिः ॥

नानाविधैः पूजयेद्दे आचार्यं गौरीपुत्रक ॥
 ब्राह्मणान् दक्षयेत् प्राज्ञो यथाशक्त्या षण्डानन ! ।
 गुरुं वै पूजयेत् पश्चात् कर्त्तव्यं भोजनं गृह ॥
 अश्वमेधमहस्यस्य वाजपेयशतस्य च ।
 यत्पुण्यं तद्भवेत् सम्यक् ज्ञानञ्चैव महामते ॥
 कृते गौर्या विवाहे तु भवनञ्च सुशोभनम् ।
 यथोक्तेन विधानेन नान्यथा प्राप्यते गृह ! ।
 एष ते कथितो देव्या विवाहस्तु मविस्तरः ॥

मत्स्य पुराणे ।

मत्स्य उवाच ।

वसन्तमाममामाद्य ततोयायां जनप्रियम् ।
 शुक्लपक्षस्य पूर्वार्द्धे तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥
 वसन्तमामशुचः प्राथम्यादिना ।
 तस्मिन्नहनि मा देवी किल विश्वात्मना मती ।
 पाणिग्रहणैर्मन्त्रैरुदूढा वरवर्णिनी ॥
 तथा सहैव देवश ततोयायामथार्चयेत् ।
 फलेनानाविधैर्दोषैर्धूपनैर्वेद्यसंयुतैः ॥
 प्रतिमां पञ्चगव्येन तथा गन्धोदकेन च ।
 स्नापयित्वाऽर्चयेद्गौरीमिन्दुशेखरसंयुताम् ॥
 नमोऽस्तु पाटलाये तु पादौ देव्याः शिवस्य च ।

शिवायैति च मङ्गलार्थं जयायै १देव जानुनौ ॥

मङ्गलार्थं हरिकेशाय तथोरु वरदे नमः ।

ईशायै तु कटौ देव्याः शङ्करायैति शङ्करम् २ ॥

कुचिदयञ्च कोट्यै शूलिनं शूलपाणये ।

मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरञ्चाभिपूजयेत् ॥

सर्वात्मने नमो रुद्रमौगान्यै च कुचद्वये ३ ।

शिवं वेदात्मने तद्वत् रुद्राण्यै कण्ठमर्चयेत् ॥

त्रिपुरघ्नाय विश्वेशमनन्तायै करद्वयम् ।

त्रिलोचनायेति हरं बाह्व कालानलप्रिये ॥

भौभाग्यभवनायेति भूषणानि सदाऽर्चयेत् ।

सदार्चयेदिति वचनात् पादादिपूजाकाले तु तत्तद्भूषणान्यपि
पूजनौयानोति योगीश्वरः ।

स्वाहा स्वधायै च सुखमौगरायैति शूलिनम् ॥

अशोकमधुगशिन्यै ४ प्रज्यावोष्ठौ विभृतिदौ ।

स्याणवे च हरं तददास्यञ्च क्रमुकप्रिये ५ ॥

आस्यमत्र सुखसुगौरं सुखपूजायाः पूर्व्वमभिहितत्वात् ।

नमोऽर्द्धनारीशहरममिताङ्गौति नामिकाम् ॥

नम उषाय लोकेशं ललितेति पुनर्भुवौ ।

शर्वाय पुरहन्तारं वासुदेव्यै तथालकम् ॥

नमः श्रीकण्ठनाथाय शिवकेशानथार्चयेत् ।

१ B गुण्यार्थाय ।

२ C शङ्कर ।

३ B द्वयम् ।

४ A मधुनाभिन्यै ।

५ B चन्द्रमुखप्रिय ।

भीमोद्यमोरुपिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः ॥

हरमभ्यर्च्य विधिवत् मौभागाष्टकमगतः ।

स्थापयेदृतनिष्पाव कुसुमचौरजीरकम् ॥

१ तवराजेक्ष्वणं कुसुम्बुरुमयाष्टकम् ।

दत्तं मौभागाष्टकं यस्मात् मौभागाष्टकमितः ॥

एवं निवेद्य तत्सर्वं देव्या देवस्य चागतः १ ।

२ रात्रौ गृह्णीतकं प्राग्य स्वपेद्भमावरिन्दम् ॥

पुनः प्रभाते तु तथा हतस्नानजपः शुचिः ।

ममूज्य द्विजदाम्पत्य वस्त्र-मान्य विभूषणैः ॥

मौभागाष्टकमयुक्तं सुवर्णचरणद्वयम् ।

प्रौथतामत्र ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

निष्पावः चौरघृतादिमाधितगोधृमान्नं कुसुमं कुसुमकुसुमम् ।

चौरं दग्धं तवराजः मितशर्करा कुसुम्बुरुधान्याकः ।

अत्र चौरघृतयोरेककोटिता ।

तथा च मौभागाष्टकपरिगणने मत्स्यपुराणम्—

इक्ष्वस्तवराजस्तु निष्पावो जातिधान्यकम् ।

विकारवच्च गोचौरं कुसुमकुसुमं तथा ४ ॥

क्ष्वणञ्चाष्टमं तद्वत् मौभागाष्टकमुच्यते ।

एवं सवत्सरं यावत् तृतीययां मदा मुने ।

प्राशने दानमन्त्रं च विशेषोऽयं निबोध मे ॥

१ C रम— ।

२ B निवेदः शिवयं पुन ।

३ A चित्र ।

४ B विकारो यवगोचौरं कुसुम कुसुमं तथा ।

गोशृङ्गोदकमाद्यं स्यात् वेशाखे गोमयं पुनः ।

ज्यैष्ठे मन्दारपुष्पञ्च आषाढे विल्वपत्रकम् ॥

श्रावणे दधि सम्प्राश्यं भाद्रस्य च कुशोदकम् ।

चौरमाश्वयुजे मासि कार्तिके पृषदाज्यकम् ॥

पृषदाज्यं सदध्याज्यम् ।

मार्गे तु मासि गोमूत्रं पौषे सम्प्राशयेद्भृतम् ।

माघे कृष्णतिलांस्तद्वत् पञ्चगव्यञ्च फाल्गुने ॥

ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ।

वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला मती ।

उमा मे दानकाले तु प्रीयतामिति कौर्त्तयेत् ॥

अत्र ललितादिद्वादशनामानि चेत्त्रादि प्रतिमासं यथामंख
कौर्त्तनीयानि ।

मल्लिकाशोककमलं कटम्बोत्पलमालती ।

उत्पलं नीलोत्पलादि ।

कुञ्जकं करवीरञ्च वाणमल्लानकुङ्कुमम् ॥

मिन्धुवारञ्च सर्व्वेषु मासेषु क्रमशः स्मृतम् ।

जवा कुसुमकुसुमं मालती शतपत्रिका ॥

यथालाभं प्रशस्तानि करवीरञ्च सर्व्वदा ।

एव संवत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ॥

स्त्री वा भक्ता कुमारौ वा शिवावभ्यर्च्य भक्तिः ।

शिवश्च शिवा च शिवौ ।

व्रतान्ते शयनं दद्यात् सर्व्वोपस्करसंयुतम् ॥

उपस्करो गण्डुकादिः ।

उमामहेश्वरं हैमं वृषभञ्च गवा सह ।

गोवृषभावपि हैमावेव ।

स्थापयित्वाऽथ शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

अन्यान्यपि यथाशक्त्वा मिथुनान्यम्बरार्दिभिः ।

धान्यालङ्कार-गोदानैरभ्यर्चेद् धनस्यया ॥

वित्तश्राथेन रहितः प्रजेयद्गतविस्मयः ।

एवं करोति यः सम्यक् भौभाग्यशयनव्रतम् ॥

सर्वान् कामानवाप्नोति पदमानन्त्यमश्रुते ।

फलस्येकस्य च त्यागमेतत्कुर्वन् ममाचरेत् ॥

प्रियस्य कस्यापि फलस्य त्यागो बोद्धव्यः ।

यतः कौर्त्तिमवाप्नोति प्रतिमामं नराधिप ! ।

भौभाग्यारोग्यरूपायुर्वृत्तालङ्कारभूषणः ।

न विमुक्तो भवेद्भ्राजन्नब्दाव्युदगतत्रयम् ॥

यस्मिन् दादशवर्षाणि भौभाग्यशयनव्रतम् ।

करोति सप्त चाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरैः

प्रज्यमानो भवेत् सम्यक् यावत् कन्यायुतत्रयम् ॥

नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा नरेश्वर ! ।

माऽपि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता ॥

शृणुयादपि यश्चैव प्रदद्यादथवा मतिम् ।

माऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरं वसेत् ॥

इदमिह मदनेन पृथ्वमिष्टं
 गतधनुषा कृतवीर्यसूनुना च ।
 कृतमथ वरुणेन नन्दिना च
 चित्तिजननाथ^१ तदद्भुतं भुवि स्यात् ॥
 इति मत्स्यपुराणे सौभाग्यशयनव्रतं समाप्तम् ।

मत्स्यपुराणे ।

माघे मास्यथ चैत्रे वा गुडधेनुप्रदो भवेत् ।
 गुडव्रतसृणीयायां गौरीलोके महीयते ॥
 महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकम् ।
 गुडव्रतो गुडमात्रभोजी । मन्वन्तरादिष्टेय^२ ततोयेति अक्षय-
 फलकामनया आद्रुमण्यच ।

आग्नेयपुराणे

ममुपोष्यार्चयेत्क्षत्रौ पञ्चम्यां वत्सरे गते ।
 चैत्रस्य कमलं दद्यात्तिलधेनुममन्वितम् ॥
 हैमं विष्णुपदं याति कन्यादेति पुनर्महीम् ।
 राजराजो भवेद्धीमान् भवेज्जन्मनि जन्मनि ।
 एतत्क्षत्रीव्रतं नाम दुःखशोकविनाशनम् ॥
 चैत्रस्य पञ्चम्यां लक्ष्मीमर्चयेत् वत्सरे गते हैम कमलं दद्यात्
 यदा महीमेति तदा राजराजो भवेत् श्रीमान् जन्मनि भवेदित्यर्थः ।

ब्रह्मपुराणे—

शुक्रायामथ पशुम्यां चेत्ते मामि शुभानना ।
 श्रीब्रह्मलोकान्मानुष्यं सम्प्राप्ता केशवाज्ञया ॥
 तस्मात्तां प्रजयेत्तत्र यत्न लक्ष्मोर्न सुस्रति ।
 एषा औपश्रमी कार्या विष्णुलोकगतिप्रदा ॥

ब्रह्मपुराण एव—

अमावस्यायां मभूतः स्कन्दः पृथ्वीं ऊतागनात् ।
 जातः पर्वणि षष्ठ्यान्तु शुक्रायाश्चेवनामनि ।
 मैनापत्येऽभिषिक्तस्तु देवानां ब्रह्मणा स्वयम् ॥
 जितवांस्तारकं देव्य कौञ्चं गत्वा विभेद च ।
 तस्मात् स तत्र विधिना स्कन्दो मान्यैः सुगन्धिभिः ॥
 दौपालङ्कारवस्त्रान्नकुक्कुटः पूज्य एव हि ।
 कुक्कुटः कौड़ायं देवो न तु मारणीयः ।
 अञ्जैः कौडनकैरन्यैर्घण्टा चामर दण्डैः ॥
 सर्वासु शुक्रषष्ठौषु पूज्यो वा श्रद्धया नरैः ।
 आरोग्यकामैर्बालानां पुत्रवर्द्धिर्विगेषतः ॥

मत्स्यपुराणे—

ईश्वर उवाच ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि तद्वत् कमलमग्नमीम् ।
 अस्याः मङ्गलौत्तनादेव तुल्यतीक्ष्ण दिवाकरः ॥
 वसन्तामलमग्न्यां स्नातः सन् गौरमर्षपैः ।

तिलपात्रे च सौवर्णं विधाय कमलं शुभम् ॥
 वस्त्रयुगलान्वितं कृत्वा गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।
 नमः कमलहस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ॥
 दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रभाकर नमोऽस्तु ते ।
 ततो 'दिकालवेलायामुदकुम्भममन्विताम् ॥
 विप्राय दद्यात् ममूज्य वस्त्र-मान्य-विभूषणेः ।
 शक्तिश्रेत् कपिलां दद्यादलङ्कृत्य विधानतः ॥
 अहोरात्रं गते पश्चादष्टम्यां भोजयेद्विजान् ।
 यथाशक्त्या च मुञ्च्येत माम-तैलविवर्जितम् ॥
 अनेन विधिना शुक्लमग्न्यां मामि मामि च ।
 मय्ये मयाचरेद्भक्त्या वित्तशायविवर्जितः ॥
 व्रतान्ते ग्रयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।
 गाश्चैव भक्तितो दद्यात् सुवर्णाभ्याः^१ पयस्विनीः ॥
 भोजनाभन-दौपादौन् दद्यादष्टानुपस्करान् ।

सुवर्णाभ्याः सुवर्णघटितमुखाकारयुक्ता इति कश्चित् । सुवर्ण-
 शृङ्गवतौरिति तु पारिजातस्वरमः ।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् कमलमग्नमीम् ।
 लक्ष्मीमनन्तामभ्येति सूर्यलोके च मोदते^२ ॥
 कन्ये कन्ये ततो लोकान् मग्नगत्वा^३ पृथक् पृथक् ।
 अफरोभिः परिवृतस्ततो याति परां गतिम् ॥

१ C D विकाल— ।

२ B गाद्य दद्यात् स्वभक्त्या तु सुवर्णाभ्यां ।

३ B मञ्जौयते ।

४ B मग्नकृतः ।

यः पश्यतीमां गृणयान्मुहूर्त^१
 पठेच्च भक्त्याऽथ मतिं ददाति ।
 सोऽप्यत्र लक्ष्मीमचलामवाप्य
 गन्धर्वविद्याधरलोकभाक् स्यात्^२ ॥

वसन्तश्चैत्रोऽत्र विवर्चितः ।

इति मत्स्यपुराणे कमलमण्णमौद्रां समाप्तम् ।

भविष्ये सुमन्तुर्वाच—

शुक्लपक्षे तु चैत्रस्य षष्ठ्यां भस्मगुपोषितः ।
 प्रजयेद्भास्करं भक्त्या पुष्पधूपानुलेपनैः ॥
 येन तं प्रजयेद्देवं स विधिः कथ्यते तव ।
 मदा वैश्रावणीयेन^३ विधिना प्रजयेन्मृग ! ॥

ॐ प्रज्वलने स्वाहा इत्यग्निप्राकारः । ॐ नमः शमी
 प्राकारः । ॐ महस्वकिरणोज्ज्वलाय स्वाहा बन्धः । ॐ पृथिव्यै
 सर्व्वौषधिरूपिण्यै स्वाहा पृथिव्यस्तं नमः शकलीकरणमन्त्रः ।
 आत्मनो देवशरीरे च—

ॐ धर्मात्मने नमः पूर्व्वतः । ॐ दण्डनायकाय नमः दक्षि-
 णतः । ॐ रेवन्ताय नमः पश्चिमतः । ॐ मततोच्चलरूपाय
 नमः, उत्तरतः । ॐ श्यामपिङ्गल लोहिताचाय नमः, ऐशान्याम् ।
 ॐ नीललोहिताय नमः, आग्नेय्याम् । ॐ शनैश्चराय नमः,
 नैऋत्याम् । ॐ वज्रपाणये नमः, वायव्याम् ।

१ मर्त्यः ।

२ ('लोकमेति ।

३ ।) वैशाखमासे ।

ॐ नमो हराय^१ देवाय महाबलपराक्रमाय सर्व्वतेजोऽधि-
पतये स्वाहा ॐ उत्तरशक्तिधराय नमः । प्रतीहारः । ॐ ह्र-
देवायोगरूपाय नमः । द्वितीयः प्रतीहारो दक्षिणतः । ॐ हरि-
ताय नमः पश्चिमतो मतः । ॐ अश्वमुखाय नमः । उत्तरतो-
मतः । द्वारपालचतुष्टयम् ।

ॐ कुन्दन्दुचौरप्रभाय नमः प्रथमोऽश्वः । ॐ रक्ताक्षरक्तवर्णाय
नमः, द्वितीयोऽश्वः । ॐ रक्तवर्णतेजस्विने नमः, तृतीयोऽश्वः ।
ॐ भिन्नाञ्जनवर्णाय नमश्चतुर्थ्योऽश्वः । ॐ तीव्रतेजसे नमः पञ्च-
मोऽश्वः । ॐ व्योमवर्णाय दौप्रमालिने नमः षष्ठोऽश्वः । सर्व्व-
वर्णाधिपतये नमः सप्तमोऽश्वः ।

ॐ नमो द्वाराग्निक्वचाय कश्यपपुत्राय नमः । ॐ प्रजापतये
नमः, ॐ अनन्तदेवाय नमः, ॐ अमाधारणतेजसे नमः ।
आवाहनमन्त्रः ।

ॐ भास्कर देवादिदेव गच्छ यथासुखं भवनं पुनरागमनाय ।
विसर्जनमन्त्रः ।

गायत्र्या स्वागतार्घपाद्याचमनाभिमुख्यचरणगन्धपुष्पोप-
हारादिनिवेदनम् ।

मुकुली पद्ममुद्रा च निष्ठुरा च तथा परा ।

नागाख्या व्योममुद्रा च उषा चैवापरा स्मृता ॥

सप्तैताश्च परा मुद्राः कोटिमुद्रास्तथैव च ।

ॐ खखोल्ल्काय नमः, हृदयं । ॐ क्षिपिषाय नमः शिरः ।

ॐ सुतेजसे नमः शिखा । ॐ आदित्याय तेजोऽधिपतये नमः
कवच । ॐ आदित्याय सहस्ररश्मये नमः, अस्त्रं । ॐ तेजो-
ऽधिपतये नमः, सुखं । ॐ मेषवृषणाय नमः, गुह्यं । ॐ सहस्र-
किरणाय नमः पादौ । ॐ दीप्यधिपतये नमः पृष्ठं ।

ॐ भास्कराय विद्महे सप्ताश्वाय धौमहि तन्नो भानुः प्रचो-
दयादिति गायत्री ।

अनेन विधिना पृज्य षष्ठ्यामुपवसेद्धः ।
पुरतः शयनं भानोः भग्न्यां पूजयेत् पुनः ।
भोजयेच्चापि विप्रांश्च दध्ना वा पायसेन वा ।
शक्त्वा च दक्षिणां दद्यादादारादाव्रजेच्च तान् ॥
पयः पौत्वा ततो गव्यं स्यातव्यं कुरुनन्दन ! ।
दन्तखाद्यं भवेद्यद्वि तदोदनमिति स्मृतम् ॥
भक्ष्यं^१ भोज्यं तथा लेह्यमोदनं त्रिः प्रकीर्तितम् ।
पेयश्चानोदनं प्रोक्तं तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥

तमोदनम् ।

इत्येषाऽनोदना नाम सप्तमौ भरतर्षभ ! ।

यामुपोष्य नरो भक्त्वा धनधान्यमनाप्नुयात् ।

सर्व्वपापविनिर्मुक्तः सूर्य्यलोके महीयते ॥

एतच्च व्रतमेकैचङ्गुलमप्तमौसमायमेव सम्बत्सराद्यनुज्ञत्वात्
एकवचनस्वरमादावृत्तौ प्रमाणाभावाच्च ।

इत्यनोदना सप्तमौ ।

भविष्यपुराण एव ।

ब्रह्मोवाच—

अतःपरं प्रवक्ष्यामि रहस्यां नाममममौम् ।
 पवित्रां हि पवित्राणां महापातकनाशिनौम् ॥
 मममौ कृतमात्रयं नरांस्तारयते भवात्^१ ।
 ममावगान् मम परान् पितृंश्चापि न संग्रयः ॥
 रोगांश्चिन्तति दुष्कृद्यान् दुर्जयान् जयते रिपून् ।
 अर्थं प्राप्नोति दुष्प्रापं यः कुर्यान्नाममममौम् ॥
 कन्यार्थं लभते कन्यां धनार्थं लभते धनम् ॥
 पुत्रार्थं लभते पुत्रान् धर्मार्थं धर्ममाप्नुयात् ।
 समयान् पालयन् सर्वान् कुर्याच्चेमां विचक्षणः ॥
 समयान् गृह्णन् भूतेश्च श्रेयसे गदतो मम ।
 आदित्यभक्तः पुरुषः ममस्यां गणनायकम् ॥
 मेत्री वै सर्वतः कुर्याद्भास्करश्चापि चिन्तयेत् ।
 ममस्यां न स्पृशेत्तैल नौलं वस्त्रं न धारयेत् ॥
 न चाप्यामलकैः स्नानं न कुर्यात् कलहं क्वचित् ।
^१नात्मानमवमन्येत न मद्यानि पिबेद्दुधः ॥
 न द्रोहं कस्यचित् कुर्यान्न पारुष्यं समाचरेत् ।
 नावभाषेच्च चाण्डालं नैव स्तौञ्च रजस्वलाम् ॥
 न चापि संस्पृशेत् श्वान् मृतकं नावलोकयेत् ।
 नास्फोटयेच्चापि हमेद्वायेच्चापि न गौतकम् ॥

न नृत्येदतिरागेण न वा वाद्यानि वादयेत् ।
 न शयीत स्त्रिया मर्द्धं न सेवेत दरोदरम् ॥
 न रोदेदश्रुपातेन न चाद्यात् पञ्चशाक्तिकाम् ॥
 एवञ्चात्र पञ्चशाक्तिकाऽन्यलब्धाहारे न निषेधः^१ ।
 नाकर्षेच्च शिरोयूकां न मृषा वादमाचरेत् ।
 परस्थानिष्टकथनमतिशोकञ्च वर्जयेत् ॥

ममयान् नियमान् दरोदरं द्यूतं, पञ्चशाक्तिका कन्द मल-फल-
 पुष्प-पत्राणि, यूका तु कोणकुणौ ।

अथापरो विधिश्चात्र श्रूयतां त्रिपुगन्तक ! ।
 चैत्रात्मभृति कर्त्तव्या सर्व्वदा नाममप्रमौ ॥
 धातेति चैत्रमामे तु पूजनौयो दिवाकरः ।
 अर्थमेति च वैशाखे ज्येष्ठे मित्रः प्रकीर्त्तितः ॥
 आषाढे वरूणो ज्येष्ठ इन्द्रो नभसि कथ्यते ।
 विवस्वांश्च नभस्ये तु पर्जन्योऽश्वयुजि स्मृतः ॥
 पूषा कार्तिकमामे तु मार्गशीर्षेऽंशुरुच्यते ।
 भगः पौषे भवेत् पूज्यस्त्वष्टा माघे तु गद्यते ॥
 विष्णुस्तु फाल्गुने मामि पूज्यो वन्द्यश्च भास्करः
 मप्रम्यां चैत्रमप्रम्यां भोजयेत् भोजकान् वृधः ॥
 मप्रम्यां चैत्रमप्रम्यामिति वौषट्या सर्व्वमप्रम्यामिति लभ्यते ।
 मद्यतं भोजनं देयं भोजयित्वा विधानतः ।
 भोजकार्थेव दातव्या दक्षिणा स्वर्णमायकम् ॥

मष्टं भोजनं देयं रक्तवस्त्राणि चैव हि ।

अलाभे भोजकानान्तु दक्षिणीया द्विजोत्तमाः ॥

भोजका मगाः ।

तथेव भोजनौयाश्च अद्भुता परयान्वितैः ।

विशेषतो वाचकश्च ब्राह्मणः कल्पवित् मदा ॥

कल्पवित् मप्रमौकल्पवित् ।

इत्येषा कथिता तुभ्यं मप्रमौ गणनायक ।

श्रुता सती पापहरा सूर्यलोकप्रदायिनी ॥

इति 'नाममप्रमौव्रतम् ।

महाजनपरिगृहीतवाक्यानि ।

पुनर्वमौ वृषे लगे चेचे मामि मिताष्टमौम् ।

लौहित्ये विधित् स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥

स्नानमन्त्रः ।

ब्रह्मपुत्र ' महाभाग ! शान्तनोः कुलवर्द्धन ! ।

अमोघागर्भममूत ! पापं लौहित्ये । मे हर ॥

लौहित्यो लाङ्घितममुद्रः ।

अशोककलिकाद्याधौ ये पिबन्ति पुनर्वमौ ।

चेचे मामि मिताष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुः ॥

पानमन्त्रः ।

तामशोक हरामौष्ठ मधुमामममुद्रव ।

पिवामि शोकमन्त्रो मामशोकं मदा कुरु ॥

तथा ।

पुनर्वसुधोपेता चैत्रे मामि मिताष्टमौ ।

स्रोतःसु विधिवत् स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥

चैत्राष्टम्यादि पूर्णान्तमशोकैर्मन्त्रार्चनम् ।

तच्च कार्यमशोकार्थं ज्ञेया वामन्तिका हि मा ॥

देवीपुराणे—

चैत्राष्टम्यान्तु स्नायीत मातृस्थाने मृदाम्बुभिः ।

देवीं तीर्थजलैः स्नाप्य मदलेपेन लेपयेत् ॥

धूपं तुरुष्कं चोगीरं ह्यतिमुक्तैस्तु पूजयेत् ।

नैवेद्यं शालिजं भक्तं शर्कराः कन्यकास्वपि ।

आत्मनस्तच्च वं भोज्यं शक्तितो दक्षिणां ददत् ॥

अजिता सर्वकामानां पूरणाय सुखाय मे ।

विप्रान् धन्यान् समामाद्य हेमदानफलं लभेत् ॥

अथ कृष्णादिमामघहोपष्टम्भकविरहात् शुक्लादिमामस्य व्यवस्थापितत्वात् शुक्लादिरेव मामः । अष्टम्यपि प्रायस्यानुरोधादेकवचनाच्च शुक्लैव । मातृस्थाने दुर्गास्थाने मदलेपनं, तुरुष्कं मिन्धूकं, अतिमुक्तो माधवोपुष्पं शालिभक्तं शर्करा च नैवेद्यं कन्यासु भोज्यमिति सम्बन्धः ।

ब्रह्मपुराणे—

चैत्रे नवम्यां शुक्लायां भद्रकाली महाफला ।

योगिनो नान्तु सर्वाभामाधिपत्यं ऽभिषेचिता ॥

तस्मात्तां पूजयेत्तत्र भोपवामो जितेन्द्रियः ।

विचित्रैर्बलिभिर्भक्त्या मर्वासु नवमौषु च ॥

ब्रह्मपुराणे—

एकादश्यां ततः स्त्रौभिर्देवौ पूज्या च रुक्मिणी ।

पौराणी योगिनी काचिच्छक्तिनारायणाङ्गजा ॥

पुष्पालङ्कारधूपान्नशाकैश्च विविधैरपि ।

अपूपैर्विविधाकारैर्वह्नि-ब्राह्मण-तर्पणैः ॥

तत्रापराह्णे वास्तुश्च वेष्मनो वंशधारकः ।

अर्थेर्मान्यैश्च वस्त्रैश्च प्रज्यो रङ्गैः सुगन्धिभिः ॥

प्रदोषममये तत्र पञ्चगव्यं विधानवत् ।

तिलमिद्वार्यैर्कैर्युक्तं गृह्येवा वेष्मनो बहिः ।

देयं दिक्षु च पर्युत्तेदुष्टप्राणिनिवारणम् ॥

पर्युत्तेत् तदेव पञ्चगव्यं प्रतिदिशं क्षिपेत् ।

कृतोपवामो द्वादश्यां ततो विष्णुञ्च पूजयेत् ।

अपराह्णे च तत्रैव कामदेवञ्च पूजयेत् ॥

घटस्थं विविधेर्मान्यैर्गन्धैरुच्चावचैरपि ।

ततस्तु शीतलं तोयं पुण्यमादाय वाग्यतेः ॥

कामदेवायतः स्थाप्यं पुष्पच्छन्ने महाघटे ।

अर्घ्यादिपूजितं मम्यक् प्रशस्तेर्हृत्पद्मवैः ॥

तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां ततो गुप्ततरे गृहे ।

अनर्क्षाभ्युदिते काले स्थाप्याः^१ स्युस्तेन वारिणा ॥

स्याप्याः मूले वक्ष्यमाणा देवता एव ।

विष्णुधर्मात्तरे ।

द्वादश्यां चैत्रशुक्लस्य चैत्रवस्त्रप्रदो नरः ।

अक्षयं फलमाप्नोति नागलोकञ्च गच्छति ॥

वैशाखमासद्वादश्यां वृक्षदानं तथैव च ।

कृत्रोपानहयोर्दानात् ज्येष्ठे मामि द्विजोत्तमाः ॥

तथैव चेति प्रथममामोक्तफलानुषङ्गः ।

आस्तीर्णं शयनं दत्त्वा प्रीणयेद्भोगशायिनम् ।

आषाढशुक्लद्वादश्यां श्वेतदोषे महोयते ॥

भोगशायिनं विष्णुं आस्तीर्णं शयनं दत्त्वा महोयते इति
सम्बन्धः ।

श्रावणं वस्त्रदानेन विष्णुलोके महोयते ।

गोदः प्रयाति गोलोकं मामि भाद्रपदे तथा ॥

प्रीणयेदश्वशिरसमश्वं दत्त्वा तथाश्विने ।

अश्वशिरसं हयग्रीवं देवम् ।

विष्णुलोकमवाप्नोति कुलमुद्धरति स्वकम् ॥

सरोमवस्त्रदानेन कार्तिके वस्त्रमाप्नुयात् ।

प्रदानं लवणानान्तु मार्गशीर्षे महाफलम् ।

सरोमवस्त्रं तुलपटौ ।

धान्यानाञ्च तथा पौषे दारुणाश्चाप्यनन्तरं ।

फाल्गुने सर्वगन्धानां नात्र काव्यां विचारणा ॥

अनन्तरे माघे दानं महाफलमित्यनुषज्यते । अत्र यद्यपि
द्वादशश्लेषो नास्ति तथापि ममभिव्याहाराद्वादशेव विवक्षिता ।

भाग्यर्चमंयुता चैत्रे द्वादशी स्यान्महाफला ।

भाग्यर्चं पूर्वफल्गुनी उत्तरफल्गुनी वा ।

पूर्वायां विजयं विद्यादत्तरायां भगन्तथा ॥

इति भविष्यपुराणे नक्षत्रदेवताकथनात् ।

हस्तयुक्ता तु वैशाखे ज्येष्ठे च स्वातिना तथा :

ज्येष्ठया च तथाषाढे मूलोपेता च वैष्णवे ॥

वैष्णवे श्रावणे ।

तथा भाद्रपदे मासि श्रावणेन तु मंयुता ।

आश्विने द्वादशी पुण्या भवत्याजर्चमंयुता ॥

आजमृत्तं पूर्वभाद्रपदा ।

कार्तिके रेवतीयुक्ता मौस्ये कृत्तिकया तथा :

मौस्ये मार्ग ।

पौषे मृगशिरोपेता माघे चादित्यमंयुता ॥

आदित्यं पुनर्वसु ।

फाल्गुने पुष्यसहिता द्वादशी पावनी परा ।

नक्षत्रयुक्तास्वेतासु तथा दानमुपोषितम् ।

मर्त्यं महाफलं ज्ञेयमनन्तं द्विजमन्तमाः ।

तथा दानमुपोषितमिति— अत्र पूर्व चैत्रशुक्लद्वादश्यादि द्वाद-
शद्वादशीविहितदानफलाधिकफलत्वं महाफलत्वं दाने उपोषिते
च अनन्तफलमिति वचनादत्युत्कर्षः फले एतानि द्वादशमासशुक्ल-

द्वादशीषु प्रत्येकं द्वादशदानानि तत्र तत्र लिखितान्यपि मासा-
न्तरद्वादशीफलानुषङ्गार्थमेकत्रापि मङ्गलस्य लिखितानि ।

एवञ्च द्वादशनक्षत्रयोगेनापि द्वादशद्वादशीषु द्वादशदानान्यु-
पोषितानि च प्रत्येकं केवलतत्तद्वादशीदानफलापेक्षया अति-
गणितफलमाधनानौति सन्तव्यम् ।

वराहपुराणे ।

मत्स्यतपा उवाच—

कोऽमौ धरण्यां मञ्जौण उपवामो महामुने ! ।

कानि व्रतानि च तथा एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥

दूर्वामा उवाच—

एवमेव मुने मामि चैत्रे मङ्गलस्य द्वादशीम् ।

उपोष्याराधयेद्भक्त्या देवदेवं जनार्दनम् ॥

वामनायेति वै पादौ विष्णवे कटिमर्चयेत् ।

वासुदेवेति जठरमुरः सम्पूर्णकाय च ॥

कण्ठं विश्वभृते प्रज्जं शिरो वै व्योमरूपिणे ।

बाहू विश्वजिते प्रज्यौ स्वनाम्ना शङ्खचक्रके ॥

अनेन विधिनाऽभ्यर्च्य देवदेवं मनातनम् ।

प्राग्वद्रत्नोदरं कुम्भं मयुग्मं पुरतो न्यसेत् ॥

प्रागुक्तपात्रे संस्थाप्य वामनं काञ्चनं बुधः ।

यथाशक्त्या कृतं ह्रस्वं मितयज्ञोपवीतिनम् ॥

कुण्डिकां स्थापयेत् पार्श्वे कृत्रिकां पादके तथा ।

अक्षमालाञ्च संस्थाप्य वृषिकाञ्च विशेषतः ॥

एतेरुपस्करैर्दुक्तं प्रभाते ब्राह्मणाय तम् ।
 दापयेत् प्रीयतां विष्णुर्ह्रस्वरूपात्युदीरयेत् ॥
 मामनान्ना तु संयुक्तं प्रादुर्भावाभिधानकम्^१ ।
 प्रीयतामिति सर्व्वत्र विधिरेष प्रकौर्त्तितः ॥
 श्रूयते च पुरा राजा हर्य्यक्षः पृथिवीपतिः ।
 अपुत्रः स तपस्तेपे पुत्रमिच्छन्स्तपोधनः ॥
 तस्यैव कुर्व्वतस्त्रिष्टिं पुत्रार्थं मुनिमत्तम ।
 आजगाम हरिर्देवो द्विजरूपममन्वितः ॥
 स उवाच नृपं राजन् किन्ते व्यवसितं त्विति ।
 पुत्रार्थमिति चोवाच तं विप्रः प्रत्युवाच ह ॥
 ददमेव विधानन्तु कुरु राजन् प्रयत्नतः ।
 स विप्र एवमुक्त्वा च क्षणादन्तर्हितस्ततः ॥
 राजापि तच्चकाराथ मन्त्रवित्तं द्विजातये ।
 दरिद्राय स्वयं प्रादात् ज्योतिर्गर्भाय धीमते ।
 यथाऽदितेरपुत्रायाः स्वयं पुत्रत्वमागतः ।
 भगवांस्तेन मत्वेन ममाप्यसु सुतो वरः ।
 अनेन विधिनोक्तेन तस्य पुत्रोऽभवन्मुने ।
 उद्यास्य दति ख्यातश्च चक्रवर्त्ती महाबलः ।
 अपुत्रो लभते पुत्रानधनो धनवान् भवेत् ।
 भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं मृतो विष्णुपुरं व्रजेत् ।

एवमेवेति वक्ष्यमाणमार्गशोर्षमामदादशौक्ये दशम्यां निय-

ताम्बवान्, स्नातो देवार्चनं कृत्वा, अग्निकाश्यं यथाविधि इत्यादि
“तत्राराध्य महायोगदेवं नारायणं प्रभुम्” इत्यन्तेन यदुक्तं
नृत्तलेख्यार्थः । उपोष्यैकादश्यां वामनायेत्यर्चनौयम् ।

ॐकारादि नमोऽन्तेन चतुर्थ्यन्तेन चार्चयेत् ।

प्राग्वदिति जलपूर्णत्व-ममान्यत्व मितचन्दनलेपितत्व तिलपात्र-
भ्यगितत्व पञ्चरत्नगर्भितत्वानां ग्रहणं । मयुग्मं मितवस्त्रयुग्म
महितं प्रागुक्तपात्रे यथाशक्त्या मौवर्णं रौप्य-ताम्राधाराणाम-गतमे
वारिपूर्णं, काञ्चनं मौवर्णं कुण्डिका कमण्डलुः । वृषिका यत्या-
मनं, मामनास्तेत्यादि प्रादुर्भावाभिधानकं प्रीयतामित्यन्तस्य मार्ग-
गोर्षं, दादृगमासेषु केशव नारायण माधव गोविन्द विष्णु मधु-
सूदन त्रिविक्रम वामन श्रीधर हृषीकेश पद्मनाभ दामोदरेति
यथाक्रमं प्रत्येकं नामोच्चार्य केशवो मत्स्यरूपौ प्रीयता, नारायणः
कृष्णरूपौ प्रीयतामिति क्रमेण तत्तन्नामि उदीरयेदित्यर्थः ।

ज्योतिर्गर्भाय ब्रह्मविन्द ।

वराहपुराण एव अप्परमः प्रति नारद उवाच-

इदानीं कथयाम्यागु व्रतं येन हरिः स्तुयम् ।

वर दद्याद्भर्तृभाव म च वै याति गोभनाः ॥

गोभना इति मन्त्रोद्धनं चकारस्वरमात् वरदान- हरिभर्तृ-
भावां द्वावपि फले ।

वसन्ते शुक्लपक्षस्य दादृगौ या भवेत शुभा ।

तस्यामुपोष्य विधिवत् मय्यीक हरिमर्चयेत् ॥

पर्यङ्कान्तरणं कृत्वा नानान्तरणमयुतम् ।

तच्च लक्ष्मीपतिं देवं रूपं कृत्वा निवेशयेत् ।
 तस्योपरि-ततः पुष्पैर्मण्डलं कारयेद्बुधः ।
 नृत्य-वादित्रघोषैश्च जागरन्तत्र कारयेत् ।
 मनोभवायेति शिरस्त्यम्बकायेति वै कटिम् ।
 कामाय बाहुमूलन्तु कुसुमास्त्राय चोदरम् ।
 मन्मथायेति वै पादौ हरये इति मूर्ध्वतः ।
 पुष्पैः समूज्य देवेशं मल्लिकार्जुनाभिस्तथा ।
 पश्चाच्चतुर आदाय इन्दुदण्डान् सुशोभनान् ।
 चतुर्दिक्षु न्यसेत्तस्य देवस्य प्रणतो नृप ।
 एव कृत्वा प्रभातेषु प्रदद्याद्वाङ्मणाय च ।
 वेद वेदाङ्ग युक्ताय सम्पूर्णाङ्गाय धीमते ।
 ब्राह्मणांश्च ततो भोज्यं व्रतमेतत् समापयेत् ।
 व्रतस्यान्तं ततो विष्णुर्भर्ता वै भविता ध्रुवम् ।
 कृत्वायतं प्रणामन्तु पृष्ठं गर्व्हेण च ध्रुवम् ।
 व्रतेन देवदेवेशं पतिं लब्ध्वाऽभिमानतः ।
 अवमानेऽपहरणं गोपालैर्वा भविष्यति ।
 पराहृतानां कन्यानां देवो भर्ता भविष्यति ॥

अत्र मल्लिकार्जुनरूपकुसुमयोर्यद्यपि शोभे पयोदागमे च
 निर्वर्त्तरस्तथापि यथाकथञ्चिदनयोरन्वयो बोद्धव्यः ॥

इति भर्तृदादशौव्रतम् ॥

मत्स्यपुराणे—

चैत्रे मामि मिते पक्षे द्वादश्यां नियतव्रतः ।
 स्थापयेद्व्रणं कुम्भं मिततण्डुलप्ररितम् ॥
 नानाफलयुतं तद्वदिदुदण्डममन्वितम् ।
 मितवस्त्रयुगकनं मितचन्दनचर्चितम् ॥
 नानाभक्ष्यममाकीर्णं महिरण्यञ्च शक्तिः ।
 ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेद्ययेत् ॥
 तस्मादपरि कामन्त कदलौदलमस्थितम् ।
 कुर्याच्चर्करयोपेतां रतिन्तस्य च वामतः ॥
 अथतोऽन्नं ततो दद्यात् गौतवाद्यञ्च कारयेत् ।
 तदभावे कथां कुर्यात् काम-केशवयोर्नरः ॥
 कामनाम्ना हरेरर्क्षां स्थापयेद्गुडवारिणा ।
 गृह्णपुष्पाक्षततिलैरर्चयेन्मधुसूदनम् ॥
 कामाय पादौ मण्यज्यं जह्नुं भौभाग्यदाय च ।
 ऊरु स्मरायेति पुनर्मन्त्रथायेति वै कटिम् ॥
 गृह्णोदरायेत्युदरमनङ्गायेत्कुङ्कुमं हरेः ।
 मुखं पद्ममुखायेति बाहू पञ्चशराय वै ॥
 पुनः सर्वाङ्गानि मौलिमर्चयेन्मधुसूदनम् ।
 ततः प्रभाते तं कुम्भम् ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 [ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्ष्या यथा च ज्वरणादृते ।
 भक्ता त दक्षिणां दद्याद्विमं मन्त्रमुदीरयेत् ।]

१ B D इति केशवम् ।

२ A उदकुम्भम् ।

३ A पञ्च नानि ।

प्रीयतामत्र भगवान् कामरूपी जनार्दनः ।
 हृदये सर्वभूतानां य आनन्दोऽभिधीयते ॥
 अनेन विधिना सर्व मासि मासि समाचरेत् ।
 उपवासौ त्रयोदश्यामर्चयेद्विष्णुमथयम् ॥
 फलमेकञ्च सम्प्राप्य द्वादश्यां भृतले स्वपेत् ।
 ततस्त्रयोदशे मासि घृतधेनुममन्विताम् ॥
 गय्यां दद्यादनङ्गाय सर्वपाप्मनमयताम् ।
 कालञ्च कामदेवञ्च शुक्रां गाञ्च पयस्विनौम् ॥
 वामोभिर्द्विजदाम्पत्यं पूज्य शक्त्या विभूषणेः ।
 गय्यागवाटिकं दद्यात् प्रीयतामित्युदौरयेत् ॥
 होमः शुक्रतिलैः कार्यः कामनामानकीर्तनात् ।
 गव्येन मर्पिषा तद्वत् पायसेन च धर्माविद् ॥
 त्रिभ्यो भोजनं दद्यात् वित्तशायविवर्जितः ।
 दक्षदण्डांस्तथा दद्यात् पुष्पमालाञ्च शक्तितः ॥
 यः कुर्याद्विधिनानेन मदनद्वादशीमिमाम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति हरिमास्यताम् ॥
 इह लोके वरान् पुत्रान् भौभाग्यञ्च समश्नुते ।
 यः स्मरः स स्मृतो विष्णुरानन्दात्मा महेश्वरः ॥
 सुखार्थं कामरूपेण स्मरेत्तं जगदीश्वरम् ।

इति मदनदादशोव्रतम् ।

अत्र द्वादश्यां पूजा एकफलाग्रनं त्रयोदश्यामुपवासश्चतुर्दश्यां
 पारणमिति प्रतिमास क्रमः । त्रयोदशे मासि घृतधेन्वादिः ।

ब्रह्मपुराण—

त्रयोदशौषु सर्व्यासु कामः पज्योऽथ वा नरैः ।
यात्रोत्सवश्च विधिवत् कर्त्तव्यश्चाथ विष्णवे ॥
त्रयोदश्यान्तं दयिता स्वयं भक्तां प्रियेण तु ।
आत्मपूजा च कर्त्तव्या पजनोया गृहं स्त्रियः ॥

लिङ्गपुराणे— कामेश्वर कुण्डभधिकृत्य

चेत्रे मामि मिते पक्षे त्रयोदश्यान्तं मानवाः ।
स्नानं ये तत्र कुर्वन्ति ते काममदृशा नराः ॥

अत्र काममदृशं नरत्वं काम्यम् ।

महाजनपरिगृहीतवाक्यम्—

चेत्रगुक्त्रयोदश्यां दमनं मदनात्मकम्^१ ।
इत्वा सम्पूज्य यत्नेन बीजयेद्भजनेन तु ॥
ततः सन्ध्याक्षतः कामः पुत्रपौत्रममृद्भिदः ।

पूजामन्त्रो—

उच्छेदि भगवन् काम रतिप्रोतिसदाकर ।
सर्वेषान्तु प्रियो भावस्त्वत्प्रमादाम्नोभव ॥
नमोऽस्तु पुष्पवाणाय जगदाह्लादकारिणे ।
मन्मथाय जगन्नेत्र रतिप्रोतिकराय ते ॥
अतिशयितपुण्या चैयं त्रयोदशी भविष्यपुराणोक्तेः ।

शिष्टपरिगृहीतवागम—

मधुमासे तु सम्प्राप्ते शुक्लपक्षे चतुर्दशी ।

१ D चन्द्रनात्मकम् ।

- D सर्वं शम्भुप्रिया भव ।

ख्याता मदनभञ्जोति सिद्धिदा सुमहोत्सवा ॥
 तत्र ये मूलनक्षत्रे समूलदमनोच्चयम् ।
 निवेदयति गौरीशे तेषां चैवार्चनाफलम् ॥

शिष्टपरिगृहीतवाक्यम् —

चैत्रे मासि चतुर्दश्यां भवेत्काममहोत्सवः ।
 जुगुप्सितोक्तिभिस्तत्र गीतवाद्यादिभिनृणाम्
 श्रवणे तुष्यते कामः पुत्रपौत्रसमृद्धिदः ॥

ब्रह्मपुराणे—

उपोष्याथ चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां हरिं यजेत् ।
 पौर्णमास्यां निकुम्भस्य पिशाचैः सहितो बली ॥
 याति योद्धुं पिशाचाश्च सिकताक्षीपवासिनः ।
 तदर्थं गच्छतां तेषां मध्याह्ने तु गृहे गृहे ॥
 पूजा कार्या प्रयत्नेन नित्यं शक्त्या यथाक्रमम्
 पिशाचं मृण्मयं कृत्वा रम्यं दण्डमयञ्च वा ॥
 गन्धैर्माल्यैस्तथा वस्त्रैरलङ्कारैर्मनोहरैः ।
 भक्ष्यैस्तन्त्रोपिकापूपैर्मांसैर्दिव्यैश्च पानकैः ॥
 स्नानातिविहितैः पेयेर्नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ।
 आयुधैर्विविधाकारैः कृत्रोपानययष्टिभिः ।
 शूकाञ्जपूरिकायुक्तैः सितैर्भक्ष्यैश्च भक्त्या ॥

शूकाञ्जं यवादि भक्त्वा चर्मपुटः ।

शिक्ष्यकुन्दानविटपैर्बद्धनट्टैश्च चर्माणा ।

तन्म्लीवाद्यैर्मनोद्यैश्च तथा पान्थोपयोगिभिः ।

चर्माणा बद्धनट्टैश्चर्माबन्धनबद्धैः पान्थोपयोगिभिः कृषोपानहा-
दिभिः ॥

मध्याह्नतस्तु सम्पूज्य प्राप्ते चन्द्रोदये पुनः ।

पूर्ववत् पूजयेत्तन्तु वित्तशायविवर्जितः ॥

ततः कृतस्नान्यनो ब्रह्माणन्तु विमर्जयेत् ।

तमनुव्रजनीयन्तु द्वितीयदिवसे सति ॥

गृहाददूरे यो यस्य पर्वतस्तमथावहेत् ।

तमनुव्रजनीयं विमर्जयेदिति मन्त्रन्धः ॥

पुनर्गृहं प्रविश्यैव कर्त्तव्यः सुमहोत्सवः ।

गौतवादिभिर्योषैर्जनकोलाहलैकथा ॥

हत्वा तणमयं सपैं दृढैः काष्ठैः सुवेष्टितम् ।

क्रौडितव्यं पुरयामनगरेषु च सर्व्वदा ॥

सन्त्रासो दृष्टमर्पाणां तत्क्षणद्येन जायते ।

विभिन्नतुभिर्दिवसैः कर्त्तव्यः खण्डखण्डशः ॥

सर्पोपसर्पशमनं तच्च खण्डं गृहे गृहे ।

पूजितव्यं सुगुप्ते तु रक्षितव्यञ्च वत्सरम् ॥

तथा—

मन्दे चार्के गुरौ वापि वारेष्वेतेषु चेच्चिकी ।

तचाश्वमेधिकं पुण्यं स्नातश्च लभते नरः ।

दानमलयतां याति पितृणाञ्चापि तर्पणम् ॥

मन्दे शनौ ।

विष्णुः— चैत्री चित्रायुता चेत् स्यात् तस्याश्चित्रवस्त्रप्रदानेन
सौभाग्यं फलमाप्नोति ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

सम्प्राप्य चैत्रमासस्य शुक्लां पञ्चदशीं नरः ।

चित्रवस्त्रयुगं दत्वा सोपवासो द्विजातये ।

ब्राह्मणांस्तर्पयन् विप्राः सौभाग्यं महदाप्नुयात् ॥

अन्यब्राह्मणानां भोजनादिना तर्पणम् ।

मत्स्यपुराणे महावराहस्य पुराणमाहात्म्यमधिकृत्य -

विष्णुनाभिहितं पुण्यं तद्वाराहमिहोच्यते ॥

मानवस्य प्रसङ्गेण कल्पस्य मुनिमत्तमाः ।

चतुर्विंशसहस्राणि तत्पुराणमिहोच्यते ॥

काञ्चनं गरुडं कृत्वा तिलधेनुसमन्वितम् ।

पौर्णमास्यां मधौ दत्वा ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।

वराहस्य प्रदानेन पदमाप्नोति वैष्णवम् ॥

मधौ चैत्रे ।

ब्रह्मपुराणे—

आषाढ्यामाश्वयुज्याञ्च पौष्ठाश्चैत्राञ्च सर्वदा ।

न गृह्णीयात् गवां चौर सर्वं वत्साय निक्षिपेत् ॥

ज्ञातः सर्वपापैः प्रमुच्यते इत्युपक्रम्य शालग्रामे तथा चैत्रौ-

मिति यमः ।

अथ क्रमपूजा ।

देवीपुराणे—

सर्वकामप्रसिद्ध्यर्थं पूजनौया यथा शिवा ।
तथा ते कथयिष्यामि शृणु वत्स ! समासतः ॥
चैत्रादौ या समाख्याता पूजा सर्वार्थसाधनी ।
तस्या भेदान् प्रवक्ष्यामि दद्यात्पूर्त्तप्रसिद्धये ।

त्र्यां चित्रर्चगां पूजां कृत्वा त्वाद्वपदं लभेत् ॥
तृतीयायान्तु वैशाखं रोहिण्यर्चं प्रपूजयेत् ।
उदकुम्भप्रदानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥
इन्द्राग्निदेवते ऋते पौर्णमास्यां तथैव च ।

पूजां कृत्वा भवेद्ब्रह्मन् विगताघो नरोत्तमः ॥
इन्द्राग्निदेवते विशाखानचचे ।

अग्नेः परिग्रहः कार्यो दानं देयं द्विजातिषु ।
त्रयाणामेकमादाय अग्निं देवं प्रपूजयेत् ॥
अग्निहोत्री भवेत् पूत एतद्वर्णाश्रितं फलम् ।
मूलर्चं पशुघातेन ज्येष्ठे देवीं प्रपूजयेत् ॥
सर्वान् कामानवाप्नोति भावशुद्धेन कर्मणा ।
आषाढे मासि यो देवीमाषाढर्चं प्रपूजयेत् ॥
सर्वान् कामानवाप्नोति देवीलोकश्च गच्छति ।
आवणे पूजयेद्देवीं प्रतिपद्यादितः क्रमात् ।
ब्रह्ममूर्तिगतामृते पुष्टे भोजङ्गमेऽपि वा ॥

भोजङ्गमे अक्षेपानचचे ।

अधिवासविधानेन पविचारोद्घणं भवेत् ।
 ब्रह्माग्न्युमागणेशस्य नागस्कन्दतनुस्थिता ॥
 रविमातङ्गरूपा तु मङ्गला सा तदा भवेत् ।
 वृषविष्णुशिवाकारा कामरुद्रममाकृतिः ॥
 शक्ररूपा प्रयष्टया देवी गन्धर्वगादिभिः ।
 प्रथमे चाश्रमे पूजां गृह्यकर्म्म व्रतादि च ॥
 कृत्वा कामानवाप्नोति विगताघो मुनौश्वर ! ।
 प्रोष्ठकर्णासु (?) कर्त्तव्या पूजा जागरणं निशि ॥
 महोत्सवविधानेन मौत्रा^१मणिफलं लभेत् ।
 अष्टम्यां रोहिणीक्षत्ते सोपवामस्तु पूजयेत् ॥
 विष्णुलोकमवाप्नोति सर्व्वकामममृद्भये ।
 तत्रैवं कारयेद्देवीं वेदरूपां महोदयाम् ॥
 कन्यास्थे च रवाविषे पूजनौया यथाविधि ॥
 इषे आश्विने ।

भौजङ्गीं तिथिमाश्रित्य यावच्चन्द्रार्कमङ्गलम् ।
 तत्रापि महती पूजा कर्त्तव्या पितृदैवते ।
 क्षत्ते पिण्डप्रदानन्तु ज्येष्ठपुत्रौ विवर्ज्येत् ॥
 आहवेषु विपन्नानां जलाग्निभृगुपातिनाम् ।
 चतुर्दश्यां भवेत् पूजा अमावस्यान्तु कामिकी ॥
 कन्यास्थे च रवाविषे शुक्लाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।
 सोपवासो निशाङ्कं तु महाविभवविस्तारैः ॥

पूजां समारभेद्देव्या नक्षत्रे वारुणेऽपि वा ।

वारुणे शतभिषानक्षत्रे ।

पशुघातः प्रकर्त्तव्यो गवलाजवधस्तथा ॥

बलिच्छेपं सुरेन्द्राणां कृत्वा सर्वान्निशां नयेत् ।

युद्धयात्रा तु कर्त्तव्या या पुरा संप्रकीर्त्तिता ।

शक्रोत्सवे महापुण्ये तस्मिन् देवीं प्रपूजयेत् ।

तुलास्थे दीपदानेन पूजा कार्या महाफला ॥

दीपवृक्षः प्रकर्त्तव्यो दीपचक्रमथापि वा ।

दीपयात्रा प्रकर्त्तव्या चतुर्दश्यां कुङ्कुषु च ॥

मौनौवाली यदा वत्स तदा कार्यं महाफलम् ।

सर्वमेव प्रकर्त्तव्यं बलिपूजामहोत्सवम् ॥

देवतानां समुत्थानं कुर्यात् पौष्णे तु बुद्धिमान् ।

नीराजनं प्रकर्त्तव्यं नृ-नाग-तुरगादिषु ॥

कार्तिक्यां कारयेत् पूजां यागं देवौप्रियं सदा ।

ब्रह्म-विष्णु-शिवादीनां तत्र पूजा महाफला ॥

गवोत्सर्गः प्रकर्त्तव्यो नौखं वा वृषमुत्सृजेत् ।

सर्वयज्ञफलं ब्रह्मन् प्राप्नुयादविचारयन् ॥

अस्त्राणां पूजनं तत्र कर्त्तव्यं सर्वमिद्वये ।

मार्गे पूजा प्रकर्त्तव्या अहिब्रध्नर्चना शुभा ॥

अहिब्रध्न उत्तरभाद्रपदानक्षत्रम् ।

मोमर्चं कारयेत् पूजां सर्वकामफलप्रदाम् ।

पुष्ये पुष्याभिषेकस्तु कर्त्तव्यः पूजयेज्जयाम् ॥

चतुर्थ्यां शुक्लमाघस्य महापूजा विधीयते ।
 माघ्यां पूजा प्रकर्त्तव्या देवीं वै मङ्गलां यजेत् ॥
 फाल्गुने पूजयेद्देवीं चण्डिकेति च या मता ।
 मातृणाञ्च विशेषेण तत्र पूजा विधीयते ॥
 एवं सर्व्वगता देवी सर्व्वदेवतनुस्थिता ।
 पूजिता विधिना वत्स सर्व्वकामान् प्रयच्छति ॥

इति कमपूजा ।

चेत्रादौति प्रथमवाक्यस्य एवं सर्व्वगतेत्यादि चरमवाक्यस्य च परामर्शादिषां कर्मणां श्रुताश्रुतफलानां सर्व्वकामावाप्तिजनकत्वेन स्थिते एतदन्तर्गतानां १ [केषाञ्चित् श्राद्धादौनां निरपेक्षतत्तत्फलकामनया शिष्टैराचर्य्यमाणत्वात्, कल्पतरुकारप्रभृतिभिरेतदन्तर्गतानां चेद्यां चित्रचर्चगां पूजामित्यादि, तत्रैव महतौ पूजेत्यादि, वाक्यानामन्यविधि] निरपेक्षविधितयाऽवतारितत्वाच्च फलनिरपेक्षत्वमपि अन्यथैव दिशाऽमीषां वाक्यानामर्थोऽपि नेतव्यः । प्रथमे चाश्रम इति अग्निहोत्री भवेत् पूत इति दर्शनाच्च नात्र कर्मणि तदन्येषामधिकार इति न वाच्यं एतदेकदेशार्थं अन्येषामन्यविगीतानुष्ठानात् पापक्षयसर्व्वकामावाप्तिरग्निहोत्रब्रह्मचारिणोरन्येषाम्नु सर्व्वकामावाप्तिः फलमिति विवेकः ।

इति महामास्यविद्यहिकठक्कुर श्रीवीरेश्वरात्मज महामास्य-
 विद्यहिकठक्कुर श्रीचण्डेश्वरकृतौ कृत्यरत्नाकरे चैत्रतरङ्गः ॥

अथ वैशाखकृत्यम् ।

ब्रह्मपुराणे ।

मेघं जिगमिषौ सूर्यं शैशिरं दृतकम्बलम् ।

अपास्य देहाद्देवेभ्यः पूजा कार्या प्रयत्नतः ॥

मेघसंक्रान्तिदिने संक्रमणपूर्वांश्चैशिरममयकृत्यं दृतकम्बलं
देवदेहादपास्य देवपूजां कुर्यादित्यर्थः ।

विष्णुधर्मोत्तरे —

मेघसंक्रमणे भानोर्मेघदानं महाफलम् ।

आग्नेयपुराणे—

पुष्टे वा जन्मनक्षत्रे अयने विषुवेषु च ।

ग्रहणे च व्यतीपाते संक्रान्तौ च दिनक्षत्रे ॥

यानमश्वमनङ्गाहं हेमरूपं मणौन् तिलान्^१ ।

ये प्रयच्छन्ति पापेषु निरताः सर्व्वदा मुने ॥

न तेषां भैरवः पन्थाः दत्तेषां दानमित्युत ।

पापेषु निरताः सर्व्वदेव्यभिधानात् कृतवज्जतरपापानां
पापक्षयार्थमिदं दानम् । तथाच गोतमेनाश्वस्य पापनिष्करण-
द्रव्यत्वमुक्तं ।

महाजनपरिग्रहीतवाक्यम्—

मसूरं निम्बपचाभ्यां पिबेन्मेषगते रवौ ।

विषं न क्रमते तस्य यावदब्दो न पूर्य्यते ॥

संक्रान्तिदिन एवेतत् कर्त्तव्यं पिबेदित्यभिधानात् पानीयेन
सहाविकृतस्य पानम् ।

अथ प्रतिमासपूजा ।

तत्र देवौपूराणे ।

जम्बोवाच ।

वैशाखे मामि कर्त्तव्या पूजा पाटलया सदा ।
सर्वान् कामानवाप्नोति ज्यैष्ठे पद्मार्चनैः सदा ॥
आषाढे विष्वक्ङ्कारैरौहितं लभते फलम् ।
श्रवमल्लिकया पूजा नभमि च महाफला ॥
कदम्बैस्तुर्गैरेव नभस्ये सर्वकामदा ।
पूजा पङ्कजमालया दशेभ्युदयदायिनौ ॥
शतपत्रिकया पूजा कार्त्तिके सर्वकामिकौ ।
मार्गे नीलोत्पलेः पूजा पौषे कुञ्जकजा शुभा ॥
माघे च कुन्दकुसुमैर्मुकुरेण^१ च फाल्गुने ।
शतपत्रैस्तथा चैत्रे यः कुर्याद्ब्रह्मन्तम ॥
लभते सर्वज्ञानां सर्वदानफलं तथा ।
पूजनं फलपुष्पैश्च वस्त्रपत्रस्रजानुजम् ।
घृण-चौर-दधि तक्रैः सर्वकामफलप्रदम् ॥
एवं भावानुरूपेण यस्तु पूजां प्रकल्पयेत् ।
शिवाय स भवेदत्स शिवस्थानचरः सदा ।

प्रतिमास पूजाविधिः ।

भविष्यपुराणे ।

वैशाखे मासि राजेन्द्र नवम्यां पक्षयोर्दयोः ।
 उपवासपरो भक्त्या पूजमानस्तु चण्डिकाम् ॥
 नास्मा भगवतौत्येवं कृत्वा चाश्वमयीं विभो ।
 रूपेणाष्टभुजां शुभ्रां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
 मुकुटाणां स्रजोभिश्च राजयेद्विधिवन्मृप ॥
 चन्दनागुरुकर्पूरैर्धूपेन विजयेन च ।
 नैवेद्यं गुडपूपांश्च धूपं वा गुग्गुलुं नृप ॥
 एव सम्यूज्य विधिवत् कुमारौभोजनं ततः ।
 गोपुच्छचालणजलं स्नान-प्राशनयोर्मतम् ॥
 हंसकुन्देन्दुसङ्काशं तेजसा ब्रह्ममस्त्रिभः ।
 विमानवरमारूढो देवौल्लोके महीयते ॥

अत्रापि नक्तभोजनं सामव्यापि प्रक्रमात् । मुकुरो मञ्जिका
 विजयधूपः परिभाषोक्तः, नैवेद्यं दद्यादिति शेषः ।

भविष्यपुराणे—

वैशाखे मासि राजेन्द्र ! यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
 दध्योदनञ्च मुञ्चानो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
 गोष्ठे सायमधःप्रायो निशायामेकवस्त्रभृत् ।
 नियमञ्च यथोद्दिष्टं सामान्यं सर्वमाचरेत् ॥
 वैशाख्यां पौर्णमास्याञ्च कुर्यात् स्नानं वृतादिभिः ।
 सूर्याद्यालङ्कृतां श्वेतां दद्याद्वा तरुणीं नृप ! ॥

शङ्खकुन्देन्दुवर्णाभैर्महायानैरलङ्कृतैः ।

श्वेतैर्गरुडसंयुक्तैर्गच्छेदकस्य मन्दिरम् ॥

सर्वातिशयरूपाभिर्नारीभिः परिवारितः ।

नीलोत्पलसुगन्धाभिर्मोदते कालमलयम् ॥

अत्रोपवासादनं सप्तमीं त्यक्त्वा मासं व्याप्य नक्तभोजनं
प्रकृतमासि निशायामेकवस्त्रभृत् गोष्ठेऽधःशायी भवेत् । सप्तम्याम्
पौषसप्तमीद्वयवत् सर्वं नियमादिकमाचरेदिति गोष्ठे इत्यादे-
रिक्त्यस्यार्थः ॥

वैशाखां पौर्णमास्याञ्च वृतादिभिः स्नानं मासि पूर्णं श्वेताया-
स्तरुण्या गोदानम् भानवे ।

महाभारते—

निस्तरेदेकभक्तेन वैशाखं यो जितेन्द्रियः ।

आयुष्यं ब्रह्मचर्यञ्च महापातकनाशनम् ॥

निस्तरेदतिवाहयेत् ।

स्कन्दपुराणे—

वैशाखं यः क्षिपेन्नाममेकभक्तेन मानवः ।

स याति श्रेष्ठतां लोके पूजितो धनवानपि ॥

भविष्यपुराणे—

तण्डुलोदकपिष्टेन कृत्वा वै मेरुपर्वतम् ।

तण्डुलोदकपिष्टेन उदकपिष्टेन तण्डुलेनेत्यर्थः ।

(?) निचुतार्चसमायुक्तं सर्व्वधातुविभूषितम् ।

नानासङ्कारसम्पन्नं नानामास्यविभूषितम् ।

सर्व्वरत्नममायुक्तं स्थापयेद्भास्करालये ।

महाव्योमव्रतञ्चैतत् वैशाखे या ममाचरेत् ।

नानाविधैर्विमानेषु सूर्य्यलोके महीयते ।

क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् क्रौडते मानसेऽचले ।

अत्रापि चैवत् कार्त्तिकीयकामव्रतमामान्यधर्म्मस्थितः ।

इति स्त्रीणां कामव्रतम् ।

विष्णुधर्म्माक्षरे—

अपूपानां प्रदानेन वैशाखे स्वर्गमश्नुते ।

राजमार्त्तण्डे—

तुलामकरमेषेषु प्रातःस्नायौ मदा भवेत् ।

हविष्यं ब्रह्मचर्य्यञ्च महापातकनाशनम् ॥

वराहपुराणे—

वराह उवाच—

ये यजन्ति वरारोहे माधवे मामि शंसिताः ।

अहं तत् प्रतिगृह्णामि माधवे यजयाजिनाम् ॥

दत्त्वा निष्कसहस्राणि यत् फलञ्च वसुधरे ! ।

मामेव माधवे यद्वा फलं प्राप्नोति मानवः ॥

शंसिता नियमकृशाः ।

मत्स्यपुराणे—

वैशाखे पुष्पकव्रण वउर्जयित्वा त् गोप्रदः ।

भूत्वा विष्णुपदे कल्पं स्थित्वा राजा भवेद्विह ॥

वामनपुराणे—

गन्धाश्च माख्यानि तथा वैशाखे सुरभीणि च ।

देयानि दिजमुखेभ्यो मधुसूदनतुष्टये ॥

ब्रह्मपुराणे—

इरा नामाक्षराः पूर्वं सक्ता विश्वावसोर्यदा ।

गीतनृत्यैस्तथा देवान् नास्तुवन्नन्दचेतना ॥

वासवेन ततः शप्ता जाताऽरण्ये हिमाचले ।

मनोज्ञपुष्पतां प्राप्ता कल्पे वैवस्वते सति ॥

अथ फलान् तां दृष्ट्वा वैशाखे मासि माधवौम् ।

स्त्रीपुत्रमिचमृत्यैश्च सहितः सुसमाहितः ॥

सुवामाख्यानलिप्राङ्गः परितुष्टेन चेतसा ।

समीपस्थो विधानेन तामादौ प्रजयेत् क्रमात् ॥

अर्घैः पुष्पैर्भक्ष्यभोज्यैर्दोषधूपैः सुगन्धिभिः ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य दिव्यामपरमस्य ताम् ।

गृहीत्वा परया भक्त्या ब्रह्मणे तु निवेदयेत् ॥

तत्पुष्पाणां सहस्रान्तु विष्णवे च निवेदयेत् ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य दिव्यामपरमस्य ताम् ।

इह लोके च पुण्यं स्वर्गायान्ते च सर्वदा ॥

अथ रुद्रेन्द्रार्कदेव-वसु-नागेभ्य एव च ।

लक्ष्म्यै चोरोदकन्यायै दुर्गायै कश्यपाय च ॥

नीलाय नागपतये ब्राह्मणेभ्यस्ततः क्रमात् ।

स्त्रीपुत्रमिचमृत्युभ्यो ज्येष्ठपुत्रकर्मणे तु ॥

रक्तसूत्रेण सुप्रोतां स्रजश्च परमात्मने ।
निवेदयित्वा तां देवीं सुगन्धां सर्व्वबलभाम् ।
तत्रैव भोजनं भुङ्क्ते समृद्ध्यज्ञातिशान्धवः ॥
तत्पुष्पाब्जं पिबेत् पानं स्रजातिविहितं शुचिः ।
'शृणुयात् गीतवाद्यादि पश्यंश्चैव सुनर्त्तकान् ॥

आग्नेयपुराणे—

वैशाखे रुद्रनामानं पूजयित्वा वृषाश्वितम् ।
धेनुं तिलमयीं दद्यात् सर्व्वोपस्करमयुताम् ॥
एतद्रुद्रव्रतं नाम महापातकनाशनम् ।
कृत्वा रुद्रव्रतं याति यस्मात्सावर्त्तनं पुनः ॥

तथा तत्रैव ।

वैशाखे पुष्पस्रवणं वज्रयेद्दशगोप्रदः ।
विष्णोर्विज्ञापयेत् कल्प स्थित्वा राजा भवेदिह ।
एतत् कान्तिव्रतं नाम कान्तिकीर्त्तिकलप्रदम् ॥

यमः—

सर्व्वपातकमञ्जान्तु कामतो वाऽप्यकामतः ।
शुद्धिस्तस्य प्रवक्ष्यामि स्वर्गमाधनमेव च ॥
शुक्लैः कृष्णैर्यथासम्यग्दर्शित्विन्द्रजुलोष्कृतः ।
राशिस्तिलैः समे देशे कर्त्तव्यः पुरुषायतः ॥
प्रतिमाऽष्टाङ्गुलोत्क्षेप्या सौवर्णा त्रिभवे मति ।

चौद्रेण पयसा दध्ना घृतेनापूरयेद्द्वान् ।
 यथाविभवविस्तारं ब्राह्मणे ओत्रियेऽर्थिनि ॥
 दद्यान्माघे च वेशाखे विषुवे चोत्तरायणे ।
 यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

शुक्लैः कृष्णैस्तिलैरित्यन्वयः । यथालब्धैर्दातृप्राकाम्यलभ्यैः
 द्वात्रिंशदङ्गुलोच्छ्रितो दात्रङ्गुलेन, पुरुषायतो दातृपुरुषायतः ।
 प्रतिमाऽत्र दातृप्रतिकृतिः अष्टाङ्गुलाऽपि प्रतिमा दात्रङ्गुलेनैव
 दातुः सन्निहितत्वात् ।

मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।
 मानकृद्यजमानः स्याद्विदुषामेष निश्चयः ॥
 अष्टाङ्गुलादिमानन्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।
 तत्र तत्र बृहत्पर्व्वण्यभिर्मिनूयात् मदा ।
 इति कुन्दोगपरिशिष्टवचनाच्च ।

१ उल्लिख्य तिलराशेरूपरि धार्या विभवे सतीति वचनात् तथा-
 विधिविभवाभावे विनाप्यष्टाङ्गुलसौवर्णिप्रतिमया फलं । माघे
 चेत्यादि प्रत्येकमेवान्वयस्वरमात् माघवेशाखविषुवोत्तरायणानां
 प्रत्येकमेव समयत्वं । दानमागरे त्वविभवपक्षेऽन्येनापि तैजसेन
 प्रतिमा कार्य्येति लिखितम् ।

अत्र ग्रहणं श्रेष्ठमिति प्रकरणे ।

पुण्यनदीमुपक्रम्य । देवीपुराणे—

वैशाखे तु महापुण्या चन्द्रभागा सरिद्धरा ।

एवं सर्वेषु पर्वेषु चन्द्रे सर्वकलाभृति ॥

तृतीयायाञ्च वैशाख्यामष्टम्यां कुजवासरे ।

चतुर्दश्याञ्च कृष्णायां भौमाहे पितृतर्पणम् ।

कर्त्तव्यं सर्वकामानां प्ररणाय द्विजोत्तमैः ॥

तृतीयायां वैशाख्यामिति मामानाधिकरण्य भेदे माना-
भावात् वैशाखपूर्णिमायाः प्रवर्द्धनं प्राप्तत्वाच्च, अष्टम्यां कुजवासरे
इत्यादि साहचर्यादष्टम्यापि कृष्णैवेति केचित् ।

ग्रनैश्चरस्य वारेण वारेणाङ्गारकस्य च ।

कृष्णाष्टमौ-चतुर्दश्यौ पुण्यात् पुण्यतमे स्मृते ॥

इति गौड़ोद्यवाक्यानुराच ।

आग्नेय पुराणे—

यो ददाति द्विजेभ्यस्तु तृतीयायामुपानहौ ।

वैशाखशुक्लपक्षे तु मङ्गलकरकान्विते ॥

न तस्य मानमो दाहो मर्त्तऽजोकेऽभिजायते ।

सर्वव्याधिविनिर्मुक्तः श्रियं पुत्रांश्च विन्दति ॥

कालादिह यदायाति मम लोकान् द्विजोत्तमाः ।

यानश्चाश्वतरौयुक्तं सर्वहेममयं शुभम् ॥

दिव्याङ्गनाभिराकीर्णं सर्वरत्नविभूषितम् ।

उपतिष्ठति विप्रेन्द्र सर्वकामफलप्रदम् ॥

चद्विजेभ्य इति बहुवचनं प्रयोगबहुत्वापेक्षम् ।

भविष्यपुराणे—

यत् किञ्चिद्दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बज्र ।
तत् सर्वमक्षयं स्यादै तेनासावक्षया स्मृता ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायां द्विजोत्तमाः ।।
यद्ददाति नरश्रेष्ठस्तदप्यक्षयमुच्यते ॥

अथ चेत्यमक्षया तृतीया प्रसिद्धा—

विशेषेण तथा दानमक्षतानां महाफलम् ।

ब्रह्मपुराणे—

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायां जनार्दनः ।
यवानुत्पादयामास युगञ्चारम्भवान् कृतम् ॥
ब्रह्मलोकात्त्रिपथगां पृथिव्यामवतारयत् ।
तस्यां कार्यो यवैर्होमो यवैर्विष्णुं समर्चयेत् ॥
यवान् दद्याद्विजातिभ्यः प्रयतः प्राशयेद्यवान् ।
पूजयेच्छङ्कर गङ्गां कैलाशश्च हिमाचलम् ॥
भगीरथश्च नृपतिं सागराणां सुखावहम् ।
स्नानं दानं तपः श्राद्धं जपहोमादिकञ्च यत् ॥
श्रद्धया क्रियते तच्च तदानन्थाय कल्पते ।
सिन्धोस्तौरे विशेषेण सर्वमक्षयमुच्यते ॥
अथ वासुदेवदेवताक एव होम उपक्रमे कौर्त्तनात् ।

यवप्राशनं तद्विकारद्वारा साक्षात्पृथगर्हत्वादित्याहुः ।

तच्च अद्भुष्टार्थत्वात् । सिन्धोर्नद्याः ।

विष्णुः—

वैशाखशुक्लतृतीयायामुपोषितोऽक्षतैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तान्मेव
ज्ज्वा दत्त्वा च पापेभ्यः पूतो भवति, यच्च तस्मिन्महनि प्रयच्छति
तदक्षयतामाप्नोति, अभ्यर्च्य तृतीयायामित्यन्वयः । तेनार्चा-
द्वितीयायामुपवासः । अक्षतैर्यवैर्होमो वासुदेवमुद्दिश्यैव ।

भविष्यपुराणे—

इत्येषा तिथिरित्येवं तृतीया लोकपूजिता ।

सदा विशेषतः पुण्या वैशाखे मामि या भवेत् ॥

वारिदानं प्रशस्तं स्यान्मोदकानाञ्च भारत ! ।

वैशाखे मामि राजेन्द्र तृतीयाश्चन्दनस्य च ॥

तृतीयां तृतीयायाम् ।

वारिणा तुष्यते देवी मोदकैर्भीम एव च ।

दानात्तु चन्दनस्यैह कञ्चजो नात्र मंग्रयः ॥

कञ्चजो ब्रह्मा ।

या चेवा कुरुगार्हपत्ये ! वैशाखे मामि वै तिथिः ।

तृतीया साऽक्षया लोके गौर्वाणेरिह शस्यते ॥

योऽस्यां ददाति करकान् वारि-धान्यसमन्वितान् ।

स याति पुष्पो वीर लोकान् वै हेलिमाश्लिनः ॥

करकान् कमण्डलून् वारिधान्यसमन्वितान् वारिपूर्णान्
उपरिनिहितधान्यपूर्णभाजनांश्चेति हाथकल्पतद्-कामधेनु-पारि-
जातालुसारः । हेलिमाश्लिनः सूर्यस्य, मल्लीभृतभविष्यपुराण-
जयानिर्वन्ध-वर्षदौपिकासु वारिवाजममन्वितानिति पाठो दृष्टस्तत्र

वाजमन्त्रं इति व्याख्येयम् । एतानि वाक्यानि अलवणतृतीया-
 ब्रतबोधकवाक्यमध्ये भूपाल-कामधेनु-कल्पतरुषु लिखितानि
 पारिजाते तु प्रत्येकं फलश्रुतेः स्तनन्त्रविधिमभिप्रेत्य लिखितानि ।
 देवौपुराणे—

तृतीयायान्तु वैशाखे रोहिण्यर्चं प्रपूजयेत् ।

उदकुम्भप्रदानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥

तत्रैव ।

कलधौतन्त्रया चाश्वं दत्तञ्चापि विशेषतः ।

अस्यां दत्तन्त्रचयं स्यात्तेनेयञ्चाक्षया स्मृता ॥

इत्येषा कथिता राजन् तृतीया तिथिरुत्तमा ।

यामुपोष्य नरो राजन् वट्टिवट्टिं श्रियं लभेत् ॥

यमः—

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायां तथैव च ।

गङ्गातोये नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥

यत्किञ्चिद्दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु ।

तत्सर्वमचयं स्यादै तेनेयमचया स्मृता ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

भक्ष्यभोज्यसमायुक्तां बद्धूर्नीं यः प्रयच्छति ।

तृतीयायाञ्च वैशाखे ब्रह्मलोके महीयते ॥

ब्रह्मपुराणे—

युगाद्येषु युगान्तेषु आहुमचयमुच्यते ।

इत्युपक्रम्य—

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायां कृतं युगम् ।

विष्णुपुराणे—

पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रम्

दद्यात् पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ।

आहुं कृतं तेन समाः सहस्रम्

रहस्यमेतत् पितरो वदन्ति ।

एतच्च युगाद्यान्तरेऽपि फलं तथैवोपक्रमात् ।

शिष्टपरिग्रहीतभविष्योत्तरे—

वैशाखस्य तृतीयायां श्रीमतेतं जगद्गुरुम् ।

नारायणं पूजयेत्तु पुष्पधूपविलेपनैः ॥

वस्त्रालङ्कारसम्भारैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ।

ततस्तस्यायतो धेनुर्लवणस्याढकेन तु ॥

कार्या कुरुकुलश्रेष्ठ ! चतुर्भागेन वत्सकः ॥

अविचक्ष्मां परि स्थाप्य कम्पयित्वा विधानतः ।

शास्त्रोक्तक्रमयोगेन ब्राह्मणायोपपादयेत् ।

श्रीधरः श्रीपतिः श्रीमान् श्रीशः सम्प्रौद्यतामिति ॥

अनेन विधिना दत्त्वा धेनुं विप्राय भारत ! ।

गोसहस्रं दशगुणं प्राप्नोतीह न मंशयः ।

मत्स्यपुराणे ईश्वर उवाच—

शर्करासप्तमीं वक्ष्ये तद्वत् कल्याणशान्तिम् ।

आयुरारोग्यमैश्वर्यं यथाऽनन्तं प्रजायते ॥

माधवस्य सिते पक्षे सप्तम्यां नियतव्रतः ।
 प्रातःस्नात्वा तिलैः शुक्लैः शुक्लमास्थानुलेपनः ।
 स्थण्डिले पद्ममालिख्य कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ।
 तस्मिन्ममः सवित्रे तु गन्ध धूपौ निवेदयेत् ।
 स्थापयेद्ददकम्भन्तु शर्करापाचमंयुतम् ।
 शुक्लवस्त्रैरलङ्कृत्य शुक्लमास्थानुलेपनैः ।
 सुवर्णेन समायुक्तं मन्त्रेणानेन पूजयेत् ।
 विश्वदेवमयो यस्माद्देवादेषु^१ पथ्यसे ।
 सर्व्वस्यामृतमेव त्वं ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ।
 पञ्चगव्यन्ततः पौत्वा स्वपेत्तत्पार्श्वतः क्षितौ ।
 मौरं सूक्तं स्मरन्नास्ते पुराणश्रवणेन तु
 अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां कृतनैत्यकः ।
 तत् सर्व्वं वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 भोजयेच्छक्तितो विप्रान् शर्कराघृतपायसैः ॥
 भुञ्जीतातैललवणं स्वयमप्यथ वाग्यत^२ ।
 अनेन विधिना सर्व्वं मासि मासि समाचरेत् ।
 संवत्सरान्ते शयनं शर्कराकमला^३न्वितम् ।
 सर्व्वोपस्करमंयुक्तां तथैकां गां पथस्त्रिणीम् ।
 गृह्णन् शक्तिमान् दद्यात् समस्तोपस्करान्वितम् ।
 सहस्रेणाय निष्काणां कृत्वा दद्याच्छतेन वा ।

निष्कः कर्षः पलं वा शतानुसाराद्भवत्या ।

दशभिर्वाथ निष्केण तदर्द्धेनापि शक्तिः ।

सुवर्णञ्च प्रदातव्यं पूर्व्ववत् स्वस्तिवाचनम् ॥

न वित्तशाथं कुर्व्वीत कुर्व्वन् दोषान् समश्रुते ।

अमृत पिवतो वक्त्रात् सूर्य्यस्थामृतविन्दवः ॥

सन्निपेतुर्धरण्यां ये शास्त्रिमुद्देशवः स्मृताः ।

शर्करा परमा तस्मात् इक्षुसारामृतात्मिका ॥

इष्टा रवेरतः पुण्या शर्करा हव्यकव्ययोः ।

शर्करासप्तमी श्लेषा बाजिमेधफलप्रदा ।

सर्व्वदुःखप्रशमनी पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनी ॥

यः कुर्यात् परया भक्त्या स परं ब्रह्म गच्छति ।

कल्पमेकं वसेत् स्वर्गं ततो याति परां गतिम् ।

इदमनघं शृणोति यः स्मरेदा

यदि पठतीह सुरेश्वरस्य लोके ।

मतिमपि च ददाति मोऽपि देवै—

रमरबधूजनमालयाऽभिपूज्यः ॥

इति मत्स्यपुराणे शर्करासप्तमीव्रतं समाप्तम् ॥

भृगुपुराणे—

वैशाखे शुक्लमप्तम्यां जाऋवौ जऋना पुरा ।

क्रोधात् पीता पुनस्त्यक्ता कर्णरन्ध्रात् दक्षिणात् ॥

तां तच्च पृजयेद्देवौ गङ्गां गगनमेखलाम् ।

अष्टाविंशतिमे प्राप्ते विष्णुः कलियुगे सति ।

शाक्यान् विनष्टधर्मांश्च बुद्धो भूत्वाऽप्रवृत्तयत् ।
 तत्र पूज्यो भविष्योऽसौ पुष्यादिदिवसत्रयम् ।
 सर्वोषधैः सर्वगन्धैः सर्वबीजैश्च सर्वदा ।
 बुद्धार्चास्त्रपनं कार्यं शाक्योक्तैर्वचनैः शुभैः ॥

अर्चा प्रतिमा ।

सुविचित्राणि कार्याणि चैत्यदेवगृहाणि च ।
 पूज्याः शाक्याश्च यतयः पुस्तकाहारचौरैः ॥
 पुष्पवस्त्रास्त्रदानञ्च देयं दीनजनस्य च ।
 त्रिदिनञ्चोत्सवः कार्यो नटनर्तनसङ्कुलः ॥

अत्र वैशाखशुक्लसप्तम्यामित्युपक्रमात् पुष्यादिदिवसत्रय-
 मित्यभिधानात् पुष्ययुक्तवैशाखशुक्लसप्तम्यां बुद्धार्चादि गङ्गा-
 पूजा तु केवलायामपि ।

देवीपुराणे—

ब्रह्मोवाच ।

सहकारफलैः स्नानं वैशाखे ह्यष्टमीषु च ।
 आत्मानं देवतां स्नाप्य मांसी-बालकवारिभिः ।
 लेपनं फलकर्पूरं धूपं पञ्चसुगन्धिकम् ।
 देव्याः पूजाञ्च कुर्वीत केतक्या चम्पकेन च ।
 शर्कराक्षीरनैवेद्यं कन्याविप्रेषु भोजनम् ।
 आत्मनः पारणं तच्च दक्षिणां शक्तितो ददेत् ॥
 अपराजिता भवानौ च शिवानाद्या च वाचयेत् ।
 प्रीयतां सर्वकालं मे दीप्तिं मे प्रयच्छतु ॥

सर्व्वेतीर्थाभिषेकन् अनेनाप्नोति भार्गव ! ।

सूर्य्यसोको भवेदन्ते तत्तुल्यो जायते सदा ॥

अत्रापि शुक्लैवाष्टमी प्रकृता वैशाख इत्येकवचनानुरोधा-
दष्टमीष्विति बहुवचनमविवक्षितार्थं बाध्यत्वात् । महकारः
सुरभिचूतः, मांसी जटामांसी बालकं वार इति प्रसिद्धं
लेपनं लिप्तौकरणं पञ्चसुगन्धिकं सिन्धूकागुहकपूर्वमिततचन्दन
गुग्गुलधूपमिति केतकी हेमकेतकी ।

विष्णुधर्मास्तरे ।

वैशाखशुक्लद्वादश्या इक्ष्मादानं तथैव च ।

अत्र तथैव चेति वचनात् पूर्व्वप्रस्तुतमन्त्र्यं फलम् ।

वराहपुराणे—

दर्शना उवाच ।

वैशाखेऽप्येवमेवन्तं संकल्प्य विधिना नरः ।

तद्वत् स्नानं मृदा कृत्वा ततो देवालयं व्रजेत् ॥

तत्राराध्य हरिं भक्त्या एभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ।

नामदम्याय पादौ तु उदरं सर्व्वधारिणे ॥

मधुसूदनायेति कटिमुखः श्रीवत्सधारिणे ।

चक्रान्तकाय बाह्व च मणिकण्ठाय कण्ठकम् ॥

स्नानान्ना शङ्खचक्रे तु शिरो ब्रह्माण्डधारिणे ।

एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राप्स्यन्तस्थापतो घटम् ॥

विन्यसेत् स्रगितं वस्त्रयुगला च विशेषतः ।

वैणवेन तु पात्रेण तस्मिन् संस्थापयेद्भूरिम् ॥

जामदग्न्येन रूपेण कृत्वा सौवर्णमयतः ।
 दक्षिणे परशुं हस्ते तस्य देवस्य कारयेत् ॥
 सर्वगन्धैश्च सम्पूज्य पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ।
 ततस्तस्यायतः कुर्याज्जागरं भक्तिमान् नरः ।
 प्रभाते विमले सूर्य्ये ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 आसीद्राजा महाभागो वीरसेनो महाबलः ।
 अपुत्रश्च महातीव्रं तपस्तेपे महायशाः ॥
 चरतस्तु तपो घोर याज्ञवल्क्यो महामुनिः ।
 आजगाम महायोगी तं ^१द्रष्टुं नातिदूरतः ॥

राजोवाच ।

कथं मे भविता पुत्रः स्वल्पायासेन वै द्विज ।
 एतन्मे कथय प्रीत्या भगवन् प्रणतस्य वै ॥
 एवमुक्तो मुनिस्तेन पाथिंवेन यशस्विना ।
 आचख्यौ द्वादशीश्वेमां वैशाखमितपन्नजाम् ॥
 स हि राजा विधानेन पुत्रकामो विशेषतः ।
 उपोष्य स्वध्वान् पुत्रं नलं परमधार्मिकम् ।
 योऽद्यापि कीर्त्यते लोके पुण्यलोको नरोत्तमः ॥
 प्रासङ्गिकं फलं ह्येतत् व्रतस्यास्य महामुने ।
 यत् पुत्रो जायते वित्तं विद्या वा कामिहन्तमा ।
 इह जन्मनि किञ्चित् परलोके शृणुष्व मे ॥
 कल्पमेकं ब्रह्मलोकमुषित्वाऽप्सरसां कुलैः ।

कीडन्ति ते पुनः सृष्टौ जायन्ते चक्रवर्त्तिनः ।

चिंशत्कल्पसहस्राणि जीवन्ते नात्र मंशयः ॥

एवमेवेत्यनेन दशम्यां नियतात्मवानित्यादि करतोयेन मानव इत्यन्तेन बोधितेतिकर्त्तव्यता मत्स्यदादशीव्रतौघाः परा-
मृश्यन्ते । संकल्प्य एकादश्यां निराहार इत्यादि वाक्योच्चारणं
कृत्वा तद्वदिति ततः प्रभाते विमले इत्यादि कुण्डमालिख्य वे-
जले इत्यन्तेनोक्तेतिकर्त्तव्यतां कृत्वा । कण्टकं गलं, खनास्त्रेति
शङ्खचक्रनाम्ना वस्त्रयुगया वस्त्रयुगेन वैणवेन त्वित्यनेन घटोपरि-
स्थितवेणवपात्रधारणं विवक्षितम् । सर्वगन्धाः परिभाषायां,
ब्राह्मणाय निवेदयेदिति प्रतिपादयेत् ।

ब्रह्मपुराणे ।

वैशाख्यां पौर्णमास्यान्त सृष्टाः कमलयोनिना ।

तिलाः कृष्णाश्च गौराश्च तृप्रये सर्वदेहिनाम् ॥

तस्मात् कार्यं तिलैः स्नानं तत्राग्नौ जुहुयात्तिलान् ।

निवेदयेच्च विधिवन्तिलपात्रन्त विष्णवे ।

तिलतैलेन दौपाश्च देया देवेभ्य एव च ॥

सोदकैश्च तिलैः स्नानं कर्त्तव्यं पितृतर्पणम् ।

तिलैः समधुभिर्युक्तं ब्राह्मणेभ्यश्च भोजनम् ॥

दातव्या दक्षिणा चापि तिलैर्मधुयुतैः सह ।

मन्त्रं जपेच्च पौराणं पारम्पर्यक्रमगतम् ॥

ॐ तिलाः सोमदैवत्याः सुरैः सृष्टास्तु गोमवे ।

स्वर्गप्रदाः स्वतन्त्राश्च ते मां रक्षन्तु नित्यशः ॥

दद्यादनेन मन्त्रेण तिलपाचाणि तत्र च ।
 सप्तभ्यस्त्वथ पञ्चभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तु कौर्त्तयेत् ॥
 प्रीयतां धर्म्मराजस्तु देवांस्यान्यामथापि वा ।
 एवं कृते न मुक्तः स्यात् पापैर्जन्मशतार्ज्जितैः ॥
 प्रीयतां धर्म्मराज इति कौर्त्तयेदिति सम्बन्धः ।

यमः ।

वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
 चौद्रयुक्तैस्त्रिलैः कृष्णैर्वाचयेद्यदि वेतरैः ॥
 'प्रीयतां धर्म्मराजेति यदा मनसि रोचते ।
 यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
 तिलैर्ब्राह्मणभोजनं प्रीयतां धर्म्मराज इति वाचयेत् यदा
 मनसि रोचते तदाचयेत् ।
 तेनायमर्थः । अमुकदेवः प्रीयतामिति तदितरं वासुदेव-
 मुद्दिश्य वाचयेदिति ।

तथाच ब्रह्मपुराणम्—

त्रिलैः समधुभिर्युक्तं ब्राह्मणेभ्यश्च भोजनम् ।
 तथा । वैशाख्यामेव विधिवद्भोजयेद्ब्राह्मणान् दश ।
 चिराचमुषितः स्नात्वा ह्यग्रं प्रयतः शुचिः ॥
 गौरान् वा यदि वा कृष्णान् तिलान् चौद्रेण मंयुतान् ।
 दत्त्वा दशसु विप्रेषु तानेव स्वस्ति वाचयेत् ॥

प्रौथतां धर्मराजेति पितृन् देवांश्च तर्पयेत् ।

यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

स्वस्ति वाचयेदिति दानाङ्गं स्वस्तिवाचनं प्रौथतां धर्मराज
इति दाता कौर्त्तयेत् पितृन् देवांश्च तर्पयेत् इति तर्पणं
पार्श्वश्राद्धं । एतस्मधुतिलैरेव दानसंकल्पानन्तरमेव प्रौथतां
धर्मराजेति कौर्त्तनं ततो दानं ततः स्वस्तिवाचनं ततः
श्राद्धमिति दानसागरः ।

एतत्तु दानं ब्राह्मणचक्षिकर्त्तकमेव ।

चतुर्थभक्तचपणं वैश्ये शूद्रे विधीयते ।

चिरात्रं त्विह धर्मज्ञ विहितं ब्रह्मवादिनोः ॥

इति महाभारतवाक्यबलात् । सागरोऽप्येवम् ।

अयुतायुतश्च तिष्ठेत् स्वर्गलोके न संशयः ।

मामेव तु न पश्येत्तु न च पापेन लिप्यते ॥

मामेव यममेवेत्यर्थो यमवक्तृकत्वात् ।

जावानः ।

शृतास्त्रमुदकुम्भश्च दद्याद्विप्रे विशेषतः ।

निर्दिश्य धर्मराजाय गोदानफलमाप्नुयात् ॥

सुवर्णतिलयुक्तैश्च ब्राह्मणान् मम पञ्च च ।

तर्पयेद्दूपाच्चैश्च ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

शृतास्त्रं पङ्कास्त्रं पङ्कं चौर-हविषोरित्यन्ये, निर्दिश्य निवेश ।

महाभारते ।

वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु तिलान् दद्याद्विजातिषु ।

तिला भक्षयितव्याश्च मदेवालभनश्च तैः

मदैवेति विधिस्तवार्थम् । आलंभनमुद्धर्तनम् ।

कार्यं सततमिच्छद्भिः श्रेयः सर्वात्मना गृहे ॥

विष्णुः ।

वैशाखां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणसप्तकं चौद्रयुक्तैस्तिलैः सन्नर्ण
धर्मराजानं प्रीणयित्वा पापेभ्यः प्रतो भवति । अत्र वैशाखौ
विशाखायुक्ता तत्तत्रचत्रयुक्तसकलपौर्णमासौसाहचर्यात्, चौद्रं मधु ।

देवीपुराणे । वैशाखमधिकृत्य ।

इन्द्राग्निदेवते च्छे पौर्णमास्यान्तथैव च ।

पूजां कृत्वा भवेद्ब्रह्मन् विगताघो न संशयः ॥

इन्द्राग्निदेवतं विशाखा । पूजा देव्याः ।

महाजनपरिग्रहीतवाक्यम्—

मोदकानुदकुम्भांश्च पक्वान्सहितान्नरः ।

दत्त्वाऽस्यां पौर्णमास्याञ्च ब्रह्मलोके महीयते ॥

आषाढौ कार्तिकौ माघौ वैशाखौषु च यत् कृतम् ।

तदनन्तफलं प्रोक्तं स्नानदानजपादिकम् ॥

भविष्यपुराणे वैशाख्यधिकारे सुमन्तुर्वाच—

सोमव्रतस्तथा चान्यच्छङ्करप्रोतये शृणु ।

ताम्रपात्रं पथः पूर्णं कृत्वा तत्स्थञ्च शङ्करम् ॥

प्रच्छाद्योपरि वस्त्रेण गन्धपुष्पाञ्चितं नृप ! ।

शिवभक्ते द्विजे दद्यात् भोजयित्वा विधानतः ॥

प्राच्यां समुद्रते च्छे प्रतीच्याञ्च रवौ गते ।

पौर्णमास्याश्च वैशाख्यां गृह्य पाचं शिवायतः ।

प्रीयतां मे महादेवः सोममूर्त्तिर्जगत्पतिः ।

तस्मै विप्राय तं पाचमर्पयेद्भक्तितः शनेः ॥

एतत् सोमव्रतं नाम कृत्वा सोमान्तिकं व्रजेत् ।

रुद्रलोकात् परिभ्रष्टो भवेत् जातिस्मरः नरः ।

१पूजाभ्यासबलेनैव पुनः शिवपुरं व्रजेत् ॥

प्रीयतां मे महादेवः सोममूर्त्तिर्जगत्पतिरित्युक्त्वा पूजाभ्यासे
तैः पुन्ये ।

मत्स्यपुराणे ।

ब्रह्मणाभिहितं पृथ्वे यावन्मात्रं मरौचये ।

ब्राह्मं तद्दशसाहस्रं पुराणं परिकीर्त्तयते ॥

लिखित्वा तच्च यो दद्यात् जलधेनुममन्वितम् ।

वैशाखे पौर्णमास्यां स ब्रह्मलोके महीयते ॥

वैशाख्यधिकारे वमिष्ठः—

सुवर्णनाभं कृत्वा तु मरुतुरं कृष्णमार्गकम् ।

तिनैः प्रकाशय यो दद्यात् तस्य पुण्यफलं गृह्य ॥

सममुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ।

चतुरर्णा भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र मंगयः ॥

कृष्णमृगसम्बन्धि चर्ष्य ।

विष्णुः ।

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णाजिनं मरुतुरं सुवर्णगृह्यक-

भूषितं कृत्वा आत्रिके वस्त्रे प्रसारयेत् ततस्त्रिलैः प्रच्छादयेत्
सुवर्णनाभश्च कुर्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसानि पात्राणि
चौर-दधि-मधु-सर्पिः-पूर्णानि निधायाहिताग्नये ब्राह्मणाय वामो-
युगाच्छादिताय दद्यात् ।

मत्स्यपुराणे ।

हृणाजिनप्रदानस्य विधिं कालं ममानघ ! ।

ब्राह्मणश्च समाचक्ष तत्र मे मंत्रयो महान् ॥

श्रीमत्स्य उवाच ।

वैशाखी पौर्णमासी च ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।

पौर्णमासी तथा माघी आषाढौ कार्तिकौ तथा ।

उत्तरायणे च द्वादश्यां तस्यां दत्तं महाफलम् ॥

आहिताग्निर्दिजो यस्य तद्देयं तस्य पार्श्वे ।

यथा येन विधानेन तन्मे निगदतः शृणु ॥

गोमयेनोपलिप्ते तु शुचौ देशे नराधिप ।

आढावेव समास्तीर्य शोभनं वस्त्रमाविकं ॥

गोमयोपलेपादेव शुचित्वे प्राप्ते पुनः शुचाविति पद
गोमयोपलेपेऽपि कृते केशकौटादिवारणाद्यम् ।

ततः मण्डपं सरवुरमास्तरेत् हृणमार्गकम् ।

आस्तरेत् प्राग्ग्रीवमुपरिस्थलोमकञ्च “ चर्माण्युत्तरलोमानि
प्राग्ग्रीवाणीति कात्यायनवचनात् । मार्गकं मृगसम्बन्धि ।

कर्तव्यं हृणमण्डपं कृण्वन्त्येव च ।

मत्स्यपुराणे तथान्येष्वपि निबन्धेषु कृष्यदन्तमिति पाठो दृष्टः
तेन दानसागरस्य कृष्यदन्तमिति पाठ उपेक्षितः ।

साङ्गूलं मौक्तिकैर्युक्तं तिलकृन्तनैव च ।

तिलैरात्मसमं कृत्वा नामसाक्षादयेद्बुधः ॥

आत्मसमं कृत्वा सर्वतः कृष्णाजिनाच्छादकं तिलं कृत्वेत्यर्थः ।

सुवर्णनाभं तत्कुर्यादलङ्कुर्यादिशेषतः ।

रत्नैर्गन्धैर्यथाशक्त्वा तस्य दिव्यं च विन्यसेत् ॥

रत्नैरिति परिभाषोक्तनवरत्नमध्ये यथालब्धेन रत्नत्रयेण
गन्धैरिति प्रसिद्धचन्दनादिभिः ।

कांस्यपात्राणि चत्वारि तेषां दद्याद्यथाक्रमम् ।

मृण्मयेषु च पात्रेषु पूर्व्वदिषु क्रमेण तु ॥

द्वतं चौरं दधि चौद्रमेवं कुर्याद्यथाविधि ।

चौद्रं मधु ।

चम्पकस्य तथा शाखामव्रणं कुम्भमेव च ॥

बाह्योपस्थानकं कृत्वा शुचिचित्तो निवेशयेत् ।

जौर्णवस्त्रेण पीतेन सर्वाङ्गाणि च मार्जयेत् ॥

एतच्चम्पकशाखान्वितस्य कुम्भस्य दानदेशादहिः स्थापन पीत-
वाससा दानोत्तरस्नानानन्तरमङ्गमार्जनञ्च यजमानेन कर्त्तव्यं
तस्यैव प्रकृतत्वात् ।

धातुमयानि पात्राणि पादेष्वस्य प्रदापयेत् ।

यानि कानि च पापानि मया लोभकृतानि च ॥

लोहपात्रप्रदानेन प्रणश्यन्तु ममाशु वै ।

तिलपूर्णन्तु तत् कृत्वा वामपादे निवेशयेत् ॥
 यानि पशुपात्रकाम्यानि कर्मात्यानि कृतानि तु ।
 कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे मदा ॥
 मधुपूर्णन्तु तत् कृत्वा पादे वै दक्षिणे न्यसेत् ॥
 परापत्नादपैशुन्यात् ^१पृष्ठमांसस्य भक्षणात् ॥
^२तत्रोच्चैतच्च पापस्मे ताम्रपात्रात् प्रणश्यतु ।
 कन्यानृतं गवाश्चैव परदारप्रधर्षणम् ।
 रौप्यपात्रप्रदानाद्वै क्षिप्रं नाशं प्रयान्तु मे ।
 ऊर्ध्वपादौ त्विमौ कार्यौ ताम्रस्य रजतस्य तु ॥

सम्बन्धिनामिति विवक्षितम् ।

कल्पतरौ तु -

ऊर्ध्वपादे त्विमे कार्ये इति पठित्वा एकवचनमविवक्षित-
 मिति व्याख्यातम् ।

ऊर्ध्वपादावगपादौ तयोश्च वा क्रमेणैव पाचारोपणं पश्चात्
 पादयोः तथाश्रुतेरिति दानमागरः ।

जन्मजन्मसहस्रेषु कृतं पापं कुबुद्धिना ।
 सुवर्णपात्रदानात्तु नाशयाशु जनार्दन ॥
 हेममुक्ताविद्रुमश्च टाङ्गीमं बीजपूरकम् ।
 प्रशस्तपात्रश्रवणे रजुरे शृङ्गाटकानि च ।

दानमागरे ।

अत्रायपादद्वयस्य पात्रद्वयस्यानुपदिष्टस्थानकसौवर्णपात्रस्य श्रवणे

इति कर्णस्थानद्वयस्येति पञ्चानामाधारतयाऽवगतेराधेयद्रव्याणा-
मन्वेषाच्चाश्रुते हेममुक्तादीनां पञ्चानां तत्राधेयत्वं यथासंख्य-
मुक्तयेम् । पाचञ्च अवणे च इति पाचअवणं अनिर्दिष्टस्थानस्य
च मौवर्णपाचस्य मध्यस्थान एव निवेशः ।

सुवर्णनाभिकं दद्यात् प्रीयतां वृषभध्वजः ।

इति पुनः सुवर्णनाभिकत्वश्रुतेः ।

एवं सुवर्णनाभं तत् कुर्यात् इति प्रथमग्रन्थेन मध्ये सुवर्णपाचं
स्थाप्यमिति सिद्धं द्विधा सुवर्णनाभिकत्वमित्युक्तम् ।

भूपालस्तु— मध्यप्रदेशे सुवर्णपाचमक्षतपूर्णे जन्मजन्ममहत्त्वेषु
इत्यादिना मन्त्रेण निवेशयेत् ततो हेमादिपञ्चकं तत्र दद्यात् ।
तथा प्रशस्ते पात्रे अवणयोर्दद्यादित्याह स्म ।

युक्तश्चेतत् ।

अन्ये तु अवणाधारकप्रशस्तपात्रे सुवर्णादिपञ्चकधारण-
मेकवाक्यत्वाद्युपरोधादित्याहुः ।

खुरे शृङ्गाटकानि सिङ्गान इति प्रसिद्धानि फलानि
योष्यानि खुरेषु देयानीत्यर्थः ।

एवं कृत्वा यथोक्तेन सर्वशाकफलानि च ।

तत् प्रतिग्रहविदिदानाहिताग्निर्दिजोत्तमः ॥

एवं कृत्वेति खुरेष्वेव नामाजातीयशाकानि फलानि च
नामाजातीयानि देयानीत्यर्थः ।

स्वातो वस्त्रयुगच्छन्नः स्वग्रन्था चाप्यलङ्कृतः ।

प्रतिग्रहस्य तस्योक्तः पुच्छदेशे महीपते ॥

सुवर्णनाभिकं दद्यात् प्रीयतां वृषभध्वजः ।
 अनेन विधिना दद्यात् न यावत् कृष्णमार्गकम् ॥
 न स्पृश्यः स द्विजो राजन् चित्तिथूपसमो हि मः ।
 दाने च 'यज्ञकाले च दूरतः परिवर्ज्येत् ॥
 खगटहात् प्रेक्ष्य विप्रं तं मण्डले खानमाचरेत् ।
 पूर्णकुम्भेन राजेन्द्र शाखया चम्पकस्य च ।
 कृत्वाचार्यस्य कलसं मन्त्रेणानेन मूर्द्धनि ॥

आचार्योऽत्र कृष्णाग्निविध्यपदेष्टा ।

अत्र दानसागरे ।

आप्यायतां समुद्रस्य ऋषो जप्यास्तु षोडश ।
 इति पारिजातलिखितं । आप्यायतामित्येका ऋक् ।
 समुद्रस्य दारकयेति पञ्चदश एवं षोडश भवन्तीति व्याख्यातम् ।
 कृष्णकृष्णाचलोदर इत्यादिमन्त्रस्तु न लिखितः ।
 तदस्त्रपिहितं कुम्भं नौत्वा ज्येष्ठं चतुष्पथे ।
 कृतेनानेन या व्युष्टिर्न सा शक्या शतैरपि ॥

व्युष्टिः फलम् ।

फलं वक्तुं नृपश्रेष्ठ तथाप्युद्देशतः शृणु ।
 समग्रभूमिदानस्य फलं प्राप्नोत्यसंग्रहम् ॥
 सर्व्यास्य लोकान् जयति कामचारौ विद्वज्जमः ।

कल्पतरुकारादिभिः—

आप्यायस्तु समुद्रज्येष्ठा ऋषो जप्यास्तु षोडश

इति मत्स्यपुराणलिखितं आयायस्वेत्यष्टौ ऋषः समुद्रज्येष्ठा
इत्यष्टौ ऋष इति व्याख्यातम् ।

प्रतिग्रहस्य तस्योक्तः पुच्छदेशे महीपते ! ॥

इत्यतः परम् ।

तत एव समौपे त मन्त्रमेनमुदीरयेत् ।

कृष्णकृष्णाचलो देवः कृष्णाजिनवरस्तथा ॥

तद्दानाद्भुतपापस्य प्रीयतां मे नमो नमः ।

त्रयस्त्रिंशत् पुराणानां त्वमाधारे व्यवस्थितः ॥

कृष्णोऽसि मूर्त्तिमान् साक्षात् कृष्णाजिन नमोऽस्तु ते ।

सुवर्णनाभिकं दद्यात् प्रीयतां मे वृषध्वजः ॥

इति मत्स्यपुराण एव लिखितं । मन्त्रस्यास्य दानेऽपि
विनियोगो दर्शितः ।

अतो मत्स्यपुराणे मन्त्रदर्शनात् कल्पतरुकारादिभिस्तदपा-
दानात् निबन्धान्तरेषु तददर्शनमवाधकम् ।

आयायस्वेत्यष्टौ ऋष इत्यत्राष्टमौ देवानामित्यादि समुद्र-
ज्येष्ठा इत्यत्राष्टमौ यः पुरतो निरत इत्यादिका ।

आभूतसंश्रवं यावत् स्वर्गं प्राप्नोत्यसंश्रयम् ।

न पितुः पुत्रमरणं विद्योगं भार्यया सह ।

धनदेशपरित्यागं नैव चेद्वाप्नुयात् कश्चित् ॥

कृष्णाक्षतं कृष्णमृगस्य चर्म

दत्त्वा दिक्षेत्राय समाहितात्मा ।

यथोक्तमेतत् मरणं न शोचेत्

प्राप्तोत्थभौष्टं मनसः फलञ्च ॥

अत्र यजमान उक्तानां ममयानामिच्छयाऽन्यतमे स्नातः
शुचिगोमयोपलिप्ते अपनीतकेशकीटादौ भूमिभागे सुरूप
यथाशक्ति कम्बलमास्तीर्य तत्र सरवुरं मष्टङ्गं कृष्णाजिनमास्तीर्य
मौवर्णशृङ्गरोष्यदन्तपङ्क्तिद्वयं मुक्तामर लाङ्गूलयुतं मध्यस्थानार्पित-
सुवर्णं कृत्वा सर्व्वतस्तिलैराच्छाद्य वाममाच्छादयेत् ।

ततः शक्त्वा विशेषतो रत्नगन्धैश्चान्जकुर्यात् ततः पूर्व्वदिदिक्षु
चत्वारि कांस्यपात्राण्यन्यानि च मृण्मयानि पूर्व्वदिदिक्षु घृ-
क्षीरदधिमधुपूर्णानि दद्यात् ।

एवं कृत्वा प्रदानप्रदेशाद्वह्निर्लिप्ते मण्डले स्नानयोग्ये प्रदेशे
चम्पकशाखायां जलपूर्णमव्रणञ्च कुम्भं पौतञ्च जौर्णवत्त्वं शोभनं
सर्व्वार्ङ्गमार्ज्जनाय शुभचिन्तो निवेशयेत् ।

ॐ यानि कानि च इति मन्त्रेण तिलपूर्णं क्षौद्रपात्रं पश्चा-
दामप्रदेशे आरोपयेत् ।

ॐ यानि पापान्यकाम्यानीतिमन्त्रेण मधुपूर्णं कांस्यपात्रं
पश्चाद्वह्निपादयोरारोपयेत् ।

ॐ परापवादेत्यादिमन्त्रेण मधुपूर्णं ताम्रपात्रमग्नदक्षिणपाद
आरोपयेत् ।

ॐ धान्यानृतमित्यादि मन्त्रेण तिलपूर्णं रौप्यपात्रं अथवाम-
पाद आरोपयेत् ।

ॐ जन्मजन्मसहस्रेषु इति मन्त्रेणाक्षतपूर्णं सौवर्णपात्रं मध्य-
स्थानं आरोपयेत् ।

ततो हेममुक्ताविद्रुमदाडौमवौजपूरकानि तत्र च दद्यात् ।
तथा प्रशस्ते पात्रे श्रवणयोर्दद्यात् खुरचतुष्टयं शृङ्गाटकयुक्तं
कुर्यात् । सर्व्वशाकं फलानि च यथास्थानं दद्यात् । ततः
प्रतिग्रहवेदिनं विद्वान् ब्राह्मणमग्निहोत्रिणं स्नातं वस्त्रयुगेनाकाश
यथाशक्ति हेमाङ्कुरौयकादिभिरलङ्कृत्य कृष्णाजिनपुच्छप्रदेशे
उपविश्य ।

ॐ कृष्ण कृष्ण इत्यादिमन्त्रमुदौर्ध्वं सुवर्णनाभिकं शोपस्कर-
कृष्णाजिनं, (तुभ्यं) प्रीयतां मे वृषभध्वज इत्युक्त्वोदकपूर्वं दद्यात् ।
ततस्तं ब्राह्मणं खगृहात् प्रेक्ष्य गन्धत्वा इति मण्डले स्नानं
कुर्यात् आचार्यः पूर्व्वस्थापितकलशमादाय यजमानमूर्द्धोपरि
स्वहस्तोत्क्षिप्तं निधाय

ॐ आप्यायस्वेति अगष्टकं । ॐ समुद्रज्येष्ठेति अगष्टकं
च जप्त्वा स्तपयेत् । ततो यजमानो जोर्णपौतवाससा मार्ज्जितो
ऽहते वाससी परिधायाचान्तः शुचिर्भवति । ततस्तत् पौतवस्त्रं
कुम्भमहितं गृहीत्वा चतुष्पथे स्तपनीयम् ।

इति कम्पतरुभूपासयोरनुमतः प्रयोगः ।

कालिकापुराणे ।

कार्त्तिक्यामथ वैशाख्यामयनादिषु पर्व्वसु ।

दत्त्वा दीपान् समुदोध्य देवस्थापे वसिं ततः ॥

भूतानां देवदेवस्य राज्यादिषु भवेत् सुधीः ।
 य प्रतौ देवमामृत्य खपेद्भूमौ हरि स्मरन् ।
 उपलिप्य गृहं गत्वा मिताहारो निशि खपेत् ॥
 अपरेऽहनि पूर्वाह्ने गत्वा तत्रैव मन्दिरम् ।
 कारयेत् महास्नानं हराय विधिवच्छृणु ॥
 पञ्चविंशपलं लिङ्गे अभ्यङ्गं कारयेदथ ।
 शिवस्य सर्पिषा स्नानं प्रोक्तं शतपलेन च ॥
 तावता मधुङ्गा चैव दध्ना चैव ततः पुनः ।
 तावतैव हि क्षीरेण पञ्चगव्येन वा ततः ॥
 भूयः सार्द्धसहस्रेण पलानामक्षरेण तु ।
 रसेन कारयेत् स्नानं भक्त्या चोष्णाम्बुना ततः ॥
 शौताम्बुना तथोदच्छि वस्त्रपूतेन मन्त्रवित् ।
 स्वापयेद्भक्तितो भूयो गन्धमन्त्रस्थितेन तु ॥
 विधिना स्नाय चानेन लिङ्गं रोचनया लिपेत् ।
 कुष्ठकुङ्कुम कर्पूरचन्दनागुरुयुक्तया ॥
 लेपयित्वा ततो लिङ्गमापौठानं घनं शुभम् ।
 नौलोत्पलसहस्रेण मालां बद्धा प्रपूजयेत् ॥
 अलाभे तु महस्नाणामर्द्धार्द्धेनापि पूजयेत् ।
 उत्पलानामभावे तु पत्रैश्च श्रीतरोर्यजेत् ॥

श्रीतरोर्विष्णुस्य ।

पद्मैर्वा चम्पकैर्वापि जात्या पाटलयाऽपि वा ।
 पुष्पागैः कर्णिकारैश्च श्वेतमन्दारजैरपि ॥

दमनेर्महवकैर्वापि शमी-शुक्लार्क-नागरेः ।
यथालाभश्च पत्रैर्वा निर्घन्थ्य च मलोज्झितैः ॥
प्रपूज्य कारयेद्भक्त्या सुगन्धिं पुष्पमण्डलम् ।
गुग्गुलुञ्चाज्यसंयुक्तमग्राहं वाभितं दहेत् ॥
सम्पूज्य गौरीभक्तारिं गीतवादित्रमङ्गलैः ।
शालिपिष्टोद्भवैः सिद्धैर्घृतपूर्णैः समुज्ज्वलैः ॥
ततो नीराजनं दौपैः षट्त्रिंशद्भिश्च कारयेत् ।
सर्षपैर्दधिमक्तैश्च दूर्वागोरोचनाक्षतैः ॥
गन्धपुष्पोदकं दद्यात् भूयोऽर्घ्यं चिन्त्य शङ्करम् ।
चामरं दर्पणञ्चैव दीपवृक्षं प्रदापयेत् ।
धूपं साधारणञ्चैव सघटं पूर्णमेव च ।
वितानक-ध्वजौ दद्यात् किङ्किणीवरकाम्बितौ ॥

साधारणं शिवपूजासाधारणं किञ्चिदपि पूर्णं घटं दद्यादि-

त्यन्वयः ।

अथाष्टाभिः चित्तिं पीय स्वाङ्गैर्भक्त्या तु दण्डवत् ।
ततः किञ्चित् पठेत् स्तोत्रं शङ्करं भवशङ्करम् ॥
प्रदक्षिणं ततो गच्छेत् शनैर्निर्मास्यवर्ष्जकः ।
प्रणम्योच्चैस्ततः पश्चात् नेवेद्यश्च निवेदयेत् ॥
दीनान्धरूपणाञ्चैव आगतांश्च बुभुक्षितान् ।
तर्पयेदन्नपानेन सर्वानासनगोचरान् ॥ *
पलानां दे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्तितम् ।
कुर्यादेतत् महास्नानं विधिनानेन धर्मविद् ॥

कारयेद्यः शिवे भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 समुद्धृत्य शतं सायं कुलानां पापवर्जितः ॥
 भवान्नं ब्रह्मलोकान्तं भुक्त्वा लोकानशेषतः ।
 ब्रजेत् क्रीडापुरे तस्मिन् विमानस्योऽमरैर्युतः ॥
 भुक्त्वा यथेष्टितान् भोगान् शिवसायुज्यतां ब्रजेत् ।
 मायावितानमुत्सृज्य चान्ते योगमवाप्नुयात् ॥
 केवलेनाप्यथाज्येन दध्ना गव्येन चैव वा ।
 पयसा पञ्चगव्येन मधुनेचुरसेन च ॥
 यः कारयेत् महास्नानं विधिमानेन मन्त्रविद् ।
 सोऽपि तेनैव मार्गेण गमिष्यति परं पदम् ॥
 विधिमानेन निष्ठोयः स्नानं तोयेन कारयेत् ।
 नराणां विंशतिं यावत् सोऽपि यास्यति तत् पदम् ॥
 अन्तरा स्रियते यस्तु अपूर्णं नियमे तथा ।
 सोऽपि गच्छेत् पदं तत्तु शिवभक्त्या त्वतन्द्रितः ॥
 एवमेव हि धर्मस्य राशिर्धर्मविवर्जिते ।
 मन्त्रयुक्तोऽर्चयेद्यस्तु नातः पुण्योऽस्ति धर्मवान् ॥

कूर्मपुराणे ।

वैशाखां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
 उपोष्य विधिना शान्तान् शुचिः प्रयतमानसः ॥
 पूजयित्वा तिलैः कृष्णैर्मधुना च विशेषतः ।
 प्रीयतां धर्मराजेति यदा मनसि रोचते^१ ॥

यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।

यद्वा मनसि रोचते इति दृष्टदेवताप्रीतये वा ॥

महासान्धिविषहिक ठक्कुरश्रीवीरेश्वरात्मज महासान्धि विष-
हिक ठक्कुरश्रीचण्डेश्वरविरचिते हृत्तरत्नाकरे—

वैशाखतरङ्गः ।

अथ ज्यैष्ठकृत्यम् ।

तत्र महाफलमित्यनुवृत्तौ विष्णुधर्मोत्तरे ।

वृषसंक्रमणे दानं गवां प्रोक्तं तथैव च ।

महाभारते ।

प्रपाः कार्याः परार्थन्तु नित्यन्तु दिजसत्तमाः ।।

भुङ्क्तेऽप्यथ प्रदौयन्ते पानीयानि विशेषतः ॥

निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठत्यवारितम् ।

स दुर्गं विषमं हस्त्रं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥

तथैव ।

कृत्तदानात्तथा ज्यैष्ठे सर्वान् कामान् समश्नुते ।

अथ शुक्लादिज्यैष्ठमासान्तर्गताभिमतदिवसो पाद्मो मासो-
मेखात् कृष्णाद्युपष्टम्भकविरहाच्च ।

कृत्तोपानहयोर्दनात् ज्यैष्ठे मासि दिजोत्तमाः ।

अच्यवकसमाप्नोति नाकसोकश्च गच्छति ॥

आदित्य पुराणे ।

ज्यैष्ठे मासि तिस्रान् दद्यात् पौर्णमास्यां विशेषतः ।

अश्वमेधस्य यत् पुण्यं तत् प्राप्नोति न संशयः ॥

विशेषत इति वचनात् ज्यैष्ठ्यासमाज्ञेऽपि तिलदानं तत्पूर्णि-
मायान्तु फलोत्कर्षः ।

वामनपुराणे ।

उदकुम्भाम्बधेनुञ्च तालवृन्तं सचन्दनम् ।

त्रिविक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं साधुभिः सदा ॥

इदृक्पाठः कृत्यसमुच्चय-कामधेनु-कल्पतरुषु प्रायो दृष्टः, कश्चित्
पुस्तके उदकुम्भश्च धेनुश्च इति पाठः । तेनोदकुम्भस्य धेनुश्चेति
सागर उपेक्षितः । उदकुम्भाम्बधेनुमिति प्रायशो दर्शनात् तस्यै-
वोपादेयत्वम्^१ ।

यत्र कश्चिदुदकुम्भश्च धेनुश्चेति दृश्यते तत्र स्वरूपधेनुरेव
धेनोर्मुख्यार्थाबाधात् । तालवृन्तं तालव्यजनमिति कल्पतरौ,
तालपत्रव्यजनमिति पारिजाते, तालपरिमाणवृन्तं व्यजनमिति
चापरे । अनुक्रमेण मासदानकथने वैशाखानन्तरमामस्य विव-
क्षितत्वात् त्रिविक्रमदेवतत्वाच्च ज्यैष्ठ्यस्य लाभः सदेत्यनेनार्थवादे-
नादरद्योतनम् ।

भविष्यपुराणे ।

सर्वदेवमयौ देवौ माक्षात् शूले व्यवस्थिता ।

अनुग्रहाय लोकानां तस्मात्तां नित्यमर्चयेत् ॥

सुमन्तुस्त्वाच ।

इत्त ते वप्सि परमं रहस्यं पापनाशनम् ।

धन्यं^१ यशस्यमायुष्यं सर्व्वदेवैरनुष्ठितम् ॥
 काष्ठं वा काञ्चनं वापि त्रिशूलं चण्डिकात्मकम् ।
 स्तपयित्वा तु तं भक्त्या कुङ्कुमेन विलिप्यते ॥
 श्वेतैर्विकसितैः पुष्पैः पूजयित्वा प्रणम्य च ।
 गजे रथे ह्ये वापि वृषभे वा नराधिप ॥
 आरोप्य तु महाबाहो मणिकाञ्चनभूषितम् ।
 नानावादित्रनिघोषैर्ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ॥
 नयेदायतने देव्याः कृतशोभं समन्ततः ।
 दुर्गायाः पुरतः स्थाप्यं तिलपत्रैश्च पूजयेत् ॥
 प्रणम्य शिरसा देवीं स्तुत्वा चापि क्षमापयेत् ।
 अनेन विधिना देवीं पूजयित्वा तु चण्डिकाम् ॥
 ब्रह्मेन्द्रविष्णुरुद्राद्यैः प्राप्तन्तु परमं पदम् ।
 एवं सम्यजयेद्देवीं त्रिशूलाकृतिमादरात् ॥
 मुच्यते च नरः पापैर्विष्णुलोकञ्च गच्छति ।
 एतन्महाव्रतं पुण्यं शूलपूजाख्यमुच्यते ॥
 भक्तस्य ते मयाख्यातं महापातकनाशनम् ।
 एतच्च पूजाप्रकरणे दृष्टतया पूजारूपमेव ॥
 तथा । कृत्वा हेममयं शूलं हेमपात्रादिषु स्थितम् ।
 पुष्पमालापरिचिप्तं वितानं^२ वरशोभितम् ॥
 गृहीत्वा तु ब्रजेद्दीरं चण्डिकायतनं वरम् ।

धारयेच्छिरसा पात्रं नानावाद्यगणैर्नृप ॥
 कुर्यात् प्रदक्षिणञ्चापि प्रणम्य शिरसा शिवाम् ।
 विन्यसेद्विधिवद्दीर दुर्गायाः पुरतो नृप ॥
 य एवं विन्यसेद्दीर त्रिशूलं विधिवन्नृप ॥
 स गच्छति परं स्थानं यत्र देवस्यतुर्मुखः ॥
 तथा । आलयः सर्वभूतानां त्रिशूलं देवनिर्मितम् ।
 तस्मात्तं पूजयेद्दीर ज्येष्ठे मामि विशेषतः ॥

अत्र शूलाधारदुर्गापूजाख्यं कर्म धर्म्मार्थकाममोक्षभाजनत्वं फल
 विशेषत इति वचनादन्यत्रापि मासे पूजा फलोत्कर्षस्तु ज्येष्ठे ।
 तथा । शूलं पिष्टमय कृत्वा ज्येष्ठे मामि नराधिप ।
 कृत्वा च राजतं पद्मं स्वर्णं^१ कृतकर्णिकम् ॥
 निवेद्य अद्भुता वीर भगवतैः प्रपूज्यताम् ।
 कामतोऽपि कृतं पापं ब्रह्महत्यादि यद्भवेत् ॥
 तत्सर्वं शूलदानेन देवो नाशयति ध्रुवम् ।
 विमानवरमारूढो देवगन्धर्व्वप्रजितः ॥
 कल्पकोटिशतं सायं दुर्गालोके महीयते ॥
 एतद्भूतं पूजानन्तरं देव्यै शूलयुक्तं पद्मं निवेद्यम् ।
 महाभारते ।

ज्येष्ठामूलान्तु यो मासमेकभक्तेन संचिपेत् ।
 ऐश्वर्य्यमतुलं श्रेष्ठं पुमान् स्त्रौ वाऽभिगच्छति ॥

ज्येष्ठामूलं ज्येष्ठायुक्तपूर्णमास्यपदेशं ज्येष्ठमासमेवं मंदि-
प्रेदतिवाहयेत् ।

एतद्व्रतं भविष्येऽपि ।

पिष्टेन कञ्जकं हत्वा ज्येष्ठे मासि सवेदिकम् ।

रुक्मकं पद्मम् ।

पात्रैः सम्पूज्य गन्धाढ्यैर्नानामाल्यविभूषितैः ।

शुद्धस्फटिकमङ्गागैर्विमानैः सर्वकामिकैः ॥

वर्षकोटिशतं सागं सूर्यलोके महौयते ।

कमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं पतिमाप्नुयात् ॥

एतदपि व्रतम् । अत्रापि षष्ठौदय सप्तमीदयान्यतरातिरिक्तमास-
व्याप्यैकभक्त क्षमाऽहिमादिनियम ब्रह्मचर्य्य गुडान्नमिश्रशाल्यन्न-
निवेदनं करवौर गुग्गुलुधूपोभयस्नानश्रद्धाः कार्याः ।

देवीपुराणे ।

ज्येष्ठे तु शङ्करौ पूज्या रक्ताशोककुरुण्डकैः ।

तथा देयञ्च नैवेद्यं दृतपूर्णस्य कन्यकाः ॥

भोजनौयास्तथा दक्षेद्भोभृदानं हिरण्यकं ।

तथा देया जलकुम्भाः सुगन्धैर्वासिताः शुभाः ।

अनेन वारुणान् भोगान् देवौ क्षिप्रं प्रयच्छति ॥

कुरुण्टकैर्वाणपुष्पविशेषैः दृतपूर्णनैवेद्यमित्यन्वयः दृतपूर्णशब्दः
पक्षाक्षविशेषवचनः दक्षेदिति हिरण्यदक्षिणां कन्याभ्यो दद्या-
दित्यर्थः ।

शिष्टपरिग्रहीतवाक्यम् ।

यो वृषवर्त्तिनि सवितरि शिरीषवरबीजमेकमश्राति-
म मानवः खगपतिमदृशो नागकुलैर्दृश्यते सततम् ।

बीजवरत्नं कीटाद्यविद्धत्वम् ।

ग्रहणकमधिकृत्य देवोपुराणे ।

ज्येष्ठे तु कौशिकी पुण्या ।

स्नानदानादिना पुण्यहेतुरित्यर्थः ।

महाभारते ।

ज्येष्ठे मामि विशेषेण प्रपादानन्तु कारयेत् ।

विशेषेणेतिवचनादन्यत्रापि तीव्रसमये दानं आचारोपष्टम्भाच्च ।
प्रपा पानीयशालिका प्रथमदिने संकल्पः प्रत्यहं प्रपादानं स्वर्गस्य
फलमव । व्रताधिकारे तत्रैव ।

ज्येष्ठे मामि द्विजश्रेष्ठ कृष्णाष्टम्यां त्रिलोचनम् ।

यः पूजयति देवेशमीशलोकं ब्रजेक्षरः ॥

ब्रह्मपुराणे ।

ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यां कृष्णरक्ता तु रेवती ।

जाता जगति तस्मात्तां कृष्णैः पुष्पैः प्रपूजयेत् ॥

अत्र कृष्णाष्टमी ज्येष्ठशुक्लपक्षपूर्वा एवमन्यत्रापि तिथिकृत्य
यत्र कृष्णपक्षानन्तरं शुक्लपक्षकृत्याभिधानं मूले तत्र कृष्णादिरेव
मासो बोद्धव्यः कृष्णपक्षानन्तरं ज्येष्ठशुक्लपक्षव्रतकृत्याभिधानात् ।

अत्रास्याश्रुतफलस्य पूजादिकर्मण इष्टोपायतास्थितौ तत्रेष्टेषु
भावाभावयो निरूपाधिसोपाधयोः—

अत्यन्तोत्कृष्ट— तदितरयोर्भावस्य निरुपाधेरत्यन्तोत्कृष्टस्य
कल्पनालाघवात् स्वर्गस्यैव फलत्वम् ।

यमः ।

शुके दशम्यां स्नात्वा तु पुण्डरीके तथैव च ।
सन्निहित्याममावस्यां प्रभासे वा तथा पुनः ।
श्रौजसे तु नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥

शुके ज्यैष्ठे ।

ब्रह्मपुराणे ।

ज्यैष्ठशुक्लचतुर्थ्यान्तं जाता पूर्वमुमा मतौ !
तस्मात् सा तत्र समूज्या स्त्रोभिः सौभाग्यवद्भुजे ॥
उपहारैश्च विविधैर्गतनृत्यैः सवादितैः ।
होमैः पयोभिर्वस्त्रैश्च कुन्दपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥

अत्रापि पूर्वव्यायेन स्वर्गफलम् ।

राजमार्त्तण्डे ।

ज्यैष्ठे मामि मिते पक्षे षष्ठी चारण्यसंज्ञिता ।
व्यजनेषुकरास्तस्यामटन्ति विषीनं (ने) स्तियः ॥

ईषुर्वाणः ।

भविष्ये ।

मामि ज्यैष्ठे महाबाहो यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
भुञ्जानः पायसं वीर मर्षिषा मधुना सह ।
वीरामनो निष्ठायां स्याद्दुर्गाः ममनुव्रजेत् ॥

वीरामनमनिषद्यासनं ।

हितकारौ गवां नित्यं गवां हिंसाविवर्जितः ।

उभयोरपि सप्तम्यां कुर्यात् स्नानादिकं विधिम् ॥

उभयोः पचयोरित्यर्थः । स्नानादिकं विधिं पचयोः सप्तमी
त्यादिना सर्वभोगविवर्जितइत्यन्तेनाग्रे पौषे वक्ष्यमाणम् ।

सूर्याय धेनुं दद्याच्च धूम्रवर्णामलङ्कृताम् ।

नीलोत्पलसमप्रख्यैर्महायानैरनेकशः ।

महासिंहनिवद्वैश्व मोदते कालमचयम् ॥

व्रतं मत्स्यपुराणे—

ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायं होमधेनुप्रदो दिवम् ।

यात्यष्टमीचतुर्दश्यो रुद्रव्रतमिदं स्युतम् ॥

ज्येष्ठवर्त्तियावदष्टमीचतुर्दश्यधिकरणं पञ्चाग्नितया प्रसिद्धं व्रत-
मिदं । सायञ्चात्र हेमः स्वरूपधेनोश्च दानं धेनुपदमुख्यतानुरोधात् ।
भमयप्रदौपे ज्येष्ठपदस्थाने घौघपदपाठः स त्वज्ञातमूलः पुराणे
निबन्धान्तरे च ज्येष्ठपदस्यैव दर्शनात् ।

तथाचाग्नेयपुराणे—

ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायञ्चतुर्दश्यष्टमीषु च ।

यः करोति सुवर्णस्य धेनुदानं दिजातये ।

स याति चाक्षयं लोकं रुद्रव्रतमिदं स्युतम् ॥

सुवर्णस्य दानमित्यन्वयः ।

ब्रह्मपुराणे ज्येष्ठमधिकृत्य ।

शुक्लाष्टम्यां पुरा जाता शुक्ला देवी महाशनिः ।

वधाय दानवेन्द्राणां शुक्लपक्षे ततो यजेत् ॥

महाग्रनिरिति देवीनाम यजेदिति देवीं पूजयेदित्यन्वयः ।

स्वर्गश्चात्र फलम् ।

भविष्ये ।

ज्येष्ठे मासि नृपश्रेष्ठ यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

शाल्यन्नमममोपेतं भुञ्जानः पयसा सह ।

उपवासपरो भक्त्या नवम्यां पूजयेदमाम् ॥

अष्टम्यां कृतोपवासो नवम्यां पूजयेदित्यर्थः ।

ब्रह्माणैमिति वै नाम्ना श्वेतरूपेण रूपिणौम् ।

पद्मपत्रेक्षणां भक्त्या नलिनैर्विविधैरपि ।

कुङ्कुमागुरुकर्पूरैर्धूपेनागुरुणा तथा ॥

अशोकवर्त्तिप्रमुखैर्नानाभक्ष्यैश्च प्रजयन्तु ।

कुमारी भोजयेच्चापि स्वशक्त्या ब्राह्मणीस्तथा ॥

गोक्षीरप्राशनात् पूतस्ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

भोजयित्वा स्त्रियः शक्त्या कुमारीश्च विशेषतः ॥

प्रभयादित्यमङ्गाशस्तेजसा बह्निर्मात्रभः ।

विमानवरमारूढो ब्रह्मलोके महीयते ॥

अशोकवर्त्तिः पक्वान्नभेदः ।

महाजनपरिगृहीतगौडवाक्यानि—

ज्येष्ठस्य शुक्लदशमी संवत्सरमुखौ स्मृता ।

तस्यां स्नानं प्रकुर्वीत दानश्चैव विशेषतः ॥

यां काञ्चित्सरितं प्राप्य दद्याद्भर्तिसोढकम् ।

मुच्यते दशभिः पापैर्महापातकसंज्ञितैः ॥

तथा— ज्येष्ठे मासि मिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता ।

हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ॥

तथा— गङ्गास्नानात् सिता ज्येष्ठे दशमी हस्तसंयुता ।

हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ।

तथा— ज्येष्ठे शुक्लदशम्यान्तु भवेद्भौमदिनं यदि ।

ज्ञेया हस्तर्चसंयुक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥

गाङ्गाये—

ज्येष्ठे मासि चित्तिसुतदिने शुक्लपक्षे दशम्यां

हस्ते ग्रीलान्निरगमदियं जाह्नवौ मर्त्यलोकम् ।

पापान्यस्यां हरति च तिथौ सा दशेत्याह्वार्याः

पुण्यं दद्यादपि शतगुणं बाजिमेधायुतस्य ॥

एतद्वाक्यपरामर्शान्मङ्गलवार-हस्तयुक्त ज्येष्ठशुक्लदशम्यामेवंविधः

पुण्यसञ्चयो दशविधपापक्षयश्च फलं गङ्गायां । सरिन्मात्रे तु दश-

विधपापनाशमात्रम् । क्वचिन्महापातकनाशनमिति पाठः ।

दशपापानि भविष्यपुराणे—

परद्रव्येष्वभिधानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् ।

वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्मा मानसम् ॥

पाहव्यमनृतञ्चैव पैशुन्यञ्चापि सर्वशः ।

असम्बद्धप्रलापश्च वाक्पथं स्यात्तुर्विधम् ॥

अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।

परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥

विष्णुर्वाच ।

यमुनासलिले स्नात्वा पुरुषो मुनिसत्तम ! ।
 ज्येष्ठे मास्यमले पक्षे द्वादश्यामुपवासकृत् ॥
 समभ्यर्च्यार्च्युतं सम्यक्मथुरायां समाहितः ।
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥
 आलोक्याभिमतोऽन्येषामुदितानां सुवंशजे ।
 एतत् किलोचुरन्येषां पितरः सपितामहाः ॥
 कश्चिदसत्कुले जातः कालिन्दीपुलिने भुतः ।
 अर्चयिष्यति गोविन्दं मथुरायामुपोषितः ॥
 ज्येष्ठामूलामिते पक्षे समभ्यर्च्य जनार्दनम् ।
 परां वृद्धिमवाप्स्यामस्तारिताः स्वकुलोद्भवैः ॥
 धन्यानां कुलजः पिण्डान् यमुनायां प्रदास्यति ।
 कस्मिन् काले समभ्यर्च्य तत्र कृष्णं समाहितः ॥

उपवासकृदित्यर्थादेकादश्यामुपवासः, आलोक्य अभिमित्यनु-
 मोद्यते कुलोद्भवैः समभ्यर्च्य तारिता इत्यन्वयः उद्देश्यगतधन्यत्व-
 कौर्त्तनेनोत्तरस्लोकः प्रशंसा एवञ्च पितृतारणं फलं, तच्च
 मथुरायाम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां जलधेनुका ।
 दत्ता यथावद्विधिना प्रौणयत्यम्बुग्राथिनम् ॥

यथावद्विधिना जलधेनूक्तदानविधिना अम्बुग्राथिनं अभि-
 ग्राथिनं विष्णुमेव ।

ज्यैष्ठमधिकृत्य ब्रह्मपुराणे—

द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य विशोका विष्णुना पुरा ।

प्रतिष्ठिता शुभैर्मास्यैस्तस्मात्तां तत्र पूजयेत् ॥

विशोकत्वं फलम् ।

शिष्टोपगृह्यैतगौड़ाः—

ज्यैष्ठे मामि मिते पक्षे द्वादश्यां चण्डकैः शुभैः ।

शुचिरभ्यर्च्य गोविन्दं नरो नैवानुशोचति ॥

अननुशोचनं फलं ।

वराहपुराणे— दुर्वासा उवाच ।

ज्यैष्ठे मासेऽप्येवमेव संकल्प्य विधिना नरः ।

अर्चयेत् परमं देवं पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ॥

एवमेवेति वराहपुराणोक्तमस्यद्वादशीकथितेति कर्त्तव्यतया ।

ॐ नमो नारायणायेति पादौ पूर्वं समर्चयेत् ।

त्रिविक्रमायेति कटिं धृतविश्वाय चोदरम् ॥

उरः संवत्सरायेति कण्ठं संवर्त्तकाय च ।

मर्षास्तधारिणे बाह्वस्त्रनाम्नाऽञ्जरयाङ्गके ॥

सहस्रशिरसेऽभ्यर्च्य शिरस्तस्य महात्मनः ।

अञ्जरयाङ्गके शङ्खचक्रे ।

एवमभ्यर्च्य विधिवन्नाम्बत्कुम्भं प्रकल्पयेत् ॥

प्राम्बत् वस्त्युगच्छन्मौ सौवर्णौ रामस्तच्छणौ ।

अर्चयित्वा विधानेन प्रभाते ब्राह्मणाय तौ ॥
 दातव्यौ मनसा काममौहता पुरुषेण तु ।
 अपुत्रेण पुरा पृष्ठो राज्ञा दशरथेन तु ॥
 वशिष्ठः पुत्रकामाय प्रोवाच परमार्चितः ।
 इदमेव विधानन्तु कथयामास स दिजः ॥
 प्रायश्चर्यं विदित्वा तु स राजा कृतवानिदम् ।
 तस्य पुत्रः स्वयं जज्ञे रामाख्यो मधुसूदनः ॥
 चतुर्द्धा सोऽप्यभूद्विष्णुः परितोषान्महामुने ।
 एतदैहिकमाख्यातं पारत्रिकमतः शृणु ॥

जगन्ति पापानि च तस्य पुंसः
 कामानवाप्नोति यथासमौहम् ।
 निष्काम एतद्रूपमेव शीर्त्वा
 प्राप्नोति निर्वाणपदं स्थिरं तत् ॥
 दिव्यान् भोगान् भुञ्जीत^१ स्वर्गसंस्थो
 यावदिन्द्रा दश च दिदिसंख्याः ।
 अतीतकाले पुनरेत्य मर्त्यं
 राजराजो जायते यज्ञयाजौ ॥

दश द्वि द्वि संख्यास्तुर्दश इत्यर्थः ।

इति राघवदादशीतम् ॥

राजमार्त्तण्डे—

वृषराशिस्थिते सूर्ये शुक्लपक्षे चतुर्दशी ।
 प्रोक्ता रुद्रार्चनायैव सा चम्पकचतुर्दशी ॥
 ज्येष्ठे मामि चतुर्दश्यां सावित्रीव्रतमुत्तमम् ।
 अवैधव्याय कुर्वन्ति स्त्रियः सर्वाः समन्विताः ॥

ब्रह्मपुराणे—

शास्त्रेषु वेदाः सम्भूता पुरा ज्येष्ठ्यां यदा भुवि ।
 तदा तान् पूजयेत्तत्र वित्तशक्त्या प्रयत्नतः ॥
 नवैर्यवान्नेः पितृभिः सह देवान् प्रपूज्य च ।
 ततोऽनुलिप्तः सखौ च नववस्त्रोपशोभितः ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वादौ कृतस्वस्त्ययनान् शुचीन् ।

अद्वेषरागिभिर्युक्तः प्राङ्मुखः प्राशयेद्यवान् ॥

शास्त्रेषु इति निर्धारणे सप्तमौ यदा यतस्तदा तत इत्यर्थः ।

यवान्नेः आङ्गं देवपूजाञ्च कृतेत्यर्थः । अनुलिप्तः सुगन्धिद्रव्येण ।

देवौपुराणे

मूलर्त्तं पशुघातेन ज्येष्ठे देवौ प्रपूजयेत् ।

सर्वान् कामानवाप्नोति भावशुद्धेन कर्मणा ॥

ज्येष्ठे ज्येष्ठपूर्णमायां । तथैव प्रक्रमात् । भावशुद्धेन कर्मणा

प्रपूजयेदित्यन्वयः ।

विष्णुः—

ज्येष्ठौ ज्येष्ठायुता चेत् स्यात् तस्यां कृत्रोपानदानेन गणा-
 धिपत्यमाप्नोति मन्वन्तरादिश्रेयं ज्येष्ठौति आङ्गमप्यत्र ।

BIBLIOTHECA INDICA :

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 1455.

कृत्यरत्नाकरः ।

महासान्धिविग्रहिक-
श्रीचण्डेश्वरठक्कुरविरचितः ।

KṚTYARATNĀKARA.
A TREATISE ON SMṚITI.

BY
CHAṆDEŚVARA THAKKURA.

EDITED BY
PANDIT KAMALKRISHNA SMRITITIRTHA.
FASC. III.

CALCUTTA :

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET.
1923.

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

No. 1, Park Street, CALCUTTA.

And also obtainable from the Society's Agents:—

MESSRS. LUZAC & Co., 46, Great Russell Street, London, W.O.

M. PAUL GEUTHNER, 13, Rue Jacob, Paris, VIe.

BUCHHANDLUNG OTTO HARRASSOWITZ, 14, Querstrasse, Leipzig.

Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied as some of the Fasciculi are out of stock.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

Rs. As.

Aqvavaidyaka, Fasc. 1-5 @ -/10/- each	3	2
Advaitachintā Kauṣṭubha, Fasc. 1-4 @ -/10/- each	2	8
*Agni Purāṇa (Text), Fasc. 4-14 @ -/10/- each	6	14
*Āitareya Aranyaka of Rig-Veda (Text), 2-4 @ -/10/- each	1	14
Āitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-5; Vol. III, Fasc. 1-5, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ -/10/- each	14	6
Āitareyalocana	2	0
Amarakoṣha, Fasc. 1-2	4	0
*Anu Bhāṣyam (Text), Fasc. 2-5 @ -/10/- each	2	8
Anumana Dīdhiti Prasārini, Fasc. 1-3 @ -/10/- each	1	14
*Aphorisms of Sandilya (English), Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ -/10/- each	3	12
*Ātharvāna Upanishads (Text), Fasc. 2-5 @ -/10/- each	2	8
Ātmatattvaviveka, Fasc. 1-3	1	14
Avadāna Kalpalatā (Sans. and Tibetan), Vol. I, Fasc. 1-13; Vol. II, Fasc. 1-11 @ 1/- each	24	0
Bālam Bhaṭṭi, Vol. I, Fasc. 1-2; Vol. II, Fasc. 1 @ -/10/- each	1	14
Bauddhastotrāsaṅgraha	2	0
Bauddhāyana Śrauta Sūtra, Fasc. 1-3; Vol. II, Fasc. 1-5; Vol. III, Fasc. 1-4 @ -/10/- each	7	8
*Bhāmāti (Text), Fasc. 5-8 @ -/10/- each	2	8
Bhāṣavṛitty	0	10
Bhāṭṭa Dīpikā, Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II, Fasc. 1-2 @ -/10/- each	5	0
Bodhicaryāvatāra of Cāntideva, Fasc. 1-7 @ -/10/- each	4	6
Brahma Sūtras (English), Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Bṛihaddevatā, Fasc. 1-4 @ -/10/- each	1	8
Bṛihadharma Purāṇa, Fasc. 1-6 @ -/10/- each	3	12
Āṭadīpanī, Fasc. 1-2 @ -/10/- each	1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/- each	8	0
*Ātapatha Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-5; Vol. III, Fasc. 1-7; Vol. V, Fasc. 1-4 @ -/10/- each	14	6
Ditto Vol. VI, Fasc. 1-3 @ 1/4/- each	3	12
Ditto Vol. VII, Fasc. 1-5 @ -/10/-	3	2
Ditto Vol. IX, Fasc. 1-2	1	4
Āṭasahasrikā-prajñāpāramitā, Part I, Fasc. 1-18, Part II, Fasc. 1 @ -/10/- each	11	14
*Āturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 4-25; Vol. III, Part I, Fasc. 1-18, Part II, Fasc. 1-10; Vol. IV, Fasc. 1-6 @ -/10/- each	35	0
Ditto Vol. IV, Fasc. 7 @ 1/4/- each	1	4
Ditto Vol. IV, Fasc. 8-10 @ -/10/-	1	14
Ālokavartika (English), Fasc. 1-7 @ 1/4/- each	8	12
*Āraṇya Sūtra of Āpastamba (Text), Fasc. 6-17 @ -/10/- each	7	8
*Āraṇya Sūtra of Āṅkhyaṇa, Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-4; Vol. III, Fasc. 1-4; Vol. IV, Fasc. 1 @ -/10/- each	10	0
Āri Bhāṣyam (Text), Fasc. 1-3 @ -/10/- each	1	14
Āri Cāntinātha Charitā, Fasc. 1-4	2	8
Dāsa Kṛyā Kaṇḍikā, Fasc. 1-4 @ -/10/- each	1	14

विष्णुधर्मात्तरे—

मोपवामस्तथा ज्येष्ठे पूर्णे च शशलक्षणे ।

उपानहौ तथा कृत्रं दत्त्वाऽत्यन्तं सुखौ भवेत् ॥

मत्स्यपुराणे—

एतदेव यथा पद्ममभूद्विरण्मयं जगत् ।

तद्भूतान्ताम्रयं तद्वत् पाद्ममित्युच्यते वृधेः ॥

पाद्मं तत् पूज्यपञ्चाशत् महस्त्राणौह पश्यते ।

तत् पुराणञ्च यो दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।

ज्येष्ठे मामि तिलैर्युक्तमश्वमेधफलं लभत् ॥

अत्र ज्येष्ठपौर्णमास्येव दानतिथिविशेषाकाङ्क्षायां पूर्व्ववाक्ये
शशं पुराणदाने पूर्णिमाया एवानेनोक्तत्वात् अन्वयौचित्यात् ।

ज्योतिषे—

वृषान्ते मिथुनस्यादावग्निदाहो दिनत्रयम् ।

अश्वधौन् महतान् भानुः पञ्चगानपि तापयेत् ॥

रवौ रौद्राद्यपादस्ये भूमेः मञ्जरायते रजः ।

तस्माद्दिनत्रयं तत्र शस्यवाप परित्यजेत् ॥

शस्यवापं शस्यार्थं बीजवापम् ।

पद्मपुराणे—

ज्येष्ठे मामि मिते पक्षे पौर्णमास्यां यतव्रतः

स्यापयेद्व्रणं कुम्भं मिततण्डुलप्रितम् ॥

नानाफलयुतं तच्च^१ दद्यादण्डममन्वितम् ।

सितवस्त्रयुगलं सितचन्दनचर्चितम् ॥
 नानाभक्ष्यममायुक्तं महिरण्यञ्च शक्तितः ।
 ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेदयेत् ॥
 तस्मादुपरि ब्रह्माणं मौर्वणं पद्मकोदरे ।
 कुर्याच्छर्करयोपेतां माविचौ तस्य वामतः^१ ॥
 गन्धपुष्पं ततो दद्याद्गौतवाद्यञ्च कारयेत् ।
 तदभावे कथं कुर्याद्यथा प्राह पितामहः ॥
 ब्रह्मनाम्नोश्च प्रतिमां कृत्वा गुडमयौ शुभाम् ।
 शुक्रपुष्पाक्षतजलैरर्चयेत् पद्मसम्भवम् ॥
 ब्रह्मणे पादौ समूज्य जङ्घे मौभाग्यदाय च ।
 विरिञ्चायोऽयुग्मन्तु मन्मथायेति वै कटिम् ॥
 स्वच्छोदरायेत्युदरमनङ्गायेत्युरो हरेः ।
 मुखं पद्ममुखायेति बाहू वै वेदपाणये ॥
 नमः सर्व्वात्मने मौलिमर्चयेच्चापि कञ्चजम्^२ ।
 ततः प्रभाते तं कुक्षं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्ष्या स्वयन्तु स्त्रवणं विना ।
 शक्त्वा तु दक्षिणां दद्यादिमं मन्त्रमुदौरयेत् ॥
 प्रीयतामत्र भगवान् सर्व्वलोकपितामहः ।
 हृदये सर्व्वलोकानां यस्त्वागन्दोऽभिधीयते ॥
 अनेन विधिना सर्व्वे मामि मामि समाचरेत् ।

उपवासी पौर्णमास्यामव्ययं ब्रह्म पूजयेत् ।
 फलमेकन्तु सम्प्राप्य शर्व्वर्थां भूतले स्वपेत्^१ ॥
 तच्च चयोदशे मासि दृतधेनुममन्विताम् ।
 शय्यां दद्याद्विरिञ्चाय सर्व्वोपस्करसंयुताम् ॥
 ब्रह्माणं काञ्चनं कृत्वा मावित्रौ राजतौ तथा ।
 पद्मासनः सृष्टिकर्त्ता मावित्रौ तु फलस्य तु ॥
 वन्त्वेर्दिङ्गं सपत्नीकं पूज्य भक्त्या^२ विभूषणैः ।
 शक्त्या गवाङ्गिकं दद्यात् प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥
 होमं शुक्लैस्त्रिलैः कुर्यात् ब्रह्मनामानि कौन्तयेत् ।
 गव्येन सर्पिषा तद्वत् पायसेन च कर्म्मवित् ॥
 विप्रेभ्यो भोजनं दद्यात् वित्तशायविवर्जितः ।
 इक्षुदण्डांस्ततो दद्यात् पुष्पमालाञ्च शक्तिः ॥
 यो ब्रह्मा स स्मृतो विष्णुरानन्दात्मा महेश्वरः ।
 सुखार्थं कामरूपेण स्मरेत्^३ देवं पितामहम् ॥
 यः कुर्याच्च विधानेन पौर्णमासीं स्त्रियोऽपि वा ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति ब्रह्म शाश्वतम् ।
 इह लोके वरान् पुत्रान् मौभाग्यं ध्रुवमश्नुते ॥

इति पुत्रकामव्रतम् ॥

इति महासाम्बिविघ्निकठकुर श्रीवीरेश्वरात्मज महामाम्बि
 विघ्निकठकुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे ज्येष्ठतरङ्गः ॥

अथाषाढकृत्यम् ।

तत्र वामनपुराणे—

उपानयुगलं कृत्रं लवणामलकानि च ।

आषाढ वामनप्रीत्यै दातव्यानि तु भक्तितः ॥

दानसागरे तु लवणामलकानि चेत्यस्य स्थाने नवकम्बलानि
चेति पठित्वा नूतनकम्बलानौति व्याख्यातम् । दानमेतद्वाङ्मण-
मस्यदानकम् ।

स्कन्दपुराणे—व्रतम्—

आषाढश्चापि यो माममेकभक्तं ममाचरेत् ।

राज्ञोऽसौ मान्यतां प्राप्य कामानाप्नोति पुष्कलान् ॥

महाभारते—व्रतम् -

आषाढमेकभक्तेन स्थित्वा माममतन्द्रितः ।

वज्रधान्यो वज्रधनो वज्रमान्यश्च जायते ॥

भविष्यपुराणे—

द्वितीयश्च तथा पद्ममाषाढे पौष्णमुत्तमम् ।

सर्व्वबीजरसैः पूणं कृत्वा तु शुभलक्षणम् ॥

नानाकेशरगन्धाढ्यं सर्व्वरत्नविभूषितम् ।

हंसवाहं महायानं सर्व्वभोगान्वितं नृप ॥

वर्षकोटिशतं मागं सूर्य्यलोके महीयते ।

सम्प्राप्य विविधान् भोगान् सर्व्वलोकेष्वनुक्रमात् ॥

प्राप्येह सर्व्वभोगाढ्यं तरुणं विन्दते पतिम् ।

अत्र काम्यव्रतमाधारणकृत्यानि कार्त्तिके तद्व्रतेऽनुमन्ध्यानि ॥

तत्रैव—

माघे मासि ममुद्युक्तस्त्रिमन्थं योऽर्चयेद्रविम् ।
लभेत् षाण्मासिकं पुण्यं मामैकेन न संशयः ।
यथा माघे तथाषाढे माममेकस्य कार्तिके ॥

देवीपुराणे ग्रहणप्रकरणे—

आषाढे तापिकानदौ पुण्येति प्रकरणान्महापुण्यफलपदेत्यर्थः ।

तथा—

आषाढे मासि यो देवोमाषाढर्क्षं प्रपूजयेत् ।
मर्ब्बान् कामानवाप्नोति देवीलोकस्य गच्छति ॥

तत्रैव—

आषाढे तोयधेनुश्च यां दत्त्वा लभते हि तान् ।

इति वाक्यशेषः ।

विष्णुधर्मात्तरे—

दत्त्वा चोपानहौ स्वर्गमाषाढे ध्रुवमश्रुते ।
अत्राषाढे काभिमतदिवसे दद्यादिति दानमागरे । तत्राषाढ-
शुक्लप्रतिपदौत्येके ।

महाजनपरिग्रहौतवाक्यानि ।

शुचिसित दिनकरवारे करमूले बद्धपूरिकमलस्य ।
मर्परैरिव मर्पाः प्रयान्ति किल दूरतस्तस्य ॥

तथा च

आर्द्रायाः प्रथमे पादे चौरं पिवति यो नरः ।

अपि 'रोगगतस्तस्य तचकः किं करिष्यति ॥

चौरपानमाचारात् ।

तथा

मल तण्डुलवारिणा पिवति यः प्रत्यङ्गिरः^० मम्भवम्
निष्पिष्टं शुचिभद्रयोगदिवसे तस्याहिभौतिः कुतः ।
दर्पादेव यदा फणौ दशति तं मोहान्वितो मलपम्
स्थानं तेन स एव याति नियतं वक्त्र यमस्याचिरात् ॥

शुचिराषाढः । प्रत्यङ्गिरा शिरोषः ।

ब्रह्मपुराणे—

कृष्णाष्टम्यामथाषाढे गाणपत्ये विनायकः ।

कृतः पूज्यश्च तत्रैव मगणो मोदकोत्करैः ।

उत्करः समहः ।

भक्ष्यमान्यैस्तथा गन्धैः कुल्माषेण तु भूरिणा ।

गौतवाद्यैः सुमधुरैः स्तथा ब्राह्मणतर्पणैः ।

कृष्णाष्टमौषु सर्वासु विघ्नं प्रजयेच्च तम् ॥

कुल्माष ईषत्स्विन्नमाष', यवपिष्टक इत्यन्ये । कृष्णाष्टमौषु
सर्वास्वित्याषाढन्यकृष्णाष्टमोपरम् ।

शिष्टानुमतवाक्यम् ।

आषाढे मासि भृताहे शिवं समूज्य यत्नतः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥

भूताहः कृष्णचतुर्दशौ प्रकरणात् ।

ब्रह्मपुराणे—

आषाढे शुक्लमप्तम्यां विवस्वान् नाम भास्करः ।

जातः पूर्वासु तस्मात्तं तत्रोपोष्य यजेत् मदा ॥

रथचक्राकृतौ रम्ये मण्डले सर्व्वकामदम् ।

भक्ष्येभोज्येस्तथा पेयैः पुष्यैर्धूपविलेपनैः ॥

पूर्वासु पूर्व्वफलगुणैषु तत्र मप्तम्यां यजेत् । अतः पूर्व्वदिने उपवासः । अत्र सर्व्वकामदमित्यनुवादात् सर्व्वकामावाप्तिरेव फलमिति । मदति वचनास्तित्याधिकार इति पारिजातव्याख्यान-मुपेक्षणौयं स्तावकमेवेदं मदतिपदं, कल्पतरुरप्येवम् । मण्डले रथचक्राकृतौ ।

तत्रैव—आषाढशुक्लपक्षे तु स्वातियोगे महाबलः ।

जातो वायुस्तथा प्रज्यो गन्धमात्येर्दिजार्चनैः ॥

भूरिणा परमान्नेन शक्रुभिर्विविधैस्तथा ।

सुमनोभिर्विचित्रैश्च कुसुमैः श्रद्धया तथा ॥

परमान्नं पायमम् ।

देवौपुराणे - ब्रह्मोवाच—

एवमाचारयुक्तात्मा मततं चर्चिकारतः ।

प्राप्नुयात् सर्व्वकामांश्च ययेप्सितफलप्रदान् ॥

शक्र उवाच—

नित्यं भगवतोभक्तैस्तेनैर् दिजमत्तमः ।

किं कार्य्यं किं न तैः कार्य्यं वद त्वं प्रकृतो मम ॥

ब्रह्मोवाच ।

मर्वैः सर्वगता देवी सर्वदेवनमस्कृता ।
 द्रष्टव्या शुद्धभावेन अभिन्ना पृथगेव सा ॥
 नामभेदेन सा भिन्ना अभिन्ना परमार्थतः ।
 शिवो नारायणो गौरी चर्चिका विमला उमा ।
 तारा श्वेता महाश्वेता अम्बिका शिवशामना ।
 यावद्भव्य भवद्भूतं तावद्देवी व्यवस्थिता ॥
 सा वन्द्या प्रजनीया च मततं भक्तिभाविनैः ।
 विजयार्थं नृपैः खड्गे कुरिका-^१पादकापटे ॥
 चामुण्डा चण्डरूपा वा लिखिता वाऽथ पुस्तके ।
 ध्वजे वा कारयेच्छत्रे स नृपो विजयेद्रिपुन् ॥
 विशेषाद्वा रणारम्भे तस्याः पूजान्तु कारयेत् ।
 पवित्रारोहणं वत्स ! सर्वशास्त्रेषु गौयते ।
 अग्नेरथाश्व-पार्वत्योः कुजास्य भुजगेषु () च ।
 स्कन्दस्य भानोर्महिलां दर्गाधर्मेश गोपते ॥
 विष्णोः कामस्य देवस्य रुद्रस्य ब्रह्मणस्तथा ।
 प्रजनीया सदा देवी चण्डा पापविनाशिनौ ॥
 सर्वकालं दिवारात्रौ नामभिस्तैः पुरन्दर ! ।
 अथ काषाढमासे तु श्रावणे वाऽपि कारयेत् ॥
 सप्तम्यां वा त्रयोदश्यामधिवामं नराधिप ! ।
 सर्वोपहारमयुक्तो नन्दायां भक्तिमान् स्थितः ॥

सूक्ष्मतन्तुमयं कार्यं पवित्रं बहुतन्तुकम् ।
 ग्रन्थिभिः सुविचित्राभौ रचितं मौक्तिकैरिव ॥
 सुधौतं चर्चितं कृत्वा रोचना-शशि कुङ्कुमैः ।
 तथा सर्वाणि इव्याणि गन्धपुष्पफलानि च ॥
 नेवेद्यानि विचित्राणि वस्त्राण्याभरणानि च ।
 हैमानि तारपुष्पाणि कुशाश्च मृदवस्तथा ॥
 सुस्वातो मन्त्रविधिना अग्निकार्यं समाचरेत् ।
 तथाच पृजयेद्देवौमर्चायां स्थण्डिलेऽपि वा ॥
 पादके वायवा खड्गे कुरिका-कार्मुकेऽपि वा ।
 दन्तधावनपूर्वन्तु पञ्चगव्यं चरुं श्रेष्ठम् ॥

तारपुष्पाणि निर्मलपुष्पाणि निवेद्यानौति । सर्वत्र सम्बन्धः ।

दत्त्वा दिशां बलिं वत्स ! कार्यञ्चैवाधिवासनम् ।
 मन्त्रैर्वस्त्रपत्रैर्वा दद्यात् पवित्रकम् ॥
 शताभिर्मन्त्रितं कृत्वा ततो देव्यै निवेदयेत् ।
 ब्राह्मणैः तु जागरं कुर्यात् सर्वशोभासमन्वितम् ॥
 नट-नर्तक वेष्टानां मंघानि विविधानि च ।
 तिष्ठन्ति वाद्यगंथानि निरतानि पुरन्दर ॥
 प्रभातसमये वत्स ! प्राप्ते दद्यात् पुनर्बलिम् ।
 प्रत्युषे विधिवत् स्नात्वा तथा देवीं ऊताशनम् ॥
 दद्याद्देव्याऽथ कन्याश्च स्त्रियो भोज्यास्तथा दिजाः ।
 पविचारोहणाद्यन्ते दक्षिणामुपपादयेत् ॥
 यथाशक्त्वा भवेच्छक ! नियमः कार्यकारणे ।

राजा नानाविधा^१शक्ति रनुक्रोडा मृगाविधैः ॥
 द्विजाचार्यैश्च स्वाध्यायो न कार्यं कर्षणं कृषिः ।
 वर्णिग्भिश्च न चार्थीयं^२ दिनानि दश पञ्च च ॥
 अथवा त्रौण्येकं वा दिनं यामार्द्धमेव वा ।
 देव्या व्यापार आसक्तिः कर्त्तव्या सततं हरेः ॥
 तथा सम्पूर्णं कर्त्तव्ये पुनः कुर्यात् पवित्रकम् ।
 एवं यः कारयेद्वत्स ! तस्य पुण्यफलं गृणु ॥
 सर्व्वयज्ञव्रतं दानं सर्व्वतीर्थाभिषेचनम् ।
 प्राप्नुयान्नात्र सन्देहो यस्मात् सर्व्वगतापि सा ॥
 नाधयो न च दुःखानि न पीडा व्याधयो न च ।
 न भयं शत्रुजं तस्य न गृहे पीड्यते कश्चित् ॥
 मिथ्यन्ति सर्व्वकार्य्याणि अपि यानि महान्त्यपि ।
 नातः परतर वत्स ! अन्यत् पुण्यविष्टब्धये ॥
 नराणाञ्च नृपाणाञ्च स्त्रीणाञ्चापि विशेषतः ।
 मौभाग्यजननं शक्र तव स्नेहात् प्रकाशितम् ॥
 मयापि नृपतिश्रेष्ठ यथावदुपपादितम् ।
 श्रवणादपि पुण्याय किं पुनः करणादिभो ॥

इति पवित्रारोहणम् ।

भविष्यपुराणे—

सुमन्तुरुवाच -

आषाढे मामि यः कुर्यात् संयतो नक्तभोजनम् ।

षष्टिकोटनमंमिश्रं सहदश्रौत गोरमम् ॥

गां दद्याच्च महाराज भास्कराय शुभाननाम् ।

मामान्यञ्च विधिं कुर्यात् प्रागुक्तं यन्मया तव ॥

मामान्यञ्च विधिमिति पौषमामकथित भविष्यपुराणैयो-

भयमप्रमौव्रतोभयपक्षोपवामादिविधिमित्यर्थः ।

शुद्धस्फटिकमङ्गागै यानिर्वर्हिणवाहनैः ।

अणिमादिगुणैर्युक्तः सूर्यवद्विचरेद्विवि ॥

इदमुभयमप्रमौव्रतम् ।

तत्रैव भविष्ये-

आषाढे मामि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

भुञ्जानः खण्डखाद्यानि पायमञ्च नराधिप !

खण्डखाद्यानि खण्डपाटितपक्वान्नि ।

उपवासपरो भक्त्या नवम्यां पचयोर्दयोः ।

पूजयेच्छुद्धया दर्गामेन्द्रौनाम्ना तु नामतः ॥

ऐरावतगतां शुभ्रां श्वेतरूपेण रूपिणीम् ।

कृत्वा स्वर्णमयीं भक्त्या नानानयनभूषिताम् ।

नानापुष्पविशेषैस्तु भर्त्येनानाविधैस्तथा ।

यत्कर्तुमगन्धैश्च पुष्पैः मागुरुचन्दनैः ।

कर्पूरागुरु कंस्तुरी कर्कोटिर्यत्कर्तुमो भवति ।

एव मम्पूज्य इन्द्रानीं कुमारीर्भोजयेत्ततः ।

स्त्रियो विप्रान् यथाशक्त्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

पञ्चगव्यकृतस्नानः पञ्चगव्यकृताशनः ।

ध्यायमानस्तथा चैन्द्रीं स्वपेद्भूमौ नराधिप ।

य एवं प्रजयेद्दुर्गां भक्ति-श्रद्धासमन्वितः ॥

ऐरावतममारुढ इन्द्रस्यानुचरो भवेत् ।

इत्युभयनवमौव्रतम् ।

इदञ्च व्रतद्वयं माभव्यापि नियममित्युपक्रमलिखनीयमिति
तिथिप्राधान्यपुरस्कारात्तिथ्यनुसारेण लिखितम् । एवं मामा-
न्तरेऽपि कचित् कचित् ।

ब्रह्मपुराण—

एकादश्यान्त शुक्रायामाषाढे भगवान् हरिः ।

भुजङ्गशयने शेते यदा क्षीरार्णवे सदा ॥

तदा तत्प्रतिमा कार्या सर्वलक्षणसंयुता ।

सुप्ता तु गणपत्यङ्गे शैलशृङ्गिः सुदारुभिः ॥

ताम्रारकूटरजतस्तथा चित्रपटेषु वा ।

आरकूटः पित्तलम् ।

लक्ष्म्या उत्सङ्गे हस्ते च विन्यस्तचरणाम्बुजा ॥

नानाविधोपकरणैः पूज्या च विधिपूर्वकम् ।
 उपवासश्च कर्त्तव्यो रात्रिजागरणं तथा ॥
 तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वादश्यां पूजयेत्तथा ।
 त्रयोदश्यान्ततो नृत्य गीतवाद्यं निवेदयेत् ॥
 विष्णवे रङ्गजौविभ्यो धनं दद्याच्च शक्तिः ।
 चतुर्दश्यामुपोष्याथ पोर्णमामौ यजेद्धरिम् ॥

चित्रपटेषु वा इति चित्रलिखिता पटलिखिता वेत्यर्थः ।
 रङ्गजौविनो नटादयः, अथ निद्रोत्पत्तिरेकादश्या तदवधि
 दिनपञ्चकं तत्तत्प्रजादिमयः ।

एकादश्यान्त, शुक्लायामाषाढे भगवान् हरिः ।
 इत्यादिब्रह्मपुराणात् ।

सुः तु सर्वलोकेशे मन्त्रभोजौ भवेन्नरः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वलोकेश्वरो भवेत् ।
 तैलाभ्यङ्गश्च चत्वारि मामान्येतानि वर्जयेत् ॥

इति वार्क्येन मामचतुष्टयं विष्णु, निद्रादिव्यवस्थितौ
 भूपालममुच्ये—

कार्तिकशुक्लेकादश्यां विष्णोरुत्थापनमिति प्रकरणोपसंहारे-
 णाषाढशुक्लेकादश्यामेव शयनौचित्यादाचारोपष्टम्भाच्च ।

पारिजाते तु—

आषाढमामं द्वादश्यामिति शयनावसरे वराहपुराणदर्शनात्
 कार्तिकशुक्लद्वादश्यां जागृष्व जागृष्व चेति मन्त्रलिङ्गेन च
 द्वादश्योः शयनप्रबोधौ । निद्रां त्यजति कार्तिक्यामिति

यमस्मतिदर्शनात् एकादश्यादि-कार्तिकीपर्यन्त दिनपञ्चके
शयनप्रबोधावितृक्तम् । तच्चाबलं, आषाढादिपदयोराषाढ-
कार्तिकैकादश्याोरपि योगतो मुख्यत्वात् मन्त्रलिङ्गस्य स्मृत्यपेक्षया
ऽबलत्वादाचारविरोधाच्च ।

न चाषाढौपदस्थानुपाधेः पूर्णिमायां शक्तिः, आषाढौ
पूर्णिमेति महप्रयोगदर्शनात् ।

तथाच वामनपुराणमपि—

नारद उवाच—

कथयस्व सुरादीनां शयनं विधिमुत्तमम् ।

मन्वाननुक्रमेणैव पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥

पुलस्त्य उवाच—

मिश्रनाभिगते सूर्ये शुक्लपक्षे तपोधन ! ।

एकादश्यां जगत्स्वामिशयनं परिकल्पयेत् ॥

शेषाह्निभोगपर्यङ्गं कृत्वा सम्यूज्य केशवम् ।

कृत्वा पवित्रकक्षेव सम्यक् सम्यूज्य च द्विजान् ॥

अनुज्ञां ब्राह्मणेभ्यश्च द्वादश्यां प्रयतः शुचिः ।

लब्ध्वा पौताम्बरधरं स्वस्ति निद्रां ममानयेत् ॥

त्रयोदश्यान्ततः कामः स्वपते शयने शुभे ।

कदम्बानां सगन्धानां कुसुमैः परिकल्पिते ॥

चतुर्दश्या तथा यक्षाः स्वपन्ति सुखशौतले ।

सौवर्णपङ्कजकृते सुखास्तीर्णापधानके ॥
 पौर्णमास्यामुमानाथः स्वपते चर्ममंस्तेरे ।
 वैयाघ्रं म जटाभारं ममुन्मथ्याशुचर्मणा ॥
 ततो दिवाकरो(रे) राशिं मम्रयाति च कर्कटम् ।
 ततोऽमराणां रजनौ भवते दक्षिणायनम् ॥
 ब्रह्मा प्रतिपदि तथा नौलोत्पलमये शुभे ।
 तस्ये स्वपिति लोकानां दर्शयन् मार्गमुत्तमम् ॥
 विश्वकर्मा द्वितीयायां तृतीयायां गिरेः सुता ।
 विनायकश्चतुर्थ्यान्तु पञ्चम्यामपि धर्मराट् ॥
 षष्ठ्याञ्च स्कन्दः स्वपिति मन्त्रम्यां भगवान्निविः ।
 कात्यायनौ तथाष्टम्यां नवम्यां कमलालया ॥
 दशम्यां भुजगन्धाम् स्वपन्ते वायुभोजनाः ।
 एकादश्यान्तु कृष्णायां माध्याः ब्रह्मन् स्वपन्ति च ॥
 एवं क्रमस्ते' कथितो न भाद्रे स्वपते सुरः ।
 स्वपत्सु तत्र देवेषु प्रावृट्कालः समाययौ ॥

एवं शिवस्याषाढपूर्णिमा-कार्तिकपूर्णिमयोः शयनोत्थाने
 ति स्थिते ।

भविष्यपुराणम् ।

पौर्णमास्यामथाषाढे शिवं ममृज्य यत्नतः ।
 उपवीतं व्रती दद्यात् शिवभक्ताय प्रजयेत् ॥

पुनरेव च कार्त्तिक्यां पूजयित्वा क्षमापयेत् ।
 यतौनां दक्षिणां दद्यात् सूत्रवस्त्रादिकल्पिताम् ॥
 य एवं विधिवत् कुर्यात् चातुर्मासोपविचक्रम् ।
 कल्पकोटिशतं मायं रुद्रलोके महौयते ॥

यमः—

चौराभ्यौ शेषपर्यङ्के आषाढ्यां मंविशेद्धरिः ।
 निद्रां त्यजति कार्त्तिक्यां तयोस्त पूजयेत् मदा ॥
 ब्रह्महत्यादिकं पापं क्षिप्रमेव व्यपोहति ।
 हिंसात्मकैश्च किं तस्य यज्ञैरन्यैर्महात्मनः ॥
 सुस्वापे च प्रबोधे च पूजितो येन केशवः ॥

आषाढस्ययमाषाढौ कार्त्तिकस्यैव कार्त्तिकी तिथिः शुक्लै
 कादशी मता ।

वराहपुराणे— भगवानुवाच ।

अन्यत्तत्र प्रवक्ष्यामि कर्म संभारमोक्षणम् ।
 कदम्बः कुटजश्चैव धनकोऽर्जुनकस्तथा ॥
 एभिरभ्यर्चनं कुर्याद्विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 ततः संस्थापनं कृत्वा मम मन्त्रविधिः स्मृतः ॥

धनकः कपित्थः । संस्थापनमनन्तरोक्तकर्मसंभापनं नमो
 नारायणायेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदौरयेत् ।

पश्यन्ति मेघान्यपि मेघश्यामम्
 ह्युपागतं मिथ्यमानं महौमिमाम् ।

निद्रां भगवान् गृह्णातु लोकनाथ

वर्षास्त्रिम पश्यतु लोकवृन्दम्^१ ।

ज्ञात्वा च पश्यैव च देवनाथं

मेघाश्रितारि वैकुण्ठस्य तु पश्य नाथ ॥

आषाढमासे द्वादश्यां सर्वशक्तिं करं शिवम् ।

यत्र तेन विधानेन भूमि मत्कर्म्म कारयेत् ॥

स पुमान् न प्रणश्येत् संहारेषु युगे युगे ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

स्वास्तौर्णं शयनं दत्त्वा प्रीणयेद्भोगशायिनम् ।

आषाढशुक्लद्वादश्यां श्वेतद्वीपे महीयते ॥

अत्र स्वास्तौर्णं शयनं दत्त्वा श्वेतद्वीपे महीयते इति सम्बन्धः ।

स्वास्तौर्णं शयनं शोभनास्तरणयुक्तखट्वादि ।

वराहपुराणे— दूर्वाभा उवाच ।

आषाढेऽप्येतमेतन्त्वं संकल्प्य विधिवन्नरः ।

अर्चयेत् परमं देवं गन्धपुष्पैर्विधानतः ॥

वासुदेवाय पादौ तु कटिं सङ्कर्षणाय च ।

प्रद्युम्नायेति जठरं अनिरुद्धाय वै उरः ॥

चक्रपाणयेति भुजौ कण्ठं गोपतये^२ तथा ।

स्नानान्ना शङ्खचक्रे तु पुरुषायेति वै शिरः ॥

^१ D मेघवृन्दं ।

^२ A शान्ति- ।

^३ B भूषतयः ।

एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राम्वत्तस्यायतो घटम् ।
 विन्यसेद्वस्त्रसंयुक्तं तस्योपरि ततो न्यसेत् ॥
 काञ्चनं वासुदेवन्तु चतुर्बाहं सनातनम् ।
 तेनाभ्यर्च्य विधानेन गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥
 प्राम्वत्तं ब्रह्मणे दद्याद्वेदेवादिनि सुव्रते ।

अत्र मार्गमाशोक्तवराहपुराणीयव्रतस्य द्वादशीकथित मकल-
 साधारण कृत्यान्वयः ।

एवं नियमयुक्तस्य यत् पुण्यं तच्छृणुष्व मे ॥
 वसुदेवोऽभ्यद्राजा यद्वंशविबर्द्धनः ।
 देवकी तस्य भार्यामौत् समानव्रतधारिणी^१ ॥
 सा त्वपुत्राऽभवत् माध्वौ पतिधर्मपरायणा ।
 तस्य कालेन महता नारदोऽभ्यागमत्ततः ॥
 वसुदेवेन भक्त्याऽमौ प्रजितो वाक्यमब्रवीत् ।
 कथयामास धर्मज्ञो देवकौ-वसुदेवयोः ॥
 तावप्येवंविधं भक्त्या चक्रतुः अद्भुतान्वितौ ।
 तयोस्तुष्टः स्वयं विष्णुः पुत्रत्वञ्च जगाम ह ॥
 एवमेषा पापहरा द्वादशी पुत्रदा स्मृता ।
 इमामुपोष्येह सुतान् विद्या वित्तं लभेत च ॥
 राज्यञ्च भ्रष्टराज्यस्तु पापिनः पापसंचयम् ।
 यथा भारोऽपनौतस्तु धरण्याः केशवेन वै ॥

मृतो विष्णुपुरे रम्ये मोदते कालमचयम् ।
 मत्स्यन्तराणि षट्त्रिंशत्ततः कालात्यये पुनः ॥
 दह लोके भवेद्राजा मत्प्रवर्षायुतानि च ।
 दाता यज्वा क्षमायुक्तो मृतो निर्वाणमाप्नुयात् ॥
 इति कृष्णद्वादशीव्रतम् ।

आग्रपुराणे—

जलधेनुं प्रवक्ष्यामि सर्व्वकल्मषनाशिनौम् ।
 दत्तया प्रीयते राजन् जलशायी जगत्पतिः ॥
 जलकुम्भं मभ्यङ्गारं सुवर्णरूपमयुतम् ।
 गर्भस्थानानि रत्नानि कृत्वा मम च मुख्यतः ।
 मत्प्रधान्ययुतं तदद्भुतधेनुर्यथा पुरा ।
 मितवस्त्रयुगच्छन्नं दूर्वापल्लवशोभितम् ॥
 गन्धपात्रैर्युतं दिक्षु मितयज्ञोपवीतिनम् ।
 मच्छत्रं मोप(पा)नत्कञ्च विस्तरैः परिधारितम् ॥
 चत्वारि जलपात्राणि सुदिह्वौडुम्बराणि च ।
 दधिपात्रेण मयुक्तं द्रुतचौरवता सुखे ॥
 द्वादश्यां शुक्रपक्षे तु आषाढस्य नृपोत्तम ।
 उपोषितः समभ्यर्च्य केशवं जलशायिनम् ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाविभवविस्तरैः ।
 संकल्प्य जलधेनुं पृजयेदत्सकन्तथा ॥
 मितवस्त्रधरः शान्तो धीरो विगतमत्सरः ।
 दद्याद्देनेन मन्त्रेण प्रीतये जलशायिनः ॥

जलशायी जगद्योनिः प्रीयतामम केशवः ।

पयोमया 'पयोवर्त्ता पयसामयनं हरे ॥

पयोधरासि मे देव इह लोके परच च ।

इति नत्वा जगन्नाथं बिप्राय प्रतिपादयेत् ॥

अपक्वास्त्रेन वै तिष्ठेदहोरात्रमतः परम् ।

अनेन विधिना दत्वा जलधेनुं यतव्रतः ॥

सर्वान् कामानवाप्नोति ये दिव्या ये च मानुषाः ।

कदा शरीरे नो बाधामाप्नोति पुरुषो नृप ॥

दत्वा जलमयीं धेनुं विष्णुलोकञ्च गच्छति ।

मत्तरत्नानौत्यनेन सुक्ता-हौरक-गोमेदेन्द्रनील पुष्पराग
वेङ्कुर्य-विद्रुममरकत-पद्मरागाणां मध्ये बद्धमुत्थमत्तरत्नग्रहणम् ।

मत्प्रधान्यानि परिभाषोक्तानि । गुडधेनुर्धया पुरा इत्याग्नेय
पुराणोक्तगुडधेन्ववयालङ्कारग्रहणं औडुम्बराणि ताम्रमयानि ।
अत्र वत्सो जलकुम्भचतुर्भागनिर्मितः गुडधेनौ तथा दर्शनात् ।

आषाढशुक्लद्वादश्यां पूर्वदिने कृतोपवासो यथाशक्ति गन्धपुष्पो-
पहारैः “केशवाय जलशायिने नमः” इति मन्त्रेण केशवं जलशायिनं
सम्पूज्य गोमयोपलिप्तभूभागे कुशानाम्नीर्य तदपरि स्वन्यकृष्णाजिन
प्रसार्य चतुर्हस्तजिने जलकुम्भमयीं भङ्गार-सुवर्णरूप्य मत्तरत्न-
धान्ययुतां शुक्तिकर्णामिचुपादां सुक्तालङ्गुलेक्षणां मितसूत्र-
शिरालां मितकम्बलगलकम्बलां ताम्रपात्रपृष्ठां मितचामररोमिकां
विद्रुमौष्ठयुतां नवनीतस्तनीं चोमपुच्छां कांस्योपदोहामिन्द्रनील-

तारकां नानफलसमायुक्तां गन्धकरणडकप्राणां सितवस्त्रयुगकक्षां
दूर्वापल्लवशोभितां गन्धपात्रचतुष्टययुतां मितयज्ञोपवीतिनीं
सञ्चक्रोपानत्कां विस्तरतिलपूर्णतामपात्रचतुष्टययुतां दधिचौर-
वृतपूर्णपात्रसंयुक्तमुखीं लघ्वेणकाजिनस्यापितकुम्भस्यधेनुचतुर्थीं
यथावद्धेनुविशेषणविशिष्टवत्सरीं दद्यात् ।

तदा तद्दिनेऽपकास्त्राग्नी भवेत् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

आषाढग्रामस्त्रदानेन प्राप्नोत्यस्रं नरो बद्ध ।

भविष्यपुराणे—

पौर्णमास्यामाषाढस्य विधिबत् पूजयेच्छिवाम् ।

मोऽश्वमेधफलं प्राप्य विष्णुलोके महौयते ॥

तथा— पौर्णमास्यान्तथाषाढे योऽर्चयेदम्बिकां नरः ।

मोपवासो महाभाग स याति परमां गतिम् ॥

अत्र मोपवाम इत्युपवामश्चतुर्दश्यां पौर्णमास्यामर्चयेदिति
सम्बन्धात् ।

ब्रह्मपुराणे—

आषाढान्ते वैश्वदेवे नक्षत्रे सति शोभने ।

दश तान् पूजयेत्तत्र विश्वेदेवान् महाबलान् ॥

अत्र बृहस्पतिः—

कतुर्दक्षो वसुः सत्यं कालः कामस्तथैव च ।

धुरिष्य जोषनश्चैव तथा चैव पुरुरवाः ।

आर्द्रवाश्च दशैवैते विश्वेदेवाः प्रकौर्त्तिताः ॥

श्रीरामायणे भरतशपथेषु—

आषाढौ कार्तिकी माघौ तिथयः पुण्यसम्भवाः ।

अप्रदानवतो यान्तु यस्यार्थोऽनुमते गतः ॥

पुण्यसम्भवा इति प्रशंसा विशिष्टपुण्यजननतात्पर्यिका ।

विष्णुः—

आषाढशषाढयुक्ता चेत् स्यात्तस्यामन्नदानेन तदेवाक्षय्य-
माप्नोति ।

भविष्यपुराणे—

नैरन्तर्येण यो मामं विधिना पूजयेद्भविम् ।

पुण्यं तदेव सकलं लभेद्विषुवदर्चनात् ॥

एवमेव च विज्ञेयं ग्रहणे चोत्तरायणे ।

संक्रान्तिदिनकिद्रेषु षडशीतिमुखेषु च ॥

यद्वै बलं भवेत् पुण्यं विधिना पूज्य वै खग ।

तत्कार्तिक्यां भवेत् पुण्यं समाराध्य दिवाकरम् ।

पुण्यमेवञ्च फाल्गुन्यामाषाढशमेवमेव च ॥

श्राग्नेयपुराणे—

एतच्छ्रुत्वाऽम्बरौषोऽपि वसिष्ठं प्रत्यभाषत ।

कथं वृषेण धेनूनां दशानां फलमिष्यते ॥

सर्व्वमेतन्ममाचक्ष प्रवक्तुं कुशलो ह्यसि ।

स तमाह वसिष्ठोऽपि शृणुष्व वदतो मम ॥

त्वमेकाग्रमना भूत्वा महर्षे दानमुत्तमम् ।

यतो नातोऽधिकं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥

यद्वा दितिजोऽप्येष बलौ राजा समाहितः ।
 रसातलगतो भुङ्क्ते दिव्यान् भोगाननुत्तमान् ॥
 वरांश्च वृषभान् दत्त्वा यथाऽमौ दिवि मोदते ।
 यद्दानेन वरश्रेष्ठस्तैलोक्येश्वर्यवृंहितः ॥
 तथान्येऽपि च राजानो धर्मकृत्येषु ये मताः ।
 एतद्दानस्य माहात्म्याद्गताः पुण्यकृतां गतिम् ॥
 आषाढपौर्णमास्यान्तु मिथुनस्ये दिवाकरे ।
 अर्द्धधानैर्जितक्रोधैर्देयमेतद्यथाविधि ॥
 जाम्बुनदस्य शुद्धस्य पलैस्त्रिंशतिभिस्तथा ।
 तदर्द्धमर्द्धमर्द्धेन यथाशक्तिपलैस्त्रिभिः ॥

तदर्द्धे पञ्चदशपलमयमित्यर्थः । अर्द्धे मार्द्धपलसप्तमयं अर्द्धेन
 पादोनपलचतुष्टयेन वा कुर्यादित्यर्थः ।

दाभ्यामेकेन वा कुर्याद्विष सर्वाङ्गशोभिनम् ।
 पलादूनो न कर्त्तव्यो दुःखशोकभयावहः ॥
 मण्डपं कारयेद्विभ्यं पराङ्गं पलनिश्चितम् ।
 तन्मध्ये तण्डुलैः शुक्रमण्डलं कारयेच्छुभम् ॥
 पराङ्गमुत्कृष्टतण्डुलमण्डलं देयं वृषाधारः ।
 ततः प्रभाते विमले समुत्थाय यतेन्द्रियः ॥
 शुक्लाम्बरधरः स्नातः शुक्लमान्द्यानुलेपनः ॥
 कृतनित्यक्रियः शुक्ररत्नमालाविभूषणः ॥
 नरो वा यदि वा नारौ दिव्यभोगाभिलाषिणी ।
 मितवस्त्रयुगच्छस्त्रं स्थापयित्वा तथा वृषम् ॥

सौवर्णं मण्डले तस्मिन् सुरदैर्वसुभिश्चितम् ।
 चन्दनागुरुकूर्पूरैः सुमनोभिस्तथा मितैः ॥
 सम्यूजयेत्ततः सम्यङ्मन्त्रैः पौराणमन्त्रैः ।
 नमस्ते जगदाधार ! प्रियः पुण्यकृतमसि ॥
 त्वद्विहीने जगद्यस्मिन् न कश्चित् शुभमश्रुते ।
 नमस्ते धर्मराजाय वृषरूपधराय वै ॥
 त्वं मामुद्धर देवेश दुःखमंसारसागरात् ।
 यशः कान्तिर्धनं धान्यं यदन्यदपि संस्तुतम् ।
 तत् प्रयच्छस्व देवेश परत्र च शुभास्मतिम् ॥
 इति सम्यूज्य विधिवत्तं देवं वृषरूपिणम् ॥
 नैवेद्यं संस्तरेत्तत्र हविषा निर्मितं शुभम् ।
 कालोद्भवं मूलफलं सर्वं देयं ममन्ततः ॥
 हविष्यान्नेन भुञ्जीत भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 सायाह्ने तु ततः कुर्यात् पुष्पगेहमनुत्तमम् ॥
 सितपुष्पैः शुभैर्गन्धलब्ध-मधुकरालयैः
 फलमूलानि धान्यानि दीपाः शुक्लदशान्विताः ॥

दशा वर्त्तिः ।

दृतपूर्णांश्च कर्त्तव्याः समप्रशोतितमण्डपाः ।
 रात्रौ जागरणं कार्यं देवदेवस्य मन्त्रिधौ ॥
 वारमुत्थासमा नार्यः गन्धर्वान् श्रुतिभौख्यदान् ।
 गन्धर्वान् गायनान् ।

गौतवादित्रयशब्देन ब्रह्मघोषवरेण च ।

नर्मास्त्रापैश्च नृत्तैश्च श्रमयेत्तां निष्ठां ततः ॥
नर्मास्त्रापैः क्रीडावचनैः ।

अरुणोदयवेलायां समुत्थाय जितेन्द्रियः ।
पूजयित्वा द्विजानञ्च गोहिरण्यैर्नरोत्तमः ॥
वृषरूपं ततो धर्म्मं प्रीयतां वृषभध्वजः ।
इत्युच्चार्य परं मन्त्रमाचार्याय निवेदयेत् ॥
निवेदयेद्वृषरूपधर्म्ममित्यर्थः ।

दत्त्वा दानमिदं सर्व्वं विधिनानेन पार्थिवः ।
कुर्याद्विम्बिजयं विप्रो वेदकर्म ममारभेत् ।
वैश्यः समुद्रगमनं शूद्रः कर्म यथेष्टितम् ॥
फाल्गुन्यामथवा दद्याद्दानमेतन्नृपोत्तम ।
रौद्रं सर्व्वं त्रिनिर्दिष्टं ब्रह्मणा शङ्करस्य हि ॥
अत्र च प्रकृतार्थानुवादोपनौतानि फलानि योज्यानि ।

मत्स्यपुराणे—

वराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशरः—
यदाह धर्म्मान्खिलान् तदुक्तं वैष्णवं विदुः ।
तदाषाढे च यो दद्यात् वृतधेनुममम्बितम् ॥
पौर्णमास्याञ्च पूतात्मा स पदं याति वाक्कणम् ।
त्रयोविंशतिमाहम् तत्पुराणं विदुर्बुधाः ॥

पापैर्मुच्यत इत्यनुवृत्तौ यमः—

आषाढ्यां स्नानपूतोऽथ आवर्ष्णां मततन्तया ।
आषाढ्यामथ कार्त्तिक्यां माघ्यां त्रीन् पञ्च वा द्विजान् ।

पूजयेत् पितृपूर्वन्तु तदस्याक्षयमुच्यते ॥

महामन्त्रिविग्रहिक ठकुर श्रीवौरेश्वरात्मज महामन्त्रि-
विग्रहिक ठकुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे आषाढ-
तरङ्गः समाप्तः ।

अथ श्रावणकृत्यम् ।

ब्रह्मपुराणे—

यदा तु कर्कटं याति भगवान् चण्डदौधितिः ।

ततःप्रभृति कालः स्याद्दक्षिणायनमंजकः ॥

तत्र प्राट्टसु समूज्या फलपुष्पाम्बुभिस्तथा ।

तत्रेति कर्कटसंक्रान्तिदिने ।

गोरमाक्तान् तथा शकून् ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥

हिमञ्च शर्कराञ्चैव शाकमूलफलानि च ।

उपानच्छत्रमाभ्यानि जलधेनुञ्च शास्त्रवत् ॥

हिमं कर्पूरं । अत्र स्वर्गः फलं विश्वजिज्ञायात् ।

शातातपः—

अयनादौ सदा देयं द्रव्यमिष्ट गृहेषु यत् ।

श्राग्नेयपुराणे—

यश्चेत्स्ननं ददेद्विप्रे वर्षादिचतुरम्बुतन् ।

धृतधेनुप्रदोऽन्ते च परं ब्रह्माधिगच्छति ॥

तत्रैव—

आषाढादि चतुर्मासानभ्यङ्गं वर्जयेन्नरः ।

मुखप्रौतिकरार्थाय दद्याद्गन्धश्च वाममी ।

पूर्णमायां महाराज प्रीयतां पार्ष्वतौघ्रतिः ।

जनप्रौतिकरं नृणां प्रीतिव्रतमिहोच्यते ॥

चातुर्मास्यं दधिक्षीरघृतस्रैव तथेक्ष्वम् ।

वर्जयित्वा तु पात्राणि दद्यात्तेन युतानि च ॥

वस्त्रैश्चैव सुवर्णेन गौरौ मे प्रीयतामिति ।

एतद्गौरौघ्रतं नाम गौरौलोकप्रदायकम् ॥

अत्रैव महाफलानि चातुर्मासं प्रातःस्नाने ।

हैमानि कार्तिके दद्यात् होमान्ते मग्नगाम्स्तथा ॥

एतत्सौरव्रतं नाम सूर्यलोकफलप्रदम् ।

मत्स्यपुराणाम्नेयपुराणयोः—

आषाढादि चतुर्मासं प्रातःस्नाने भवेन्नरः ।

विप्रेषु भोजनं दत्त्वा कार्तिकां गोप्रदो भवेत् ॥

स वैष्णवं पदं याति विष्णुव्रतमिदं स्मृतम् ।

आषाढादीत्यतद्गुणमभिज्ञानो बह्वर्षीहिः ।

आग्नेयपुराणे—

अयनादयनं यावत् वर्जयेत् पुष्प-मर्षिषौ ।

तदन्ते पुष्पदानानि घृतधेत्वा सहैव तु ॥

दत्त्वा शिवपदं याति विप्राय घृतपायमम् ॥

एतच्छिवव्रतं नाम धनारोग्यप्रदायकम् ॥

तथा तत्रैव ।

आषाढादिव्रतं यस्तु वर्जयेन्नृकर्मणम् ।

कार्त्तिक्यां हेमसंयुक्तं दद्यात् सर्पिर्मधोर्घटम् ॥
नखकर्म्मवर्ज्जनेव व्रतम् ।

शिवाय रुद्रलोके तु वसेत् कल्पं ततो नृप ।
शिवव्रतमिदं नाम सुखकामप्रदायकम् ।
कन्दोगपरिशिष्टे—

यद्यद्वयं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः ।
तासु स्नानं न कुर्वीत वर्ज्जयित्वा समुद्रगाः ॥
यव्यो मामः, समुद्रगाः साक्षात् प्रत्यभिज्ञायमानसमुद्रगमनाः ।
धनुःसहस्राण्यष्टौ च गतिर्यामां न विद्यते ॥
न ता नदीशब्दवद्वा गर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः ॥
धनुस्तुर्हस्तो दण्डः ।

उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे प्रातःस्नाने तथैव च ।
चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥
शिष्टाः—

तपनस्य सुता गङ्गा गोमती च मरुस्वती ।
रजसा नाभिभूयन्ते ये चान्ये नदसंज्ञकाः ॥
आदौ कर्कटके देवी अहं यावद्रजस्वला ।
चतुर्थेऽहनि सम्प्राप्ते शुद्धा भवति जाङ्गवी ॥

महाभारते—

श्रावणं नियतो माममेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।
यत्र तत्राभिषेकेण युज्यते ज्ञातिभिर्धनैः ॥
यत्र तत्रेति कृचिमे चाकृचिमे च ।

एकभक्तमेवोपक्रम्य स्कन्दपुराणे—

आवणे वापि यो माम तथैवाचरते नरः ।

मैनापत्यं सम्प्राप्य धनवानभिजायते ॥

भविष्यपुराणे—

सर्वधातुममाकीर्णं विचित्रध्वजशोभितम् ।

निवेदयेत् सूर्याय आवणे तिलपर्वतम् ॥

स्वच्छन्दगामिभिर्यानिः सर्वभोगान्वितैर्नृप ।

वर्षकोटिशतं माघं सूर्यलोके महीयते ॥

सम्प्राप्य विविधान् भोगान् बह्नाश्चर्यफलान्वितम् ।

क्रमाश्लोकमिमं प्राप्य राजानं बिन्दते पतिम् ॥

बुद्धिशैलशृणोपेतं कान्तितेजःप्रभान्वितम् ।

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥

अत्र मामव्यापकैकभक्तादिमाधारणकृत्यानि कार्तिककाम-
व्रतेऽनुमन्त्रेयानि ।

इति कामव्रतम् ।

पद्मणकुमुपक्रम्य देवीपुराणे—

आवणे मिन्धुनामा च पुण्येति प्रक्रमात् तत्र स्नानादिकं
पुण्यहेतुः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

आवणे वस्त्रदानस्य कौत्सितं सुमहत् फलम् ।

वामनपुराणे—

एतच्चौरकुम्भाश्च एतधेनुः फलानि च ।

आवणे श्रीधरप्रीत्यै दातव्यानि विपश्चिता ॥

एतच्च दानं आवणाभीष्टदिन इति सागरः ।

भविष्यपुराणे—

सम्यग्ने आवणे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

चौरयष्टिकयुक्तेन सर्वभृतहिते रतः ॥

पौतवर्णेञ्च गां दद्यात् भास्कराय महात्मने ।

सामान्यनियमं कुर्यात् प्रागुक्तं यन्मया तव ॥

सामान्यं पौषमास्यं पौषमासे भविष्यपुराणोक्तोभयमन्नमी-
कथितसामान्यनियमम् ।

सुविचित्रैर्महायानैर्हंसमारमयायिभिः ।

गत्वादित्यपुरं श्रीमान् पूर्वोक्तं लभते फलम् ॥

ब्रह्मपुराणे—

आवणे कृष्णपक्षे तु शङ्करः प्रथमेऽहेनि ।

त्रयव्यंशं त्रिशत्येन त्रिमुखेन शरेण तु ॥

शस्त्रं लोहशङ्कुः ।

मुखानि चोणि चिच्छेद यज्ञस्य सृगरूपिणः ।

तैः शिरोभिस्तपस्तप्तं वराः प्राप्ताश्च शङ्करात् ॥

मुखान्येव शिरांसि ।

स्त्रीभिः पूज्यानि तानौह न मनुष्यैः कथञ्चन ।

मनुष्यैः पुरुषैः ।

मृगशीर्षचयं कृत्वा लिङ्गाकारस्य मृण्मयम् ।

क्षौरेण स्नपनीयस्य पूजनीयम् यथाविधि ॥

अर्घ्यैः पुष्पैश्च धूपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ।

शाकैः सौवर्चनाभिस्तु भक्ष्यैः पिष्टमयैः शुभैः ॥

कांस्यभाजनवाद्यैश्च पश्चात् कार्य्यन्तु भोजनम् ।

सौवर्चना ओषधिविशेषः ।

मत्स्यपुराणे ब्रह्मोवाच—

भगवान् पुरुषस्येह स्त्रियाश्च विरहादिकम् ।

शोकव्याधिभयं दुःखं न भवेद्येन तद्वद ॥

श्रीभगवानुवाच—

आवणस्य द्वितीयायां कृष्णायां मधुसूदनः ।

क्षीराणवे मलच्छीकः मदा वमति केशवः ॥

तस्यां सम्पूज्य गोविन्दं सर्वान् कामान् समश्नुते ।

गो-भृ-हिरण्यदानादि सप्तकल्पशतानुगम् ॥

अशून्यशयनं नाम द्वितीया सम्प्रकीर्त्तिता ।

तस्यां सम्पूजयेद्विष्णुमेभिर्मन्त्रैर्विशेषतः ॥

श्रीवत्सधारिन् श्रीकान्त श्रीवाम श्रीपतेऽव्यय ! ।

गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामद ॥

अग्रयो मा प्रणश्यन्तु देवताः पुरुषोत्तम ।

पितरो मा प्रणश्यन्तु मत्तो दाम्पत्यभेदतः^१ ।

लक्ष्म्या विद्युज्यते देवो न कदाचिद्यथा भवान् ।
 तथा कलत्रसम्बन्धो देव मा मे विद्युज्यताम् ।
 लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा ।
 शय्या ममाणशून्यास्तु तथैव मधुसूदन ॥
 गीतवादित्रनिर्घोषं देवदेवस्य कारयेत् ।
 घण्टा भवेदशक्तस्य सर्व्ववाद्यमयी यतः ॥
 एवं सम्पूज्य गोविन्दमश्रीघातैलवर्ज्जितम् ।
 नक्तमचारलवणं यावत्तत् स्याच्चतुष्टयम् ॥

मामचतुष्टयमित्यर्थः ।

ततः प्रभाते संजाते लक्ष्मौपतिममन्विताम् ।

ततः प्रभात इति चतुर्थमामद्वितौयानन्तरप्रभाते शय्या-
 दानम् । पारिजाते तु प्रतिमामं प्रतिमादानं शय्यादानस्येत्युक्तम् ।
 लक्ष्मौपतिशब्देन मल्लक्ष्मौपतिमाक-लक्ष्मौपतिप्रतिमा विवक्षिता ।

दौपास्रभाजनैर्युक्तां शय्यां दद्यादिलक्ष्णाम् ।

पादकोपानहृच्छत्र चामरासनमंयुताम् ॥

अभीष्टोपस्करैर्युक्तां शूकपुष्पाम्बरान्विताम् ।

सोपधानकविश्रामां फलेर्नानाविधैर्युताम् ॥

तथाभरणधान्यैश्च यथाशक्त्वा समन्विताम् ।

अव्यङ्गाङ्गाय विप्राय वैष्णवाय कुटुम्बिने ॥

दातव्या वेदविदुषे न^१ च कुप्येत कस्यचित् ।

तत्रोपवेश्य दाम्पत्यमलङ्कृत्य विधानतः ॥

पत्न्यास्तु भोजनं दद्यात् भक्ष्यभोज्यसमन्वितम् ।
 ब्राह्मणस्यापि मौर्वर्णीमुपस्करसमन्विताम् ।
 प्रतिमां देवदेवस्य मोदकुम्भां निवेदयेत् ।
 एवं यस्तु पुमान् कुर्यादशून्यशयनं हरेः ॥
 वित्तशाय्येन रहितो नारायणपरायणः ।
 न तस्य पत्न्या विरहः कदाचिदपि जायते ॥
 नारौ वा विधवा ब्रह्मन् यावच्चन्द्रार्कतारकम् ।
 'न विरूपं न शोकात्तिं दाम्पत्यं जायते कश्चित् ॥
 न पुत्र पशु-रत्नानि चयं यान्ति पितामह ।
 मप्रकल्पमहस्त्राणि मप्रकल्पशतानि च ॥
 कुलञ्चशून्यशयनं विष्णुलोके महौयते ॥
 इत्यशून्यशयनं व्रतम् ।

भविष्यपुराणे सुमन्तुर्वाच—

अशून्यशयनां नाम द्वितीयां गृष्टुं भारत ।
 यामुपोष्य न वेधय्यं स्त्री प्रयाति नराधिप ।
 पत्नीवियुक्तस्तु नरो न कदाचित् प्रजायते ॥

उपोष्येत्यत्रोपवसनमुपामन न पुनरनगन अग्रे नक्तं भुञ्जीते-
 त्यभिधानात् ।

गते जगत्पतिः कृष्णः श्रिया माद्धे यदा नृप ।

१ मूलं न विरूपं न शोकात्तिं दाम्पत्यं भवत कश्चित् ।

२ A विमुक्तयः ।

३ A कदाचिदपि जायते ।

अशून्यशयना नाम तदा याज्ञा हि सा तिथिः ॥

कृष्णपक्षे द्वितीयायां श्रावणे मामि भारत ।

ददमुच्चारयेत् प्रातः^१ प्रणम्य जगतः पतिम् ॥

श्रीवत्सधारिणं श्रीशं भक्त्याभ्यर्च्य श्रिया सह ।

श्रीवत्सधारिण श्रीकान्त श्रीवाम श्रीपतेऽव्यय ॥

गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् ।

शुचयो मा प्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु मे जनाः ॥

^२याम्यगाः मा प्रणश्यन्तु मत्तो दाम्पत्यभेदतः ।

शुचयोऽग्नयः, याम्यगाः पितरः ।

लक्ष्म्या वियुज्यते देवो न कदाचिद्यथा भवान् ।

तथा कलत्रमस्वन्धो देव मा मे वियुज्यताम् ॥

लक्ष्म्या न शून्य वरद यथा ते शयनं मदा ।

शय्या ममाप्यशय्याऽस्तु तथाच मधुसूदन ॥

कलत्रमस्वन्धो देव मा मे वियुज्यतामित्यत्र मन्त्रे स्त्रीकर्तृ
केऽपि तत्प्रयोगे कलत्रपदस्थाने पुरुषपदोहो न कर्तव्यः स्त्रीपु-
षयोरुभयोरपि युगपदधिकारविधानेन प्रकृतिविकृतिरूपत्वा
भावात् । प्रमाद्येत्यपि नानुपपन्नमन्यथापि तदुपपत्तेरिति ।

एवं प्रमाद्य प्रजाञ्च कृत्वा लक्ष्म्यास्तथा हरेः ।

फलानि दद्याच्छय्यायामभौष्टानि जगत्पतेः ॥

नक्तं प्रणम्यायतने हरि मुञ्चोत वाग्यतः ।

नक्तं भुञ्जीतेत्यम्ययः ।

ब्राह्मणाय द्वितीयेऽङ्गि शक्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥

शतानीक उवाच ।

कानि तान्यभौष्टानि केशवस्य फलानि तु ।

योज्यानि शयने विप्र देवदेवस्य कथ्यताम् ॥

किञ्च दानं द्वितीयेऽङ्गि दातव्यं ब्राह्मणस्य तु ।

भुक्तैर्नरेर्द्विजश्रेष्ठ देवदेवस्य शक्तिः ॥

सुमन्तुरुवाच ।

यानि तत्र महाबाहो काले मन्ति फलानि च ।

मधुराणि न तीव्राणि न चापि कटुकानि च ॥

दातव्यानि नृपश्रेष्ठ स्त्रशक्या शयने नृप ।

मधुराणि च दत्त्वा तु मनो^१वक्ष्यभतामियात् ॥

योषिञ्च कुरुशार्दूल ! भर्तुर्वक्ष्यभतामियात् ॥

तस्मात् कटुकतीव्राणि स्त्रीलिङ्गानि च वर्जयेत् ।

खर्जूरमातुलङ्गानि स्थितेन शिरसा सह ।

फलानि शयने राजन यज्ञभागह्वरस्य तु ॥

एतान्येव तु विप्रस्य गाङ्गयमहितानि च ।

द्वितीयेऽङ्गि प्रदेयानि भक्त्या शय्या च भारत ॥

वामोदानं तथा धान्यं फलदानममश्वितम ।

गाङ्गयस्य विशेषेण दानं धन्यं प्रचक्षते ॥

स्थितेन शिरसा विद्यमानेन वृन्तेनेत्यर्थः यज्ञभागह्वरो यज्ञ-

पुरुषः गाङ्गयमत्र सुवर्णम् ।

एवं करोति यः सम्यङ् नरो मामचतुष्टयम् ।
 तस्य जन्मत्रयं वीर गृहभङ्गो न जायते ॥
 मामचतुष्टयं तदत् कृष्णद्वितीयायामिति शेषः ।
 अशून्यशयनश्च स्यात्तथा धर्मार्थमाधकः^१ ॥
 भवत्यव्याहर्तेश्चर्यः पुरुषो नात्र संग्रहः ।
 नारो वा राजन् धर्मज्ञा व्रतमेतद्यथाविधि ॥
 या करोति न गोच्यामौ बन्धुवर्गस्य जायते ।
 वैधव्यं दुर्भगवश्च भर्तृत्यागश्च मत्तम ॥
 नाऽप्नोति जन्मत्रितयमेतत् चौर्त्वा महाव्रतम्^२ ।
 दत्तेषा कथिता राजन् द्वितीया तिथिरुत्तमा ॥
 यामुपोष्य नरो राजन् वृद्धिमृद्धिं श्रियं व्रजेत् ।
 अत्र फलानि दद्याच्छय्यायामभौष्टानि जगत्पतेः ॥
 इत्यनेन शय्यायां फलधारणं विवक्षितं न दानम्, अथ
 द्वितीयेऽपि प्रदेयानौत्यनेन फलदानविधानात्
 अत्र प्रतिमामं दर्शितादानमुक्तं न शय्यादानमिति कन्यान्तर-
 मेतत् फलापकर्षात् कृष्णादिश्च मामः, आचारोपष्टम्भात् ।
 इत्यशून्यशयनद्वितीयाव्रतं समाप्तम् ।

देवीपुराणे - ब्रह्मवाच-

अतः परं प्रवक्ष्यामि मन्वाभ्युदयवर्द्धनम् ।
 यत् कृत्वा जायते राजा मार्व्वभौम इहैव च ॥

मासे नभसि सम्प्राप्ते नक्काहारो जितेन्द्रियः ।
 प्रातःस्नायौ मदाध्यायौ अग्निकाव्यंपरायणः ॥
 देवीं सम्पूजयेन्नित्यं विल्व-पुन्नाग चम्पकैः ।
 धूपन्तुं गुग्गुलुं दद्यात् नैवेद्यं घृतपाचितम् ॥
 क्षौराक्षदधिभक्ष्यञ्च अथवा शाकयावकम् ।
 जपञ्च कुर्यान्मन्त्रस्य सहस्रमथवा शतम् ॥
 देव्यास्तञ्च समर्प्यत यावत् पूर्णव्रतो भवेत् ।
 पूर्णं व्रते ततो वक्ष्य कन्याचार्य्यद्विजांस्तथा ।
 भोजयेत् पूजयेच्छ्रद्धया हंस-भृ वस्त्र-गो-वृषैः ।
 अभावादथ वित्तस्य जपः कार्य्यो द्विजोत्तम ॥
 यः कुर्यान्मततं भक्त्या सोऽपि तत्तुल्यतामियात् ॥
 न च व्याधिर्जरा मृत्युर्न भय वारिमम्भवम् ।
 जायते देवोभक्तस्य अन्तं च पदमव्ययम् ॥

अत्र मन्त्रपदानि भवन्ति ।

ॐ नन्दं नन्दिनो मन्त्रार्थमाधिना नमः । मूलमन्त्रः ॐ नन्दं
 हृदयाय नमः हृदयम् । ॐ नन्दिनो गिरमे स्वाहा गिरः ।
 ॐ सर्वं नमः शिखा । ॐ अथमाधिना नमः कवचम् । ॐ नमः
 इत् फट् अस्त्रं ॐ नेत्राय नमः नेत्र । नन्दिनो उपचारहृदयम् ।

तृतीयायाञ्च पञ्चम्यां तत्तुल्यामष्टमापु च ।
 नवम्यां पौर्णमास्याञ्च एकादश्याञ्च द्वादशीम् ।
 षष्ठ्याञ्चैव विद्येगो प्रजनीया विगेषतः ॥
 नन्दासु हिश्य यां दद्याच्छ्रावणे वृषभ मितम् ।

म लभेदिष्टकामाग्निं देवीलोकञ्च शाश्वतम् ॥

नभस्ये तां ममुद्दिश्य दद्याद्वा कनकञ्च वा ।

म ब्रजेद्धूतपापस्तु नन्दालोकं तमचयम् ॥

नभस्य भाद्रे ।

आश्विने नवरात्रन्तु उपवासमथाचितैः ।

कृत्वा देवीं प्रपूज्याथ अष्टम्यामपरेऽर्हनि ॥

हेमपुष्पं मणिवस्त्रं नानाचित्रविभूषणम् ।

दानञ्च काञ्चनं देयं नन्दायै स्वर्गमिद्वये ॥

विधूतपापमंघातः सर्व्वकामभमन्वितः ।

गच्छते तन्तु वै लोकं यत्र देवी सुरारिहा ॥

वसते कल्पकोटीस्तु अपारोगणभूषितः ।

नन्दते आगतश्चात्र पृथिव्यामेकगट् भवेत् ॥

कार्तिके पूजयित्वा तु देवीं जाति-गजाङ्गयैः ।

अक्षपानं ददद्विप्रकन्यासु स्त्रीष्वपि वा ॥

श्वेतानि चैव वस्त्राणि तथा देयानि दक्षिणा ।

मुच्यते सर्व्वपापैस्तु जन्मान्तरकृतैरपि ।

इहैव जायते योगी परत्र पदमव्ययम् ॥

मार्गे च विधिवत् स्नात्वा देवीं पूज्य च कुङ्कुमैः ।

नैवेद्ये घृतपूर्णसु देयाः कन्यासु च दिजे ॥

भोजयेद्दधयेदसु वस्त्रैः कीटकुलोद्भवंतः ।

प्राप्नुयात् सर्व्वकामार्थान् सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥

पौषे देवीं समामाध्य यत्रजैः सग्निरर्चयेत् ।

नैवेद्यं शालिभक्तञ्च कन्याः सम्यूज्य दक्षयेत् ॥
 पौतवस्त्वैस्तथा गय्या देव्यै देयातिशोभना ।
 अनेन विधिना वत्स माताद्देवी प्रमौदति ॥
 ददाति कामिकान् भोगानन्ते च स्वपुरं नयेत् ।
 माघं तु पूजयेद्देवीं कन्दजस्रग्भिरादरात् ॥
 कुङ्कुमेन मदर्पणं तथा मसुपलेपिताम् ।

मदर्पणं कस्तुरीमहितेन ।

स्नापितां विधिवत्पूज्यां ततः कन्यास्तु पूजयेत् ॥
 द्विजांश्च चण्डिकाभक्तान् विधिना घृतपायसैः ।
 दक्षिणां तिलहोमञ्च यथाशक्त्वा प्रदापयेत् ॥
 विधूतपापकलिलः सर्वभोगममन्वितः ।
 विशत्रुर्वज्रपुत्रश्च जायते नरमत्तम ! ॥
 देहान्ते नन्दिनीलोकं सर्वदेवनमस्कृतम् ।
 प्रयाति नात्र मन्देहो अनेन विधिना नृप ॥
 फाल्गुने पूजयेद्देवीं स्रग्भिस्तु महकारजैः ।
 तथा नैवेद्यभक्ष्याणि शर्करा मधुना मह ॥
 भोजयेत् कन्यका विप्रान् दक्षिणा मितवामसौ ।
 अनेन जायते भोगी देवीलोकन्तु गच्छति ॥
 सम्प्राप्तिं चैत्रमासे तु देवी प्रज्याऽथ किशुकैः ।
 नैवेद्यं लडुका देयान्तथा कन्याश्च भोजयेत् ॥
 स्त्रियश्च रक्तवस्त्रैश्च दक्षितव्या यथाविधि ।
 अनेन सर्वकामार्थान् प्राप्नुयादविचारितान् ॥

देवौलोकं व्रजेदत्स यत्र भोगा निरन्तराः ॥
 वेशाखे.पूजयेद्देवीं सर्गिभर्वै कर्णिकारजैः ।
 नैवेद्यं शक्तवः खण्डं कन्या भोज्याश्च दक्षयेत् ॥
 शुभानि हेमकृत्राणि देयानि द्विजमत्तमे ।
 देवौन्तु प्रीणयेदत्स ! सर्वदेवेष्वनुत्तमाम् ॥
 ज्यैष्ठे तु शङ्करौ पूज्या रक्ताशोककुरुण्टकैः ।
 तथा देयश्च नैवेद्यं द्रुतपूर्णाश्च कन्यकाः ।
 भोजनौयास्तथा दद्याद् गोभृदानादिभिः शुभैः ॥
 जलकुम्भास्तथा देयाः सम्पूर्णा वामिताम्भसा ।
 अनेन वारुणान् भोगान् देवौ चिप्रं प्रयच्छति ॥
 आषाढे पूजयेद्देवीं पद्मेनीलोत्पलैर्दलैः ।
 नैवेद्यं शर्कराभक्तं दधिमक्तं मपायमम् ॥
 कन्या द्विजाः स्त्रियो भोज्या दक्षयेच्च तथा च तान् ।
 नानाहेमाङ्गरागाद्यै स्तिल-भूम्यश्च-मौक्तिकैः ॥
 पूज्या भगवतौ शक्त्या सर्वकामप्रसिद्धये ।
 नन्दा सुनन्दा कनका उमा दर्गा चमावतौ ॥
 गौरी योगेश्वरी श्रेता नारायणो सुतारका ।
 अम्बिकेति च नामानि श्रावणादावनुक्रमात् ॥
 ये कौत्तयन्ति उत्थाय तेन ते धौतकल्मषाः ।
 भवन्ति कुरुशार्ङ्गल पृथिव्यां धनमङ्गलाः ॥
 एतानि पार्थ मंगामे रिपुपौडासु नित्यशः ।
 स्मरंस्तरति दुर्गाणि चर्चिकेति सुरोत्तमाम् ॥

व्रतानां प्रवरं कार्यमङ्गं वा पादमेव वा ।

मामं वाथ प्रकर्त्तव्यं श्रावणादिक्रमेण त्व ॥

इति नन्दाव्रतम् ।

शिष्टाः—

सुप्तं जनाहंने कृष्णे पञ्चम्यां भवनाङ्गने ।

पूजयेन्मनसा देवीं स्नुहौ विटपमस्थितान् ॥

करवोरैः शतपत्रैः जातीपुष्पैः मचन्दनैः ।

स्थापयेद्भक्ष्यपयसा तथा शीतोदकेन च ॥

मष्टत पायसाप्रपं दद्याद्भूपञ्च गङ्गलम् ।

मनसा देवीं विषहरां स्नुहौ विजृम्भिति प्रामद्व ॥

दारस्थोभयतो लेख्या गोमयेन विषोत्ख्याः ॥

प्रजयं द्विधिवत्ताम् दाधदृष्ट्वाङ्कुरैः कुशैः

पिचुमदस्य पत्राणि स्थापयेद्भवनोदरे

स्वयञ्चापि तदश्नीयात् ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् ।

कारयेज्जागरं तस्या देव्याश्चापि महत्सवम् ॥

पिचुमदो निम्बः तदश्नीयादिति पिचुमदं भक्षयेदित्यर्थः ।

अथ च कल्पे समयप्रदीपे प्रथमस्योक्तमात्रं निर्वृत्त्या तिक्र-कटु-

रुषाद्य-मधुराणां क्रमेण भक्षणमाचरन्तीत्युक्तम् ।

ब्रह्मपुराण—

श्रावणे रोहिणीयोगे रुक्मपञ्च प्रजापति

ज्ञातस्तत्राथ पूज्योऽसौ देवस्यासौ प्रवर्त्तकः ॥

गन्धैर्माल्यैश्च नैवेद्यैस्तथा ब्राह्मणतर्पणैः ।

पूज्या गावश्च रोहिण्यस्तथा नार्यः पतिव्रताः ॥

रोहिण्यः प्रजापतिदेवताकनचत्राणि ।

भविष्ये—

श्रावण मामि पञ्चम्यां शुक्लपक्षे नराधिप ।

द्वारस्थोभयतो लेख्या गोमयेन विषोत्खणाः ॥

पूजयेद्विधिवद्वैर दधिदूष्वाङ्गरैः कुशैः^१ ।

गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणनाम्न तर्पणैः ॥

ये तस्यां पूजयन्तौह नागान्मक्तिपुरःसराः ।

न तेषां मर्पतो वीर ! भौतिर्भवति क्वचिच्चित् ॥

नागास्त—वासुकि तच्छक कालिय-मणिभद्र-ऐरावत-धृतराष्ट्र
कर्कोटक-धनञ्जयाः ।

इति सर्पभयपञ्चमोव्रतम् ।

तत्रैव भविष्यपुराणे—

सम्प्राप्तं श्रावणं मामि यः कुर्व्यान्नक्तभोजनम् ।

क्षीरयष्टिकयुक्तेन सर्व्वमलविहिते रतः ॥

पोतवर्णाञ्च गां दद्याद्भाग्ग्राय महात्मने ।

मामान्यमखिलं कुर्व्यात् प्रागक्तं यन्मया तव ॥

सुविचित्रैर्महायानैर्हम-मारमयायिभिः ।

गत्वादित्यपुरं श्रीमान् पूर्व्वीकं लभते फलम् ॥

अत्र जितेन्द्रियत्वं मत्तवादित्वं-गोधूम-गोरसपान-मग्नमौदयोप-
वाम-त्रिसन्ध्यश्राण्डिलेयमहितभान्वर्चन-नित्याधःशायित्वं सर्वभोग-
विवर्जनानि सामान्यमखिलं कुर्यादित्यनेनोच्यन्ते ।

तत्रैव उमोवाच—

मामपृष्याणि मे ब्रूहि तेषु मासेषु यत् फलम् ।

प्रजिते त्वयि देवेश तथा स्नानफलं वद ॥

श्रीमहादेव उवाच—

गृणु देवि महापुण्यं मामं पूजाफलं शुभम् ।

पृष्याणि च तथा वच्मि तथा स्नानफलं वरम् ॥

आवर्णे गुह्यपदस्य अष्टम्यां समुपोषितः ।

स्नापयेद्धृत-क्षीराभ्यां कर्णवोरैश्च प्रजयेत् ॥

कृत्वाग्निकार्यं विधिवत्तथा^१ ब्राह्मणभोजनम् ।

कन्याकर्त्तितसूत्रेण कारयित्वा पवित्रकम् ॥

कृत्वा विचित्रगन्धैस्तु कुङ्कुमागरुचन्दनैः ।

कृत्वोपवामं मग्नम्यामष्टम्यां विप्रभोजनम् ॥

आरोपयति यो भक्त्या मोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ।

पुनर्भवति वै राजा भूतले नात्र संशयः ॥

मामि भाद्रपदंष्टम्यां गुह्यपदे वरानने

स्नापयित्वा तु मां भक्त्या पयसा च धृतेन च

अपामार्गेण प्रजान्तु कृत्वा देवि! विधानतः ।

हंसयानसमारूढो मम लोकं व्रजेदिति ॥

मामि चाश्वयुजेऽष्टम्यामर्कपुष्पैस्तु योऽर्चयेत् ।
 स्नापयेद्दधिक्षीरेण कुङ्कुमेन विलेपयेत् ॥
 गैरिकं यानमारुह्य ध्वजमालाकुलं शुभम् ।
 युक्तं मयूरप्रवरैर्मम याति समं दिवम् ॥
 कार्तिकस्य तु मामस्य शुक्लाष्टम्यान्तु यो नरः ।
 स्नापयेन्मधु-क्षीराभ्यां जातोपुष्पैस्तु पूजयेत् ॥
 कानकं यानमारुह्य किङ्किणीजालमालिकम् ।
 म याति मे परं देवि गन्धर्वाप्सरसां प्रियः ॥
 मार्गशीर्षे तु वै मामे पञ्चगव्येन यो नरः ।
 स्नापयित्वा चर्चयेद्भक्त्या अर्कपुष्पैर्वरानने ॥
 ह्रस्वोपवामं सप्तम्यामष्टम्यां विधिवन्धरः ।
 तत्रैलोक्यमतिक्रम्य यत्राहं तत्र गच्छति ॥
 पौषमासे तु योऽष्टम्यां भक्त्या पूजयते नरः ।
 उन्नतकस्य पुष्पैस्तु स्नापयित्वा घृतेन च ।
 म यानं दिव्यमारुह्य पुष्पकं नाम नामतः ॥
 समाकृत्यं समासाद्य मोदते शाश्वतौः समाः ।
 माघमासे तथाष्टम्यां त्रिल्लपत्रेण योऽर्चयेत् ॥
 स्नापयित्वा तु मां भक्त्या दिव्यौमिकुरसेन तु ।
 प्रभयाऽर्कसमं यानं कान्त्याद्वयसमं तथा ।
 आरुढो मोदते नित्यं मम लोके न संशयः ।
 फाल्गुनस्य तु मामस्य गन्धतोयेन यो नरः ॥

अर्चयेद्गोणपुष्पैस्तु महेन्द्रस्यासनं लभेत्
 चेत्त्रे मामि तथा देवि पुष्पतोयेन यो नरः ॥
 स्नापयित्वा अर्चयेद्भक्त्या अर्कपुष्पैस्तु सुन्दरि ।
 बङ्गस्वर्णस्य यज्ञस्य विन्दते स फलं महत् ॥
 स यदा जायते चेह तदा पुत्राक्षभञ्जरः ।
 वैशाखे तु तथा मासे अष्टम्यां यस्तु मानवः ॥
 कर्पूरागुरुतोयेन स्नापयित्वा विधानतः ।
 अर्चयेच्छ्वेतमन्दारैरश्वमेधफलं लभेत् ॥
 गत्वा मम पुरे देवि क्रीडते च गणैः सह ।
 ज्यैष्ठे मामि तथाष्टम्यां दधिना स्नापयेत्तथा^१ ॥
 अर्चयेत् पद्मपुष्पैस्तु स गच्छेत् परमां गतिम् ।
 आषाढे यो नरोऽष्टम्यां नानातीर्णादकैर्वरैः^२ ॥
 स्नापयित्वा अर्चयेद्भक्त्या पुष्पैर्धूम्रकस्य च ।
 गन्धर्वारगयज्ञैश्च प्रज्यमानो नरो दिवि ॥
 क्रीडते च मया माद्व यावदिन्द्रास्तुर्दृश ।
 य एव वत्सरं देवि पालयेदष्टमौ व्रतम् ॥
 न तस्य पुनरावृत्तिः सत्यमेतद्भवौम्यहम् ।
 नीलकण्ठं हर शम्भुं शङ्खं भीमं महेश्वरम् ॥
 विरूपाक्षं महादेवमुग्रं त्र्यम्बकमेव हि ।
 ईश्वरञ्च शिव देवि सर्वलोकेषु प्रजितम् ।
 एतानि मम नामानि मांसंख्येतेषु कीर्तयेत् ॥

देवौपराणे—

ईश्वर उवाच—

गृण वत्स प्रवक्ष्यामि देव्याराधनमुत्तमम् ।
 कर्मयजन्तु यजानां सुकरं समहत् फलम् ॥
 माम्बल्यगौ यथा पूजा मफलेन ममाचरेत् ।
 नक्षत्रवेद्याद्युक्तो यो धर्मः कर्मफलार्थिनः ॥
 यवः सर्पिः कुशागश्च गोमूत्रं दधि गोमयम् ।
 पवित्रं विहितं तन्वे अशक्तानाञ्च भार्गव ! ॥
 देवौब्रत प्रवक्ष्यामि सर्व्वकामार्थमाधकम् ।
 श्रावणे शुक्रपक्षे तु अष्टम्यां वायुभोजनः ॥
 स्नात्वा मार्गपटो^१ भूत्वा जितक्रोधः समान्वितः ।
 देवीं मन्त्राय तोयेन पुनः क्षीरेण स्नापयेत् ॥
 ततो गुग्गुलुधूपञ्च मत्तुल्लं प्रदापयेत् ।
 ततो गन्धोदकस्नानं पुनस्तोयेन स्नापयेत् ॥
 श्रावण्डेन समालभ्य त्रिल्लपत्रैश्च प्रजयेत् ।
 पायसं दापयेद्देव्या नैवेद्यं तेन भोजयेत् ॥
 कन्या द्विजांश्च शक्त्या तु तेषां दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 कात्यायनोति चोच्चार्य्य प्रीयतां मम सर्व्वदा ॥
 आत्मनः पारणं तच्च कृत्वा प्राप्नोति भार्गव ।
 अश्वमेधफलञ्चायं देव्या लोकञ्च गच्छति ॥
 तथागत्य दमां भूमिं प्रथिव्यां जायते नृपः ।

तेन संलभते योग शिवप्राप्तिकरं परम् ॥

मासे प्रौष्ठपदे शुक्ले गोष्टङ्गाष्टहौतया ।

मृदया ह्यात्मनो ह्यङ्गमुपलिप्य त् स्नापयेत्^१ ॥

अचाष्टम्यामित्यनुषज्यते ।

[तथाचामलकैः स्नात्वा शुचिः सङ्गविवाञ्जितः ।

पूजयेद्यूथिकापुष्पैर्देवीं क्षीरेण स्नापयताम् ॥

चन्दनोदकमिश्रेण कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।]

ततः प्रपक्वेवेद्यं कर्णमोहं^२ च दापयेत् ॥

अशुभं धूपने दद्यात्तिलतेलेन दौपकान्

तेन ता भोजयेत् कन्या द्विजान् महत्तिनः मदा^३ ॥

तेन क्षीरेण सह । पाखण्डान्नावलोकेत नौचान् शाम्भवादिष्कृतान्

दक्षिणाः शक्तितो देयाः स्वस्ति वाच्यश्च सङ्गलम् ।

पारणञ्चात्मनस्तदत् मौचामणिफलं लभत् ।

तत् क्षीरम् ।

प्रयाति विष्णुलोकश्च ततो विप्रोऽभिजायते ।

धनाढ्यो महति गोत्रे वेदवेदाङ्गपारंगे ॥

पुत्रवान् धनवान् भोगौ सुखं प्राप्य शिवो भवेत् ।

शुक्लाष्टम्यामाश्रिते तु घृता स्नानं समाचरेत् ॥

ततो देवीं स्नापयेच्च दध्ना चवोदकेन च ।

आलभ्य रोचनां मर्द्धिं दध्नेत् धूपश्च वालकम् ॥

१ B उपलिप्यन्तु कारयेत् ।

२ D चिह्नितांशः पतिनः ।

३ B कर्णवेद्यं ।

४ D महत्तिवन्निज

मनस्वं मितया मिश्रं पद्मपुष्पैस्तथाञ्जयेत् ।

नस्वं नखौतिं प्रमिट्टः सुगन्धिद्रव्यभेदः ॥

नेवद्य रौहिष मांसमाजं शान्त्यकजन्तया ।

रौहिष रौहिषो हरिणविशेषः तटीय, आजं कागौयम् ॥

गोधूमविकृतान् भक्ष्यान् घृतयुक्तान् निवेदयेत् ।

तेन कन्यान्त मभोज्या द्विजांश्चापि चमापयेत् ॥

शक्तिर्नो दक्षिणा देया आत्मनस्तच्च भोजनम् ।

गोमहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥

अगो गो सुखवान् धन्यो जायते चेह मानवः ।

दृगानामानुमङ्गौर्त्त तस्या लोके महीयते ॥

कार्तिके दशमल्लभिर्मङ्गिः स्नात्वा तु भार्गव

देवौ गन्धोदकैः स्नाप्य त्रैशोरे प्रज्य लेपयेत् ॥

धूपञ्च षड्रमं देय तिलतैलेन दीपकान् ।

नेवद्य यावत्कं मर्पिः कज्याविशेष चात्मनः ॥

भोजनं स्वस्ति वाच्यत दक्षिणा प्रीयतां शिवा ।

अनेन विधिना शुक्र विद्यादानफलं लभेत् ॥

वेद-वेदाङ्गतत्वजस्तदन्तं शिवतां व्रजेत् ।

मार्गशीर्ष तथा मासि अष्टम्यां गिरिमृत्क्षया ॥

स्नात्वा देवौ ततः स्नाप्य तौर्यतोयेन भार्गव

लेपयेत् बालकैः कुष्ठैः पूजां जातो गजाङ्गयः ॥

गजाङ्गयो नागकेशरः ।

धूपं कृष्णागुरु दद्यात् घृतैर्दोषान् विबोधयेत् ।

नैवेद्यं दधिभक्तन्तु कन्यास्तेनैव भोजयेत् ॥

दक्षिणा शक्तितो देया आत्मनस्तच्च पारणम ।

तच्च दधिभक्तमेव ।

उमा मे प्रीयतां वाच्यं वाजपेयफलं लभेत् ॥

इहैव धनवान् भोगौ देहान्तं ब्रह्मणः पदम् ।

पौषाष्टम्यान्तं दूर्वाग्निः स्वात्वा शुक्रपरिष्कदः ।

जितक्रोधः स्नापयेच्च देवीं कर्पूरवारिणा ॥

विलेपयेत् कुङ्कुमेन मांसो वालक-चन्दनैः ।

धूपञ्च निर्दहेत् पुष्पैः प्रजनोया कुरुण्टकैः ॥

कशरा गृह्णेवेद्यं कन्या भोज्यास्तु तेन वै ॥

आत्मनः पारणं तच्च शक्त्वा वै भक्षयेद्द्विजान् ।

नारायणौ मदा प्रीता मम देवी प्रमौदतु ॥

कृतेन गृह्णराजेन्द्र ! भूमिदानफलं लभेत् ।

सुभगो धनमस्यन्नं परत्र शिवमाप्नुयात् ॥

माघ मासि गवां गृह्णमृद्धिः स्वात्वा तु भार्गव ।

देवी तयिन मन्त्राय तथा चौर-कृतेन च ॥

स्नापयेत् पुनस्तोत्रैर्लेपयेत् कुङ्कुमेन च ।

धूपं दीपकं दद्यात् कुन्दपुष्पैश्च प्रजयेत् ।

एतत्प्रणञ्च नैवेद्यं कन्यां विप्रांस्तु तेन वै ।

भोजयेत्तात्मनस्तच्च दक्षिणा प्रीयतां जया ॥

मर्कट्यागफलं शुक्रं लभते नात्र मंगयः

फाल्गुने मर्षपः स्वात्वा देवीनाम्ना फलाम्बुना ।

तथा दक्षुरसेनैव भूयस्तेनोदकेन च ।
 रोचनालेपने प्रजा शतपत्रिकया सह ॥
 दीपो घृतेन धूपस्तु जन्दनं नख-शर्करा ।
 नैवेद्य शाकवर्त्तिश्च भोजनं कन्यकासु च ॥
 आत्मनस्तच्च कुर्वीत दक्षिणां स्वस्ति वाचयेत् ।
 विजया सुखदा नित्यमस्तु मे चिन्तितानि च^१
 अनेन विधिना शुक राजसूयममं फलम् ।
 लभते श्रद्धया युक्तो यतो देवीमयं जगत् ॥
 चंचाष्टस्यान्तु स्नायीत मातृस्थाने सदम्बभिः ।
 देवो तौर्यजलैः स्नाया लेष्या मदविलेपनैः ॥
 धूप तुरुष्कमौशीर ह्यतिमुक्तैश्च प्रजयेत् ।
 तुरुष्क मिह्रकं अतिमुक्तैर्माधवौपुष्यैः ।
 अजिता मर्च्चकामानां प्रणाय सुवाय मे ॥
 नैवेद्य शालिभक्तञ्च शर्कराः कन्यकास्तपि ॥
 आत्मनस्तच्च वाच्यन्तु शक्तितो दक्षिणां ददत् ।
 इति वाच्यमित्यन्वयः ।

विप्रान् कन्याः ममाच्छाद्य हेमदानफलं लभेत ।
 ममाच्छाद्य वस्त्राणि परिधाप्य ।

महकारफलैः स्नानं वैशाखेस्वष्टमौष च ॥
 आत्मना देवताः स्नाप्या मांमौ-बालकवारिभिः ।
 लेपनं फलकर्परैर्धूपं पञ्चसुगन्धिकम् ॥

देव्याः पूजान्तु कुर्वीत केतव्या चम्पकेन च ।
 शर्करा चौरनैवेद्यं कन्याविप्रेषु भोजनम् ॥
 आत्मनः पारणां तच्च दक्षिणां शक्तितो ददेत् ।
 अपराजितां भवान्नें शिवानाम्ना तु वाचयेत् ॥
 प्रीयतां सर्वकालं मे ईप्सितन्तु प्रयच्छतु ।
 सर्वतीर्थाभिषेकज्ञानेन प्राप्नोति भार्गव ॥
 सूर्यलोकं ब्रजेदन्ते तत्तन्मो जायते मदा ।
 अष्टम्याञ्चैव ज्येष्ठस्य तिलैः स्वायाद्विचक्षणः ॥
 सर्वसङ्गपरित्यागी देवीं जातिफलाम्बुना ।
 स्नापयेन्नेपयेत्तेन चन्दनेन सुगन्धिना ॥
 ततो विजयपुष्पैस्तु पूजयेद्ब्रह्मन्तम ।
 नैवेद्यं शक्तवो देया शर्करा कन्यकास्त्रपि ॥
 दक्षिणा शक्तितो देया चर्चिकां स्वस्ति वाचयेत् ।
 लभते शुक्र यज्ञस्य मौचामणिममं फलम् ।
 अष्टम्याञ्च तथाषाढे निशातोयेन स्नापयेत् ॥
 ततो देवीं जलैः कुष्ठे वरदा-मधुकेन च ।
 स्नाप्य पुनस्तां कर्पूर गोचना-चन्दनाम्बुभिः ॥
 धूप चन्दन कर्पूर-वालक-मित मिद्धकैः ।
 दद्याच्छर्कराचूर्णानि शुभानि पानकानि च ॥
 दापयेत् कन्यकाभोज्यं विप्राणां ह्यात्मनस्तथा ।
 शक्तितो दक्षिणा देया महिषघ्नोति कौत्तयेत ॥
 दौपमाला हृतेनेव सर्वकामान् प्रयच्छति ।

सर्वयज्ञ-महौदान-सर्वतौर्यफलं लभेत् ॥
 एतद्भूतवरं शुक्र विष्णुना ब्रह्मणा मया ।
 जगतो हितमिच्छद्भिस्त्रीणं दर्गाव्रतं मत्तत् ॥
 भानुना ग्रहविध्वंसगमने^१ च कृतं पुरा :
 तथा देवासुरैर्यज्ञ-नाग-किन्नर-मानवैः ।
 अपारोभितया स्त्रीभिः मौभाग्यस्य विष्टद्वये ॥
 कृतं वे ग्रहशार्दूल ! ये च कुर्युर्यथाविधि ।
 श्रवणादस्य प्राप्नोति सर्वकामसुखानि च ।
 इष्टानि लभते मर्त्या वन्ध्या पुत्रं प्रसूयते ॥
 इति दर्गाव्रतम् ।

भविष्यपुराणे

सुमन्त्रुवाच—

श्रावणं मामि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
 चौरपिष्टकभक्तेन सर्वभूतहिते रतः ।
 उपवासपरो वीर नवम्यां पक्षयोर्द्वयोः ।
 पूजयेद्धिवद्भक्त्या श्रद्धया चण्डिकां नृप ! ॥
 कौमारोमिति वै नाम्ना नामतः पूजयेत् मदा ।
 कृत्वा रूष्यमयीं शक्त्या घोरां वै पापनाशिनीम् ॥
 करवीरस्य पुष्यैश्च गन्धेशागरुचन्दनैः ।
 धूपेन च महाङ्गेन मोदकैश्चापि पूजयेत् ॥

कुमारौर्भोजयेद्भक्ष्या स्त्रियो विप्रांसु शक्तिः ।

मुञ्चैत वाग्यतः पश्चाद्विल्वपत्रकृताशनः ॥

एवन्तु पूजयेद्देवीं श्रद्धया परयाऽन्वितः ।

स याति परमं स्थानं यत्र देवो गृहः स्थितः ॥

महाङ्गो धूपविशेषः ।

तथाचोक्तम्—

कर्पूरं चन्दन पुष्पमगुरु चन्दनं तथा ।

व्यजनं शर्करा कृष्णं महाङ्गं मिहकन्तथा ।

महाङ्गोऽयं सृष्टो धूपः पियो देवस्य मब्बंदा ॥

अत्र महाङ्गं मांभौ कृष्णं मरौचं । कृष्णं मरौच-लोहयोरिति
वशदग्नात् ।

अत्र च जितेन्द्रियत्व मत्युदादित्व कामक्रोधविवर्जितत्व
कालिकार्यापूजाग्निकार्यं भूमिशय्या मामान्यभगवतौस्नान-
हाप्रजाः कार्याः । अयञ्च विधिराधकं व्रत्यस्यास्य प्रक्रमात् ।

विष्णुधर्मः—

आवणे शुक्रपले त् दादृश्यां प्राप्यते नृप ।

गोप्रदानेन देवेशो यत्पूब्बं कथितं तव ।

पूब्बं कथितमिति विष्णुधर्माक्कालङ्कृतगवोदानग्रहणम् ।

तत्रैव दृष्टम्

कृतोपवामः सम्प्राप्य पञ्चगव्यं नरेश्वर ।

घृतक्षौराभिषेकञ्च कृत्वा विष्णोः समाहितः ।

समभ्यर्च्य च गोविन्दं पुष्पादिभिररिन्दम ! ।
 उदङ्मुखौमर्चयित्वा तथा गृष्टिं पयस्विनौम् ॥
 मपुत्रां वस्त्रसंवौतां सितयज्ञोपवौतिनौम् ।
 स्वर्णशृङ्गौ शुभाकारां हिरण्योपरिसंस्थिताम् ॥
 हिरण्यं वाचयित्वाग्रे ब्राह्मणायोपपादयेत् ।
 इमां त्वं प्रतिगृह्णीष्व गोविन्दः प्रीयतामिति ॥

इमां त्वं प्रतिगृह्णीष्वेत्यादि वाचयित्वा ब्राह्मणाय गौर्द्वया
 हिरण्यञ्च दक्षिणमुपपादयेदिति सम्बन्धः ।

सस्यगुच्चार्य तं विप्रं गोविन्दं नृप ! कल्पयेत् ।
 अनुव्रजेच्च गच्छन्तं पदान्यष्टौ नराधिप ॥
 अनेन विधिना धेनुं यो विप्राय प्रयच्छति ।
 गोविन्दप्रौणनाद्राजन् विष्णुलोकञ्च गच्छति ॥
 मन्नावरांस्तथा पूर्वान् मन्नात्मानञ्च मानवः ।
 मन्त्रजन्मकृतात् पापात् मोचयत्यवनौपते ॥
 पदे पदे तु यज्ञस्य गोमवस्य च मानवः ।
 फलमाप्नोति राजेन्द्र दत्तायैवं जगौ हरिः ॥
 सर्वकामप्रदा मा स्यात् सर्वकालेषु पार्थिव ।
 भवत्यघापहाराय यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥
 सर्वेषामेव पापानां कृतानामविजानताम् ।
 प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तमनुतापोपहंसितम् ॥

अथ श्रावणशुक्लैकादश्यां कृतोपवामो द्वादश्यां कृतनित्यक्रियः
 पञ्चगव्यं प्राश्य विष्णोर्धृताभिषेकं विधाय-

समाहितन्तमभ्यर्च्य उदङ्मुखौ पयस्विनौ सपुत्रां वस्त्रसम्बितां
मितयजोपवौतिनौ सुवर्णशृङ्गौ शुभाकारां हिरण्यपचार्षितं खुर
चतुष्टयां स्थापयित्वा—

इमां त्वं प्रतिगृह्णीष्व गोविन्दः प्रीयताम्—

इति ब्राह्मणं संबोध्य पठित्वा अनुवादोपनौतफलकामो
गोविन्दरूपतया ब्राह्मणं चिन्तयित्वा तस्मै दत्त्वा हिरण्यं दक्षिणां
दद्यादिति वाक्यार्थः । दत्त्वा चानुव्रजनम् ।

वराहपुराणे— द्रुपदा उवाच -

एवमेव श्रावणं तु मामि मकल्प्य दादगौम् ।

अर्चयेत्परमं देवं गन्ध-पुष्प विलेपनैः ॥

बुद्धाय पादौ ममूज्य आधरायेति वै कटिम् ।

पद्मोद्भवाय जठरमुरः सवत्सराय च ॥

सुग्रीवायेति कण्ठन्तु द्वौ भुजौ विश्वबाहव ।

प्रागवच्छस्त्राणि ममूज्य शिरो वं परमात्मने ॥

एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्याग्रे प्रव्ववद्वटम् ।

स्थापयेत्तत्र मोवणं बुद्धं कृत्वा चित्तक्षणः ॥

तमण्यवन्तु ममूज्य ब्राह्मणाय निवदयेत् ।

अनेन विधिना प्रव्व दादगौ समुपोषिता ॥

शुद्धोदनस्य बुद्धोऽभूत् स्वयं पुत्रो जनाहृतः ।

महताञ्च श्रियं प्रापः पुत्रपौत्रसमन्वितः ।

मुक्ता राज्यत्रियं मोऽथ गतिं परमिकां गतः ॥

एवमेवेत्यादिना मस्यदादशीमामान्यधर्मातिदेशः ।

इति बुद्धदादशीव्रतम् ॥

विष्णुधर्मात्तरे--

जलधेनुप्रदानेन आवण्यां स्वर्गमाप्नुयात् ।

विष्णुधर्माक्तविधिना जलधेनुमुपकल्प्य दद्यात् ॥

म च विधिः ।

जलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीतये जलशायिनः ।

जलकुम्भं द्विजश्रेष्ठाः सुवर्णरजतान्वितम् ॥

कल्पयेद्रत्नगर्भन्तु स्थापयेत्त यवोपरि ।

मर्व्वधान्नेस्तथा ग्राम्यैः समन्तादापि धारयेत् ॥

ग्राम्यमर्व्वधान्यानि परिभाषोक्तानि ।

मितवस्त्रयुगच्छन्नं दूर्वापक्षवशोभितम्

कुष्ठ-मांसौ-वचोशौर-बालकामलैर्युतम् ॥

प्रियङ्गुं पद्ममदितं मितयज्ञोपवीतिनम् ।

मच्छत्रोपानहश्चैव मोष्णौषं परिकल्पयेत् ॥

तिलपात्रैर्युतं कृत्वा हिरण्येभ्यश्चतुर्दिशम् ।

दध्नीदन्नयुतेनाथ पात्रेण स्युगितं मुखं ॥

कल्पयेद्देवमेवन्तु वारिधानौन्तु वत्सकम् ।

उपोषितः समभ्यर्च्य देवेशं जलशायिनम् ॥

पुष्पधूपोपहारैश्च यथाविभवमादृतः ।

अहतामुपवीताय दद्याद्विप्राय भक्तिमान् ॥
जलगायी जगद्योनिः प्रीयताम्यम केशवः ।
दति चोच्चार्य तां दद्यात् प्रीणयेत् द्विजः स्यतौम्^१ ॥
अहोरात्रोषितो दद्याद्यथाविधि मयेरितम् ।
अपकास्त्राग्निनां देयमहोरात्रमतः परम् ॥

अपकास्त्राग्निनामनग्निपक्वभोजनाम् ।

अनेन विधिना दद्याज्जलधनं द्विजोत्तमाः ।
सर्वान् कामानवाप्नोति लोकानाप्नोति शाश्वतान् ॥
मोक्षमाप्नोति पापेभ्यः सर्वेभ्यः स तथा नरः ।
मौभागं महदाप्नोति रूपम् परम तदा ॥
पुरुषः स यदा याति यस्य यस्य च दर्शनम् ।
करोति परमाह्लाद तस्य तस्य द्विजोत्तमाः ॥
नित्याभितप्तो भवति तथैव च निरामयः ।
सर्वबाधाप्रशमनं प्राप्नोति गतकल्मषः ॥
वारुणं लोकमाप्नोति सहृदत्वा द्विजोत्तमाः ।
दत्त्वा तामसहृदिप्रा लोकमाप्नोति वैष्णवम् ॥

आह्लादहेतोः परम पवित्रम्
दानं मयेदं कथितं द्विजेन्द्राः ।
धन्य यशस्य दृग्गितापहारि
कामप्रद लोकहितं प्रशस्तम् ॥

उपोष्यापरदिने जलकुम्भमयीं मुक्तोपकरणसहितां जलधेनं
तत्पार्श्वे तच्चतुर्थभाग जलभृतवारिधानौमयमुक्तोपकरणसहितं वस्त्र
स्थापयित्वा वासुदेवं यथाग्रन्थपचारैः “ ॐ जलशायिने नमः ” इति
मन्युज्य ब्राह्मणायाश्चिताय वराम्बरधरायाश्चितां ॐ जलमयी-
मित्यादि मन्त्रं पठित्वा विष्णुधर्माक्षजलधेनुं दानफलप्राप्तिकामः—

धेनुं चतुर्थ्यां जलभृतवारिधानौमय सुवर्णरजतान्वित रत्नगर्भं
यवस्थं ग्राम्य-मर्व्वधान्यपरिवारितमितवस्त्रयुगच्छन्नां दूर्वापक्षव
शोभितां कुष्ठमांभौ सुरोगीर वालकामलक-प्रियङ्गुपत्रसहितां
मितयज्ञोपवौतिनीं मन्त्रोपानत्कां मोक्षौषां महिरण्यतिलपात्र-
चतुष्टययुतां दध्णोदनयुतपात्रस्यगितमुखीं जलधेनुं दद्यात् ।
प्रतिग्रहीता जलशायी केशवः प्रीयतामिति वदेत् ।

ततो यजमानोऽपक्वान्नाशो तद्धिनं नियतो नयेत् ।

इति जलधेनुदानम् ।

ब्रह्मपुराणे—

आवण्यां आवणं चैव प्रव्यं ह्यगिरा हरिः ।

जगाद मामवेदन्, मर्व्वार्किल्विषभाशनम् ॥

मिन्धुर्नदीं वितस्तायां प्रविष्टा तत्र च व ह्नि ।

अतोऽथे आवणे तत्र स्नानं मर्व्वार्थमिद्विदम् ॥

आवणे तत्र इति सामानाधिकरण्यं न तु नदीपरत्वं तत्परत्वे

“मर्व्वा नद्यो रजस्तलाः” इति बाधमापेक्षत्वापत्तेः

ज्ञानन्तु यत्र तत्राहचिमशुद्धजले सिन्धुर्नदीत्यादेस्तिथि-
स्तावकत्वात् ।

कृत्वा सम्पूजयेद्विष्णुं शङ्ख-चक्र-गदाधरम् ।

श्रोतव्यान्यथ मामानि पूज्या विप्राश्च सर्व्वदा ॥

क्रौडितव्यश्च भोक्तव्यं तदेव स्वजनैः सह ।

जलक्रौडा च कर्त्तव्या नाराभिर्भर्त्तृलब्धये ॥

विष्णुः—

आवण्यां अवणायुक्तायां जलधेनुं मास्त्रां तामोयुगच्छन्नां
दत्त्वा स्वर्गलोकमवाप्नोति ।

वमिष्ठः—

आवण्यग्रहायणोरष्टकासु च पितृभ्यो दद्यात् ।

याज्ञवल्क्यः—

अध्यायानामुपाकर्म्म आवण्यां अवणेन वा ।

हस्तेनौषधिभावे वा पञ्चम्यां आवणस्य तु ॥

पौषमामस्य रोहिण्यमष्टकायामथापि वा ।

जलान्ते क्रन्दमां^१ कुर्य्यत्सर्गे विधिवद्वहिः ॥

अधीयन्ते इत्यध्याया वेदाः, तेषां संस्कारकमुपाकर्म्माख्यं कर्म्म
आवण्यां पञ्चम्यां हस्तेन वेत्यन्वयः, ओषधिभावे ग्रन्थसम्पत्तौ ।

अत्र यद्यपि तुल्यवद्विकल्पो भाति तथापि तदभयविहित
नक्षत्रालाभे केवला पञ्चदशेवादर्त्तव्या केवलाया अपि तस्या ऋष्य-
नरेण विहितत्वात् ।

तथाहि वमिष्ठः—

अथातः स्वाध्यायकर्म आवण्यां पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां वा
अग्निमुपममाधयेत्यादि । पञ्चमौत्कृकोपाधियुतेवादर्णौया तस्याः
केवलायाः केनाप्यनभिधानात् ।

पौषमामस्येत्यादिना उत्सर्गविधिः अत्र च कालविकल्पः
ग्राखिभेदेन व्यवस्थितः ।

विष्णुः उत्सर्गोपाकर्माणोर्मध्ये वेदाङ्गाध्ययनं कुर्यात् ।

मनुः -

आवण्यां प्रौष्ठपद्यां वा उपाकृत्य यथाविधि ।

युक्तश्चन्द्रांस्यधीषीत मामान बिप्रोऽर्द्धपञ्चमान् ॥

पुण्ये तु कन्दमां कुर्याद्वह्निर्गुह्यमर्जनं द्विजः ।

माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्निं प्रथमेऽहनि ॥

यथागास्त्रं तु कृत्वैवमुत्सर्गे कन्दमां वह्निः ।

विश्वमेत्यक्षिणौ रात्रि यदाथेकमहर्निशम् ।

अत ऊर्द्धञ्च कन्दामि शुक्लेषु नियतः पठेत् ।

वेदाङ्गानि तु मर्वाणि कृष्णपक्षे तु मंपठेत् ॥

हारीतः—

अर्द्धपञ्चमान् मामानधीत्योत्सृजति पञ्चाङ्गे षष्ठं वा अहमन-
ध्यायः पञ्चरात्रमेकेषां, उपाकृत्य प्रतिपद्यधीषीत अनध्यायं
वर्जयेदिति ।

पक्षिणौ वर्त्तमानागम्यहर्युक्ता रात्रिः ।

एवञ्चोत्सर्गानन्तरं पक्षिणौ रात्रिमेकाहोरात्रं वा कृष्णपक्षादि-

कञ्च वर्जयित्वा उपाकरणाख्यकर्म्मपर्यन्त पूर्वाधीतवेदाभ्यसनं
नत्वपूर्वाध्ययनं कार्य्यमुत्सर्गानन्तरमुपाकर्म्मपर्यन्तमष्टस्यादिवर्जनम् ।
वेदाध्ययनसमय इति तात्पर्य्यार्थः ।

उपाकरणस्याध्ययनाङ्गत्वेऽपि गृहस्थकर्त्तव्यतायामाचारः प्रमा-
णम् । उपाकर्म्मात्सर्गौ तु स्मृतिकारैरेव विवेचितौ ।

यम—

कात्तिकस्य तमिस्रे तु मध्यासु नवमेऽहनि
अहोरात्रोषितः स्नात्वा धर्म्मराजाय भोजयेत्
विधिवद्ब्राह्मणान् भक्त्या स्वर्गलोके महौयते ॥

दत्यनन्तरम्—

श्रावण्यां पौर्णमास्यां वा सांप्रवामो जितेन्द्रियः
नदीं समुद्रगां प्राप्य तिलभक्षोऽथवा पुनः ॥
प्राणायामगतं कृत्वा मुच्यते भस्वपातकैः ।
गायत्र्यष्टमहस्रन्तु जप्त्वा मुच्येत वा पुनः ॥
गायत्र्यष्टमहस्रन्तु तिलैर्देत्वा तदा द्विजः ।
मुच्यते पातकैः सर्वैर्यदि न ब्रह्महा भवेत् ॥

मत्स्यपुराण—

श्रावण्यान्तु बलि कार्य्यः सर्पाणां मन्त्रप्रवृत्तः ।
शयनारोहणञ्चैव कार्य्यं सुखमभीप्सवा ॥

अत्र शयनं पक्ष्मगाना माग्याञ्चोत्थानमथ वाच्यम् ।

तथा—

श्वेतकल्पप्रसङ्गेन धर्म्मान् वायुरिहाव्रवीत्

यत्र तद्वायवीयं स्याद्रुद्रमाहात्म्यसंयुतम्
 चतुर्विंशतिमाहस्यं पुराणं तदिहोच्यते ॥
 आवण्यां आवणे मामि गुडधेनुममन्वितम् ।
 यो दद्यादधिमंयुक्तं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
 शिवलोके स प्रतात्मा कल्पमेकं वसेन्नरः ॥

महामांस्त्रिविग्रहिकठकुर श्रीवैश्वेश्वरात्मज मांस्त्रिविग्रहिक
 ठकुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे आवण्णतरङ्गः ॥

अथ भाद्रकृत्यम् ।

तत्र वामनपुराण—

मामि भाद्रपदे दद्यात् पायसं दधिमर्षिषा ।
 हृषीकेशप्रौणनार्थं लवणं मगुडौदनम् ॥

ग्रहणकमधिकृत्य देवौपुराण—

भाद्रपदे च गण्डकौ पुण्येत्यधिकारः ।

स्कन्दपुराण—

यस्तु भाद्रपदे मामि एकभक्त समाचरेत् ।
 स तेन कर्मणा देवो धनवानभिजायते ॥

श्रीमहाभारते—

प्रौष्ठपद्यन्तु यो मामसेकाहारो भवेन्नरः ।
 गवाक्षं स्फौतमचलमैश्वर्यं प्रतिपद्यते ॥

भविष्यपुराणे

कृत्वा भाद्रपदे मामि व्योमशालिमयं नृप ।

वितानध्वजवस्त्राद्यं नानामान्यविभूषितम् ॥

निशाकरकरप्रख्यैर्महायानैः सुशोभनैः । .

वर्षकोटिमहामाणि सूर्यलोके महौयते ॥

अत्र सूर्याय निवेदयेदिति श्रावणोक्तमनुषज्यते ।

सम्प्राप्य विविधान् भोगान् सर्वानृद्ध^१फलास्तथा ।

क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं बिन्दते पतिम् ॥

अत्र सामव्यापकैकभक्तादि-माधारणकृत्यानि कार्तिकोक्त-
हामव्रतेऽनुसन्धेयानि ।

इति कामव्रतम् ।

तथा—

वौर भाद्रपदे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

ऊतशेषं हविर्दद्यात् वृचमलमुपाश्रितः ॥

स्वप्यादायतने रात्रौ मन्त्रभृतानुकम्पकः ।

दद्याद्वा तर्क्षणे वौर भास्कराय महात्मने ।

निशाकरकरप्रख्यैः बद्धं वेदूर्यचित्रितं ।

चक्रवाकममायुक्तेर्विमानैः सर्वकामिकैः ॥

गत्वादित्यपुर रम्यं मसुरामरवन्दितम् ।

मोटते स महायानैर्यावदाहृतमंश्वरम् ॥

अत्रापि पौषवक्ष्यमाणं भविष्यपुराणोक्तं सामव्यापि नक्तव्रतं
माधारणोभयमप्रम्युपवामादिकृत्यानि बोद्धव्यानि ।

विष्णुधर्मात्तरे

कौर्त्तिदं सुमहत् फलमित्यधिकृत्य—

पौष्टपद्ये तथा मामे प्रदानात् फाणितस्य च ।

फाणितं खण्डमरुकोति प्रमिद्धमिति दानमागरः

देवलः

अयुग्मास्तिथयः सर्व्वा युग्माभ्यः परिपूजिताः

कालतः पूजितौ मामौ माघ-प्रौष्ठपदौ तथा ॥

'पक्षयोः शुक्रपक्षश्च शुक्रतः परिपूजितः ।

भविष्य सुमन्तुवाच—

नरो भाद्रपदे मामि थः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

भुञ्जानः पाथम वीर कालशाकञ्च अद्रुया ॥

उपवामपरो नित्यं नवम्यां पक्षयोर्द्वयोः

पूजयेद्द्वेषावौ भक्त्या शङ्खचक्रामिधारिणौम् ॥

जातौपुष्यैर्गहाबाहोः गन्धः श्रीखण्डमिश्रितः ।

श्रीखण्डाग्निरुपरः भिक्षुकेन च धूपयेत् ॥

नैवेद्यं घृतसंप्रणं तथा शक्त्या निवेदयेत् ।

मामेन प्रीणनं तस्यास्ततः प्रज्याश्च कन्यकाः ।

गोशुक्रप्राण्य विधित् ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

प्रोणयित्वा द्विजान् भक्त्या योषितश्च नराधिप ॥

य एव पूजयेद्भक्त्या वैष्णव स्तत नरः ।

विमानवरमारुढो विष्णुलोके महोयते ॥

गोशकृत् गोमयम् । इत्युभयनवमौव्रते सामव्याप्यैकभक्ता-
दिकं पौरुषमुन्नेयम् ।

ब्रह्मपुराण—

अथ भाद्रपदे मामि कृष्णाष्टम्यां कलौ युगं ।
अष्टाविंशतिमे जातः कृष्णोऽमौ देवकीसुतः ॥
भारावतारणार्थाय क्षत्रियाणां क्षयाय च ।
तस्मात् स तत्र समूज्यो यशोदा देवकी तथा ॥
गन्धैर्मान्यैस्तथा धूपैर्यवगोधूममम्भवेः ।
मगोरमैर्भक्ष्यभोज्यैः फलेभ्य विविधैरपि ।
रात्रौ प्रजागरः कार्य्या नृत्यगौतममाकुलः ॥
अरुणोदयवेलायां नवम्याञ्च ततः स्त्रियः ।
रक्तवस्त्रावृताः सर्वाः पुष्पमान्यैरलङ्कृताः ।
नयन्ति प्रतिमां क्षिप्वा महाविभवमम्भवाः ॥

एषां प्रतिमाः कृष्ण यशोदा-देवकीप्रतिमाः ।
नदीतौर शुभं रम्य विविक्वा वा महत्सरः ।
तत्र स्नानं प्रकुर्वन्त स्नापयन्ति च तान्ततः ॥
ताः प्रतिमाः ।

ततः प्रविश्य च गृहं यवाक्ष भुञ्जते च ताः ।
ताः स्त्रियः ।

युक्तमिचुविकारैश्च मध्वाज्य-मरौचेः सह ॥

स्त्रीपुंसमामान्याधिकारमेवेदं कृष्णादिपूजनं तत्र मङ्गोक्त-
विरहात् । प्रतिमानयनादेरङ्गस्य स्त्रीकर्तृकत्वाभावेऽपि मामा-
न्याधिकारे बाधाभावात् ।

इयञ्चाष्टमौ रोहिणीनक्षत्रमनपेक्ष्यैव फलप्रदा बोद्धव्या रोहिणी
योगाश्रुतेः ।

भविष्यपुराणे—

रोहिणी च यदा कृष्णपक्षेऽष्टम्यां द्विजोत्तम ।
जयन्तौ नाम मा प्रोक्ता मर्व्वपापहरा तिथिः ॥
यद्वान्ये यच्च कौमारे यौवने बार्हणेऽपि यत् ।
मप्रजन्महत पापं स्वल्पं वा यदि वा वज्र ॥
तत् क्षालयति भूतेश तस्यामभ्यर्च्य भक्तिः ।
होम जप्यादि दानानां फलञ्च शतमस्मितम् ॥
मम्यप्रोति न मन्देहो यच्चान्यन्मनसेषितम् ।
उपवामस्य तत्रोक्तो महापातकनाशनः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे भूतेगमिति स्थाने गोविन्दमिति पाठः ।
भाद्रकृष्णे प्रायश इयं रोहिण्यष्टमौ भवति अन्यत्रापि यदा लभ्यते
तदा पुण्यैव विशेषानभिधानात् ।

अत्र देवीपुराणे—द्वयाः प्रथमपूजायां भाद्रकृत्यानन्तरम्

अष्टम्यां रोहिणीयोगे भोपत्रामस्तु पूजयेत् ।

विष्णुलोकमवाप्नोति सर्व्वकामममृद्धिदम् ॥

गौड़ोयनिबन्धे—

अर्द्धरात्रिके रोहिण्यष्टम्योर्योगो रोहिण्यष्टमौ नाम पुण्यतमः

कालः । अत्र चोपवास जागर-विष्णुपूजादि प्रशस्तं तिथि-नक्षत्र-योगान्ते पारणमित्युक्तम् ॥

अथ रथयात्रा ।

भविष्यपुराणे—शतानौक उवाच ।

रथयात्रा कथं कार्या कस्मिन् काले तिथौ तथा
दर्गाया दिजगार्दूल कश्चात्र विधिरुच्यते ॥

सुमन्तुर्वाच ।

मामि भाद्रपदे देव्याः कृष्णपक्षे स्वशक्तिः ।
कर्त्तव्या मा ततो यात्रा दर्गायाः श्रद्धयावितैः ॥
शस्तदारुमयं कृत्वा रथं दृढपरिष्कृतम् ।
नानारूपगणाकीर्णं सुदृढं दृढरूपकम् ॥
मिहध्वजपताकाढ्यं श्वेतच्छत्रोपशोभितम् ।
मयूरपत्रघण्टाढ्यं नानाशोभाभिरावृतम् ॥
'नाना सुगन्धपुष्पाढ्यं नानाचामरभूषितम् ।
अधिवासयेद्रथं देव्या अष्टम्यां विधिवन्नृप ॥
कृत्वाम्निकार्यं विधिवत् प्रजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
पुत्रकांश्च यथाशक्या मातरश्च तथा नृप ॥
नवम्यां भोजयित्वा तु ब्राह्मणान् विधिवत्पुनः ।
रथमारोह्येद्दुर्गां शाण्डिलेयं प्रपूज्य च ।

शिष्टश्चास्याः पञ्चशिखं वामतः परिकल्पयेत् ॥

अस्या वामत इत्यन्वयः ।

शङ्ख-तूर्य्य-निनादैश्च भेरीपणवनिस्वनैः ।

ब्राह्मणानान्तु घोषैश्च शुभैः प्रेक्षणकैस्तथा ॥

नृत्यमानैः पुत्रकैश्च पूज्यमाना दिने दिने ।

तिष्ठेद्भगवतौ दर्गा रथारूढा महामते ! ॥

यावन्महानवम्यन्त नवम्याञ्चालयेन्नृप ।

अष्टम्यां भोजनं दत्वा ब्राह्मणानां महीपते ॥

दत्वा च शक्त्या राजेन्द्र दौनान्धरूपणेषु च ।

पुत्रकेषु च विशेषेण कृत्वा च विधिवद्बलिम्

महानवम्यां भ्रामयेद्रथारूढां त्रिशुलिनीम् ॥

ममेन वर्त्मना वीर यन्नतो भ्रामयेद्रथम् ।

ब्राह्मणैः सोपवामैश्च भक्तिनमैर्दिजोत्तम ॥

मञ्जान्ध सर्वतो यन्ता रथञ्चाश्वैः सुशीलिभिः ।

वृषभैर्वा सुर्बालिभिर्नगरस्यान्ततो नृप ॥

भ्रामयेद्वै पुरं रम्यं विधिवत्तां प्रदक्षिणम् ।

विधिनानेन ते वञ्च्य ममामात् कुरुनन्दन ! ॥

नानाविधं बलिं वीर भक्त्या मांसममन्वितम् ।

खड्गहस्तो गृह्येत्वा वै क्षिपेत् पूर्वदिशामुखे ॥

नृत्यमानैर्वीरवर्गैर्वृतो नानायुधोद्यतैः ।

खड्गैर्विक्रोषैः कौरव्य ! पट्टिगैश्च छष्टिभिस्तथा ॥

वाणैश्च भिन्दिपालैश्च तथान्यैरायुधैर्नृप ।

तथा वाद्यस्वनैर्वीर नृत्यमानैश्च रूपकैः ॥
 एवं बलिं विनिःक्षिप्य पुरे याति रथो नृप ।
 ब्रह्माणो पृष्ठतस्तस्यास्ततो माहेश्वरौ नृप ॥
 वाराहौ वैष्णवौ मैहौ कौमारौ बज्रिणौ तथा ।
 एताः पुरो रथारूढा गच्छन्ति प्रथमं विभो ॥
 नानाविधैः प्रेक्षणकैः शङ्खनाद्यस्वनेः शुभैः ।
 ततो भगवतौ देवौ पूज्यमाना द्विजोत्तमैः ॥
 प्रथमं बह्वृचैर्वीर ततो वाजमनेयकैः ।
 मामगैश्च ततो वीर ! विप्रेराशर्व्वणैस्ततः ॥
 ततो राजा जनैश्चान्यैः सर्व्वैर्नगरवासिभिः ।
 पूर्व्वद्वारं समामाद्य पूज्यमाना चतुष्पथं ॥
 तिष्ठेदेकदिनं राजन् ततो गच्छन्त दक्षिणाम् ।
 दिनमेकञ्च तत्रापि तिष्ठेद्राजन् प्रपूजिता ॥
 तस्माद्गच्छेत् पश्चिमाञ्च दिनमेकञ्च तिष्ठति ।
 पूज्यमाना धान्ययवैस्तस्माद्गच्छेत्तथोत्तराम् ।
 तत्रापि पूज्यते शूद्रेर्विधिवत् कुक्षनन्दन ॥
 शूद्रमारोपयेद्यस्तु रथ देव्याः नगाधिप ।
 स गच्छन्द्रौरवं नाम नरक नाथ मंगयः ।
 यः कुर्यात्पर्व्वकालेषु महायात्राप्रवर्त्तनम् ॥
 दुर्गाया रथयात्रायां नगरान्तपरिभ्रमे ।
 महाचित्रध्वजैः शुभ्रैः किङ्किणैरवकान्वितैः ॥
 वितानध्वजमालाभिर्घण्टाचामरभूषणैः ।

शङ्खभेर्यादिमिलित-गौतवाद्यादिमङ्गलैः^१ ॥
 लेप्यदारुमथैर्यन्त्रैर्मातरचोगणादिभिः ।
 उदकाग्नेयमन्त्रैश्च वज्रासुर्यैरनेकशः ॥
 स्त्रीदोलाचक्रयन्त्रैश्च राजदामौषु शोभितम् ।
 उद्यानस्नानपानाद्यैर्महासुर्य्यसमायुतम् ॥
 महाजनसमाकीर्णं यथाविभवविस्तरैः ।
 स सर्व्वदानपुण्यानि सर्व्वयज्ञफलानि च ॥
 लब्ध्वा नरवरः श्रीमान् दुर्गायाचाप्रवर्त्तनात् ॥
 ब्रह्मलोके महाभागो मोदते देववत् मदा ।
 भ्रामयन्ति रथं ये वै नराः भक्तिसमान्विताः ॥
 पृष्ठतः पुरतश्चैव ये च भक्ता भ्रमन्ति वै ।
 कुर्व्वन्तो यात्रां दुर्गायास्ते यान्ति परमं पदम् ॥
 नृत्यमाना विशेषेण गायमाना विशेषतः ।
 ये पश्यन्ति नरा भक्त्या ते यान्ति परमाङ्गतिम् ॥
 तिष्ठमानां रथे देवौ यो नमस्कुरुते नृप ।
 मुच्यते स नरः पापैर्वाजपेयश्च बिन्दति ॥
 कृत्वा प्रदक्षिण यस्तु प्रणमेद्देवनौङ्गतः ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः स याति त्रिदिवालयम् ॥
 चन्दनागुरुकर्पूरैः कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।
 योऽम्बिकां रथमाकृष्टां सोऽश्वमेधमवाप्नुयात् ॥

नानापुष्परजोभिश्च यथा देवीं ममर्चयेत् ।

सेह कामानवाप्याय्यान् त्रिष्णुलोके भक्षीयते ॥

सह म इहेति पदभेदः, सष राजा युधिष्ठिर इतिवत्

नानाविधेर्भक्ष्यभोज्यैर्यस्तु पूजयतेऽम्बिकाम् ।

सोऽश्वमेधफलं विन्देद्ब्रह्मलोकश्च गच्छति ॥

नानाविधैः प्रेक्षणकैः दृगायाः पुरतो नृप ।

प्रजागरन्त यः कुर्यात् ब्रह्मलोके भक्षीयते ॥

ये वहन्ति नरा दृगां श्रद्धया परमान्विताः ।

तेऽश्वमेधफल प्राप्य त्रिष्णुलोकं व्रजन्ति हि ॥

नानाविधैः प्रेक्षणकैर्ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ।

यात्रां कुर्वन्ति ये भक्ष्या दृगायाः कुरुनन्दन ॥

गोदानैः स्वर्णदानैश्च पात्रकानाञ्च तर्पणैः ।

ते प्राप्य विविधान् भोगान् गच्छन्ति परमं पदम् ॥

भङ्गं कुर्वन्ति ये मृदा यात्रायाः पुरुषाधमाः ।

गच्छन्ति नरकं घोरं ब्रह्महत्याममन्विताः ॥

तस्मात् प्रयत्नतः कार्या यात्रा भक्तिममन्वितैः ।

सहस्राजगिरोभिस्तु नानार्चनममन्विता ॥

इत्थं भ्राम्य रथं देव्याः स्वस्थानन्त ततो नयन्

तत्राप्येकं दिनं दृगां तिष्ठत्वा तु मक्षीयते ॥

अपराधे ततः स्नात्वा चतुर्दश्यां मक्षीयते ।

कृत्वा नौराजनं राजस्ततो गर्भगृहं निशेत् ॥

पौर्णमास्यान्ततः कुर्याद्देव्याः प्रीत्या महं नृप ।
नानाविधैर्भक्ष्य-भोज्यैस्तथा प्रेक्षणकैः शुभैः ॥

इति दुर्गादेव्या रथयात्रा ।

ब्रह्मपुराणे—

युगाद्येषु युगान्तेषु आद्धमचयमुच्यते ।

इत्युपक्रम्य—

अथ भाद्रपदे कृष्णचतुर्दश्याञ्च दापरम् ।

उक्त रथयात्रायां युगादिव्यवस्थायाञ्च मामपरिस्थित्युक्तन्यायात्
शुक्लादिमामक्रमेण कृष्णपक्षो बोद्धव्यः ।

तथा—

सूर्यस्य सिंहसंक्रान्तामन्तः कृतयुगस्य च ।

गोतमः—

अथ प्रौष्ठपदं मामि तिष्ययुक्ते च संस्थिताः ।

कन्दोगा मिलिताः कुय्युः प्रातरौत्सर्गिकौः क्रियाः ॥

तिष्यः पुष्यनक्षत्रम् ।

ततः प्रभृति सर्व्वेषां कन्दमां समुदौरणम् ।

हस्तेन यावत् संयुक्तमुपाकरणवामरम् ॥

कर्षप्रदीपे—

अष्टौषां मिथ्यमानानामन्तरालं समाश्रिताः ।

संपिवेयुः शरीरेण पर्षन्मृकजलकटाः ॥

विद्यादीन् ब्राह्मणः कामान् पुत्रादीन् नार्थ्यपि ध्रुवम् ।

आमुष्मिकान्यपि सुखान्याप्नुवन्नात्र भंगयः ॥

मिथ्यमानानां तर्कमाणानां पर्षन्मृकजलकटाः तर्पणकर्तृगण-
मुक्तजलविन्दून् । ब्राह्मण इत्युपलक्षणं य इत्यनेन सर्व्वधि-
कारिकथनात् । अतएव ऋषितर्पणानधिकारिणामप्यत्राधिकारः,
एतच्च नार्थ्यपि इत्यनेन व्यक्तम् ।

अत्र गार्ग्यः—

शुक्लपक्षे च हस्तायामुपाकर्मापराह्निकम् ।

तद्भयमपि ग्रामाद्वहिः प्राच्यामुदीच्यां वा नाभ्यर्द्धजले स्नात्वा
कर्त्तव्यमध्ययनाङ्गत्वेऽप्यस्याचारात् स्वातन्त्र्यमपि ।

भाद्रमुपक्रम्य ब्रह्मपुराणे—

अमावस्यायां पित्र्ये तु नक्षत्रे मति संयुताः ।

मग्न प्रकाराः पितरो जाताः कमलभम्भवात् ॥

तेभ्यः पूजा तु कर्त्तव्या तत्र सर्व्वात्मना बुधैः ।

पिण्डो दैत्यस्तथाष्टाङ्गः श्राद्ध कार्य्यं सुमन्यदा ॥

इमामेवामावस्यां श्रावणोयां पुरस्कृत्य शुक्लादिमाभरौत्याह
मरौचिः—

मासे नभस्यमावस्या तस्यां दर्भचयो मतः ।

अयातयामास्ते दर्भा त्रिनिथोज्याः पुनः पुनः ॥

मत्स्यपुराणे ईश्वर उवाच—

शृणुस्वावहिता देवि तथैवानन्तपुण्यकृत् ।

नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तमम् ॥

नभस्ये वायुवैशाखे पुण्ये मार्गशिरस्य च ।
 शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नातः मन् गौरमर्षपे ॥
 गोरोचनं मगोमूत्रमुष्णं गोशृङ्गतं तथा ।
 दधि-चन्दनसंस्मृतं ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥
 मौभाग्यारोग्यकृद्यस्मात् मदा च ललिताप्रियम् ।
 पतिपक्षं तृतीयासु पुमानापोतवाममौ ॥
 धारयेद्य रक्तानि नारौ चेत् पतिमंयुता ।
 विधवा धातुरक्तानि कुमारौ शुक्लवाममौ ॥
 देव्यर्चां पञ्चगव्येन ततः चौर्येण केवलम् ।
 स्नापयेन्मधुना तदत् पुष्पगन्धोदकेन तु ॥
 प्रजयेच्छुक्लपुष्पैश्च फलेनानाविधैरपि ।
 धान्यकाजाजि^१ लवणं गुडचौरघृतान्वितैः ॥
 शुक्लाक्षततिलैरर्चां ततो देव्याः मदार्चयेत् ।
 अर्चां प्रतिमां शुक्लाक्षताः मिततण्डुलाः ।
 पादाद्यभ्यर्चनं कुर्व्यात् प्रतिपक्षं वरानने ॥
 वरदायै नमः पादौ तथा शल्की नमः श्रिये^२ ।
 अशोकायै नमो जङ्गे पार्वत्यै जानुनी तथा ॥
 उरु मङ्गलकारिण्यै वामदेव्ये तथा कटिम् ।
 पद्मोदरायै जठरसुरः कामश्रिये नमः ॥
 करौ मौभाग्यदायिन्यै बाहू हरमुखश्रिये ।

१ D सुस्नात - ।

२ BD दवीन् ।

३ A—जार्ति ।

४ A श्रिय ।

सुख दर्पणवामिन्यै स्मरदायै स्मितं नमः ॥
 गौर्यै नमस्तथा नामामुत्पलायै च लोचने
 तुष्ट्य ललाटमलकान् कात्यायन्यै नमस्तथा ॥
 नमो गौर्यै नमः पुष्ट्य नमः कान्त्य नमः श्रियै ।
 रम्भायै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः ॥
 एवं सम्पूज्य विधिवदग्रतः पद्ममालिखेत् ।
 पत्रैर्दादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ॥
 पूर्व्वेण विन्यसेद्गौरौ मपणाञ्च ततः परम् ।
 भवानौ दक्षिणे तदद्ग्राणाञ्च ततः परम् ॥
 विन्यसेत् पश्चिमे मौम्यां मदा मदनवामिनौम् ।
 वायव्ये पाटलासुग्रासुत्तरेण ततोऽप्युग्राम् ॥
 मध्ये यथास्वमाग्रासु मङ्गलां कुमुदां मतीम् ।
 भद्राञ्च मध्ये संस्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि ॥
 कुसुमैरक्षताभिर्वा नमस्कारेण विन्यसेत् ।
 अक्षताभिस्तण्डुलैः । अक्षता यवा इति पारिजातः ।
 गौत-मङ्गलघोषञ्च कारयित्वा सुवामिनौम् ॥
 पूजयेद्भक्तवामोभौ रक्तमान्द्यानुलेपनैः ।
 मिन्दूरं स्नानपूर्णञ्च तामां शिरसि पातयेत् ॥
 स्नानपूर्णं स्नानीयद्रव्यपूर्णं कुङ्कुमम्
 मिन्दूर-कुङ्कुमस्नानमतीवेषं यतस्ततः ॥

तस्योपदेशागमपि पूजयेत् यत्नतो गुरुम् ।

न पूज्यते गुरुं च नरैस्तत्राफलाः क्रियाः ॥

नभस्य पूजयेद्गौरौमुत्पलेरमितेः मदा ।

बन्धुजीवैराश्वयुज्यां कार्तिके शतपत्रकैः ॥

आश्वयुज्यामाश्विनतृतीयायां प्रकरणात् ॥

जातोपुष्ये मार्गशीर्षे पौषे पौतैः कुङ्कुमैः ।

कुन्दपुष्पैः सुवर्णाद्यैर्दर्वौ माघे तु पूजयेत् ॥

सिन्दुवारेण जात्या वा फाल्गुनेऽप्यर्चयेद्दमाम् ।

चैत्रे तु मल्लिकाशोकैर्वैशाखे गन्धपाटलैः ॥

ज्येष्ठे कमलमन्दारैराषाढे च जयाम्बुजैः ॥

जया जयन्तौ ।

कदम्बरथ मालत्या आवणे पूजयेत् मदा ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षौरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।

विल्वपचार्षपुष्पञ्च यवान् गोशृङ्गवारि च ॥

पञ्चगव्यञ्च विल्वञ्च प्राशयेत् क्रमशस्तथा ।

एतद्भाद्रपदाद्यन्तु प्राशनं भस्मदाहृतम् ॥

प्रतिपलञ्च मिथुनं तृतीयायां वरानने ।

भोजयित्वाश्चयेद्भक्त्या वस्त्र-मान्य-विलेपनैः ॥

पुंभः पीताम्बरे दद्यात् स्त्रियाः कौसुमवामनौ ।

निष्पावाज्जलवर्णमिच्छुदण्डगणान्वितम् ॥

तस्यै दद्यात् फलं पुनः सुवर्णोत्पलमयुतम् ॥
 यथा न देवि ! देवेशस्त्वां परित्यज्य गच्छति ।
 तथा मासुद्धराशेषदः खममारभगरात् ॥
 कुमुदा विमला नन्दा भवानौ वसुधा शिवा ॥
 ललिता कमला गौरौ मतो रम्भाऽथ पाव्वती
 नभस्यादिषु माभेषु प्रीयतामित्युद्वेगयेत् ॥
 व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।
 मिथुनानि चतुर्विंशान् दादशेवाथवाञ्छयेत् ॥
 षष्ठी षड्वाप्यथ पुनश्चान्माम ममञ्चयेत् ।
 पूर्वं दत्वाथ शर्वे शेषानभ्यर्चयेद्दधः ॥
 उक्तानन्ततृतीयेषा मदानन्तफलप्रदा ।
 सर्वपापहरा देवी सौभाग्यारोग्यवर्द्धनी ॥
 न चेनां वित्तशक्तेन कदाचिदपि लङ्घयेत् ।
 नरो वा यदि वा नारी वित्त'शाख्यात्पतत्यधः ॥
 गर्भिणी सृष्टिका नक्तं कुमारौ वाथ रोगिणी ।
 यदाऽगुड्ढा तदान्तेन कारयेत् प्रयता स्वयम् ॥
 इमामनन्तफलदां यस्तृतीयां समाचरेत् ।
 कल्पकोटिशतं मायं शिवलोके महोयते ॥
 वित्तहीनोऽपि कुर्वीत वर्षत्रयमुपोषणैः ।
 पुष्पमन्त्रविधानेन सोऽपि तत् फलमाप्नुयात् ॥

नारौ वा कुरुते या तु कुमारी विधवाथ वा ।

मापि तत् फलमाप्नोति गौर्यनुग्रहलालिता ॥

इति पठति शृणोति वा य इत्यम्

गिरितनयाव्रतमिन्दुलोक^१मंस्थः ।

मतिमपि च ददाति सोऽपि देवै—

रमरवधूजनकिन्नरैश्च पूज्यः ॥

इत्यनन्तव्रतहतौया ॥

हतौयां प्रकृत्य भविष्यपुराणे

माघे भाद्रपदे वापि स्त्रीणां धन्या प्रचक्षते ।

तथा—

गङ्गापूपास्तु दातव्या मामि भाद्रपदे तथा ॥

हतौयां पायसं वापि वामदेवस्य प्रौतये ॥

मन्वन्तरादिष्टेयं हतौया ।

शिष्टाः—

शुकपक्षे चतुर्थ्यान्तं मिहे चन्द्रस्य दर्शनम् ।

मिथ्याभिशापं कुरुते तस्मात् पश्येन्न तं तदा ॥

अत्र ब्रह्मपुराणमपि पठन्ति ।

नारायणोऽभिशापस्तु निशाकरमरौचिषु ।

स्थितश्चतुर्थ्यामद्यापि मनुष्यानापतेच्च सः ॥

अतश्चतुर्थ्या चन्द्रन्तु प्रमादादौक्ष्य मंयतः ।

पठेद्भात्रेयिकावाक्यं प्राङ्मुखो वायुदङ्मुखः ॥

धात्रेयिकावाक्यं विष्णुपुराणे--

मिहः प्रसेनमवधौत् मिहो जाम्बवता हतः ।

सुकुमारक ! मा रोदौस्तव श्लेष स्यमन्तकः ॥

तथा शिष्टाः—

भाद्रशुक्लचतुर्थ्यान्तु ह्यर्घ्यालौ नाम या मता ।

पूजयेत् पार्वतीं तस्यां मौभाग्यं न विहन्यते ॥

भविष्यपुराणे

शिवा शान्ता शुभा राजन् चतुर्थी त्रिविधा मता ।

मामि भाद्रपदे शुक्ला शिवलोकेषु पूजिता ॥

तस्यां स्नानं तथा दानमुपव्रामो जपस्तथा ।

क्रियमाणं शतगुणं प्रमादाददन्तिनो नृप ॥

दन्तिनो गणपतेः ।

गङ्गा-लवण घृतानान्तु दानं शुभकरं स्मृतम् ।

गूडापूपैस्तथा वीर । पुण्यं ब्राह्मणभोजनम् ॥

यास्त्वस्यां नरगार्हन्तु पूजयन्ति मदा स्त्रियः ।

गङ्गा-लवण प्रपेक्ष्य श्वश्रुं श्वशुरमेव च ॥

ताः सर्व्वाः सुभगा वै स्युर्विघ्नेशस्थानमोदनात् ।

कन्यका तु विशेषेण विधिनानेन पूजयेत् ॥

कन्याकर्तृकपूजायां श्वश्रु-श्वशुरपूजा नाम्नि तस्यास्तदभावात्
गणपतिरत्र प्रधानतया पूज्यः ।

शुक्लपञ्चमुपक्रम्य भविष्यपुराणे—

सुमन्तुवाच—

तथा भाद्रपदे मामि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ।
 यश्चालेख्ये नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ॥
 पूजयेद्गन्धपुष्पैस्तु सर्गिर्गुगुलुपायमैः ।
 तस्य तुष्टिं समायान्ति पञ्चगामस्तत्कादयः ॥
 शमप्रमात् कुलात्तस्य न भयं नागतो भवेत् ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन नागान् समूजयेन्नरः ॥
 इत्यालेख्यनागपञ्चमौव्रतम् ॥
 तत्कादयस्तु नागा अष्टौ श्रावणपञ्चम्यामुक्ताः ॥

ब्रह्मपुराणे—

शुक्लायामथ पञ्चम्यां नीलो नागपतिः पुरा ।
 मतीहृद्^१ प्रविष्टश्च तस्मात्तं तत्र पूजयेत् ॥
 माल्यैर्वस्त्रोपहारैश्च देवाग्निगुरुतर्पणैः ।
 नृत्यगौतमेतथा वाद्यैः पुष्पैर्धूपान्नमम्यदा ।
 स्थाननागांश्च विधिना पूजयेच्चापि सर्वदा ॥
 स्थाननागाश्च भविष्यपुराणोक्ताः ।

तथा—

ये केचित् पृथिवीतले ये ऽधस्तान्महोदधेः^२, ।
 हिमाचले च ये विन्ध्य येचान्तरीक्षे दिवि स्थिताः ।

ये नदीषु तथा नागा ये मरःस्वपि भोगिनः ।

ये वापीषु तडागेष्विति ।

पुण्या भाद्रपदे मासि पञ्चमी नागपञ्चमी ।

चौरस्नानपूजादिभिर्नागप्रीतिहेतुर्नागपञ्चमीममाख्यानम् ।

भविष्यपुराण एव शतानौक उवाच—

नागदष्टः पिता यस्य भ्राता वा दहिताऽपि वा ।

माता पुत्रोऽथ भार्या वा कर्त्तव्यस्तददस्व मे ॥

मोक्षाय तस्य विप्रेन्द्र दानं व्रतमुपोषितम् ।

ब्रूहि मे द्विजशार्दूल येन तदै करोम्यहम् ॥

सुमन्तुवाच—

उपोष्या पञ्चमी राजन् नागानां पुष्टिवर्द्धनी ।

स्वमेकमेकं राजेन्द्र विधानं शृणु, भारत ॥

मासि भाद्रपदे या तु शुक्लपक्षे महीपते ।

मा तु पुण्या मया प्रोक्ता ग्राह्याऽमौ गतिकामया ।

जेया द्वादश मन्वर्त्तं पञ्चम्यो भरतर्षभ ॥

द्वादश पञ्चम्यो जेया इत्यन्वयः, मन्वर्त्तं वत्सरः

कल्पतरौ तु—

जेया द्वादशमासस्य जपं जप्यञ्च भारत ! ॥

इति पाठः ॥

चतुर्थामेकभक्तञ्च तस्यान्नकं प्रकीर्त्तितम् ।

भूरिभारमयं नागमयवा कालधौतकम् ॥

भूरिभारमयं सुवर्णभारमयम् । कालधौतकं रौप्यमयम् ।

कृत्वा दादमयं वापि अथापि मृण्मयं नृप ।

शक्त्यपेक्षया विकल्पः ।

पञ्चम्यामर्चयेद्भक्त्या नागं पञ्चफणं नृप ।

करवीरैः शतपत्रैः ज्ञातीपुष्पैश्च सुव्रत ॥

तथा गन्धप्रधूपैश्च पूज्य पन्नगमुत्तमम् ।

ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात् छत-पायम-मोटकैः ॥

अनन्तं वासुकिं पद्मं शङ्खं कमलमेव च ।

तथा कर्कोटकं नागं नागमश्वतरं नृप ॥

धृतराष्ट्रं शङ्खपालं कालियं तक्षकं तथा ।

पिङ्गलश्च महानागं मामि मामि प्रकीर्तितम् ॥

मम्बन्तान्ते पारणं स्यान्महान्नाह्मणभोजनम् ॥

इतिहामविदे नागं गैरिकेण कृतं नृप ! ।

गैरिकेण सुवर्णेन ।

तथाऋजुनीं प्रदातव्या वाचकस्य महीपते ॥

ऋजुनीं गौः ।

एष पारणके चापि विधिः प्रोक्तो बुधैर्नृप ।

तव पित्रा कृतश्चैव पितुर्मीक्षाय भारत ॥

स्वमेकमुत्था वै वीर पञ्चमौ भरतर्षभ ।

सुवर्णभारनिष्पन्नं नागं दत्त्वा तथा च गाम् ॥

व्यामस्य कुरुशार्दूल पितुरानृण्यमाप्तवान् ।

तव पित्रा कृतेत्येव पञ्चम्योपासते नृप ॥
 उपासते लोकाः पञ्चम्या करणभृतया ।
 उत्सृज्य नागतां वौर तव पूर्वपितामहः ॥
 पुष्येतरसदो यातस्तथा पुष्यसदो नृप ।
 पुष्येतर—पुष्यशब्दौ स्वर्गविशेषवचनौ ।
 सुनामौरसदो गत्वा तथा भार्गमदो गतः ।
 सुनामौरसदः इन्द्रमभां, भार्गमदः सूर्यमभाम् ।
 सूरसदस्ततो गत्वा कञ्जजस्य सदो गतः ॥
 कञ्जजस्य ब्रह्मणः ।

अन्येऽपि ये करिष्यन्ति इदं व्रतमनुत्तमम् ।
 दष्टकं मोचते तेषां शुभं स्याममवाप्स्यते ॥
 यश्च दं गृणयान्नित्यं अद्वाभक्तिममन्वितः ।
 कुले तस्य न नागेभ्यो भयं भवति कुत्रचित् ॥

इति दष्टोद्धरणपञ्चमीव्रतम् ॥

शुक्लपत्रप्रकरणे तत्रैव—

सुमन्तुश्वाच ।

येयं भाद्रपदे मामि षष्ठौ स्याद्भरतर्षभ ।

पुण्या चैव पापहरा शिवा शान्ता शुभा नृप ॥

स्नानदानादिकं किञ्चित्तस्यामचयमुच्यते ।
 येऽस्यां पश्यन्ति गाङ्गेयं दक्षिणापथमाश्रितम्
 ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यन्ते नात्र मंशयः ॥
 तस्मादस्यां मदा पश्येत् कार्तिकेयं मदैव हि ॥
 प्रजयन्ति गृह्येऽस्यां नरा भक्तिममन्वितः ।
 प्राप्यह ते शुभान् लोकान् गता रुद्रमलोकताम् ॥
 यस्तु कारयते गेहं सुदृढं सुप्रतिष्ठितम् ॥
 दारुगेजमय भक्त्या कृत्वा श्रद्धाममन्वितः ।
 गाङ्गेयं यानमारुह्य गच्छेद्गाङ्गेयमद्य वै ॥
 मम्मार्जनादिकं कर्म कुर्याद्गृहे गृहे नरः ।
 ध्वजस्यारोहणं राजन् म गच्छेद्रुद्रमद्य वै ।
 चन्दनागुरुकपर्परेः यस्तु प्रजयते गृहम् ।
 गवाश्वरथयानाद्यो मनापत्यमवाप्नुयात् ।
 राज्ञां प्रज्यः मदा प्रोक्तः कार्तिकेयो महीपते ।
 कार्तिकेयादृते राज्ञां नान्यः प्रज्यः प्रचलते ॥
 मङ्गलम गच्छमानोऽपि पूजयेत् कृत्तिकासुतम् ।
 म शत्रून् जयते वीरो यथेन्द्रा दानवान्मण ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन प्रजयेच्छङ्करात्मजम् ।
 पूजमानस्तु तं भक्त्या चत्वारिंशद्विधैर्नृप ॥
 मुच्यते सर्वपापेभ्यस्तथा गच्छेच्छिवालयम्
 तेनं षष्ठ्यां न भुञ्जीत न दिवा कुरुनन्दन ॥
 यस्तु षष्ठ्यां नरो नरः कुर्याद्भरतमत्तम ।

सर्वपापैः स निर्मुक्तो गाङ्गेयस्य सदो व्रजेत् ॥
त्रिः कृत्वा दक्षिणामाशां गत्वा यः श्रद्धयान्वितः ।
पूजयेद्देवदेवेशं स गच्छेच्छान्तिमन्दिरम् ॥

इति षष्ठीकल्पः ।

एतस्य षष्ठीकल्पस्य सर्व्वमक्षयमुच्यते ॥
इत्यन्तमेकदंशमात्रमेव समयप्रदीपे लिखितम् ।
स्नानदानादिकं सर्व्वमस्यामक्षयमुच्यते ।
इति पाठे सत्येवास्यामिति शेषो दत्तः । तत्र हेतुर्न सम्यक्
पाल लक्ष्मोधरादिभिश्चैतत्-कल्पमध्ये विद्यमानः—
षष्ठ्यां तैलं न भुञ्जीतेत्यादिमाहुर्लोकः ।
षष्ठ्यां फलाशनो राजन विशेषात् कार्तिके नृप ।
इत्यादि षष्ठीकल्प—स नक्त्रेन व्रतो भवेदित्यस्याथ स्वर्गं च
नयतं वाम इत्यस्य पश्चाद्विहितः, शषन्त तत्प्रतिपाद्यं कल्पजात
लिखितं । तत्रापि हेतुर्नास्ति । अनेन तु माहुर्लोकेन माहुः
प्रोनक्तव्रतमत्र कल्पं प्रतिपाद्यते । अनेन तु व्रतरूपं स्नानदानादि
पारिक्रियपूजादि च प्रतिपाद्यते इति परमार्थः ।
भाद्रशुक्लभूपकस्य ब्रह्मपुराणे—

षष्ठ्यान्तु माधवः कोर्त्तिं लब्धवान् देवकोसुतः ।
स्थाननागः कुमारश्च गावो भृताश्च भृतले ॥

तस्मात्ते तत्र मयूज्याः शर्करामम्भवैः फलैः ।

मध्वाज्यमगौचोपेतैः पुष्यैर्धूपैर्यथाक्रमम् ॥

परिपक्वैरिति भृपाल-कृत्यममुच्चये पाठः ।

भृत्य-मित्र-कलत्रेभ्यो दत्त्वा भृञ्जीत तान्यपि ।

भविष्यपुराणे ब्रह्मोवाच ।

मामि भाद्रपदे वौर शुक्लपक्षेऽत्र यो भवेत् ।

षष्ठ्यां गणकुलश्रेष्ठ) स भद्रः परिकीर्तितः ॥

यो भवेद्रविवार इत्यर्थः ।

तत्र नक्तञ्च यः कुर्यादुपवासमथापि वा ।

हमयानममारुढो याति हंसमलोकताम् ॥

उपवासशक्तौ नक्तं । हम आदित्यः ।

मालतीकुसुमानीह तथा श्वेतञ्च चन्दनम् ।

विजयञ्च तथा धूपं नैवेद्यं पायसं परम् ॥

विजयनामा धूपः परिभाषोक्तः

प्रजायां भास्करस्यैतत् कुर्यात्त्रिपरनन्दन ।

इत्थं मयूज्यं देवेशं मध्याह्ने भुवनाधिपम् ॥

दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

पायसं गणशार्दूलं मगुडं सर्पिषा सह ॥

य एवं प्रजयेद्वादे' मानवस्त्रिमिरापहम् ।

सर्वान् कामानवाप्नोति पुत्रदारधनादिकान् ॥

विमुक्तः सर्वपापेभ्यो याति ब्रह्मलोकताम् ।
 एष भद्रविधिः प्रोक्तो मयाऽयन्तं गणाधिप ।
 कृत्वा श्रुत्वा सर्वपापान्मुच्यते मानवो भुवि ॥
 आदित्यवारकन्य भद्रविधिः ।

ब्रह्मोवाच—

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां मामि भाद्रपदेऽच्युत ।।
 प्रणम्य शिरसादित्यं पूजयेत् सप्तवारह्वनम् ॥
 पुष्य धूपादिभिर्वैरि कुतपानाञ्च तर्पणम् ।
 कुतपानां ब्राह्मणानाम् ।
 पाखण्डादिभिरालापं न कुर्वन्ति यतात्मवान् ॥
 विप्राय दक्षिणां दत्त्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 तिष्ठन् ब्रजन् प्रस्थितश्च क्षुतः प्रसवलितार्द्रिपू ॥
 आदित्यनामस्मरणं कुर्याद्द्वारणं तथा ।
 अनेनैव विधानेन मामान् दादृश वे क्रमात् ॥
 उपोष्य पारणं पूर्णं समभ्यर्च्य जगद्गुरुम् ।
 पण्डितं श्रवणेनेह प्रीणयन् पश्चिमाश्रितम् ।
 एव यः पुरुषः कुर्यादादित्याराधनं शुचि-
 नारी वा स्वर्गमभ्येत्य ज्ञानन्तफलमश्नुते ॥

इत्यनन्तफलमप्रमी

देवी पुराणे—

मनुस्वाच—

यदौच्छति स्वभर्तारमिह जन्मनि चापरे ।

कन्या कुर्यात्पुत्रपुत्रेष्ट विष्णुना कथितं व्रतम् ॥

सर्वपापहरं पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ।

उमामाहेश्वरं नाम कर्त्तव्यं विधिना यथा ॥

प्रौष्टाश्विने तथा मार्गे मृगे भाग्येऽथवा पुनः ।

मैत्रे शाक्रेऽथवा कार्य्यमष्टम्यामथ शाङ्करे ॥

प्रौष्ठो भाद्रमासः, मृगे मृगशिरभि, भाग्ये पूर्वफाल्गुन्यां, मैत्रे अनुराधायां, शाक्रे ज्येष्ठायां, शाङ्करे आर्द्रायां ।

पूर्वेऽङ्गि च सप्तमीकं दाम्पत्यं शुभमयुतम् ॥

एकभार्य्यारतं वत्स! सर्वधर्मव्रतान्वितम् ।

शामन्वयाम्येष युवां प्रातः कार्य्यस्वनुग्रहः ॥

अत्र च मन्त्रप्रयोगे नरनारीकर्त्तृके इदमेव वाक्यं प्रयोक्तव्यं ।
स्त्वधिकारस्य नरो वत्यनेन^१ पुरुषस्याप्यग्रेऽधिकारकथनात् ।

मुदाम्बितस्तथा कुर्यात् कलिं दन्दविवर्जितः ।

मधुराश्वेन भोज्यन्तु क्षौरे वृषवशालिभिः ॥

मितसूक्तं तथा रक्ते शुभे देये च वामभौ ।

निर्मले सदशे वस्त्रे देवदेवीप्रसाधके ॥

मिते देवाय रक्ते देव्यै ।

स्नात्वा उमेश्वरं पूज्य स्यण्डले प्रतिमासं वा ।

कृत्वा दिशां बलिं दत्त्वा वितानमवतारयेत् ॥
 चतुरस्रं चतुर्दरिं गोमयेनोपलेपयेत् ।
 चतुष्कं शालि-गोधूमवर्णकैरुपशोभितम् ॥
 दौपमालान्वितं कृत्वा दाम्पत्यं भोजयेत्ततः ।
 शङ्करं मनसा ध्यायेत् शक्र! भक्तिसमन्वितः ॥
 देवस्यन्दनकाशीरकर्पूरागुरुधूपितम् ।
 जातौ पुत्राग मन्दार-शतपत्रैः सुमानितम् ॥
 चमाप्य युग्मं मन्वीतं चिधा कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 युग्मं स्त्रीपुंसौ ।

सुखालापेन सम्भोज्य ध्यायन्तौ तमुमेश्वरम् ॥
 आचम्यार्घपाचन्तु दद्याद्भूदकं तथा ।
 महिरण्यं सवत्सन्तु पुनर्दत्त्वा चमापयेत् ॥

आचम्य आचमनं कारयित्वा—

प्रौद्यतां मे उमेशस्तु सर्वदेवपतिः पतिः ।
 उमामन्त्रेण चोमेश ईशमन्त्रेण शङ्करौ ॥
 पूजिता सर्वकामार्थानि प्रयच्छत्यविचारतः ।
 अनेन प्राप्नुयान्मारी अवियोगं सुरेश्वर ॥
 दद्व जन्मनि मौभाग्यं धनधान्यसुखानि च ।
 मृता याति परं स्थानं शङ्करोमाममन्वितम् ॥
 तत्र भुक्त्वा महाभोगानिहायाता महाकुले ।
 महत्ते वृद्धिमप्यस्ये पतिं बिन्दति शोभनम् ॥
 लावण्यरूपमप्यस्या भर्तृश्रेष्ठा मदा भवेत् ।

आघनौया ममस्तस्य विभवान्तःपुरस्य च ॥
 सुपुत्रा जौववत्सा च आधिव्याधिविवर्जिता ।
 भुक्त्वा यथेष्टितान् कामान् बृद्धत्वे पतिप्रर्व्विकाः ॥
 दिवं यान्ति सुरश्रेष्ठ शङ्करोमार्चिकाः स्त्रियः ।
 नरो वानेन विधिना नारीणां भवते पतिः ॥
 ममृद्धः सर्व्वभूतानां पतित्वमुपगच्छति ।
 शङ्करोमाव्रतं शक्र लक्ष्म्या पूर्व्वमनुष्ठितम् ॥
 रत्या देव्याऽरुन्धत्या च रोहिण्या सुरमत्तम् ।
 कृतमामौत् सुखार्थन्तु तास्य भुञ्जीत तत्फलम् ॥
 इत्युमामहेश्वरव्रतम् ।

देवौपुराणे— इन्द्र उवाच—

कथितं शङ्करोमाख्यं व्रत मनसि तुष्टिदम् ।
 श्रोतुमिच्छाम्यहं तात त्रिष्णुशङ्करमंजितम् ॥

मनुस्वाच—

यथा उमेश्वरं तात तथा कार्य्यमिदं व्रतम् ।
 तथा कार्य्यमिति पूर्व्वोक्तभाद्रमासादीनां सर्व्वेषामतिदेशः ।
 किन्तु पौतानि वामांसि केशवाय प्रकल्पयेत् ॥
 गन्धपुष्पं तथा धूपं सुगन्धञ्च जनार्द्धने ।
 कार्य्यं पूजनसम्भारे सङ्कुका दधिशर्करम् ॥
 एवं तौ पूजयित्वा तु प्रतिमास्यण्डिलेऽपि वा ।
 आकृत्य ब्राह्मणौ वत्स वेदसिद्धान्तपारगौ ॥

यती वा व्रतसम्पन्नौ जटाकाषायधारिणौ ।
 तौ भोजयेद्विधानेन शूलपाणि जनार्दनौ ॥
 क्षमाप्य विधिना वत्स मर्ष्यकाम प्रमाधकौ ।
 हेम तु दक्षिणा विष्णोर्मौक्तिकं शङ्करस्य च ।
 दत्वानुव्रज्य तौ लोकौ क्रमाद्देहजये व्रजेत् ॥
 तौ लोकाविति वैष्णव—शङ्करौ
 भुक्त्वा भोगान्तथा शक्र इहायातो नरेश्वरः ।
 कुले भवति भूपानां सुख-पुत्रादिमयुतः ॥
 पूर्वभावाद्भवेद्भक्तिः शिव-विष्णुप्रमाधके ।
 योगं प्राप्य परं याति यत्तत्स्थानमनामयम् ॥
 इति विष्णुशङ्करयोर्व्रतम् ।

भविष्यपुराणे विष्णुरुवाच—

ब्रह्मन् भाद्रपदे मामि गृह्णाष्टम्यामुपोषितः ।
 पूजयेच्छङ्कर भक्त्या यो नरः श्रद्धयान्वितः ।
 स याति परमं स्थानं यत्र देवस्त्रिलोचनः ।
 गणेशं पूजयेद्यस्तु दुर्लभं स हि तं मुने ।
 फलानां मकलन्द्रव्यैः गन्धपुष्पविलेपनैः ।
 फलानां मकलैरखण्डफलैः
 खर्जूर-नारिकेलैश्च मातुलुङ्गफलैस्तथा ।
 पूजयेच्छङ्करं भक्त्या दुर्लभं विधिवद्भिज्ज ॥
 दध्मन्तैर्दिजश्रेष्ठ अर्घ्यं दत्वा चित्तोचने ।

दूर्वामीशञ्च सम्पूज्य यत्नतः श्रद्धया दिज ॥
 त्वं दूर्वैः स्मृतजन्माऽमि सर्वदेवैस्तु वन्दिता ।
 पूजिता दह तत्सर्वं यन्मया दध्कृतं कृतम् ॥
 एवं सम्पूज्य देवेशं दूर्वाञ्च ब्रह्मानन्दन ।
 ब्राह्मणेभ्यः फलं दद्यात् नारिकेलानि सुव्रत ! ॥
 दधि प्राश्य गृहं गच्छेत् चर्मयित्वा त्रिलोचनम् ।
 दूर्वा गौरौ स्मृता ब्रह्मन् शङ्करस्तु फलानि वै ॥
 यस्तु तस्यां तिथौ ब्रह्मन् पूजयेच्छङ्कर नरः ।
 स तु गच्छेद्गृहं रम्य दिव्य-गन्धर्वमेवितम् ॥
 कृतोपवासं सप्तम्यामष्टम्यां पूजयेच्छिवम् ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वकामान् स बिन्दति ॥
 विद्यां प्राप्नोति विद्यार्थी पुत्रार्थं पुत्रमाप्नुयात् ।
 धनार्थं धनमाप्नोति भार्यां लभते च ताम् ॥
 मनसा यद्यदिच्छेत् तत्तदाप्नोति मानवः ।
 य एवं पूजयेद्देवीं भूतेश मानवः फलैः ।
 समस्तजन्मपापघान्मुच्यते नात्र मशयः ।
 कृतोपवासः सप्तम्यामष्टम्यां पूजयेच्छिवम् ।
 दूर्वाममेतं विप्रेन्द्र दध्चतफलैः शुभैः ॥
 ततः सम्पूजयेद्विप्रान् फलेनानाविधैर्दिज ॥
 अनग्निपक्वमश्रौयादन्नं दधिफलं तथा ।
 अक्षरलवणं ब्रह्मस्रश्रौयान्मधुरान्वितम् ॥
 दद्यात् फलानि विप्रेभ्यः फलाहारः स्वयं भवेत् ।

प्रणम्य शिरसा दूर्वां शिवञ्च शिवमाप्नुयात् ॥
 य एवं कुरुते भक्त्या महादेवस्य पूजनम् ।
 गणत्वं यात्यमौ ब्रह्मन् मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥
 एवं पुण्या पापहरा अष्टमौ दूर्वमंजिका ।
 नतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीजनस्य विंशतः ॥
 इति दूर्वाष्टमोव्रतम् ।

ब्रह्मपुराणे—

जनार्दनस्य दर्गा च धनदो वरुणस्तथा ।
 वनस्पतिश्च पञ्चैते नवस्यान्तु कृते युगं ॥
 उत्पादयेयुर्गाधूमांस्तृप्यर्थमिह देहिनाम् ।
 तस्मात्तान् पूजयेत्तत्र भक्ष्यैर्गाधूममम्भवेः ।
 गङ्गाज्यमरीचोपेतैः पुष्पधूपैर्यथाक्रमम् ।
 गोधूमैस्तर्पयेद्दक्षिं गाधूमैश्चार्चयेद्दक्षरिम् ॥
 तच्चित्रैर्दत्तशिष्टानि भक्ष्यानि प्रयतात्मवान् ।
 दत्त्वा विप्राय विप्रभ्यो दद्यात्तान्येव दक्षिणाम् ॥
 सुभक्तायां नद्याञ्च सुपुण्यं च जलाशये ।
 आरामे वृक्षवज्जले पश्चाद्भुञ्जीत तान्यपि ॥

देवौपुराणे

ततः कदलीचूदण्डेन पताकाञ्च ममुच्छ्रयेत् ।
 अन्याञ्च विविधाः शोभा शक्रकेतममुच्छ्रये ॥
 प्रौष्ठपदं तथाष्टम्यां शुक्रायां शोभने क्षणे ।
 आश्विने वायु शुक्रायां श्रवणे वायु शोच्छ्रयेत् ॥

विष्णु धर्मात्तरे—

मामि भाद्रपदे शुक्लनवम्यां द्विजपुङ्गवाः ।

गोधूमभक्तान् मगडान् दत्वा पुण्यमवाप्नुयात् ॥

ब्रह्मपुराणे—

नभस्यान्तं दशम्यान्तं कश्यपो लब्धवान् वरम् ।

अवतारं वितस्तायाः मतौदेष्टे पुरातने ॥

एकादश्यान्ततो रुद्रः सतीं भाष्यामदंशयत् ।

रमातलगता सा च द्वादश्यां शङ्कराजया ॥

अथ जाता त्रयोदश्यां शूलभेदाद्रमातलात् ।

चतुर्दश्यां पुननष्टा पौर्णमास्यां समुत्थिता ॥

प्रतिपद्यथ निष्क्रान्ता फणामार्गण सा नदी ।

दशम्यामादितः स्नात्वा दिवंसंख्यपि ममसु ।

पश्येत् समूजयेत् ध्यायेत् पिबेत् स्नायाच्च सर्व्वदा ॥

गन्धेर्मान्येषु नैवेद्येधूपदीपैः सुशोभनैः ।

अङ्गरागैश्च विविधैर्वस्त्रैः पुष्पैर्विलेपनैः ॥

रक्तसूत्रैः कङ्कणैश्च स्त्रौणामाभरणैस्तथा ।

फलैर्मलेस्तथा शकैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥

प्रजनोया विशेषेण वितस्ता मिन्धुमङ्गमे ।

महयात्रोत्सवः कार्य्यः प्रज्याश्च नटनर्त्तकाः ॥

भविष्यपुराणे—

मामि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशौ अवणान्विता ।

महतौ द्वादशौ ज्ञेया उपवासे महाफला ।

अर्चयित्वाऽच्युतं भक्त्या लभेत् पुण्यं दशाब्धिकम् ।

फलं दानकृतानाञ्च तस्य लक्षणं भवेत् ॥

विष्णुधर्म—

यदा तु शुक्रदादश्यां नक्षत्रं श्रवणं भवेत् ।

तदा मा तु महापुण्या द्वादशी विजया स्मृता ॥

तस्यां स्नातः सर्वतौर्यं स्नातो भवति मानवः ।

समूज्य वर्षप्रजायाः सकलं फलमश्नुते ॥

एकजयात् महस्य जप्त्वाप्नोति तत्फलम् ।

स्नानं महस्यगणितं तथा व विप्रभोजनम् ।

होमस्तत्रोपवामस्य महस्यफलोपमः ॥

ब्रह्मपुराणे

विजयद्वादशीं प्राप्य प्रजयेत् जनार्दनम् ।

मामो भाद्रपदः शुक्रदादशी श्रवणं बधः ॥

प्रशस्तः मोदयः कालः सिंहसंस्थो दिवाकरः ।

मिंहान्तृतीयद्रेक्षाणः प्रावृट्पक्षोऽस्य मङ्गलः ॥

द्रेक्षाणोराशेस्तृतीयभागः ।

ब्राह्मणो वेदमसूणः पात्रं हृदयनन्दनः ।

जितन्त इति मन्त्रस्य स्वधर्मापार्जितं धनम् ।

युगपद्वादशेतानि दुर्लभानि सुरैरपि ।

द्वादशात्मा ह्यषौकेशो येषां देवतमुच्यते ॥

मिंहस्यते तु मार्त्तण्डे श्रवणस्य दिवाकरे ।

सबुधा द्वादशी शुक्रा न स्याद्भाद्रपदादृते ॥

सबुधा बुधवारमहिता ।

सुदर्लभा च मा पुण्या विजया द्वादशी शुभा ।
 अनुग्रहार्थं मर्त्यानां कटाक्षित्यान् नित्यशः ॥
 आकस्मिकौ तु तां लब्ध्वा सर्व्वमभारमृतः ।
 एकादश्यामुपोष्यादौ द्वादश्यां सुममाहितः ॥
 प्रयागादिषु तौर्येषु नदीनां मङ्गलेषु च ।
 कृत्वा स्नानन्तु विधिना हृषीकेशं प्रपूजयेत् ॥
 जले स्थलेऽम्बरे मूर्त्तौ कुम्भे वा कमलोपरि ।
 बह्वौ विप्रे गवि गुरौ पितर्य्यपि च मातरि ॥
 आह्वयामन-पुण्याह-स्वागतैरथ विस्तरेः ।

आह्वयावाहनं कृत्वा ।

पाद्यार्थं पुष्प-धूपैश्च दौपालङ्कार-चामरैः ॥
 अङ्गरागैः सुगन्धैश्च पयसा पायसेन च ।
 भक्ष्यैर्मूलफलैः शाकैर्मामैः गुद्धैर्मनोरमैः ॥
 मधुपर्कं दधि चौरमधुभिः साक्षतेस्तिलैः ।
 माचया च तथा लाजैर्मनोज्ञैर्दशमम्भवेः

मात्रा परिकटो वस्त्रादिः ।

पवित्रैः पानकैश्चैर्गौतनुत्यैः मवाद्यकैः ।
 स्तोत्रैरनेकैः पौराणैर्वेदमन्त्रैः स्तुतस्मृतैः ॥

सुसंस्कृतेरध्ययनसंस्कृतेः ।

पौरोषेणाय सूक्तं सूत्रैरन्वैश्च वेण्वैः ।
 हृषीकेश ममभ्यर्च्छ्य दद्याज्जलमयौश्च गाः ॥

BIBLIOTHECA INDICA
A COLLECTION OF ORIENTAL WORKS.

कृत्यरत्नाकरः ।

महाभान्धिविग्रहिक-श्रीचण्डेश्वरठक्कुरविरचितः ।

KRTYARATNĀKARA

A TREATISE ON SMṚTI.

BY

CANDEŚVARA ṬHAKKURA.

EDITED BY

PANDIT KAMALAKRṢṢA SMṚTITIRTHA

Work Number

237

Part. IV.

Issue Number

1465.

New Series.

CALCUTTA :

Printed by the Baptist Mission Press.

Published by the Asiatic Society of Bengal, 1, Park Street.

1924.

NOTICE

BIBLIOTHECA INDICA

PUBLISHED BY
THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

THE Bibliotheca Indica is a collection of works belonging to or treating of Oriental literatures and contains original text-editions, as well as translations into English, and also bibliographies and studies.

The publication was started in 1849, and consists of an Old and a New Series. The New Series was begun in 1866 and is still running.

As a rule the issues in the series consist of fascicles of 60 or 100 pages print, though occasionally numbers are issued of double, triple or larger bulk, and in a few cases even entire works have been published under a single issue number. Several different works are always simultaneously in progress. Each issue bears a consecutive issue number. The Old Series consists of 265 issues; in the New Series, till April, 1924 inclusive, 1464 issues have been published. These 1729 issues represent 238 different works; these works again represent the following literatures :—

Sanskrit, Prakrit.

Rājasthānī, Kāshmirī, Hindī.

Tibetan.

Arabic, Persian.

Several works published are partly or wholly sold out others are still incomplete and in progress. A few works though incomplete have been discontinued.

Various price lists and notices concerning the Bibliotheca Indica are available and may be had on application. Other lists are in preparation. Revised lists are published from time to time.

The standard sizes of the Bibliotheca Indica are three :—

Demy (or small) octavo.

Royal (or large) octavo.

Quarto.

The prices of the Bibliotheca Indica as revised in 1924 are based (with some exceptions) on the following scale per unit of 96 or 100 pages in a fascicle as the case may be :—

जलमयौर्गाः जलधेनूः । एकवचनान्तश्च पाठः पारिजातीय-
कृत्यममुच्चयादिपाठविमम्बादादपेक्षितः ।

यथाशक्त्या च विप्रेभ्यः श्रद्धापूतेन चेतसा ।

मौवर्णीं राजतीं ताम्रौ रङ्गजां मृण्मयीञ्च ताम् ॥

शतमानान्तु मणिकां जलपूर्णां सुशोभनाम् ।

तस्यान्तु जलपूर्णायां मौवर्णीं राजतञ्च वा ॥

ताम्ररङ्गमयं पात्रं मृण्मयं वा सुशोभनम् ।

ममूणिं परमान्त्रेण दधि मर्पिर्गुडैस्तथा ॥

शर्करा क्षीर-मधुभिर्मिल-चामीकराम्बुभिः ।

सेवितं मन्त्रपूतञ्च दद्यादाच्छादनं शुभम् ॥

जलधेनुं सवत्सान्तां^१ नवैर्न मदग्नेन च ।

मपत्रिणेण गुडैर्न वस्त्रेणाकाद्य यत्नतः ॥

कचण च सुगुडैर्न मर्त्यमाकाद्य शास्त्रवित् ।

वियच्चरहतादोषाद्रक्षेद्भौमाच्च वैद्यतात् ॥

जितन्त इति मन्त्रेण क्षीकेशं स्मरन्निह ।

ब्राह्मणेभ्यः परां श्रद्धामाश्रित्य सुममाहितः ॥

दद्याद्पानहौ तद्वत् पादके तदनन्तरम् ।

रजतं गां तथा भूमिं सुवर्णं रत्नमेव वा ॥

हस्त्यश्वरथयानानि गृहाणि शयनानि च ।

आसन्नान्यथ भाण्डानि वस्त्राण्याभरणानि च ॥

१ A D सपत्न्यां ।

२ A वियच्चरहताम् दोषाद्रक्षेद्भौमाच्च वैद्यताम् ।

षड्विंश सर्व्याश्च पितॄन् पेटकान् मातृकांस्तथा ।
 भार्या-मित्र-गुरुणाञ्च ये केचित् पितरश्च तान् ॥
 गोत्र-नाम-स्वधाकारैः पितृयज्ञविधानवत् ।
 पितृभ्यश्चाजमक्षय्यमिदमस्त्विति सञ्जपेत् ॥
 अथाजदानाङ्गवान् प्रीतो भवति केशवः ।
 गुड-क्षीर-दुतैर्वस्त्रैः प्रीतो भवति चन्द्रमाः ॥
 जलदानात्तु बहणः सुप्रसन्नो भवेत् सदा ।
 रजतेन प्रदत्तेन प्रीतः स्थाच महेश्वरः ॥
 सुवर्णेन तु दत्तेन बह्निर्मित्यं प्रसीदति ॥
 हस्त्यश्वरथयानैश्च मघवा आसनेस्तथा ।
 शयनैर्वस्त्रभिर्धर्म्यश्चरणैर्कश्च तुष्यति ॥
 उपानद्भ्यां यमो गोभिः क्षीरभेद्यः कपर्दिनः ।
 पादुकाभ्यां प्रदत्ताभ्यां पद्मयोनिश्च तुष्यति ॥
 अक्षरैस्तथा माखैर्जगन्माता च पार्वती ।
 दानं होमो जपः पूजा तथा ब्राह्मणतर्पणम् ॥
 नदीनां सङ्गमे स्नानं तथा विप्रेषु दक्षिणा ।
 सहस्रगुणितं तत्र सर्व्वमक्षय्यमुच्यते ॥
 यः प्रीणाति ह्योकेषां तत्र अद्वासमन्वितः ।
 स सर्व्वलोकान् अचति याति विष्णोः पदस्य तत् ॥
 तारयेच्च पितॄन् सर्व्वान् दशपूर्व्वान् दशावरान् ।
 तस्मिन् काले तु सन्नाप्ते वितस्तां सिन्धुसङ्गताम् ॥
 सुश्रीतलेन पुच्छेन जलेनालोद्य मृत्तिकाम् ।

सुगौरौ लक्ष्मणेतां सङ्गमज्ञानपुच्छदाम् ।

तामात्मभेत चक्षेण ज्ञानकाले सदैव हि ॥

मणिका मणिरिति प्रसिद्धो ज्ञानाधारविशेषः ।

मणिका-पाचयोः शक्तपेक्षया सौवर्णत्वादिविकल्पः ।

जितन्ने इति मन्त्रेण—

जितन्ने पुण्डरीकाक्ष जितन्ने विश्वभावन ! ।

नमस्तोऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज ! ॥

इत्यनेन हृषीकेशं स्मरन्—

गोच-नाम-स्त्रधाकारैः पितृयज्ञविधानवत् ।

इत्यनेन आहुताम् पिशादीनां लभते, कपर्दिनः मौरभेयः
शिवरुषः । होम इत्यपिमानुवादबलेन होमः पूर्वमनुपन्यसोऽपि
अस्यानन्तफलदः । श्रतमानां श्रतसन्नितां श्रतसंख्यामित्यर्थः ।
दद्याज्यसमयौश्च गा इति वचनात् ।

सिङ्गपुराणे—

अतः परन्तु संवेद्यं गङ्गावरणसङ्गमम् ।

अवणाद्वादश्रीयोगे बुधवारो यदा भवेत् ।

तदा तस्मिन् नरः क्षाला मन्त्रिहित्याफलं लभेत् ॥

आहुं करोति यस्तत्र तस्मिन् काले यशस्विनि ! ।

तारयित्वा पितृन् सर्वान् विष्णुलोकं न गच्छति ॥

मन्त्रिहित्या नदीविशेषः । तस्मिन् गङ्गा-वरणान्तोः सङ्गमे ।

विष्णुधर्मोत्तरे— दादश्रीसुपक्रम—

गोदः प्रयाति गोलोकं मासि भाद्रपदे दिवाः ।

तथा भाद्रपदे मामि अवणेन तु मंयुता ॥

नक्षत्रयुक्तास्वेतासु तथा दानमुपोषितम् ।

सर्वं महाफलं ज्ञेयमनन्तं दिजसत्तमाः ॥

इत्यन्तेऽभिधानादत्र गोदानादिकमनन्तफलमित्यर्थः ।

ब्रह्मपुराणे—

इन्द्रो भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षे तु सर्व्वदा ।

निर्मुक्तः सर्व्वशस्यानि ब्रीहौश्चैव फलानि च ॥

ओषधीर्बज्रहस्तस्य ताडयेत् पातयत्यपि ।

तद्गयान्तानि सर्वाणि बर्द्धयन्त्यखिलं जगत् ॥

तस्मात् स तत्र मण्डूक्यः सभार्य्यस्य दिने दिने ।

मगणः सायुधश्चैव मानुयात्रः सवाहनः ॥

पटभित्तिरुक्तो देवो राजा पूज्यो विशेषतः ।

भक्षेऽरक्षेः फलेर्मूलैर्नैर्वैर्वस्त्रैः सुधूपनैः ।

तमुद्दिश्यार्चयेद्विप्रान् तथा रक्तोपजौविनः ॥

शुक्लपक्षे दिने दिनइत्यन्वयस्थितौ शुक्लपक्षं व्याप्य

प्रत्यहं पूजा ।

शिष्टास्तु—

इन्द्रोऽत्यानदिनादारभ्य विसर्जनं यावादिचतुदण्डादिनिर्मितं
ग्रन्थौजयन्तमहितमिन्द्रमर्चयन्ति श्रवणाद्यपादे शक्रोऽत्यापनं भरण्यां
विसर्जनमिति वदन्ति ।

फलमिहानुवादिकं ओषधीपाकादि, शक्रमुद्दिश्य चार्चयेत्
सम्मानयेत् ।

ज्योतिःशास्त्रे—

द्वादश्यां भाद्रमासस्य सिते पक्षे विशेषतः ।
 शक्रमुत्थापयेद्वाजा शक्र-श्रवण-वासवैः ॥
 विश्वे समुत्थितोऽश्विन्यां श्रवणे यमदैवते ।
 वासवे हन्तिकायान्तु निशि शक्रान्तु वामयेत् ॥
 द्वादशौन्तु परित्यज्य तिथावन्यत्र कुचक्षित् ।
 शक्र उत्थापितो हन्ति राज-विप्र-क्षणीयमान् ॥
 सौरि-भूमिजयोर्वारे सूतके मृतके तथा ।
 भूमिकम्पादिकोत्पाते शक्रं नैव प्रवामयेत् ॥

पूजामन्त्रः—

एक्ष्महि यज्वामरसिद्धमाध्वे-
 रभिष्टुतो वज्रधरामरेश ।
 समुत्थितस्त्वं श्रवणाद्यपादे
 गृह्णाण पूजां भगवन् नमस्तु ॥
 ऐरावतममारुढो वज्रहस्तो महाबलः ।
 शतयज्ञाधिपो देवस्तस्मै इन्द्राय ते नमः ॥
 वज्रहस्तः सुरारिघ्नो वज्रनेत्रः पुरन्दरः ।
 रक्षार्थं सर्वलोकानां पूजेयं प्रतिगृह्णाताम् ॥
 इति इन्द्रोत्थानदाटगौ ।

अथ शिष्टाचारपरिगृहीतानन्तव्रतम् ।
 सम्पूजिते महेन्द्रे तु ध्वजाकारासु यष्टिषु ।
 भाद्रशुक्लचतुर्दश्यामनन्तं पूजयेद्भूरिम् ॥
 अनन्तं दर्भमयं कृत्वा वारिधान्यां स्थापयेत् ।

पूजाशौलकमन्त्रस्तु—

अनन्तसंसारमहासमुद्रे
 मग्नान् समभ्युद्धर वासुदेव ।
 अनन्तरूपे विनियोजयस्व
 अनन्तरूपाय नमो नमस्ते ॥

अनन्तकथामप्यत्र शृण्वन्ति ।

मत्स्यपुराणे— नारद उवाच—

कथमर्घ्यप्रदानेन कर्त्तव्यं तस्य वै प्रभो ।
 विधानं यदगस्त्यस्य पूजने तददस्व मे ॥

ईश्वर उवाच ।

प्रत्यूषसमये विद्वान् कुर्यात्तस्योदये निशि ।
 ज्ञानं शुक्तिशैलैकदत् शुक्लमाश्याम्बरो गृही ॥
 स्थापयेद्व्रणं कुम्भं माण्डवस्तुविभूषितम् ।
 पञ्चरत्नसमायुक्तं दत्तपात्रेण संयुतम् ॥
 नामाभक्ष्यफलैर्युक्तं ताम्रपात्रसमन्वितम् ॥

अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव
 शीवर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ।
 चतुर्भुजं कुम्भमुखे निधाय
 धान्यानि अप्राम्बरसंयुतानि ॥

स कांक्षपाचाक्षतशक्तियुक्तं
 मन्त्रेण दद्याद्विजयुक्ताय ।
 उत्क्षिप्य सन्मोदरदौर्घवाङ्ग-
 मनन्यसेता यमदिक्षुल्लस्यः^१ ॥
 श्वेताञ्च दद्याद्यदि शक्तिरिति
 रौप्यैः खुरैर्हेममुखीं सवत्साम् ।
 धेनुं नरः खीरवतीं प्रणम्य
 सवस्त्रघण्टाभरणां दिजाय ॥
 धेनुं हेममुखीं सुवर्णशृङ्गीमन्यच दर्शनात् ।
 आसप्तराचादुदयेऽर्धमन्य
 दातव्यमेतत्सफलं^२ नरेण ।
 यावत्समाः सप्त दद्याथवा ह्यु-
 रथोर्द्धमण्येव वदन्ति केचित् ॥
 काशपुष्पप्रतीकाश! अग्निमास्तसम्भव ! ।
 मित्रावरुणयोः पुत्र! कुम्भयोने ! नमोऽस्तु ते ॥
 प्रत्यब्दश्च फलत्यागमेवं कुर्वन् सौदति ।
 होमं कृत्वा ततः पश्चादव्ययेन्मानवः फलम् ॥

अथागस्त्यार्घदानमन्त्रः—

काशपुष्पप्रतीकाश अग्निमास्तसम्भव ।
 इत्यादिरेव बोद्धव्यो मन्त्रान्तरानुपदेशात् । गन्धादिकञ्च ॐ
 अगस्त्याय नम इत्यनेन दातव्यम् । सामान्यप्राप्तत्वात् विशेषानुप-

देशाच्च । अर्घदानन्तु सतोयशङ्खेन सितपुष्पाक्षतैः काय्यं नरसिंह-
पुराणे— अगस्त्यार्घ्यं एव तथाकथनात् । मफलमिति पाठे तु
तत्रैव फलान्वयः ।

भक्त^१विव्वाक्षतैः पुष्पैर्दधिदूर्वाकुशैस्तिलैः ।

सामान्यः सर्वदेवानामर्घोऽयं परिकीर्तितः ॥

इति देवौपुराणवाक्यादेभिर्द्रव्यैरर्घदानं तस्य संवत्सरमण्डल-
बलिहरण एव तद्देवानामेव कथितत्वात् ।

अत्र—

बौजपूरं नारिकेलं रम्भां जातौफलं तथा ।

खर्जूर-चूत-दाडिम्यः फलान्येतानि वर्ज्येत् ॥

इति श्रिष्टवाक्यात् प्रतिवर्षं क्रमेण फलत्याग इति ।

अनेन विधिना यस्तु पुमानर्घं निवेदयेत् ।

इन्द्रलोकमवाप्नोति रूपारोग्यसमन्वितः ॥

पञ्चरत्न सप्तधान्यानि परिभाषायामनुसन्धेयानि यमदिङ्मुखस्य
इति सर्व्वञ्च कर्म्मणि कुम्भस्थापनादौ प्रयोगाङ्गकर्त्तृधर्म्मात्वात् ।

सप्तैव लोकानाप्नोति सप्तार्थान् यः प्रयच्छति ।

यावदायुश्च यः कुर्यात् परं मद्याधिगच्छति ॥

इति पठति शृणोति वा य एतत्

वसुयुगलप्रभवस्य सम्प्रदानम् ।

सकृदपि च ददाति सोऽपि विष्णो-

र्भवनगतः परिपूज्यते नरोच्चैः ॥

अथ चेवं क्रमः— प्रथमं यथोक्तानां यथोक्तकुम्भस्थापनं
यथोक्तसौवर्णपुरुषस्थापनञ्च ततोऽगस्त्यपूजाऽर्घदानञ्च महाव्याहृति-
भिराव्यहोमः स्त्रयमाचार्यद्वारा वा, ततः फलत्यागः सौवर्ण-
पुरुषदानं मन्थनौ धेनुदानञ्च आसप्ररात्रादेवमयमर्थः ।

यस्मिन्नङ्गकेऽगस्त्योदयः तस्मात् परभूतो यः सप्तमोऽग्रस्तः
प्रागर्थो दातव्य इति ।

अगस्त्योदयास्तमयौ च प्रति ब्रह्मपुराणम्—

अगस्त्यो दक्षिणाभाशामाश्रित्य नभसि स्थितः ।

वरुणस्यात्मजो योगी विन्ध्यपादविमर्दनः ॥

कन्याङ्गभ्यः पश्चिमेभ्यः षड्भ्यः प्रारभ्य संख्याया ।

अंगान् द्वाविंशतिं यावत् भुंक्ते सूर्यस्त राशिषु ॥

दासप्रतिमिति कल्पतरौ पाठः ।

उदेति तावद्भगवानगस्त्यो व्योम्नि तोयभुक् ।

अक्षाङ्गभ्यः पश्चिमेभ्यः षड्भ्यः प्रारभ्य प्रवर्तवत् ॥

षड्विंशतन् यावच्च भुंक्ते भानुर्यथाक्रमम् ।

तावच्छान्तस्तु पातालं प्रयात्यस्तमुपैति च ॥

तथा तथैव

कृतोपवासः मन्थयेदगस्त्यमुदित मुनिम् ।

सर्वकामप्रदं पुण्यं सर्वकामप्रबर्द्धनम् ॥

अर्चितः स च भगवान् अद्भुतभक्तिसमन्वितैः ।

पूर्वकुम्भैः सकुम्भाण्डे यवे धान्ये हृतेन च ॥

जातौ पद्मोत्पलैः शुभैश्चन्दनेन सितेन च ।
 गव्यैर्हतेस्तथा वस्त्रै रत्नैः सागरसम्भवेः ।
 उपानच्छत्रदण्डैश्च पादकाञ्चन वल्कलः ॥
 भूरिणा परमाग्नेन फलैः पुष्पैश्च शोभनैः ।
 अन्यप्रकारैर्भक्ष्यैश्च होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥
 आश्रास्य च शुभं कामसुदिश्य च मनोगतम् ।
 यद्यहं प्राप्नुयां कामं भगवन् मनसेषितम् ।
 त्वत्प्रसादादविघ्नेन ततस्त्वां पूजयाम्यहम् ॥
 दत्तुंका पूजयेत् पश्चाद्देवज्ञांश्च गुरुंस्तथा ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

नरसिंहपुराणे—

यदागस्त्योदये प्राप्ते ? तदा सप्तसु रात्रिषु ।
 अगस्त्याय ददात्यर्घं नत्वा पुण्यविद्वद्भ्ये ॥
 शङ्खे तोयं विनिःक्षिप्य सितपुष्पाक्षतैर्युतम् ।
 मन्त्रेणानेन वै दद्यात् श्वेतपुष्पसमन्वितम् ॥
 काशपुष्पप्रतीकाश अग्निमाहृतसम्भव ।
 मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥
 अमेनार्घं दत्त्वा पठेत् ।
 १ आतापी भक्षितो येन वातापी च महासुरः ।
 समुद्रः शोषितो येन स मेऽगस्त्यः प्रमोदतु ॥

एवन्तु यो ददात्यर्घमगस्त्याय महासुने ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्व्वा तरति दुर्गतिम् ॥

कन्यांशकप्राचीनषड्ष्टकादिभूतांशकादारभ्य द्वाविंशतिमंशकान्
यावद्गस्त्योदयस्तत्र प्रथमोदयदिनादारभ्य सप्तदिनाभ्यन्तरैक-
दिवसेऽगस्त्यार्घ आचारात् । एवञ्चोदयप्रतिपादकब्रह्मपुराणस्याप्यथ-
मेवार्थः । अतः—

अप्राप्ते भास्करे कन्यां सचिभागेस्त्रिभिर्दिनैः ।

इत्यादिवाक्यं ज्योतिःशास्त्रीयमनादेयं धर्मशास्त्रस्य ततो
बलवत्वात् ब्रह्मपुराणार्थपरत्वेनैवानेतत् यथायत्नं कल्पयत्येतेषां
फलान्यपि भिन्नान्येव ।

एवञ्च—

कन्यामनागते सूर्य्ये अर्घो वै सप्तमाहिनात् ।

कन्यायां समनुप्राप्ते सूर्य्येऽर्घः सञ्चिवर्त्तते ॥

इति स्वागमद्वयं स्मरसमेव मन्त्रान्तरञ्च वैदिकं धर्मशास्त्र-
'निवृत्त्युपायेन पौराणिकं मन्त्रमत्र लिखता' सामान्याधिका-
रिकमर्घं कथयताऽनादृतमिति सर्व्ववर्णमाधारण एव पौराणिक-
मन्त्रान्वय इति ।

कामधेनौ तु नरसिंहपुराणलिखनं मूले तदुक्तमेवादृतम् ।

विष्णुः—

प्रौष्ठपद्यां तद्युक्तायां गोदानेन सर्व्वपापविनिर्मुक्तो भवति ।

तद्युक्तायां पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयोरन्यतरनचचयुक्तायाम्
दानमागरपारिजातावप्येवम् !

ब्रह्मपुराणे—

पूर्वभाद्रपदायोगे पौर्णमास्यां पितामहः ।
शक्राग्नि-यम-जात्वम्भो-वायु-वित्तेश-शङ्करान् ॥
लोकपालांस्तु रक्षार्थं त्रैलोक्यस्याभ्यसेचयेत् ।
पृथिव्या धारणार्थाय तथानन्तञ्च भोगिनम् ।

जातु राक्षसः ।

तस्मान्तत्र लिखेत् पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ।
कर्णिकायां लिखेत्तत्र मानन्तं कमलोद्भवम् ॥
प्राच्यादिषु च पत्रेषु वासवाद्यांश्च सायुधान् ।
ग्रहान् नागान् क्रमेणैव यथारूपान् समालिखेत् ॥
ततः क्रमेण तेनैव स्थापयेत् कलमान् शुभान् ।
पश्चात् सम्पूजनोयास्त भक्त्या ब्रह्मादयः सुराः ॥
अर्घ्यपाद्यादिभिः सम्यक् धूपमान्यानुलेपनैः
वस्त्रैः मव्वफलेर्भक्ष्यैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥
मनोज्ञैः मगुडैः चौरैः सर्वशस्यममुद्भवेः ।
नृत्यैर्गतिस्तथा वाद्यैः सर्वकामार्थसिद्धये ॥
विप्रेभ्यश्चाथ बन्धुभ्यो धाना देयाश्च शास्त्रवत् ।
राक्षो धानाः स्वयं भक्ष्याः सयमस्यैर्विवेकिभिः ॥
धाना मृष्टयवा वङ्कुरिति^१ प्रसिद्धाः ।

दर्गाधिकारं देवीपुराणे—

प्रौष्ठपद्यां प्रकर्त्तव्या पूजा जागरणं निशि ।

महोत्सवविधानेन मौचामणिफलं लभेत् ॥

विष्णुधर्मोत्तिरे—

गोदानञ्च प्रौष्ठपदे पौर्णमास्यां महाफलम् ।

महाफलमित्यस्यान्यत्रोक्तदानफलातिरिक्तफलदायकमित्यर्थः ।

मत्स्यपुराणे—

यत्राधिकृत्य गायत्रीं वर्ण्यते धर्मावस्तरः ।

वृत्तासुरवधोपेतं तद्भागवतमुच्यते ।

लिखित्वा तच्च यो दद्याद्धेममिहममन्वितम् ।

पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां न याति परमं पदम् ॥

महामांस्त्रिविधकठकुरश्रीवीरेश्वरात्मज महासांस्त्रिविधक-

ठकुर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे भाद्रत'ङ्गः ॥

अथाश्विनकृत्यम् ।

भविष्यपुराणे— सुमन्तुर्वाच—

श्रीमानासयुजे मामि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

१८ताग्रनञ्च भुञ्जानो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥

दद्याद्गां पद्मवर्णाभां भागोरमिततेजसः ।

दिव्याभरणसम्पन्नां तद्वर्णीषु पर्यस्विनौम् ॥

पुच्छमौक्तिकमङ्गाशैरिन्द्रनौलोपशोभितैः

जीवञ्जीवकमयुक्तेर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥

गच्छद्भानुमल्लोकत्वं तेजसा रविसन्निभः ।

कान्था विधुसमो राजन् प्रभयाऽण्डजमन्निभः ॥

अथ मप्रमौदयव्यतिरिक्तयावदाश्विनदिवसे नक्तभोजनं मत्स्य-
वादित्वं गोधूमगोरमस्नानं पचयोः मप्रम्युपवासः त्रिसन्ध्यं शाण्डि-
लेयमहितभास्वर्चनमधःशयनं सर्वभोगवर्जनञ्च पूर्ववत् नगति ।
वृत्तप्रधानमशनं वृत्ताशनं दद्याद्गां मामान्ते, अण्डज आदित्यः ।

तत्रैव—

राजन्नाश्रयजे मामि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

गङ्गौदनन्तु मुञ्चानो जितात्मा संयतेन्द्रियः ॥

उपवामपरो भूत्वा नवम्यां पचयोर्दयोः ।

माहेश्वरौ पूजयेत् कृत्वा रुक्ममयीं शुभाम् ॥

वृषभश्च तथा वीर श्वेतपुष्पोपलेपनैः ।

धूपेन च महाङ्गेन खण्डखाद्यादिभोजनैः ॥

अजानां महिषाणाञ्च मृगाणाञ्च तथा वधात् ।

प्रौण्येदिधिवद्वेभौ मांसशोणिततर्पणेः ॥

कुमारीभोजयेद्भक्त्या ब्राह्मणान् योषितस्तथा ।

भक्ष्यभोज्यैरनेकैश्च मांसवर्ज्यविधैर्नृप ॥

पूजयित्वा तु तां दर्गां विल्वपत्रैः मद्रोणजः ।

विल्वपत्राशनात् प्रतस्ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

एवं रुमृजयित्वा तु भक्त्या माहेश्वरौ नृप ।

अश्वमेधमहत्स्य फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥

द्विजाङ्गप्रभया तुल्यः काम्या पुष्पायुधस्य च ।

पुष्पकं यानमारूढो मोदते शाश्वतौः ममाः ॥

महाङ्गो धूपः परिभाषायामुक्तः, द्विजाङ्गसुन्दरमाः ।

आश्विनप्रकरणे ब्रह्मपुराणे

शुक्लपत्रे नव धान्य पक्वं ज्ञात्वा सुशोभनम् ।

सुतिथौ च सुनक्षत्रे समुहूर्त्ते सुशोभने ।

गच्छत् क्षेत्रौ^१ विधानेन गीतवाद्यपुरमरः ।

तत्र बह्विं च प्रज्वान्य वान्यैः सप्तौघ्यं शास्त्रवत् ॥

शास्त्रवदिति खगोलोक्तविधिना ।

कृत्वा होम ततःपश्चात्तयेद्धान्यस्य भूषितम् ।

पुष्पैर्वस्त्रैः फलैर्मलैर्हस्त्यक्षरथभंस्यितम् ॥

तेन देवान् पितॄन् बन्धून्पार्षयित्वा यथाक्रमम् ।

विभज्यासु यथाशक्त्वा देवजाः शस्यरक्षिणः ॥

नववस्त्रावृतः स्रग्वी अनुलिप्तः स्वलङ्कृतः ।

स्थितः पूर्वमुखस्तृष्टो ब्रह्मघोषपुरमरः ॥

गृणन् वाद्यरव तृष्टो मङ्गलालभनान्वितः^२ ।

प्राश्नीच्याहधिमयुक्तं नवं विप्राभिमन्वितम् ॥

कृताहारथं कुरुते गीतवाद्यैर्महोत्सवम् ।

चोरोदमागतात् पूर्वमथ्यमानात् प्रातनात् ॥

श्यामा देवो समुत्पन्ना मर्त्यलक्षणमयुता ।

नारायणाजया मा च सुकुमारा यशस्विनौ ॥
 मतोदेहममुद्भूता लता परमशोभना ।
 तां दृष्ट्वा चकितास्तत्र ततः सर्वे सुरासुराः ।
 मनोज्ञा समुद्यौ 'कैषा हन्त द्रक्ष्यामहे वयम् ।'
 एवमुक्त्वा वचस्ताञ्च ददुःशुः सर्वे एव ते ।
 चकनाम च तस्यास्तं द्राचेति भूवि विश्रुतम् ॥
 अतोऽर्थे मा सुपक्वा च प्रजितव्या प्रयत्नतः ।
 पुष्पधूपान्नभक्ष्याद्यैस्तथा ब्राह्मणतर्पणैः ॥
 द्वौ बालौ च तथा वृद्धौ ममूजौ तदनन्तरम् ।
 धर्मार्थकाममोक्षांश्च ममुद्दिश्य कटौरके ॥
 स्त्रोमहायेन कृष्णेन (१) मृत्युमिनसुतं सह ।
 अर्नान्निप्रेन विधिवत् सग्विना च सुवासमा ॥
 निवेदिता गुरुभ्यश्च स्वयं भक्त्या न चान्यथा ।
 उत्सवश्चापि कर्त्तव्यो गीतनृत्यमसाकुलः ॥
 इति नवान्नद्रात्राभक्षणविधिः ।

द्वौपुगणे—

एकाहमपि ये भक्त्या कन्याभ्यः दिवाकरे ।
 पूजयित्वा शिवाचक्रं दीपान् मखोधयन्ति च ॥
 शिवाचक्रं द्वादशमहः, मखोधनमुद्दीपनम्, एतदेवात्र प्रधानम्
 ते जभन्ते शुभान् लोकानायुरारोग्यममृतः ।

मन्ध्याकाले तु मम्प्राप्ते पूजयित्वा तु मातरम् ॥

ये ददन्ति दृतेर्दीपानुत्करं पललाम्बितम् ।

न तेषां दुरित किञ्चिदिद्यते मुनिमत्तम ॥

उत्करं भक्तं, पलल मांमम् ।

रुद्रो ब्रह्मा तथा ईशः स्कन्दो विष्णुर्यमो हरिः ।

परे च विघ्नमहिताः स्वरूपाः सप्त संस्थिताः ॥

परे सूर्यादयः, विघ्नो विनायकः ।

मातृणां पूजनादिप्र ! सर्व्व देवाश्च पूजिताः ।

निष्कलं सकलं वाथ एकं पञ्चकमेव वा ॥

पूजयेत्तत्र कन्यास्ये क्षणं पूजां न लङ्घयेत् ।

निष्कलं चन्द्रकलाशून्यतिथिरमावस्या, सकलम् पूर्णिमा कन्यास्ये
सूर्य्य क्षणं पूजां न लङ्घयेदित्यस्य क्षणमपि पूजां कुर्यादित्यर्थः ।

तथा—

मृण्मयीं प्रतिमां कृत्वा तिले वा यस्तु पूजयेत् ।

आत्मवित्तानुसारेण स लभेन्मौलिकं फलम् ॥

मौलिकं साक्षाद्भगवतोपूजाजन्यम् ।

एकं वा यदि वा देवीं देवं वा वज्रकौकरम् ।

वज्रकौ वीणा देव महादेवम् ।

गजाननयुतं पूज्य सर्व्वकामफलप्रदम् ॥

ब्रह्माणो वंणवीं वापि कौमारो गक्रवन्दिताम् ।

पूजयेद्यः स आप्नोति ईप्सितं फलमुत्तमम् ॥

वृषारूढां महादेवां चित्रेचां शूलधारिणीम् ।

पूजयेद्यः स आप्नोति यद्यन्मनसि संस्थितम् ॥

तथा प्रसङ्गात्—

चन्दनागुरुकर्पूरनखं धूपे वरं स्मृतम् ।

नखं सुगन्धिद्रव्यविशेषः— नखीति व्याख्यातम् ।

मधुकर्पूरकाश्मीर रोचना च चतुष्टयम् ।

एतेन लेपयेद्देवीं सर्वकामानवाप्नुयात् ।

जातौकम्लोत्पलपत्रैश्च कुष्ठ-कुङ्कुमपर्चिकाः ।

जातौफललताः ख्याताः स्नानगन्धाः मदा वराः ॥

नागकेशर कर्पूरं सुरा मांभौ मवालिका ।

सुरा मोट्ठ^१ इति प्रसिद्धा बालिका वार इति प्रसिद्धा ।

उद्धर्त्तने ममाख्याता मातृणां सर्वतः प्रियाः ॥

मणिमौक्तिकमालाश्च वितानञ्च दकुलजम् ।

घण्टादि सर्वदा दत्त्वा हेमपुष्पफलं लभेत् ॥

पुष्पैररण्यमभूतैः पत्रैर्वा गिरिमभवेः ।

अपर्युषित-निष्किट्टैः प्रोषितैर्जन्तुवर्जितैः ।

आत्मारामोद्भवैर्वापि पुष्पैः सम्यजयेच्छिवम् ।

पुष्पजातिविशेषेण भवेत्पुण्यं विशेषतः ॥

तपःशीलगुणोपेते पात्रे वेदस्य पारंगम् ।

दश सुवर्णानि दत्त्वा च यत् फलं कुसुमेषु तत् ॥

मातृणाञ्च महादत्त्वा लभते नृपसत्तम ।

तस्मात् पुष्पाणि वक्ष्यामि पत्राणि सुरभीणि च ॥

केतकी चातिमुक्तश्च बन्धूक बडलान्यपि ।
 कदम्बः कर्णिकारस्तु मिश्रवारः समृद्धये ॥^१
 पुष्पागच्छन्पक्षैश्चैव यूथिका बक-मल्लिका ।
 तगरार्जुनमञ्जौ च वृहती शतपत्रिका ॥
 सुरमा शर्वरी भद्रा सुरभौ नवमल्लिका^१ ।
 दमनो मरूपत्रश्च शतधा पुण्यवृद्धये ॥
 कदम्बैरर्चयेद्वात्रौ मल्लिका उभयोः शुभा ।
 दिवाशेषाणि पुष्पाणि यथालाभेन पूजयेत् ॥
 केशकौटापविद्धानि शौर्णपर्युषितामि च ।
 खट्वपतितपुष्पाणि त्यजेदपहृतानि च ॥
 मुकुलेर्नास्येदेवौमपकं न निवेदयेत् ।
 फलं कथितविद्भुञ्ज कालापकमपि त्यजेत् ॥

विष्णुः— आश्विन सकल मामं ब्राह्मणभ्यः प्रत्यहं हत प्रदाया-
 श्विनौ प्रोणयित्वा रूपभाग्नवति ।

अथैव यमः—

व्रतमाश्वयुजे मामि नित्यं दद्याद्विजातये ।

प्रोणयित्वाश्विनौ देवौ रूपभागभिजायते ॥

आश्विनानुवृत्तौ विष्णुः

तस्मिन्नेव मामि गोरसेर्ब्राह्मणान् भोजयित्वा आराग्यभाग्नवति ।

स्कन्दपुराण—

योऽपि चाश्वयुजं माममेकभक्तेन तिष्ठति ।

वाणिज्यं लभते तस्य कृषिः पशुगणास्तथा ॥

महाभारते—

तथैवाश्वयुजं गाममेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

सृजावान् वाहनाकृश बह्वपुत्रश्च जायते ॥

सृजा शुद्धिः ।

भविष्ये—

कृत्वा चाश्वयुजे मामि विपुलं धान्यपर्वतम् ।

सुवर्णवस्त्रगन्धाङ्गं सूर्य्यस्याग्रे निवेदयेत् ॥

सुविचित्रमहायानैर्नरभोगममन्वितः ।

वर्षकोटिमहस्राणि सूर्य्यलोके महौयते ॥

अस्मिन् लोके पुनःप्राप्ता राजानं विन्दते पतिम् ॥

अत्र चैकभक्तादि कार्तिकवद्धोद्धवम् ।

वामनपुराणे—

तिर्लांस्तुरङ्गवृषभ दधिताम्रायमादिकम् ।

प्रौत्यथे पद्मनाभस्य देयमाश्वयुजे नरैः ॥

आदिपदेन विद्यमानाभौष्टुचिद्रव्यपरिग्रहः ।

देवौपराण—

हताभिषेकं यः कुर्याद्दहोरात्र नराधिप ! ।

सूक्ताधारेण भाण्डेन भवगत्या विचक्षणः ॥

मामि चाश्वयुजे वीर सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

विष्णुधर्माचरे—

आश्विने हतदानेन रूपवानभिजायते ।

पद्मसुपक्रम्य देवौपुराणे—

आश्विने मरयूः श्रेष्ठा स्नानदानादिकर्माण' ।

नन्दिपुराणे—

अथवाश्वयुजं मामं वर्ज्येन्मांसमभक्षणम् ।

मामषद्वकृतं पुण्यं लभेताश्वयुजे नरः ॥

मामषद्वार्चस्त्रिमांसवर्जनजन्यपुण्यं लभते इत्यर्थः ।

ब्रह्मपुराणे -

कृष्णाश्वयुक्त्वतीयायां पूर्व्वन्तु बह्वर्णो ह्यभूत ।

तस्मात् स तत्र सम्पूज्यो यथाविभवविस्तरैः ॥

'म यत्रः शङ्खपद्मौ तु निधौ लेभं धनेश्वरः ।

चतुर्थ्यां तेन तत्रामौ सम्पूज्यो ब्राह्मणानुगः ।

पञ्चम्यां वसुधा देवी पातालान्ददृता पुरा ॥

वराहेणाय मा तत्र प्रज्या दिङ्नागमयुता ।

षष्ठ्यां कुमाराः सम्भूताः पौराणाः केतिर्देव हि ।

तानुद्दिश्य कुमारान् पुत्राः प्रज्याः स्खलङ्कृताः ॥

मप्रम्यामभिमानस्तु स्वर्वाय्याञ्जितवान् जगत ।

तमुद्दिश्यात्मनः प्रजा कार्या स्त्रीबालकेषु च ॥

अशोका योगिनौ मिद्धा कृष्णाग्रस्यां पुरा यदा ।

तदा मा तत्र सम्पूज्या योगनिद्रा तु वेष्णवी ॥

विशेषेण कृतस्नानैः सुवस्त्रैश्च स्खलङ्कृतैः ।

मिन्दूरकर्दमालेपैः नृत्यवाद्यपुरःसरैः ॥

शक्त्या शय्यामने तस्मै निवेद्य मोत्तरकृदे ।

पुष्पाक्षवस्त्रधूपन्तु कौडितयश्च सर्वदा ॥

गुडाज्यमरीचोपेतं यवाक्षं भक्षयेत्ततः ॥

ब्राह्मणानुगो ब्राह्मणानुयायौ, दिङ्नागा दिशां नागा
ऐरावतादयः, मिन्दूरकट्टमालेपैर्जलालोडितमिन्दूरलेपैः । मोत्तर-
कृदे मोपरिवमने पुष्पाक्ष-वस्त्र-धूपन्तु निवेद्यमिति वचनपरि-
णामेनावयः ।

भविष्यपुराणे— विष्णुर्वाच—

कन्याङ्गते भवितरि कृष्णपक्षेऽष्टमौ च या ।

मा च पुण्या पापहरा शिवस्थानन्दबद्धिनी ॥

स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवाभिपूजनम् ।

सर्वे प्रीतिकर स्याद्दे प्रीते तस्मिन् चिन्तोचने ॥

अष्टकाश्राद्धमथ च ।

देवौपराणे— शक्र उवाच ।

येनोपायेन सर्वेषां देवो सर्वफलप्रदा ।

तदहं श्रोतुमिच्छामि नवस्थामाश्रितं फलम् ॥

ब्रह्मोवाच—

आश्रिते वाऽथ माघे वा चैत्रे वा श्रावणेऽपि वा ।

कृष्णादारभ्य कर्त्तव्यं व्रत शुक्लावधिं हरे ! ॥

कृष्णपक्षतः शुक्लपक्षमवधिं यावत्, हरे इन्द्र । एतच्चोक्तं
सामान्यतम(?)मासेषु वक्ष्यमाणप्रकारेण कृष्णाष्टमीमारभ्य शुक्ला
ष्टमीं यावत् कर्त्तव्यम् ।

आश्विनौमष्टमौ कृष्णामेकभक्तेन कारयेत् ।

मङ्गलारूपिणौ देवौमथवा रुद्रघातिनौम् ॥

पूजयेन्नवभेदेन गन्धमाख्यनिवेदनैः ।

कन्यका भोजयेद्रक्त देवीभक्तांश्च मानवान् ॥

नक्तेन नवमी कार्या अयाची दशमौ विप्रेत् ।

एकादशीमुपवसेत् पुनरेष विधिर्भवेत् ॥

पुनरेष विधिरिति यथा कृष्णाष्टम्यादिदिनचतुष्टयमेक-
भक्तनकायाचितोपवामेरेवमपरमपि दिनचतुष्कचयं नेतव्यमित्यर्थः ।
तेन चतुष्कचतुष्केण व्रतमिदं सम्पद्यत इति ।

यावच्छुक्लाष्टमौ शक्र उपोष्या तु विधानतः ।

विधानत इत्यनेनान्यचोक्तोपवामगुणानुवादः ।

दानं होमो जपः पूजा कन्याभोज्यन्तु प्रत्यहम् ॥

कर्त्तव्यं जितरोषेण देव्या भक्तिरतेन च ।

नवधा पशुघातन्तु महिषादि अजाविकम् ॥

कर्त्तव्यं भूतवेताले नक्षेवात्मचिकीर्षया ।

कन्या अलङ्कृतास्तद्विजा देवौपरायणाः ॥

नवधा नवप्रकारेण भूतवेताले भूतवेतालार्थं नक्षेवात्मचिकी-
र्षया नात्मोपभोगचिकीर्षया अलङ्कृताः कर्त्तव्या इत्यन्वयः । द्विजा
इत्यत्रापि तथैवान्वयः ।

नटनर्त्तन प्रेक्षणकं रथयात्रा प्रजागरम् ।

दानं देयं सटा भक्षा सर्व्वेषामपि शक्तिः ॥

महाभैरवरूपेण ग्रन्थिमालाधराय ये ।

पूजनौया विशेषेण वस्त्रशोभा पुरादिषु ॥
 कर्त्तव्या 'सिद्धिकामार्थप्रापणाय सुरोत्तम ।
 अनेन विधिना शक्र यथेष्टं लभते फलम् ॥
 मङ्गला भैरवी दुर्गा वाराही चिदश्वरी ।
 उमा हैमवती कन्या कपाली कैटभेश्वरी ॥
 काली ब्राह्मी महेशी च कौमारी मधुसूदनौ ।
 वाराही वासवी शर्वा नामान्येतानि वै जपेत् ॥
 पूजयेद्भोजयेत् कन्याः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
 वस्त्रालङ्कारकण्ठादिकटकाः कटिसूचकाः ॥
 दातव्याश्चात्मनः शक्त्या देव्या भक्तैः सुखार्थिभिः ।
 अथवा नवरात्रन्तु सप्तपञ्चत्रिकेऽपि वा ॥
 अथवेति विकल्पः पूजयेदित्यादिना मग्न्यते ।

तेन—

प्रत्यहं भोजयेत् कन्याः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
 वस्त्रालङ्कारकण्ठादिकटकाः कटिसूचका दातव्याः ।
 अथवा नव-पञ्च-सप्त-त्रिदिवसेषु शक्त्यपेक्षया—
 एकभक्तेन नृकेन तथैवायाचितेन च ।
 जपयेत् स पुमान् शक्र यावच्छक्ता तु अष्टमौ ॥
 पूजयेन्मङ्गलां तच्च मण्डले विधिवत् सदा ॥
 मङ्गलां बहुधातिनीं चेत्यपि द्रष्टव्यं तथैव प्रक्रमात् ।
 सर्वसम्भारमग्न्ये सर्वविधिविधायके ।
 सर्वकामप्रदे शक्र सर्वकामानवाप्नुयात् ॥

अर्थकामस्यार्थदन्तु राज्यकामस्य राज्यदम् ।
 आरोग्यपुचदं वत्स महापातकनाशनम् ॥
 सर्ववर्णेषु कर्त्तव्यं पुं-स्त्री-बाल-नपुंसकैः ।
 नाधयो व्याधयस्तस्य न च शत्रुभयं भवेत् ॥
 मङ्गरेष्वजितो नित्यं महानेकोऽपि जायते ।
 अवणात् सर्वकार्याणि मिथ्यन्ति नात्र संशयः ॥

एतच्च व्रतं नवमीमाश्रितं फलमिति प्रश्ने दर्शनात् भूषण-
 कृत्यसमुच्चये नवमीव्रतमित्युपसंहरतम् ।

अष्टमीमाश्रितौ कृष्णामिति व्रतोपक्रमे दर्शनादष्टमीव्रतमिति
 कल्पतरावुपसंहरतम् । देवीपुराणे तु अष्टमीनवमीव्रतमित्युक्तम् ।

वस्तुतस्तु--

अष्टम्यादिशुक्लाष्टमी पर्यन्तेन यावान् दिनप्रचयस्तावद्दिनसमाप्यं
 चतुर्पचे नवमीमपि यावत् कृतिः, 'अष्टमीपचे विधिमंकोचा-
 न्नवमीव्रतमित्युक्तम् ।

वस्तुतस्तु— अष्टम्यादि पक्षौ शुक्लाष्टमौ यावदिति चतुष्कचयं
 पुनरावर्त्तते इति कल्पतरुव्याख्यानं न महत् इति ।

तदनुसारेणात्र व्यवस्था माधीयमौ—

आश्विनवन्माघे चैत्रे आवणेऽपि लिखितप्रायमिदमहनीयम् ।
 व्रताङ्गमेकभक्तज्ञात्र सप्तम्यामष्टम्यां प्रातर्यथाविधि व्रतग्रहणम् ।

भविष्यपुराणे— सुमन्तुवाच -

कृत्वैवाश्वयुजे मासि कृष्णपक्षे नराधिप ।
 नवम्यामुपवामौ तु दुर्गादेर्वीं प्रपूजयेत् ॥
 धूपपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणेः ।
 पूजयित्वा रथं कृत्वा नानावस्त्रोपशोभितम् ॥
 शोभितं ध्वजमास्ताभिश्च चामरदर्पणैः ।
 नानापुष्पस्रजोभिश्च मिहैर्युक्तं मनोरमम् ॥
 कृत्वा स्वर्णमयौ दुर्गां महिषे शूलशोभिताम्^१ ।
 विन्यस्य रथमध्ये तु प्रजयेत् कृतलक्ष्णाम् ॥
 तद्रथं राजमार्गेण शङ्खभेर्यादिनिस्त्रनेः ।
 नवम्यां भ्रामयित्वा तु नयेद्दुर्गालये नृप ॥
 तत्र जागरपूर्व्वन्तु प्रदौपाद्युपशोभितम् ।
 नानाप्रेक्षणकैर्वीरं नृत्यमानैश्च पुत्रकैः ॥
 जागरं कारयेद्दीरं पूजमानस्य चण्डिकाम् ।
 प्रभाते स्नपनं कृत्वा तद्भक्तानाञ्च भोजनम् ॥
 रथं शोभासमायुक्तं भगवत्ये निवेदयेत्
 भुक्त्वा च बान्धवैः साङ्गैः प्रणम्यार्घ्यान् गृहं व्रजेत् ॥
 सर्व्वव्रतानां प्रवरं सर्व्वपापप्रणाशनम् ।
 नवमौ रथव्रताख्यं सर्व्वकामार्थसाधकम्
 सर्व्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्व्वदानेषु यत् फलम्
 तत्फलं सकलं विन्देन्नवमौव्रतपासनात् ॥

कल्पकोटिशतं सायं विष्णुलोके महीयते ।
 पुनरेत्य महीं राजा सार्वभौमो भवेदिह ॥
 रत्नोपकरणैर्युक्तां 'दत्तदारुमयीं शुभाम् ।
 शय्यां निवेदयेद्यस्तु भगवत्यै नराधिप ॥
 सन्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
 भक्ष्यभोज्यैरश्वेषैश्च विधिवच्चण्डिकां नृप ॥
 दक्षुलतुल्यवस्त्राणां परिमञ्ज्या तु यावतौ ।
 तावद्वर्षमहस्त्राणि दर्गालोके महीयते ॥
 वृषं शूलाङ्कितं यस्तु भगवत्यै निवेदयेत् ।
 आसन्नमं स तु कुलं प्रज्य देवालयं व्रजेत् ॥
 दत्तोभयमुखीं गाञ्च भगवत्यै सुशोभनाम् ।
 सप्तद्वीपार्णवां दत्वा यत् फलं तदवाप्नुयात् ॥
 पदद्वयं शिरोऽर्द्धञ्च यावदक्षस्य निर्गतम् ।
 तावद्भौः पृथिवीं ज्ञेया तद्वाता स्यान्महीप्रदः ॥
 नवमौरथव्रतम् । अत्र गुक्तादिर्मांसः ।

अथ मघात्रयोदशौ ।

मनुः—

यत्किञ्चिन्मधुना मिश्रं प्रदद्यात्, त्रयोदशौम् ।
 तदप्यक्षयमेवाङ्गवर्षासु च मघासु च ॥
 अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यात्त्रयोदशौम् ।
 पायसं मधुसर्पिर्भ्यां प्राक्काये कुञ्जरस्य च ॥

याज्ञवल्क्यः—

अमावस्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम् ।
द्रव्यं ब्राह्मणमप्यत्तिर्विषुवत्सूर्यमङ्गलम् ॥
व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।
आर्द्रं प्रति रुचिश्चैव आर्द्रकालाः प्रकीर्त्तिताः ॥

वशिष्ठः—

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
उपामते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्पलम्^१ ॥
मधु मांसेन खङ्गेन पयसा पायसेन च ।
एष दास्यति नस्तृप्तिं वर्षासु च मघासु च ॥

विष्णुः—

अथ पितृगौते गार्थे भवतः—
अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।
प्रावृट्कालेऽमिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः ॥
अमिते कृष्णे ।

मधुमतेन^२ यः आर्द्रं पायसेन समाचरेत् ।
कार्तिकं मकलं वापि प्राक्काये कुञ्जरस्य च ॥

श्रीमहाभारते—

अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यात्त्रयोदशौम् ।
मघाद्यौ सर्पिषा युक्तं पायसं दक्षिणायने ॥

१ B पिप्पलान् शकुन्ता इव ।

२ B मधुमांसेन शाकैश्च ।

३ C D एष नो दास्यति आदम् ।

४ B मधुमतेन ।

अजेन सर्व्वलोहेन मघासु च यतव्रतः ।

हस्तिकायासु विधिवत् कर्णव्यजनवौर्जितम् ॥

पैठौनसिः—

कागेन सर्व्वलोहेन वर्षासु च मघासु च ।

पुत्रो वा यदि पौत्रो यो नो दद्यात्तयोदगौम् ॥

इति पितरः ममुदौचन्ते सर्व्वलोहेन सर्व्वलोहितवर्णेन कागेन ।

तथाच इविव्यप्रस्तावे देवलः—

कागो वा सर्व्वलोहितः ।

याज्ञवल्क्यः—

यद्ददाति गयास्यस्य सर्व्वमानस्यमश्रुते ।

तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च विशेषतः ॥

शङ्खः—

प्रौष्ठपद्यामतीतायां मघायुक्तां त्रयोदश्यां ।

प्राप्य श्राद्धं हि कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥

ब्रह्मपुराणे—

आश्रयुज्यान्तु कृष्णायां त्रयोदश्यां मघासु च ।

प्रावृडृतौ यमः प्रेतान् पितृंश्चापि यमालयात् ॥

विमर्ज्जयति मानुष्ये कृत्वा शून्यं स्वकं पुरम् ।

बुधार्त्ताः कौर्त्तयन्तस्य दध्कृतन्तु स्वयं कृतम् ॥

पायसं पुत्रपौत्रेभ्यः काङ्क्षन्तां मधुमयुतम् ।

तस्मात्तांस्तत्र विधिना तर्पयेत् पायसेन च ॥

मध्वाव्यतिसमिश्रेण तथा ग्रीतेन चाम्भमा ।

ग्राममात्रं परगृहाद्भक्त यः प्राप्नुयान्नरः ॥

भिक्षामात्रेण यः प्राणान् सन्धारयति वा ^१स्वयम् ।

यो वा संबर्द्धयेद्देहं प्रत्यहं स्वात्मविक्रयात् ॥

आर्द्धं तेनापि कर्त्तव्यं तैस्तैर्द्रव्यैः सुमञ्चितैः ।

त्रयोदश्यां प्रयत्नेन वर्षासु च मघासु च ॥

नास्मात् परतरः कालः आर्द्धेष्वन्यत्र विद्यते ।

यत्र मात्तान्तु पितरो गृह्णन्त्यमृतमन्नयम् ॥

आर्द्धकालं प्रकृत्य विष्णुः—

प्रौष्ठपद्या ऊर्द्धं कृष्णत्रयोदशी ।

कृष्णत्रयोदशी मघयोः प्रत्येकमेव निमित्तत्वं नैरपेक्षश्रुतेः.

मिलितयोरपि ब्रह्मपुराणानुमारात् त्रिंशष्टफले निमित्तत्वं, पुत्रिणि
अस्यावश्यकआर्द्धस्यानिषेधात् सपुत्रापुत्रयोर्द्वयोरप्यधिकारः ।

पिण्डवत्येव आर्द्धे—

तत्रापि महतौ पूजा कर्त्तव्या पितृदेवते ।

अर्द्धे पिण्डप्रदानन्तु ज्येष्ठपुत्री विमर्जयेत् ॥

इति देवौपुराणे केवलमघानिमित्तकस्य आर्द्धस्य सपुत्रा
पुत्रयोर्विधानात् ज्येष्ठपुत्रिणि च पिण्डदाननिषेधात् पिण्डगृहितं
आर्द्धं ज्येष्ठपुत्रिणापि कर्त्तव्यम् । न च पिण्डदाननिषेधमुखेन
आर्द्धनिषेधः, आर्द्धं विदधत एव ज्येष्ठपुत्रिणि तस्मिन्निषेधकत्वात् ।
तथाच पिण्डं विनापि नित्यआर्द्धवत् आर्द्धफलम् ।

गजच्छाया तु—

योगो मघात्रयोदश्यां कुञ्जरच्छायमंजितः ।

भवेन्मघायां मध्ये च गग्निन्यर्कं करे स्थिते ॥

इति ब्रह्मपुराणे व्युत्पादिता । एवं प्राक्काये कुञ्जरस्य
चेत्यत्रापि गजच्छायागता ।

यच्च व्यासवचनं कर्णव्यजनवौजितं सोऽनुवाद इति हलायुधः ।

कल्पतरु-पारिजातयोः-प्राक्काये कुञ्जरस्य चेति प्राचैमुप-
गतायां हस्तिच्छायायामिति व्याख्यातम् । तच्च निमित्तान्तरत्वेन
ममाधेयम् । युक्तश्चेतत् ।

तदुक्तं वायुपुराणे—

कायायां हस्तिनश्येव दत्वा श्राद्धं न शोचते । इति ।

एवञ्चानयोर्मते कर्णव्यजनवौजितमित्यपि ममयव्यतिरिक्तमेव
निमित्तं गजच्छायायास्तु ममत्वेन लिखनेऽपि याज्ञवल्क्योऽपि प्राक्-
काये कुञ्जरस्य चेत्यनेन निमित्तान्तराभिधानेऽविरोधात् ।

नेच्छेत्त्रयोदशौ श्राद्धं पुत्रवान् यः सुतायुषं ।

तथा श्राद्धं नैकस्य वगंस्य त्रयोदश्यामुपक्रमेत् ।

न तु तृप्तास्तथो यस्य सुता हि मन्तति स ते ॥

इति वाक्यद्वयान्निषेधः त्रयोदशौ श्राद्धस्येति तु न वाच्यम् ।

अनयोर्वाक्ययोरमौलिकत्वात् ।

ब्रह्मपुराणे—

सूतके मृतके वापि यस्तयोश्चन्द्रसूर्ययोः ।

कायायां कुञ्जरस्याथ भुक्त्वा तु नरकं व्रजेत् ॥

भुक्त्वा प्रमादादिप्रसु मम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ॥

तथा—

अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु आर्द्रं देयं दिने दिने ।

त्रिभागहोनं पक्षं वा त्रिभागं तर्द्धमेव वा ॥

दिने दिने इति सर्वस्मिन्नेव दिने त्रिभागहोनं पक्षमिति
पञ्चमोतः प्रभृति अपरपक्षआर्द्रं कुर्वीत ।

आचतुर्थ्या यदहः सम्पद्यते तदहरिति कात्यायनात् ।

अथवा— आर्द्रममावस्यायां दद्यात् पञ्चमौप्रभृति वा अपर-
पक्षस्य यथा आर्द्रं सर्वस्मिन्नेव । इति गोतमवचनाच्च ।

त्रिभागमिति दशमौतः प्रभृति ।

कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्ज्ययित्वा चतुर्दशौ ।

आर्द्धे प्रशस्तान्तिथयो यथेता न तथेतराः ॥

इति मनुवाक्यात् । एवञ्च त्रिभागपदद्वयार्थो वक्रोऽप्यादर्त्तयः
अर्द्धमिति अष्टमौप्रभृति ।

एके तु अर्द्धमिति खण्डमात्रवचनमिति एकद्व्यादिदिनेऽपि
आर्द्रकरणं विहितं बोद्धव्यमित्याहुः ।

शक्यपेक्षया चायं विकल्पः । अत्राश्विनकृष्णपक्षत्वमेव तत्त्वं
तु कन्यागतत्वं निरपेक्षवचनात् ।

आषाढौमवधिं कृत्वा यः स्यात् कृष्णस्तु^१ पञ्चमः ।

अत्र आर्द्रं प्रकुर्वीत कन्यां यातु न यातु वा ॥

इति जातुकर्णवाक्यदर्शनाच्च, अतएव तथाचारोऽपि ।

एषु सर्व्वपक्षेषु चात्र चतुर्दशौत्यागः ।

कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्ज्जयित्वा चतुर्दशौम् ।

आद्धे प्रशस्तास्तथयो यथैता न तथेतराः ॥

इति मनुवचनात् ।

ब्रह्माण्डपुराणे—

कन्यां गते सवितरि यान्यहानि तु षोडश ।

कतुभिस्तानि तुल्यानि तेषु दत्तमथाष्टयम् ॥

अत्र कन्यागतषोडशदिनमेव तन्त्र तच्च तिथिदृष्टिक्रमं विनापि
लभ्यते अतस्तिथिदृष्टिविषयकमेतदिति कस्यचिद्वचनमयुक्तम् ।

तथाच ब्रह्मपुराणे—

आद्धन्तु पौर्णमास्यां वै कृत्वा पूर्णफलं लभेत् ।

प्रतिपद्भनलाभाय द्वितीयाऽर्थाय चापरा ॥

तृतीयायां वरार्थाय शत्रुनाशाय चापरे ।

पञ्चम्यां धनलाभाय आद्धं कुर्यात् प्रयत्नतः ॥

षष्ठ्यान्तु बालरक्षार्थं सप्तम्यां बन्धुद्वये ।

दृष्टिकामस्तथाष्टम्यां स्त्रीकामो नवमेऽहनि ॥

दशम्यां ब्रह्मतेजोऽर्थी सन्त्यर्थी तथापरे ।

द्वादश्यां जयलाभाय त्रयोदश्यां विभूतये ॥

प्रायानशनशस्ताग्नि विषोदन्धनिनान्तथा ।

चतुर्दश्यां भवेत् पूजा दृष्ट्यर्थमिति निश्चयः ॥

अमावस्यान्तु सर्गाय भक्षा मन्तर्पयेत् पितृन् ॥

तेन ब्रह्मपुराणकथितआद्धे पूर्णिमासहिताग्निनकृष्णपक्षः

ब्रह्माण्डपुराणीयवाक्ये षोडशदिवसाः । तथाच कन्यागतादित्यत्र
मादाद्यैतेष्वेव प्रशंसा तेन य एते पूर्णिमासहितकृष्णपक्षरूप-
षोडशदिवसास्ते कन्यागतादित्यमासाश्च क्रतुतुल्या भवन्तीत्यर्थः ।

ब्रह्मपुराणे—

यावच्च कन्यातुल्ययोः क्रमादास्ते दिवाकरः ।

तावच्छ्राद्धस्य कालः स्याच्छून्यं प्रेतपुरं तदा ॥

यतः क्षुतस्त्रिभिर्मित्तात् कन्यागतापरपक्षे श्राद्धं न सम्यक्
तं प्रति यावत्तुलास्यः सविता तावान् श्राद्धस्य कालोऽभिहितः ।

भविष्यपुराणे—

येयं दौपाम्बिता राजन् ख्याता पञ्चदशी भुवि ।

तस्यां दद्यान्मृचेदत्तं पितृणान् महालयः ॥

कन्यागतापरपक्षो महालयः । अत्र चामावस्थामात्रश्राद्ध-
प्राप्तावपि कन्यागतापरपक्षे श्राद्धाकरणेन यः प्रत्यवायस्तत्परी-
हारबोधनमिति न वैफल्यं, अनयोश्च ब्रह्मपुराण-भविष्यपुराण-
वाक्ययोरेकवक्तृकयोः कन्यागतापरपक्षश्राद्धकरणाभावे कार्त्तिक-
मावस्थया तत्कार्यबोधकत्वं पुराणभेदाश्रयनादपौनरुक्तम् ।

यावत्तुलास्यः सविता तावान् श्राद्धकालः ।

इति पूर्ववाक्यव्याख्यानं कल्पतर्गोः मङ्गोपनौयम्, यदि च पूर्वेण
कन्यागतापरपक्षे असम्भवे तुलापरपक्षविधिः । अनेन च तदसम्भवे
कार्त्तिकमावस्थाविधिः । तदा सामान्यविशेषमादाय पौनरु-
क्तमन्यम् । तेनैकेन तत्कार्येऽपिमपक्षविधिद्वारेण तत्कार्येऽमा-
वस्थाविधिरिति विकल्प एव शक्यपेक्षया ।

केचित्तु— महालयशब्देनाभावस्यायामेव महान् लयसङ्ग-
मसोऽस्यामिति योगतो विवक्षां गोचरीकृत्य पूर्वमावस्थाकार्थं
अभावस्यान्तरविधिमेव मन्यन्ते ।

अथ प्रसङ्गात् काम्यानि ।

तत्र कात्यायनः—

स्त्रियः प्रतिपदि द्वितीयायां स्त्रीजन्म 'अविस्तृतीयायां
चतुर्थ्यां चतुर्पञ्चवः पुत्राः पञ्चम्यां षष्ठ्यां द्यूतविजयः, अद्धिः
हविः सप्तम्यामष्टम्यां वाणिज्यमेकशफं नवम्यां गावो दशम्यां
परिचारका एकादश्यां द्वादश्यां धान्यं कुप्यं ज्ञातिश्रेष्ठ्यं त्रयोदश्यां
युवानस्तु म्रियन्ते शस्त्रहतस्य चतुर्दश्यामभावस्यायां सर्व्वम् ।

मनुः—

कुर्व्वन् प्रतिपदि आद्धं सुरूपांलभते सुतान् ।
कन्यकाश्च द्वितीयायां तृतीयायान्तु वन्दिनः ॥
पशून् चतुर्दश्यान्तु पञ्चम्यां गोभनान् सुतान् ।
षष्ठ्यां द्यूतं हविश्चापि सप्तम्यां लभते नरः ॥
अष्टम्यामपि वाणिज्यं लभते आद्धदः सदा ।
स्यान्नवम्यामेकखुरं दशम्यां द्विखुरं वज्रं ॥
एकादश्यां तथा रूप्यं ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् ।
द्वादश्यां जातरूपश्च रजतं कुप्यमेव च ॥
ज्ञातिश्रेष्ठ्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यान्तु सुप्रजाः ।
प्रौढ्यन्ते पितरश्चात्र ये शस्त्रेण हता रणे ॥

पक्षत्यादिविनिर्दिष्टान् विपुलान् मनसः प्रियान् ।

आद्धदः पञ्चदश्यान्, सर्वान् कामान् समश्रुते ॥

वन्दिनः स्तावकास्तेः स्तुत्यो भवतौत्यर्थः । द्यूतं द्यूतजयं कुयं
सुवर्णरजतातिरिक्तं ताम्रादिकम् । पक्षत्यादौति पक्षतिः प्रतिपत्
प्रतिपदादिकथिततिथिफलं शोभनं सर्वममावस्थायामित्यर्थः ।

अत्र सर्वानित्यनेनैव प्रस्तुतफललाभे पक्षत्यादिविनिर्दिष्टा-
निति पुनर्वचनात् तत्तत् सम्पूर्णफलकामस्याधिकारः । न तु सर्वभ्यो
दर्शपौर्णमामाविति योगमिद्विन्यायेनान्यतमफलकामस्येति ।

आपस्तम्बः—

प्रथमेऽहनि क्रियमाणे स्त्रीप्रायमपत्यं जायते ।

क्रियमाणे आद्धे स्त्रीवज्जलं, द्वितीये स्तेनाः तृतीये
ब्रह्मवर्चस्त्रिनः चतुर्थे चुद्रपशुमान् पञ्चमे पुमान् बह्वपत्यो
नचानपत्यः प्रमीयते, षष्ठेऽध्वगौलोऽवगौलश्च, सप्तमे हविश्चद्वि-
रष्टमे पुष्टिः, नवमे एकखुराः, दशमे व्यवहारद्विः, १ एकादशे
कृष्णायमं त्र्यपुगौसं द्वादशे पशुमान् त्रयोदश्यां बह्वपुत्रो बह्व-
मित्रो दर्शनौयापत्यो, युवमारीणश्च भवन्ति । चतुर्दशे आयु-
श्चद्विः २ । चद्विरिति मंसिद्विरित्यर्थः पञ्चदशे पुष्टिः स्त्रीप्राय-
मपत्यम् ।

सततं आद्धं कुर्वन्नाप्नोतीत्यधिकारे विष्णुः—

गृहेऽभिहृपाः स्त्रियः प्रतिप्रदि, कन्यां युतां द्वितीयायां,

सर्वकामान् तृतीयायां, ^१यशस्तुर्थ्यां, त्रियं पञ्चम्यां शूनविजयं
षष्ठ्यां रुषिं सप्तम्यां वाणिज्यमष्टम्यां पशून् नवम्यां वाजिनो
दशम्यां पुत्रान् ब्रह्मवर्चस्त्रिंशत्कादश्यां कनकरजते द्वादश्यां
सौभाग्यं त्रयोदश्यां सर्वान् कामान् पञ्चदश्याम् । शस्त्रहतानां
आद्धकर्मणि चतुर्दशौ प्रशस्ता ।

आद्धं कुर्यादित्यधिकारे हारीतः—

पञ्चमौ पुत्रकामः षष्ठौ धनकामः सप्तमौ पशुकामः, अष्टमौ
शस्त्रहताय आरोग्यकामोः नवमौ सेनाहतायाभिजित्कामः
दशमौ मन्त्रादिकाम एकादशौ मृद्धिकामो द्वादशौ श्रीकामः
त्रयोदशौ यशस्कामः चतुर्दशौ भृतिकामः स्वस्तिकामो वा
अमावस्यायां सर्वकामः, चतुर्दश्यां शस्त्रहतस्यैव स्वस्तिकामेन
भृतिकामेन आद्धं कर्त्तव्यम् ।

वायुपुराणे—

पुष्टिं प्रज्ञां मृतिं मेधां पुचानैश्वर्यमेव वा ।

कुर्वाणः पौर्णमास्यान्तं सम्पूर्णं फलमश्नुते ॥

प्रतिपद्धनलाभाय लब्धं वापि न नश्यति ।

द्वितीयायान्तं यः कुर्याद्विपदाधिपतिर्भवत् ॥

वरार्थिनां तृतीया स्याच्छत्रुघ्नौ पापनाशिनी ।

आद्धं चतुर्थ्यां कुर्वाणः शत्रोन्मिद्राणि पश्यति ॥

पञ्चम्याच्चैव कुर्वाणः प्राप्नोति महतीं त्रियम् ।

षष्ठ्यां आद्धानि कुर्वाणो दिजास्तं पूजयन्त्यतः ॥

कुरुते यस्तु मग्नस्यां आङ्गानि सततं नरः ।
 महामत्रमवाप्नोति गणानाञ्चाधिपो भवेत् ॥
 मयूष्णामृद्धिमाप्नोति योऽष्टम्यां कुरुते नरः ।
 आङ्गं नवम्यां कर्त्तव्यमैश्वर्यं स्तौषु काङ्क्षता ॥
 कुर्वन् दशम्यान् नरो ब्राह्मणैः श्रियमवाप्नुयात् ।
 वेदास्तथाप्नुयात् सर्वान् विप्राणां समतां तथा ॥
 एकादश्यां परं दानमैश्वर्यं मन्ततन्तथा ।
 द्वादश्यां जयलामञ्च राज्यमायुर्वसूनि च ॥
 प्रजामृद्धिं पशुन् मेधां स्वातन्त्र्यं पुष्टिसुत्तमाम् ।
 दीर्घमायुरथैश्वर्यं कुर्वाणस्तु त्रयोदशीम् ॥
 युवानस्य मृता यस्य गृहे तेषां प्रदापयेत् ।
 शस्त्रेण तु हता ये वै तेषां दद्याच्चतुर्दशीम् ॥
 अमावस्यां प्रयत्नेन आङ्गं कुर्याच्छुचिः मदा ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गञ्चानन्धमश्रुते ॥

अत्र स्तेन-युवमरणादावपुत्रतया तद्दोषमहिष्णोरधिकार इति
 कल्पतरुः । यः (श्यनादियागविधयो) उलङ्घयितशास्त्रः स्तेनादि
 कामयते तं प्रतोदं शास्त्रमित्यन्यः ।

पुत्रगतानिष्टश्रवणादपुत्रस्य पश्चाद्विफलकामस्याधिकारः ।
 अनुवादकस्याप्यधिकारिविशेषोपदर्शकतया सार्थकत्वं विध्यविरोध-
 कत्वञ्चेति पारिजातनिबन्धः । स तु मङ्गतः ।

ब्रह्मपुराणे—

प्रायानशनशस्त्राग्नि विषोदन्धनिनान्तथा ।

चतुर्दश्यान्तु कर्त्तव्यं दृष्ट्यर्थमिति निश्चयः ॥

प्रायो महापथगमनम् ।

मग्नैचिः—

विषग्रस्तश्चापदाहि तिर्यग्ब्राह्मणघातिनाम् ।

चतुर्दश्यां क्रिया कार्या अन्येषाञ्च विगर्हिता ॥

विषेति विषादिप्रयुक्तग्रस्तघातभागामित्यर्थः । एतच्च सर्व्व
कृष्णचतुर्दशौविषयं ग्रस्तविषमृतानां दृष्ट्यर्थत्वे आह्वस्य ब्रह्मपुराणे
विहिते अत्र तदश्रवणेऽपि काम्यत्वमपि न तद्वाक्यविषयांश्च
एव काम्यत्वं अवैषम्येनात्रापि फलकल्पनस्योचितत्वात् ।

देवौपुराणे—

आह्वेषु विपन्नानां जलाग्निभृशपातिनाम् ।

चतुर्दश्यां भवेत् पूजा अमावस्यान्तु कामिकौ ॥

अमावस्यान्तु कामिकौत्यमावस्योक्तफलार्थः, ग्रस्तघातिना-
मयमावस्यायां आहुं कार्य्यमिति हलायुधः ।

अमावस्यान्तु कामिकौति अवणाञ्चतुर्दश्यां नित्यं आहुम् ।
एतच्च काम्य नित्यञ्च स्त्रिया अपि कर्त्तव्यं विशेषाश्रुतेः ।

न योषिद्भ्यः पृथग्दद्यादितिनिषेधान्नेति चेत् ।

तर्हि—

येऽसपिण्डीकृताः प्रेता नैव तेषां पृथक् क्रिया ।

इति शातातपवचनात् पुंसोऽपि न स्यात् । विशेषविधेः करण-
मिति चेत् तुल्यं स्त्रिया अपि, विशेषविधिः पुंस्येव चरितार्थ—

इति चेत् न, वेपरीत्यप्रसङ्गात् । पुंस्त्वश्रुतेर्विनिगमना इति

चेत् न तस्यानाकाङ्क्षितत्वेनोपादेयेऽप्यविवक्षितत्वाच्चिमित्तकोटिले
तु सुतरामिति पारिजातः ।

अत्र शस्त्रहतशस्त्रेयावदचनं हि वाचनिकमिति न्यायात्
यावन्तो वचनविषयास्तावतामेव निमित्तत्वमायाति, कैश्चिदा-
चारानुरोधाद्वाधिव्यतिरेकमृतत्वं शस्त्रहतत्वं विवक्षितमतः स्त्रिया
अपि प्रसवाभिघातमृताया अत्रैव आद्धमित्युक्तं अत उपसर्ग-
मृतत्वं चतुर्दशौश्राद्धे निमित्तत्वम् ।

वायुपुराणे—

युवानस्तु गृहे यस्य मृतास्तेषान्त दापयेत् ।

शस्त्रेण वा हता ये वै तेषां दद्याच्चतुर्दशौम ॥

अत्र यौवनं षोडशवर्षापरि त्रिंशद्वर्षपर्यन्तं शास्त्रान्तरोक्तम् ।
नत्वाषोडशाद्युवानः सप्तत्युद्धं स्यविरा इत्यनुसारात् षोडश-
वर्षापरि सप्ततिवर्षपर्यन्तं, न वा प्रथमे त्रयसि नाधीयितमिति-
वचनात् पञ्चविंशत्युद्धं पञ्चाशद्वर्षपर्यन्तमिति आचारबाधात् ।
गृह इत्युपलक्षणं बहिर्मरणेऽपि विधिपवृत्तेः । अन्यथा स्वगृहे
मृतयूनोऽसगोचस्यापि आद्धप्रसङ्गात् ।

शस्त्रहतशस्त्रेयावदचनं काम्यं क्रियमाणं पार्वणविधानेन कर्त्तव्यम् ।

कामाय विहितं काम्यमभिप्रेतार्थमिद्धये ।

पार्वणेन विधानेन तदप्युक्तं यथाक्रमम् ॥

इति शातातपवचनात् ।

पार्वणविधानं पार्वणेति कर्त्तव्यताकविश्वेदेवावाहनाग्नौकरणानि
एतदेव तु नित्यतया क्रियमाणमेव न तु पार्वणविधानक-
माचारात् ।

चतुर्दशान्तु यच्छ्राद्धं मपिण्डौकरणे कृते ।
तदेकोद्दिष्टविधिना कर्त्तव्यं शस्त्रघातिनाम् ॥

इति गौड़वाक्यदर्शनाच्च ।

यत्तु—

शौरस-क्षेत्रजौ पुत्रौ विधिना पार्वणेन तु ।
प्रत्यब्दमितरे कुर्युरेकोद्दिष्टं सुता दम् ॥

इति जावालवचनम्—

तथा— ततः प्रभृति संक्रान्तावुपरागादि पर्वसु ।
त्रिपिण्डमाचरेच्छ्राद्धं वर्जयित्वा मृताहनि ॥
एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं यः समाचरेत् ।
सदैव पितृहा स स्थान्मातृभ्रातृविनाशकः ॥

तथा— मृताहे पार्वणं कुर्वन्सधो याति च मानवः ।
सम्पूर्णं क्षाकुलीभावः प्रेतेषु तत्ततो नयेत् ॥

तथा— यत्र यत्र प्रदातव्यं मपिण्डौकरणात् परम् ।
पार्वणेन विधानेन देयमग्निमता मदा ॥

इति मत्स्यपुराणवाक्यानि च लिखित्वाऽत्र च मृताह एव
पार्वणैकोद्दिष्टविकल्पे प्राप्ते व्यवस्था माग्निभ्यामौरमक्षेत्रजाभ्यां
पुत्राभ्यां पार्वणं विधेयम् ।

जावाल-मत्स्यपुराणवाक्यपरामर्शान्निरग्रिसकलपुत्रैः माग्नि-
भिस्तेतरपुत्रैरेकोद्दिष्टं कार्यमिति स्मृतिमहार्णवप्रकाशकार इति
कल्पतरौ लिखितमन्यैश्चानुमोदितं तल्लघु ।

तथाहि मत्स्यपुराणं तावन्मातामहे पार्वणनिषेधकं तच्च

च मृताह एव पार्व्वणश्राद्धविधायकं भवत् साग्निपुत्रविषयतया
न व्यवस्थाप्येत ।

नच— पार्व्वणेन विधानेन देयमिति वाक्यं पार्व्वणं विधत्ते
इति निश्चितमितिकर्त्तव्यतामादायार्थमन्देशात् पार्व्वणविधानेन
पार्व्वण देयमित्यभिधानापातात् तत्तौयानुपपत्तेश्च वैपरीत्यात् ।

तथाच— विरोध एव न श्रौतः कुतो विषयव्यवस्था यदा तु
पार्व्वणेन विधानेन पार्व्वणेतिकर्त्तव्यतयैवात्राह नाम्नौकरणविश्वदेव-
रूपेण लक्षितं श्राद्धमग्निमता देयमित्यर्थः स्यात् तदा न विरोधा
न वा' मङ्गोचः सर्व्वक्षयाहेषु ह्यग्निमतः पार्व्वणेतिकर्त्तव्यताक-
श्राद्धविधानात् ।

एवञ्चानयैवोपपत्त्या--

अभावस्यां क्षयो यस्य प्रेतपक्षेऽथवा पुनः ।

मपिण्डौकरणादूर्ध्वन्तस्योक्तः पार्व्वणो विधिः ॥

इत्यत्रापि पार्व्वणेतिकर्त्तव्यतयैकोद्दिष्टबोधनमेव तथैवासा-
रोऽपि दृश्यते पारिजातस्वरमोऽप्येवम् ।

पार्व्वणश्राद्धविधेरनन्तरं मनुः—

अनेन विधिना श्राद्धं त्रिरब्दस्येह निर्वपेत् ।

हेमन्त-श्रीश-वर्षासु पाञ्चयाज्ञौकमन्वहम् ॥

न पैत्र्यश्रीयो होमो लौकिकेऽग्नौ विधीयते ।

न दर्शनं विना श्राद्धमाहिताग्नेर्दिजन्मनः ॥

चिरथ संवत्सरे वारत्रयमयञ्च साग्निरग्निमाधारणः, तेन

मन्त्रमये अत्कर्त्तव्यत्वेनोक्तं तस्य कुतश्चिन्मिन्नाद्भ्यामस्यत्यादं
रकरणेऽयं कल्पः ।

पाञ्चयज्ञौयं पञ्चयज्ञान्तर्गतं आहुं तत् प्रतिदिनमुदकादिनाऽपि
कर्त्तव्यम् । अतएव पार्वणश्राद्धमभिधाय देवलेनापि—

एतेन विधिना आहुं कुर्यात् संवत्सरं महत् ।

द्विश्चत्वा यथाश्राहुं मासे मासे दिने दिने ॥

इति शक्तिसम्भवाम्भवतारतम्येन बहवः कल्पाः प्रदर्शिताः ।

हेमन्तशोभबर्षासु तदनुष्ठेयमानं आहुं कन्याकुम्भवृषस्येऽर्कं
हृणपत्ते यस्यां कस्याश्चित्तिथौ कर्त्तव्यम् ।

अनेन विधिना आहुं चिरब्दस्येह निर्व्वपेत् ।

कन्याकुम्भवृषस्येऽर्कं हृणपत्ते तु सर्व्वदा ॥

इति मत्स्यपुराणानुसारात् एकमूलत्वानुरोधाच्च ।

आहिताग्निना तु दर्श एव । एवञ्च—

न दर्शनं विना श्राद्धमाहिताग्नेर्दिजन्मनः ।

इत्यनेनायं कल्पः माग्नेर्दर्शश्राद्ध एव बोध्यते न तु यस्यां
कस्याश्चित्तिथौ कन्याकुम्भवृषस्येऽर्कं हृणपत्ते, तथा च दर्शं विनापि
माग्नेनां तत्र तत्र श्राद्धमविरूढम् ।

केचित्त—

न दर्शनं विना श्राद्धमाहिताग्नेर्दिजन्मनः ।

इत्यौत्सर्गिकमेतत्तेनान्यत्रापि विशेषबोधकमानमाश्रित्य माग्नि
कर्त्तृकं श्राद्धम् ।

अन्ये तु— कृष्णपक्षे यस्माद् विहितं तद्दर्श एव साग्निना कर्त्तव्यमित्यस्यार्थमाहुः ।

इत्यायुधेन तु न दर्शनं विना इति न दर्शेति कर्त्तव्यतां विनेति व्याकृतं । अत्र च दर्शपक्षे लक्षणा स्यादित्यपरे ।

कल्पतरौ तु—

आहिताग्निना तु तत्रैव दर्श एव इत्युक्त्वा यस्मात् आहुताङ्ग-भूतपैतृयज्ञौ यशब्दोपात्ताग्नौकरणहोमाङ्गभूतो दक्षिणाग्निर्न दर्श-व्यतिरेके नास्ति निमित्तान्तरात्तु यदष्टकादिआहुतं तदत् किञ्चिद्विप्र-पाण्यादिनिष्पाद्याग्नौकरणाङ्गकमेव कार्य्यमिति लिखितम् ।

तस्य चायमभिप्रायः—

किञ्चिद्धि आहुतं सम्भवदमावस्याकं यथा हेमन्त शौष्म वर्षा-स्त्रित्यादिमाधारणविधिविषय कृष्णपक्षे वा किञ्चिच्च आहुत-ममावस्यां विलङ्घ्यैव^१ विधीयते ।

तथाष्टकाषष्टकाआहुताग्निनकृष्णपक्षआहुतं वा तत्र दिने दिने इति त्रीणाश्रुतेरमावस्यान्यसमयमनादाय विधेरपर्य्यवमानान्ततः पूर्व्वस्मिन् आहुतेऽङ्गभूतहोमाधारदक्षिणाग्निनेरपेक्षस्य सति सम्भवेऽनर्हत्वाद्विधेरमावस्यामादायेव साग्निं प्रत्युपपत्तेः ।

उत्तरन्तु आहुतं साग्निं प्रति दक्षिणाग्रेरवश्यं बाधात् संस्कृता-ग्न्यन्तरमपेक्ष्यते न तु लौकिकमपि तत्र पैतृयज्ञौ इत्यनेन सर्व्वथा निषेधात् ।

अतएव आहुतकल्पेऽषष्टकायां बह्वौ ऊत्वेति पुनर्विधाना-

क्षौकिकाग्निबाधमभिधाय हृदिस्थाहृत्चिणाग्निबाधात् तदन्यसंस्कृत-
बह्निमादाय साग्रेरधिकारो व्यवस्थापितः शोभते एवञ्च त्रौष्टि-
यवपाकादावपि समयबोधके सम्भवत्यभावस्यैव साग्निं प्रत्यादर्त्तव्या ।

अवाधादपि दक्षिणाग्नेस्तदिधेरभावस्यामादायोपपत्तेः ।

तथा पूर्णिमाश्राद्धेऽपि साग्निं प्रत्यवश्यं दक्षिणाग्निबाध एवेति
संस्कृतान्मन्त्रमाधार इति ।

लिङ्गपुराणे—

पितृपक्षे चतुर्दश्यां पूजयित्वा तथेश्वरम् ।

प्राप्यते पितृलोकस्तु क्रीडते मुदितस्तु तैः ॥

पितृपक्षे आश्विनकृष्णपक्षे—तथैवोपक्रमात् । तैः पितृभिः ॥

व्यवहारपरिग्रहीतनौराजनविधिः ॥

अश्वयुक्शुक्लपक्षे(तिथौ) द्वितीयादिमन्त्रराचन्त वज्रवाहपेणिका
स्वातिः सूर्यस्य वहति रथे सा भारेणातिक्रान्ता क्रुद्धा यान्
यान् वौचते वाहान् तेषां तेजस्य बलं कृत्स्नं निगृह्णाति सञ्जायन्ते
रोगास्तत उपसर्गैः समन्विता वाहाः ।

तस्मात् स्वात्युपतापे वाजिनि पीडा भवेन्महतौ एवञ्च मन्त्रराचं
स्वातेः सन्ताप एष निर्दिष्टः । तत्र तत्र दिवाकरकिरणैरस्पृष्टा
वाजिनो वृत्तान् ग्रालास्तत्रोपक्षिपेत् मनोरमां वर्ष्मिताञ्च रवि-
किरणैः नानाकारैः पुष्पैरलङ्कृतां धूपितां कुर्यात् ।

तस्यां स्वातास्तुरगाः सुपूजिता अर्चिता द्वितीयायां पुष्पैश्च
गन्धहस्तैः सप्ताहं रचितव्यास्तु गुग्गुलुहिङ्गवयस्याः ।

सवचापामार्गं तण्डुलं लाहं सिद्धार्थांश्चेलस्थान् बध्नीयादाजिनः

कण्ठे वयस्या आमलकी चेलं वस्तं, वेदोश्च कन्यधित्वा 'विधानेन
पावकं जुह्यात् मायं प्रातश्च शुचिश्च पुरोहितो ब्रह्मचारौ स्यात्
शालिहोत्रोदितेन मन्त्रेणानेन होमयेत् ।

रोहिताश्च महाभाग हव्यवाह सुरोत्तम ।

धूपध्वज क्रतुद्वार स्वर्गस्य प्रथितः पथः ॥

उत्तिष्ठ होम गृहेमं शान्तिरस्तु ह्येषु च ।

स्वाहेति चात्र मन्त्रेण दापयेत् प्रथमाहुतिम् ॥

ततः प्रजापतीन्द्राभ्यां^१ सोमाय वरुणाय च ।

विवस्वते कुवेराय वसु-शेषाश्चशाधिने ॥

आदित्यानामथाश्विन्यां रुद्राणां वसुभिः सह ।

विष्णोश्च विश्वदेवानां माध्यामां मरुद्भिः सह ।

स्वाहाकारेण जुह्यात् द्वितीयेन ऊताशनम् ॥

एवमन्येषामपि च स्वाहाकारेण होमयेत् ।

दुर्बलानौह रक्षांमि प्रत्युषे ब्रह्मतेजसा ॥

भवन्ति तस्मात् प्रत्यूषं पाययेत् द्वापयेद्वयान् ।

पुरोहितस्तु द्विःकालं तर्पयित्वा द्विजोत्तमान् ॥

पुण्याहं वाचयेन्नित्यं स्वस्त्याशीर्मङ्गलेर्युतम् ॥

नटनर्त्तकगन्धर्वाः सुत-मागध-चारणाः ।

तुरङ्गानुपतिष्ठेयुः सप्ताहं शान्तिकारणात् ॥

मनोजान् मधुरान् शब्दान् श्रुत्वा गच्छन्ति वै यथाः ।

वादित्रं वाहना गावस्तस्मास्त्रित्यं प्रयोजयेत् ॥

अतिक्रम्य च सप्राहमष्टम्यां स्थापयेद्वयान् ।
 वरुणाय बलिं दत्वा पश्चात्तोयैऽवगाहयेत् ॥
 विभूषयेच्च मालाभिस्ततश्चैवाधिवामयेत् ।
 ततः शुक्लनवम्यान्तं निष्क्रम्य नगराद्वहिः ॥
 दिशि पूर्वोत्तरायान्तं देशे प्राक्करणे शुचौ ।
 तत्र तोरणमुत्थाप्य दशरत्निसमुच्छ्रितम् ॥
 विस्तारेऽष्टौ समाख्यातं ध्वजमालाविभूषितम् ।
 सुरचितं चायुधौघैः प्राङ्मुखं तन्मनोरमम् ॥
 शुद्धस्नातास्ततो वाहाः साम्नाहिकपुरःभराः ।
 पुष्पाह-ब्रह्मघोषैश्च गीतवादित्रनिस्वनैः ॥
 सूत-मागध गन्धर्वैः स्तुयमानाः स्वलङ्कृताः ।
 गन्धर्वैः गायनैः ।

पुरुषैः शस्त्रहस्तैश्च तथैवाश्वोपजौविभिः ।
 नेतव्यं रक्ष्यमाणैश्च तत्र तोरणमन्निधौ ॥
 दक्षिणस्तम्भनिकटे गत्वाग्नौ च पुरोहितः ।
 दिशां बलिं ततो दत्वा स्वस्तिं राज्ञे निवेदयेत् ॥
 उल्काभौरूणि रक्षांसि न वै हिंसन्ति वाहनम् ।
 उल्कां प्रज्ज्वालयेत् तस्मादक्षिणोत्तरपार्श्वयोः ॥
 अष्टौ मनुष्यान्वज्जानुल्काहस्तान् द्विधाम्यतान् ।
 तेनाग्निर्यतिरेकेण कुर्यादुल्काप्रदोपनम् ॥
 हविःशेषेण स्वात्यश्वं प्रोक्षयित्वा तु तर्पयेत् ॥

अथ राजपुरोधाम् विष्णुस्ते पुरतः स्थितः ।
 वरुणः पाशहस्तस्त्वां पृष्ठतो परिरक्षतु ॥
 वैवस्वत-कुबेरौ च पार्श्वयोरभिरक्षताम् ।
 चन्द्रादित्यौ पृष्ठवंशमुदरं पृथिवीधराः ॥
 रक्षन्तु वक्त्रं गन्धर्व्वा बलमिन्द्रो ददातु ते ।
 हविःशेषमिमं प्राश्य विजयस्य महौपतेः ॥
 ततस्तु प्राशिते चास्मिन् जपेच्च भिषजां वरः ।
 कर्णजाण्यमिदं नास्य दक्षिणे श्रवणे न्यसेत् ।
 कुलाभिजनजात्या च लक्षणस्याङ्गने स्थितम् ।
 भर्तारमभिरक्ष त्वं शिवस्तव भवेदिति ॥
 अङ्गदण्डमनिष्ठानि क्षमस्व तुरगोत्तम ।
 एवञ्च मन्त्रितो बाजौ^१ ब्रह्मघोषनिनादितः ।
 मिथ्यमानः कुशोत्सृष्टैर्वारिभिर्मन्त्रमंस्कृतैः ।
 ततस्तोरणमध्येन मन्त्रिभिः सह पार्थिवः ।
 निर्गच्छेत्, जयेत्युक्त्वा शेषेरन्गतो हटैः ॥
 स्वातौमस्याताध्याये एको नीराजनविधिः ।

अपरस्तु आश्विनाधिकारादाश्विनस्य—

शुक्लपक्षे द्वितीयायां शालां संवेष्ट्य रक्षयेत् ।
 आदित्यरश्मितो वाहान् कटैर्वस्तादिकैस्तथा ॥
 अस्तङ्गते दिनकरे कटादीन्यपकर्षयेत् ।

प्रवातार्थं पुनर्दद्यात् यावत् सन्ध्या न जायते ॥

ग्रालाप्रवेशविहितां रक्षां कण्ठे प्रदापयेत् ॥

रक्षा तु—

लोहकं निम्बपत्राणि गुग्गुलुं सर्षपान् घृतम् ।

चेले बद्धा वषां द्धिक्त्रं बध्नीयादाजिलाङ्गले ॥

घर्षणं भ्रामणश्चैव तथाचैवोपवर्त्तनम् ।

निशाग्रेषे प्रकर्त्तव्यं यावद्दूरं दिवाकरः ॥

एतत् प्रतिदिनं कुर्यात् मक्षराचमतन्द्रितः ।

कारयेद्वाह्मणांश्चैव शान्तिं स्वस्त्ययनानि च ॥

मक्षराचे व्यतिक्रान्ते चौरितान् स्थापितास्तथा ।

अर्चितान् कुसुमैर्गन्धैस्ततो नौराजयेद्बुधः ॥

ततो वादिचनिर्घाषैर्नेतव्या ग्रामतो बहिः ।

दिशं पूर्वामथोदौर्चीं गत्वा विप्रैरधिष्ठिताम् ॥

बह्नी कृत्वा द्विजो मन्त्रैर्वेदोद्दिष्टैर्यथाक्रमम् ।

अर्घं शान्तिं तुरङ्गाणां ततो बृष्टः प्रदापयेत् ॥

प्रदक्षिणं ततो बह्नीः कारयित्वा द्विजोत्तमैः ।

पुनरेत्य प्रवेष्टव्यास्तोरणान्तरनिर्गताः ॥

अर्घमाख्येभ्य गन्धेभ्य भोजनाद्यैस्तथैव च ।

गृह्णागतेषु वाहेषु अर्घं दद्यान्नराधिपः ॥

ततस्तेनैव विधिना सर्वानापूज्य^१ शालिभिः ।

नामा चापि नैवेद्यानि रेवन्ताय प्रदापयेत् ॥

अर्चितेषु ततो वैद्यः कर्णजापमिमं वदेत् ।
 कौर्त्तितं मुनिभिः पूर्वं वाजिशस्त्रार्थवेदिभिः ॥
 पूर्वं देवमय त्वं हि स्मर जातिं हयोत्तम ।
 सर्व्वं यत्नात्त्वया रक्ष्यं मम भर्त्तुः सुखाभव ॥
 कर्णजापं भिषग्दत्त्वा यथास्थानं ततो हयान् ।
 स्थापयेत् कृतमङ्गस्थान् दृष्टान् कल्मषवर्जितान् ॥
 नार्चयेज्जलजैः पुष्पैर्वाहानर्घविधिं प्रति ।
 सौगन्धिकं विशेषेण तेषां दद्यान्न सर्व्वदा ॥
 एको नीराजनविधिः ।

अपरस्तु—

स्नातौ नाम रवेः पत्नी वड़वारूपिणौ रथम् ।
 वहन्ती चाश्विने मामि सूर्य्यरश्मिसमाश्रिता ॥
 सप्ताहं पीडयेद्वाहान् ततः स्नातार्चिता गृहे ।
 रेवन्तं पूजयित्वाथ बद्धा पोद्वालिकां गले ॥
 मुरायोऽरिष्टं हिङ्गूया पञ्चरत्नाज्यमर्षपैः ।

मुरा भोटउर इति प्रसिद्धा अयो लोहं अरिष्टं हरिठ इति

स्नातं उषं वचा ॥

धूपो निम्बाज्य-सिद्धाम्न-भूतकेशी-वरा(ह्री)दिभिः ॥
 द्वितीयादि नवम्यन्तं शुक्लपक्षेऽर्कतेजसः ।
 सप्ताहं तान् कटे तस्मात् पटैर्वावह्य रचयेत् ॥
 वातायोद्घाटनं रात्रौ कारयेन्नष्टनादिकम् ।
 माषकुल्लाषमांसाद्येर्द्वयो दिव्नु बलिनिर्गमि ॥

ॐ लोकपाल-यह-नक्षत्र-सुरासुर-गन्धर्व-राक्षस-विद्याधर-
महर्षि-महोरग-गज-देवता-तिर्य्यग्भूत-पिशाच-क्रथाद-मनुष्येभ्यो-
ऽयमाहार इममादाय समन्तादुपशाम्यन्तु सुरालयं गच्छन्तु स्वाहा ।

शान्तिहोमौ ततः कुर्यात् स्थाप्याश्च दृषधेन्वजाः ।

अजाम्बिकागाः ।

इति स्नातौपाताध्यायः ॥

हस्तदादशविस्तीर्णमैशान्यां यागमण्डपम् ।
प्राक्प्रतीचीमुखं कुर्यात्तोरणदयसंयुतम् ॥
नानाध्वजपताकाभिर्घनमाल्याद्यलङ्कृतम् ।
शास्त्रविस्त्रिपुणः स्नातः शुक्कमाल्याम्बरः शुचिः ॥
उपवासी यती वेद्यः कनकाङ्गुलिभूषितः ।
श्वेतं पौतं तथा रक्तं कृष्णञ्च हरितं क्रमात् ।
पञ्चवर्णरजः कृत्वा पातयेदेकमानसः ॥
अविच्छिन्नाः शुभा रेखा मध्याङ्गुलिमिताःसमाः ।
भवभस्मरजः श्वेतं यद्गान् हन्यरूपं गणान् ॥
पौतं रक्षोऽसुरान् कृष्णं समस्तं विश्वरूपकम् ।
गान्धर्वं शान्तिकं रक्तं चतुर्बाहुममायुतम् ।
चतुरस्रं चतुर्दरं सर्वतोभद्रमण्डलम् ।
चतुर्हस्तायतं वाष्टौ षोडशरत्नि वा गुभम् ॥
गजेन्द्रवाहनं पौतं रक्तं बज्रायुधं तथा ।
प्राच्यामेतं लिखेदौरो विदिष्यग्रिं लिखेत् पुनः ॥

आरक्तमजारुदस्य शक्तिहस्तन्तु वा भिषक् ।
 यमं दण्डायुधं श्यामं महिषस्थञ्च दक्षिणे ॥
 प्रेतस्थं खड्गहस्तन्तु कृष्णं विदिशि नैर्ऋतम् ।
 मपाशं वरुणं शुक्लं प्रतौच्यां मेघवाहनम् ॥
 वायुं विदिशि धूस्राभं मृगारुढाङ्कुशायुधम् ।
 कुबेरं हरित्युदीच्यां विमानस्थं गदायुधम् ॥
 वृषभस्थं त्रिशूलेन पाशानां श्वेतवर्णकम् ।
 विदिशेवं लिखेत्सर्वं लोकपालेख्यं क्रमः ॥
 त्रिभागमण्डलात्पूर्वं पद्यात्पुष्करमालिखेत् ।
 वृष-धेनु-मसू लाजान् मत्स्य-कुक्कुट-शायकान् ॥
 प्रशस्तान् स्थापयेत्तत्र ॐ स्वाहान्तर्गतान् यजेत् ॥

ॐकारस्वाहाकारमध्यगतानित्यर्थः ।

लोकेशान् वस्त्रगन्धार्थ्यैर्नानादध्यक्षपिष्टकैः ।

सुवर्णायुधदिकपालान् मोपानञ्चत्रपीठकैः ॥

सुवर्णायुधदिकपालान् स्वकीयामाधारणवर्णवतस्तथाविधायुध-
 वतश्च तानित्यर्थः ।

हेमान् हेमाम्बुजैः आन्तः स्वातो-सप्तौश्वरौश्वरान् ।

प्राङ्मुखो व्याघ्रचर्मस्थस्त्रिष्टेद्राजोपवीत्यथ ॥

चौरतण्डुलमर्पिर्भिर्दिजः पात्रे चरुं अप्रेत् ।

विधिवत् पावकाशायामाहुतौर्जुह्यात्ततः ॥

१ ब्रह्माणमग्निं सोमञ्च विष्णुमिन्द्रं प्रजापतिम् ।

ईशानं विश्वकर्माणमश्विनौ वरुणं यमम् ॥
 वसुधुद्रांस्तथादित्यान् विश्वावसु-मरुद्गणान् ।
 साध्यान् स्वातीमथ मघां नक्षत्रं गरुडोरगान् ॥
 शक्रं बृहस्पतिश्चैव बुद्धिं मेधां सरस्वतीम् ।
 सिद्ध-गुह्यक-गन्धर्वान् दिङ्मदी-नद-सागरान् ॥
 गणेशान् दिग्गजान् शैलान् ग्रहानपरमो मुनीन् ।
 वनस्पत्योषधीस्तारा अन्तरीक्षतलस्थितान् ॥
 सुरानसुरांश्च ॐकारस्वाहान्तर्गतान् यजेत् ।
 दण्डवद्यस्तु गन्धोपरुचो विश्वोद्विजा(ग)करः ।
 त्रिप्रकौर्णशिखो व्यक्तवर्णा धूमाकुलः सितः ॥
 चित्रोत्यायी च दुर्गन्धः मन्त्राङ्गराज्यनाशनः ।
 होतृदाही च धनदो गजहा शक्रवापवत् ॥
 प्रदक्षिणावर्त्तशिखो विधूमः काञ्चनप्रभः ।
 चौर-साजासभू-मान्य-हविर्गन्धिर्जयावहः ॥

अग्निपरीक्षा ।

अथाभिषेकः ।

कांस्यं तासं तथा शङ्खं गन्धमान्यार्घधारकम् ।
 प्रत्येकं तोरणदारे पूर्णकुम्भान् न्यसेच्छुभान् ॥
 सप्तसूतगन्धमान्यवाद्यकचविभूषितान् ।
 तुरगान् चौरितान् खातान् हयान् राजपुरःसरान् ॥
 यागागारं नयेत् सर्वानभिषेकोक्तमाचरेत् ।
 प्रदक्षिणचयं कृत्वा त्यजेद्दोषोत्कथा शुभम् ॥

करोत्येवं हि यस्तस्मै त्रिवर्गफलमिच्छति ।

लङ्घनीं विभूषणञ्चायुर्लभते स सुखं यशः ॥

नृपतेस्तोरणे भग्नं पतिते मन्त्रिणो वधः ।

सकव्यादे कुमारस्य ससर्पं च पुरोधसः ॥

भद्रमश्वकुलोद्भूतं वयःस्थं सुप्रमाणकम् ।

सर्वज्ञचणमप्यस्त्रं वर्षैकमभिषेचयेत् ॥

वर्षैकमविचित्रवर्णम् ।

मङ्गलालङ्कृतं नीत्वा नद्यां कर्ष्यं समाचरेत् ।

दध्यस्त्रश्वेतमाख्याद्यैर्मन्त्रेण वरुणं जपेत् ॥

ॐ पवित्रं मङ्गलं श्वेतं पाशहस्त जलासनम् ।

जीवनं प्रतीक्षां समासौनं सर्वसत्त्वानाममृतसम्भवं स्वाहा ।

इन्द्रपृष्ठाव^१वल्लीक राजवेश्याङ्गनान् मृदम् ।

नदी भदन्त-गोशृङ्गादादायालेपयेत् क्रमात् ॥

इन्द्रेति इन्द्रस्थानम् ।

हरेर्वक्त्रं शिरः कर्णी इदयं शिश्नमेव च ॥

प्राक्पश्चाच्छोचपुष्पादीन् वैद्यः शुचिविभूषणः ।

स्नापयेच्छीधुमिक्ताङ्गं दधि क्षीरं दृताम्बुभिः ॥

वत्सा-विस्वाऽमृता-देवी सहा चैवापराजिता ।

देवी क्षीरमहरिति प्रसिद्धा सहा घिउकुमारौति प्रसिद्धा ।

पिष्टोन्माद्य(?) ततः स्नातं जलोत्थमनुमार्जयेत् ।

शास्त्रतेर्वन्धनेः पिष्टैः क्षीरमृत्समधुकजैः ॥

ग्रेल-पिथङ्गु-सिद्धार्थं लोभापामार्गतण्डुलैः ।
 ततस्तं स्त्रापयेदश्वं प्राङ्मुखं कुशस्तरे स्थितम् ॥
 सौवर्णे राजतैस्ताम्रैः पलैर्वा मृण्मयेर्घटेः ।
 पूरितं साहतचौमं श्वेतचन्दनचर्चितम् ॥
 रक्षान्वितं सहोपाश्वं नयेत् स्रग्दामभूषितम् ।

सहोपाश्वं सानुचराश्वम् ।

राजा गलोत्तरे यागगृहं कृत्वा यथाविधि ॥
 इतः प्रभृति वाहानां हयराजस्त्वमपणीः ।
 अभिषेकं प्रतीक्ष्येत्युक्त्वा तोरणमध्यगम् ॥
 प्राङ्मुखं व्याघ्रचर्मस्थं पञ्चरत्नाचूतैर्युतान् ।
 वचादि-स्त्री-शिला-ताल-भद्र-दन्तौ-निशा-मदान्^१ ॥
 चायन्तौ सोमराजीञ्च समङ्गामञ्जनं वरौम् ।
 पिष्ट्वा कुम्भाभ्रमि प्राश्य शाखामौदम्बरैः स्पृशेत् ॥

वचादि—

वचा विष्णुमृता देवौ सहा चैवापराजिता ।

इति पूर्वकथिता, स्त्री हरिद्रा, शिला मनःशिला ताम्रौ
 हरितालः, भद्रं मुस्तकं दन्तौ दान्तौति प्रसिद्धा निशा दाह-
 हरिद्रा, मदः कसुरौ चायन्तौ तिला सोमराजी जीवाण्डजि-
 रिति प्रसिद्धा समङ्गा मञ्जिष्ठा मञ्जनः शोभाञ्जनः, वरौ शतावरौ ।

नृपोऽथ पूजयेत्पद्मेः काञ्चनेर्मिषजा सह ॥

मन्त्रपूतं च हं भोव्यं शौचयित्वानुलेपयेत् ।

गन्धैस्ततोऽञ्चयेत् पुष्पैः स्थलजैर्जलजैर्विना ॥
 ब्रह्माण्ये च नमस्कृत्य मुनये कश्यपाय च ।
 इविःशेषं बलिं गृह्णन् कुरुष्व विजयं प्रभो ॥
 वैद्योपनीतं पिण्डं चेदतिजिघ्रति वा हयः ।
 जयचेमसुभिचाय दक्षिणाङ्घ्रिञ्च वर्जयेत् ॥
 ब्रह्मवित्ते गुरुर्बुद्ध्यां केग्रेऽर्को वरुणो^१ इदि ।
 आवर्त्तं दिक् दृशीन्दर्को कर्णयोरश्विनौ वचः ॥
 जिह्वायाञ्च जवे वायुर्बले विष्णू रदे यमः ।
 पार्श्वे रुद्राः स्वधा वेदे वैनतेयः पराक्रमे ॥
 नागपृष्ठन्तु पृष्ठे स्यात् विश्वेदेवाश्च मर्म्मसु ।
 खुराणे पद्मगा धर्मो ग्रीवायामनलो मुखे ।
 कुचावध्वा रतिः श्रोण्यां मासतो जानुमन्त्रिषु ॥
 गद्गाश्च द्वेषिते शोर्वोरोषधुरसि वासुकिः ।
 विन्यस्याङ्गे सुरान् कर्णे जपेद्दक्षिणतो भिषक् ॥
 स्मर गन्धर्व्वराज त्वं शृणुष्व वचनं मम ।
 गन्धर्व्वकुलजस्त्वञ्च माभूः कुलविदूषकः ॥
 द्विजानां सत्यवाक्यानां सोमस्य भास्करस्य च ।
 रुद्रस्य वरुणस्येव पवनस्य बलेन वा ॥
 ऊताशनस्य दीप्त्या च स्मर जातिं तुरङ्गम ।
 स्मर राजेन्द्रपुत्र त्वं सत्यवाक्यमनुस्मरन् ॥
 स्मर त्वं वारुणौ कन्यां स्मर त्वं कौस्तुभं मणिम् ।

बौरोदसागरे चैव मथ्यमाने सुरासुरैः ॥
 तत्र जातोऽसि गन्धर्व्वं नाम्ना उच्चैःश्रवा हयः ।
 तत्र देवकुले जातः स्वकुलं^१ प्रतिपालय ॥
 कुले जातस्त्वमश्वानां मित्रं मे भव शाश्वतम् ।
 यस्य मित्रत्वमेतच्च सर्व्वं सर्व्वेण सर्व्वया ॥
 यथाहं सर्व्वभूतानां तथा मां प्रतिपालय ।
 अक्षयज्ञाव्ययज्ञापि आवहे सिद्धिमावह ॥
 मण्डलं दर्शयित्वा तु पुनर्मन्त्रं जपेच्छ्रुतौ ।
 युष्मत्पृष्ठं समारुह्य हता दैत्याः सुरैः पुरा ।
 अधुना त्वां समारुह्य रिपुं जयतु मत्प्रभुः ॥

कर्णजापमन्त्रः ।

राक्षसं मृण्मयं न्यस्तमुदीच्यां दक्षिणामुखम् ।
 रक्तपुष्पांशुकं विप्रो हृदि शन्येन ताडयेत् ॥
 मन्मूज्यारुह्य चाश्वेन्द्रं निर्गच्छेत्तोरणान्तरे ।
 पार्थिवो मन्त्रसंपूतैः मिथ्यमानः कुशोदकैः ॥
 जयेत्याग्निषमादाय वैद्यामात्यपुरोधसाम् ।
 स तथैव गृहं गत्वा हयानभ्यर्चयेत् सुरान् ।
 भिषक्पुरस्कृतान् कृष्णान् यथास्थानं समादिशेत् ॥

अभिषेकविधिः ।

अथ वरुणपूजा ।

ॐ वरुण इहागच्छ ॐ वरुणाय नमः ।

एहि देव जलाध्यक्ष यःदोगणमहेश्वर ।

नागदैत्योरगणैः सततं सेविताच्युत ! ॥

नमोऽस्तु ते वारिचरश्रेष्ठ पाशधर यह ।

महीपालं जगत्प्राप्तं रक्षस्व च शतं समाः ॥

ये श्रेष्ठा भुजगा दिव्या भुवि श्रेष्ठा जलाश्रयाः ।

भगवद्भ्यो नमस्तेभ्यो जले रक्षन्तु वाहनम् ॥

या नद्यः सागरं यान्ति पूर्वगाः पश्चिमाश्च याः ।

यास्यापि दक्षिणां यान्ति ये च सर्व्वे जलाश्रयाः ।

तानहं प्रणतः सर्व्वान् प्रणमामि कृताञ्जलिः ॥

वरुणपूजामन्त्रः—

यां गतिं ब्रह्महा गच्छेत् पितृहा मातृहा तथा ।

ब्रज त्वं तां गतिं क्षिप्रं तच्च पापं भवेत्तव ॥

विकृतिं यदि गच्छेत्स्वं युद्धेऽध्वनि तुरङ्गम ।

रिपुं विजित्य समरे सह भर्त्रा सुखी भव ॥

कर्णजापमन्त्रः—

नमो देवाधिदेवाय तुरङ्गवन्धारिणे ।

सूर्य्यपुत्राय देवाय तुरङ्गाणां हिताय च ॥

तुरङ्गपरिषद्य सृगयोपरि धावति ।

शाश्वमथाधिपं रक्ष शरणं त्वां ब्रजाम्यहम् ॥

रेवन्तपूजामन्त्रः ।

ब्रह्मपुराणे—

अश्वयुक्शुक्लपक्षे तु स्वातियोगे सुशोभने ।
 पूर्वमुच्चैःश्रवा नाम प्रथमं सूर्यमावहत् ॥
 तस्मात् साश्वैर्नरेस्तत्र पूज्योऽसौ श्रद्धया सदा ।
 पूजनौयास्य तुरगा नवमीं यावदेव हि ॥
 शान्तिस्त्रय्यने कार्यं तदा तेषां दिने दिने ।
 धान्यं भक्ष्यातकं कुष्ठं वषां सिद्धार्थकं तथा ।
 पञ्चरङ्गेण सूत्रेण कण्ठे तेषान्तु बन्धयेत् ।
 वायव्यैर्वारुणैः सौरैः शाकैर्मन्त्रैः सविस्तरैः ॥
 वैश्वदेवैस्तथाग्नेयैर्होमः कार्यो दिने दिने ।
 तुरगा रक्षणीयास्य पुरुषैः शस्त्रपाणिभिः ॥
 न च ताद्याः कश्चित्तत्र न च वाह्याः कथञ्चन ।
 ज्येष्ठायोगे पुरा तत्र गजाश्चाष्टौ महाबलाः ॥
 पृथिवौमवहन् पूर्वं सशैलवनकाननाम् ।
 कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः ॥
 सुप्रतीकोऽश्वनो नीलः तस्मात्तान् तत्र पूजयेत् ॥
 शाक्रादृक्षात् समारभ्य नवम्यन्तस्तु पूर्ववत् ।

ज्योतिःशास्त्रे पूजामन्त्रः—

पान्तु वो वसवो रुद्रा आदित्याः समरुद्रणाः ।
 भर्तारं रक्ष नागेन्द्र समयः प्रतिपाद्याताम् ॥
 अवाप्नो हि जयो युद्धे समये स्वस्ति नो ब्रज ।
 श्रीस्ते सोमाह्वनं क्षणात् तेजः सूर्याद् जवोऽनिष्ठात् ॥

स्वेयं मेरोर्जयो रुद्राद्यगो देवात् पुरन्दरात् ।
 युद्धे रचन्तु नागास्त्वां दिग्गस्य सह देवतेः ।
 अश्विनौ सह गन्धर्वैः पान्तु त्वां सर्वतः सदा ॥
 इति गजाष्टकपूजा ।

ब्रह्मपुराणे—

शुक्लाश्वयुक्चतुर्थान्तु जहौ देहं जले सती ।
 तस्मात् सा तत्र सम्यूज्या सर्वसौभाग्यवर्द्धिनी ॥
 अर्घ्यैः पुष्पैश्च दौपैश्च धूपैर्माल्यैश्च कङ्कणैः ।
 कङ्कणं सिन्दूरम् ।

कुङ्कुमाञ्जनवस्त्रैश्च नितम्बिन्युपयोगिभिः ।
 लवणाक्षतकाभ्याश्च गुडार्द्रफलैस्तथा ॥
 तामुद्दिश्य तु नार्यस्त पूज्याः स्युर्जीवभर्तृकाः ।
 भगिन्यो मातरश्चैव तथा नार्यः पतिव्रताः ॥

भविष्यपुराणे—

तथा चाश्वयुजे मामि पञ्चम्यां कुरुनन्दन ।
 कृत्वा कुशमयान् नागानिन्द्राण्या सह पूजयेत् ॥
 दृतोदकाभ्यां पयसा स्त्रापयित्वा विश्रान्तये ।
 गोधूमैः पयसा स्त्रिषैर्भक्ष्यैश्च विविधैस्तथा ॥
 यस्त्वस्यां विधिवन्नागान् शुचिर्भक्ष्या समन्वितः ।
 पूजयेत् कुरुगार्दूल तस्य शेषादयो गृह्य ॥
 नागाः प्रीता भवन्तीह शान्तिमाप्नोति वै प्रभो
 इति शान्तिपञ्चमीव्रतम् ॥

अथ मूर्त्तिपूजाव्रतम् ।

भविष्यपुराणे—

मामि चाश्वयुजे वीर शुक्लपक्षे व्रतं शृणु ।
 कृत्वैकभक्तं पञ्चम्यां षष्ठ्यां नक्तं समाचरेत् ॥
 अथाचितन्तु सप्तम्यामुपवासमतःपरम् ।
 उपवासपरोऽष्टम्यां पूजयेच्चण्डिकां बुधः ॥
 पद्मपत्रेक्षणां सौम्यां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
 चतुर्भुजां शूलधरां खड्ग-घण्टाग्रहस्तिनीम् ॥
 दन्तेषु मौक्तिकं न्यस्य विद्रुमं चोष्ठयोर्दयोः ।
 खड्ग-घण्टाग्रहस्तिनीं खड्ग-घण्टाग्रसमुदहस्ताम् ॥
 कृत्वाक्षिणीं बज्रमये दीर्घापाङ्गे नराधिप ।
 खड्गप्रहरणादीनि नानावर्णानि विन्यसेत् ॥
 बज्रमये हीरकप्रकृतिके ।
 कार्पासिकैरण्डजैश्च वामोभिः पूजयेदमाम् ।
 विविधैर्भक्ष्यभोज्यैश्च फलैर्नानाविधैस्तथा ॥
 भोजयेद्वाङ्मणान् भक्त्या तथा भागवतान् नृप ।
 भोजयित्वा तु तान् भक्त्या दुर्गायाः पुरतो न्यसेत् ॥
 अण्डजैर्वामोभिः पट्टवस्त्रैः । भागवतान् भगवतोभक्तान् ।
 एवं यः पूजयेदर्च्चीं दुर्गायाः श्रद्धयाश्रितः ।
 स नरः सर्वव्यञ्जानां फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥
 पुनरेत्य महाभागो राजराजाधिपो भवेत् ।
 दाता सुख्यः सुभगः पुत्रवान् धनवान् भवेत् ॥

ब्रह्मपुराणे—

तत्राष्टम्यां भद्रकालौ दक्षयज्ञविनाशिनौ ।
 प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनोकोटिभिः सह ॥
 अतोऽयं पूजनौया सा तस्मिन्नहनि मानवैः ।
 उपोषितैर्वस्त्र-धूप-माख्य-रत्नानुलेपनैः ॥
 दीपेरन्येक्षया भक्ष्यैः फलेर्मूलैश्च धान्यकैः ।
 आमिषैर्विविधैः शाकैर्हार्मैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥
 विष्णुपत्रैः श्रीफलैश्च चन्दनेन घृतेन च ।
 पशुभिः पानकैर्हृद्यै रात्रिजागरणेन च ॥
 दूर्गागृहे तु शस्त्राणि पूजितयानि पण्डितैः ।
 वाद्यभाण्डानि चिह्नानि कवचान्यायुधानि च ॥
 रात्रौ च शिल्पिभित्तानि खानि पूज्यानि सर्वदा ।
 नवम्यान्तु कृतस्नानैः सर्वैः पूज्यास्तु ब्राह्मणाः ॥
 भुक्त्वा तु शान्तिः कर्त्तव्या योगे गोधूलिनामनि ।
 यदुक्तं शालिहोत्रे च ज्योतिःशास्त्रे च यन्मतम् ।
 अथर्ववेदे यत् प्रोक्तं तत्र तच्च समाचरेत् ॥

शालिहोत्रे अथशिक्षाशास्त्रविशेषे ।

चित्रा सकुक्कुटं ह्यगं कृत्तिमे दाहवेम्भनि ।
 अवणे चाथ मन्ध्यायां निर्दहेत्तु गृहं ततः ॥
 निर्दह्यमानौ तौ तत्र निर्गच्छन्तौ विभावयेत् ।
 दिशं शान्तां प्रदीप्तां वा दग्धां वा तत्फलप्रदाम् ॥
 द्रष्टव्यास्तप्तशस्त्रास्तु रात्रां नीराजने जनाः ॥

अथ देवीपुराणे—

आश्विने मासि मेघान्ते महिषारिनिवर्हिणीम् ।
 देवीं तां पूजयित्वा तु अर्द्धरात्रेऽष्टमीषु च ॥
 घातयन्ति पशून् भक्ष्या ते भवन्ति महाबलाः ।
 बलिञ्च ये प्रयच्छन्ति सर्वभूतविनाशनम् ॥
 तेषान्तु तुल्यते देवौ यावत् कल्पन्तु शाङ्करम् ।
 क्रीडन्ति विविधेर्भागैर्देवलोके सुदुर्लभे ॥

तथा—

कन्यासंस्थे रवौ वत्स शुक्लाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।
 कोपवासो निशाद्धे तु महाविभवविस्तरे ॥
 पूजां समारभेद्देव्या रत्नैर्वा वारिभेऽपि वा ।
 पशोर्घातः प्रकर्त्तव्यो गवलाजवधस्तथा ॥
 बलिच्छेपस्तु रत्नेभ्यः कार्यः सर्वाधिग्रान्तये ।
 रत्नैर्मूलनक्षत्रे वारिभं पूर्वाषाढानक्षत्रं गवलो माहिषः ॥
 आगमान्तरे—

आश्विनस्य सिताष्टम्यां महिषासुरनाशिनौ ।
 प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनीकोटिभिः सह ॥
 अतोऽयं पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैः ।
 उपोषिते-वस्त्र-माख्यै-धूप-गन्धानुलेपनैः ॥
 दौपैर्दण्डविधेर्भक्ष्यैः फलेर्मूलैश्च भान्यकैः ।
 आमिषे विविधेस्त्रैव बलि-ब्राह्मणतर्पणैः ॥

विल्वपद्मैश्चन्दनैश्च कुङ्कुमेन घृतेन च ।

पशुभिः पानकैश्चै रात्रिजागरणेन च ॥

समांसहृदिरेर्दत्ते देवी तुष्यति वै भृशम् ।

दुर्गाग्रहे तु शस्त्राणि पूजितव्यानि मानवैः ॥

वाद्यभाण्डानि चिह्नानि कवचान्यायुधानि च ।

राक्षसश्च शिल्पिभिस्तानि खानि पूज्यानि यत्नतः ॥

ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा ।

जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनौ ।

दुर्गा शिवा लमा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते ॥

अमृतोद्भवं श्रीवृचं महादेवप्रियं सदा ।

विल्वपत्रं प्रयच्छामि पवित्रं ते सुरेश्वरि ॥

चन्दनेन समालम्ब्ये कुङ्कुमेन विलेपिते ।

विल्वपत्रकृतापौङ्गे दुर्गेऽहं शरणं गतः ॥

एभिर्मन्त्रैर्द्रोणपुष्प-विल्वपत्र-जात्यादिभिः पूजयेत् ।

कर्पूरागुरुचन्दने विजिप्तां गुग्गुलु चन्दनादिभिर्धूपं दत्वा वस्त्रे-
णाच्छाद्य नैवेद्यं दद्यात् ।

पश्चात्पश्चिमजं मेघं वा लक्षणाश्रितम्—

ॐ कालि कालि वज्रेश्वरि लोहदण्डाय नम इति जप्त्वा विजय-
कामः खड्गेन घातयेत् ।

ततश्च तद्रक्तमांसाभ्यां महाकौशिकमन्त्राभिमन्त्रिताभ्यां नैष्ठत्यां
दिशि—ॐ पूतनायै नमः, वायव्यां ॐ पापराक्षस्यै नमः, ऐशान्यां
ॐ चरक्यै नमः, आग्नेय्यां ॐ विदार्यै नमः, एभिर्मन्त्रैर्बलिं दद्यात् ।

महाकौशिकमन्त्रस्तु—

ॐ ह्रीं ॐ स्फुरं ॐ कुम्भ १ ॐ धुन २ ॐ गुलू १ ॐ
तुलु १ ॐ धुनु १ मारय १ विभ्रामय १ कम्पय १ कम्पातय १
पुर १ पूरय ॐ ह्रूं ॐ ॐ भं रं ह्रूं फट् फट् मर्दय १ ॐ
ह्रूं ॐ ह्रीं । अनेन शत्रुं पिष्टमयं खड्गेन घातयित्वा सप्रणवेन
खनात्वा स्कन्द-विशाखयोर्दत्त्वा स्नातव्यम् ॥

ॐ असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्णधारो^१ दुरासदः ।

श्रीगर्भा विजयस्यैव धर्माधारस्तथैव च^२ ॥

इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ।

नक्षत्रं कृत्तिका तुभ्यं गुरुर्देवो महेश्वरः ॥

हिरण्यश्च शरीरन्ते देवतम्^३ जनार्दनः ।

पिता पितामहो देवस्त्वं मां पालय सर्वदा ॥

इयं येन धृता क्षौणी हतस्य महिषासुरः ।

तीक्ष्णधाराय शुद्धाय तस्मै खड्गाय ते नमः ॥

इति खड्गपूजा ।

सर्वायुधानां प्रथमं निर्मितासि पिणाकिना ।

शूलायुधादिनिष्कृत्य कृत्वा मुष्टिग्रहं शुभम् ॥

चण्डिकायां प्रदत्तासि सर्वाशुभनिवर्हणी ।

तथा विस्तारिता चासि देवानां प्रतिपादिता ॥

१ D विकर्मा च ।

२ A धर्मपाशस्तथैव च ।

३ B धामा देवो ।

सर्वसत्वाङ्गभूताऽसि सर्वदृष्टनिवर्हणी ।

कुरिके रक्ष मां नित्यं शान्तिं यच्छ^१ नमाऽस्तु ते ॥

इति कुरिकापूजा ।

रक्षाङ्गानि गजावच रक्ष वारि धनानि च ।

मम देहं सदा रक्ष कट्टारक नमोऽस्तु ते ॥

इति कट्टारकपूजा ।

सर्वायुधमहामात्र सर्वदेवारिसूदन ।

चाप मां समरे रक्ष शत्रुं शरवरैरिह ॥

धृतं हृत्पणेन रक्षार्थं संहारार्थं हरेण च ।

त्रयौमूर्त्तिगतं देवं धनुरस्त्र नमाम्यहम् ॥

इति धनुःपूजा ।

दुन्दुभे त्वं सपत्नानां घोषाद्भृदयकम्पनः ।

भव भूमिपसैन्यानां तथा विजयवर्द्धनः ॥

यथा जीमूतघोषेण हृष्यन्ति वरवारणाः ।

तथास्तु तव घोषेण हृष्याऽस्माकं जयावहः ॥

इति दुन्दुभिपूजा ।

ऊतमुन्मसवो रुद्रा वायुः मोमो महर्षयः ।

नाग-किन्नर-गन्धर्व-यक्ष-भूत महोरगाः ॥

प्रमथास्तु सहादित्यैर्भूतेशा मातृभिः सह ।

शक्रसेनापतिः स्कन्दो वरुणश्च स्थितस्त्वयि ॥

काञ्चनेमिवधे यदत् तथा चिपुरघातने ।
हिरण्यकशिपोर्युद्धे युद्धे देवासुरे तथा ॥
शोभिताऽसि तथेवाद्य शोभस्व समयं स्मर^१ ।
नीलां श्वेतामिमां दृष्ट्वा नश्यन्वाशु ममारयः ॥

इति पताकापूजा ।

वर्ष्मप्रदस्त्वं समरे वर्ष्मन् मैत्र्ये यशोऽद्य मे ।
रक्ष मां रक्षणीयोऽहं तापनेय नमोऽस्तु ते ॥

इति वर्ष्मपूजा ।

प्राणान् पातय शचोस्त्वमनया लोकमायया ।
गृहाण जीवितं तेषां ममाशास्यञ्च वक्ष्यताम् ॥

इति कुन्तपूजा ।

अशाङ्ककरमङ्गाग्रं शङ्खगण्डौरपाण्डुर ।
प्रोत्सारय त्वं दूरितं चामरादिविभूषितः ॥
यथाम्बुदंष्ट्रादयते शिवायेनां वसुन्धराम् ।
तथा मां च्छादय क्वच युद्धेऽध्वानं शतं मदा ॥

इति क्वचपूजा ।

पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
विष्णुना त्वं धृतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इति शङ्खपूजा ।

विजयो जयदो जेता रिपुघातो प्रियङ्करः ।
दस्महो धर्मदः शान्तः सर्वारिष्टविनाशनः ॥

१ कश्चिन्— शोभन्वास्याञ्च ममार ।

१ इत्यष्टौ तव नामानि यस्मात् सिंहपराक्रमे ।

तेन सिंहासनेति त्वं नाम्ना देवेषु गौर्यसे ॥

नमस्ते सर्वतोभद्र भद्रो भव महौपतेः ।

त्रैलोक्यजयसर्वस्व सिंहासन नमोऽस्तु ते ॥

इति सिंहासनपूजा ।

इति महाष्टमी ।

भविष्यपुराणे— सुमन्तुवाच—

नवम्यां श्रीसमायुक्ता देवेः सर्वैः प्रपूजिता ।

जघान महिषं दुष्टमवध्यं देवतादिभिः ॥

सन्नाभिषेका वरदा शक्ते चाश्वयुजस्य तु ।

तस्मात् सा तत्र सम्पूज्या नवम्याश्चण्डिका बुधैः ॥

महत्वं हि यतः प्राप्ता तत्र देवी सरस्वती ।

अतोऽर्थं महती प्रोक्ता नवमीयं सदा बुधैः ॥

पूजयित्वा महादेवीं नवम्यान्तत्र चण्डिकाम् ।

महत्वं प्राप्तवान् वीरो ब्रह्मा विष्णुस्तथामराः ॥

तस्मादियं महापुण्या नवमी पापनाशिनी ।

उपोष्या तु प्रयत्नेन सततं सर्वपार्थिवैः ॥

मूलोत्तरेण चक्षुषेण संयुक्ता विधिवत्कृप ।

विशेषतो ध्यानजपैर्बालदृष्टैः सयौवतैः ॥

ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैरन्यैश्च सेवकैः ।

अथ दानानि दद्यानि सोपवासैर्नरैर्नृप ॥

गोसुवर्णादि राजेन्द्र वस्त्राणि विविधानि च ।
 स्वर्मांसदधिरेर्दत्तैर्देवैः तुष्यति वै भृशम् ॥
 महिषौ-ह्यग-मेषाणां दधिरेण तथा नृप ।
 स्वमेकमेकं वरदा तप्ता भवति चण्डिका ॥
 सङ्घसं तप्तिमायाति स्वदेहदधिरेण तु ।
 तर्पिता विधिवद्दुर्गा भित्ता बाह्यद्वारके ।
 नारेण शिरसा वीर पूजिता विधिवन्नृप ।
 तप्ता भवेद्भृशं दुर्गा वर्षाणां लक्षमेव च ॥
 एवं नामास्त्रेच्छगणैः पूज्यते सर्वदस्युभिः ।
 अङ्ग-वङ्ग-कलिङ्गैश्च किन्नरैर्वर्षरैः शकैः ॥
 मासि चाश्वयुजे शुक्ला नवमी या नराधिप ।
 तस्यां यत् क्रियते वीर नरैः स्नानादिकं प्रभो ।
 तत्सर्वमक्षयं तेषां तदै मिद्विकरन्तथा ॥

देवीपुराणे— ब्रह्मोवाच—

इते घोरे महावीरे सुगसुरभयहरे ।
 देव्या उपासका देवाः प्रभुता राक्षसास्तथा ॥
 आगता घातितन्दृष्ट्वा महिषं तं सुदर्श्वचम् ।
 ब्रह्म-विष्णु-सुरेशाना इन्द्र-चन्द्र-यमानकाः ॥
 आदित्या वसवो रुद्रा यक्षा नागाः सगुह्यकाः ।
 समेत्य सर्व्य देवास्ते देवीं भक्त्वा प्रतुष्टुवुः ॥
 वरश्च सर्व्यलोकानां प्रददौ भयनाग्निगौ ॥
 बलिन्ददस्य भूतानां महिषाजामिषेण च ।

पवेयुः शङ्खभेर्यस्य शतशोऽथ सहस्रशः ॥
 कृत्वा दन्तुभिनादांस्य पट्टशब्दान् समर्दनान् ।
 पताका ध्वजच्छत्रादिघण्टा-चामरशोभिताः ॥
 तद्दिने कारयाञ्चक्रे देवौभक्तः सुरोत्तमः ।
 एतस्मिंश्च दिने वत्स भृतप्रेतसमाकुले ॥
 कृता देवेश देवैश्च महापूजा च शाश्वतौ ।
 आश्विने मामि मेघान्ते महिषारिनिवर्हणौम् ।
 देवीं सम्यजयित्वा तु अर्द्धरात्रेऽष्टमौष च ।
 घातयित्वा पशुं भक्त्या ते भवन्ति महाबलाः ॥
 बलिश्च ये प्रयच्छन्ति सर्व्वभृतविनाशकम् ।
 तेषान्तु तुष्यते देवी यावत् कल्पन्तु शाङ्करम् ॥
 क्रौडन्ते त्रिविधैर्भोगैर् देवलोके सुदर्लभे ।
 नाधयो व्याधयस्तेषां न च शत्रुभयं भवेत् ॥
 न च देवा ग्रहा दैत्या नासुरा न च पन्नगाः ।
 बाधयन्ति सुराध्यक्ष देवौपादौ समाश्रितान् ॥
 यावद्भूरथवाकाशं जलं बह्नि-शशि-ग्रहाः ।
 तावच्च चण्डिकाप्रजा भविष्यति मदा भुवि ॥
 प्रावृट्काले विशेषेण आश्विने ह्यष्टमौष च ।
 महाशब्दो नवम्यान्तु लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
 एतस्मिन् देवराजेन्द्र खर्गवासफलप्रदम् ।
 परापरविभागे तु क्रियायोगेन कौर्त्तितम् ॥
 भागवतपुराणे देव्यवतारे नवमौक्रियासूचनमष्ट-
 चत्वारिंशोऽध्यायः ।

तत्रैव ब्रह्मोवाच—

एवं महाबलं शक्र पुरा देवारिकण्टकम् ।

हत्वा देवौ वरं दद्युर्विष्णादौनां प्रतोषिता ॥

दद्युर्ददावित्यर्थः ।

इन्द्र उवाच—

आश्विनस्य मिते पक्षे नवम्यां प्रतिवत्सरम् ।

श्रोतुमिच्छाम्यहं तात उपवासव्रतादिकम् ॥

ब्रह्मोवाच—

शृणु शक्र प्रवक्ष्यामि यथा त्वं परिपृच्छसि ।

महामिद्धिप्रदं धन्यं सर्वशत्रुनिवर्हणम् ॥

सर्वलोकोपकारार्थं विशेषादमिवृत्तिषु^१ ।

कर्त्तव्यं ब्राह्मणाद्येभ्यश्च त्रियेर्लोकपालने ॥

गोधनार्थं तथा वेश्यैः शूद्रेः पुत्रसुखार्थिभिः ।

सौभाग्यार्थं तथा स्त्रौभिरन्यैश्च धनकाङ्क्षिभिः ॥

महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम् ।

कर्त्तव्यं देवराजेन्द्र देवौभक्तिममन्त्रितैः ॥

कन्यासंस्थे रवौ शक्र शुक्लामारभ्य मन्दिकाम् ।

अयाचौ^२ त्वयैकाग्रौ नक्राग्रौ त्वय गोप्रदः ॥

प्रातःस्वायी जितदन्तस्त्रिकालं शिवपूजकः ।

जप-होम समायुक्तः कन्यकां भोजयेत् सदा ॥

१ मूलं चतिवृत्तिषु ।

२ A D दुग्धपक्षागौ ।

अष्टम्यां नवगेहानि दारुजानि शुभानि च ।
 एकं वा वित्तभावेन कारयेत् सुरसत्तम ॥
 तस्मिन् देवी प्रकर्त्तव्या हैमौ वा राजतो तथा ।
 सुग्धाची लक्ष्मणोपेता खड्गे शूले च पूजयेत् ॥
 सर्वोपहारसम्पन्न वस्त्र रत्नफलादिभिः ।
 कारयेद्भयदोषादीन् पूजाञ्च बलिदैविकीम्^१ ॥
 पुष्पैश्च द्रोण विष्वाद्य जाती पुष्पाग-चम्पकैः ।
 विचित्रां रचयेत् पूजामष्टम्याञ्च उपासयेत् ॥

उपासयेत् आराधयेत् ।

दुर्गारतो^२ जपेन्मन्त्रमेकचित्तः समाहितः ।
 तदर्द्धयामिनीशेषे विजयार्थं नृपोत्तम ॥
 पञ्चाब्दं लक्ष्मणोपेतं^३ महिषश्च सुपूजितम् ।
 विधिवत् कालि कालीति जप्त्वा खड्गेन घातयेत् ॥
 तदुत्थं रुधिरं मांसं गृह्णीत्वा पूतनादिषु ।
 नेष्टतेभ्यः प्रदातव्यं महाकौशिकमन्त्रितम् ॥
 तस्यापतस्तथा स्नायाच्छ्चं कृत्वा च पिष्टजम् ।
 खड्गेन घातयित्वा तु दद्यात् स्कन्द-विशाखयोः ॥
 देवीन्तु स्नापयेत् प्राज्ञः क्षीर-सर्पिर्जलादिभिः ।
 कुङ्कुमागुरु-कर्पूर चन्दनैश्च प्रधूपयेत् ॥
 हेमादि पुष्परत्नानि वासांसि सुहितानि च ।

१ A —दैविकाम् ।

२ D —दुर्गापतः ।

३ A B मन्त्रपुष्पसुगन्धितम् ।

नैवेद्यं सुप्रभृतञ्च देयं देव्याः सुभाविनैः ॥
 देवीभक्तांश्च पूज्येत कन्यकाः प्रमदादि च ।
 दिजादीनथ पाखण्डानञ्जदानेन तोषयेत् ॥
 नन्दाभक्ता नरा ये तु महाव्रतधराश्च ये ।
 पूजयेत्तान्विशेषेण यस्मात्तद्रूपमम्बिका ॥
 मातराणाञ्च देवीनां पूजा कार्या तदा निशि ।
 ध्वजपत्र-पताकादि उडुयेच्चण्डिका'गृहे ॥
 रथयाचा बलिच्छेपं पटुवाद्यरवाकुलम् ।
 कारयेत्तुष्यते येन देवी पशुविघातनैः ॥
 अश्वमेधमवाप्नोति भक्तिः सुरसत्तम ।
 महानवम्यां पूजेयं सर्व्वकामप्रदायिका ॥
 सर्व्वेषु वत्स वर्णेषु तव भक्त्या प्रकौर्त्तिता ।
 कृत्वाप्नोति यशो राज्यं पुत्रायुर्धनसम्पदम् ॥

शुक्रामारभ्य नन्दिकामित्यनेन षष्ठौतः प्रभृति नवमौपर्य्यन्तं
 व्रतमित्युक्तं तेन पञ्चम्यामेकभक्तं ततः प्रातःसंकल्पः, षष्ठौ सप्तम्यष्टमौ
 नवमौषु यथाक्रममयाचितैकाग्रित्व नक्काग्रित्व गोप्रदत्वानि ।
 जितदम्बो दम्बदुःखेत्वनुदिग्गः चतुर्व्वर्षि दिवसेषु जपेन्मन्त्रं दुर्गा-
 देवताकमेव, नृपोत्तमैः प्रदातव्यमिति व्यवहितेनान्वयः । पञ्चाब्दं
 पञ्चवर्षीयम् लक्षणोपेतम्, महाकौशिकमन्त्रस्तु महाष्टम्बां कथितः ।

आश्विने दुर्गामधिकृत्य शिष्टाः पठन्ति ।

कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वा द्रुमे दिवा ।
 नवम्यां भोजयेद्देवीं गौतमादिचनिस्त्रिनैः ॥
 शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु देवीकेशविमोचनम् ।
 प्रातरेव तु पञ्चम्यां स्नपयेच्च शुभैर्जलैः ॥
 सप्तम्यां पत्रिकापूजा अष्टम्याञ्चाप्युपोषणम् ।
 पूजा जागरणञ्चैव नवम्यां विधिवदलिः ॥
 मन्त्रेषणं दशम्यान्तु कौडाकौतुकमङ्गलैः ।
 नीराजनं दशम्यान्तु बलवृद्धिकरं महत् ॥

कौडाप्रकारमाहुः—

भगलिङ्गक्रियावाग्भिः क्रीडयेयुरलं जनाः ।
 यश्च नाजियते तत्र यश्च नाक्षिपते परान् ॥
 क्रुद्धा भगवतोऽपि दद्यात्तस्य सुदारुणम् ।
 मूलेन सफलां विज्वस्य शाखामाहृत्य पूजयेत् ॥

मूलेन मूलनचत्रेण ।

पूजयित्वा श्रवणेन प्रातरेव विसर्जयेत् ।
 महाष्टमौ-महानवम्योर्नवपूजाविधिस्तु शिष्यशास्त्र—
 नवपद्मात्मकस्थाने पूज्या दुर्गा समृत्तिभिः ।
 आदौ मध्ये तथेन्द्रादौ नवतत्वाक्षरैः क्रमात् ॥

आदौ प्रथमम् ।

दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहेति नव तत्वाक्षराणि ।
 अथ च प्रणवादिः पठनीयः ॥

अष्टादशभुजैकान्तपीनवचःस्तनोरुका ।

मूर्द्धजं खेटकं घण्टामादगं तर्जनं धनुः ॥

ध्वजं डमरुकं पाशं विभ्रतौ वामके ततः

शक्ति मुद्गर शूलस्य वज्रं खड्गमथाङ्कुशम् ।

शरं चक्रं शलाकाश्च एतैरेवायुधैर्युता ।

खेटो वधफल इति प्रसिद्धः ॥

शेषाः षोडशहस्ताश्च तर्जनौ डमरुं विना ।

मध्यस्थिता उद्यच्छण्डा अष्टादशभुजा कार्या ॥

अन्यदिगवस्थितास्तु षोडशहस्ताः ।

रुद्रच्छण्डा प्रच्छण्डा च चण्डोद्या चण्डनायिका ।

चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपातिर्चाण्डका ॥

नवमी चोद्यच्छण्डा च मध्यम्या च प्रकीर्तिता ।

गोरोचनारुणा हृष्णा-नौला-शुक्ला च धूम्रिका ।

पीता च पाण्डरा रक्ता आलौढम्या हरिस्थिता ॥

आलौढो धनुःस्थानविशेषः, हरिः सिंहः ।

महिषोऽथ पुमान् शस्त्रौ तत्कचघट्टमुष्टिका ।

महिषो महिषासुरः, अथ देव्यो महिषशरीरे स पुनर्जातः
स्वप्नहस्त इत्यर्थः । तत्कचघट्टमुष्टिका तदीयोर्द्वकच कृतदृढमुष्टिः ।

स्त्राण्या वृत्तेन पङ्क्त्या वा इत्युक्त स्कन्दयामले ।

ता देव्यो मण्डलाकारेण वा अष्टपङ्क्त्या वा धार्याः,
स्कन्दयामले आगमविशेषः ।

पूजने स्तुतिपाठः—

महिषघ्नि महामाये चामुण्डे मुण्डमाक्षिणि ।

‘द्रव्यमारोग्यविजयं देहि देवि नमः सदा ॥

रूपं देहि यशो देहि १भाग्यं भगवति देहि मे ।

पुचान् देहि धनं देहि सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे ॥

वराहपुराणे— अगस्त्य उवाच -

अतःपरं प्रवक्ष्यामि श्रौर्यव्रतमनुत्तमम् ।

येन भीरोरपि महाश्रौर्यं भवति तत्क्षणात् ॥

मासि चाश्वयुजे १शुद्धां नवमीं समुपोषितः ।

सप्तम्यां कृतसंकल्पः स्थित्वाष्टम्यां निरोदनः ॥

नवम्यां प्राशयेत्पिष्टं ४ प्रथमं भक्तितो नृप ।

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्ष्या देवीसैव प्रपूजयेत् ॥

दुर्गां देवीं महाभागां महामायां महाप्रभाम् ।

एवं संवत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नृपः ५ ॥

व्रतान्ते भोजयेद्विप्रान् यथाशक्त्वा कुमारिकाः ।

हेमवस्त्रादिभिस्तान् भूषयित्वा स्नानक्रान्तः ॥

पश्चात् क्षमापयेत्तान् देवीं मे प्रीयतामिति ।

एवं कृते भ्रष्टराज्यो लभेद्भ्राज्यं न संशयः ॥

अविद्यो लभते विद्यां भौवः श्रौर्यं च विन्दति ।

१ B चायुः ।

२ A भवम् ।

३ १ शुक्ले— शुद्धा नवमी समुपोषिता ।

४ A C पिष्टम् ।

५ A —तु विधातः ।

शुद्धां शुक्लां तेन शुक्लनवमीमाचे व्रतमिदं । निरोदनो निराहारः, निरोदनं निराहारमिति भविष्ये ओदनपदस्य आहारपरत्वदर्शनात् । नवमीं समुपोषित इति नवमीव्रतत्वस्थापनार्थमन्यथा पिष्टप्राशनविधिविरोधात् ।

एवमन्यचाप्येकादशुपवासपूर्वकं द्वादशीकाशौन विष्णुपूजात्मकद्वादशीव्रते द्वादशी समुपोषिता इति बह्व्यो विधानं वराहपुराणे ।

इति शौर्य्यव्रतम् ।

अथ शिष्टाचारपरिप्राप्तदशम्यपराजिता ।

ॐ अपराजितायै नमः । ॐ क्रियाशक्त्यै नमः । ॐ उमारे नमः । इति प्रतिष्ठामन्त्रः ।

चतुर्भुजां पीतवस्त्रां सर्वाभरणभूषिताम् ।

खड्गचक्रवराभयहस्तां चिनेचामौषधप्रदमितवदनाम् ॥

ध्यात्वा ॐ ह्रीं अपराजितायै नमः ॐ अपराजिताहृदयाय नमः ॐ ह्रीं अस्त्राय कट् ततो दक्षिणे ॐ नमो जयायै नमः इति पूजयेत् । वामे ॐ विजयायै नम इति पूजयित्वा हरिद्रावस्त्रेण दूर्वासिद्धार्थकं वज्रा देव्या हृदि धृत्वा अभिलषितकामं नया स्नात्वेन धारयेत् ।

ततः प्रयातकं कुर्यात्ततः ॐ कारमुच्चारयन् प्रदक्षिणं कृत्वा प्रसादानेन मन्त्रेण विसर्जयेत् ।

इमां पूजां मया देवि यथाशक्त्वा निवेदिताम् ।

रक्षार्थं त्वं ममादाय ब्रज स्वस्थानमुत्तमम् ॥

इत्यपराजितापूजा ।

अथ खञ्जनदर्शनम् ।

ज्योतिःशास्त्रे—

द्वादश्यामष्टम्यां कार्तिकशुक्लपञ्चदश्यां वा आश्वयुजे वा कुर्या-
न्माराजसंज्ञिकां शान्तिम् ।

नौराजनेऽतिवृत्ते यथा दिशा खञ्जनं नृपो यान्तम् ।

पश्येत्तथा गतस्य क्षिप्रमरातिर्वशमुपैति ॥

दृश्यते स किल हस्तगतेऽर्के रोहिणीमुपगतेऽस्तमुपैति ।

खञ्जनको नामाद्यं विहगस्तस्य दर्शनेन प्रथमे प्रोक्तानि यानि
फलानि मुनिभिस्तानि प्रवक्ष्यामि ।

स्थूलोऽभ्युक्षतकण्ठश्च कृष्णगलो भद्रकारको भद्रः ।

आकण्ठमुखात् कृष्णः सम्पूर्णः पूरयत्याशाम् ॥

कृष्णो गलेऽस्य विन्दुः सितकरचरणान्तः स चित्रकृत् ।

अतिरक्तः पीतो गोपीत इति क्लेशकरः खञ्जनो दृष्टः ॥

खञ्जनविभाग आगमान्तरम्—

समन्तभद्रस्तदनु प्रभद्रः

ततोऽनुभद्रोऽम्बरभद्र एव ।

एषां चतुर्नामपि खञ्जनाना-

माचक्ष्महे सम्प्रति लक्षणानि ॥

यः कन्धरोरःशिरसां समन्तात्
 विभर्त्ति काष्ण्यं स समन्तभद्रः ।
 कृष्णेन युक्तः शिरमोरमा च
 भवेत् प्रभद्रः सितकण्ठपृष्ठः ॥
 कण्ठोरसौ यस्य तु खञ्जनस्य
 कृष्णे भवेतां स मतोऽनुभद्रः ।
 कृष्णा भवेत् कण्ठगतैव रेखा
 यस्य त्वसावम्बरभद्रनामा ॥
 मध्यादमौषां शुभकार्यमिहो
 यो यो भवेत् पूर्वतरः स सुख्यः ।
 आकाशभद्रो गलमाचकृष्णः
 सितामनो कार्यविनाशनाथ ॥
 स्याद्यो हरिद्रारसमञ्जिकाशो
 गोमूचनामा स तु खञ्जरीटः ।
 निरीक्षितः प्राग्दिवसे प्रभृतम्
 दुःखोद्भवं शंसति यावदब्दम् ॥

आश्रयमधिकृत्य वराहमंहितायाम् ।

अथ मधुरसुरभिफलकुसुमतरुषु मलिलालयेषु पुष्पेषु
 करि-तुरगमूर्ध्नि प्रासादोद्यानहर्म्येषु गोपृष्ठ-सत्समागम यज्ञोत्सव
 पार्थिवद्विजसमीपे हस्तिबन्धन'शाला-च्छ-ध्वज-शामराद्येषु देव'-
 समीप-सिताम्बर-कमलोत्पलपूजितोपलिप्ते च— तथा—

दधिपाच धान्यकूटेषु श्रियं खञ्जनः कुरुते ।
 पक्के शादलाग्निर्गौरसमन्वच्च लघुगोमयोपगते ॥
 शादलगे वस्त्राग्निः सकटस्थे देशविक्रयः ।
 गृहपटलेऽथ भ्रंशो वक्त्रे बन्धो शुचौ भवति रोगः ॥
 पृष्ठे त्वजाविकानां प्रियसङ्गममावहत्याशु ।
 महिषोद्व-गर्दभास्त्रि-अशान-गृहकोण-शर्करादृष्टः ॥
 प्राकार भस्म केशेषु चाशुभो मरणदग्धयदः ।
 पक्षौ धुन्वन्नशुभः पिवन् वापि वारिवाहस्यः ॥
 सूर्योदये प्रशस्तो नेष्टकरः खञ्जनोऽस्तमये ॥

वारिवाहो जलप्रणाडिका ।

तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन्
 यस्मिंस्तु कर्हयति तत्र तलेऽस्ति काचः ।

अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषणेऽस्य

तत् कौतुकोपनयनाय खनेद्भूरिचौम् ॥

मृत विकल विभिन्न रोहितः सुतनु समानफलप्रदः ।

धनकृद्भिनिलौयमानको वियति च बन्धुसमागमप्रदः ॥

अभिनिलौयमानकः स्वाकाशाद्भूमौ पतन् ॥

आगमाम्तरे—

‘चक्षुषु गोषु गज-वाजि-महोरगेषु

राज्यप्रदः कुशप्रदः शुचिशादलेषु ।

भस्मास्थिकाष्ठ 'नखलोमतुषेषु दृष्टो

'दुःखं ददाति खलु खञ्जनकोऽब्दमेकम् ॥

गजाविशालोपवनान्तरेषु

प्राभादहर्म्यापमिताम्बरेषु ।

दध्यादिभाण्डेऽप्युपलिप्तभूमौ

सुवर्णराजान्तिकचामरेषु ॥

सकाय कुड्याम्बर पत्रपुष्पफलावनमेषु शुभद्रुमेषु ।

येनोपविष्टः प्रथमेऽङ्गं दृष्टस्तस्य श्रियं खञ्जनको ददाति ॥

नद्यादितीराम्बुज-गोकरीष-गोपुष्क-दूर्वा-नृपमन्दिरेषु ।

अट्टाल जम्बालफल प्रवाल क्षीरद्रुमोपस्कर-तोरणेषु ॥

एतेषु चाद्येऽहनि खञ्जरीटो दृष्टोऽतिदृष्टः सहस्रोपविष्टः ।

तोयाक्षपानप्रियगोऽश्ववस्तलाभाय रोगोपशमाय चेष्टः ॥

तुरङ्ग मातङ्ग महोरगेषु

सरोज गोपुष्क वृषेषु येन ।

पूर्वञ्च दृष्टोऽहनि खञ्जरीटो

निःसंशयं तस्य भवेन्नृपत्वम् ॥

पूर्वचाहनि पूर्वाह्ने ।

धान्यानुलब्धौ मत्पिषाव्यजादौ स्याद्गोमये गोरमलाभहेतुः ।

वस्त्रस्य लाभाय च शादलादौ लाभाय गेहस्य च नावि दृष्टः ॥

प्रदर्शितेऽन्येन च खञ्जरीटे स्यादन्यनाय्या सह सङ्गलाभः ।

१ B तुषलोमतुषेषु ।

२ कश्चित्— रिष्ट ददाति वज्रशः खलु, खञ्जरीटः ।

विवाहलाभाऽनखातभूमौ धान्यस्य राश्यावपि धान्यलाभः ।
 भवेत् प्रभाते प्रियसङ्गमाय स्यादन्धसङ्गाय तथान्तरौचे ॥
 भूमे धनायावतरस्रभस्तः खादन् पिवन् भोजनपानलब्धौ ।
 एवं प्रकारेषु मनोरमेषु स्थानान्तरेषूक्तफलान्तराणि ॥
 दृष्टानुरूपाणि ददात्यवश्यं पूर्वञ्च दृष्टोऽहनि खञ्जरीटः ।

बलौदुषत् कण्टकि शुष्कच-
 दग्धास्थिशूलामृतलाभमेषु ?

शून्यालये लोमसु गेहकोणे

तुषे पलाशे भिकतासु धूपे ।

एषु प्रदेशेष्वथ चापरेषु

नदीतटेषूपहतेषु दृष्टः ।

कुमूर्त्तिष्वेष्टः स तदा करोति

न्यङ्कारभौरून् कलहाननर्थान् ॥

बन्धो वरचासु शुचौ च रोगो गृहच्छदे स्याद्रविणस्य नाशः ।

निरीक्षिते वाऽदिशि देशभङ्गो निद्राभिभूतेऽतिभवेच्च रोगः ॥

खरोट्ट-कौलेयक पृष्ठयात-

म्बिन्दन् सुपचौ विदधाति मृत्युम् ।

पचौ विधूषन् दिवसस्य चान्ते

बद्धो मृतो वा न शुभः कदाचित् ॥

पृष्ठयातः पृष्ठप्राप्तः कौलेयकः सा ।

यादृशवस्या शकुनेरमुष्य शुभाऽशुभा वा प्रथमेऽङ्गि दृष्टा ।

सस्यापि तादृशपल्लवणीया तद्विस्तरेणालमिहापरेण ॥

पूर्वाक्तमेतच्छकुनं प्रशस्तं
याचादिकार्येष्वपि तुल्यमार्गः ।
प्रत्यक्षमाश्चर्यमिदं न्विहास्य
सर्व्या जनः पश्यतु खञ्जनस्य ॥
दृष्टोदितेऽगस्त्यमुनौ प्रदेशे
खं चेष्टितं खञ्जनको विदध्यात् ।
मन्त्रेण पूजा शिरसा प्रणामः
तत्सूचितस्तेष्टफलस्य सिद्धौ ॥
खञ्जनस्य परिकीर्तनम् शुभम्
दर्शनं भवति मङ्गलप्रदम् ।
यात्यसौ यदि पुनः प्रदक्षिणम्
तत्करोति पचिकस्य बाञ्छितम् ॥

दर्शने पठनीयमन्त्रः—

त्वं योगयुक्तो मुनिपुत्रकस्त्व-
मदृश्यतामेषि शिखोद्गमेन ।
विशोक्यसे प्रादृषि निर्गतायाम्
त्वं खञ्जनाश्चर्यमयो नमस्ते ॥
कुचेष्टितो यः कुवपुः कुदेशे
निरीक्षितः खञ्जनकः कदाचित् ।
द्रष्टा विशेषात् परितोषयेत्तम्
घाताय तत्सूचितदुष्कृतस्य ॥

मांसं न भृञ्जीत शयीत भूमौ
 स्त्रियं न सेवेत दिनानि सप्त ।
 स्नायाज्जपेत् संजुह्याच्च बह्वौ
 पैष्टं पुमान् खञ्जनमर्चयेच्च ॥

वराहमंहितायाम्—

नृपतिरपि शुभं शुभप्रदेशे
 खगमवलोक्य महीतले विदधात् ।
 सुरभिकुसुमयुक्तमर्घं शुभ-
 मभिनन्दितमेवमेति वृद्धिम् ॥
 अशुभमपि विलोक्य खञ्जरीटम्
 दिजगुरुमाधुसुरार्चनेऽनुरक्तः ।
 न नृपतिरशुभं प्राप्नुयात् सः
 यदि दिनानि न सप्त मांसभोजी ॥

आवर्षात् प्रथमदर्शने फलं प्रतिदिनन्तु दिनशेषे दिक्स्थानं
 मूर्त्तिलग्नं च शान्तदौष्टादिभिस्तोद्यम् ।

तत्र वसन्तराजे—

दग्धा दिग्गता दिननाथयुक्ता
 विवस्त्रदाप्ता भवति प्रदौष्टा ।
 सा धूमिता यां सविताभ्युपेता
 शेषा दिगन्ताः किल पञ्च शान्ताः ॥
 दग्धा दिगेशी ज्वलिता दिगेऽग्नौ
 धूमान्विता चानलदिक् प्रभाते ।

प्रत्येकमेवं प्रहराष्टकेषु
भुंक्ते दिशोऽष्टौ सविता क्रमेण ॥
दग्धेषु दग्धं ज्वलितं ज्वलत्सु
फलं जनिष्यत्यथ धूमितेषु ।
दिशां विभागेषु विभज्य जातः
कार्य्योद्यतानां कुशले सदैव ॥

इति खञ्जनदर्शनम् ।

वराहपुराणे दुर्वासा उवाच—

तददाश्वयुजे मासि द्वादशीं सितपक्षिणीम् ।
सङ्कल्प्याभ्यर्चयेद्देवं पद्मनाभं मनातनम् ॥
पद्मनाभाय पादौ तु कटिं वै पद्मयोनये ।
उदरं सर्व्वदेवाय पुष्कराक्षाय वै उरः ॥
अव्ययाय तथा बाहू प्राम्बदस्त्राणि पूजयेत् ।
प्रभवाय शिरः पूज्य प्राम्बदघ्ने घटं न्यसेत् ॥
तस्मिन् हेममयं देवं पद्मनाभञ्च विन्यसेत् ।
तमेवमेव सन्पूज्य गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥
प्रभातायाञ्च शर्व्वर्यां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
आसीत् कृतयुगे राजा भद्राश्वो भाम वीर्य्यवान् ॥
यस्य नाम्नाऽभवदर्षं भद्राश्वं नामनामतः ।
तस्यागस्त्यः कदाचित्तु गृहमागत्य भूपतेः ॥

उवाच पञ्चरात्रन्तु वसामि भवतो गृहे ।
 तं राजा शिरसा नत्वा स्वीयतामित्यभाषत ॥
 तस्य कान्तिमयी नाम्ना भार्या परमशोभना ।
 तामगस्त्यस्तथा दृष्ट्वा रूपतेजोऽन्वितां शुभाम् ॥
 सपत्न्यश्च भयात्तस्याः कुर्वन्त्यः कर्म शोभनाः ।
 साधु साधु जगन्नाथ स्त्री शुद्रः साधु साध्विति ॥
 एवमुक्त्वा ननत्तेच्चैर^१गस्त्यो राजसन्निधौ ।

राजोवाच—

किं हर्षकारणं ब्रह्मन् येनैवं नृत्यते भवान् ।

अगस्त्य उवाच --

इयं राशौ त्वदीयाभूत् दासी वैश्यस्य वैदिशे ।
 नगरे हरिदत्तस्य त्वमस्याः पतिरेव च ॥
 तस्यैव कर्मकारोऽभूद्भद्रो^२ विन्ध्येति नामतः ।
 वैश्यो वाश्वयुजे मामि दादृशां नियतः शुचिः ॥
 स्वयं विष्णुस्त्रायं गत्वा गन्धपुष्पादिभिर्ह्रिमम् ।
 अभ्यर्च्य स्वगृहं प्रायाद्भवन्तौ रक्षपाक्षकौ ॥
 स्नाप्य दावपि दीपानां ज्वालयन्तं महामते ।
 गते तस्मिन् भवन्तौ तान् दीपान् ज्वालयन्तौ^३ स्थितौ ॥
 यावत् प्रभाता रजनी निःश्राव्येन नरोत्तम ।
 ततः कालेन महता मृतौ^४ दावपि दम्पतौ ॥

१ A D चय चमस्त्यः ।

२ D शुद्रः ।

३ कुले तदीयप्रज्वालने ।

४ A D भूतौ ।

तेन पुण्येन ते जन्म प्रियव्रतगृहेऽभवत् ।
 इयञ्च पत्नी ते जाता वैश्यादास्यभवत् प्रिया^१ ॥
 पारक्यस्यापि दीपस्य ज्वालितस्य हरेर्गृहे ।
 इयं व्यष्टिः परा जाता भक्तिप्रकृत्य ते पुरा ॥
 स्नेन यः पुनरर्थेन विष्णुमभ्यर्च्य दीपकम् ।
 ज्वालयेत्तस्य यत् पुण्यं तत् संख्यातुं न शक्यते ॥

अत्र प्राम्बदित्याद्यतिदेशकपदैर्वराहपुराणीयवक्ष्यमाणमार्ग-
 द्वादशीधर्मा यथायथमतिदिश्यन्ते ।

पञ्चनाभद्वादशीव्रतम् ।

विष्णुधर्मात्तरे—

प्रौण्येदस्यशिरसमश्नन्त्वा तथाश्चिने ।
 एतच्चाश्विनशुक्लद्वादश्यामेवं दानं तथैव प्रकृमात् ।

ब्रह्मपुराणे—

सोपवासस्य कर्त्तव्य एकादश्यां प्रजागरः ।
 द्वादश्यां वासुदेवस्य पूजनौयस्य सर्व्वदा ॥
 वाचोत्सवस्य कर्त्तव्यस्त्रयोदश्याञ्च विष्णवे ।
 उपवासस्यतुर्द्वादश्यां पौर्णमास्यां हरिं यजेत् ॥
 आश्वयुज्यां पुरा विप्रेः काम्यो होमः प्रवर्त्तितः ।
 महाभयेषु रक्षाये दारोपान्ते ऊताग्रनः ॥

यवाक्षतदृतोपेतैस्तण्डुलैश्च सुतर्पितः ।
 पूर्णन्दुः पूजितस्यापि पक्वैर्धान्यैः फलैस्तथा ॥
 देवदारवने नम्रः स्तम्भलिङ्गो दिग्गमरः ।
 सभार्यः पूजितो विप्रैः स्कन्द-नन्दिगणैर्युतः ॥
 देवैरश्वपतिश्चापि रेवन्तः पूजितस्तदा ।
 मुनिभिर्गैस्तु सुरभिर्गोमद्भिः सुरपूजिता ॥
 कागरूपस्य मुनिभिः पूजितोऽत्र ऊताग्रनः ।
 औरभरूपी देवस्तु पूजितस्तु जलाधिपः ॥
 विनायकेन सृष्टास्तु वरुणाद्या महावलाः ।
 कान्तारे दीपदानस्य विष्णुना संप्रकीर्तितम् ॥
 कश्यपेन निकुम्भस्य युद्धादागमनं कृतम् ।
 युगपत्तत्र कर्त्तव्या द्वादशैते महोत्सवाः ॥
 आश्वयुज्यां पूर्णिमायां निकुम्भो वालुकार्णवात् ।
 आयाति सेनया सार्द्धं कृत्वा युद्धं सुदारुणम् ॥
 तस्मात्तत्र नरैर्मागाः स्वगेहस्य समीपगाः ।
 शोधितव्याः प्रथमेन भूषितव्याश्च मण्डलैः ॥
 पुष्पार्चफलधूपान्नसर्वपप्रकरैस्तथा ।
 वेष्मनि भूषितव्यानि नानारङ्गैर्विशेषतः ॥
 सुस्नानैरनुलिप्तैश्च नरैर्भावं सवालकैः ।
 दिवा तत्र न भोक्तव्यं मनुष्यैश्च विवेकिभिः ॥
 स्त्रीदृढमूर्ख-बालैश्च भोक्तव्यं पूजितैः सुरैः ।
 पूष्यास्य सफलैः पक्षैस्तथा दारोर्द्धभित्तयः ॥

द्वारोपान्ते प्रदीपस्य सम्पूज्यो ह्यवाहनः ।
 यवाक्षतघृतोपेतैस्तण्डुलैश्च सुतर्पितः ॥
 पूजितव्यस्य पूर्णेन्दुः पथसा पाथसेन च ।
 इन्द्रः सभार्यः स्कन्दश्च तथा नन्दीश्वरो मुनिः ॥
 गोमहिः सुरभिः पूज्यो ह्यगवद्भिर्जिताशनः ।
 श्रौरभ्रवद्भिर्वरुणो गजवद्भिर्विनायकः ॥
 पूज्यमानस्य रेवन्तो यथाविभवविस्तारैः ।
 ततः पूज्यो निकुम्भस्तु ममाषेत्तिलतण्डुलैः ॥
 सुगन्धिभिर्घृतोपेतैः ह्यग्राद्यैश्च भूरिभिः ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु भोक्तव्यं मांसवर्जितम् ॥
 शङ्खवाद्यरवोन्मिश्रैर्गीतनृत्यैश्च सा निशा ।
 बह्निपार्श्वगतैर्नद्या दृष्टाः क्रीडाः पृथग्विधाः ॥
 ततः प्रभातसमये स्नानुत्तिष्ठैः स्नानकृतैः ।
 मङ्गलाक्षभनं कार्यं बह्निःसम्पूजनं तथा ॥
 भोक्तव्यं बान्धवैः सार्द्धं क्रीडितव्यं यथासुखम् ।
 तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वितीयायामनन्तरम् ॥
 प्रभाते कर्द्दमाक्षैस्तु क्रीडितव्यं पिशाचवत् ।
 निर्लज्जैश्चाथ सर्व्वेण इन्द्रवत् सर्व्ववेक्षणसु ॥
 यस्मात् स देशः शोक्कण्डः पिशाचैः शम्भुवाहनेः^१ ।
 लब्धस्तु कथ्यपात् पूर्व्वं सकोधस्य प्रजापतेः ॥

१ A पङ्क्तिपङ्क्त पतितम् ।

२ । शम्भुवाहनेः ।

आनौय चाथ मिचाणि लेपनौयानि कईमैः ।
 कामाग्निज्वलनैर्वाक्यैः स्त्रीपुंलिङ्गानुवादिभिः ॥
 वाचा पैशाचमाचारं कल्पयद्भिरितस्ततः ।
 अस्त्रौलान्यपि जल्पद्भिराक्रोशद्भिश्च संमुखम् ॥
 तस्मिन्नहनि पूर्वार्द्धे निकुम्भस्थानुयायिनः ।
 कामवेष्टाः पिशाचाश्च प्रविशन्ति नरांश्च तान् ॥
 अपराद्धे ततः स्नातांस्त्यक्त्वा गच्छन्ति बन्धुवत् ।
 दर्पाभिमानदोषेण तत्र यस्त्वागतान् नरान् ॥
 न पूजयति मोहेन क्रीडां न कुर्वतेऽपवा ।
 तं निर्दहन्ति ते क्रोधात् पिशाचा रौद्रदर्शनाः ॥
 ततः स्नातैर्नरैः पूज्यो देवो दामोदरो हरिः ।
 सम्पूज्य विप्रान् भोक्तव्यं स्वनुलिप्तैः खलङ्कृतैः ॥
 बन्धु मित्र कलत्रैश्च सहितैश्च यथाक्रमम् ।
 ततः प्रभृति षण्णामान् खेषु वेश्मसु मानवैः ॥
 अग्निः सन्निहितः^१ कार्य्यां रात्रौ मिद्वार्थकास्तिलाः ।
 मांसं समघं देयश्च दौपो नित्यं गृहादहः ॥
 आश्विने पौर्णमास्यान्तु चरेज्जागरणं निशि ।
 कौमुदी सा समाख्याता कार्य्या लोकविभूतये ॥
 कौमुद्यां पूजयेत्तन्मौमिन्द्रमैरावतस्थितम् ।
 सुगन्धिर्निशि सङ्गेशस्त्वचैर्जागरणं चरेत् ॥

लक्ष्मीपूजामन्त्रः—

ॐ नमस्ते सर्वभूतानां वरदासि हरिप्रिये ।
या गतिस्त्वत्प्रपन्नानां सा मे भूयान्तदर्शनात् ॥

इन्द्रपूजामन्त्रस्तु—

विचित्रैरावतस्थाय भास्वत्कुलिशपाणये ।
पौलोम्यालिङ्गिताङ्गाय महस्तालाय ते नमः ॥

अत्र कान्तारदीपदानस्य रात्रिकार्यश्रुतेः-^१

युगपत्तत्र कर्त्तव्या द्वादशैते महोत्सवाः ।

इति वचनादन्येऽप्युत्सवा रात्रिकर्त्तव्याः । एवञ्च साहचर्यात्—

शङ्खवाद्यरवोन्मिश्रैर्गीतनृत्यैश्च सा निशा ।

बह्निपार्श्वगतैर्नया—

इति स्वरसादाचाराच्च अन्यत्र निकुम्भादिपूजायां चैत्रकृष्ण-
चतुर्दश्यां रात्रिलक्ष्यत्वदर्शनात् गौडसूतिविहितजागरणरात्रेरेव
सन्निहितायाः—

कौमुदी सा समाख्याता कार्या लोकविभूतये ।

इत्यनेन स्तुतिविषयत्वौचित्यादनुकूलतापादक खानमार्ग-
शोधनाद्यतिरिक्तं द्वारोर्द्ध्वभिस्त्यादिषकलपूजादिकर्म रात्रौ
वेवेति बहवः ।

अन्ये तु—पूर्वार्द्धोपरोधेन प्राचीनपूजां तत्रैव मन्यन्ते लक्ष्मी-
पूजादिकञ्च रात्रौ कारयन्ति । अनुकूलानु मनागाहपेक्षते (?) ।

स्कन्दपुराणे—

अन्धके सागते तस्मिन् कर्त्ताहं कौमुदीमिति ।

इत्युपक्रमे—

ततः प्रभृति राजा वै आज्ञापयति कौमुदीम् ।

देवराचिञ्च देवस्य रुद्रस्यासुरनाशिनीम् ॥

सुमंसृष्टोपलब्धाभौ रथ्याभिः क्रियतां पुरम् ।

वासोभिरहतेः सर्व्वं भवन्तु पुरवासिनः ॥

स्त्रिणः सशिरःस्नाता दत्तपङ्का यथाक्रमम् ।

गायन्तु गायनाश्चैव नृत्यन्तु नटनर्त्तकाः ॥

उड्डीयन्तां पताकास्य गृहवौथ्यापणेषु च ।

गृहाणि चोपक्षिप्तानि नित्यमेव भवन्तु वः ॥

पुष्पप्रकरजुष्टानि धूपेर्नानाविधेरपि ।

स्रग्दामवन्ति सर्वाणि नवमालायुतानि च ॥

ब्राह्मणाश्चैव भोज्यन्तां क्रियन्तां वाचमानि च ।

ब्रह्मघोषस्य सर्व्वत्र पुण्याहोदौरणानि च ॥

दीपा रात्रौ च सर्व्वत्र राजमार्गगृहेषु च ।

अनन्तराः क्रियन्तां वै प्रचुरस्त्रेहवर्त्तयः ॥

तद्वणाः सह योषिद्भिः समन्तात् पर्य्यटन्तु च ।

रममाणा हसन्तस्य गायन्तो नृत्यसेविनः ॥

भाण्डवाद्यानि वाद्यन्तां नृत्यन्तां सह योषितः ।

महादेवस्य पूजान्ते गन्धपुष्पादिकीं शुभाम् ॥

उपहारास्य विविधाः स्त्रपनानि महान्ति च ।

बलयः पुष्कलास्यैव भक्ष्यभोज्यैरलङ्कृताः ॥
 दीपांश्च विविधाकारान् पानानि चरसांस्तथा ।
 फलानि च विचित्राणि मांसं पक्वमथामकम् ॥
 सुवर्णमणिचित्राणि ईश्वराय प्रयच्छत ।
 वध्यन्तां पशवस्यात्र भोज्यन्तां द्विजसत्तमाः ॥
 यो न क्षुर्यादिदं सर्वं पुरवासी नरः कश्चित् ।
 पातयेत्तस्य देहे तु राजा दण्डं महायशाः ॥

तथा मनत्कुमार उवाच—

एवं सङ्गोषयित्वा तु घाण्टिको^१ हस्तिपृष्ठगः ।
 जगाम खगटहं भूयः कौमुदीं चाप्यवर्त्तत ॥
 यथोक्तन्तु तदा सर्व्वमकुर्व्वन् सुपुरे जनाः ।
 राजापि संयतः स्नातः शुचिः प्रयतमानसः ॥
 सर्व्वस्यायतनं गत्वा स्नयमेव सुभक्तिः ।
 पञ्चगव्येन शुद्धेन तेलेन च सुगन्धिना ॥

इत्याद्यभिधाय पुनः मनत्कुमार उवाच —

अथ तस्यां सह स्त्रीभिः कौमुद्यां दैत्यदानवाः ।
 रेमिरे रक्तमनसो देवाः स्त्रिर्गता भवे ॥
 तत्र काचिच्छुभापाङ्गौ पद्मं दिव्यं सुखोपरि ।
 सुखारविन्दचरणार्थं ददौ सोमभयादिव ॥
 काचित् प्रायेण सन्यक्ता विमानान्तत्र निर्गता ।
 गृहाच्छादिभिः स्पृष्टा यपात मदमानसा^१ ॥

अथ कान्तारदीपदानविधिः ।

अथ ब्रह्मपुराणे —

पूर्वमाश्रयुजे मासि पौर्णमास्यां ममाहितः ।
 प्रथमे च निशारम्भे मनोवाङ्मायसंयता ॥
 नमः पित्रभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे ।
 नमो धर्माय रुद्राय कान्तारपतये नमः ॥
 दद्यादनेन मन्त्रेण दीपं अद्वासमन्वितः ।
 यः कार्तिके समयन्तु बर्द्धन्ते तस्य सम्पदः ॥

दिवाकरेऽस्ताचलमौलिमंस्थिते

गृहादपूरे पुरुषप्रमाणम् ।

यूपाकृतिं यज्ञियवृक्षदारु—

मारोप्य भूमावय तस्य मूर्द्ध्नि ॥

पञ्चाङ्गुला मध्यकिट्टेण युक्ता

द्विहस्तदीर्घा अथ पट्टिकास्तु ।

कृत्वा चतस्रोऽष्टदशाक्षतौष

याभिर्भवेदष्टमार्गानुसारः ॥

तत्कर्णिकायान्तु महाप्रकाशा

दीपास्तु देया दक्षगास्तथाष्टौ ।

उदङ्मुखान् दीपरवरांस तैल-

घृताङ्गयुक्तांस यथोपलभ्यान् ॥

अनङ्गुलान् त्वय वस्त्रखण्डम्

नवं सुरक्तं त्वयवा सुशुक्लम् ।

वर्णं प्रयोज्यसप्तकञ्च कृत्यम्
स्निग्धेन्दुखण्डं सुसमं प्रशस्तम् ॥

सप्तकं मद्यकम् ।

तच्छास्त्रिपिष्टोपरि सन्निधेयम्
यथा न नश्येन्न च कम्पते च ।
सर्व्वं प्रकुर्यात्त्रिगुणप्रमाणम्
मध्यस्थितस्याप्यथ दीपराज्ञः ॥
दलेषु शोभार्थमतौव कुर्या-
न्मनोरथप्राप्त्यपलब्धये च ।
घण्टाष्टकं क्षम्बितपुष्पदाम
सवस्त्रशोभान्वितमत्र पश्चात् ॥
संप्रोक्ष्य भूमिं त्वथ गोमयेन
सचन्दनाग्नेन जलेन क्षिप्त्वा ।
अनेकवर्णैरथ मण्डलान्
कृत्वाष्टपत्रम् कमलप्रमाणम् ॥
फलानि मूलानि तथैववच्च
साजा दधि-क्षीरमयान्नपानम् ।
नानाविधम् भक्ष्य विशेषणञ्च
स नृत्यगौतं मधुरञ्च वाद्यम् ॥
निवेद्य धर्माय हराय भूमौ
दामोदरायाप्यथ धर्मराज्ञे ।

प्रजापतिभ्यस्त्वथ सत्पितृभ्यः
 प्रेतेभ्य एवानुमतः स्थितेभ्यः ॥
 नैर्ऋत्यकोणादथ दक्षिणान्तम्
 धर्मादिभ्यः प्रेतपर्यन्तकेभ्यः ।
 ततो जलं ग्रीतलमानयित्वा
 सर्पिःसमायुक्तमतीव हृद्यम् ॥
 आपूर्य्य चाष्टौ कलसांश्च तेन
 नैर्ऋत्यकोणादथ सन्निधाय ।
 हेमादिपात्रं जलपूर्णमेव
 दद्यात् पिधानञ्च सदक्षिणञ्च ॥
 गोभूहिरण्यम् रजतञ्च वस्त्रम्
 वस्त्रं फलानि मूलानि यवांश्च धान्यम् ।
 गृहं रथं शयनं वाहनञ्च
 यच्चाथ किञ्चिद्भुदये मनोजम् ॥
 निवेदयेद्वाङ्मणमत्तमेभ्यो
 नैर्ऋत्यकोणादथ संस्थितेभ्यः ।
 एकैकशः प्रीणनञ्चात्र कुर्या-
 द्धर्मादिभ्यः प्रेतपर्यन्तकेभ्यः ॥
 एतत् समघं विधिवञ्च कुर्यात्
 स्वशक्तिमादौ स्वधनं विचार्य्य ।
 दीपान् समग्रानथ वर्ज्जयित्वा
 सर्व्यं नयेयुस्त्वथ विप्रमुखाः ॥

प्रदक्षिणीकृत्य चिरं गतासु
ततो भवेत् संयतनक्रभोजौ ।
इतीदमीदृक् व्यवहारयुक्तं
निग्रामुखे प्रत्यहमेव कुर्यात् ॥
मासं समयं परया च भत्त्वा
समाप्यते कार्तिकपौर्णमास्याम् ।
एवं कृते नाकलोकादिशिष्टं
सुखं भवेत् प्रेतलोकस्थितेभ्यः ॥
अथेदृशं चाश्वयुज्यां सहदा
पुनस्तमायां दिवसेऽथ पौष ।

तमा रात्रिः ।

कुर्यान्नतः कार्तिकपौर्णमास्याम्
दिनचयं दीपमहोत्सवञ्च ।
एकोऽथवा दीपवरः प्रदेशो
राश्यागमे कार्तिकपौर्णमास्याम् ॥
दरिद्रवेष्मस्तथ काननेषु
अग्रानदेवायतने च चैत्ये ।
नदीतटे चिचगृहान्तरे वाऽ-
प्यथैकलिङ्गेऽप्यथैकवृत्ते ॥
अष्टाधिकं तेन सहस्रमात्रम्
विधाय पात्रे सुशुभे शतं वा ।

पक्षैरथार्द्धैरथवा तदर्द्धैः

प्रमाप्य (?) ऋक्तस्वथ माषकैर्वा ॥

इष्टार्द्धमाषैश्च चतुर्दशास्थैः

प्रमाप्य वस्त्रं त्वथ सूत्रकं वा ।

प्रज्वालयेत्तच्च निरूप्य धीमान्

स्त्रीणामलङ्कारशतैः प्रपूज्य ॥

देया महावर्त्तिरतीव इथा

पुण्या च सा स्याद्भुवनप्रकाशा ।

एतच्च कुर्यादथ यस्तु मन्द-

सास्यान्धकारस्य कुतः प्रशान्तिः ॥

अथ कान्तारो दुर्गमं वर्त्म । दरिद्रवेश्मस्वथ वेत्यनेनापि वैकल्पिक आचार उक्तः । शतपेक्षया आश्विनीराचितः कार्तिकीपर्यन्तं मुख्य एकः प्रयोगः ।

आश्विनीरात्र्यभावस्यारात्रि कार्तिकीरात्रिषु यथाक्रमं रात्रिचितये शतपेक्षया, द्वितीयः कल्पः कार्तिकीरात्रिमात्रे वा दीपदानम्, अष्टाधिकमित्यादिना इष्टार्द्धमाषैरित्यादिना च शतपेक्षया तैलवस्त्रवर्त्तिप्रभृतिकथनमिति ।

स्कन्दपुराणे—

श्रुत्वा कालेयवचनं कालवेदौ तपोधनः ।

सनत्कुमारः प्रोवाच व्यासमम्बुदनिःस्त्रजः ॥

नीलोत्पलदलश्यामः श्यामाम्बुजसमन्वितः ।

शृणु कालेय कालाभ कालकण्ठविशेषितम् ॥

रतावसानं सम्प्राप्य निष्कान्ते दिक्पतौ पतौ ।
 उत्याद्य शयनादेवौ शौचसङ्केतिशोचिता ॥
 ततः स्यूयन्त्याः पार्ष्वत्या वारिधाराधरप्रभा ।
 चिन्ता समभवत्तस्या न पुनो दुहितेति वा ॥
 तस्यास्मिन्तयमानाया इदयाम्बुसमुद्भवा ।
 जज्ञे कमलपत्राक्षी कन्या मृण्मथपङ्किता ॥
 नौकवस्त्रे निवसिता रक्तवस्त्रावगुण्डिता ।
 सोत्याथ कर्द्दमान्तस्मात् विह्वताननमूर्द्धजा ॥
 वड्ढाञ्जलिपुटा प्राह पार्ष्वतीं भाविनीं सतौम् ।
 अनुब्रूहि मया कार्यं किन्ते देहप्रसूतया ॥
 गिरिकन्या तु तां दृष्ट्वा इदयाम्बुजसम्भवाम् ।
 उवाच सम्परिख्यञ्च मूर्द्ध्नि चाप्राय पार्ष्वतौ ॥
 मानस्यसि मम सुता इदयाम्बुजसम्भवा ।
 ब्रूहि किन्ते प्रयच्छामि मम प्रीतिः परा त्वयि ॥
 इदयोदकसिक्ताङ्गी इदयोदकसम्भवा ।
 अनाभास्य गिरेः पुत्रीं प्रगीता सा च नृत्यति ॥
 तस्यास्तद्विह्वतं रूपं दृष्ट्वा तत्र गिरेः सुता ।
 इदयेऽस्मिन्तयदेवौ किमिदं कोऽप्ययं विधिः ॥
 चिरायुषी ततो ध्यात्वा चिरं चौरजटाधरा ।
 उवाच तां प्रसन्ना सा नृत्यगीतप्रवर्त्तिकाम् ॥
 इदयाम्, भवे ह्येहि वरदाऽस्मि तवानघे ।
 तन्निबोध वरं दास्ये यत्नवाहमनिन्दिते ॥

कृमिपङ्काङ्गलिप्राङ्गा सम्भूतासि यदङ्गने ।
 तस्मादुदकमेवेति भविष्यसि महोत्सवे ॥
 देवसम्पद्जो मङ्गमुत्सवो यादृशो भवेत् ।
 तादृशो तद्विशिष्टो वा भविष्यति तवोत्सवः ॥
 उन्मत्तवेशं कुर्वाणाः सङ्गता भुवि मानवाः ।
 उत्सवे ते भविष्यन्ति सुदिताः सर्वतो भृशम् ॥
 पार्वत्या वचनं श्रुत्वा ततः सोदकशेविका ।
 उवाच साञ्जलिपुटा नलिनीव सकुण्डला ॥
 मामम्ब सुसमाश्रित्य त्रिलोकोत्सववन्दिते ।
 उत्सवो भविता कौदृक् कस्मिन् काले स्वयं वद ॥

भगवत्युवाच ।

दृष्ट्वा शरत्कालमय्यं पूर्णविम्बसमद्युतिम् ।
 पुष्पाम्बुजकृतापीडं नीलोत्पलकृताञ्जनम् ॥
 कठोरशस्यदण्डा दूषत्सन्तापतप्तया ।
 विभ्रत्याधरया रम्यं पङ्कशाख्यवगुण्ठितम् ॥
 राज्ञः परिचयप्रौढ्या वृत्ते शक्रमहोत्सवे ।
 भविष्यति तदा शो वे उत्सवो ऽमरसन्निभे ॥
 यस्मिन्निन्द्रमहो लोके दिने पातमुपैष्यति ।
 तस्मिन् दिने तव जना आरस्यन्ते महोत्सवम् ॥
 यः कामो भैरवस्यासौद्भगवत्या भवस्य च ।
 स महाभैरवो भूत्वा कन्यां गृह्णेति करे स्थितः ॥

ततोऽम्बिका भगवती पत्नी भगवतः प्रिया ।
 पुमांसमब्रवीत् कस्त्वं किञ्च गृह्णासि मे सुताम् ॥
 ततो दंष्ट्राकराणास्थो भैरवो भैरवाकृतिः ।
 पुमान् नौचैः स्थितः प्राह विद्युन्मत्त इवाम्बुदः ॥
 योऽभवद्भैरवः कामो भगवत्या भवस्य च ।
 तत्सम्भूतोऽहमेवैषा भार्या मम भविष्यति ॥
 देवानाम्नु वरं दत्वा गोपतिर्जगतः प्रभुः ।
 पीतकाभ्रमिवादित्यो विवेश भगवान् तदा ॥
 देवौघञ्जललेखाङ्गां रतिकामालशेषणाम् ।
 अपश्यन् स्नानकमलामुष्णाक्तामिव पद्मिनीम् ॥
 तौ दम्पती विहृताङ्गौ कुवेषाच्छादनौ स्थितौ ।
 वीणाञ्चके सोमभूषः काविमाविति शङ्कितः ॥
 अथ तौ दम्पती तस्य देवतासुरवन्दितौ ।
 महेन्द्राचरणौ कान्तौ प्रणम्य च ततः स्थितौ ॥

तावुभावपि भवो भवपाक्ष-

स्रष्टृचिह्नितवपुस्त्रिपुरारिः ।

प्राह पादपतितौ सुसमौपे

कौ युवां वदत किञ्च करोमि ॥

अम्बिका भवमयाह गिरीशं

सूर्य्यकोटितडिदग्निषवर्णम् ।

हारपूर्व्ववदना वदमानं

जीसया भगवती प्लवमास्ता ॥

योऽभवत्तव ममैव हि कामो
 भैरवो भयकरस्त्रिदशानाम् ।
 एष ते किञ्च पुमान् तव जातः
 स्त्रीयमिन्दुवदना मदनाग्नेः ॥
 स्कन्दपुराणे भैरवोत्पत्तिर्नामाध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच—

सोमलक्ष्मा ततः प्रोक्त उमया सोमभावनः ।
 गोपवेशधरो देवो दम्पतौत्यब्रवौद्वयः ॥
 यदैव हि त्वया ध्याने जातेयं स्त्री वराङ्गना ।
 तदैव मत्प्रभावेन भैरवो ह्येष मेऽभवत् ॥
 सिंहेन हि यथा सिंहौ हस्तिना हस्तिनौ यथा ।
 तथेयं रंस्यते सुभ्रु भैरवेण सहाव्यया ॥
 नाहं त्वया विना देवि त्वयापि न मया विना ।
 अतएव मया तेऽद्य दत्तो लम्बोदरारणि ॥

लम्बोदरारणि विनायकमातः ।

उत्सवस्ते च भविता चथीप्रोक्तस्तु मन्त्रिये ।
 पूर्वाङ्गमोऽस्य भविता वृत्ते काममहोत्सवे ॥
 अतस्तदात्मको लोकः सर्वः सुरवरार्चिते ।
 भजन्ते तेन चान्योन्यं नरा नार्थं च पार्थ्वति ॥
 सिङ्गेषु हृदयं स्त्रीणां भगेषु हृदयं नृणाम् ।
 भगविज्जाङ्कितं सर्वं तदिदं जगदङ्गणे ॥

भगलिङ्गाङ्गमुत्कोशं^१ कुर्वाणाः यामरा नराः ।

अन्योन्यं घातयिष्यन्ति आक्रोशन्तः परस्परम् ॥

आरभ्ये चावसाने च भविता भैरवोत्सवः ।

शक्र वा तदिमे तददुदसेविकथोत्सवः ॥

आरभ्ये चावसाने चेत्युदसेविकोत्सवापेक्षया उदसेविकायाः श्रेष्ठं
कालञ्च भवितोत्सवः ।

यत्पुनर्नगरं यामं भैरवोऽयं प्रवेक्ष्यति ।

उन्मत्तमिव तत्सर्वं सख्यौदृङ्गं भविष्यति ॥

उन्मत्तवदनुन्मत्तं चातुर्वर्ण्यं गिरेः सुते ।

भविष्यति पुरा मत्तं भैरवागमवर्षितम् ॥

यथा नियुक्तो पित्र्यं त्रिशक्ते देवता द्विजान् ।

एवं वै भैरवमहे भैरवो विप्रतेऽमरान् ॥

ततो राघभमाङ्गदाः सङ्गत् कर्मलेपिताः ।

कटुकाञ्चनवल्लीभिः कृतवेष्टनभूषणाः ॥

तत्पद्मावद्भवलयाः प्रकटोत्कटनिःसृजनाः ।

भस्मभूषितसर्वाङ्गा विष्णुचमकपङ्क्तिनाः ॥

तत्ततालीर्वाद्यमानैः क्रूरा बज्रवचोऽन्वितैः ।

श्ववद्धमसत्पद्धम् ।

सूच्यमाने वरारोहे भैरवे भार्यया सह ।

प्रवेक्ष्यति पुरं ह्येव उत्सवं जनयन्मृषाम् ॥

ये ये रासभादिरोहादिमन्तस्तेषां तल्लतालैर्हस्ततालैर्वाद्यमानैः
 क्रूरामम्बद्धवचोऽश्वितैः सूच्यमाने लक्ष्यमाणे समये मृणां ममद'^१
 जनयन् भैरवः पुरं प्रवेक्ष्यतीत्यन्वयः ।

प्रविष्टे भैरवे भीरु पुरुहतार्चिते पुरम् ।

जनस्य रोचको घोरो भविष्यति तदोत्सवः ॥

रोचको विहिततया रुचिविषयो घोरः प्रौढतया मद्यो दःमहः ।

येषां वर्षशतं भीरु जरया ये च जर्जरः ।

तेऽपि वत्सकवत्सर्वं करिष्यन्त्युत्सवं नराः ॥

वत्सकवत् बालकवत् ।

नानाभूषणबद्धाङ्गाः कुङ्कुमागुरुभूषिताः ।

पौतैरनेकवर्णैश्च वामोभिः परिवेष्टिताः ॥

कर्णपूरैः समाल्येष्ट मदामालः मचूडिनः ।

मदामालः मस्रजः चूडावद्धभूषणं तदन्तः ॥

नूपैश्चम्पकपुष्पाद्यै रुचस्त्रिष्टशिरोरुहाः ।

आस्फोटयन्तः क्रन्दन्तः आवयन्तोऽप्रियाणि च ।

रथ्यासु राजमार्गेषु आवयन्तो यतस्ततः ॥

रथाशब्दोऽत्र राजमार्गतरमार्गपरः । कुलस्त्रौणामनङ्ग-
 प्रकृतौनि च ।

अङ्गानि यानि गुह्यानि कासाचारकृतानि^२ च ।

तेषां हि सर्वसन्देहं दर्शयन्तः पदे पदे ॥

गायन्तस्य प्रनृत्यन्तः कुर्वन्तोऽविनयानि च ।

पूर्व्वं सख्यजीभृत्वा च निर्लज्जत्वमुपागताः ॥
लज्जनीयानपि गुरुनुक्तोद्यमः परानपि ।
उद्वेगविक्रया मर्त्याः करिष्यन्ति यथा मम ॥
न मातुर्लज्जते पुत्रा न पुत्रस्य तथारणी ।

अरणी माता ।

पितुर्न पुत्रः पुत्रस्य न पिता न पितामहाः ।
न मातुलस्य स्वस्नीयः स्वस्नीयस्य न मातुलः ॥
मुहूर्त्तैर्नैव स्वजना निर्लज्जत्वमुपागताः ।
मारमेयाननडुहत्वारूढा गर्दभेषु च ॥
डोम्बवेशा गोपवेशा वटुवेशधराः^१ पुरे ।
राजवेशाऽन्यवेशाश्च तरुणा वृद्धरूपिणः ॥
नापितानाश्च वेषेण नयानामपि चापरे ।
पलाण्डुषीधुवर्षेण सक्तन्मिश्रेतया भृशम् ॥
धूपं सञ्चारयिष्यन्ति प्राणवैराग्यकारकम् ।
जले च रमणश्चान्ये नरा नणामजानताम् ॥
नासिकायां प्रदास्यन्ति दर्गन्धिं चाशुभैः समम ।
अन्ये तु पुरुषा देवि देववेषविभूषिताः ॥
काव्यानि आवयन्तोऽपि हस्यन्ति च यथामराः ।
यस्य नाक्रुध्यते तत्र यस्य नाक्रोशते परम् ॥
विभ्रन्ति तस्य पितरो ब्रह्महन्तुर्यथा तथा ।
राजानो हि यथाऽर्थानां कुञ्जराणां यथामराः ॥

हिता हि जायते तद्वत् नराणामुदसेविका ।
 न तस्य देवा अश्रन्ति हविः पितर एव च ॥
 मध्यस्थभावं कुरुते उदसेविकया तु यः ।
 उदसेविकयेति सप्तम्यर्थे तृतीया तेनोदसेविकायामित्यर्थः ।
 न त्वं नन्दी नचैवाहं तस्य तुष्यन्ति पार्ष्वति ।
 विरामे च महाशोकः पुत्रलाभे यथा हतः ॥
 पुत्रलाभे पुत्रलाभाद्य भैरवागमो यथा हत इत्यन्वयः ।
 उदसेविकया त्वेवं भविता चैव वागमः ।
 अतुला हर्षसम्पत्तिः पश्चादथ तथावयोः ॥
 न भ्राजते यथा वेदं त्वच्छोकाद्भवन्नं तव ।
 उदसेविकया हीनं तथा च भविता पुरम् ॥
 नरा नार्यस्य गिरिजे भस्मना कर्द्दमेन च ।
 निष्प्रभानि करिष्यन्ति गृहाश्रायतनानि च ॥
 चौरैरुदासितमिव पुरं देवि भविष्यति ।
 मृत्पिण्डभस्मविक्रूचैर्नरैः प्रेतैर्विरामृतम् ॥
 भैरवोऽयं मृत इति घोषयन्तस्ततो नराः ।
 दण्डकं नरं तच्च संवेष्ट्याम्बरसंयुतम् ॥
 इति वाचः प्रकुर्वाणा भैरवोऽयं जहाति नः ।
 निर्हन्तिष्यन्ति तं मर्त्या मृतं गृहमिव प्रियम् ॥
 तद्भागमूले तं न्यस्य सरित्कूले तथापि वा ।
 क्षान्नाग्निर्मुक्तककुषाः प्रयास्यन्ति ततो गृहम् ।
 संसाध्य भैरवं क्षाता उत्सवोत्कटखेदिताः ॥

मुनिव्रता इव नरा भविष्यन्ति क्रियायुताः ।

यथैव ते पार्ष्वति भैरवागमे

नवां न क्षप्तां मुञ्जरेव क्षप्तिरे ।

तथैव सम्भावितभैरवाः पुन—

र्वभ्रवुरेकान्त तपोधनावृताः ॥

इमन्तु यः सुन्दरि भैरवोत्सवं

पठेच्च विप्रो द्विजदेवसंसदि ।

स पुन-पौत्रैः सममेव तत्क्षणे

महागणेशत्वमवाप्नुयाच्छिवम् ॥

अथञ्चोत्सवः कल्पतरुलिखनानुसारादानुवादिकफलकामै-
राश्विनाश्ववर्हितोत्तरप्रतिपदादौ करणीयः, मापि च तिथिः
शक्रमहत्यापकयावद्विवशाश्ववर्हितादिमा भवत्येव ।

पञ्चविंशे इन्द्रध्वजोद्गाये यदाह—

देवीपुराणे—

प्रौष्ठपद्यामयाष्टम्यां शुक्लायां शोभनेन च ।

आश्विने वायु शुक्लायां श्रवणे वायु उच्छ्रयेत् ॥

अन्ये तु वाक्यस्तरसाद्भाट्टेन्द्रोत्सवानन्तरमेवाशुमुत्सवं मन्यन्ते ।

मत्स्यपुराणे—

यथाह नारदो धर्मान् दृष्ट्वाकृष्णश्रयानिह ।

पञ्चविंशहस्ताक्षि नारदौघं तदुच्यते ॥

आश्विने पञ्चदश्यान्तु यो दद्याद्धेनुसंघृतम् ।

परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥

विष्णुधर्मान्तरे—

आश्वयुज्यां कांस्वपाचं दृतपूर्णे दिजातये ।

समुवर्णं तथा दत्त्वा दीप्ताङ्गस्वभिजायते ॥

अत्राश्वयुज्यामश्विनौयुक्तत्वं न विवक्षितं एतदनन्तरम्—

पौर्णमासीषु चैतासु मासर्चसहितासु च ।

एतेषामेव दानानां फलं दशगुणं भवेत् ।

महत्पूर्व्यासु चैतासु फलमच्यमश्रुते ॥

इति विष्णुधर्मान्तरवाक्यान्तरात् ।

महत्पूर्व्या च—

दृश्येते सहितौ यस्यां दिवि चन्द्र-वृहस्पतौ ।

पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता संवत्सरे तु सा ॥

तस्यां दानोपवासादि अक्षयं परिकौर्त्तितम् ।

इति विष्णुवचनेन लक्षिता ।

सहितौ एकस्मिन् मासमन्त्रे स्थितौ ।

एतच्च सर्व्वपौर्णमासीसाधारणमेव बोद्धव्यम् ॥

तथा तत्रैव—

अश्वयुक्शुक्लपक्षे तु या च पञ्चदशी भवेत् ।

विलक्ष्यारे तु दातव्यास्तदा दीपा यदुत्तमः ।

अन्यथापि तदा दीपैर्महत् पुण्यफलं भवेत् ।

दीपैर्दत्तैरित्यर्थः । अन्यथापौत्यनेन आदित्यपुराणोक्तस्यानानि

विवक्षितानि ।

तथाचादित्यपुराणे—

प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा यथाक्रमम् ।

दोषवृक्षास्ततः कार्याः शक्त्वा देवगृहेषु च ॥

चतुष्पथ-शमशानेषु नदी-पर्वतवेग्नसु ।

वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषु च ॥

पर्वतवेग्नसु गुहासु एवञ्चाग्रे गृहेषु चेत्यनेन देवगृहपर्वत-
गुहातिरिक्तं गृहं सामान्यविशेषन्यायेन दर्शितं, सामान्यविशेषन्यायस्य
देवगृह-पर्वतगृहयोर्गृहान्तरापेक्षया उत्कर्षद्योतनार्थः ।

इति महासाम्भिविषद्विकठक्कुर और्वीरेश्वरात्मज महा-

साम्भिविषद्विकठक्कुर औचण्डेश्वरविरचिते

छत्वरत्नाकरे आश्विनतरङ्गः ॥

अथ कार्तिककृत्यम् ।

तत्र देवौपुराणे—

कार्तिके ग्रहणं श्रेष्ठं गङ्गायमुनसङ्गमे ।

महाभारते—

मासि मास्यश्चमेधेन यो यजेत शतं समाः ।

न खादति च यो मांसं मासमेतद्युधिष्ठिर ॥

यस्तु वर्षशतं पूर्णं तपस्तप्येत् सुदारुणम् ।

यस्यैकं वर्ज्येन्मांसं समं तत्स्यान्न वा ममम् ॥

कौमुदम् विज्ञेयं शुक्लपत्रं नराधिप ।

वर्ज्यचेत् सर्वमांसानि धर्मां ह्यत्र विधीयते ॥
 चतुरो वार्षिकान् मासान् यो मांसं परिवर्ज्यचेत् ।
 चत्वारि भद्राण्यप्नोति कौर्त्तिमायुर्यशो वल्लभम् ॥
 अथवा मासमध्येकं सर्वमांसान्यभक्षयन् ।
 अतीत्य सर्वदुःखानि सुखं जीवेन्निरामयः ॥
 ये वर्ज्ययन्ति मांसानि मासशः पक्षशोऽपि वा ।
 तेषां हि^१ मुनिवृत्तानां ब्रह्मलोको विधीयते ॥
 मांसन्तु कौमुदं पक्षं वर्जितं सर्वराजभिः ।
 सर्वभूतात्मभूतैस्तैर्विज्ञातार्थपरापरैः ॥
 नाभागेनाम्बरीषेण गयेन च महात्मना ।
 आयुषा चानरण्येन दिक्षीपबन्धुसूनुभिः ॥
 कार्त्तवैर्यानिरुद्धाभ्यां नङ्गुषेण ययातिना ।
 नृगेण विष्वक्सेनेन तथैव शशविन्दुना ॥
 युवनाश्वेन च तथा शिविनौग्रीनरेण च ।
 मुषुकुन्देन मान्धाता हरिसन्ध्रेण वालिना ॥
 सत्यं वदत माऽसत्यं सत्यं धर्माः सनातनः ।
 हरिसन्ध्रसरति वै दिवि सत्येन चन्द्रवत् ॥
 श्येनचन्द्रेण राजेन्द्र सोमकेन वृकेन च ।
 देवतारन्निदेवेन वसुना सृष्टयेन च ॥
 दुष्मन्तेन कश्यपेण रामाकर्क-नलैश्चया ।

विहृपाक्षेण निमिषा जनकेन च धीमता ॥
 ग्रहेण पृथुना चैव वीरसेनेन चैव हि ।
 इक्ष्वाकुना शम्भुना च सेतेन सगरेण च ॥
 अजेन धुम्भुमारेण^१ तथैव च सुबाहुना ।
 हर्ष्यसेन च राजेन्द्र चुपेण भरतेन च ॥
 एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्रैः पुरा मांसं न भक्षितम् ।
 शारदं कौमुदं मांसं ततस्ते स्वर्गमाप्नुवन् ॥
 शारदपदं सौरत्वस्थापनार्थम् ।
 ब्रह्मलोके च तिष्ठन्ति ज्वलमानाः श्रिया वृताः ।
 उपस्थमाना गन्धर्व्यः स्त्रीसहस्रसमन्विताः ॥
 तदेवमुत्तमं धर्ममहिंसाक्षणं शुभम् ।
 ये चरन्ति महात्मानो नाकपृष्ठे वसन्ति ते ।
 मधु मांसञ्च ये नित्यं सर्व्वे ते मुनयः स्मृताः ॥

नन्दिपुराणे—

यो नरः कार्त्तिकं मांसं मांसन्तु परिवर्ज्येत् ।
 संवत्सरस्य स्रभते फलं मांसविवर्जनात् ॥

पद्मपुराणे—

कौमुदन्तु विशेषेण शुक्लपक्षे नराधिप ।
 वर्ज्येत् सर्व्वमांसानि धर्मा ह्यत्र विधीयते ॥

विष्णुः—

मांसः कार्त्तिकोऽग्निदैवत्योऽग्निस्य सर्व्वदेवानां मुखं तस्मात्

कार्तिके मासि बहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः सक्तदेव इविद्याशौ
वत्सरहतात् पापात् पूतो भवति ।

कार्तिकं सकलं मामं बहिःस्नायी जितेन्द्रियः ।

इविष्यभुग् जपन् शान्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इविष्ये महाजनपरिग्रहीतवाक्यम्—

इविष्येऽयं यवा मुख्यास्तदनु ब्रीहयो मताः ।

माष-कोद्रव-गौरादीन् सर्वाभावे विवर्जयेत् ॥

समयप्रदीपे —

प्रथमं यवास्तदलाभे ब्रीहयस्तदलाभे माष कोद्रव चणक मर्षप
मसूर चीन कपित्थवर्ज्यमन्यदप्यन्नं सैन्धवं मानससम्भवं लवणं तत्तु
साम्भरि इति प्रसिद्धमिति ।

तथाहि —

हैमन्तिकं मितास्त्रिंशं धान्यं मुद्रास्त्रिंशो यवाः ।

कलाय कङ्गु नौवारा वास्तुकं हिलमोषिका ॥

यष्टिका कालशाकञ्च मूलकं केमुकेतरत् ।

कन्दं सैन्धव सामुद्रे लवणे^१ दधिसर्पिषी ॥

पयोऽनुद्धृतमारञ्च पनसासहरीतकी ।

पिप्पली जौरकश्चैव नागरङ्गकतिन्तिली(ङ्गी) ॥

कदली लवली धात्री फलान्यगुडमैच्छवम् ।

अतैलपक्वं मुनयो इविद्यान् प्रपद्यते ॥

एकवक्तृत्वेन वाक्ययोरभेदः । कार्तिकं सकलमित्यादौ सर्व-
पक्षयः फलं बहिर्धामात् गृहाच्च । समयप्रदीपे च च श्लोके
नित्यस्नानमिति पाठो लिखितः, नित्यस्नानं प्रातःस्नानमिति
॥ स्नानं नित्यस्नानं प्रातःस्नानमिति शङ्खोक्तेरिति हेतुरुक्तः ।

स च आद्रुकल्पतरुलिखितबहिःस्नायीतिपाठाच्च निर्विशङ्कः ।
त्राचारात् प्रातःस्नानमाचरन्ति ।

भविष्यपुराणे— सुमन्तुवाच—

कार्तिके मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

चीरोदनं प्रभुस्नानः सत्यवादौ जितेन्द्रियः ॥

दिवाकराय गां दद्यात् ज्वलनार्क्षममप्रभाम् ।

पूर्वोक्तञ्च विधिं कुर्यात् सूर्यतुल्यो भवेन्नृप ॥

कालानलसमप्रख्यैर्महायानेर्नगोपमैः ।

महामिहकृताटोपैः सूर्यवन्मोदते सुखी ॥

अचोपवासदिनमुभयमप्रमौमुक्त्वा मासं व्याप्य नक्तभोजनं,
वैष्णवं विधिं पौषे वक्ष्यमाणमासस्यापि नक्तमप्रमौसामान्य-
धिम् ।

तथा—

कार्तिके मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

चीरोदनं प्रभुस्नानः सत्यवादौ जितेन्द्रियः ॥

यवाक्षं पयसा भक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ।

पूजयेच्छुद्धया देवौ वाराहौ चक्रधारिणौ ॥

शतपत्रिकाम्भिष्य कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।

कृष्णागुरुं सिद्धकञ्च धूपं देव्यै निवेदयेत् ॥

नैवेद्यखण्डवेष्टन्तु नवम्यां पचयोर्दयोः ।

एवं सम्पूज्य वाराहौ कुमारौर्भोजयेत्ततः ॥

ब्राह्मणांश्च यथाशक्त्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

प्राशयित्वा तिष्ठान् विप्र दत्त्वा कृत्वा^१ च शक्तिः ।

एवं सम्पूजयित्वा तु वाराहौ स्वर्गमाप्नुयात् ॥

क्रौडते विष्णुना मार्द्धं क्रौडमानः सुरासुरैः ।

पुनरेत्य भुवं राजा मार्द्धभौमो भवेन्नृपः ॥

उभयपञ्चनवम्युपवामादिकमत्र पौषोभयसप्तमोवदन्नेयम् ।

आश्वयपुराणे—

चान्द्रायणञ्च यः कुर्यात् कार्तिके राजसत्तम ।

तदन्ते ब्राह्मणेभ्यश्च हेमचन्द्रं निवेदयेत् ॥

चन्द्रव्रतमिदं प्रोक्तञ्चन्द्रलोकफलप्रदम् ।

इदञ्च व्रतं कृष्णादिक्रमेण ॥

तथा च जावालस्मृतिः—

एकैकं ह्रासयेद्ग्रामं कृष्णं गुक्ते च वर्द्धयेत् ।

मासेनाश्रन् हविष्यस्य चन्द्रस्येति मल्लोक्ताम् ॥

वामनपुराणे—

रजतं कनकं^१ दोषान्मणिमुक्ताफलादिकम् ।

दामोदरस्य तुष्ट्यर्थं प्रदद्यात् कार्तिके नरः ॥

आदिशब्देन प्रवाल-राजपट्टयोर्ग्रहणमिति दानसागरः

भविष्यपुराणे—

यः कुर्यात् कार्तिके मासि शोभनां दीपमालिकाम् ।
चण्डिकायतने भक्त्या स हि सूर्योपमां व्रजेत् ॥

तथा—

ददाति कार्तिकं यस्तु सूर्यायतनदीपकम् ।
अव्याहतेन्द्रियत्वञ्च स प्राप्नोति न मंगयः ॥

ब्रह्मपुराणे—

तुलां प्रत्यागते सूर्ये विषुवद्विषे सति ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रदेयानि शस्यान्यभिनवानि च ॥

अस्य स्वर्गः फलम् ।

देवौपराणे—

तुलास्ये दीपदानेन पूजा कार्या महाफला ।
दीपवृक्षः प्रकर्त्तव्यो दीपचक्रमथापि वा ॥
दीपयाचा प्रकर्त्तव्या चतुर्दश्यां कुक्षु च ।
मिनीवालौ यदा वत्स तदा कार्यं महाफलम् ॥
मर्वमेव प्रकर्त्तव्यं बलिप्रजामहात्मवम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

आश्वयुज्यामतौतायां यावद्राजेन्द्र कार्तिकी ।
तावद्दीपप्रदस्योक्तं फलं राजेन्द्र शाश्वतम् ॥
तावत्कालं प्रयच्छन्ति ये तु दीपं महानिधि ।
तुङ्गे देगे बहिस्तेषां महत्पुण्यफलं भवेत् ॥

अथन्धकारे गहने प्राकाशन्तेन जायते ।

प्राकाश्यात् कुरुशार्दूल तेन यान्ति^१ महत् सुखम् ॥

अत्र कृष्णप्रतिपदादिपौर्णमास्यन्तकार्तिके दौपदानमिति-
दानसागरः ।

भविष्यपुराणे—

दिने दिने अपस्माम भास्करस्य महात्मनः ।

ददाति कार्तिके यस्तु भवायतनदौपकम् ॥

जातिस्मरत्वं प्रज्ञाञ्च प्राकाशं सर्वजन्तुषु ।

अव्याहतेन्द्रियत्वञ्च स प्राप्नोति न मंशयः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

कार्तिके दौपदानेन सर्वत्रौजस्यमाप्नुयात् । अत्र भौर-
कार्तिकशुक्लप्रतिपदाद्यमावस्थापर्यन्तं दौपदानमिति दानसागरः

अपरदिनेष्वपि संकल्पव्यतिरेकेण दौपदानमित्युक्तम् ।

ब्रह्मोवाच—

दौप प्रयच्छति नरः सूर्यस्यायतने तु यः ।

तेजसा रविमङ्गागः सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥

कार्तिके तु विगृहेण कौमुदे मामि दौपकम् ।

दत्त्वा यत् फलमाप्नोति तदन्येन न लभ्यते ॥

कार्तिके तु विगृहेण कौमुदे मामि दौपकम् ।

दत्त्वा सूर्यायतने न याति नरः नरः ॥

एष प्रभावो दीपस्य कार्त्तिके मासि सुव्रत ।

अर्कायतनदत्तस्य यथा रुद्रवचः पुरा ॥

कौमुदे कौमुद्या ज्योत्स्नया युक्ते सर्वाङ्गोराचे शुक्लपक्षे
इत्यर्थः, मामविशेषणत्वे वैयर्थ्यप्रसङ्गात् ।

सर्वकालञ्च चक्षुष्मान् मेधावी दीपदो नरः ।

जायते नरकञ्चापि तमःसज्जं न पश्यति ॥

षष्ठौ वा सप्तमौ वापि प्रतिपद्यन्तु यो नरः ।

दीपं ददाति दत्त्वा च फलान्तस्य निबोध मे ॥

कार्त्तुरं मणिमुक्ताढ्य मनोज्ञमतिशोभनम् ।

दीपमालाकुलं दिव्य विमानमधिरोहति ॥

कार्त्तुरं काञ्चनमित्यर्थः ।

तस्मादायतने भानोर्दीपं दद्यात् मदाय्यत ।

तं स्मृत्तं न हिसेत न च तैलविवर्जितम् ॥

कुर्वीत दीपहर्त्ता च 'मृकस्त्वन्धस्य जायते ।

तस्माद्दद्यान्न च हरेच्छ्रेयोऽर्थं दीपकान् नरः ॥

एतत्सकलपक्ष षष्ठौ सप्तमौषु दीपदानप्रसङ्गात् (१) ।

स्कन्दपुराणे—

रसधेनुं तथा दत्त्वा कार्त्तिके मासि पार्थिव ।

सर्वान् कामानवाप्नोति नित्यं सुगतिभाग्यवेत् ॥

महाभारते—

कार्त्तिकेन नरो माम यः कुर्यादिकभोजनम् ।

शरस्व ब्रह्मभार्यस्य कौर्त्तिमांश्चैव जायते ॥

भविष्यपुराणे—

एकभक्तेन या नारी कार्तिकं चपयेन्नृप ।
 चमाऽहिंसादिनियमैः संयता ब्रह्मचारिणी ॥
 गुडाज्यमिश्रं शाख्यन्नं भास्कराय निवेदयेत् ।
 पुष्पाणि करवीराणि गुग्गुलुं साज्यमादरात् ॥
 सप्तम्यां वाथ षष्ठ्यां वा उपवासरतिर्भवेत् ।
 पचयोरुभयोः स्नात्वा श्रद्धया परयाऽन्विता ॥
 इन्द्रनीलप्रतीकाग्रैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।
 नारी युगशतं मागं सूर्यलोके महीयते ॥
 तस्मादागत्य लोकेऽस्मिन् यथेष्टं विन्दते पतिम्
 इत्येवं सार्वयज्ञेषु विधिस्तुन्यः प्रकौर्त्तितः ॥
 एकभक्तोपवासस्य सकलं सदृशं भवेत् ।
 सूर्यपूजाग्निहवनं सन्तोषः स्तेयवर्जनम् ॥
 सार्वव्रतेषु यदुर्ध्वः सामान्यो दशधा स्मृतः ।
 विशेषं हि प्रवक्ष्यामि मामि मामि व्रतं प्रति ॥

स्कन्दपुराणे—

कार्तिकं क्वपि यो माममेकभक्तेन तिष्ठति ।

सोऽश्वमेधफलं प्राप्य बङ्गलोके महीयते ॥

अत्राग्निदेवतो मासः कार्तिकः, “कार्तिकोऽग्निदेवतः” इति
 विष्णु (पुराण) वचनात् बङ्गलोके महीयते इत्यनुवादवशाच्च
 वदन्ति ।

भविष्यपुराणे—

माघे मामि ममुद्यत्कस्त्रिमन्थं पूजयेद्भूरिम ।

लभेत् षाण्मासिकं पुण्यं मामैकेन न संशयः ॥

इत्यभिधाय—

यथा माघे तथाषाढे मासमेकञ्च कार्तिके ।

विष्णुधर्मात्तरे—

दिजवेश्मनि यो दद्यात् कार्तिके मामि दीपकम् ।

अग्निष्टोमफलं तस्य प्रवदन्ति मनौषिणः ॥

अत्र पौर्णमास्यन्तकार्तिकोपक्रमदिने संकल्प्य दिजगृहे
'माममेकं दीपं दद्यात् अस्य फलभूयस्त्वाम्नामव्यापिदानत्वमिति
दानमागरः ।

भविष्यपुराणे—

यः कुर्यात् कार्तिके मामि शोभनां दीपमालिकाम् ।

मग्नस्यामथवा षष्ठ्याममावस्यामथापि वा ॥

भास्करायुतसङ्काशस्तेजसा भासयन् दिशः ।

दिव्याभरणमम्यन्नः कुलमुद्योत्य सर्वशः ॥

दीपवृत्तं ममुदोद्य भास्करम्यालये शुभम् ।

सर्वलोकमये वीर वीरलोके महीयते ॥

अत्र कार्तिकमामौय मग्नमौ षष्ठ्यामावस्यान्यतमतिथौ भास्करा-
जये दीपमालिकादानं दीपवृत्तममुदोद्यमहितं सूर्यलोका-
वाप्तिफलकमिति वाक्यार्थः । वीरः सूर्यः ॥

भविष्यपुराणे -

एतदौपप्रदानेन शिवाय शतयोजनम् ।

विमानं लभते दिव्यं सूर्य्यकोटिममप्रभम् ॥

यः कुर्यात् कार्तिके मासि शोभनां दीपमालिकाम् ।

एतेन च चतुर्दश्याममावस्याम् विशेषतः ॥

यावद्दौपस्य संख्या वै एतेनापूर्य्य बोधिता ।

तावद्युगमहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥

दीपवृत्तं समुद्रोध्य शर्व्वस्यायतने शुभम् ।

पुण्यं महद्वाप्नोति शिवलोकञ्च गच्छति ॥

शिरमारधयेद्देवीं मर्त्वा रात्रिं शिवायतः ।

ललाटे वाथ हस्ताभ्यां समुद्युक्तमथोरसि ।

कृत्वायुतशतन्दिव्यं शिवलोके महीयते ।

स्कन्दपुराणे - शिववाक्यम्

प्रदीपमालां यः कुर्यात् कार्तिके मासि वै मम ।

अवसाने च दीपानाम्ब्राह्मणान् भोजयेच्छुचिः ॥

गाणपत्यं च लभते दीप्यते च रविर्यथा ।

तत्रैव

यः कुर्यात् कार्तिके मासि शोभनां दीपमालिकाम् ।

चण्डिकायतने भक्त्या च सूर्यालयमाव्रजेत् ॥

एतेन कुरुशार्ङ्गस्य अमावस्यां सुभक्तितः ।

विशेषतो नवम्यान् भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥

यावन्तो दीपकघातास्तैलेनापूर्य्य बोधिताः ।

तावत्कल्पसहस्राणि दुर्गालोके महौयते ॥

यमः—

कार्तिकस्य तमिस्त्रे तु मघासु नवमे तिथौ ।

अहोरात्रोषितः खात्वा धर्मराजाय भोजयेत् ॥

विधिवत् ब्राह्मणान् भक्ष्या दुर्गालोके महौयते ।

तिलान् कृष्णाजिने दत्वा सुवर्णं मधुमर्षिणौ ॥

दत्वा तु ब्राह्मणायाश्च सर्वं तरति दक्षृतम् ।

धेनुं दत्त्वोभयमुखीं भूदानफलमाप्नुयात् ॥

मघासु नवमे तिथौ मघायुक्तायां नवम्यामित्यर्थः । धर्मराजो यमः तन्म्रोतये, यस्त्वच वाक्ये मघासु ममये इति दानसागरे पाठः कल्पतरु पारिजात प्रकाश-कामधेनुविरोधात् सम्यगन्वय-विरहाच्चावलः ।

शिष्टाः—

कार्तिके भौमवारेण चित्रा कृष्णचतुर्दशी ।

अस्यामाराधितः स्थानुर्नयेच्छिवपुरं ध्रुवम् ॥

चित्रा-कृष्णचतुर्दश्यां तुलायां संस्थिते रवौ ।

नामौ प्रेतत्वमाप्नोति हेतुरुद्राक्षये स्थितः ॥

हेतुरुद्रो हेतुकेश्वरः ।

आग्नेयपुराणे—

निशि कृत्वा जले वामं चतुर्दश्यान्तु कार्तिकम् ।

कृष्णपक्षे स मौनोऽपि प्रभाते गोप्रदो भवेत् ॥

वारुणं लोकमाप्नोति वारुणं व्रतमुच्यते ।

पद्मपुराणे

कार्तिके मास्यमावस्था तस्यां दौषप्रदौषनम् ।
 शालायां ब्रह्मणः कुर्यात् स गच्छेत् परमं पदम् ॥
 प्रतिपदि ब्राह्मणांश्च गुडमिश्रैः प्रदौषकैः ।
 वासोभिरहतैः पूज्य गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
 गन्धैः पुष्पैर्नैर्वस्त्रैरात्मानं भूषयेत्तु यः ।
 तस्यां प्रतिपदायान्तु स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
 महापुण्या तिथिरियं बलिराज्यप्रवर्त्तनी ।
 ब्रह्मणः सा प्रिया नित्यं बालेभ्यो परिकौर्त्तिता ॥
 ब्राह्मणान् पूजयेद्योऽस्यामात्मानञ्च विशेषतः ।
 स याति परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः ॥
 चेन्ने मासि महाबाहो पुण्या प्रतिपदा वरा ।
 तस्यां यः श्रपचं स्पृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोत्तमः ॥
 न तस्य दुरितं किञ्चिदाधयो व्याधयो न च ।
 भवन्ति कुरुगार्हल तस्मात् स्नानं समाचरेत्^१ ॥
 दिव्यं नीराजनं ह्येतत् सर्वरोगविनाशनम् ।
 गो-महिष्यादिकं किञ्चित्तत् सर्व्वं भूषयेन्नृप ॥
 चेलवस्त्रादिभिः सर्व्वान्स्त्रोरणाधस्ततो नयेत् ।
 ब्राह्मणानां ततो भोज्यं दद्यात्^२ कुरुकुलोद्भव ॥
 तिस्र एताः पराः प्रोक्तास्तथैव कुरुनन्दन ।
 कार्तिकेऽश्वयुजे मामि चैत्रे वापि तथा नृप ॥

स्नानं दानं शतगुणं कार्तिके या तिथिर्भवेत् ।
बलिराजो तु शुभदा या मूलाशुभनाशिनी ॥

ब्रह्मपुराणे—

अमावस्यान्तु देवास्तु कार्तिके मासि केशवात् ।
अभयं प्राप्य सुप्तास्तु सुखं चौरोदमानषु ॥
लक्ष्मीं दैत्यभयान्मृता सुखं सुप्ताऽम्बुजोदरे ।
चतुर्थ्युगमहसन्त ब्रह्मा सुप्तस्तु पङ्कजे ॥
अतोऽर्थं विधिवत् कार्या मनुष्यैः सुखसुप्तिका ।
दिवा तत्र न भोक्तव्यमृते बालातुराज्जनात् ॥
'प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा यथाक्रमम् ।
दौपवृक्षास्तथा देयाः शक्त्या देवगृहेषु च ॥
चतुष्पथश्चानेषु नदीपर्वतवङ्गसु ।
वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषु च ॥
वस्त्रैः पुष्पैः शोभितयाः क्रयविक्रयभूमयः ।
दौपमालापरिचिप्ते प्रदेशे तदनन्तरम् ॥
ब्राह्मणान् भोजयित्वादौ विभज्य प्रबुधचितान् ।
अलङ्कृतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना ।
स्निग्धैर्मुग्धैर्विदग्धैश्च बान्धवैर्निर्वृत्तैः सह ।
शङ्करस्तु पुरा द्यूतं समर्ज्य सुमनोहरम् ॥
कार्तिके शुक्रपक्षे तु प्रथमेऽहनि मत्स्यवत् ।
जितस्य शङ्करस्तत्र जय लेभे च पार्व्वतौ ॥

अतोऽयं शङ्करो दुःखी गौरौ नित्यं सुखोषिता ।
 तस्माद्भूतं प्रकर्त्तव्यं प्रभाते तत्र मानवैः ॥
 तस्मिन् द्यूते जयो यस्य तस्य मन्वत्सरः शुभः ।
 पराजयो विरुद्धस्तु लब्धनाशकरो भवेत् ॥
 श्रोतव्यं गीतवाद्यादि स्वनुल्लिप्तैः स्खलङ्कृतैः ।
 विशेषतस्तु भोक्तव्यं प्रशस्तैर्वान्धवैः सह ॥
 तस्यां निशायां कर्त्तव्यं शय्यास्थानं सुशोभनम् ।
 गन्धैः पुष्पैस्तथा वस्त्रै रत्नैर्माल्यैरलङ्कृतम् ॥
 दीपमालापरिलिप्तं तथा धूपेन धूपितम् ।
 दयिताभिश्च महितैर्नैवा मा च भवेन्निशा ॥
 नवैर्वस्त्रैश्च मण्युज्या द्विजमन्त्रिबान्धवाः ।

गौडाः—

सुखरात्र्यां प्रदोषेषु कुवेर पूजयन्ति ये ।

तत्र मन्त्रः—

धनदाय नमस्तुभ्यं निधिपद्याधिपाय च ।

भवन्तु त्वत्प्रसादान्ने धनधान्यादिमम्यदः ॥

वामनपुराणे— वलिं प्रति त्रिविक्रमवाक्यम्—

‘तथान्यमुत्सवं पुण्यं वृत्ते शक्रमहोत्सवे ।

वौर प्रतिपदा नाम तव भावी महोत्सवः ॥

तत्र त्वां नरशार्दूल दृष्ट्वाः पुष्टाः स्खलङ्कृताः ।

पुष्पदीपप्रदानेन अर्चयिष्यन्ति यद्वतः ॥

तवोक्तवो मुख्यतमो भविष्यति दिवानिशम् ।

यथैव राज्ये भवतस्य माम्प्रतम्

तथैव सा भाव्यतिकौमुदीति ॥

अतिकौमुदीति वचनादाश्चिन्प्रणिमातोऽतिशयो लभ्यते पद्य-
पुराणेकमूलतया शुक्ला प्रतिपद् ।

ग्रिष्टाः—

कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर ।

यमो यमुनया पूर्वं भोजितः खगृहे तदा ॥

अतो यमद्वितीया सा ख्याता लोके युधिष्ठिर ! ।

तस्यां निजगृहे पार्थ न भोक्तव्यं बुधैरतः ॥

यत्नेन भगिनाहस्ताङ्गोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनम् ।

खर्णालङ्कारवस्त्रादि पूजामम्भारभोजनैः ।

सर्वा भगिन्यः समूज्या स्वभावे प्रतिपन्निकाः ।

प्रतिपन्निकाभगिन्यभावे प्रतिपन्नात्मानः ॥

ब्रह्मपुराणे—

षड्गर्भान् दानवान् पृथ्वं वञ्चयित्वा जनार्दनः ।

स्वां योगनिद्रामसृजद्देवीं रक्षार्थमात्मनः ।

एकानङ्गा भगवती मिद्वये कालदेवतम् ।

शुक्लपक्षे तु समूज्या कार्तिके कृष्णपक्षे ॥

चतुर्थ्यां वाऽथवाष्टम्यां नवम्यां च स्वमिद्विदा ।

चतुर्दश्यामथ स्त्रीभिः सुस्नाताभिर्यथाक्रमम् ॥

गृहादाद्ये तु यद्य स्यादकान्ते मफलो द्रुमः ।

तत्रार्घपुष्पधूपान्नमप्यदा पूजयेच्च ताम् ॥
 एकपुत्रवतो नारौ मनोवाक्कायमंयता ।
 सर्वोपकरणैर्युक्तं गृह्णीत्वा ग्राममुत्तमम् ॥
 ततो ददाति श्येनाय सुप्रीता प्रीतिकामिनौ ।
 दमं ग्रामं नयस्वार्थं भगवत्यै निवेद्यताम् ॥
 इत्युक्त्वा च गृहं याति ततः पूर्णमनोरथा ।
 कृते युगे प्रमिद्धोऽयं दामवद्भृतको यथा ॥
 यथोपरिचरो राजा रेतः पर्णपुटे स्वकम् ।
 निधाय प्रददौ नेतुं श्येनाय स्वां प्रियां प्रति ॥
 युगेष्वन्येषु मन्त्रन्तु पठस्त्वनल इत्यपि ।
 जहाति भूमौ तं ग्रामं प्राङ्मुखौ याति वेश्म च ॥
 आमन्त्रणन्तु यस्यापि पक्षिणो निर्मितं पुरा ।
 स एव पक्षी गृह्णाति तं ग्राममिति निश्चितम् ॥
 आदौ गृहे ततो मुक्ते मा नारौ सुसमाहिता ।
 पश्चाद्गृहपतिर्भुङ्क्ते ममृत्य-जाति-बान्धवः ॥
 गृहे देवौन्तु तेनैव विधिना पूजयेत् पतिः ।
 श्येनग्रामो न दंयश्च न च वृद्धं ममाश्रयेत् ॥
 किन्तु गुप्ते गृहे भार्यां पूजयेत् पतिव्रताम् ।
 युगेष्वन्येष्वमद्भावो दम्पत्योर्न भवेद्यदा ॥
 तदा स्वकुलधर्मान्तावन्मात्रं करोति सः ।

इत्येकानङ्गपूजा ।

भविष्यपुराणे— रुमन्तुर्वाच—

षष्ठ्यां फलाग्रनो राजन् विशेषात् कार्तिके नृप ।
 राज्यच्युतो विशेषेण स्वराज्यं लभतेऽचिरात् ॥
 षष्ठी तिथिर्महाराज सर्व्वदा सर्व्वकामदा ।
 उपोष्या सा प्रयत्नेन सर्व्वकालं जयार्थिना ।
 कार्तिकेयस्य दयिता एषा षष्ठी महातिथिः ।
 देवसेनाधिपत्यं हि प्राप्तमस्यां महात्मना ॥
 अस्यां श्रीषमायुक्तो यस्मात् स्कन्दोऽभवत् पुरा ।
 तस्यां^१ षष्ठ्यां न भुञ्जीत प्राप्नुयाद्भार्गवीं मदा ॥

भार्गवां त्रियम् ।

दत्तार्थं कार्तिकेयाय स्थित्वा वै दक्षिणामुखः ।
 दध्ना दृतोदकैः पुष्पैर्मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥
 मन्त्रर्षिदारज स्कन्द महासेन महाबल ।
 रुद्रोर्माद्यज षड्वक्त्र गङ्गागर्भं नमोऽस्तु ते ॥
 प्रीयतां देवसेनानौः सम्पादयतु हृद्गतम् ।
 दत्त्वा विप्राय चैवान्नं यच्चान्यदपि वर्त्तते ॥
 पश्चाद्भुङ्क्ते त्वमौ राज्यां हत्वा भूमिन्, भाजनम् ।
 एवं षष्ठीव्रतस्यस्य उक्तं स्कन्देन यत् फलम् ॥
 तन्निबोध महाराज प्रोच्यमानं यथाखिलम् ।
 षष्ठ्यां फलाग्रनो यस्तु नक्राहारो भविष्यति ॥

शुक्तायामथ कृष्णायां ब्रह्मचारौ समाहितः ।
 तस्य सिद्धिर्धृतिः पुष्टौ राज्यमायुर्निरामयम् ॥
 पारत्रिकश्चेहिकश्च दद्यात् स्कन्दो न संशयः ।
 यः शक्तो नोपवामस्य स नक्तेन व्रतौ भवेत् ॥
 स्वर्गे च नियतं वामो भवेन्नैवात्र संशयः ।
 दह चागत्य कल्पान्ते यथोक्तफलभाग्यवेत् ॥
 देवानामपि वन्द्योऽमौ राजराजो भविष्यति ।
 इति स्कन्दषष्ठी ।

अत्र च—स नक्तेन व्रतौ भवेदित्यस्याग्रे स्वर्गे च नियतं वाम
 इत्यस्य पञ्चाङ्गविषयपुराणौय भाद्रोक्तषष्ठीकल्पमध्यस्थः 'षष्ठ्या तैलं
 न भुञ्जीत' इत्यादि मारुह्योक्तो व्यवधिस्मितोऽपि कल्पतरावत्रापि
 योजयित्वा लिखितः ।

तन्मत—

षष्ठौ नक्तव्रतत्वेन तद्वदत्रापि तैलाभोजनमङ्गम् ।
 तत्रैव भविष्यपुराणे—

क्षमा मय दद्या दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 देवपूजाग्रहवनं मन्त्रोषः स्तय-र्जनम् ।
 मन्त्रव्रतव्ययं धर्मः मामान्येन सदा स्थितः ॥

तथा—

गृहीत्वा मन्त्रभीकल्पं ज्ञानतो यस्तु मानवः^१ ।
 त्यजेत् कामाङ्गयादापि स ज्ञेयः पतितो बुधेः ॥

मप्रम्यां सोपवासस्तु रात्रौ भुङ्क्ते तु यो नरः ।
 ह्रलोपवासं षष्ठ्यान्त पञ्चम्यामेककालभुक् ॥
 दत्त्वा तु संस्तुतं शाकं भक्ष्या भोज्यममन्वितम् ।
 देवाय ब्राह्मणेभ्यश्च रात्रौ भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 यावज्जीवं नरः कश्चिद्भूतमेतच्चरिष्यति ।
 तस्य श्रीर्विजयस्यैव त्रिवर्गश्च विवर्द्धते ॥
 मृतश्च स्वर्गमाप्नोति विमानवरमाप्स्यतः ।
 सूर्यलोके स रमते मन्वन्तरगणान् बहून्^१ ॥
 इह चागत्य कल्पान्ते रिपून्^२ शास्ति ममन्ततः ।
 पुत्र-पौत्रैः परिवृतो दाता स्यात्पतिश्चिरम् ॥
 स भुनक्ति परान् भोगान् विग्रहे चाजितः परैः ।
 गायन् यो राजशाट्ठूलं शाकाहारेण मप्रमौम् ॥
 उपोष्य लब्धं तत्तीर्थं पैत्रं वै गयमंजितम् ।
 कुरुणा इह पूर्व्वेण शाकाहारेण वै तथा ॥
 धर्मक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं कृतं तेन विवस्वता^३ ।
 मप्रमौ नवमौ षष्ठौ तृतीयो पञ्चमौ तथा ॥
 कामदास्तिथयो ह्येता इहैव^४ नरयोषिताम् ।
 मप्रमौ माघसामस्य नवम्याश्चयुजे तथा ॥
 षष्ठौ भाद्रपदे धन्या नेशास्ते च तृतीयका ।
 पुण्या भाद्रपदे मासि पञ्चमौ नागपञ्चमौ ॥

१ D मन्वन्तरगत ज्येष्ठ

२ \ विपुल शास्तिमन्तः ।

३ A विवस्वता ।

४ मन्ते इतरत्र न योषिताः ।

इत्येतास्त्रेषु मासेषु विशेषात्तिथयः शुभा ।
 शाकं सुमंस्कृतं कृत्वा पेय-भक्ष्यममन्वितम् ॥
 दत्त्वा विप्रे यथाशक्त्वा पश्चाद्बुद्धे निशि व्रतौ ।
 कार्तिके शुक्लपक्षस्य ग्राह्यं कुरुनन्दन ॥
 चतुर्भिस्त्वपि मामैस्तु पारणं प्रथमं स्मृतम् ।
 अगस्तिकुसुमैस्तत्र पूजा कार्या विभावसोः ॥
 विलेपनं कुङ्कुमञ्च धूपैश्चैवापराजितः ।
 स्नानन्तु पञ्चगव्येन तदेव प्राशयेत्तथा ॥
 नैवेद्यं पायमञ्चात्र देवदेवस्य कौर्त्तितम् ।
 तदेव देयं विप्राणां शाकं भक्ष्यमथात्मना ॥
 शुभशाकममायुक्तं भक्ष्यपेयममन्वितम् ।

शुभशाकमनिषिद्धशाकम् ।

द्वितीये पारणे राजन् शुभगन्धानि यानि वै ।
 पुष्पाणि तानि देवस्य तथा श्वेतञ्च चन्दनम् ॥
 धूपानां गुग्गुलुञ्चात्र प्रियो देवस्य सर्वदा ।
 शाख्योदनं नैवेद्यञ्च दधिमिश्रं महामते ॥
 तदेव ब्राह्मणानान्तु भक्ष्यलेह्यममन्वितम् ।
 कालशाकेन च विभोर्युक्तं दद्याद्विचक्षणः ॥
 गौरमर्षपकर्त्तुर्लेह्यं स्नानञ्चात्र विदुर्बुधाः ।
 तस्यैव प्राशनं धन्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥
 तृतीयपारणस्यान्ते महाब्राह्मणभोजनम् ।

अवणञ्च पुराणस्य वाचनञ्चास्य शस्यते ॥

देवस्य पुरतः स्नातो ब्राह्मणानान्तथायतः ।

ब्राह्मणादाचकाच्छ्राव्यं नान्यवर्णममुद्भवात् ॥

अथ तान् ब्राह्मणान् सर्वान् शक्त्या भक्त्या च प्रजयेत् ।

वाचकस्यामले चाङ्गे वामसी मन्निवेदयेत् ॥

वाचके पूजिते देवः सदा तुष्यति भास्करः ।

करवीरं यथेष्टन्तु तथा रक्तञ्च चन्दनम् ॥

यथेष्टं गङ्गुलुञ्चास्य यथेष्टं पायमं सदा ।

यथेष्टं मोदकास्तस्य यथा वै ताम्रभाजनम् ॥

यथेष्टञ्च घृतं तस्य यथेष्टो वाचकः सदा ।

पारणञ्च^१ यथेष्टं वै मवितुः कुरुनन्दन ॥

दत्तेषा मप्रमौ पुण्या सुप्रिया गोपतेः सदा ।

यामुपोखेह पुरुषो दौर्गत्येन न युज्यते ॥

कार्तिके शुक्लमप्रम्यामुपक्रम्य प्रतिमां कुर्वता चतुर्थं चतुर्थं
मामि या या शुक्लमप्रमौ तस्यां तस्यां पारणं कार्यं, एव
मेकस्मिन् वर्षे वारत्रयं पारणं भवति एवमेव वर्षान्तरे क्षतादृश
व्रतं यावज्जीवं कर्त्तव्यम् ।

इति शाकमप्रमौ ।

तत्रैव

अयने विषुवे चैव षड्शीतिमुखं तथा ।

सामैश्चतुर्भिर्धत् पृष्ठं विधिना पूज्य चण्डिकाम् ॥

तत् फलं लभते वौर नवम्यां कार्तिकस्य तु ।
युगादिष्टेयं नवमी ।

युगादिषु युगान्तेषु श्राद्धमचयमुच्यते ।
इत्यधिकृत्य वराहपुराणे—

कार्तिके शुक्लपक्षे तु चेता च नवमेऽहनि ।
वराहपुराणे अगस्त्य उवाच—

मार्ग्वभौमव्रतं चान्यत् कथयामि ममागतः ।
येन मम्यक् कृतेनाशु मार्ग्वभौमो नृपो भवेत् ॥
कार्तिकस्य तु मासस्य दशमौ शुक्लपक्षिका ।
तस्यां नकाशनो नित्यं^१ दिक्षु शुद्धबलिं हरेत् ॥
विचित्रैः कुसुमैर्भक्त्या प्रजयित्वाऽथ ब्राह्मणान् ।
मर्वा भवत्यः सिद्ध्यन्तु मम जन्मानि जन्मानि ।
एवमुक्त्वा बलिं तासु दत्त्वा शुद्धेन चेतसा ।
ततो रात्रौ च भुञ्जीत तदन्नञ्च^२ सुसंस्कृतम् ॥
प्रभं पश्चात् यथेष्टन्तु एवं मवत्सरं नृप ।
यः करोति नृपो नित्यं तस्य दिग्विजयो भवेत् ॥
भवत्यो दिशः तासु दिक्षु अत्र व्रते प्राच्यादयो देवता
तासाञ्च नामभिर्नमोऽन्तैः पूजा बलिदानञ्च ।
इति मार्ग्वभौमदशमोव्रतम् ।

ब्रह्मपुराणे—

एकादश्यान्तु शुक्लायां कार्तिके मासि केशवम् ।

प्रसुप्तं बोधयेद्रात्रौ श्रद्धा-भक्तिममन्वितः ॥

नृत्यगीतैस्तथा वाद्यैश्च गृह्यजुःमाममङ्गलैः ।

वौणापणवशब्दैश्च पुराणश्रवणेन च ॥

वासुदेवकथाभिश्च स्तोत्रैरन्यैश्च वैष्णवैः ।

स्वभावैरिन्द्रजालैश्च भूमिशोभाभिरेव च ॥

पुष्पैर्धूपैश्च-नैवेद्यैर्दोषपृच्छैः सुशोभनैः ।

होमैर्भक्ष्यैरप्रपैश्च फलैः शाकैश्च पायसं ॥

दल्लोर्विकारैर्मधुना द्राक्षाक्षौद्रैश्च^१ दाडिमैः ।

कुठरकस्य मञ्जूर्या मालत्या लवणेन च ।

द्वयाभ्यां श्येतरकाभ्यां चन्दनाभ्याञ्च सर्वदा ॥

कुङ्कुमालक्तकाभ्याञ्च रक्तसूत्रैः सकङ्कणैः ।

तथाविधै रक्तपुष्पैर्द्रव्यैर्वैरिक्रयाद्धतैः^२ ॥

कुठरकं कृष्णतुलसीमाङ्गः, वीरकथो विकचपुष्पसमन्व

त्याजनेन क्रयः ।

तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वादश्यामरुणोदये ।

आदौ घृतेन तैलेन मधुना स्नापयेन्नतः ॥

दध्ना क्षीरेण च ततः पञ्चगव्येन शास्त्रेण ।

शास्त्रवदिति ममन्त्रकपञ्चगव्येन स्नानोक्तपरिमाणवता वृतादिना

चेत्यर्थः ।

उदत्तनं माषचूर्णं मसूरामलकानि च ।

लोभं कालेयकश्चैव तगर मुस्तकानि च ॥

१ D लोद्रेय

२ D - कृतैः ।

मर्षपाश प्रियङ्गुश्च मातुलङ्गरमन्तथा ।
 मर्व्वौषध्यः सर्व्वगन्धाः सर्व्वबौजानि काञ्चनम् ।
 मङ्गल्यानि यथाकामं रत्नानि च कुशोदकम् ।
 हस्तिदन्तोद्धृता मृच्च वृषशृङ्गोद्धृता च मृत् ॥
 नदीतीराङ्गवास्यानादल्मीकात्कङ्गमाद्धृतात् ।
 राजास्यानाच्च मरमस्तथा पर्व्वतमस्तकात् ॥
 एताभिः शोध्य देवेशं दद्याद्गोरोचनां शुभाम् ।
 मर्व्वौषध्यादयः परिभाषोक्ताः ॥
 ततस्तु कलसा देया यथाप्राप्ताः स्वलङ्कृताः ।
 जातौपस्त्रवमम्बुदाः सफलाश्च मकाञ्चनाः ॥
 पुण्याहजयशब्देन वौणा-वैष्णुरवेण च ।
 शब्देन मधुरेणैव सूत मागध-वन्दिनाम् ॥
 एवं संस्थाप्य गोविन्दं स्वनिर्निघ्नं स्वलङ्कृतम् ।
 सुवामनं प्रजयेच्च सुमनोभिः सकुङ्कुमैः ॥
 दौर्ध्रैर्मनोजैश्च पायसेन च भूरिणा ।
 माचयाऽन्नप्रदानेश्च होमैः पुण्यैः सदक्षिणैः ॥
 वामोभिर्भूषणै रत्नै र्गोभिरश्वैर्मनोरमैः ।
 ब्राह्मणाः प्रजनौयाश्च विष्णोराद्याश्च मूर्त्तयः ॥
 मस्विभज्याश्च दायादा व्रात्याः सात्वतजातयः ।
 यज्ञप्रिष्ठामृतं पश्चाद्गोक्तव्यं ब्राह्मणैः सह ॥
 मस्विभज्यास्ततः पश्चात्तयोदश्यान्तु नर्त्तकाः ।
 चतुर्दश्यां न भोक्तव्यं पातव्यमथवा पथः ॥

पौर्णमास्यान्तु समूज्यो भक्त्या दामोदरः सदा ।

माचया शक्त्यनुसारेण ।

तस्मिन्नहनि यत्नेन कर्त्तव्यं नक्तभोजनम् ।

दौःशौन्यभ्रान्तिचकितैः तत्र मत्प्रर्षिभिः पुरा ॥

मन्यक्ताः कृत्तिकाः षट् च ऋते माध्वीमरुन्धतीम् ।

ततः स्कन्दस्य भगवान् कार्तिकेयत्वमागतः ।

खड्गस्य रुद्रवचनादह्निमध्यात् ममुत्थितः ।

रुद्रात् पाशगतं लेभे वरुणस्तत्र दारुणम् ॥

अग्निंश्च मृगुगापाच्च सुक्तस्तत्र महाभयात् ।

वर्द्धितो मनुना मत्स्यो नीत्वा तत्र पयोनिधिम ॥

स्वातन्त्र्यं वृषभैस्तत्र प्राप्तं उत्सङ्ग एव हि ।

पुष्टिः साङ्गामिकी तत्र कृता देवैर्जिगीषुभिः ॥

तस्मादृशात्र कर्त्तव्याः पौराणा उत्सवाः महता ।

तत्र चन्द्रोदये पूज्यास्तापस्यः कृत्तिकासु षट् ॥

कार्तिकेयमया खड्गो वरुणस्य ऊताशनः ।

धान्यैः मशुकैर्दारोर्द्धं भूषितव्यं निशागमे ॥

मान्यैर्धूपैस्तथा-गन्धैरन्यैरुच्चावचैस्तथा ।

परमान्नैः फलैः शार्कैर्वह्निब्राह्मणतर्पणैः ॥

इक्षूणाञ्च विकारेण दौषवृक्षैः सुगोभनैः ॥

लघवेणाय पयसा तथा चान्यैश्च गोरभैः ।

जोपिकाभिर्विचित्राभिः स्वजात्युक्तैश्च पानकैः ॥

जोपिका पक्वान्नविशेषः ।

एवं देवांसु ममूज्य दौपो देयो गृहाद्वहिः ।
 'द्वारोपान्ते ततो गर्तश्चतुरस्रो मनोहरः ॥
 चतुर्विंशङ्गुलः कार्यः मित्रश्चन्दनवारिणा ।
 गवां क्षीरेण ममूणः ममन्तात् परिरक्षितः ॥
 तत्र हेममयो मत्स्यो मुक्तानेत्रो मनोहरः ।
 सङ्क्षेप्यो विधानेन नमोऽस्तु हरये पठेत् ॥
 ब्राह्मणाय मनोज्ञाय दद्यात् तत् क्षौरमांगरम् ।
 सर्वशस्यधरं रम्यं सर्वगन्धममन्वितम् ॥
 'सुधाममं ब्राह्मणाय महाकान्तारतारगम् ।
 यावन्ति तस्य रोमाणि शरीरे मन्ति संख्यया ॥
 तावद्युगमहस्त्राणि स्वर्गे वभति तत्रतः ।
 पूजयित्वा ततो विष्णुं रक्तमान्यानुलेपनैः ॥
 भोक्तव्यं गोरमप्रायं सुप्रायं स्थण्डिले ततः ।
 एकादश्यादिषु तथा तासु पञ्चसु रात्रिषु ॥
 दिने दिने च स्नातव्यं गोतलासु नदीष्वपि ।
 पूजनोद्यो हरिर्देवो ब्राह्मणाः सङ्गताश्चनः ॥
 अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्तं पूर्वं सुरासुरैः ।
 विष्णोः प्रबोधममये दिव्यं युगशतं कृमात् ॥
 यथावत् पालितं तच्च मुनिभिर्वाक्यमुत्तमम् ।
 देवैर्विष्णुप्रबोधादि ममग्रं तृत्तरायणम्
 पालितं तच्च वचनं पश्चान्दत्तं विधेर्वशात् ।

नित्यं संयामशीलत्वाद्बुद्ध्याद्विंशत्तमकैस्तथा ॥
 देवदानवयज्ञैश्च पिशाचैरथ राक्षसैः ।
 वर्जिता प्राणिहिंसा च मांसादेर्दिनपञ्चकम् ॥
 यस्मान्न भोजनं धात्रा तेषां मांसादृते कृतम् ।
 ततः प्रमृति यो येन धर्मश्च स्वयमाश्रितः ॥
 स तेन पात्र्यते नित्यमद्यापि प्रयतात्मना ।
 मुनिवद्देववच्चाय दैत्यदानववत्तथा ॥
 देया च सर्वभूतेभ्यो नरेरभयदक्षिणा ।

अभयदक्षिणा अहिंसा सा चाममांसाभोजनरूपाऽपि, अतएव
 मांसत्यागाचारोऽत्र शिष्टानां मांसभक्षणस्यापि हिंसाप्रभेदत्वात् ॥

तथाच मनुः—

अनुमन्ता विप्रमिता निहन्ता कथविक्रयो ।

संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकाद्याष्टघातकाः । इति ।

प्रबोधः शयनानुसारादेव नेतव्यः । दिनपञ्चकेऽत्र कृत्य
 कथनमात्रं वक्तव्यमिति प्रसिद्धं चेदं दिनपञ्चकं गौडनिबन्धे
 अतीव निन्दितं मांसम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे शुक्लदादशौ प्रक्रम्य—

मरोमवस्त्रदानेन कार्त्तिके दिवमाप्नुयात् ।

मरोमवस्त्रं पट्टादि ।

वराहपुराणे—

यन्मया पूर्वपृष्ठोऽस्मि धर्मिण च यशोधन ।

कर्माणा येन पश्यन्ति तददस्त्र पदं विभो ॥

तन्ममाचक्ष देवेश कृत्स्नं धर्मं सनातनम् ।

येन मे मंगयो देव हृदयादपगच्छति ॥

वराह उवाच—

कौमुदस्य तु मासस्य या मिता द्वादशी भवेत् ।

अर्चयेद्यस्तु मां तत्र तस्य पुण्यफलं शृणु ॥

यावज्जीवा हि वर्तन्ते यावत्त्वञ्चैव माधवि ।

मङ्गको जायते तावदन्यभक्तो न जायते ॥

कृत्वा वै मम कर्माणि द्वादश्यां सत्परो नरः ।

समैव बोधनार्थाय इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

ब्रह्मेन्द्ररुद्र रभिनूयमानो^१

भवानृषिर्वन्दितवन्दनीयः ।

प्राप्ता तवेयं किल कौमुदाख्या

जागृष्व जागृष्व च लोकनाथ

मेघा गता निर्मलपूर्णचन्द्रः

गारुडपुष्पाणि च लोकनाथ ।

अहं दटानौति च पुण्यहेतो-

जागृष्व जागृष्व च लोकनाथ ॥

म यज्ञो यत्र भासि त्वं सर्व्वयज्ञानुभवोऽसि यज्ञाः ।

यजन्ति वाचांसि विशुद्धमत्वाः प्रबुध जागृष्व च लोकनाथ ॥

यश्चान्तिमो मन्त्रः समयप्रदीपाद्यलिखितोऽपि वराहपुराणे
कृत्यममुच्यथादिषु च दृष्टत्वालिखितः ।

एवं कर्माणि कुर्वन्ति द्वादशां ये यशस्विनि ।

मम भक्ता नरश्रेष्ठास्ते यान्ति परमां गतिम् ॥

एवं वै शारदं कर्म निखिलं कथितं मया ।

मोदते देवि संसारे मम भक्तः सुखावहः ॥

अगस्त्य उवाच—

गृणुष्व भक्तितो राजन् कार्तिकैकादशौ तथा ।

उपोष्य विधिना येन सर्व्वेषां प्राप्नुयात् फलम् ॥

प्राग्विधानेन सङ्कल्प्य तद्वत् स्नानं समाचरेत् ।

विलोमेनार्चयेद्देवं नारायणमकल्पवृक्षम् ॥

प्राग्विधानेन मार्गलिखितद्वादश्युक्तमामान्येति कर्त्तव्यतया विलो-
मेनान्यद्वादशौ विहितपादादिपूजावपरात्त्येन ।

नमः सहस्रशिरसे शिरः समूज्य त्रैलोक्ये ।

पुरुषार्येति च भुजौ कण्ठं वै विश्वरूपिणे ।

जानात्मनेति चास्त्राणि श्रौतस्माद्य तथा उरः ।

जगद्धमिष्णवे प्रज्य उदरं दिव्यमूर्त्तये ॥

कटिं सहस्रपादाय पादौ देवस्य प्रजयेत् ।

अनुलोमेन देवेशं प्रजयित्वा विश्वचरणः ॥

नमो दामोदरायेति सर्व्वाङ्गं प्रजयेद्भूरिम ।

अनुलोमेन तत्तन्मन्त्रमहितपादादिपूजादिक्रमेण ।

एवं समूज्य विधिना तस्याग्रे चतुरो घटान् ।

स्थापयेत् रत्नगर्भांस्तु सितचन्दनचर्चितान् ॥
 स्रग्दामवद्धुग्रीवांस्तु मितवस्त्रावगुण्डितान् ।
 स्थगितान् ताम्रपादैस्तु तिलपूरैः मकाञ्चनैः ॥
 चत्वारः सागराश्चैते कल्पिता द्विजमत्तम ।
 तन्मध्ये प्राग्विधानेन मौवर्णं स्थापयेद्गुरिम् ॥
 प्राग्विधानेन मत्स्यदादशौविधानेन ।

योगेश्वरं योगनिधिमनन्तं^१ पौतवामसम् ।
 तमप्येवन्तु सम्यूज्य जागरन्तत्र कारयेत् ॥
 कुर्याच्च वेणुवं यागं यजेद्योगेश्वरं हरिम् ।
 षोडशारे रथाङ्गे तु रजोभिर्वज्रभिः कृते ॥
 वज्रभिर्विष्णुपूजास्थानचक्रप्रकृतिभूतपञ्चवर्णकैः ।

एवं कृत्वा प्रभाते तु ब्राह्मणान् पञ्च चानयेत् ॥
 चत्वारः कलशा देया चतुर्वर्णाः पञ्चमस्य तु ।
 योगौश्वरन्तु मौवर्णं प्रदद्यात् प्रयतः शुचिः ॥
 वेदाध्येत्रे मम दत्तं तद्विदे द्विगुण तथा ।
 आचार्य्यं पञ्चरात्राणां सहस्रगुणितं भवेत् ॥
 यस्त्विदं मरहस्यन्तु, ममन्तं चोपपादयेत् ।
 विधानं तस्य भक्त्या^२ वै दत्तं कोटिगुणोत्तरम् ॥
 गुरौ तिष्ठति यस्त्वन्यमासन्नं पूजयेत् सुधीः ।
 स दर्शतिमवाप्नोति दत्तं तस्य च निष्फलम् ॥
 प्रसन्ने च गुरौ पूर्वं पश्चादन्यस्य दौयते ।

अविद्यो वा सविद्यो वा गुरुर्ज्ञेयो जनार्दनः ॥
 मार्गस्थो वाप्यमार्गस्थो गुरुरेव परा गतिः ।
 प्रतिपद्य गुरुं यस्तु मोहाद्विप्रतिपद्यते ॥
 युगकोटिं स नरके पच्यते नात्र संग्रहः ।
 एवं दत्त्वा विधानेन तत्त्वतो विष्णुमर्च्छां च ॥
 विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्वा मटक्षिणम् ।
 धरणीव्रतमेतद्धि पुरा कृत्वा प्रजापतिः ॥
 प्रजां लभेत्तथा मुक्तिं ब्रह्माण्यविचले शुभे^१ ।
 युवनाश्वस्य राजर्षिरेतेन विधिना पुरा ॥
 मान्वातारं सुतं लेभे परं ब्रह्मा च शाश्वतम् ।
 तथा हैहयदायादः कृतवीर्यो नराधिपः ॥
 कार्तवीर्यं सुतं लेभे परं ब्रह्मा च शाश्वतम् ।
 शकुन्तलाप्यवमेव व्रतं चौत्वा महामुने ॥
 लेभे शकुन्तलं पुत्रं दौष्मन्तं^२ चक्रवर्त्तिनम् ।
 अनेन विधिना प्राप्तं चक्रवर्त्तित्वमुत्तमम् ॥
 धरण्या अपि पाताले पद्मया च कृतं पुरा ।
 व्रतमेतत्ततो नाम्ना धरणीव्रतमुच्यते ॥
 ममाप्रेऽस्मिन् धरा देवौ हरिणा क्रोडरूपिणा ।
 उद्धृताद्यापि तुष्टेन धारिता नौरिवाश्वसि ॥
 य इदं गृणुयाद्भक्त्या यस्तु कुर्यान्नरोत्तमः ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः विष्णुभालोक्ष्यतां व्रजेत् ॥

एकैकाप्रति^१ चापत्सु राज्यमेका प्रयच्छति ।

किं पुनर्दादग्नैतास्तु येनेन्द्रत्वं ददुः पुरा ॥

इति योगीश्वरद्वादग्नौ धरणीव्रतम् ।

ब्रह्मपुराणे—

पुण्या महाकार्तिकी स्याज्जीवेन्द्रवोः कृत्तिकास्थयोः ।

पुण्या आद्धकरणेन पुण्यहेतुस्तथैव प्रक्रमात् ।

तथा—

आग्नेयन्तु यदा ऋचं कार्तिक्यां भवति क्वचित् ।

महतौ मा तिथिर्ज्येष्ठा स्नानदानेषु चोत्तमा ॥

यदा याम्यन्तु भवति ऋचं तस्यामथो^२ क्वचित् ।

तिथिः रूपि महापुण्या मुनिभिः परिकीर्त्तिता ॥

प्राजापत्यं यदा ऋचं तिथौ तस्यां नराधिप ।

मा महाकार्तिकी प्रोक्ता देवानामपि दुर्लभा ॥

आग्नेयं कृत्तिकानक्षत्रं याम्यं भरणी प्राजापत्यं रोहिणी ।

तथा—

विशाखासु यदा भानुः कृत्तिकासु च चन्द्रमाः ।

म योगः पञ्चको नाम पुष्करेख्यतिदुर्लभः ॥

विष्णुः—

दृश्येते महितौ यस्यां दिवि चन्द्रदृहस्पतौ ।

पौर्णमासी तु महतौ प्रोक्ता संवत्सरे तु मा ॥

१ D एकैकयापि चापत्सु ।

२ A तस्यान्तिथौ ।

तस्यां दानोपवामाद्यमक्षयं परिकीर्तितम् ।

तथैव द्वादशौ शुक्ला याऽन्या श्रवणसंयुता ॥

महितौ एकराशिस्थितौ नत्वेकनक्षत्रस्थितौ संवत्सर इति
वचनात्, न हि प्रतिमंवत्सरे नियमेन पौर्णमास्यामेकनक्षत्रस्थौ च
चन्द्र-वृहस्पतौ भवतः ।

एकराशिस्थितौ भवत इवेति पारिजातः ।

यथा—

कार्तिकी क्षत्तिकायुक्ता चेत् स्यात्तस्यां मितमुच्चाणमेकवर्णं
वा शशाङ्कोदये सर्व्वरत्नगन्धोपेतं दीपमध्ये च ब्राह्मणाय दद्यात्
कान्तारभयं नश्यति ।

भविष्यपुराणे—

कार्तिके पौर्णमास्यान् मोपवामोऽर्चयेदमाग ।

मोऽग्निष्टोमफलं विन्देत् सूर्य्यलोकञ्च गच्छति ॥

देवीपुराणे—

‘कार्तिके कारयेत् पूजां याग देवोऽप्रय मदा ।

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां तत्र पूजा महाफला ॥

गवोत्सर्गस्य कर्त्तव्यो नौलं वा वृषमुत्सृजेत् ।

मर्चयज्जफलं वीर प्राप्नुयादविचारयन ॥

मत्स्यपुराणे—

कार्तिक्यां यो वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्त ममाचरेत् ।

स शैवं पदमाप्नोति वृषप्रतमिदं स्मृतम् ॥

यमः—

कार्तिक्यां पुष्करे स्नातः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

श्रीमहाभारते—

तस्मात्तु कपिला देया कौमुद्यां ज्येष्ठपुष्करे ।

न तस्य विषमं किञ्चिन्न दुःखं न च कण्टकाः ॥

यस्तु वर्षशतं पूर्णमग्निहोत्रं समाचरेत् ।

कार्तिकीं वा वसेदेकां पुष्करे मममेव तत् ॥

ब्रह्मपुराणे—

अथ चैत्र्यां वृषोत्सर्गः कार्तिक्यां वा प्रयत्नतः ।

कर्त्तव्यस्त्वथ रेवत्यां त्रिभिर्वर्षैर्दिजातिभिः ॥

वृषभः कृष्णमारस्तु प्रत्यगस्य त्रिहायनः ।

मनोज्ञो दर्शनीयश्च सर्वलक्षणमयुतः ॥

अष्टाभिर्धनुभिर्युक्तश्चतुर्भिरथवा क्रमात् ।

त्रिहायनौभिर्धन्याभिः^१ सुरूपाभिः सुशोभितः ॥

सर्वापकरणोपेतः सर्वशस्त्रचरो महान् ।

उत्सृष्टव्यो विधानेन श्रुतिस्मृतिनिदर्शनात् ॥

प्रागुदक्प्रवने देशे मनोज्ञे निर्ज्जने वने ।

^२न च वाह्यो न च क्षीरं पातव्यं केनचित् कश्चित् ॥

स्वधा पितृभ्यो मातृभ्यो बन्धुभ्यश्चापि तुष्टये^३ ।

मातृपक्षासु ये केचिद्ये चान्ये पितृपक्षाः ॥

१ D) बन्ध्याभिः ।

२ कश्चित्— न वाह्य न च क्षीरं ।

३ ऋषये ।

गुरु-श्वशुर-बन्धूनां ये कुलेषु समुद्भवाः ।
 ये प्रेतभावमापन्ना ये चान्ये श्राद्धवर्जिताः ।
 वृषोत्सर्गेन ते सर्वे जभन्तां पितृतर्पणाम् ।
 दद्यादनेन मन्त्रेण तिलाक्षतयुतं जलम् ॥
 पितृभ्यश्च ममाग्नेन ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणाम् ।
 ततः प्रमुदितास्तेन वृषभेन समन्विताः ॥
 वनेषु गावः क्रीडन्ते वृषोत्सर्गप्रमिद्धेषु ।
 अथ वृत्ते वृषोत्सर्गे दाता वकोक्तिभिः पदेः ।
 ब्राह्मणानाह यत् किञ्चिन्मयोत्सृष्टन्, निर्जने ॥
 तं कश्चिदन्यो न नयेन्न विभाज्यं यथाक्रमम् ।
 वृषोत्सर्गादृते नान्यत् पुण्यमस्ति महीतले ॥

तथा पञ्चदशीप्रसङ्गात् ।

युगाद्येषु युगान्तेषु षडशीतिमुखेषु च ।
 दक्षिणोत्तरगे सूर्य्यं तथा त्रिषुवतोर्दयोः ॥
 संक्रान्तिषु च सर्वासु ग्रहणे चन्द्र-सूर्य्ययोः ।
 पञ्चदशां चतुर्दशां पञ्चम्यामष्टमौषु च ।
 उपचारो गवां कार्यो मामि मामि यथाक्रमम् ॥
 लवणस्य च चत्वारि पन्नान्यष्टौ हतस्य च ।
 परकीयस्य दग्धस्य तथा देयानि षोडश ॥
 द्वाविंशच्छीतलस्यापि जलस्य च पलानि च ।
 आदौ विचार्य्य वयसः परिमाणं वलं शुचिम् ॥

शुचिमग्निं जठर्य्यम् ।

आकस्मिकन्तु दातव्यं पुण्यार्थन्तु गवाङ्गिकम् ।
 प्रभाते स्नानं यच्च दीयते च ततो जलम् ॥
 ततस्तृणानि भोज्यञ्च पोषणं मांसवर्जितम् ॥
 निग्नि दीपाः सतन्त्रौका देयाः पौराणिकौ कथा ।
 एवं कृते रत्नपूर्णं महीं दत्वा फलं भवेत् ॥
 मौरभेद्यः सर्व्वहिताः पवित्राः पुण्यरात्रयः ।
 प्रतिगृह्णन्तु^१ मे यासं गावस्तेलोक्यमातरः ॥
 दद्यादनेन मन्त्रेण गवां ग्राम सदेव हि ।
 गवां कण्डूयनं घासघासमाङ्गिकमेव वा ॥
 दत्वा भवेन्महापुण्यं गोप्रदानमम चणात् ।
 गोप्रदानाच्च यत्पुण्यं गवां संरक्षणाद्भवेत् ॥
 मनुष्यैस्तृणतोयाद्यैर्गावः पाल्याः प्रयत्नतः ।
 देयाः पोष्याश्च रक्ष्याश्च प्रज्या वाह्याश्च सर्व्वदा ॥

कालिकापुराणे—

कार्त्तिक्यामथ वैशाख्यामयनादिषु पर्व्वसु ।
 दत्वा दीपान् समुद्बोध्य देवस्थाने बलिं ततः ॥
 भूतानां देवदेवस्य बह्निर्द्दिप्तुं ददेत्सुधौः ।
 स ततो देवमामन्त्र्य सुपेङ्गुमौ हरं स्मरन् ॥
 उपलिप्य गृहं गत्वा निराहारो निग्नि स्तपेत् ।
 अग्रेऽह्नि पूर्व्वं गत्वा तत्रैव मन्दिरम् ।
 कारयेत्तु महास्नानं हराय विधिना गृह्णन् ॥

पञ्चविंशपलं लिङ्गे अभ्यङ्गं कारयेदथ ।

शिवस्य सर्पिषा स्नानं प्रोक्तं पलशतेन तु ॥

तावता मधुना चैव दध्ना चैव ततः पुनः ।

तावतैव हि क्षीरेण पञ्चगव्येन वा ततः ॥

भूयः सार्द्धमहस्त्रेण पलानामैश्वरेण तु ।

रस्मेन कारयेत् स्नानं भक्त्या चोष्णाम्बुना ततः ॥

शौताम्बुना तथोद्धृत्य वस्त्रपूतेन मन्त्रवित् ।

स्वापयेद्भक्तितो भूयो गन्धमन्त्रस्थितेन तु ॥

मन्त्रवता गन्धवता चेत्यर्थः ।

विधिना स्नाप्य चानेन लिङ्गं रोचनया लिपेत् ।

कुष्ठ-कुङ्कुम-कर्पूर-चन्दनागुरुयुक्तया ।

लेपयित्वा ततो लिङ्गमापौठान्ता घनं शुभम् ॥

नीलोत्पलमहस्त्रेण मानां वद्धा च पूजयेत् ।

अलाभान्तमहस्त्राणामर्द्धार्द्धेनापि पूजयेत् ॥

उत्पलानान्त्वलाभे तु पत्रैश्च औतरोर्ध्वजेत् ।

पत्रैर्वा चम्पकैर्वापि जात्या पाटलयापि वा ॥

पुष्पागेः कणिकारैर्वा श्रेतमन्दारजैरपि ।

दमनेर्मन्त्रवैर्वापि शमी-शुक्ल-क-नागरेः ॥

यथालाभश्च पत्रैर्वा निर्गम्य (?) च मलोष्णितैः ।

प्रपूज्य कारयेद्भक्त्या सुगन्धं पुष्पमण्डलम् ।

गुग्गुलुश्चाव्यमंयुक्तमगुरुं वाऽभितं दहेत् ॥

अभितं कृष्णम् ।

समूह्य गौरोभक्तारं गौतवादिचमङ्गलेः ।
 शालिपिष्टोद्भवेः भिद्वेष्टतपर्णेः ममुज्वलेः ॥
 ततो नोराजनं दौपैः षड्विंशद्विंश कारयेत् ।
 सर्वपै-र्दधिमयुक्तेर्दूर्वा-गोरोचनाचतैः ॥
 गन्धपुष्पोदकं दद्यात् भूयोऽर्घं चिन्थ्य शङ्करम् ।
 शातकुम्भमयं पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ।
 ध्यात्वा निवेदयेन्मूर्द्ध्नि लिङ्गस्य कुसुमैः मघ ॥
 सूक्ष्मवस्त्रयुगं शुभ्रं दौपं वा पट्टसम्भवम् ।
 चामरं दर्पणञ्चैव दौपवृत्तं प्रदापयेत् ॥
 द्यूपं साधारणञ्चैव सघटं पूर्णमेव च ।

पूर्णतश्च घटस्यैव ।

वितानक-ध्वजौ दद्यात् किङ्किणीरवकाञ्चितौ ।
 अथाष्टाभिः चित्तिं पीड्य अङ्गेर्भक्त्या तु दण्डयेत् ॥
 ततः किञ्चित् पठेत् स्तोत्रं शङ्करं भवशङ्करम् ।
 प्रदक्षिणं ततो गच्छेच्छ्वेने-निर्मान्यवर्ककः ॥
 प्रणम्योच्चैस्ततः पश्चाद्देवेशञ्च निवेदयेत् ।
 दौमानकपणाञ्चैव आगतांश्च बुभुक्षितान् ॥
 तर्पयेदक्षपानेन सर्वांस्तान् नक्तगोचरान् ।
 पक्षानां दे सहस्रे तु महामाने प्रकौन्ति ते ॥

जलान्यस्नानीय-द्रव्यमङ्गापरिकल्पने दे मध्ये ।

कुर्यादितत् महामानं विधिनानेन धर्मविद् ।

कारयेद्यः शिवे भक्त्या तस्य पुष्पफलं दृष्टुम् ॥
 समुद्धृत्य ग्रहं साधुं कुम्भानां पापवर्जितः ।
 ब्रजेत् कौडायने तस्मिन् विमानस्थोऽमरैर्युतः ॥
 भुक्त्वा यथेष्टितान् भोगान् शिवसायुज्यतां ब्रजेत् ।
 मायावितानमुत्सृज्य चान्ते योगमवाप्नुयात् ॥
 केवलेनाप्यथाज्येन दध्ना गव्येन वै तथा ।
 पयसा पञ्चगव्येन मधुनेदुरसेन च ॥
 यः कारयेन्महास्नानं विधिनानेन मन्त्रितः ।
 सोऽपि तेनैव मार्गेण गमिष्यति परं पदम् ॥
 विधिनानेन निष्ठोयः स्नानं तोयेन कारयेत् ।
 नराणां विंशतिर्यावत् सोऽपि यास्यति तत्पदम् ॥
 अन्तरा क्षियते यस्तु अपूर्णं नियमे तथा ।
 सोऽपि गच्छेत् पदं तत्तु शिवभक्त्या ह्यतन्द्रितः ॥
 एवमेव हि धर्म्मस्य राशिर्मन्त्रविवर्जितः^१ ।
 मन्त्रयुक्तोऽर्चयेद्यस्तु नातः पुण्योऽस्ति धर्म्मवान् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

कार्त्तिक्याञ्चन्द्रवर्णाभमन्त्रवर्णमथापि वा ।
 रत्ने-गन्धे स्तथा धान्ये-बीजे रस्त्रे-स्तथैव च ॥
 कृत्वा युक्तमपोक्षाणं दत्त्वा दीपान् ममन्ततः ।
 चन्द्रोदये नरो दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

चन्द्रवर्णाभमन्त्रवर्णं वा इति तत्त्ववदिकण्ठानुपपत्त्या

एकच रूपे प्राधान्यं विवक्षितं तच्च प्रथमोपस्थितेः श्वेतरूप एव ।
 कान्तारे यममार्गे च तेनासौ व्रजते सुखम् ।
 सर्वाणि चास्य भोग्यानि तच्च चासौ प्रयच्छति ।
 दौपा नदीषु दातव्याः कार्त्तिक्यान्तु विशेषतः ॥
 अत्र विशेषत इति दर्शनादिष्णधर्मात्तरोक्तमेव फलम् ।
 तेजस्वी च यशस्वी च रूपवानभिजायते ।

इति मागरः ।

भविष्यपुराणे सुमन्तुर्वाच—

पौर्णमास्यपवासन्तु कृत्वा भक्त्या नराधिप ।
 अनेन विधिना यस्तु विरिञ्चिं पूजयेन्नरः ॥
 प्रतिपद्यां महाबाहो स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ।
 ऋषिर्विशेषतो देवविरिञ्चि-वस्तुदेवतम् ।
 कार्त्तिके मासि देवस्य रथयाचा प्रकीर्त्तिता ।
 यां श्रुत्वा मानवो भक्त्या याति ब्रह्ममख्योक्तताम् ॥
 कार्त्तिके मासि राजेन्द्र पौर्णमास्याञ्चतुर्मुखम् ।
 मार्गेण चर्चणा सार्द्धं सावित्र्याथ परन्तप ॥
 धामयेन्नगरं सर्व्वे नानाधान्यैः समन्वितम् ।
 स्नापयेद्भामयित्वा तु मकरं नगरं नृप ।
 ब्राह्मणान् वाचयित्वापे श्राण्डिलेयं प्रपूज्य च ।
 चारोपयेद्भूय देवं पुष्पादिचमिस्त्रिनैः ।
 रथापे श्राण्डिलीपुत्रं पूजयित्वा विधानतः ।
 ब्राह्मणान् भुञ्जयित्वा तु कृत्वा पुष्पाहमङ्गलम् ।

देवमारोपयित्वा तु रथे कुर्यात् प्रजागरम् ।
 नानाविधैः प्रक्षणकैर्ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ।
 कृत्वा प्रजागरं ह्येवं प्रभाते ब्राह्मणान् नृप ।
 भोजयित्वा यथाशक्त्वा भक्ष्यभोज्यैरेकशः ।
 पूजयित्वा जलं वीर अनेन विधिना नृप ।
 चाज्येन च महाबाहो पयसा पायसेन च ।
 ब्राह्मणान् वाचयित्वादावन्ते तु विधिवन्नृप ।
 कृत्वा पुण्याहशब्दश्च रथं वा भ्रामयेत् पुनः ।
 चतुर्वेदविदैर्विप्रैर्भ्रामयेद् ब्रह्मणो रथम् ।
 बह्वृचाथर्वणेर्वीर कन्दोगाध्वर्युभिक्षया ।
 भ्रामयेद्देवदेवस्य सुरज्जेषस्य तं रथम् ॥
 प्रदक्षिणं पुरं सर्व्वं मार्गेण सुषमेन च ।
 नारोदयं रथं वीर शूद्रेण गुहमिच्छता ॥
 नादहेश्च तथा प्राज्ञो मुक्तेर्कं भोजकं नृप ।
 ब्रह्मणो दक्षिणे पार्श्वे माविचो म्यापयेन्नृप ।
 भोजको वामपार्श्वे तु पुरतः कञ्चजं न्यसेत् ।
 एवं कृत्वा निनादन्तु शङ्खशब्देन पुष्कलैः ॥
 भ्रामयित्वा रथं वीर पुरं सर्व्वं प्रदक्षिणम् ।
 स्त्रस्थाने स्थापयेद्भूयः कृत्वा गौराजमं बुधः ॥
 य एवं कुरुते यात्रां भक्त्वा यस्यापि पश्यति ।
 रथस्याकर्वते यस्तु स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥

मन्त्रपुराणे—

यथाधिष्ठत्य शकुनीन्^१ धर्माधर्मविचारणा ।
पुराणं नवमाहसं मार्कण्डेयमिहोच्यते ॥
परिलिख्य च यो दद्यात् सौवर्णकविषयुतम् ।
कार्तिक्यां पुण्डरीकस्य यज्ञस्य फलभागवेत् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

महिषोदानमाहात्म्यं कथयामि युधिष्ठिर ।
पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वकामसुखप्रदम् ॥
चन्द्रसूर्य्यपदे पुण्ये कार्तिक्यामयने तथा ।
शुक्लपत्रे चतुर्दश्यां सूर्य्यमंकान्तिवामरे ॥
यदा वा जायते चित्तं वित्तञ्च कुहनन्दन ।
तदेव देया महिषो संसारभयभौरणा ॥
सुपयोधरा सुजघना सुगृङ्गी सुरवुरा तथा ।
प्रथमप्रसूता तरुणौ सुग्रीला दोषवर्जिता ॥
सुवर्णशृङ्गतिलका घण्टाभरणभूषिता ।
रक्तवस्त्रावृता रम्या तासदोहाश्विता शुभा ॥
पिण्याकपिण्डकोपेता महिरण्या च शक्तिः ।
पिण्याकमिलकल्कः । महिरण्येत्याभरणदारेण ।
सप्तधान्ययुता देया ब्राह्मणे वेदपारमे ।
पुराणपाठके तदद्भुतग्रास्तविदे तथा ॥
देया न वेदरहिते न वक्रप्रतिने कश्चित् ।

द्रव्यैरेभिः समायुक्तं एष्टेऽग्निं विधिपूर्वकम् ।
 दद्यान्मन्त्रेण राजेन्द्र पुराणपठितेन च ॥
 इन्द्रादिलोकपालानां या राजमहिषौ शुभा ।
 महिषौदानमाहास्यादन्तु मे सर्वकामदा ॥
 धर्मराजस्य माहाव्यमिह सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
 महिषासुरस्य जननी या साऽन्तु वरदा मम ॥

दानमन्त्रः—

दद्यात् प्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मणं तां पर्याखनौम ।
 प्रतिग्रहः स्वतस्त्वस्याः पृष्ठदेशे स्वयम्भवा ॥
 एवं दत्त्वा विधानेन ब्राह्मणस्य गृहं गयेत् ।
 क्षमापयेत्ततो विप्रं सुमन्तुष्टो भवेदिह ॥
 अनेन विधिना दत्त्वा महिषौ दिग्गपुङ्गवे ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति दहलोके परच च ॥
 या स्त्री ददाति महिषौ राज्ञः सा महिषी भवेत् ।
 महाराजो भवेत् पुरुषो व्यामस्य वचनं यथा ॥
 यज्ञयाज्ञी भवेदिप्रः क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
 वैश्यस्तु धान्यधनवान् शूद्रः सर्वार्थमयुतः ॥
 तस्मात् सर्वेण दातव्या महिषो विभवे सति ।
 पुत्रपौत्रप्रपौत्राणामात्मनः शुभमिच्छता ॥
 दग्धेऽनुममानां यन्महिषौ नारदोऽब्रवीत् ।
 दिग्गहेऽनुममां व्यासः सर्वदामोक्तमां कविः ॥
 सगरेण ककुत्स्थेन जनकेन च माधिना ।

दत्ताः सद्विद्यविप्रेभ्यो महिष्यः सर्वकामदाः ॥

महिषौदानमाहात्म्यं यः शृणोति स मानवः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महौयते ॥

दुग्धाधिकां सुमहिषीं नवमेघवर्णां

सप्तपट्टकवर्तीं जघनाभिराभाम् ।

दत्त्वा सुवर्णतिलकां द्विजपुङ्गवाय

लोकद्वयं विजयतेऽप्रतिमप्रभावः ॥

इति महिषौदानविधिः ॥

इति महाशान्धिविपश्चित्कुर श्रीवैश्वरतामज महा-

शान्धिविपश्चित्कुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्य-

रत्नाकरे कार्त्तिकतरङ्गः ॥

अथ मार्गमासकृत्यम् ।

तच्च देवीपुराणे—

मार्गं रसोत्तमं दद्यात् एतं पौषे महाफलम् ।

रसोत्तमं श्रवणम् ।

तिलाग्राघे मुनिश्रेष्ठ सप्तधान्यानि फागुने ।

विश्विनाषि च वस्त्राणि चैत्रे दद्याद्विजोत्तम ॥

वैशाखे यवगोधूमान् ज्येष्ठे तोयभृतं घटम् ।

श्रावणादे चन्दनं देयं सकर्पूरं महाफलम् ॥

नवनीतं नभोमामि क्वचं प्रौष्ठपदे मतम् ।
 गुडशर्करवर्णाख्यानं लड्डुकानाम्बुने मुने ॥
 दीपदानं महापुण्यं कार्त्तिके यः प्रयच्छति ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति क्रमेणैदमुदाहृतम् ॥
 व्रतान्ते गां शुभां दद्यात् सवत्सां कांस्यद्रोहणाम् ।
 सयुगां सस्रजं वत्स दापयेद्विधिना मुने ॥
 देवीं विरिञ्चिनं सूर्यं विष्णुं वापि यथाविधि ।
 स्वभावशुद्धौ विधिवत् पूजयित्वा द्विजोत्तमौ ।
 दातव्या वीतरागे तु कामक्रोधविवर्जिते ।
 अयाचके सदाचारे विनीते नियमान्विते ॥
 गोदानास्रभते कामान् गोल्लोकेषु मनोरमान् ।
 इदञ्च दानं संवत्सरनिष्पाद्यं अधिकारिभेदकल्पनागौरवात् ।
 वराहपुराणे वराह उवाच—

ये यजन्ति वरारोहे मासि मार्गशिरे दिजाः ।
 तान् सर्वाननुगृह्णामि ह्यथ कथपथि स्थितान् ॥
 यजन्ति मामिति शेषः ।
 वामनपुराणे—

खरोद्वाशतरान् नागान् शकटान् युग्यजाविक्रम ।
 दातव्यं केशवप्रोत्थे मासि मार्गशिरे नरैः ॥
 अश्वतरो वेद्यर इति प्रसिद्धः । युगौ युक्तरथ इति दान-
 धामरः । अजन्त्यागः, अविर्मेघः । गोपास-भृपास-कल्पतह-पारि-
 चातेषु तु शकटान्यजाविक्रमिति पाठः य तु सुगमः ॥

भविष्यपुराणे—

मार्गशीर्षे शुभे मासि व्योमपिष्टेन निर्मितम् ।

गन्धमाञ्चैरलङ्कृत्य भास्कराय निवेदयेत् ॥

गैरिकेयमयै-र्यानि-रप्सरोगणसंवृतैः ।

समेकादशसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ॥

गैरिकेयमयेः सौवर्णैः ।

कमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं पतिमाप्नुयात् ।

अथ च मामव्यापेकभक्तादिकम् भविष्यपुराणीय पूर्वोक्त
कार्तिककामप्रतवस्त्रेयम् ।

स्कन्दपुराणे—

एकभक्तेन यो दद्यान्मासं मार्गं चपेत च ।

स तेन कर्मणा युक्तः सुभगो भवति सर्वतः ॥

महाभारते—

मार्गशीर्षन्तु यो मासमेकभक्तेन संचिपेत् ।

भोजयेच्च द्विजान् श्रद्धया मुच्यते व्याधिकिल्बिषैः ॥

महाफलमुपकम्य देवीपुराणे—

मार्गं तु ग्रहणं प्रोक्तं देविकायां महामुने ।

देविका नदौविशेषः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

लवणं मार्गशीर्षं तु दत्त्वा सौभाग्यमश्नुते ।

अथ मार्गशीर्षाभिमतदिने दानमिति दानसामरः ।

भविष्यपुराणे—

मार्गशीर्षे शुभे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

यवाक्षं पयसा युक्तं भुञ्जानः मंयतेन्द्रियः ॥

प्रयच्छेद्गां तथा कृष्णं नानालङ्कारभूषिताम् ।

सूर्याय कुरुशार्दूल विधिञ्चापि समाचरेत् ॥

विधिरत्रैवाग्रे वक्ष्यमाणः ।

षितपद्मनिभैर्यानिः श्वेताम्बतरसंयुतैः ।

गन्नादित्यपुरं रम्यं प्रभया परधान्वितः ॥

अहिंसा मत्यवचनमस्तेयं चान्तिरार्क्षवम् ।

चिस्रवनाग्निहवनं भूशय्या नक्तभोजनम् ॥

पचयोरुपवासेन सप्तम्यां कुरुनन्दन ।

एतान् गुणान् समाश्रित्य कुर्वाणो व्रतमुत्तमम् ॥

सप्तम्युभयमाख्यातं सर्वरोगभयापहम् ।

सर्वपापप्रशमनं सर्वकामफलप्रदम् ॥

इत्येवमादिनियमैश्चरेत् सूर्यव्रतं सदा ।

य इच्छेदिष्टं स्यात् भानोरमिततेजसः ॥

इत्युभयसप्तभौव्रतम् ।

तत्रैव—

राजन् मार्गशिरे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

भुञ्जानः शङ्खलौकित्यं जितात्मा च जितेन्द्रियः ॥

पूजयेद्विधिवद्भक्त्या चामुण्डां चण्डसूदनौम^१
 नौलोत्पलेस्तथा पद्मे त्रिल्लपत्रकदम्बकैः ॥
 चन्दनागरुकपूर्णे गुंगुलेन तथा नृप ।
 भक्ष्यैर्भाज्यैरनेकैश्च सुरामासैरनेकशः ॥
 रुधिरैश्च तथा वीर शिरोभिर्विविधैर्नृप ।
 अजाविमहिषाणाञ्च खटेहस्य च भेदनात् ॥
 नवम्यां विधिवद्भक्त्या पञ्चयोरुभयोरपि ।
 कुमारौर्भाजयेच्चापि ब्राह्मणान् योषितस्तथा ॥
 पञ्चगव्यहृतस्नानो मम्यक् प्राश्य विधानतः ।
 ततो भुञ्जीत राजेन्द्र भूमिं कृत्वा तु भाजनम् ॥
 य एवं पूजयेद्भक्त्या चामुण्डां सततं नरः ।
 स याति परमं स्थानं यत्र सा परमा कला ॥
 सौवर्णं यानमारुह्य ध्वजमालाकुलं शुभम् ।
 मोदते देवतैः साङ्गे यावदिन्द्रास्तुर्दृश ॥
 पुनरेत्य महाराज राजा भवति भूतले ।
 प्रभयाम्बुजसङ्काशस्तेजसा वज्रिसन्निभः^२ ॥
 काम्या चन्द्रममो वीर बुद्ध्या धौषण-शुक्रयोः ।

अत्र नवमौदयोपवासादिभिर्भविष्यपुराणोक्त पौषमासोभय-
 नवमौकषितो मन्तव्यः ।

इत्युभयनवमौव्रतम् ।

तत्रेव आदित्य उवाच—

लृष्णषष्ठ्यां प्रयत्नेन कृत्वा नक्तं विधानतः
 मामि मार्गशिरस्यादादंशुमानिति पूजयेत् ॥
 विधिवत् प्राश्य गोमूचमनाहारो निशि स्वपेत् ।
 अतिराचस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 'पौषेऽप्येवं सहस्रांशुं भानुमन्तमुग्रन्ति वै ।

उग्रन्ति गच्छन्ति ।

वाज्रपेयफलं तत्र वृतं प्राश्य लभेन्नरः ।
 माघे दिवाकरं नाम लृष्णषष्ठ्यां नियोजयेत् ॥
 निशि पौत्वा तु गोमूचं गोमेधफलमश्नुते ।
 'मार्त्तण्डं फाल्गुने मामि पूजयेद्भक्षयेत्तिलान् ॥
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलं पुण्यमवाप्नुयात् ।
 चैत्रे च हंसनामानं लृष्णषष्ठ्यां प्रपूजयेत् ॥
 शुक्रपुष्यं नरः प्राश्य अश्वमेधफलं लभेत् ।
 वैशाखे सूर्यनामानं लृष्णषष्ठ्यां प्रपूजयेत् ॥
 पौत्वा कुशोदकं पुष्यं जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 महामेधस्य यज्ञस्य वैनतेय फलं लभेत् ॥
 ज्येष्ठे दिवस्पतिं पूष्य गवां गृहोदकं पिबेत् ।
 गवां कोटिप्रदानस्य निखिलं फलमश्नुते ॥
 आषाढे त्वर्कनामानमिद्धा प्राश्य च गोमयम् ।
 प्रयात्यर्कमलोकत्वं वर्षाणां दिगतं विभो ॥

श्रावणेऽर्घ्यमनामानं पूजयित्वा पयः पिबेत् ।
 वर्षाणामयुतं सायं मोदते भास्करालये ॥
 मासि भाद्रपदे षष्ठ्यां भास्वरं नाम पूजयेत् ।
 प्राशनं पञ्चगव्यस्य सर्वमेव फलं लभेत् ॥
 गोमूत्रफलमश्रीयादश्वमेधफलं लभेत् ।
 'मासि चाययुजे षष्ठ्यां भगव्यं नाम पूजयेत् ॥
 दूर्वाङ्कुरं महत् प्राश्य राजसूयफलं लभेत् ।
 मासे तु कार्तिके षष्ठ्यां शक्राख्यं नाम पूजयेत् ॥
 गोमूत्रफलमश्रीयादश्वमेधफलं लभेत् ।
 वर्षान्ते भोजयेद्विप्रान् सूर्यभक्तपरायणान् ॥
 पायसं मधुमंयुक्तमाज्येन सुपरिप्लुतम् ।
 शक्या हिरण्यवासांसि शक्या तेभ्यो निवेदयेत् ॥
 निवेदयेत्तु सूर्याय गाञ्च कृष्णां पयस्विनीम् ।
 वर्षमेकं चरेदेवं नैरन्तर्येण यो नरः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वकामममन्वितः ।
 मोदते सूर्यलोके तु स नरः शाश्वतीः समाः ॥
 'इति स्कन्दषष्ठीव्रतम् ।

मत्स्यपुराणे—

कृष्णाष्टमीमथो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 शान्तिर्मुक्तिश्च भवति जयः पुंसां विशेषतः ॥

१ सूजे चाश्विने देवदेवसु सप्ताश्वमिति पूजयेत् ।

१ D कृष्णषष्ठीव्रतम् ।

शङ्करं मार्गशिरसि शम्भुं पौषेऽभिपूजयेत् ।
 माघे महेश्वरं देवं महादेवञ्च फाल्गुने ॥
 स्थानुं चैत्रे शिवं तददेशास्त्रेऽभ्यर्चयेन्नरः ।
 ज्येष्ठे पशुपतिं चार्चयेदाषाढे उपमर्शयेत् ॥
 पूजयेच्छ्रावणे शर्वं नभस्ये श्रम्भकं तथा ।
 हरमाश्वयुजे मासि तथेशानञ्च कार्तिके ॥
 कृष्णाष्टमीषु सर्वासु भक्त्या सम्यजयेद्विजान् ।
 गो-भू-हिरण्य-वासोभिः शिवभक्तानुपोषितः ॥
 गोमूत्रघृतगोक्षीरं तिलान्नञ्च^१ कुशोदकम् ।
 गोशृङ्गोद-शिरौषार्क-विज्वपच-दधीनि च ॥
 पञ्चगव्यञ्च सम्प्राश्य शङ्करं पूजयेन्निशि ।
 अश्वत्थञ्च वटश्चैवोडुम्बरं प्लवमेव च ॥
 पलाशं जम्बवृक्षञ्च विदुः षष्ठं महर्षयः ।
 मार्गशीर्षादिमासाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यां यथाक्रमम् ॥
 एकैकं दन्तधावनं^२ वृक्षेष्वेतेषु भक्षयेत् ।
 दद्यात् समाप्ते दध्यन्नं वितानध्वजचामरम् ॥
 देवाय दद्याद्दण्डाञ्च कृष्णां गां कृष्णवाससी ।
 कृष्णागेन्दुकवाससी इति कृत्यसमुच्चये पाठः ॥
 द्विजानामामकुम्भांश्च^३ पञ्चरत्नसमन्वितान् ।
 गावः कृष्णाः सुवर्णश्च वासांसि विविधानि च ॥

१ AB ब्रूयात् ।

२ B—पवनं ।

३ B तिलान् यव—

४ B उदकुम्भांश्च ।

देयानीति शेषः ।

कच्चि गाः कृष्णाः सुवर्णश्चेति पाठः स च सुगम एव ।

आक्रान्त पुनर्दद्याद्गामेकामपि भक्तिः ।

न वित्तपात्रं कर्त्तुं कुर्वन् दोषमवाप्नुयात् ॥

कृष्णाष्टम्यामुपोष्यैवं सप्तकल्पगतत्रयम् ।

पुमान् समूजितो देवेः शिवलोके महीयते ॥

इति कृष्णाष्टमौव्रतम् ।

भविष्यपुराणे — विष्णुवाच—

कृष्णाष्टम्यां प्रयत्नेन कृत्वा नक्तं विधानतः ।

नक्तं नक्तव्रतमकल्पम् ।

मासि मार्गशिरे विप्रः शङ्करं देवमर्चयेत् ।

पोत्वा शक्त्या च गोमूत्रमनाहारो निशि स्वपेत् ॥

अनाहारो गोमूत्रातिरिक्ताहारशून्यः, एवमुत्तरत्रापि ।

अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् ।

एवं पौषे तु मन्थूज्य शम्भुनामानमौश्वरम् ।

कृष्णाष्टम्यां घृतं प्राश्य वाजपेयफलं लभेत् ॥

माघे महेश्वरं विप्रः कृष्णाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।

निशि पोत्वा च गोक्षौरं गोमेधफलमाप्नुयात् ॥

फाल्गुने च महादेव मन्थूज्य प्राशयेत्तिलान् ।

राजसूयस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् ॥

चैत्रे च स्थानुनामानं कृष्णाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।

गवाक्ष भर्जिताम् प्राश्य सोऽयमेधफलं लभेत् ॥

वैशाखे शिवनामानं पूजयित्वा प्रयत्नतः ।
 रात्रौ कुण्डोदकं प्राश्य सर्वमेधफलं लभेत् ॥
 ज्येष्ठे पशुपतिं पूज्य गवां गृह्णोदकं पिबेत् ।
 गवां कोटिप्रदानस्य यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥
 आषाढे चोद्यनामानमिष्टा प्राश्य च गोमयम् ।
 वर्षाणाञ्च शतं साद्यं शिवलोके महीयते ॥
 शम्भुन्तु आवणे मायि पूज्यार्कं प्राशयेन्नृशि ।
 गोसवस्य तु यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥
 अश्वकन्तु भाद्रपदे कृष्णाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।
 सम्प्राश्य विल्वपत्रन्तु वाजपेयफलं लभेत् ॥
 मासे चाश्वयुजे प्रोक्तं प्राशनं तण्डुलोदकम् ।
 नाम्ना ईशं यजेद्देवं पुण्डरीकफलं लभेत् ॥
 मासे तु कार्तिकेऽष्टम्यामौशानाख्य प्रपूजयेत् ।
 पञ्चगव्यं सहस्रतीला पञ्चयज्ञफलं लभेत् ॥
 वर्षान्ते भोजयेद्विप्रान् शिवभक्तिममस्वितान् ।
 पायसं मधुमयुक्तं हृतेन सुपरिदुतम् ॥
 निवेदयेत् रुद्राय गां कृष्णाञ्च पयस्विनीम् ।
 वर्षमेकं तथा कुय्यान्नेरन्तर्य्येण यो नरः ॥
 कृष्णाष्टमोव्रतं भक्त्या तस्य पुण्यफलं गृह्णु ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्य्यममस्वितः ॥
 वसेच्छिवपुरे नित्यं न चेहायाति नाकभाक् ।
 यथापि कृष्णाष्टमी न श्रुता निशाकालश्च न श्रुतः तथापि

मासे तौ बोद्धव्यौ पूर्वापरपरामर्शात् प्रतिमासप्राशनं श्रुतफल-
ज्ञात्रं गुणफलरौत्या संवत्सरफलज्ञाधिकारिविशेषणमिति सर्वं
समञ्जसम् ।

ब्रह्मपुराणे—

मार्गशीर्षस्य मासस्य प्रारम्भे प्रतिपद्यपि ।
नवसंवत्सरारम्भो देवैः कृतयुगे कृतः ॥
काश्यपेन तु कश्यपौ निर्मिता च सुशोभना ।
तस्मात्तत्र नरेः कार्यः सदा पुण्यमहोत्सवः ॥
पुष्ये मास्यै र्गीतवाद्यै र्मङ्गलै र्दृष्टशोभिभिः ।

मास्यं पुष्यमाला ।

याने रक्षेत्तथा वस्त्रैरुपयुक्तै र्नरेः सदा ।

कालिकापुराणे— अनिलाद उवाच—

मासि मार्गशिरे प्राप्ते चन्द्रशुद्धौ शुचिः शिताम् ।
दितीयान्तु समामाद्य नक्तं भुञ्जीत पायसम् ॥
आचम्य च शुचिर्भूत्वा दण्डवच्छङ्करं नमेत् ।
मुदाश्वितो नमस्कृत्य विज्ञाप्य संस्पृशेत्तदम् ॥
उदम्बरं ततो गृह्य भक्षयेद्दन्तधावनम् ।
उत्तराशागतं साद्यं सत्वचं निर्घ्रणं शुभम् ॥
द्वितीयाद्यां परे चाह्नि गौरौ शम्भुं प्रपूजयेत् ।
पूजयित्वा निराहारः शङ्करं कीर्त्तयन् स्नपेत् ॥
शास्त्रिपिष्टमद्ये कृत्वा रूपे स्त्रीपुंसयोः शुभे ।

रूपे रूपके प्रतिमे इति यावत् ।

पात्रे स्थाप्य च ते पूज्ये जागरं निशि कल्पयेत् ।
विधिवत् पूजयित्वा तु हरं स्थाप्य दृतादिभिः ॥
प्रभाते ते गृह्येत्वा तु पुष्पं तस्मै निवेदयेत् ।

तस्मै हराय ।

आचार्यं पूजयेद्भक्त्या लिङ्गिनश्च तथा दिजान् ।
दाम्पत्यानि च तत्रैव शक्त्या तांश्चापि दत्तयेत् ॥
प्रतिमासश्च कुर्वीत विधिनानेन सर्वतः ।
कार्तिकान्ते ततो मामि मार्गशीर्षे समुद्यते ॥
नामान्यतः प्रवक्ष्यामि प्रतिमासं क्रमाच्छृणु ।

अतो मार्गशीर्षः परं, मार्गशीर्षे तु शुभं, गौरीं वेति नामनौ
प्रथमत एव कथिते ।

पूजाजपनिमित्तञ्च मिद्वयं चिन्तितञ्च च ॥
एवं पौषे तु सम्प्राप्ते गिरौशं पार्वतीं तथा ।
अर्घ्यं जप्य चतुर्थ्याञ्च पञ्चगव्यं ततः पिबेत् ॥
भवश्चैव भवानौश्च माघे नित्यं प्रपूजयेत् ।
फाल्गुने च महादेवमुमया सहितं विभुम् ॥
ललितां शङ्करं देवं चेत्ते मामि प्रपूजयेत् ।
स्यानुश्चैव हि वैशाखे लोकमात्रा समं यजेत् ॥
रुद्राद्या सह रुद्रश्च ज्येष्ठे मामि प्रपूजयेत् ।
आषाढे पशुनाथश्च शक्त्या सहस्रलोचनम् ॥
नीलकण्ठं आवणे च सुनन्दाञ्च समर्चयेत् ।
भौमं भाद्रपदे मामि कालरात्र्या समं विभुम् ॥

शिवमाश्रयुजे देवं दुर्गया सार्द्धमर्चयेत् ।
 ईशानं कार्तिके मासि शिवादेवीयुतं विभुम् ॥
 जपध्यानार्चनादौ च नामान्येतानि सुव्रत ।
 स्मृतानि नामरूपाणि विना चैतैरभिद्विभाक् ॥
 प्रतिमासन्तु पुष्पाणि अर्घ्यायां त्रिनियोजयेत् ।
 तानि क्रमात् प्रवक्ष्यामि मद्यस्तुष्टिकराणि च ॥
 आद्ये मौल्योत्पलं योज्यं तदभावे पराणि वै ।
 पचाणि च सुगन्धीनि योजयेत् भक्तितोऽर्चने ॥
 करवीरं विज्वपचं किंशुकं कुरुमल्लिकाम् ।

कुरुशब्दः कुरुकण्टकपरः ।

पाटलाञ्च कदम्बञ्च तगरं द्रोण मालतीम् ।
 वत्सरान्ते वितानञ्च ध्वजं घण्टाञ्च दीपिकाम् ॥
 धूमोत्क्षेपं युगं सत्त्वं शङ्कराय निवेदयेत् ।

युगं वस्त्रयुगम् ।

स्नापयित्वा च यित्वा तु सौवर्णं प्रचुरं न्यसेत् ।
 रूपयुग्मं ततो दद्यात् शालिपिष्टमयञ्च यत् ॥

रूपयुग्मं पूर्वोक्तस्त्रीपुंसप्रतिमायुग्मम् ।

नैवेद्यञ्च बलिञ्चैव संयोज्य विधिवच्छिवे ।
 कुर्यात्सौवर्णं शम्भोस्ततो गच्छेद्गृहं स्वकम् ॥
 चतुरस्रं महादेवमुमाच्चैव चिकोणिकाम् ।
 ध्यात्वाचार्याय तद्युग्मं मौक्तिकादियुतं ददेत् ॥
 प्रतिनो भोजयेत् पश्चात् द्वादशैव द्विजोत्तमान् ।

मिथुनानि तथा ब्रह्मन् भोज्यं शक्नोति तु दत्तयेत् ॥

कर्षकैकप्रमाणेन श्रातकुम्भमयं शुभम् ।

श्रातकुम्भमयं तद्युग्ममित्युच्यते ॥

मौक्तिकानां चतुर्षष्टिं प्रवालकचतुष्टयम् ।

तावन्ति दुष्परागाणि ताम्ररूपाणि चैव हि ॥

एतान् समग्रान् मग्नान् वस्त्रदुग्धोपरि न्यसेत् ।

चत्वारिंशतमष्टौ वा कुम्भांश्चोपानक्षौ तथा ॥

सहिरण्याच्चतान् दद्यात् पुष्पोदकममन्त्रितान्

दीनार्त्तदुःखितानाञ्च तद्दिने चानिवारितम् ।

कल्पयेदन्नदानञ्च आनक्तं शक्तितो दुधः ॥

नूनाधिकं न कर्त्तव्यं स्वतित्तिपरिमाणतः ।

पूरयेत् कल्पनायेव (?) वित्तश्राद्धं न कारयेत् ॥

इत्यवियोगव्रतम् ।

भविष्यपुराणे— सुमन्तुर्वाच—

प्राप्ते मार्गशिरे मामि शुक्लषष्ठ्यान् यो भवेत् ।

स ज्ञेयः कामदो वारः मदेष्टो भास्करस्य तु ॥

तत्र यः पूजयेद्भानुं भक्त्या श्रद्धाममन्त्रितः ।

स मुक्तः सर्वपापेभ्यः प्राप्नुते षण्डशीधितिम् ॥

रक्तचन्दनमिश्राणि करवीराणि सुव्रत ।

धूपं घृताहुतिं वीर भास्कराय प्रयोजयेत् ॥

दृताञ्जलिं धूपं दृतप्रक्षेपोद्भवं धूपमित्यर्थः ।

नैवेद्यञ्चापि कासारं सुगन्धिं तौक्ष्णमेव च ।

कासारं कंसार इति प्रसिद्धं पक्वान्नविशेषम् ।

हृत्वोपवासमथवा नक्तं त्रिपुरसूदन ॥

दत्तं प्रपूजितो ह्यत्र भास्करो लोकभास्करः ।

ददाति विपुलान् भोगानतोऽयं कामदः स्मृतः ॥

म पुत्रं पुत्रकामेभ्यो धनकामाय वै धनम् ।

विद्यार्थिने शुभां विद्यामारोग्यं रोगिणे प्रभुः ॥

अस्याश्च विविधान् भोगान् तत्र सम्पूजितो विधिः ।

तथैव ब्रह्मोवाच ।

या तु मार्गशिरे मामि शुक्रपत्ने तु मत्तमौ ।

नन्दा सा कथिता वीर सर्वानन्दकरो शुभा ॥

पञ्चम्यामेकभक्तश्च षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ।

मत्तम्यामुपवामन्तु कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥

पावनान्यत्र वै त्रौणि ऊगन्ति वै मनीषिणः ।

मालतीकुसुमानौह सुगन्धं चन्दनं तथा ॥

कर्पूरागुरुसन्धिअधूपञ्चात्र विनिर्दिष्टेत् ।

दध्मोदनं सखण्डन्तु नैवेद्यं भास्वरप्रियम् ॥

तदेव दद्यादिप्रेभ्यश्चाश्रीयाच्च स्वयं तथा ।

एवञ्चतुर्थेऽपि मार्गशिरः पौष-माघ फाल्गुनेषु, पुष्यं मालत्याः

कर्पूरादिर्धूपः सखण्डदध्मोदनं नैवेद्यं पारणमपि तेनैव ।

पूजार्थं भास्करस्तेऽह प्रथमे पारणे विधिः ।

चेत्रादिचतुष्टये विधिमाह—

पलाशपुष्पाणि विभो र्यच्चचन्दनमेव च ।

एतत् परिभाषयति—

कर्पूरस्रन्दनं कुष्ठमुशीरं मिन्धु(ह्म)कन्तथा ।

मयन्धि वृषणं भौमं कुङ्कुमं गृञ्जनं तथा ।

हरीतकी तथा भौम एष यचाङ्ग उच्यते ॥

एतद्यत्नं चन्दनमुच्यते इत्यर्थः । तदिदमनुलेपनम् ।

धूपञ्चाह—

धूपं प्रबोधमादिष्टं नैवेद्यं खण्डस्वाद्यकाः ।

प्रबोधधूपं परिभाषयति—

कृष्णागुरुं मिन्धु(ह्म)कञ्च बालकं वृषणन्तथा ।

चन्दनं तगरं मुस्तं प्रबोधं शर्करान्वितम् ॥

प्रबोध धूपमाङ्गरिति शेषः । खण्डस्वाद्यकाः खण्डनिर्मित-

स्वाद्यानि ।

भोजयेद्वाङ्गानांश्चापि खण्डस्वाद्यैर्गणाधिप ।

निम्बपत्रन्तु सम्प्राश्य ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

पारण्यस्य द्वितीयस्य विधिरेष प्रकीर्तितः ।

श्रावणादिचतुष्टये—

नीलोत्पलानि शुभ्राणि धूप गुग्गुलुमाहरेत् ।

शुभ्राण्युत्पलान्येव ।

नैवेद्यं पांशुमुपकान् प्रीतये भास्करस्य च ।

विलेपनस्रन्दनञ्च प्राशनं विल्वमुच्यते ।

द्वितीयस्यापि ते वीर कथितो विधिरुत्तमः ॥

द्वितीयस्य पारणस्य ।

शृणु देवस्य नामानि पावनानि नृणां सदा ।

विष्णुर्भगस्तथा धाता प्रीयतामुच्चरेद्वचः ॥

तेन विष्णुः प्रीयतामिति प्रथमे चतुर्मासे, द्वितीये भगः प्रीयतामिति, धाता मे प्रीयतामिति द्वितीये क्रमेण वाचो भवन्ति ।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्नन्दां नरः सदा ।

स कामानिह सम्प्राप्य विधातारमवाप्नुयात् ॥

सदा स कामान् सम्प्राप्येत्यन्वयः । आदरद्योतनाय वा सदेति काम्यत्वस्येय्यात् ।

पञ्चकामो लभेत् पुत्रान् धनकामो लभेद्भुजम् ।

विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां यशस्कामो यशस्तथा ॥

सर्वान् कामान्तथा प्राप्य तदन्ते शाश्वतीः समाः ।

ततः सूर्यसदो गत्वा नन्दते नन्दिबद्धनः ॥

सूर्यमटः सूर्यसभाम् ।

इत्येषानन्दजननी नन्दा ख्याता मया द्विज ।

यामुपोष्य नरः श्रुत्वा नन्दते कमयाण्य वे ॥

कं स्वर्गम् ।

विष्णुस्त्वाच—

कुले जन्म तथारोग्यं धनद्विष्टेह दुर्लभा ।

चित्तं प्राप्यते येन तन्मे गद जगत्पते ॥

ब्रह्मोवाच—

यो मार्गशीर्षे मितमश्वमेऽह्नि
हस्तार्दयोगे जगतः प्रसूतिम् ।
संपूज्य भानुं विधिनोपपत्तौ
स्वगन्धधूपान्नवरोपहारेः ॥
गृह्णीत यः प्राशन पूजनादि
दानादियुक्तं व्रतमब्दमेकम् ।
दद्याच्च दानं द्विजपुङ्गवेभ्य-
स्तं कथ्यमानं विनिबोध वीर ॥
वज्रं यवान् ब्रौह्मिवं धिरणं
यवास्त्रमश्वः करकान्नपात्रम्^१ ।
कृत्रं पयोऽन्नं गुडफाणिताण्डुम्
दद्यात्तथा वस्त्रमनुकमेण ॥
यद्येकयव्ये विधिनोदितेन
तस्यां तिथौ लोकगुरुं प्रपूज्य ।

यवो मासः, वज्रं एतं गुडं व्यञ्जनानि फाणितं कथितेक्षुरस-
सिद्धं द्रवद्रव्यम् ॥

अश्लीतं यथात्मविशुद्धिहेतोः
संप्राशनानीह निबोध तानि ॥
गोमूत्रमश्वो एतमाशपाकं

दूर्वा दधित्रीहियवांमिलांश्च ।

सूर्यांशुतप्तं जलमम्बुजानि

चौरञ्च मामक्रमशोपयुज्य^१ ॥

कुले प्रधाने धनधान्यपूर्णं

पद्मावृते ध्वस्तममस्तदःखे ।

प्राप्नोति जन्माविकलेन्द्रियश्च

भवत्यरोगौ मतिमान् सुखौ च ॥

पद्मावृते लक्ष्म्यावृते ।

इति त्रितयप्रदा नाम मन्त्रमौ ॥

ब्रह्मपुराणे—

यद्विष्णोर्दक्षिणं नेत्रं तदंवाकृतिमत् पुनः ।

अदितेः कश्यपाञ्जजे मित्रो नाम दिवाकरः ॥

मार्गशौर्षस्य मामस्य शुक्लपक्षे शुभे तिथौ ।

मन्त्रस्यां तेन मा ग्याता लोकेऽस्मिन् मित्रमन्त्रमौ ॥

षष्ठ्यान्तु स्तपनं कार्यं तस्मै मित्राय भानवे ।

यथा विष्णोः प्रबोधे त् कियते सर्व्वसम्पदा ॥

यथा विष्णोरित्यनेन कार्त्तिकशुक्लैकादश्यां विष्णुस्नानौथ-
द्रव्यातिदेशः ।

तत्रोपवासः कर्त्तव्यो भक्ष्याण्यथ फलानि च ।

रात्रिजागरणं कार्यं नृत्यगीतपुरःसरम् ॥

सप्तम्यां स्नपनं कृत्वा ततः स्नात्वा यजेद्रविम् ।
 नानाकुसुमसम्भारैर्भक्ष्यैः पिष्टमयैः शुभैः ।
 मधुना च प्रभूतेन होमजप्य समाधिभिः ।
 ब्राह्मणांस्तर्पयेत् पश्चाद्दीनानाथांश्च मानवान् ॥
 अष्टम्यां संविभज्याथ तथाच नट नर्तकान् ।
 दिनद्वये च भोक्तव्यं पैष्टमस्य मधुशृतम् ॥

मित्रसप्तमीव्रतमित्युपसंहारेण कृत्यसमुच्चये भूपालोऽस्या व्रतत्वं
 मन्यते ।

वराहपुराणे— अगस्त्य उवाच—

एकादश्यान्तु यत्नेन नक्त कुर्याद्यथाविधि ।
 मार्गशीर्षे च शुक्लादौ आरभ्याष्टं विचक्षणः ।
 तद्व्रतं धनदस्येष्टं कृतं वित्तं प्रयच्छति ॥
 शुक्लैकादश्यामारभ्याष्टं कुर्यादित्यन्वयः ।

नरसिंहपुराणे—

उपवासो मुनिश्रेष्ठ एकादश्यां विधीयते ।
 नरसिंहं ममभ्यर्च्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

एतद्व्रतं शुक्लैकादश्यामेकदिनसमाप्यमेव वदन्ति । तथापि
 प्रसङ्गादिह लिखितम् ।

विष्णुः—

मार्गशीर्षे शुक्लैकादश्यामुपोषितो द्वादश्यां भगवन्तं वासुदेव-
 मर्चयेत् । पुष्यधूपानुलेपनैवेद्यैर्ब्रह्मह्मणतर्पणैस्तमेतत् संवत्सरं
 कृत्वा पापेभ्यः पूतो भवति यावज्जीव कृत्वा श्वेतद्वौपमवाप्नोति

समयदादशौद्धेवं रवत्सरेण स्वर्गमवाप्नोति यावज्जीवं कृत्वा
विष्णुलोकमेवं पञ्चदशौषधि ।

ब्रह्मभूतममावस्यां पौर्णमास्यान्तदेव च ।

योगभूत परिद्वरन् केऽवमहदाप्नुयात् ॥

ब्रह्मपुराणे सत्यतपा उवाच—

कोऽसौ धरण्यां मञ्चौर्ज उवाचो महामुने । ।

कानि ब्रह्मानि च तथा एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥

दर्शमा उवाच—

मार्गस्य शुक्लपत्रे तु दशम्यान्नियतात्मवान् ।

स्नात्वा देवार्चनं कृत्वा अग्निकार्यं यथाविधि ॥

शुचिवासाः प्रमत्तत्मा हव्यं चान्नं सुमस्कृतम् ।

भुक्त्वा पञ्चपदं गत्वा पुनः शौचञ्च पादयोः ॥

कृत्वा शङ्खनमानन्तु चौरवृचममुद्भवम् ।

भक्षयेद्दन्तकाष्ठान्तु ततश्चाचम्य यत्नतः ॥

सृष्टाङ्गानि तथाङ्गिथ चिरं ध्यात्वा जनार्दनम् ।

शङ्खचक्रगदापाणिं पौतवामः^१-किरोटिनम् ॥

प्रमत्तवदनं देवं मर्च्चलचणलक्षितम् ।

ध्यात्वा जलं गृह्णीत्वा तु भानुरूपं जनार्दनम् ॥

^१दत्तार्घम् पादयोः पश्चात् करतोयेन मानवः ।

एवमुच्चारयेदाचं तस्मिन् काले महामुने ॥

एकादशं निराहारो भूत्वाऽहनि परे त्वहम् ।
 भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥
 एवमुक्त्वा ततो रात्रौ देवदेवस्य सन्निधौ ।
 जपन्नारायणायैति रूपेण विधानतः ॥
 ततः प्रभाते विमले नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
 इतरां वा तडागं वा गृहे वा निश्चितात्मवान् ॥
 आनीय मृत्तिकां शुद्धां मन्त्रेणानेन मानवः ।
 धारणं पोषणं त्वत्तो भूतानां देवि सर्वदा ॥
 तेन सत्येन मां दिव्ये पापान्मोचय मृत्तिके ।
 ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते रवे ॥
 भवन्ति भूतानि यतो मृत्तिकामालभेत्ततः ।
 त्वयि सर्वं वशा नित्यं स्थिता वरुण सर्वदा ।
 तेनेमां मृत्तिकां प्राप्य मां पूतं कुरु मा चिरम् ॥
 एवं मृदं रविं तोयं प्रसाद्यात्मानमाकृभेत् ॥
 त्रिः कृत्वा शेषमृदया कुण्डमालिख्य वे जले ।
 ततः स्नात्वा नरः सम्यक् मन्त्रवच्चोपचारतः^१ ॥
 स्नात्वा चावशकं कृत्वा पुनर्देवगृहं प्रजेत् ।
 तद्वाराध्य महायोगं देवं नारायणं विभुम् ॥
 केशवाय नमः पादौ कटिं दामोदराय च ।
 जानुभ्यां नरसिंहाय उरु श्रीवत्सधारिणे ॥

कण्ठं कौस्तुभनाथाय वचः श्रौपतये तथा ।
त्रैलोक्यविजयायेति बाह्य सर्वात्मने शिरः ॥
रथाङ्गधारिणे चक्रं शङ्करायेति वारिजम् ।

वारिजं शङ्खम् ।

गङ्गोरायेति च गदां पङ्कजं शान्तमूर्त्तये ।
एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणं प्रभुम् ॥
पुनस्तस्यायतः कुम्भांश्चतुरः स्थापयेद्दधः ।
जलपूर्णान् ममाख्यांश्च सितचन्दनलेपितान् ॥
चतुर्भिस्तिलपात्रैस्तु स्थगितान्नन्नगर्भिणः ।
चागरस्ते समुद्रास्तु कलशाः परिकौर्त्तिताः ॥
तेषां मध्ये शुभं पौठं स्थापयेदस्त्रसंवृतम् ।
तस्मिंश्च रौप्यं मौवणं ताम्रं वा दारवन्तथा ॥
अलाभतस्तोयपूर्णं कृत्वा पात्रं ततो न्यसेत् ।

अलाभतः मौवर्णादीनामभावे दारवमपि कुर्यादित्यर्थः ।

मौवणं मत्सरूपेण कृत्वा देवं जनार्दनम् ।
वेदवेदाङ्गमयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषणम् ॥
तचानेकविधैर्भक्ष्यैः फलैः पुष्पैश्च शोभितम् ।
गन्धैर्धूपैश्च मन्त्रैश्च अर्चयित्वा यथाविधि ॥
रसातलगता वेदा यथा देव त्वयाहताः ।
मत्सरूपेण तस्मान्मा भवानुद्धर केशव ॥
एवमुच्चार्य तस्याग्रे जागरं तच्च कारयेत् ।
यथाविभवसारेण प्रभाते विमले तथा ।

यथाविभवसारेण यथावित्तानुसारेण ।

चतुर्णां ब्राह्मणानाञ्च चतुरो दापयेद्दृष्टान् ।
 पूर्वञ्च बह्वृषे दद्यात् कन्दोगे दक्षिणन्तथा ॥
 यजुःशास्त्रान्विते दद्यात् पश्चिमं घटमुत्तमम् ।
 उत्तरं कामतो दद्यादेष एव विधिः स्मृतः ॥
 ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वं सामवेदस्तु दक्षिणे ।
 पश्चिमे तु यजुर्वेदोऽथर्ववेदस्तथोत्तरे ॥
 ताम्रपात्रैस्तु मत्तिलैः स्थगितान् कारयेद्दृष्टान् ।
 ततस्तं जलपात्रस्थं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
 दद्यादेवं महाभाग ततः पश्चात् भोजयेत् ।
 ब्राह्मणान् पायसेनाग्र्यान् ततः पश्चात् स्वयं नरः ॥
 भुञ्जीत महितो मृत्यैर्वाग्यतः मंयतेन्द्रियः ।
 यः सकृद्वादशौमेतां करोति विधिवन्मुने ॥
 स ब्रह्मलोकमाप्नोति तत्कालञ्चैव तिष्ठति ।
 ततो ब्रह्मोपसंहारे तत्तयस्तिष्ठते चिरम् ॥
 पुनःसृष्टौ भवेद्देवो वैराजो नाम नामतः ।
 ब्रह्महत्यादिपापानि इह लोके कृतान्यपि ॥
 अकामतः कामतो वा तानि नश्यन्ति तत्क्षणम् ।
 इह लोके दरिद्रो वा भ्रष्टराज्योऽथवा नृपः ॥
 उपोष्य तु विधानेन मेश्वरो राज्यभाक् भवेत् ।

मेश्वरो लक्ष्मीश्वरः ।

वन्ध्या नारी भवेद्या तु अनेन विधिना शुभा ॥

उपोष्य तु भवेत्तस्याः पुत्रः परमधार्मिकः ।
 अगम्यागमनं येन जानताऽजानता कृतम् ॥
 स इमं विधिमास्थाय तस्मात् पापादिमुच्यते ।
 ब्रह्मक्रियाया लोपेन बह्वर्षकृतेन च ॥
 उपोष्येमां सहस्रं वेदमंस्कारमाप्नुयात् ।
 किञ्चात्र बह्वर्षकृतेन न तदस्ति महामुने ॥
 प्राप्यं वा प्राप्यते नैव पापं वा यस्य नश्यति ।
 अदीक्षिताय नो देयं विधानं नास्तिकाय च ॥
 वेददेवद्विषे वापि न आव्यन्तु कदाचन ।
 गुरुभक्ताय दातव्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 इह जन्मनि वैराग्यं धनधान्यं वरस्त्वयः
 भवन्ति विविधा यस्तु उपोष्यति विधानतः ॥
 इति मत्स्यदादशौव्रतम् ।

मत्स्यपुराणे— नारद उवाच -

भगवन् भूतभक्ष्येण तथान्यदपि यद्व्रतम् ।
 भुक्तिमुक्तिफलोपायं तत् पुनर्वक्तुमर्हमि ॥
 एवमुक्तोऽब्रवीच्छुभार्जुनं तपसां निधिम^१ ।
 मत्स्यमस्तपसा ब्रह्मन् पुराणश्रुतिवत्सलः ॥
 धर्माऽयं लघुरूपेण नाम्ना नन्दोश्चरो विभुः ।
 धर्मान् माहेश्वरान् वक्ष्यत्यतः प्रभृति नारद ॥

इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवान्तरधीयत ।

नारदोऽपि हि शुश्रूषुरष्टञ्चन्द्रिकेश्वरम् ॥

आदिष्टस्त्वं शिवेनेह वद माहेश्वरं व्रतम् ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

शृणुस्वावहितो ब्रह्मन् वक्ष्ये माहेश्वरं व्रतम् ।

त्रिषु लोकेषु विख्याता नाम्ना शिवचतुर्दशैः ॥

मार्गशीर्षे चयोदश्यां मितायामेकभोजनः ।

प्रार्थयद्देवदेवेश त्वामहं शरणङ्गतः ॥

चतुर्दश्यां निराहारः समभ्यर्च्य च शङ्करम् ।

सुवर्णे वृषभं दत्त्वा भोक्त्यऽहश्चापरेऽहनि ।

एवं नियमकृत् सुप्ता प्रातस्त्याय मानवः ।

कृतस्नानजपः पश्चादमया सह शङ्करम् ॥

पूजयेत् कमलैः शुक्लैर्गन्धधूपानुलेपनैः ।

पादौ नमः शिवायेति शिरः सर्व्वात्मने नमः ॥

ललाटन्तु त्रिनेत्राय नेत्राणि हरये नमः ।

मुखमिन्दुमुखायेति श्रीकण्ठायेति कन्धराम ॥

मद्योजाताय कर्णौ तु वामदेवाय वै भुजौ ।

स्तनौ तत्पुरुषायेति तथेशानाय चोदरम् ॥

१ B पूजयत् । २ B त्रिनेत्रायति नेत्राणि ललाट हरये नमः ।

३ B पुस्तके स्नानावित्यादिपङ्क्तिस्थाने । उक्तं स्नानसंवेगात्पङ्क्तिं चायति प्रपूजयन् ।

अघोरहृदयायेति हृदयञ्चाभिपूजयेत् ।
 अनन्तैश्वर्यनाथाय जानुनौ पूजयेद्बुधः ॥
 पाश्चां चानन्तधर्माय ज्ञानभृताय वै कटिम् ।
 प्रधानाय नमो जङ्घे गुल्फौ व्योमात्मने नमः ॥
 व्योमकेशात्मरूपाय केशान् पृष्ठञ्च पूजयेत् ।
 ततस्तु वृषभं हैममुदकुम्भममन्वितम् ॥
 शुक्रमाख्याम्बरधरं पञ्चरत्नममन्वितम् ।
 भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 प्रीयतां देवदेवोऽत्र सद्योजातः पिनाकधृक् ।
 ततस्तु विप्रानन्नेन तर्पयेच्छ्रुतः शुभान् ॥
 पृषदाव्यक्तु मस्त्राण्य स्त्रपेद्भूमावुदङ्मुखः ।
 पञ्चदश्यान्तः पूज्य विप्रान् भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 तद्वत् कृष्णचतुर्दश्यामेतत् सर्व्वं समाचरेत् ।
 चतुर्दशीषु सर्व्वासु कुर्यात् पूर्व्ववदन्वनम् ॥
 ये तु मासे विशेषाः स्युः स्तान्निबोध व्रमादिह ।
 मार्गशीर्षादिमासे तु क्रमादेतददीरयेत् ॥
 शङ्कराय नमस्तुभ्यं नमस्ते करवौरक ।
 त्र्यम्बकाय नमस्तेऽस्तु महेश्वर ततःपरम् ॥
 नमः पशुपते नाथ नमस्ते शम्भवे पुनः ।
 नमस्ते परमानन्द नमः भोमाङ्गधारिणे ॥

नमो भीमाय इत्येवं त्वामहं शरणकृतः ।
 गोमूत्रं गोमयं चौरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥
 पञ्चगव्यं तथा विस्वं यव्यं गोशुटङ्गवारि च^१ ।
 तिलाञ्च कृष्णा विधिवत् प्राशनं क्रमशः स्मृतम् ॥
 प्रतिमासञ्चतुर्दश्यामेकैकं प्राशनं स्मृतम् ।
 मन्दारैर्मालतौभिश्च तथा धुस्वरकैरपि ॥
 मिन्धुवारैरशोकैश्च मल्लिकाभिः मषाटस्रैः ।
 अर्कपुष्पैः कदम्बैश्च शतपञ्चा तथोत्पलैः ॥
 एकैकेन चतुर्दश्यामर्चयेत् पार्व्वतीपतिम् ।
 पुनश्च कार्तिके मामि मम्याप्तं तर्पयेद्विजान् ॥
 अन्नैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्वस्त्रमान्यविभूषणैः ।
 कृत्वा नीलवृषोत्सर्गं श्रुत्युक्तविधिना नरः ॥
 उमामहेश्वरं हैमं वृषभश्च गवा मह ।
 मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटाश्रितम् ॥
 सर्व्वापस्करसंयुक्तां शय्यां दद्यात् सकुम्भिकाम्^२ ।
 तासपात्रोपरि पुनः शालितण्डुलसंयुताम् ॥
 स्वाय्य विप्राय ग्रान्ताय वेदविद्प्रवराय च ।
 ज्येष्ठसामविदे देयं न वक्रप्रतिने कश्चित् ॥
 गुणजे ओचित्ये दद्यादाचार्य्यं तत्त्ववेदिनि ।
 अथ्यङ्गाय च सौम्याय मदा कल्याणकारिण ॥

१ D कर्पूरश्यामक यवान । कश्चित् पञ्चगोशुटङ्गवारि च ।

२ B सकुम्भिकाम् ।

३ मूलं वेदघनपराय च ।

सपत्नीकाय समूज्य मातृवस्त्रविभूषणैः ।
 गुरौ सति गुरौ दयं तदभावे द्विजातये ॥
 वित्तशायं न कुर्वीत कुर्वन् दोषात् पतत्यधः ।
 अनेन विधिना यस्तु कुर्याच्छिवचतुर्दशौम् ॥
 मोऽश्वमेधमहस्यस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
 ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिदिह चामुत्र वा कृतम् ॥
 पितृभिर्मातृभिर्वापि तत्सर्वं नाशमाप्नुयात् ।

दौर्घायुरारोग्य कुलाभि(न्न)वृद्धि-

रत्राक्षयाऽमुत्र चतुर्भुजत्वम् ।

गणाधिपत्यं दिवि कल्पकोटि

गतं वसित्वा पटमेति शम्भोः ॥

न बृहस्पतिरण्यन्तं तदस्याः

फलमिन्द्रोऽपि पितामहो न वक्तुम् ।

न च भिद्गणोऽप्यलं न चाहम्

यदि जिह्वायुतकोटयोऽपि वक्त्रे ॥

भवत्यमरवक्त्रभः पठति यः स्मरेद्वा

शृणोत्यपि विमत्सरः सकलपापनिर्माचनोम् ।

इमां शिवचतुर्दशौममरकामिनीकोटयः

स्तुवन्ति तमनिन्दितम् किमु ममाचरेद् यः मदा ।

या वाय नारौ कुरुतेऽतिभक्ता

भर्तारमापृच्छ्य गुरुं सुतं वा ।

सापि प्रसादात् परमेश्वरस्य
पर पदं याति पिनाकपाणेः ॥
इति शिवचतुर्दशीव्रतम् ।

ब्रह्मपुराणे—

वामनेचन्तु यदिष्णोस्तदेव भुवनत्रयम् ।
अनसूयात्मजश्चन्द्रस्वमृतेनाभ्यषेचयत् ॥
पौर्णमास्यान्तु तस्मात्तं प्रजयेत्तत्र सर्व्वदा ।
शुक्रैः पुष्येऽप्ययमां नैवेद्यः^१ श्रद्धयान्वितः ॥
रत्नैर्दीपैश्च वल्गिभिर्होमेर्ब्राह्मणतर्पणैः ।
गोभ्यश्च लवणं देयं तस्मिन्नहनि सर्व्वदा ॥
तस्मात्तन्मवणं चन्द्रादृक्षशापादिनिःसृतम् ।
माता स्वमा च दहिता प्रज्याश्च स्वकुलाङ्गनाः ॥
रक्तवस्त्रदयेनैव मदगेन नवेन च ।
रूपशस्त्रान्तु त्रिधिवत् कर्त्तव्यं तत्र सद्विजेः ॥
कान्तं रूपं भवेत् स्त्रीणां पूर्णेन्दोः पूजनादिति ।
क्रौडन्याकाशगङ्गायामष्टमेवाभवत् मणिः । (२)
गजेन्द्राः कुमुदाद्याश्च करैस्तज्जाह्नवौजलम् ।
गृहीत्वा प्रतिमुञ्चन्ति सूक्तारैर्दक्षिणामुखैः ॥
प्रुष्टाः पुष्णोऽंशुपातेश्च मामौषात् सूर्य्यरश्मिभिः ।
मस्यक् स्वदेहशान्तर्यं दाहस्य गमनाय च ॥

महाप्रतापास्रभसः पतमानन्तु तज्जलम् ।
 वायुना ध्यायमानन्तु स्थानत्वमुपगच्छति ॥
 तत्पुण्यं हिमवत्सानौ पतते च यदा हिमम् ।
 प्रथमं तत्र सम्यज्यो हिमवान् शिशिरस्तथा ॥
 हेमन्तश्च तथा नागो नीलो नीलाजसन्निभः ।
 स्थाननागश्च सम्यज्यः फलैः पचैर्नमेरुजैः ॥
 वकपुष्पाणि देयानि धूपो गुग्गुलुसम्भवः ।
 मध्वाज्यतिलसस्मिश्रं पितृभ्यश्च हिमं बद्ध ॥
 यस्मिन् देशे हिमं न स्यात् तत्र ब्रूयाद्धिमं हिमम् ।
 घृताक्तं ब्राह्मणेभ्यश्च देयं माषौदन तथा ।
 उत्सवश्च तथा कार्य्यो गौतनृत्यममाकुलः ।
 विशेषतश्च भोक्तव्यं मनोज्ञं भोजनं शुभम् ॥
 श्यामा देवौ पूजितव्या पुष्पधूपानुलेपनैः ।
 अक्षैर्भक्ष्यैः फलेर्मूलैः स्नानुलिप्तैः स्नानकृतैः ॥
 हिमोपरि निविष्टैश्च गुरुप्रावरणाम्बरैः ।
 पुत्रभृत्याप्तसम्बन्धिसहितैश्च यथासुखम् ॥
 भोज्यं विशेषवत् कार्य्यं श्रोतव्यं गौतवादितम् ।
 द्रष्टव्यं पुंसलीनृत्यं पूजनीयास्तथा स्त्रियः ॥
 नवश्च मद्यं पातव्यं मद्यपैश्च यथाक्रमम् ।

इति हिमपूजा ।

मत्स्यपुराणे—

यत्तदौशनकल्पस्य वृत्तान्तमधिकृत्य च ।
 वसिष्ठायाग्निना प्रोक्तमाग्नेयं तत् प्रचक्षते ॥
 लेखयित्वा यो दद्याद्भैरवपद्मममन्त्रितम् ।
 मार्गशीर्ष्यां विधानेन तिलप्रस्थयुतन्तथा ॥
 तच्च षोडशमाहसं सर्व्वकतुफलप्रदम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

मार्गशीर्षे तथा मासं पूर्णं शिशिरदौधितौ ।
 महाराजनरकेन कुसुमरश्चितेन वा ।
 आमाद्य कांस्यपात्रस्थं प्रस्थं कृत्वा समार्चितम् ।
 लवणस्य तु मुख्यस्य चूर्णितस्य द्विजोत्तमाः ॥
 प्रस्थो द्वात्रिंशत्पलानि, मुख्यस्य च हविष्यस्य ।
 दत्त्वा सुवर्णनाभन्तु तस्मिन्नेव दिजातये ॥
 मौभाग्यरूपलावण्ययुक्तो भवति मानवः ।

सुवर्णनाभं मध्यम्यस्तसुवर्णं कौसुमवस्त्रेण ब्राह्मणमाश्लाघ्य
 कांस्यपात्रे चूर्णितमैश्वर्यप्रस्थं निधाय तन्मध्यं सुवर्णं दत्त्वाऽभ्यर्च्य
 दद्यादित्यर्थः ।

सर्पाणामित्यनुवृत्तौ मत्स्यपुराणे—

कार्य्यः प्रत्यवरोहस्य मार्गशीर्ष्यां न मंत्रयः ।

विष्णुः—

मार्गशीर्षे शुक्लपञ्चदश्यां मृगशिरायुक्तायां चूर्णितलवणस्य

सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं ब्राह्मणाय चन्द्रोदये प्रतिपादयेत् । अनेन
कर्मणा रूपमौभाग्यमभिजायते ।

सुवर्णनाभं सुवर्णगर्भम् । प्रस्थः षोडशपलानि, द्वादश प्रसृति
मेतिः तच्चतुष्टयं प्रस्थ इति वा ।

वमिष्ठः—

आवण्याग्रहायण्योरष्टकामु च पितृभ्यो दद्यात् । अष्टकाभाह
चर्यात् आवण्याग्रहायण्योरपि नित्यश्राद्धम् ।

इति महामान्धिविग्रहिकठकुरश्रीवीरेश्वरात्मजमहा-
मान्धिविग्रहिक श्रीचण्डेश्वरठकुरविरचिते
कृत्यरत्नाकरे मार्गमामतरङ्गः ।

अथ पौषमासकृत्यम् ।

तत्र विष्णुधर्मोत्तरे—

पौषे कनकदानेन परां तुष्टिन्त्यैव च ।

पुष्याणाञ्च मिते पक्षे दानं लक्ष्मीकरं स्मृतम् ॥

फलानाञ्च तथा दानं कृष्णपक्षे महाफलम् ।

वामनपुराणे—

प्रामादनगरादीनि गृहप्रावरणानि च ।

नारायणस्य तुष्ट्यर्थं पौषे दद्यानि नित्यशः ॥

अथ प्रथमेनादिशब्देन ग्रामकर्त्तव्ययोग्यहणम् । द्वितीयेन ग्रन्थायः
इति दानसागरः । तन्मते गृहप्रावरणादिकमिति पाठः ।

ग्रहणमुपक्रम्य देवौपुराणे—

पौषे तु नर्मदा पुण्या स्नानदानादिकर्मणि ।

एकभक्तमुपक्रम्य स्कन्दपुराणे—

पौषे मासे तु पुत्रांश्च बहूनाप्नोति धार्मिकान् ।

श्रीमहाभारते—

पौषमासन्तु कौन्तेय भर्तृनेकेन यः क्षिपेत् ।

सुभगो दर्शनौयश्च यशोभागा च जायते ।

पौषमभिप्रेत्य भविष्यपुराणम्—

व्रतान्ते गरुडं कृत्वा भानवे विनिवेदयेत् ।

गन्धमान्यैर्गन्धतु भास्करं विबुधोत्तमम् ॥

ताम्रपात्रे स्थिते तस्मिन् तत्सर्वं विनिवेदयेत् ।

तस्मिन् गरुडे—

महापद्मकयानेन दिव्यगन्धप्रवाहिणा ॥

सर्मेकादशमाहसं सूर्यलोके महीयते ।

मम्राप्येवं क्रमाच्चोक्तं यथेष्टं बिन्दते पतिम् ॥

अत्र मासव्यापकमेकभक्तं षष्ठ्याम् मन्त्रस्याशुभयपन्नयोरुपवासः ।

व्रतमाप्त्यादिनियमाश्च कार्तिकोक्ताः संबध्यन्ते ।

भविष्ये सुमन्तुर्वाच—

इत्त ते मम्रवक्ष्यामि सूर्यव्रतमनुत्तमम् ।

पौषे मामि तु मम्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥

जितेन्द्रियः सत्यवादी स्वातीगोधूमगोरभैः ।

पक्षयोः मन्त्रमौ यत्नादुपवासेन यो नयेत् ॥

त्रिसन्ध्यमर्चयेद्भानुं श्राण्डिलेयश्च सुव्रत ।
 अधःशायी भवेन्नित्यं सर्वभोगविवर्जितः ॥
 मामि पूर्णं तु सप्तम्यां घृतादिभिररिन्दम ।
 कृत्वा स्नानं महापूजां सूर्यमन्त्रेण भारत ।
 नैवेद्यमोदनप्रस्थं चौरसिद्धं निवदयेत् ।
 भोजयित्वा दिजानष्टौ सूर्यभक्तान् सुमामगान् ॥
 गाश्च दद्यान्महाराज कपिलां भास्कराय तु ।
 य एवं कुरुते पुण्यं सूर्यव्रतमनुत्तमम् ॥
 तस्य पुण्यफलं वच्मि सर्वकामममन्वितम् ।
 सूर्यकोटिप्रतौकागैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥
 अप्सरोगणमङ्गोर्णैर्महाविभवविस्तरैः ।
 ममगौतनृत्यवाद्यैर्गन्धर्वगणशोभितैः ॥
 दोधूयमानश्चमरैः स्त्रियमानः सुरासुरैः ।
 महस्त्रकिरणाङ्गानोर्धनैश्चर्यममन्वितः ॥
 म याति परमं स्थानं यत्रान्ते रविरंशुमान् ।
 रोमसंख्या तु या तस्यास्तत्प्रसूतिकुले तथा ॥
 तावद्युगसहस्राणि स्वर्गलोके महौयते ।
 त्रिःसप्तकुलजैः सार्द्धं भोगान् भुक्त्वा यथेप्सितान् ॥
 ज्ञानयोगं समामाद्य सूर्यस्यैवाल्लयं ब्रजेत् ।

अत्र नक्तभोजनं सप्तमौदयं परित्यज्य मासे प्रथमसप्तम्यां प्रातः
 संकल्पः । श्राण्डिलेयः श्राण्डिलौपुत्रोऽग्निरिति यावत् । त्रिःसप्त-

कुलजे-रेकविंशतिकुलजैः । मामि संपूर्णे सति सप्तम्यां कपिलायाः
गो भानवे दानम् ।

भविष्यपुराणे—

पोषे मामि तु सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

जितेन्द्रियः मत्यवादी कामक्रोधविवर्जितः ॥

पचयोर्नवमौ यन्नादपवासेन पालयेत् ।

त्रिकालं पूजयेदार्यां गन्धपुष्पोपहारतः ॥

कृत्वाग्निकार्यं विधिवद्भूमौ शय्यां प्रकल्पयेत् ।

मामान्ते स्वपन कुर्याद्भगवत्यै हृतादिभिः ॥

कृत्वा ध्यानं महापूजां चण्डिकायै प्रकल्पयेत् ।

नैवेद्यं तण्डुलप्रस्थं चौरमिद्धं निवेदयेत् ॥

कुमारी भोजयित्वाष्टौ विप्रान् भागवतांस्तथा ।

कृत्वा पिष्टमयीं देवीं नाम्ना चार्थ्यति पूजयेत् ॥

चतुर्भुजां शूलधरां कुन्दपुष्पैः मृगशूलैः ।

स्नानं कृत्वा तिलैर्विप्र तिलानां प्राशनन्तथा ॥

य एवं पूजयेदार्यां तस्य पुण्यफलं षट्पुण्यम् ।

सूर्यकोटिप्रतौकाशं विमानवरमास्थितः ॥

दोधूयमानश्चमरेः स्तूयमानः सुरासुरैः ।

गच्छेद्दुर्गापुरं रम्यं यत्रान्ते चण्डिका स्वयम् ॥

कौडिते देवगन्धर्वैर्यावदाभूतमज्ञवम् ।

त्रिःसप्तकुलजैः सार्द्धं भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ॥

पुनरेत्य भुवं वीर राजा भवति भुतले ।

भविष्यपुराणे—

मयूजयन् मदा पूज्यं भानुं सर्वार्थसिद्धिदम् ।
 एताभिषेकं यः कुर्यादहोरात्रन्तु भास्करं ॥
 कुम्भैर्नानाविधैर्दिव्यैः पुष्यमासे ममुद्यतः ।
 गौतमनृत्योपहारेण शङ्खवादित्रनिखनः ॥
 कुर्याज्जागरणं देवे प्रदोषाद्यैः सुशोभितैः
 वसेत् सूर्यपुरे श्रीमान् सूर्यतुल्यपराक्रमः ॥
 ग्रहणे विषुवे चैव पुण्येषु दिवसेषु च ।
 एताभिषेकं यः पश्येदाममाप्तेरूपोषित ॥
 विधृत्य सर्वपापानि सूर्यलोकं स गच्छति ।

तथा—

एताभिषेकं यः कुर्यादहोरात्रं शिवस्य च ।
 सूक्तधारेण भाण्डेन पुष्यमासे द्विजोत्तमः ।
 गौतमनृत्योपहारेण शङ्खवादित्रनिखनैः ।
 कुर्याज्जागरणञ्चापि प्रदोषाद्युपशोभितम् ।
 ममस्तपापनिर्मुक्तः ममस्तकुलवर्द्धनः ।
 मुक्तः शिवपुरे श्रीमान् मोदते शिववत् सुखी ॥

ब्रह्मपुराणे—

पौषकृष्णाष्टकायान्तु शकैः आहूतं सुशोभनैः ।

वायुपुराणे—

पित्र्यदानाय मूले स्युरष्टकान्तिश्च एव च ।

कृष्णपत्रे वरिष्ठा हि पूर्वा चैन्द्रोति भाष्यते^१ ॥

प्राजापत्या द्वितीया स्यात्तृतीया वैश्वदेविकी ।

आद्यापूपैः सदा कार्या मांसैरन्या भवेत्तथा ॥

शाकैः कार्या तृतीया स्यादेष द्रव्यगतो विधिः ।

अन्वष्टका पितृणान्तु नित्यमेव विधीयते

एवञ्च ब्रह्मपुराणे आद्यायां शाक-विधानात् वायुपुराणे च तस्यामेवापूप-विधानात् शाखाभेदेन व्यवस्थितो विकल्पः । कल्पतरुण्येवम् । ममयप्रदौपस्त-कन्दोग-वाजमनेययोः खगृह्यानु-मारादपूपः कठानान्तु शाकमिति व्यवस्था । यस्य तु खगृह्यादौ विशेषाश्रवणं तस्य तुल्यवदिकल्प एवेत्याह ।

पापैर्मुच्यते इत्यधिकारे यमः ॥

नर्म्मदान्ममि च स्वातः पौषकृष्णाष्टमौन्तथा ।

ममस्यर्थे द्वितीया^१ ।

श्रीमहाभारते—

पौषमासस्य वै शुक्ले यदि युज्येत रोहिणी ।

तेन नक्षत्रयोगेन आकाशशयनो भवेत् ॥

मोमस्य रश्मयः पौत्वा महायज्ञफलं लभेत्

द्वितीयार्थे रश्मय इति प्रथमा ॥

भविष्यपुराणे— महादेव उवाच—

पुण्यमासे यदा देवि शुक्लाष्टम्यां बुधो भवेत् ।
 तदा सा तु महापुण्या महाभद्रेति कीर्तिता ॥
 तस्यां स्नानं जपो होमस्तर्पणं विप्रभोजनम् ।
 मन्थ्रीतये कृतं देवि शतसाहस्रिकं भवेत् ॥
 तस्मात्तस्यां महादेवि पूज्योऽहं विधिवदुधैः ।
 गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ॥

तथा—

पौषे मामि यदा देवि अष्टम्यां नगजे शुभे ।
 नक्षत्रं जायते पुण्यं यस्मिन्ने रौद्रमुच्यते ॥
 रौद्रमाद्रां योगशायमतिदुर्लभोऽपि सुनिवर्त्तनविषयत्वान्तिथि-
 नक्षत्रवृद्धिह्यामकमेण काकतालीयां लक्षणैः ॥

तदा मापि महापुण्या जयन्ती अष्टमी शुभा ।
 तस्यां स्नानं तथा दानं जपो होमश्च तर्पणम् ॥
 सत्त्वं कोटिगुणं देवि कृतं भवति कृत्स्नशः ।
 तस्मान्मत्पूजनं देवि कर्त्तव्यं विधिवत्सरैः ॥
 इयमष्टमी शुक्लेव प्रकरणात् ।

तत्रैव विष्णुवाच—

पौषे मामि मिते पक्षे अष्टम्यां विधिपूर्वकम् ।
 पूजयित्वा महादेवं गन्धपुष्पोपहारतः ॥
 महापाशुपतान् विप्रान् शैवांश्च विधिवद्विजान् ।
 भोजयित्वा यथाशक्त्वा देवमारोपयेद्भयम् ॥

Size.	Contents.	Per unit of 96 or 100 pages Rs. 0-12-0
Demy octavo ..	Oriental text only Text and translation, English notes, etc., mixed; or translation only	Rs. 0-12-0 1-0-0
Royal octavo ..	Oriental text only Text and translation, English notes, etc., mixed; or transla- tion only	1-0-0 1-4-0
Quarto ..	Oriental text only Text and translation, English notes, etc., mixed; or transla- tion only	2-0-0 2-8-0

There are some exceptions to this scale, which in each case will be indicated in the price lists. For the calculation of prices each part of a unit in excess of the 96 or 100 pages counts again as a full unit.

Single issues may be bought separately, but three years after the completion of a work no complete sets are broken for the sale of loose component parts.

Each issue bears, besides its issue number, a fascicle number indicating its place in the work and volume to which it belongs.

With the issue of this Notice all previous prices and price lists are cancelled.

CALCUTTA,
May, 1924.

The publications or information about them are obtainable from the Asiatic Society of Bengal, No. 1, Park Street, Calcutta, or from the Society's Agents:—

MESSRS. LUZAC & Co., 46, Great Russell Street, London, W.C.

M. PAUL GEUTHNER, 13, Rue Jacob, Paris, VIe.

BUCHHANDLUNG OTTO HARRASSOWITZ, 14, Querstrasse, Leipzig.

MESSRS. THACKER, SPINK & Co., 3, Esplanade East, Calcutta.

Residents of Europe should order from the local Agents.

When ordering direct from the Society the following rules should be observed:—

Orders should be addressed to the Asiatic Society of Bengal and not to any Official by name or title.

All Cheques, Money Orders, etc., should be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society of Bengal."

Orders for books should be accompanied by a full name and address, legibly written, and should be sent on a separate sheet of paper containing no other communication.

In India books are supplied by V.-P.P.

Work No. 4.

[Completed.]

11. NITI-SĀRA, by Kamandaka, with a Commentary. Ed. Rāma-narāyaṇa Vidyaratna. 1849-1884. 5 fascicles. All sold out.

*No fascicles available.***Work No. 152.**

[Vol. I completed.]

12. NITYĀCARA-PADDHATI, by Vidyakara Vajapeymin. Ed. Vmoda-vihārī Bhaṭṭa-carya. 1901-1903. 1 vol. 7 fascicles. *a* Re. 0-12-0 each. Rs. 5-4-0.

*All fascicles available.***Work No. 160.**

[In Progress.]

13. NITYĀCARA-PRADĪPA, by Narasiṃha Vajapeymin. Ed. Vmoda-vihārī Bhaṭṭa-carya. 1903—. Vol. I, 8 fascicles; Vol. II, 4 fascicles; Vol. I, fascs. I-VII *a* Re. 0-12-0 each, and fasc. VIII *a* Rs. 1-8-0; Vol. II, fascs. I-IV *a* Re. 0-12-0 each. Rs. 9-12-0.

*All fascicles available.***Work No. 94.**

[Completed.]

14. PARASARA-SMṚTI, with Madhava-carya's Commentary. Ed. M. M. Candia-kānta Tarkalankara. 3 vols. 1883-1899. Vol. I, 8 fascicles; Vol. II, 6 fascicles; Vol. III, 6 fascicles; Vol. I, fascs. I-VII *a* Re. 0-12-0 each, and fasc. VIII *a* Rs. 1-8-0; Vol. II, fascs. I-VI *a* Re. 0-12-0 each; Vol. III, fascs. I-VI *a* Re. 0-12-0 each. Rs. 15-12-0.

A B—Vols. I and III have no title-page. Complete sets of Vol. I not available; a few loose copies of fascs. II-VIII available.

*Fascicles not all available.***Work No. 111.**

[Completed.]

15. PARASARA-SMṚTI. Eng. trans. Kṛṣṇa-kamala Bhaṭṭa-carya. 1887. 1 fascicle. Re. 1-0-0.

*Available.***Work No. 216.**

[In Progress.]

16. SMṚTI-PRAKĀŚA, by Vasudeva Ratha. Ed. M. M. Sadasiṃha Misra. 1912—. Fasc. I. Re. 0-12-0.

Available.

BIBLIOTHECA INDICA
A COLLECTION OF ORIENTAL WORKS.

कृत्यरत्नाकरः ।

महासाम्प्रदायिक-औच्येष्ट-विरचितः ।

KRTYARATNĀKARA

A TREATISE ON SMṚTI.

BY

CAṆDEŚVARA THAKKURA.

EDITED BY

PANDIT KAMALA KṚṢṆA SMṚTITĪRTHA

Work Number

237.

Fasc. V.

Issue Number

1475.

New Series.

(Completing text.)

CALCUTTA :

Printed at the Baptist Mission Press.

Published by the Asiatic Society of Bengal, 1, Park Street,
1924.

NOTICE.

BIBLIOTHECA INDICA

PUBLISHED BY
THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

THE Bibliotheca Indica is a collection of works belonging to or treating of Oriental literatures and contains original text-editions, as well as translations into English, and also bibliographies and studies.

The publication was started in 1849, and consists of an Old and a New Series. The New Series was begun in 1860, and is still running.

As a rule the issues in the series consist of fascicles of 96 or 100 pages print, though occasionally numbers are issued of double, triple or larger bulk, and in a few cases even entire works have been published under a single issue number. Several different works are always simultaneously in progress. Each issue bears a consecutive issue number. The Old Series consists of 265 issues; in the New Series, till September, 1924, inclusive, 1469 issues have been published. These 1734 issues represent 240 different works; these works again represent the following literatures:—

Sanskrit, Prakrit.
Rājasthānī, Kāshmirī, Hindī.
Tibetan.
Arabic, Persian.

Several works published are partly or wholly sold out, others are still incomplete and in progress. A few works, though incomplete, have been discontinued.

Various price lists and notices concerning the Bibliotheca Indica are available and may be had on application. Other lists are in preparation. Revised lists are published from time to time.

The standard sizes of the Bibliotheca Indica are three:—

Demy (or small) octavo.
Royal (or large) octavo.
Quarter.

The prices of the Bibliotheca Indica as revised in 1923 are based (with some exceptions) on the following scale per unit of 96 or 100 pages in a fascicle as the case may be:—

'दीनानाथरूपणान् ब्राह्मणांश्च विशेषतः ।
 भोजयेत् प्रजयेच्छक्त्या नानाभक्ष्यैर्विधानतः ॥
 तिलान् पलाशममिधो जुहुयात् पावके तथा ।
 कृत्वा तु महतं वीर देवमारोपयेद्रथम् ॥
 कुर्यात् प्रजागरं तत्र नानाप्रक्षणकैर्दिज ।
 परिव्राजकवर्गैस्तु नृत्यमानैश्च सर्वशः ॥
 एवं महोत्सवं कृत्वा यामिन्यर्द्धं वरानने ।
 कृष्णाष्टम्यान्ततः पौषे देवं तं भ्रामयेत् पुरम् ॥
 नानाप्रक्षणकैर्विप्र ब्रह्मघोषैश्च सर्वशः ।
 वृन्दैः पाशुपतानाञ्च नृत्यमानैः समन्ततः ॥
 रथे विप्रध्वजच्छत्रैः किङ्किणैरवकान्वितैः ।
 त्रितानध्वजमालाभिर्घण्टाचामरदर्पणैः ॥
 शङ्खभेर्यादिनिर्घोषैर्गैयङ्गममाकुलम् ।
 लेप्य दारुमयैर्यन्त्रैर्मातरचोगणादिभिः ॥
 उद्यानस्वातपानाद्यैर्महोत्सवममन्वितैः ।
 महाजनपदाकोणे यथावेभवकल्पितम् ॥
 सर्वदा दानपुण्यानि सर्वतीर्थफलानि च ।
 अत्युग्रतपसां पुण्यं सर्वयज्ञफलानि च ॥
 लभते च नरः श्रोमान् शिवयात्राप्रवर्त्तनात् ।
 शिवलोके महाभाग शिववन्मोदते मदा ॥

अथ शुक्लपञ्चकथनानन्तरं कृष्णाष्टम्यान्ततः पौष इति भविष्य-
पुराण एव कथनाद्भक्त एव शुक्लादिमासक्रमेण कृष्णः पौषपञ्चः ।

तस्यान्ते देवराजत्वं चिरकालमवाप्नुयात् ।

जम्बद्वीपपतिः श्रीमान् तस्यान्ते जायते पुनः ॥

तथा—

यः कुर्यात् पर्व्वकालेषु महौमार्गप्रवर्त्तनम् ।

शिवस्य रथयात्रायां दिनरात्रिपरिक्रमात् ॥

स दिव्यं यानमाहूदः किङ्किणौरवमादितम् ।

प्रयाति लोकमचलं गिरिजावल्लभस्य तु ॥

इति शिवस्य रथयात्रा ।

ब्रह्मपुराणे—

पौषे मास्यथ शुक्लाचामेकादश्यामुपोषितः ।

दादश्यां पूजयेद्विष्णुं देवं नारायणं हरिम् ॥

यात्रा कार्या त्रयोदश्यां चतुर्दश्यामुपोष्य च ।

पौर्णमास्यां यजेद्विष्णुं तथा विभवविस्तारैः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

पौषशुक्लद्वादशौमुपक्रम्य—धान्यानाञ्च तथा पौष इति ।

अथ तथेत्यनेन दानस्य पूर्व्वमासोक्तमहाफलपरामर्शः ।

वराहपुराणे— दुर्वासा उवाच—

पुष्यमासस्य या पुण्या द्वादशौ शुक्लपञ्चतः ।

तस्यां प्रागिव संकल्प्य कुर्यात् स्नानादिकाः क्रियाः ॥

प्रागिव मार्गवत् ।

निर्व्वर्त्त्या (रा) बोधयेद्वाचावेकादशां जगार्हणम् ।

पूज्यमन्त्रैर्दिजन्नेष्ट देवदेवं जगार्हणम् ॥

कूर्मार्थ पादौ प्रथमन्तु पूज्यौ

नारायणाथेति कटिं हरेस्तु ।

सङ्कर्षणाथेत्युदरं हरेस्तु

उरो विशोकाय भवाय कण्ठम् ॥

सुभाहवे त्वेव भुजौ शिरस्य

नमो विशालाय रथाङ्ग-ग्रङ्गतौ ।

स्नानाममन्त्रेण सुपुष्पगन्धै-

र्नानानिवेशैर्विविधैः फलैश्च ॥

अभ्यर्च्य देवं कलसं तदग्रे

संस्थाप्य मात्स्याम्बरदामकण्डम् ।

तं हेमगर्भन्तु पुरेव कृत्वा

स्वशक्तितो हेममयन्तु देवम् ॥

समन्दरं कूर्मरूपेण कृत्वा

संस्थापयेत्ताम्रपात्रे धृतस्य ।

पूर्णे घटोपर्य्यय सन्निवेश्य

श्वो ब्राह्मणाथैवमेवन्तु दद्यात् ॥

श्वो ब्राह्मणान् भोज्य सदक्षिणांश्च

यथाशक्त्वा प्रीणयेद्देवदेवम् ।

नारायणं कूर्मरूपेण पश्चात्

स्नयन्तु मुञ्चीत सभृत्यवर्गः ॥

एवं कृते वै चिविधं हि पापं
 विनश्यते नात्र विचारणास्ति ।
 संसारचक्रन्तु विहाय शुद्धम्
 प्राप्नोति लोकन्तु हरेः पुराणम् ॥
 अनेन जन्मान्तरसञ्चितानि
 नश्यन्ति पापानि नरस्य भक्त्या ।
 प्रागुक्तरूपन्तु फलं लभन्ते
 नारायणस्तुष्टिमुपैति मद्यः ॥
 कूर्मदादशौ ।

विष्णुः—

पौषो चेत् पुष्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्षपकल्केनोत्सादितशरीरो
 गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्वौषधिः सर्व्वगन्धैः सर्व्वबीजैश्च स्नातः
 तेन च भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा पुष्पधूपनैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्य
 वेष्णवेः सूक्तैर्बाह्यस्यत्यमन्त्रैश्च पावकं ऊत्वा सुवर्णेन, घृतेन च
 ब्राह्मणं स्वस्ति वाचयेत् ।

ब्रह्मपुराणे—

इदं जगत्पुरा लक्ष्म्या त्यक्तमासीत्ततो हरिः ।
 पुरन्दरस्य सोमस्य तथा पुष्य-वृहस्पतौ ॥
 पञ्चैते पुष्ययोगे तु पौर्णमास्यां तपोवन्नात् ।
 अलङ्कृतं पुनश्चक्रुः सौभाग्योत्साहलक्ष्मीभिः ॥
 तस्मात्सरैः पुष्ययोगे तच्च सौभाग्यवृद्धये ।
 गौरसर्षपकल्केन समालम्ब्य स्नकां तनुम् ॥

हृतस्नानैस्ततः कार्यमलक्ष्मीनाशनं परम् ।
 उदत्तं देहस्य तथा सर्वौषधियुतैर्जलैः ॥
 स्नानं कृत्वा नवं वस्त्रं गृहीत्वाच्छादनमन्ततः ।
 द्रष्टव्यं मङ्गलशतं धूपसङ्माख्यशोभितम् ॥
 ततो नारायणः शक्रः चन्द्रः पुष्य-दृहस्यती ।
 सम्पूज्याः पुष्यधूपाद्यैर्नैवेद्यैश्च पृथक् पृथक् ॥
 प्रशस्तेर्वैदिकैर्मन्त्रैः कृत्वाग्निहवनं शुभम् ।
 धनैर्विप्रास्य सन्तर्प्या नवैर्वस्त्रैः सुशोभिताः ॥
 ततः पुष्टिकरं हृद्यं भोक्तव्यं हृतपायसम् ।
 पुष्ययोगे तु कर्त्तव्यं राज्ञा स्नानम् सर्वदा ॥

अथ देवीपुराणे—

पुष्ये पुष्याभिषेकस्तु कर्त्तव्यः पूजयेज्जयाम् ।

विष्णुधर्मात्तरे—

गौरमर्षपकस्त्रेण पौष्यामुत्सादितो नरः ।

गव्यस्याव्यस्य कुम्भेन सोऽभिषिक्तस्त्वनन्तरम् ॥

उत्सादित उदत्तितगात्रः ।

विदधितस्तथा स्नातः सर्व्वबीजौषधीजलैः ।

रत्नगन्धफलोपेतैर्दृते च तदनन्तरम् ॥

सर्व्वौषधि सर्व्वबीजानि परिभाषोक्तानि ।

ससुवर्णं मुखं दृष्ट्वा तत्प्रदद्याद्विजातये ॥

हृतेन स्नापितं विष्णुं शक्त्वा सम्पूजयेत्ततः ।

हृतस्य गुह्यादङ्गौ हृतं दद्याद्विजातये ॥

कर्त्तुं वस्त्रयुगं दद्यात् सोपवासः समाहितः ।

कर्षणानेन धर्मज्ञाः पुष्टिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥

अथमर्थः ! एकभक्तं कृत्वा नियमेन सुप्ता परदिनमुपोष्या-
परदिने प्रातः श्वेतसर्षपकस्केनोदर्यं गव्यघृतकुम्भेन स्नातः तण्डुल-
चूर्णादिभौरुचणं कृत्वा परिभाषोक्त सर्व्वधान्य सर्व्वैषधौमिश्रेण
रत्नफलयुतेन जलेन च स्नातो मुखं सुवर्णसहिते घृते वौक्ष्य तत्
यस्मिन् कस्मिंश्चिद्वाङ्मणे प्रतिपाद्य स्नापितं भगवन्तं विष्णुं यथा-
शक्ति सन्पूज्य ब्राह्मणद्वारा—

ॐ विष्णवे स्नाहेति घृतेन होमं कारयेत् ।

ततो होमस्य कर्त्तुं वामसीं दक्षिणां दद्यात् ॥

ततः प्रतिगृहीत्वा ब्राह्मणमानाय्याभ्यर्च्यार्चितं घृतं तस्मै दद्यात् ।

अचानुत्तमपुष्टिः फलम् । पुण्ययोगे चात्रैव दशगुणम् ।

मत्स्यपुराणे—

चतुर्दशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।

भविष्यचरितप्रायं भविष्यं तदिहोच्यते ॥

तत् पौषमासि यो दद्यात् पौर्णमास्यां विशेषतः ।

भविष्यचरितप्रायमादित्यचरितोऽञ्जलम् ॥

गुडकुम्भसमायुक्तमग्निष्टोमफलं लभेत् ।

इति महासान्निविपद्दिकठक्कुर और्वीरेश्वरात्मज महा-

सान्निविपद्दिकठक्कुर औचण्डेश्वरविरचिते

हृत्पञ्चाङ्गकरे पौषमासतरङ्गः ।

अथ माघकृत्यम् ।

श्रौमहाभारते—

माघे मासि तिलान् यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।

सर्वसत्त्वसमाकीर्णं नरकं न स पश्यति ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

तिलप्रदानान्माघे तु याम्यं लोकं न गच्छति ।

वामनपुराणे—

माघे मासि तिलाः श्रुतास्तिलधेनुस्य दानव ! ।

इधेन्वनादयस्यान्ये माधवप्रीणनाय तु ॥

इध्न होमोपयोगिदारु । इन्धनमग्निज्वलनोचितम् । आदिशब्देन
श्रीतद्हरतुल्यपटीकम्बलाः परिगृहीता इति दानसागरः ।

कल्पतरुकारस्य तु—

यद्यदिष्टतमं वस्तु^१ यच्चाप्यसि गृहे शुचि ।

तत्तद्धि देयं प्रीत्यर्थं देवदेवस्य चक्रिणः ॥

इति वामनपुराणे^२ मासदानोपसंहारे दर्शनादस्यैवादिपदार्थ-
त्वमिष्टम् । एवमन्यथाप्यादिपदार्था नेयः ।

तिलधेनुः धेनुदानावर्त्तस्यमत्स्यपुराणोक्तितिलधेनुविधया देयेति
दानसागरः ।

विष्णुः—

माघे मास्यग्निं प्रत्यहं तिलैर्जला सहतं कस्माच^३ ब्राह्मणान्
भोजयित्वा दीप्ताग्निर्भवति ।

कसमाषः^१ ईषत्स्निग्धमाषः । ब्राह्मणभोजनमपि प्रतिदिनम् ।
माषप्रायश्चाच्छिग्रिर्त्तुर्कर्मव्यमय्यैव सिध्यते ।

सम्पत्तिः—

इन्धनानि च यो दद्यात् विप्रेभ्यः शिग्रिरागने ।

स सुखी दीप्तकायाग्निः सुभगश्चैव जायते ॥

शिग्रिरागने शिग्रिरोपक्रमे । अथ दानारम्भो दानस्य माष-
दयव्यापित्वात् ।

यमः—

ह्यग्रं भोजयित्वा तु स्नान्ना शिग्रिरे दिजान् ।

दौर्भाग्यमवाप्नोति स्वर्गलोकश्च गच्छति ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

बहिः स्नानं नरः त्वा सूर्यस्योदयनं प्रति ।

शिग्रिरे सततं बह्निं तर्पयित्वा तथा तिस्रैः ॥

कसमाषं सद्यतं दत्त्वा यथाशक्त्वा दिजातिषु ।

कार्याग्निदोभिः प्राकाश्यं शत्रुनाशश्च विन्दति ॥

शिग्रिर्त्तुपक्रमे उदितमात्रे सूर्ये यामादहर्जिज्ञाशये स्नात्वाग्नौ
[ॐ प्रजापतये स्वाहेति] तिस्रान् ऊत्वा^२ शूद्रो ब्राह्मणद्वारा होम
कारयित्वा दत्तसहितान् स्निग्धमाषान् दद्यात् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

इन्धनानां प्रदानेन शिग्रिरे स्नान्नाशफलम् ।

भविष्यपुराणे—

श्रीतकास्तेन्यनं दद्यात्तराणां श्रीतनाशनम् ।

भानोरायतने देव सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

नरसिंहपुराणे—

श्रीतकास्ते महाबलिं प्रज्वालयति यो नरः ।

सर्व्वसत्त्वहितार्थाय स्वर्गश्चाप्सरसं लभेत् ॥

एतज्ज्वालनमाचम । अतएव धार्मिकाः स्नानघटादिव्यग्नि-
मनुदिनं प्रज्वालयन्ति ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

शिश्निरं सकलं कालं यासं परगवे तथा ।

दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति सम्यत्सरगतानि वट् ॥

आग्नेयपुराणे—

हेमन्ते शिश्निरे चैव पुण्याग्निं यः प्रयच्छति ।

सर्व्वलोकप्रतापार्थं पुण्यां गतिमवाप्नुयात् ॥

पुण्याग्निं पुण्यार्थमग्निम् ।

यमः—

प्रातःस्नायी च सततं दौ माघौ माघ-फाल्गुनौ ।

देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥

विष्णुः—

प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं दौ माघौ माघ-फाल्गुनौ ।

चदोऽपेदिपुस्तान् भोगान् चन्द्रसूर्य्ययोपमान् ॥

अथ फलभेदाद्विष्णुसूत्रे स्थिते यमवाक्यादनुवादानर्थक्य-

प्रसङ्गाद्द्विपितर्पणसहितमेव स्नानं कृतसंकल्पेनाशौचेऽपि कर्त्तव्यम् ।
विष्णुवाक्यबोधितस्नानञ्चाशौचपाते मज्जनमात्रमेव विवक्षितमिति
केचित् ।

मत्स्यपुराणे—

मार्कण्डेय उवाच—

षष्टितीर्थमहस्त्राणि षष्टितीर्थशतानि च ।

माघे मासि गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसङ्गमे ॥

गवां शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् ।

प्रयागे माघमासस्य अहस्नानस्य तत्फलम् ॥

मितामिति तु यत्स्नानं माघे मासि युधिष्ठिर ।

न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥

यत्स्नानं येषां स्नानमिति तु प्रातःस्नानमनादायैव ।

भविष्यपुराणे—

माघमासे समुद्युक्तस्त्रिसन्ध्यं पूजयेद्रविम् ।

लभेत् षाण्मासिकं पुण्यं मासेनैव न संशयः ॥

यथा माघे तथाषाढे मासमेकस्य कार्तिके ।

त्रिषु पुण्यं मम ज्ञेयं मासश्रेष्ठेषु यत्कृतम् ॥

मत्स्यपुराणे—

माघे मास्युषमि स्नानं कृत्वा दाम्पत्यमश्नेत् ।

पूजयित्वा यथाशक्ति मास्य-वस्त्र-विभूषणैः ॥

सूर्यलोके वसेत् कल्पं सूर्यव्रतमिदं स्मृतम् ।

अथ व्रतसाधारणधर्मान्वयः ॥

व्रतमधिकृत्य— श्रीमहाभारते—

माघन्तु नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

स श्रीमति कुले जातो महत्त्वेनोपपद्यते ॥

यथा स्कन्दपुराणे—

माघे मासे तु कुर्वाणः स्त्रियः प्राप्नोति वै शुभाः ।

कुर्वाण एकभक्तमित्यर्थान्वयः ॥

भविष्यपुराणे—

माघे रथञ्चाश्वयुतं दिव्यमाख्यविभूषितम् ।

पैष्टभानुममायुक्तं कृत्वायतनमानयेत् ॥

महारथोपमैर्यानिः श्वेताम्बरसमन्वितैः ।

वर्षायुतशतं माघं सूर्य्यलोके महीयते ॥

सर्व्वामराणां लोकेषु प्राप्य कामान् यथेप्सितान् ।

क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् यथेष्टं विन्दते पतिम् ॥

मासव्यापकमेकभक्तादिकं कार्त्तिकव्रजेयम् ।

तच्चैव—

माघे मासे तु मन्त्राग्ने यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

पिन्याकं दृतसस्मिन्नं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥

उपवासस्य सप्तम्यां भवेद्भयपक्षयोः ।

दृताभिषेकं सप्तम्यां कुर्याद्भानोर्नराधिप ॥

गाञ्च दद्याद्दिनेप्राय तद्वर्णो नौकसन्निभाम् ।

गत्वादित्यपुरं रम्यं भुङ्क्ते भोगान् यथेप्सितान् ॥

अत्र नक्तभोजनं मासव्यापि पिण्याकस्त्रिलकल्कः । नौस-
भस्त्रिभां इन्द्रनौलश्यामाम् ।

तत्रैव—

माघे मासे तु सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
हृत्तरं हृतसंयुक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥
उपवासपरोऽष्टम्यां पचयोरुभयोरपि ।
पूजयेदम्बिकां भक्त्या कृत्वा गोधूमचूर्णतः ॥
'दुर्गामष्टभुजां वीर अम्बिकामिति नामतः ।
गन्धपुष्पोपहारैस्तु सर्व्वे रक्तैश्च पूजयेत् ॥
धूपं कृष्णागुरुं दद्यात् मांसं दद्याच्च माहिषम् ।
धान्यसिद्धार्थकाः खाने प्राशने च यवाः स्मृताः ॥
य एवं माघमासे तु पूजयेदम्बिकां नृप ।
दिव्यं विमानमारूढः सूर्य्यलोके महीयते ॥

ब्रह्मपुराणे—

अषादित्रयसंक्रान्तौ चण्डांश्रावुत्तरायणे ।
ब्रह्मलोकन्तु गच्छन्ति देवाः सर्व्वे सवासवाः ॥
तस्मान्मासचयन्तत्र प्रतिमाः श्रेष्ठसम्भवाः ।
आच्छाद्य गृह वस्त्राभ्यां तथा रक्ष्यास्य नित्यशः ॥
पुष्पैर्वस्त्रैः सुवासैश्च गृहीतव्यास्य सर्व्वदा ।
पूज्याः प्रतिदिनं तास्य ब्राह्मणास्य सुशोभनैः ॥

तर्पणीयास्तथा गावस्तिलेन लवणादिभिः^१ ।

वह्निर्नित्यञ्च प्रज्वाल्यो नृणां कार्योऽग्निवर्द्धनः ॥

झषोऽच मकरः । शैलसम्भवाः पाषाणनिर्मिताः । एतच्चोत्तरायणे
देयम् । तदनु मासत्रयञ्च परिपालनीयम् ।

तथाशोक्तम् तत्र

मेघं जिगमिषौ सूर्य्यं शैशिरं दृतकम्बलम् ।

अपास्य देहादेवेभ्यः पूजा कार्या प्रयत्नतः ॥

कालिकापुराणे—

कनकं कुलिशं नौलं पद्मरागञ्च मौक्तिकम् ।

एतानि पञ्चरत्नानि विन्यसेल्लिङ्गमूर्द्धनि ॥

रत्नानाञ्चाप्यभावे तु कर्षं कर्षार्द्धमेव वा ।

सुवर्णं योजयित्वा तु तस्मिन्नेवोत्तरायणे ॥

विधिवञ्च तथाभ्यर्च्य गव्येनाज्येन भूरिणा ।

प्रक्षाल्य मर्दयित्वा तु प्रदद्याद् दृतकम्बलम् ॥

दद्याच्चोपस्करं भूयो ब्राह्मणान् यतिभिः सह ।

संभोज्य दक्षयित्वा तु कल्पयेदनिवारितम् ॥

उपोष्य सर्व्वमेवैतत् कुर्वाद् भक्तिपुरःसरः ।

पञ्चगव्यं तिलैर्द्युक्तं पीत्वा वै पारयेत् स्वयम् ॥

तिलः खानं प्रकुर्व्वीति तैरेवोद्धर्त्तनं बुधः ।

देवतानां पितृणाञ्च उभाभ्यां तर्पणकथा ॥

होमं तैश्च प्रकुर्वीत सर्वदैवात्तरायणे ।

तं वै देवाय विप्रेभ्यो हाटकेन समं ददेत् ॥

सकृदेव करोत्येवं चित्तं शम्भौ निवेश्य यः ।

उत्तरायणमासाद्य नरः कस्मात् स शोचते ॥

कुलिशं हौरकं । दक्षयित्वा दक्षिणथा सम्पूज्य कल्पयेत्
भोजनमिति शेषः । पारयेत् पारणं कुर्यात् । तिलस्नान-
परयोर्नात्र क्रमो विवक्षितः । उभाभ्यामिति तादर्थ्यं चतुर्थी ।

कम्बलदानम् ॥

भविष्यपुराणे—

कृष्णपक्षस्य पञ्चम्यां माघे मासि भवेच्च यः ।

आदित्याभिमुखो ज्ञेयः शृणु चास्य परं विधिम् ॥

कृत्वाकभक्तं सूर्य्यस्य वारे चिपुरसूदन ।

प्रातःकृत्वा ततः स्नानं पूजयित्वा दिवाकरम् ॥

आदित्याभिमुखस्तिष्ठेद् यावदस्तमयं रवेः ।

जपमानो महाश्वेतां स्तम्भमाश्रित्य सुव्रत ॥

चतुर्हस्तं मृदु स्रक्त्रणमव्रणञ्च समं घटम् ।

रक्तचन्दनवृक्षस्य कुम्भं कुर्याद् गणाधिप ॥

तमाश्रित्य महाबाहो भक्त्या देवं दिवाकरम् ।

पश्यमानो जपन् श्वेतां तिष्ठेदास्तमयं रवेः ॥

गन्धपुष्पोपहारैश्च पूजयित्वा दिवाकरम् ।

ब्राह्मणे दक्षिणां दत्त्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

इत्यमेनक्तु यः कुर्यात् भास्करप्रीतये नरः ।

भानुमांस्तस्य प्रीतः स्यात्स प्रीतश्च ददाति हि ॥

धनं धान्यं तथा पुत्रानारोग्यं भार्गवौ नृप ।

तस्मात् समुजयेत्तत्र गौर्वाणाधिपतिं हरिम् ॥

भार्गवौ कृष्णौः । हरिः सूर्यः ।

इत्यादित्याभिमुखविधिः ॥

ब्रह्मपुराणे—

कृष्णाष्टम्यान्तु माघस्य मांसश्राद्धं महाफलम् ।

पितृभिः प्रार्थितं पूर्वं तस्मात्तत्तत्र कारयेत् ॥

एतच्च सर्वशास्त्रिसाधारणम् विशिष्य बोधकविरहात् ।

विष्णुः—

पौष्यां समतौतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां मोपशमस्तिलैः

घ्रातस्तिलोदकं दत्त्वा वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव ऊत्वा दत्त्वा

शुक्ला च सर्वपापेभ्यः प्रतो भवति ।

यमः—

माघान्धकारद्वादश्यां तिलैर्ऊत्वा ऊताशनम् ।

तिलान् दत्त्वा विप्रेभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

कूर्मपुराणे—

माघमासे तमिस्त्रे तु द्वादश्यां समुपोषितः ।

शुक्लाम्बरधरः कृष्णैस्तिलैर्ऊत्वा ऊताशनम् ॥

प्रदद्याद्वाङ्मणेभ्यस्तु तिलानेव समाहितः ।

जन्मप्रभृति क्षत्पापं सर्वम्नरति वै हिज ॥

ब्रह्मपुराणे—

माघे कृष्णद्वादश्याञ्च यमोऽपि भगवान् पुरा ।

तिलानुत्पादयामास तपः कृत्वा सुदारुणम् ॥

राजा दशरथो भूमौ तस्मात्तानावतारयत् ।

तिलानामाधिपत्ये तु विष्णुस्तत्र कृतः सुरैः ॥

तस्यामुपोषितः स्नातस्तिनैस्तस्माद्यजेद्भूरिम् ।

तिलतैलेन दौपाञ्च देया देवगृहेष्वपि ॥

निवेदयेत्तिलानेव होतव्याञ्च तिलास्तथा ।

तिलान् दद्याच्च विप्रेभ्यो भक्षयेच्च तथा तिलान् ॥

इदन्तु भूपालकृत्यममुच्ये माघकृत्योपसंहारे द्वादश्यां
तिलद्वादशौव्रतमिति व्रतरूपतयोपसंहृतम् । कल्पतरु-पारिजाता-
दिषु नैयतकालिके लिखितमिति भावनौयम् ।

तत्रैव—

माघे कृष्णचतुर्दश्यां विष्णोर्देहान्मरीचयः ।

निश्चेरुस्तिलकाकाराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥

सुप्तस्य भोगिशयने योगनिद्रागतस्य च ।

उदानपवनो(द्भू)द्भूता रोमकूपेषु सर्व्वसु ॥

तारणाद्योगिमुख्यानां भिक्षे वैकारिके सति ।

विनाशिन्यः शरीरे ताः सिद्धाः सूक्ष्मत्वमागताः ॥

तिलकाकृतयो जाताः संस्थिताश्च सुधात्मनः ।

तारकास्तु महाघोरात् संसारगह्वर्णवात् ॥

तरतिः श्रवणे धातुस्तस्मात्तासां निगद्यते ।

अनक्षांभ्यदिते काले मत्सु (?) तारांशुके शनिः ॥
शनिः शनैश्चरः पूज्य इत्यर्थः ।

राजा च तत्र दम्पज्यो यमः प्रसन्नभास्करः ।
सर्वाङ्गसन्धिसम्भूता नद्यो विष्णोश्च तत्र च ॥
अरुणोदयवेलायां वा रटन्त्यपि^१ नित्यशः ।
नियुक्ता विष्णुना सर्वाः कस्य पापं पुनौमहे ॥
निमित्तं पञ्चता वेद्यं तत्र प्रोक्तं यतो भुवि ।
तदा सा तु निशा ज्ञेया ताराधात्रौ सुदारुणा ॥
तत्रोपोष्य त्रयोदश्यां सम्प्राप्ते तु निशाद्ये ।
वितस्तायां विशोकायां इन्द्रवत्यामथापि वा ॥
तथा हर्षपथायाञ्च चिन्तायां वा यथाक्रमम् ।
सिन्धौ नरकनाहिन्यां तीर्थेष्वन्येषु तत्र वा ॥
स्नात्वा पूज्यो जगद्गुप्ता हरिः पूज्याश्च तारकाः ।
यमो नद्यश्च तीर्थानि देवताः पितरस्तथा ॥
चर्चैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दोषमाश्लेर्विलेपनैः ।
नैवेद्यैर्विविधाकारैः रुशरेण तु भूरिणा ॥
बलिः पूज्यश्च भगवान् घृताक्षैस्तिलतण्डुलैः ।
नमःप्रणवसंयुक्तान् सतिलांश्च अक्षाम्बलीन् ॥
यमाय सप्त वितरेत् धर्मराजाय सप्त च ।
मृत्यवे सप्त देवाश्च तथा सप्ताऽन्तकाय च ॥

वैवस्वताय मग्नान्याः मग्न कालाय चैव हि ।
 मग्न देवाय विधिवत् सर्वप्राणहराय च ॥
 कृशरं भोजनीयाय ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ।
 आर्द्रं कृत्वा पिबेभ्यश्च विमुक्तः सर्वपातकैः ।
 ततो विभज्य बन्धुभ्यः कृशरं भक्षयेत् स्वयम् ॥
 तारारात्रिव्रतम् ॥

तत्रैव—

अमावास्यायां अरणं रक्षोघ्नं वैष्णवं यदा ।
 तदा पिबेभ्यः आर्द्रन्तु दत्तं भवति चाक्षयम् ॥
 रक्षोघ्नं आर्द्रमित्यन्वयः । अमावास्यायां रक्षोघ्नं आर्द्रमिति
 कृत्यसमुच्चयोपसंहारात् ।

ग्रिष्टाः

माघे शुक्लद्वितीयायां कन्यका मदरार्थिनी ।
 प्रातः स्नात्वाऽर्चयेद्गौरौ पुष्पनैवेद्यचन्दनैः ॥
 मत्स्यपुराणे ।

माघे माघेऽय चैत्रे वा गुडधेनुप्रदो भवेत् ।
 गुडव्रतस्तृतीयायां गौरौ लोके महीयते ॥
 गुडव्रतो गुडमावाग्रजः ।

भविष्यपुराणे—

माघे माघि द्वितीयायां गुडस्य स्रवणस्य च ।
 दानं श्रेयस्कृतं राजन् मारीणां पुद्गलस्य च
 गुडेन तुष्यते देवी स्रवणेन स्वयम्भुवः ।

मत्स्यपुराणे— ईश्वर उवाच—

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनौम् ।
 रसकल्याणिनीमेनां पुरा कल्पविदो विदुः ॥
 माघे मामि तु सम्प्राप्य तृतीयां शुक्लपक्षतः ।
 प्रातर्गव्येन पयसा तिलैः स्नान समाचरेत् ।
 स्नापयेन्मधुना देवीं तथैक्ष्मरसेन तु ।
 गन्धोदकेन मधुना पूजनं कुङ्कुमेन वै ।
 दक्षिणाङ्गानि समूज्य ततो वामानि पूजयेत् ।
 ललिताये नमो देव्याः पादौ गुल्फौ तथार्घयेत् ।
 जङ्घां^१ जानु तथेग्रान्ये तथा चारुश्रिये^२ नमः ।
 मदालसायै तु कटिं अमलायै तथोत्तरम् ।
 स्नानं वदनवासिन्यै कुमुदायै च कम्बराम् ।
 भुजं भुजायं माधव्यै कमलायै मुखस्मिते ।
 मुकुटं विश्ववासिन्यै शिरः कान्त्यै तथाऽर्घयेत् ।
 भ्रूललाटश्च रुद्राण्यै शङ्करायै तथाललाटम् ।
 मदनायै ललाटन्तु मोहनायै पुनर्भुवौ ।
 नेत्रे चन्द्रार्द्धधारिण्यै तुभ्यै च वदनं नमः ।
 चत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठममृतायै नमः स्तने ।
 रक्षायै वामबाहुश्च विणोकायै नमः कटिम् ।
 हृदयं मन्दगामिन्यै पाटलायै तथोदरम् ।

१ A जङ्घे जान् ।

२ D उच्यते ।

३ A D पुस्तकद्वये पंक्तिर्नास्ति ।

कटिं सुरतवासिन्यै तथोरुं चम्पकश्रिये ।

जानुजङ्गे नमो गौर्यै गुल्फं गायत्रिके नमः^१ ॥

धराधरायै पादन्तु विश्वकायै नमः शिरः ।

नमो भवान्यै कामिन्यै कामदेव्ये जगत्प्रिये ।

आनन्दायै अनन्दायै सुभद्रायै नमो नमः ॥

नमो भवान्यै इत्यादिस्त्रोकस्य पूजोत्तरकालम् पाठः । गौर्यै
स्वाहेति च घृतहोमः सामान्यप्राप्तः । इति पारिजातः ।

एवं मन्मथ्य विधिवत् दिजदान्त्यमर्चयेत् ।

भोजयित्वास्त्रपानेन मधुरेण विमत्सरः ॥

मलङ्कुलं वारिकुम्भं शुक्लाम्बरयुगदयम् ।

दत्त्वा सुवर्णकमलं गन्धमाल्यैरथार्चयेत् ॥

प्रीयतामत्र कुमुदा गृह्णीयात्स्ववर्णव्रतम् ।

लवणादिब्रतमित्यर्थः ।

अनेन विधिना देवीं मासि मासि सदार्चयेत् ॥

लवणं वर्जयेन्माघे फाल्गुने च गुडं पुनः ।

तवराजन्तथा चेचे वर्ज्यं च मधु माधवे ।

तवराजः श्रौतसाकर इति प्रसिद्धः ।

पानकं ज्येष्ठमासे च तथाषाढे च जीरकम् ।

श्रावणे वर्जयेत् क्षीरं दधि भाद्रपदे तथा ।

घृतमाश्वयुजे तददूर्जे वर्ज्याऽथ मार्जिता ।

मार्जिता रसास्ना । मा च वेश्मे ।

अर्द्धाढिकन्धचिरपर्युषितस्य दध्नः
 खण्डस्य षोडश पलानि शशिप्रभस्य ।
 सर्पिःपलं मधुपलं मरौचार्द्धकषं
 शुण्ठ्यास्तथा द्विपलमर्द्धपलं द्विपस्य ॥
 कृत्वाऽऽशुकेऽतिविमले मृदुपाणिपृष्ठा
 कर्पूरगन्धसुरभिर्भवभाण्डसंस्था ।
 एषा त्रिभागसहिता रचिता रमाला
 या सेविता भगवता मधुसूदनेन ॥

अस्याः कृतिप्रक्रिया । अस्यक्(कृत्वा)त्यक्प्रकृतिमधुररमस्य जाय
 मानसुरसस्य सम्यग्जातस्य दध्नः पलम् ६४ गुण्डुखण्डपलम् १६
 एतपलम् १ मधुपलम् १ मरौचचूर्णममा ८ गुण्ठीचूर्णं पलम् ४
 नागकेसरगुण्डाचूर्णम् तोलकम् ४ । एतत् सर्वं गुण्डुसूक्ष्मवस्त्रे
 कृत्वा हस्तेन मृदु पृष्ठा नूतनमृण्मयपात्रे स्थाप्यम् ।

ततस्तत्र कर्पूरैलावीजपत्रकगुडत्वच एतेषां चूर्णं यावता
 भौगन्धं, भवति तावन्मानं देयम् । एतन्मानान्मात्रेण स्वल्पमाने-
 नास्याः कल्पना करणीयेति ।

अथ रमालापदार्था रमाला शिखरिणीति याकुर्वन्तान्-
 मोदितः कल्पतरुहतेति नेयम् ।

धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौषे वृष्याथ शर्करा ।
 व्रतान्ते करकं पूर्णमेतेषां मामि मामि च ॥
 दद्यादिकालवेलायां भक्ष्यपात्रेण मयुतम् ।

व्रतान्ते करकमित्यादि एतेषां लवणगुडादीनां मध्ये यस्मिन्

मासे यत् त्यक्तं तन्मासव्रतान्ते तेन लवणादिना पूर्णे करकं
वक्ष्यमाणलङ्कुकादिभक्ष्यपात्रयुक्तं विकाले दद्यादित्यर्थः ।

लङ्कुकान् श्वेतवर्त्तींश्च संयावमथ पूरिकाः ॥

घारिका दृतपूर्णाश्च पिष्टापूर्णाश्च मण्डकान् ।

चौरंशाकश्च दध्यन्नमण्डश्चा^१शोकवर्त्तिकाः ॥

माघादिक्रमशो दद्यादेतानि करकोपरि ।

घारिका पक्कान्नविशेषः । घारौति प्रसिद्धः ।

अशोकवर्त्तिकामपि पक्कान्नविशेषमिच्छन्ति ।

कुमुदा माधवो गौरौ रम्भा भद्रा जया शिवा ।

उमा रतिः सती तदन्मङ्गला रतिलालसा ॥

कमान्माघादिषु तत्र प्रीयतामिति कौर्त्तयेत् ।

मर्व्वच पञ्चगव्येन प्राशनं समुदाहृतम् ॥

उपवासी भवेन्नित्यमशक्तौ नक्तमिष्यते ।

पुनर्माघे तु सम्प्राप्ते शर्करा करकोपरि ॥

हत्वा तु काञ्चनौ गौरौ पञ्चरत्नसमन्विताम् ।

हैमोमङ्गुष्ठमात्राञ्च सालसूत्रकमण्डलुम् ॥

चतुर्भुजामिन्दुयुतां धितनेत्रपटारुताम् ।

तदङ्गोमिथुनं शुक्लं सुवर्णास्त्रं सिताम्बरम् ॥

सर्वस्त्रं भाजनं दद्याद्भवानौ प्रीयतामिति ।

अनेन विधिना यस्तु रसकल्याणिनौव्रतम् ॥

कुर्यात् स सर्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते

भवाच्छतमहसन्तु न दुःखी जायते कश्चित् ।
 अग्निष्टोमसहस्रेण यत् पत्नं तदवाप्नुयात् ।
 नारी वा कुरुते वापि कुमारी च वरानने ।
 विधवा वा वराक्री वा मापि तत्फलभाग् भवेत् ।
 सौभाग्यारोग्यममृता गौरौलोके महीयते ।
 इति रमकल्याणिनौव्रतम् ॥

दर्गाधिकारे देवीपुराणम् ।

चतुर्थ्यां माघमासस्य देवौपूजा विधीयते ।

ब्रह्मपुराणे ।

त्रमाचतुर्थ्यां माघे तु शुक्लायां योगिनीगणेः ।

अर्घैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दोषैर्बलिभिरेव च ।

प्राक् पूजयित्वा सृष्ट्वा च भूयः स्वाङ्गाङ्गजैर्गुणैः ।

कल्पतरौ प्राग्भक्षयित्वेति पठितम् । अर्घैः पुष्पैरित्यादि-
 श्लोकार्द्धं न लिखितम् ।

महिताः सृष्ट्यर्थस्मात्तस्मात् प्रोक्ता क्षुमा मती ॥

तस्मात् सा तत्र सम्यूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः ।

कुन्दपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यक् भावात् समाहितैः ॥

कुङ्कुमारुक्तकाभ्याश्च रक्तसृष्टेः सकङ्कणैः ।

अर्घैर्धूपैस्तथा दोषैः पुष्पैर्बलिभिरेव च ॥

गङ्गार्द्रकाभ्यां पयसा क्षत्रणेनाथ यावकैः ।

पूज्याः स्त्रियस्य विधवास्तथा विप्रास्य गोधनाः ।

सौभाग्यदृष्टये पश्यन्मोक्षार्थं बन्धुभिः सह ॥

इति गौरीपूजा ॥

प्रिष्टाः—

माघे मासि चतुर्थ्यान्तु वरमाराध्य च श्रियः ।

पञ्चम्यां कुन्दकुसुमैः पूजा कार्या समृद्धये ॥

वरौ त्रिनायकः । लोके वरचतुर्थी औपचमौ च प्रसिद्धा ।

भद्रिष्यपुराणे । आदित्य उवाच ।

माघे मासि तु शुक्लायां सप्तम्यां समुपोषितः ।

यः पूजयेत् पुमान् भक्त्या तस्याहं पुत्रतां व्रजे ॥

एवञ्चोभयसप्तम्यां मासि मासि सुरोत्तम ।

यस्तु मां पूजयेद्भक्त्या स्वमेकमेकमादरात् ॥

स्वमेकं सम्बत्सरम् । तथा च तैत्तिरीयब्राह्मणश्रुतिः स्वमेक
इत्याह सम्बत्सरो वै स्वमेक इति वकारमहित मकारादि-
श्रायं शब्दः ।

प्रयच्छामि सुतं तस्य आत्मनो ह्यशमम्भवम् ।

वित्तं यशस्तथा पुत्रमारोग्यं परमं तथा ॥

माघमासे तु यो ब्रह्मन् शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ।

पाषण्डान् पतितान् नयान् जल्पानविजितेन्द्रियः ॥

उपोष्य विधिवत् षष्ठ्यां श्वेतमास्यविलेपनैः ।

पूजयित्वा तु मां भक्त्या निशि भूमौ स्वपेदुधः ॥

पुनरुत्थाय सप्तम्यां कृत्वा स्नानादिकां क्रियाम् ।

पूजयित्वा तु मां ब्रह्मन् वीरहोमं समाचरेत् ॥

प्रौणखित्वा हरिं भक्त्या हविषा पद्मलोचनम् ।

दधोदनेन पयसा पायसेन दिजांस्तथा ॥

तथैव कृष्णपक्षस्य षष्ठ्यां सम्यगुपोषितः ।

रक्तोत्पलसुगन्धाक्षौ रक्तपुष्पैश्च पूजयेत् ॥

एवं सम्यग्जयेद्भक्त्या नरो मां विधिवत्प्रभो ।

उभयोरपि देवेन्द्र म पुत्रं लभते वरम् ॥

एतच्च संवत्सरमाध्यमेकदेव व्रतम् । माघे मासि तु मप्रम्या-
मित्यादि तस्याहं पुत्रतां व्रजे इत्यन्यैरेवञ्चोभयमप्रम्यामित्यादि
परमन्तथेत्यन्तवाक्यैर्बाध्यते ।

तदितिकर्त्तव्यता माघमासे तु यो ब्रह्मन् इत्यादिभिरग्निम-
वाक्यैः प्रतिपाद्यत इति समयप्रदोषः । कर्ष्यचयमेव स्वतन्त्र-
मेतत् । एवं माघमासीय शुक्लैकमप्रमासीमात्रं तस्याहं पुत्रतां व्रजे
इत्येतद्बोध्यम् फलमपरं शुक्लकृष्णमप्रमासीदयकं सम्वत्सरव्यापि यज्ञः-
प्रभृतिसहितपुत्रफलकम् ।

अन्यत्तु यावज्जीवकृत्यं वरपुत्रफलमित्यन्ये ।

अपरे प्रथमवाक्यबीजा माघमासशुक्लैकमप्रमासीस्वरभात पुत्र-
ममादित्येकत्वलक्षणफलकस्यैकत्वमपरस्य सम्वत्सरश्रुतस्य पक्षद्वय-
शुक्लषप्रमासीव्यापिनः प्रथमादन्यत्वमेव । तदिवरणतयैकवाक्याधिम
वाक्यानि । इति मन्यन्ते ।

तत्रैव—

माघस्य शुक्लपक्षे तु मप्रमो या त्रिलोचना

जयन्ती नाम सा प्रोक्ता पुण्या पापहरा तथा ॥

उपोष्या येन विधिना गृणु तं पार्वतीप्रिय

पारणानि तु चत्वारि कारितानि च पण्डितैः ॥

पञ्चम्यामेकभक्तान्तु षष्ठ्यां नक्तं प्रकौर्त्तितम् ।

उपवामन्तु सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥

माघे च फाल्गुने मामि तथा चैत्रे च सुव्रत ।

वक्रपुष्पाणि धान्यानि कुङ्कुमञ्च विलेपनम् ॥

नैवेद्यं मोदकाश्चाच धूपमाज्यमुदाहृतम् ।

प्राशनं पञ्चगव्यञ्च पवित्रौकरणं परम् ॥

मोदकैर्भोजयेद्विप्रान् यथाशक्त्वा गणाधिप ।

शाखोदनञ्च भूतेश दद्याद्भक्त्या द्विजेषु वै ॥

इत्थं सम्पूजयेद् यस्तु भास्करं लोकप्रजितम् ।

सर्वेषु पारणेष्वेवं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

द्वितीये पारणे पूज्य राजसूयफलं लभेत् ।

वैशाखेऽप्यथ ज्येष्ठे तु आषाढे मामि सुव्रत ॥

पूजार्थमत्र भानोर्वै शतपत्राणि सुव्रत ।

येतश्च चन्दनं भौम धूपो गुग्गुलुरुच्यते ॥

नैवेद्यं गुडपृषाञ्च प्राशनं गोमयस्य तु ।

भोजने चापि विप्राणां गुडपृषाः प्रकौर्त्तिताः ।

द्वितीयमिदमाख्यातं पारणं पापनाशनम् ।

तृतीयं शृणु देवेश पूजार्थं भास्करस्य तु ॥

आवणे मासि देवेश तथा भाद्रपदे विभो ।

आश्विने चापि मासे तु रक्तचन्दनमादिशेत् ॥

मासतौकुसुमानौ च धूपो विजय उच्यते :

विजयधूपः परिभाषोक्तः ।

नेवेद्यं दृतपूर्णास्तु भोजनेषु दिजातिषु ॥

दृतपूर्णाः पक्वान्नविशेषाः । तथा च भामत्यां वाचस्पतिः ।
यथा नैकशिष्यकुशलः कुम्भकारः स्वयमेव स्थालीं निर्माय दृतपूर्णं
पचतीति । प्रसिद्धिरपि तथा पाश्चात्यव्याख्यातृणाम् ।

कुशोदकप्राशनन्तु कायशुद्धिकरं परम् ।

द्वतीयमपि व्याख्यातं पारणं पापनाशनम् ॥

राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलदं भास्करप्रियम् ।

चतुर्थमप्यहं वच्मि पारणं श्रेयसे नृप ॥

मासि वै कार्तिके वीर मार्गशीर्षे तथा शिव ।

पुष्ये च कुरुगार्दूल शृणु पुष्पान्यशेषतः ॥

करवीराणि रक्तानि तथा रक्तस्य चन्दनम् ।

अमृताख्यं तथा धूपं नेवेद्यं पायसं परम् ।

चर्जनीयं तथा वज्रं प्राशनं परमं मतम् ।

अमृतधूपो भविष्यपुराण एवोक्तः । तद्यथा ॥

अगुरुं चन्दनं मुक्तां मिश्रुकं^१ वृषणन्तथा ।

समभागस्तु कर्त्तव्यो धूपश्चामृतसम्भवः ॥ इति

चर्जनीयं गव्यं, वज्रं दृतम् ।

नामानि कथितान्यत्र भास्करस्य महात्मनः ।

चिचभानुस्तथा भानुरादित्यो भास्करस्तथा ॥

प्रीयतामिति सर्वेषु पारणेष्वेवमादिषु ।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् प्रजा विभावसोः ।

अस्थान्तिथौ महादेव स याति परमं पदम् ॥
विभावसुरादित्यार्थः ।

कृत्वैवं सप्तमौ वीर सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ॥
मरोगो^१ मुच्यते रोगात् शुभं प्राप्नोति पुष्कलम् ।
पूर्णं संवत्सरे भौम कार्या पूजा दिवाकरे ॥
गन्धपुष्पोपहारैस्तु ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ।
नानाविधैः प्रेक्षणकैः पूजया वाचकस्य च ॥

वाचकः पुराणादिपाठकः ।

इत्थं मन्मूज्य देवेशं ब्राह्मणांश्च प्रपूज्य च ।
वाचकञ्च द्विजं पूज्य इदं वाक्यमुदौरयेत् ॥
धर्मकार्येषु मे देव अर्थकार्येषु नित्यशः ।
काम्यकार्येषु सर्वेषु जयो भवतु सर्वदा ॥
तदा विसर्जयेद्विप्रान् स्नातकञ्च द्विजोत्तमम् ।
इत्थं कुर्यादिमां यश्च स जयं प्राप्नुयात् सदा ।
सर्वपापविशुद्धात्मा सूर्यलोकञ्च गच्छति ।
विमानवरमारूढः कविजोद्भवमुत्तमम् ।
तेजसा रविसङ्काशः प्रभया पतगोपमः ॥
कविजं कविरग्निः तस्मिन् सुवर्णम् । पतगः सूर्यः ।
इति जयन्तौसप्तमौ ॥

ब्रह्मपुराणे—

शुक्लायां माघसप्तम्यां पूषा नाम महारविः ।
 अदित्यां काश्यपाञ्जजे सहस्रकिरणो महान् ॥
 तस्मात् प्रपूजयेत्तत्र सोपवासो जितेन्द्रियः ।
 अर्घैः पुष्पैस्तथा धूपैर्द्विर्भक्ष्यैर्मनोऽनुगैः^१ ।
 गौतैर्नृचैस्तथा वाद्यैर्हार्मैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥
 अष्टम्याञ्च पुनर्भक्ष्यैः पू गो मधुघृतप्लुतैः ।
 भक्ष्याणि तानि देयानि भक्षितव्यानि यानि च ॥
 इति सूर्यपूजा ॥ *मन्त्रान्तरादिस्येयं सप्तमी ।

शिष्टाः ।

सूर्यपूजणतुल्या हि शुक्ला माघस्य सप्तमी ।
 तस्यां स्नानञ्च दानञ्च महापातकनाशनम् ।
 अरण्योदयवेलायां तस्यां स्नानं महाफलम् ॥
 अथ चार्कपत्रसप्तकं वदरपत्रसप्तकञ्च मर्द्द्वं कृत्वा ॐ—
 यद्यप्यग्निरुतं पापं मया ममसु जन्मसु ।
 तन्मे रोकञ्च शोकञ्च भाकरीं हन्तु मममी ॥
 इति स्नानाचारः । ॐ—

जननीं सर्वभूतानां मममी ममसन्निभे ।
 ममव्याहृतिके देवि नमस्ते सूर्यमण्डले ॥
 इति मन्त्रेणार्घ्यं दद्यात् । तथाष्टम्यां देवादितर्पणं विधाप्य
 भीमाय जलदानम् । तच्च दैवमिषिना ।

१ D) तं पूजयेत् ।

२ C) मनोरमैः ।

३ A) पूजके अर्घ्ये ।

वैयाघ्रपक्षगोत्राय माङ्गुतिप्रवराय च ।

अपुत्राय जल दद्यान्नमस्ते भीमवर्षणे ॥

इति मन्त्रेण । एतस्य गौडकृतिराचारो वा प्रापकम्^१ प्रमाण
मिति । तद्वजात् सर्ववर्णविषयता ।

असवर्णजलदाननिषेधस्तु प्रकरणादपि भ्रात्रादिविषय इति
समयप्रदीपः ॥

विष्णुधर्मात्तरे ।

तथैव माघद्वादश्यां प्रदत्ता तिलगौर्नृप ।

केशवं प्रौणयेच्चागु सर्वलोकांश्च यच्छति ॥

इयञ्च द्वादशौ शुक्रा तथैव प्रक्रमात् ।

वराहपुराणे । दुर्व्यामा उवाच ।

एवं माघे मिते पक्षे द्वादशौन्धरणीभृतः ।

वराहस्य शृणुष्वान्यां पुण्यां परमधार्मिकः ॥

अगम्यागमनं येन जानताऽजानता कृतम् ।

स इमं विधिमाधाय तस्मात् पापदिमुच्यते ॥

ब्रह्मक्रियाया लोपेन बज्रवर्षकृतेन च ।

उपोष्येमां सहस्रकथा वेदे संस्कारमाप्नुयात् ॥

वराहपुराणे—

किञ्चात्र बज्रनोक्तेन महापरमधार्मिकः ।

प्राशुक्तेन विधानेन संकल्पं स्नानमेव च ॥

प्राशुक्तेन मार्गद्वादशुक्तेन । संकल्पऽस्नानमेव ।

कृत्वा देवं ममभ्यर्च्य एकादश्यां विचक्षणः ।
 पुष्पैर्नैवेद्यगन्धैस्तु अर्चयित्वा च्युतं नरः ॥
 पश्चान्तस्यापतः कुम्भं जलपूर्णञ्च विन्यसेत् ।
 वराहायेति पादौ तु माधवायेति वै कटिम् ॥
 चैवज्ञायेति जठरं विश्वरूपेत्युरो हरेः ।
 सर्वज्ञायेति वै कण्ठं प्रजानांपतये शिरः ॥
 प्रद्युम्नायेति च भुजौ दिव्यास्त्राय सुदर्शनम् ।
 अमृतोद्भवायेति शङ्खमेष एवार्चने विधिः ॥
 एवमभ्यर्च्य मेधावौ तस्मिन् कुम्भे तु विन्यसेत् ।
 सौवर्णं रौप्यं तासं वा पात्रं विभवशक्तितः ॥
 सर्वबीजैस्तु सम्पूर्णं स्थापयित्वा विचक्षणः ।
 तत्र शक्त्या तु सौवर्णं वराहं कारयेद्बुधः ॥
 दंष्ट्रायेणोद्धरन् प्रथ्वौ मपर्वतवनद्रुमाम् ।
 माधवं मधुहन्तारं वाराहं रूपमास्थितम् ॥
 सर्वबीजभृते पात्रे रत्नगर्भघटोपरि ।
 स्थापयेत् परमं देवं जातरूपमयं हरिम् ॥
 सितवस्त्रयुगच्छत्रं ताम्राभावे तु वेणवे ।
 स्थाप्यार्चयेद् गन्धपुष्पैर्नैवेद्यैर्विविधैः फलैः ॥
 पुष्पमण्डपिकां कृत्वा जागरन्तश्च कारयेत् ।
 प्रादुर्भावात् हरेस्तत्र वाचयेद्भार'येद्बुधः ॥
 एवं संख्यमानस्य प्रभातेऽभ्युदिते रवौ ।

शुचिः स्नातो हरिं पूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 वेदवेदाङ्गविदषे माधुवृत्ताय धीमते ।
 विष्णुभक्ताय विप्रर्षे विशेषेण तु दापयेत् ॥
 एवं विधानतो दत्त्वा हरिं वाराहरूपिणम् ।
 ब्राह्मणाय भवेद् यद्वि फलं तस्य निशामय ॥
 इह जन्मनि भौभाग्यं श्रीःकान्तिस्तुष्टिरेव च ।
 ज्ञानवान् नितरां^१ भोगी अपुत्रः पुत्रवान् भवेत् ॥
 इति वराहदादशीव्रतम् ॥

ब्रह्मपुराणे ।

पौर्णमास्यां मघायोगे वायसाः पञ्च जज्ञिरे ।
 इन्द्राच्च वरुणादायोर्यमादथ च नैर्ऋतेः ॥
 आर्द्धं पित्रभ्यः कर्त्तव्यं तिलैः पूज्यास्तथा किल ।
 ऐन्द्रवारुणवायव्या याम्या नैर्ऋतिकाश्च ये ॥
 वायसाः पुण्यग्रमस्ते मे गृह्णन्तु भोजनम् ।
 दद्यादनेन मन्त्रेण तेभ्यो भक्तं^१ मधुप्लुतम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु भुञ्जीरन् बन्धुभिः सह ।
 इति पौर्णमास्यां पित्रआर्द्धं तिलैर्वायसेभ्यो बलिदानमिति
 कृत्यमङ्गलमेन कृत्यसमुच्चयः ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

मास्यां कृत्वा तिलैः आर्द्धं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अत्र पार्वणविधिना तिलैः आर्द्धकरणम् ।

विष्णुः—

माघी मधायुक्ता चेत् स्यात्तस्यां तिलैः आढ्यं कृत्वा पूतो
भवति । नित्यआढ्यकालेष्वपि माघी विष्णुना कथिता ।

देवीपुराणे—

माघ्यान्तु पूजा कर्त्तव्या देवीं वै मङ्गलां यजेत् ।

तथा ।

धेनुं गुडमयीं माघ्यां दद्याद् यज्ञोत्तरायणे ।

सर्वकाममवाप्नोति ज्येष्ठे जलमयीन्तथा ॥

भविष्यपुराणे—

आलिङ्ग-पौठपर्यन्तं यो दद्याद् दृतकम्बलम् ।

दृतेन रूपकं रम्यं माघ्यां शम्भोर्महात्मनः ॥

मन्वन्तरशतं सायं रुद्रलोके महीयते ।

सम्यक् प्रेक्षणकं दत्त्वा रुद्रलोके महीयते ॥

रूपं पिष्टमयं कृत्वा चिनेत्रं रत्नभूषितम् ।

यज्ञोपवीतसंयुक्तं हेमपादं विशेषतः ॥

दन्तेषु मौक्तिकं न्यस्य प्रवालमधरौष्ठयोः ।

दद्यादञ्जस्य नेत्राभ्यां वैदूर्यञ्चाप्यमम्भवे ॥

हेमरूप्यञ्च हस्ताभ्यां ताघं पादतले तथा ।

अण्डजैर्ललितैर्वस्त्रैर्विचित्रैः परिवेष्टयेत् ॥

विविधैर्भक्ष्यभोग्याद्यैर्लिङ्गपूजां प्रकल्पयेत् ।

भोजयेच्छिवभक्तांश्च विप्रान् भक्त्या च दक्षयेत् ॥

प्रीयतां मे महादेवो भक्तान् क्षमापयेद्भिजान् ।

तेरेव सर्वविप्रेन्द्र^१ तद्रूपञ्च शिवालये ॥
 नीत्वा समर्पयेद्देवां शिवलिङ्गसमीपतः ।
 सर्वयज्ञफलं प्राप्य सर्वयज्ञफलानि च ॥
 स्वरूपो रूपदानेन शिवलोके महीयते ।
 हेमरूपञ्च हस्ताभ्यां हस्तयोर्दक्ष-वामयोः ॥

यथामंख्यं हेमरूपञ्च न्यस्य । अण्डजैर्ललितैः वस्त्रैः पट्टविशेष-
 प्रसूतरम्यवस्त्रैः । सर्वयज्ञफलं प्राप्येत्यभिधाय सर्वयज्ञफलानि चेत्य-
 भिधानं अशेषयज्ञफलान्यप्यनेन भवन्तीति बोधनार्थम् ।

प्रथमं शर्वा महादेव इति केचित् । एतच्च वृत्तकम्बल-
 रूपकदानाख्यं कर्म ।

मत्स्यपुराणे—

रथन्तरस्य कल्पस्य वृत्तान्त^२मधिकृत्य च ।
 मावर्णिना नारदाय कृष्णमाहात्म्यसंयुतम् ॥
 यत्र ब्रह्मवराहस्य चरितं वर्ण्यते मुहुः ।
 तदष्टादशमाहसं ब्रह्मवैवर्त्तमुच्यते^३ ॥
 पुराणं ब्रह्मवैवर्त्तं यो दद्यान्माघमामि च ।
 पौर्णमास्यां स भवने ब्रह्मलोके महीयते ॥

इति महासाम्बिविग्रहिकठक्कुर-वौरेश्वरतनुजसप्रक्रिय-
 महासाम्बिविग्रहिक औचण्डेश्वरविरचिते
 कृत्यरत्नाकरे माघमासतरङ्गः ॥

अथ फाल्गुनमासकृत्यम् ।

वामनपुराणे ।

फाल्गुने ग्रीहयो गावो वस्त्रं कृष्णाजिनाम्वितम् ।

गोविन्दप्रौणनार्थाय दातव्यं पुरुषर्षभ ॥

दानसागरे ।

फाल्गुने ग्रीहयो मुद्रा वस्त्रं कृष्णाजिनादिकम् ।

इति पठित्वा आदिशब्दे^१न कृष्णेतरचर्मग्रहणमिति व्याख्यातम् ।

अत्र च कल्पतरु-पारिजाताल्लिखितोऽप्यादिशब्दो वामनपुराणे
कृत्यममुच्ये च दृष्टः, तेन सागरपाठो मनाक् सबलः । प्रावरण-
मात्रस्यैवापेक्षितत्वात् । वस्त्रकृष्णाजिनान्यप्रावरणमेवादपदार्थ
इति केचित् ।

श्रीमहाभारते ।

भगदेवन्तु यो माममेकभक्तेन विचिपेत् ।

स्त्रीषु वल्लभतां याति वश्यास्तस्य भवन्ति ताः ॥

अतमेतत् ।

भविष्यपुराणे ।

देवार्चां फाल्गुने मामि कृत्वा पिष्ठमयौक्तु वै ।

गन्धमास्थेरलङ्कृत्य स्थापयेद्भास्करालये ॥

विमानैः सूर्यमङ्गाशेर्गोतवाद्यममाकुलेः ।

ममैकादशसाहस्रं सूर्यलोके महौयते ॥

पुनरेत्य दमं लोक यद्येष्टं विन्दते षतिम् ।

अथ मासव्याप्येकभक्तादिकं कार्त्तिकमासोक्त भविष्यपुराणौष-
कामव्रतवदनुसन्धेयम् ॥

व्रतमधिकृत्य स्कन्दपुराणे ।

एकभक्तान्तु कुर्वाणः फाण्डने मासि नित्यशः ।

स्त्रीषु सौभाग्यमाप्नोति स्त्रियस्य परमप्रियाः ॥

अथ “धनधान्यसमृद्धे तु कुले जायेत मानवः” ।

इति चैत्रमासौयमेव फलम् संवध्यत इति पारिजातः ।

तच्च-अयिमेण “स्त्रीषु सौभाग्यमाप्नोति स्त्रियस्य परमप्रियाः”

इति खण्डेन समर्थितत्वात् तत्फलेनैव फलवत्त्वात् ।

विष्णुधर्मात्तरे ।

प्रियङ्गुं फाल्गुने दत्त्वा प्रियो भवति भूतले ।

प्रियङ्गुः काङ्क्षनीति प्रसिद्धा ।

भविष्यपुराणे ।

फाण्डने मामि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

श्यामाक-चौर-नीवारैर्जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥

षष्ठ्यां वाऽप्यथ सप्तम्यामुपवासपरो भवेत् ।

अष्टम्यान्तु महास्नानं पञ्चगव्यहृतादिभिः ॥

त्वग्निंश्च चौरवृक्षाणां स्नापयित्वा प्रपूजयेत् ।

मौरभेयीन्ततो दद्याद्रक्ताङ्गां रश्मिमाक्षिने ॥

गत्वादित्यपुरं रम्यं मोदते शाश्वतौः समाः ।

अथ पौषोक्तोभयसप्तमीसामान्यधर्माश्च यो महास्नाने, अन्यत्र
कश्चित् मध्वादिपरिग्रहः ।

तत्रैव ।

प्राप्ते तु फाण्डने मामि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

यवान्नं भुञ्जमानस्तु त्यक्त्वा दूरेण योषितम् ॥

'कृतोपवासः सप्तम्यां पक्षयोः भयोरपि ।

पूजयेद्दिधिवदुर्गां नाम्ना गौरीति वै नृप ॥

हत्वा तासमयौ वीर द्वाचिंशाद्धृशुजां शुभाम् ।

पौतैस्तु पूजयेत् पुष्पैश्चन्दनागुरुमिश्रितैः ॥

दध्योदनक्तु नैवेद्यं धूपोऽयं सिन्धुकः^१ परः ।

स्नान-प्राशनयोर्धनं गोमूत्रं कायशोधनम् ॥

नवम्याश्च महादेवस्त्रपनक्तु हतादिभिः ।

कुमारीर्भोजयेद्भक्त्या ब्राह्मणांश्च स्त्रशक्तितः ॥

एवं सम्पूजयेद्भक्त्या दुर्गां देवीं नरोत्तम ।

स याति परमं स्थानं यच्च सा चण्डिका स्थिता ॥

इत्युभयनवमीव्रतम् ॥

अष्टकाधिकारे कन्दोगविषये वायुपुराणम् ।

शकैः कार्या तृतीया स्यादेष द्रव्यगतो विधिः ।

तृतीया वैश्वदेवीनामिका ।

तथा च वाजसनेयिविषये ब्रह्मपुराणम् ।

ऐन्द्रान्तु प्रथमायान्तु शकैः सन्तर्पयेत् पितृन् ।

प्राजापत्ये द्वितीयायां मांसेः शुद्धैश्च तर्पयेत् ॥

वैश्वदेव्यां तृतीयायामपूपैश्च यथाक्रममिति ॥

ब्रह्मपुराणे—

फाल्गुनस्य तु मासस्य कृष्णाष्टम्यां मही मिता ।

नारदप्रेरितैर्विप्रैर्दक्षपुत्रैः सिंशुचुभिः ।

सुबुद्ध्या सूक्ष्ममानेन समुद्रगिरिवर्जिता ॥

अतोऽर्थन्तु महीमानं खलपन्तत्र निगद्यते ।

पितृभिः पूर्व^१देवैस्तु कृत्वा तत्र महत्तपः ॥

सापूपं प्रार्थितं आर्द्रं मनुष्येभ्यो जगार्दनात् ।

कर्मान्तरम् ।

अथ शस्यानि सर्वाणि मुनिभिः कमलोद्भवात् ॥

प्रजानां बर्द्धनार्थाय कदाचित्तत्र सर्व्वदा ।

जाता दाशरथेः पत्नी तस्मिन्नहनि जानकौ ॥

उपोषितो रघुपतिः समुद्रस्य तटे तदा ।

सर्व्वस्यैवेश्वरस्तस्मात्तत्र कर्त्तव्य एव हि ॥

सापूपैस्तैश्च सम्यूज्या विप्रसम्पन्निबान्धवाः ।

रामपत्नी च सम्यूज्या सीता जनकनन्दिनी ॥

ततो नवम्यां लक्ष्मीश्च ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः ।

इत्येन पिष्टभोज्येन मधुयुक्तेन सर्व्वदा ।

बहुप्रकारैर्भोज्यैश्च दशम्यां मित्रबान्धवाः ॥

तर्थात्मा तथा पूज्यः श्रोतव्यं गीतवादितम् ।

मङ्गलालम्भनं कार्त्तव्यं नित्यमेव दिनत्रयम् ॥

इति सीतापूजा ॥

तथा—

कृष्णायां फाल्गुने मासि द्वादश्यां अवशे सति ।

चकार भगवान् विष्णुः पिण्डनिर्व्वपणं महत् ॥

पितामहेभ्यः आद्वक्तुं तिलैश्च कृतवान् पुरा ।

भोपवासो हरिस्तस्मात्तत्र सन्पूजयेत्तिलैः ॥

तिलैरभ्यर्चयेद्देवान् तिलांश्च जुहुयात्तथा ।

तिलतैलेन दीपांश्च दद्याद्देवगृहेष्वपि ॥

तिलान् दद्यात्तु विप्रेभ्यः पित्रेभ्यश्च तिलोदकम् ।

तिलांश्च भक्षयेत्तत्र धर्मवृद्ध्यर्थमात्मनः ॥

इति षट्तिलौविधिः ॥

विष्णुः—

माघ्यां समतीतायां कृष्णद्वादशीं 'मश्रवणां प्राप्य वासुदेवा-
पतो महावर्त्तिद्वयेन दौपं दद्यात् । दक्षिणपार्श्वे महारजन-
युक्तेन समयेण वाससा एतत्तुलामष्टाधिकां दत्त्वा वामपार्श्वे
तैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समयेण वाससा एतत् कृत्वा
यस्मिन् रात्रे यस्मिन् देशे यस्मिन् कुलेऽभिजायते तत्र
तत्रोज्ज्वलो भवति ।

तुलां पलशतं साष्टामष्टपलाधिकाम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

माघे अवणसंयुक्ता कृष्णा स्याद्द्वादशी यदा ।

तिलदानं महत्पुण्यं विनापि अवशेन तु ॥

अवणयोगव्यतिरेके यन्महत् पुण्यं तत् अवणयुक्तदादश्रीदान-
जन्यपुण्यापेक्षयाऽस्त्विति ज्ञेयम् । अत्र कर्माणि शुक्लादिमामः,
उत्सर्गात् सागरानुसाराच्च ।

तथा—

अवणदादश्रीयोगे कृष्णपक्षे तथैव च ।

घृतेन दीपा दातव्या स्तिलैर्वा यदुनन्दन ॥

अत्र तथैव चेत्युक्तेः पूर्ववाक्यस्थं महत् पुण्यफलं मन्यते ।

ब्रह्मपुराणे—

अथ कृष्णचतुर्दश्यां फाष्गुने मासि शङ्करः ।

ब्रह्मा-विष्णू मोहयित्वा जगत्त्रिंशेन मायया ॥

जगत्त्रिंशदहस्यैश्च पूरयामास तत्स्रणात् ।

ततः प्रभृति रूढा च लिङ्गपूजा कपर्दिनः ॥

रूढा जाता ।

गौरमृत्तिकया लिङ्गं तस्मात्तत्र सुशोभनम् ।

कुर्व्यात् प्रमाणसंयुक्तं चयोदश्यामुपोषितः ॥

प्रमाणसंयुक्तं मानोन्मानसंयुक्तम् ।

देवोत्थानविधानोक्तेर्द्रव्यैस्तत्र प्रपूजयेत् ।

देवोत्थानविधानोक्तेः पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैरित्यादिना द्रव्यैर्वैर-
क्यक्रीते^१ रित्यन्तेन ब्रह्मपुराणोक्तेः ।

अर्घैः सुगन्धैर्माल्यैश्च रत्नवस्त्रानुलेपनैः ।

नैवेद्यैर्विविधाकारैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥

भुक्त्वा रात्रौ ततः कार्य्या नृत्यगीतैः प्रजागरः ।

श्रोतव्याः शिवधर्मास्य प्रादुर्भावास्तु शाङ्कराः ॥

अहिंसालक्षणं धर्मं समाश्रित्याथ शङ्करः ।

रम्यैः पिष्टमयैः पूज्यः पशुभिरस्य स्वलङ्कृतैः ॥

लोके त्वागमकल्पेन शिवरात्रिं प्रचारयन्ति ।

अत्र चयोदश्यामेकाहारः चतुर्दश्यामुपवासः, रात्रिप्रहरचतुष्टये पूजाचतुष्टयम् । प्रजागरादि च शिवास्तये । अन्येषां शिवलिङ्ग-
मुत्पाप्य व्रतमिदं कुर्वन्ति । यथाशक्ति एतादिना लिङ्गस्नानं
शिवमूर्तिपूजा चेति ।

फाल्गुने कृत्तिवासेश्वरं चतुर्दशीस्तु प्रकृत्य लिङ्गपुराणम् ।

उपोष्य रजनौमेकां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।

आग्नेयपुराणे । अम्बरौष उवाच ।

धेनवो हरये देया वृषास्तैव कपर्दिने ।

एतस्मै निखयं ब्रूहि गुरो मंशयमेव तत् ॥

वसिष्ठ उवाच ।

व्रतरूपाणि दानानि नानारूपाणि पार्थिव ।

तानि तेऽहं प्रवक्ष्यामि लोकानां हितकाम्यया ॥

पुरा पृष्टेन बद्धेण पार्वत्याः कथितानि तु ।

शृणुष्वेतानि सर्वानि व्रतयुक्तानि भूपते ॥

यस्यरेदब्दमेकम्, नक्तं शिवपरो नरः ।

पूजयंस्तु चतुर्दश्यां फाल्गुनस्य व्रतव्रतः ॥

सम्पूज्य विधिवद् भक्त्वा वृषं सर्वगुणान्वितम् ।

दद्याद्विप्राय राजेन्द्र शिवो मे प्रीयतामिति ॥

एतच्छिवव्रतं नाम महापातकनाशनम् ।

शिवरूपधरो नित्यं शिवलोके महीयते ॥

ब्रह्मपुराणे ।

अमावास्याञ्च पूज्याञ्च रुद्रोऽग्निर्ब्राह्मणस्तथा ।

ममयप्रदीपे गरुडोऽग्निर्वरुणस्तथेति पाठः । स च कृत्यसमु-
च्चय-कल्पतरुप्रभृतिपाठविरुद्धः ।

मांशौदनैर्लोपिकाभिः पूज्यस्यात्मा सबान्धवः ।

इयञ्चामावास्यायां रुद्राग्निपूजा स्वतन्त्रैव । कृत्यसमुच्चये
फाल्गुनकृत्यसङ्कलनावसरे लिङ्गपूजा रुद्रादिदेवगृहादिभुषा
चेत्यादौ स्वतन्त्रकर्मगणमध्यपाठात् ।

श्रीविष्णुपुराणे ।

माघे मिते पञ्चदशी कदाचिदुपैति योगं यदि वारुणेन ।

चक्षेण कालः स परः पितृणां नत्वक्षपुष्येनैव लभ्यतेऽसौ ।

काले धनिष्ठा यदि नाम तस्मिन् .

भवन्ति भूपास्त तदा पितृभ्यः ।

दत्तं जलाच्च प्रददाति हस्तिं

वर्षायुतं तत्कुलजैर्मनुजैः ॥

अथैव चेद् भाद्रपदा तु पूर्वा

काले यदा तत् क्रियते मनुजैः ।

आहुं तदा हस्तिमवाप्य तेन

युगं महत्त्वं पितरः स्वपन्ति ॥

अत्र माध्यनन्तरपक्षस्यैव शुक्लादिमासरीत्या माघामितत्वमुक्तम् ।

अगस्त्य उवाच ।

अतः परं महाराज सौभाग्यकरणव्रतम् ।
 शृणु येनास्य सौभाग्यं स्त्रीपुंसामभिजायते ॥
 फाल्गुनस्य तु मासस्य तृतीया शुक्लपक्षतः ।
 उपोषितस्य नक्तस्य शुचिना सत्यवादिना' ॥
 मञ्चीकस्य हरिं पूज्य रुद्रं वा उमया सह ।
 गम्भीरायेति वै पादौ सुभगायेति वै कटिम् ॥
 उदरं देवदेवेति शितिकण्ठेति वै उरः ।
 त्रिलोचनायेति शिरो रुद्रायेति ममन्ततः ॥
 एवमभ्यर्च्य मेधावी विष्णुं लक्ष्म्या समन्वितम् ।
 हरं वा गौरीसंयुक्तं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥
 ततस्तस्यायतो होमं कारयेन्मधुसर्पिषा ।
 तिलैः सह महाराज सौभाग्यपतयेति च ॥
 ततस्त्वच्चारसंयुक्तं निःस्नेहं धरणीतले ।
 गोधूमाश्रन्तु भुञ्जीत कृष्णोऽप्येवं विधिः स्मृतः ॥
 आषाढादि द्वितीयान्तु पायसं तत्र भोजयेत् ।
 यवाश्रन्तु ततः पश्चात् कार्तिकादिषु पार्थिव ॥
 श्यामाकाशं हविर्वापि यथाशक्त्वा प्रसन्नधौः ।
 ततस्तं ब्राह्मणे दद्यात् पात्रभृते विचक्षणे ॥
 अनङ्गहोने वेदानां पारंगं माधवर्त्तिनि ।

मदाचारयुते दद्यादसद्वृत्तेऽपि^१ भूपते ॥
 षड्भिः पात्रैरुपेतन्तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 एकं मधुघृतं पात्रं द्वितीयं घृतपूरितम् ॥
 तृतीयं तिलतैलस्य चतुर्थं गुडसंयुतम् ।
^२पञ्चमं लवणापूर्णं षष्ठं गोक्षीरसंयुतम् ॥
 एतान् दत्त्वा रसान् राजन् सप्तजन्मान्तरं भवेत् ।
 सुभगो दर्शनीयश्च नारी वा पुरुषोऽथवा ॥
 इति सौभाग्यव्रतम् ॥

भविष्यपुराणे— ब्रह्मोवाच—

संप्रत्यां शुक्लपत्रे तु फाल्गुनस्येह यो नरः ।
 जपेद्देहीति देवस्य नाम भक्त्या पुनः पुनः ॥
 देवार्चने चाष्टशतं कृत्वैवन्तु जपेच्छतम् ।
 स्नातः प्रस्थानकाले तु उत्थाने स्तुलितेषु च ॥
 पाषण्डपतितांश्चैव तथैवान्धावमायिनः ।
 नालपेत तथा भानुमर्चयेच्छुद्धयान्वितः ।
 इदञ्चोच्चारयेद्भानुं मनस्याधाय तत्परः ॥
 हंस हंस कृपालुस्त्वमगतीनां गतिर्भव ।
 संसारार्णवमग्नानां चाता भव दिवाकर ॥
 एवं प्रमाद्योपवासं कृत्वा नियतमानसः ।
 पूर्वार्ह एव चान्देशुः शक्तुं प्राश्नार्जुनोद्यकम् ॥
 अर्जुनोद्यकं शक्तुं गोमयम् ।

स्नातोऽर्चयित्वा हंसेति पुनर्नाम प्रकीर्त्तयेत् ।
 वारिधारात्रयस्यैव निक्षिपेदेव पादयोः ।
 चैत्र-वैशाखयोस्यैव तदज्ज्यैष्ठेऽपि पूजयेत् ॥
 मर्त्यलोके गतिं श्रेष्ठं कृष्ण प्राप्नोति वै नरः ।
 उत्क्रान्तस्य ब्रजेत् कृष्ण दिव्यं हंसालयं शुभम् ॥
 वृषध्वजप्रसादाद्वै संक्रन्दनममो भवेत् ।
 आषाढे आवणे चैवं मासि भाद्रपदे तथा ॥
 तथैवाश्वयुजे चैव अनेन विधिना नरः ।
 उपोष्य सम्पूज्य तथा मार्त्तण्डेति प्रकीर्त्तयेत् ॥
 गोमूत्रप्राशनात् पूतो गणाधिपपुरं ब्रजेत् ।
 आराधितस्य जगतामीश्वरस्याव्ययात्मनः ॥
 उत्क्रान्तिकाले स्मरणं भास्करस्य तथान्रुते ।
 क्षीरस्य प्राशनं कृष्ण विधिरेष मयोदितः ॥
 कार्तिकादि यथान्यायं कुर्यान्नासप्ततृष्टयम् ।
 तेनैव विधिना कृष्ण भास्करोति प्रकीर्त्तयेत् ॥
 स याति भानुसालोक्यं भास्करं स्मरति सद्ये ।
 प्रतिमासं दिजातिभ्यो दद्याद्दानं यथेच्छया ॥
 चातुर्मास्ये तु सम्प्राप्ते कृत्वा पुस्तकवाचनम् ।
 कथां वा भास्करस्यैव तद्भोतककथापि वा ॥
 धर्मश्रवणमिष्टञ्च सदा धर्मध्वजस्य च ।

धर्मध्वजः सूर्यः ।

वाचकं पूजयित्वा तु तस्मात्कार्थ्यञ्च अद्भुता ॥
 आद्भुतमेन पक्वेन वाचकेन द्विजेन तु ।
 दिव्येन च तथा युक्तमभीष्टं भास्करस्य हि ॥
 एवमन्ते गतिं श्रेष्ठां देवानामनुकीर्त्तयेत् ।
 प्राप्नुयात् त्रिविधां कृष्ण चिह्नोकाख्यां नरः सदा ॥
 कथितं पारणं सत्ते प्रथमं गोधराधर ।
 आधिपत्यं तथा भोगांस्तेन प्राप्नोति मानुषान् ॥
 द्वितीयेन तथा भोगान् गोचारेः प्राप्नुयाच्चरः ।
 सूर्यलोकं तृतीयेन पारणेन तथाप्नुयात् ॥
 एवमेव मयाख्यातं गतिप्रापकमुत्तमम् ।
 विधानं देवशार्दूल यदुक्तं सप्तमीव्रते ॥
 यस्त्वेतां सप्तमीं कुर्यात् त्रिगतिं अद्भुता नरः ।
 तथा भक्त्या च वै नारी प्राप्नोति त्रिविधां गतिम् ॥
 एषा पुण्या पापहरा त्रिगतिः समुदाहृता ।
 आराधनाय शस्तेषा सदा भानोर्द्धनावहा ॥
 पठतां शृण्वताञ्चैव सर्वपापभयापहा ।
 तथा सुकर्षपुण्या च त्रिवर्गज्येष्ठदा मता ॥
 गोचारिरिन्द्रः । त्रिवर्गज्येष्ठो धर्मः ।
 त्रिगतिः सप्तमीयम् ॥

ब्रह्मपुराणे—

फागुने मासि शुक्लायामष्टम्यां केशवः पुरा ।
 महीं सृष्ट्वा तु मनसा मण्डलवभकाननाम् ॥

दत्तं प्रजापतिं प्राह सृष्टिमाप्तरयस्व मे ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स मुनिश्च महौन्नतः ॥
 मापयामास विधिवत् बृहन्मानेन तत्क्षणात् ।
 दीपार्णव-महस्र-नदी-वर्षसमन्वितैः ॥
 बृहन्मानं समुद्रस्य शतयोजनमाचकम् ।
 चक्रे रघुपतिस्तत्र वृक्ष-पाषाण-कर्दमैः ॥
 त्रिकूटशिखरप्रान्तसंस्थितो भगवांश्च सः ।
 बृहच्च तन्महीमानं पुराणो वीक्ष्य विस्मितः ॥
 इयं मही मया सृष्टा पद्भ्यामिति विचिन्तयन् ।
 इतस्य कुम्भकर्णस्य महामानं स्मरन्निव ॥
 बृहन्मानेन दीपाश्च सवाद्याभ्यन्तरे गृहे ।
 दत्तास्तत्र महीदानं कृतं मात्स्यादिभिः मदा ॥
 १[तस्माद्बृहन्महीमानं यथा कार्यं तथा गृणु ।
 अगदु रष्ट्र्यां सुखातैः समलङ्कृतैः ॥
 लक्ष्मीः सीता च सन्ध्या गन्धमाद्यादिभिः मदा ॥]
 ततः प्रदोषसमये दीपः शतमहस्रशः ॥
 गरैर्गृहे गृहे देयाः सर्वदेवेभ्य एव च ।
 देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च ततो वाङ्मं च वेश्मनः ॥
 तेषाञ्चोपरि देयाश्च तावत्संख्याश्च दीपकाः ।
 दत्तग्रिष्टं ततो भोज्यं भक्षितव्यं सवन्धुभिः ॥
 दितौ चैऽङ्गि च मन्त्राङ्गे शोभनेर्मन्त्राढ्यामभिः ।

गृहाणि भूषणैर्यानि तथा देवगृहाण्यपि ॥
 सौतां सम्पूज्य भोक्तव्यं नृत्यगीतसमाकुलम् ।
 पक्वान्नं नित्यदानञ्च तत्र देयन्तु याचते ॥
 नान्यत् किञ्चित् प्रार्थितव्यं लब्धं पाञ्चमयन्नतः ।
 इति देवगृहादिभूषाविधिः ॥

तथा तत्रैव ।

दशम्याञ्चापि कर्त्तव्यं बलिकर्म्म तथात्मनः ॥
 मङ्गलालभनं कार्य्यमुत्सवस्य विशेषतः ।
 ब्राह्मणेभ्यो धनं देयं भृत्येभ्यश्च यथाक्रमम् ॥
 धान्यमन्नं सुवर्णञ्च वस्त्रमाभरणान्तथा ।
 गोभूमिरन्नवेश्मानि देयानि प्रयतात्मनः ॥
 सम्प्राप्तान् याहयेत् सम्यक् न तत्र क्षपयेन्नरः ।
 न कश्चिद्विमुखस्तत्र कर्त्तव्यस्यागतो जनः ॥
 स्वजातिविहितं पानं पेयं देयञ्च याचते ।
 शय्याभने च कर्त्तव्ये गन्धपुष्पाधिवासिते ॥
 स्त्रियः पूज्याः स्वलङ्कार्याः प्रहृष्टाश्च सुरचिताः ।
 निश्वासां क्रीडमाना या नृत्येषु कृतभोजनाः ॥

वराहपुराणे— दूर्वासा उवाच—

तद्वच्च फाल्गुने मासि शुक्लपक्षे तु द्वादशीम् ।
 उपोष्य प्रोक्तविधिना हरिमाराधयेद्बुधः ॥
 तद्वदित्यनेन वराहपुराणौयमत्यदादश्विपक्षान्तिदेशः ।
 नरसिंहाय पादौ तु गोविन्दायोदरमन्त्रा ।

कटिं विश्वभुजे पूज्यमनिरुद्धेत्युक्तया ॥
 कण्ठन्तु श्रितिकण्ठाय ^१पिङ्गकेशाय वै शिरः ।
 असुरध्वंसनायेति चक्रन्तोद्यात्मने तथा ॥
 तदग्रे स्थाप्य तु घटं सितवस्त्रयुगाम्बितम् ।
 ततोपरि नृसिंहन्तु मौर्वीणं ताम्रभाजने ॥
 मौर्वीणं शक्तिः कृत्वा दारुवंगमयेऽपि वा ।
 रत्नगर्भघटे स्थाप्य तत्र पूज्य विधानतः ।
 द्वादशां वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत्
 एवं कृते फलं प्राप्तं यत्पुरा पार्थिवेन ॥
 वत्सनाम्ना च तत्तेऽहं प्रवक्ष्यामि महासुने ।
 तस्य व्रतान्ते भगवान् नरसिंहस्ततोष च ।
 चक्रं प्रादाच्च शूराणां विध्वंसनकरं मृध ।
 तेनास्त्रेण स्वयं राज्यं जितवान् स नृपोत्तमः ॥
 राज्यं स्थित्वाऽश्चमेधानां महत्प्रमकरोत् प्रभुः ।
 अन्ते च ब्रह्मलोकात् पद्ममागच्छ सप्तमम् ॥
 एषा धन्या पापहरा द्वादशी भवतो मुने ।
 कथितेमां प्रयत्नेन श्रुत्वा कुरु यथेच्छकम् ।
 इति नरसिंहद्वादशी ।

पास्तुनशुकद्वादश्यामित्यनुवृत्तौ विष्णुधर्मोत्तरं—
 पास्तुने सर्वगन्धानां नात्र कार्या विचारणा ।

मर्त्यगन्धानां दानं महाफलमित्यनुषज्यते ।

मर्त्यगन्धाश्च परिभाषोक्ताः ।

फाल्गुने पुष्यमहिता द्वादशौ पावनौ परा ।

नक्षत्रयुक्तास्वेतासु तथा दानमुपोषितम् ।

मर्त्यं महाफलं ज्ञेयमनन्तं द्विजमत्तमाः ।

ब्रह्मपुराणे—

फाल्गुन्यामर्त्यमा जातस्त्वदितौ कश्यपादपि ।

अत्रेष्ट्याप्यनसूयायां जातः प्रर्त्यमयं शशौ ॥

तौ तत्र पूज्यौ विधिवत्प्राप्ते चन्द्रोदये मति ।

जातनृत्यैस्तथा वाद्यै रात्रौ कार्यः प्रजागरः ॥

इति चन्द्रार्कादिप्रजा ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

आस्तौर्णं शयनं दत्त्वा फाल्गुन्यां ब्राह्मणाय तु ।

रूपद्रविणसंयुक्तां भार्यां पञ्चवतीन्तथा ॥

नरः प्राप्नोति धर्मज्ञाः पुष्टिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ।

तथा नार्यपि भर्तार नात्र कार्या विचारणा ॥

आस्तौर्णं दारमयप्रसारितखट्वोपरि तूलकादिरूपम् । धर्मज्ञा

इति मन्वोधनम् । अत्र चानुत्तमपुष्टिरूपफलभेदात् नक्षत्रविशेषा

निर्देशाच्च विष्णुविरचितश्रव्यादानाभिज्ञता, अतएव दानमागरे

पृथग्व लिखितम्^१ ।

वपुः - फाल्गुनी फाल्गुनीयता चेत् स्यात् तस्यां ब्राह्मणाय
मुमुक्षुतं विस्तीर्णं शयनं निवेद्य भार्यां मनोज्ञां पञ्चवर्तीं द्रविण-
वतीञ्चाप्नोति नार्यपि तु भर्त्तारम् । पञ्चवर्तीं भ्रात्राटिबन्धुमतौम् ।

त्रिरात्रोपोषितो दद्यात् फाल्गुन्यां भवनं शुभम् ।

आदित्यलोकमाप्नोति धामव्रतमिदं स्मृतम् ॥

देवोपुराणे—

फाल्गुन्यां पूजयेद्देवीं चण्डिकेति च या मता ।

भाट्टणाञ्च विशेषेण तत्र पूजा विधीयते ।

मत्स्यपुराणे—

यत्राग्निलिङ्गमध्यस्थः प्राह देवो महेश्वरः ।

धर्मार्थकाममोक्षार्थमाग्नेयमधिकृत्य च ।

कल्पान्तं लिङ्गमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम् ॥

तदेकादशमाहस्यं फाल्गुन्यां यः प्रयच्छति ।

तिलधेनुममायुक्तं स याति शिवभास्मताम् ।

इति महामातृविग्रहिकठकुर-श्रीवीरेश्वरात्मज महामातृ-

विग्रहिकठकुर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे

फाल्गुनमासतरङ्गः ॥

कृष्णादिमामकमेण कथितकृत्यमिदं चैवतरङ्गमङ्गततया तत्रै-
 निखिरमुच्यतमपि कल्पतरुकारादि-लिखनानुसारादेतदनन्तः
 लिख्यत ।

ब्रह्मपुराणे—

अथ चैत्रे तु कृष्णायां प्रतिपद्यपि सर्व्वदा ।

झल्ल मल्ल नटादीनां द्रष्टव्यं कौतुकं पृथक् ॥

प्रतिपत्तः समारभ्य पञ्चमीं यावदेव हि ।

पूजाकर्म्म तथा कार्य्यं स्तौजनस्यात्मनस्तथा ।

भोजनं पर्य्यटप्रायं भोज्यं देयञ्च याचते ।

झल्लमल्लौ मङ्गरजातिविशेषौ ।

तत्रैव

चैत्रे तु कृष्णपञ्चम्यां कश्मीरा^१ तु रजस्वला ।

नित्यं भवति तस्मात्तां कृत्वा शैलमयौ स्त्रियः ॥

अभ्यङ्गवस्त्रनैवेद्यैः प्रजयन्ति दिनत्रयम् ।

पुष्पालङ्कारधूपैश्च गोरमं वर्जयन्ति च ॥

कश्मीरांधरित्रौ

अष्टम्यान्तु ततः स्नाय ताभिरेव गृहे गृहे ।

सस्नाताभिः सुदृष्टाभिर्जैवपत्नीभिरेव हि ।

भूषिताभिः शुभैर्वस्त्रैर्माल्यैर्गन्धैर्विशेषतः

अनन्तर द्विजैः स्नाय मन्वौषधिजलेर्जनैः ॥

गन्धर्वाजैस्तथा रत्नैः फलैः मिद्धार्थकैस्तथा ।

स्नापयित्वा च तां देवीं गन्धैर्माल्यैश्च पूजयेत् ॥
 वस्त्रालङ्कारपुष्पैश्च तथा पुष्पैश्च गोरमैः ।
 मुद्गपिष्टैस्तिकोणैश्च भक्ष्यैश्चैव हि शालिजैः ॥
 पयसा पायसैर्हृद्यैस्तथा ब्राह्मणतर्पणैः ।
 तन्निवेदितशिशुन्तु प्राशितव्यं गृहे गृहे ।
 तन्मीवाद्यं सुमधुरं ततः श्रोतव्यमादरात् ।
 अतः परमृतुस्नाता गर्भं गृह्णाति मेदिनी ॥
 आदित्यमहिषी राज्ञी पौराणी देवपूजिता ।
 राज्ञीस्वपनमेतस्मात् कारणात्तत्र विश्रुतम् ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च कश्यपः सुरभी तथा ।
 इन्द्रः प्रचेताः पर्जन्यः शषश्चन्द्रार्कबह्वयः ॥
 वलदेवो हलं भूमिर्दृषभौ रामलक्ष्मणौ
 रघोर्गौ जानकी सीता युगं गगनमेव च ॥

सीता लङ्गलपद्धतिः । युगं युगकाष्ठम् ।

एते द्वाविंशतिः प्रोक्ताः प्रज्ञानां पतयः शुभाः ।
 गोमङ्गले तु मयूज्या हृष्यारणे महोत्सवे ॥
 अर्घ्वैः पुष्पैस्तु धूपैश्च माल्यै रत्नैः पृथक् पृथक्
 प्रदक्षिणैर्विधानेन होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥
 ततः शकुनिमुक्तेन वाद्यशब्देन भूरिणा ।
 हलेन वाहयेद्भूमिं स्वयं स्नातः स्वलङ्कृतः ।
 पूर्वोत्तरां दिशं गच्छेत् क्रमात् पौरन्दरां शुभाम् ॥
 कृत्वा प्रदक्षिणावर्त्तमेषान्यभिमुखौ ततः ।

विमुच्य वृषभौ बीजं पुरुषो लक्षणाश्रितः ॥
 तप्तः सुतामाः स्रग्वी च सुवर्णजलसेवितम् ।
 सुवर्णपात्रमयुक्तं प्राङ्मुखो निर्वपेद्भुवि ॥
 उष्मा बीजन्तु तत्रैव भोक्तव्यं बन्धुभिः सह ।
 उत्सवश्चैव कर्त्तव्यो गौतमनृत्यसमाकुलः ॥

तथा ।

पूर्वं चेतायुगं कश्चिन्मध्यदेशोद्भवो द्विजः ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन चचार पृथिवीमिमाम् ।
 विहाय कर्म गार्हस्थ्यं तस्मिन् गेहादिनिर्गते ।
 प्रसक्ता ब्राह्मणी शूद्रे ऋशुकर्मकरे रहः ॥
 तस्याः कटाचित् पुत्रस्तु तस्माज्जातो विधेर्वशात् ।
 शालिकौत्तिर्बाद्धितश्च मद्विवेकश्च मातरम् ।
 पप्रच्छ^१ जातमन्देहः पितुर्जन्मात्मनस्तथा ॥
 वक्रोक्त्वा मा तदा प्रोक्ता गिरिभ्यः सरितस्त्रिमाः ।
 निम्नं प्रयाता निम्नेषु जाताः पुण्यास्तु शालयः ॥
 म च तदचनं श्रुत्वा दृष्ट्वा सूर्यश्च दर्शमाः ।
 तपश्चचार सुमहम्मरणं कृतनिश्चयः ॥
 प्रश्नानकाले ब्रह्माणमपश्यत् पुरःस्थितम् ।
 दुर्लभं ब्राह्मणं जन्म न च तस्मात्स लब्धवान् ॥
 मृदपाहः सुखात्मानं^१ पौडयित्वा विचेतनः ।
 निष्कलन्तु ततस्त्यागं परं पौडार्थमाचरत् ॥

एकादश्यान्तु चैत्रस्य कृष्णायां निर्जने मृतः ।
 यक्षात् पिशाचां मत्तायां लेभ जन्माऽथ ताममम् ।
 जघन्यां यक्षजातिञ्च गौह्यकीनां समाश्रितः ।
 अद्यापि तत्फलं भुङ्क्ते तावन्मात्रन्तु ताममम् ॥
 तस्मात् स तत्र सम्पूज्यः प्रभाते स्त्रीभिरेव हि ।
 पाषाणे वर्तुलप्राये मृण्मये वापि चित्रितः ॥
 अर्घैः पुष्पैस्तथा धूपैः कुङ्कुमेन सुगन्धिना ।
 शौरभ्रलोमभिर्मत्स्यैर्भक्ष्यैरुच्चावचैरपि ॥
 तत्र विप्रेरनध्यायः कर्त्तव्यो वाचि संयमः ।
 ततो मध्याह्नममये मृण्मये वापि चित्रितः ॥
 चिन्त्रा द्वारेण निःक्षान्य स्त्रीभिरेव सुभाषितः (१) ।
 चिन्त्रा गवाक्षरम्भेण प्रवेष्टुं च पुनर्गृहे ॥
 तत्र कृष्णचतुर्दश्यां निकुम्भः शङ्करं तदा ।
 सम्पूजयति धर्मात्मा पिशाचैः सहितो बली ॥
 तस्यां निशायां कर्त्तव्यो नरैर्नृत्यं प्रजागरः ।
 शम्भुः पूज्यो निकुम्भश्च पिशाचेभ्यो बलिं हरेत् ॥
 दौपिकास्तिर्लतं नस्य कल्कयुक्ताः सुशोभनाः ।
 मत्स्यमांमानि भुरौणि तथा माघौदनं शुभम् ॥
 भक्ष्यानि परमास्त्रानि पानकानि शुभानि च ।
 रुचम्रलेषु गोष्ठेषु तथा शून्यगृहेषु च ॥
 चतुष्पथेषु रथ्यासु द्वारेषु च नदीषु च ।

अङ्गालकम्पशानेषु राजमार्गेषु सर्व्वदा ॥

तस्यां निशायां रक्ष्याश्च पिशाचेभ्यश्च बालकाः ।

द्रष्टव्यं पुंस्त्रीनृत्यं न कुर्यात् स्त्रीनिषेवनम् ॥

तत्रैव ।

अमावास्यायां चैत्रे तु सारमेयैश्च काश्यपैः ।

वासुदेवाद्वरो लब्धः प्रभूतं भोजनं त्विति ॥

वैवस्वतकुले जातौ द्वौ श्यावः श्रवणौ शुनौ

वरं तस्माच्च लेभाते यमद्वारं निवासिनम् ॥

तस्मात्तच्च पितृन् देवान् तर्पयित्वा द्विजैः सह ।

शुनामन्नं प्रभूतन्तः पश्चाद्देयं यथेप्सितम् ॥

तथा—

पतिमामाद्यदिवसे सर्व्वैः कार्य्यो महोत्सवः ।

अत्यन्तदृष्टे मौराङ्गि मङ्गलालभनन्तथा ॥

सर्व्वमौराङ्गि मङ्गलालभनमित्यर्थः ।

कृत्यममुच्चयोऽप्येवम् ॥

अथ मल्लिङ्गचर्चिर्णयः ।

तत्र लघुहारौतः—

इन्द्राग्रौ यत्र हृथेते मामादिः स प्रकौर्त्तितः ।

अग्रौषोमौ स्मृतौ मध्ये समान्नौ पितृभोमकौ ॥

तमतिक्रम्य तु यदा रविर्गच्छेत् कदाचन

आद्यो मल्लिङ्गुचो ज्ञेयो द्वितीयः प्रकृतः स्मृतः ॥

तस्मिंस्तु प्रकृते मासि कुर्यात् श्राद्धं यथाविधि ।

तथैवाभ्युदयं कार्यं नित्यं नैमित्तिकमथा ॥

प्रत्यब्दं द्वादशे मासि कार्या पिण्डक्रिया द्विजैः ।

कश्चित् त्रयोदशेऽपि स्यादाद्यं मुक्ता तु वत्सरम् ॥

असंक्रान्तेऽपि कर्त्तव्यमाब्दिकं प्रथमं द्विजैः

तथैव मामिकं श्राद्धं सपिण्डीकरणमथा ॥

असंक्रान्तेऽपि मलमासेऽपौत्यर्थः ।

एतत्तु यदा मरणदिवसादारभ्य द्वादशमासो मलमासो भवति
तदा बोद्धव्यम् ।

सपिण्डीकरणादुद्धं यत्किञ्चिच्छ्राद्धिकं भवेत् ।

दष्टं वाप्यथवा पूर्त्तं तन्न कुर्यात्सलिङ्गुषु ॥

आद्यो मलिङ्गुच इत्यादिरयमर्थः ।

रविमंक्रान्तिवर्जितामावास्यादयान्तिष्ठन्तो मासो मलिङ्गुचः ।

तद्वत्सरस्तु द्वितीयो मासः प्रकृत इति ।

तथाशौकम् ।

अमावास्याद्वयं यत्र रविमंक्रान्तिवर्जितम् ।

मलिङ्गुचः स विज्ञेयोऽनर्हः स सर्वकर्मसु ॥

रविणा लङ्घितो मासश्चान्द्रः ग्यातो मलिङ्गुचः । इत्यादि ।

विष्णुः—संवत्सराभ्यन्तरे यद्यधिकमासपातो भवेत् तदा मासि-
कार्यं दिनमेकं वर्द्धयेत् । अत्र संवत्सरशब्द एकादशमासपरः, तेनै-
कादशमासाभ्यन्तरे यद्यधिकमासपातस्तदा त्रयोदशमासिकानि
भवन्ति । सपिण्डीकरणम् अथोदशमासे सम्पूर्णं सति चयाहे ।

अथ गृह्यः—

मंवत्सरातिरेको वै मामश्वेव त्रयोदश ।

तस्मात् त्रयोदशं श्राद्धं न कुर्यान्नोपतिष्ठते ॥

एतदपि वचनं प्रथमवर्षे द्वादशमासो यदि मलमामस्तदा

वृहस्पतिः—

नित्यनैमित्तिके कुर्यात्प्रगतः मन्मलिक्षुचे ।

तीर्थस्नानं गजच्छायां प्रेतश्राद्धं तथैव च ।

प्रेतश्राद्धस्य नैमित्तिकस्यापि पृथगुपादानात् तदन्यनैमित्तिक-
मुपरागश्राद्धादि भन्तव्यम् । तथा—

गर्भं बार्द्धुषिके कृत्ये मृतानां पिण्डकर्मासु

मपिण्डौकरणे चैव नाधिमासं विदुर्बुधाः ॥

अनिषिद्धमिति शेषः । गर्भं गर्भाधानानन्तरकर्माणि अन्यत्रापि
नियतकालौने । पिण्डकर्मासु द्वाशाहिकेषु मृतानामिति विशेषणं-
पादानान्नावनौतष्टतवदचिरलोपलभ्येः^१ ।

परिशिष्टे

मलिक्षुचस्तु मासो वै मलिनः पापमश्वतः ।

गर्हितः पितृदेवभ्यः सर्वकर्मासु तं त्यजेत् ॥

अत्रापि सर्वकर्माणि विशेषविहितव्यतिरिक्तानि ।

ज्योतिःशास्त्रे—

अग्न्याधियं प्रतिष्ठाञ्च यज्ञदानव्रतानि च ।

देवव्रतवृषोत्सर्गं चूडाकरणमेखलाः ।

मङ्गल्यमभिषेकश्च मलमासे विवर्जयेत् ॥

अग्न्याध्वयमग्न्याधानं स्वर्गादिदेवतामुद्दिश्य यो व्रतरूपो ब्रह्मो
त्सर्गः ।

तथा च षष्टिव्रते मत्स्यपुराणम्

कार्तिक्यां यो वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् ।

शिवं पदमवाप्नोति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ।

तथा देवौक्रमपूजायां देवोपुराणम्—

गवोत्सर्गश्च कर्त्तव्यो नीलम्बा वृषमुत्सृजेत्

इत्यादि । मङ्गल्यमभिषेकं राज्याभिषेकम् ।

तथाच ।

बाले वा यदि वा वृद्धे शुके चास्तमपागते ।

मलमासेषु चैतानि वर्जयेद्देवदर्शनम् ॥

अनादिदेवतां दृष्ट्वा शुचः स्नूनष्टभार्गवे ।

मलिस्रुचोऽप्यनावृत्तं तीर्थस्नानमपि त्यजेत् ॥

अनावृत्तं प्रथमम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

भृगावस्ते शूरो मिहे गुह्यादित्ये मलिस्रुचौ ।

त्यजेद्दानं महादानं व्रतं देवविष्णोकनम् ॥

इति महाभारतान्विग्रहिकठकुरश्रीवैश्वरत्नमहा

भारतान्विग्रहिकठकुर-श्रीचण्डेश्वरनिरञ्जिते कृत्य

रत्नाकरे मलिस्रुचर्निर्णयतरङ्गः ॥

अथ प्रकीर्णकृत्यानि :

तत्र ब्रह्मपुराणे—

सर्व्वेभ्य जन्मदिवसे स्नातैर्मङ्गलपाणिभिः ।

गुरुदेवाग्निविप्राभ्य पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥

स्नानचक्रं पितरौ तथा देवः प्रजापतिः ।

प्रतिमंवत्सरं यत्नात्कर्त्तव्यस्तु महोत्सवः ॥

मङ्गलं कनकदूर्वादि सर्व्वैरिति स्वरसात् प्रतिमस्वत्सरमित्य-
भिधानाच्च नित्याधिकारः ।

अत्र च—

तिलोदत्तौ तिलस्नाथौ शुचिर्नित्यं तिलोदको ।

होता दाता च भोक्ता च षट्तिलौ नावमौदति ॥

इति सामान्यवचनं नित्यपटाञ्चस्यमुल्लङ्घ्य जन्मदिने योज-
यन्तीति समयप्रदीपः ।

केचित्तु—

तिलोदत्तौ तिलस्नाथौ तिलहोता तिलप्रदः ।

तिलभक्षो तिलावापौ षट्तिलौ नावमौदति ॥

इति पठन्ति । अत्राचारोपष्टभक्षेऽपि, अश्वत्थाम-बलि व्याम-
हनुमदिभौषण-रूप परशुराम मार्कण्डेयानर्चयन्ति । तत्र शिष्टानु-
मतो विधिर्लिख्यते ।

द्विभुजं जटिलं सौम्यं सुदृढं चिरजीविनम् ।

मार्कण्डेय नरो भक्त्वा पूजयेत् प्रयतस्तथा ।

दौर्घायुषं ततो वामं रामं द्रोणिं बलिं रूपम् ।
 प्रह्लादञ्च हनूमन्तं विभौषणमनुस्मरेत् ॥
 स्नात्वा जन्मदिने स्त्रियं परिहरन् प्राप्नोत्यभौष्टां श्रियम् ।
 मत्स्यान् मोचयतो द्विजाय ददतस्त्वायुश्चरं वर्द्धते ॥

इति । तथा -

खण्डनं नखकेशानां मेथुनाध्वानमेव च ।
 आमिषं मङ्गरं हिमां वर्षहृद्वौ विवर्जयेत् ॥
 वर्षहृद्वौ जन्मदिवसे, जन्मदिवसे प्रजानन्तरं मार्कण्डेयं
 प्रार्थयन्ति—

मार्कण्डेय महाभाग मप्रकल्पान्तजीवन
 चिरजीवी यथा त्वं भो भविष्यामि तथा विभो ॥
 मतिलं गुडमभिश्चमञ्चन्वर्द्धमिति पयः ।
 मार्कण्डेयवर लब्ध्वा पिवास्यायुश्चेतव ॥

इति मधुरद्रव्यमहिम्ना मतिलं पयः पिबान्ना आमिषं
 वर्जयन्ति ब्रह्मचर्य्यञ्च चरन्ति । ब्रह्मचर्य्यज्ञाष्टविधमनुनवर्त्तिः ।

तथाच दत्तः—

स्मरणं कीर्त्तनं केनैः प्रवर्णं गुह्यभाषणम् ।
 मङ्गल्योऽध्यवसायश्च क्रियानिष्ठोत्तरश्च च ॥

ब्रह्मपुराणे—

वैशाखे शुक्लपक्षे तु तृतीयायां कृतं युग्मम् ।
 कार्तिके शुक्लपक्षे तु तृतीया च नवमेऽहनि ॥

अथ भाद्रपदे कृष्णत्रयोदश्यान्तु द्वापरम् ।
 माघं तु पौर्णमास्यां वै घोरं कलियुगन्तथा ॥
 युगारम्भास्तु तिथयो युगाद्यान्तेन कीर्त्तिताः ।

श्रीविष्णुपुराणे—

वेशाखमामस्य च या तृतीया
 नवम्यमौ कार्त्तिकशुक्लपक्षे ।
 नभस्यमामस्य तमिस्रपक्षे
 त्रयोदशी पञ्चदशी च माघे ॥
 एता युगाद्याः कथिताः पुराणै-
 रनन्तपुण्यास्तिययश्चतस्रः ।
 पानोयमण्यत्र तिलैर्विमिश्रं
 दद्यात् पितृभ्यः प्रयतो मनुज्यः ।
 श्राद्धं कृतं तेन समाः महस्रं
 रहस्यमेतत् पितरो वदन्ति ॥

एवञ्च ब्रह्मपुराणौय निःमन्दिग्धपौर्णमासीपदस्वरमात् पञ्चदशी
 च माघ इत्यत्र पञ्चदशीपदं पूर्णिमापरमेव । यच्च
 दशै च माघमामस्य प्रवृत्तं द्वापरं युगम्
 इति वचनं तदमलकमित्युपेक्षितम् ।

ब्रह्मपुराणे—

सूर्यस्य निहमंक्रान्थामन्तः कृतयुगस्य च ।
 अथ वृश्चिकमंक्रान्थामन्तस्त्रेतायुगस्य च ॥
 जयस्य वृषमंक्रान्थां द्वापरान्तस्य संज्ञया ।

तथा च कुम्भमक्रान्त्यामन्तः कलियुगस्य च ।

युगाद्येषु युगान्तेषु आद्रुमचय्यमुच्यते ।

मत्स्यपुराणे—

अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिकी तथा ।

तृतीया चैत्रमामस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥

फाल्गुनस्य त्वमावस्या पुष्यस्येकादशी तथा ।

आषाढस्यापि दशमी माघमामस्य मग्नमी ।

श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढस्य पूर्णिमा ।

कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठी पञ्चदशी तथा ॥

मन्वन्तरादयश्चैता दत्तस्यान्त्यकारिकाः ।

अमावस्या-श्रावणाष्टमौ व्यतिरिक्ताः सर्व्वान्तिथयः शुक्लाः ।

भविष्यपुराणे

प्रौष्ठे मास्यष्टमी पुष्या चैत्रे मामि चणोदशी ।

कार्तिके पौर्णमासी स्याद् द्वादशी कार्तिकोत्तरे ॥

कार्तिकोत्तरे मार्गशीर्षे । आचारात् पुत्रजन्मदिन पक्षदिने

प्रदोषे षष्ठिकापूजा । तत्र गणपतिमहिताः—

गौरौ पद्मा शची मेधा मावित्री विजया जया ।

देवसेना स्वाधा स्वाहा मातंगी लोकमातरः ।

इष्टिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरथात्मकुलदेवताः ।

एवं रूपाः षोडश मातृरावाहन स्थापन पाद्यार्घाचमनाद्य
स्नानोद्यपुनराचमनोद्ये गर्ज्जपुष्पधूपदोपनेत्रेश्च पुत्रयित्वा आवा

हनादिभिरेव यथाकुलाचारं षष्ठिकां पुष्पाञ्जलिभिः— ॐ षष्ठिकायै
नम इति मूलमन्त्रेण ॐ—

गौर्याः पुत्रो यथा स्कन्दः शिशुः संरक्षितस्त्वया ।

तथा ममाप्ययं बालो रक्ष्यतां षष्ठिके नमः ॥

इति पूजयेत् । ततो वरप्रार्थनम् ।

ॐ रूपं देहिं यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।

पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामान् प्रदेहि मे ॥

इति मन्त्रेण । ततः

शिवो भस्मूतिनामा च प्रीतिः सन्नतिरेव च ।

अनसूया क्षमा चैव षडेताः कृत्तिका मताः ॥

इति वाक्यबोधिताः— ॐ शिवायै नमः इत्यादि मन्त्रेण
यथाक्रमं षट् कृत्तिकाः पूजयेत् ।

अथ पञ्चैत्यादि ।

तत्र मन्त्रः—

मावित्रान् शान्तिहोमांश्च कुर्यात् पर्वसु नित्यशः ।

पितृश्वेष्वष्टकासृचैर्नित्यमन्त्रैश्च षट्कासु च ॥

मावित्रान् सविष्टदेवताकान् । ते च गायत्र्या अक्षतद्रव्येण
काश्याः

शान्तिकामस्तु जुहुयात् गायत्र्योमचतैः शुचिः ।

इति शङ्खवचनात् । पर्वसु चतुर्दश्यादिषु । नित्यग्रहणात्
पर्वसु अवश्यकर्त्तव्यता प्रतीयते ।

विष्णुः—पर्वस्वपि च शान्तिहोमान् कुर्यात् न तृणमपि
कन्द्यादलङ्कृतस्तिष्ठेत् एवमाचारमेवौ स्यात् ।

क्रिन्वात् हिंस्यात् ।

आपस्तम्बः—

द्वादिदित्यः सत्त्वानि गोपयति नक्तञ्चन्द्रमास्तस्मादमावास्यायां
नशायां माधीय आत्मनो गुप्तिमिच्छेत् प्रायत्येन ब्रह्मचर्येण काले
र्यया सह । एतां रात्रिं सूर्याचन्द्रमसौ सह वसतः ।

माधीयो भृशतरं क्रियाविशेषणश्चेतत् । गुप्तिः रक्षा ।
।यत्येन अप्रायत्यनिमित्तदृष्टार्थरथोपमर्पणवर्जनादि सम्यक्
शौचाचमननिष्पादनेन एवं ब्रह्मचर्येण काले चर्यया मुख्यकाल
एव प्रातरादौ तत्तत्कर्मकरणेन तेन यत्र तां रात्रिं सूर्याचन्द्रमसौ
सहवमतोऽतः [प्रायत्यनिमित्तदृष्टार्थतः] प्रायत्यादिभिरात्मानं
रक्षेदित्यर्थः ।

कन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

पौर्णमासीममावास्यामधिस्वापो विधीयते ।

अनाहिताग्निरप्येष पश्चादग्रेर्विधीयते ॥

अनाहिताग्निरत्र स्मार्त्ताग्निमान् ।

बौधायनः—

पर्वसु च नाधीयीत न मांसमश्नीयात् न स्त्रिय-
मुपेयात् । पर्वसु हि रक्षः-पिशाचान्यभिचरन्तीति भवन्ति ।

पैठीनभिः—

न पर्वसु तैलं चुरं मैथुनं मांसमुपेयात् । नामावास्यायां
हरितानि ह्रिन्ध्यात् ।

उपेयादपभुञ्जीत ॥

विष्णुपुराणे—

हिनन्ति वौरुधं यस्तु वौरुत्संस्थे निशाकरे ।

पचं वा पातयत्येकं ब्रह्महत्यां न विन्दति ॥

वौरुत्संस्थे वनस्पतिगते ।

यमः—

आसप्तमं कुलं हन्ति शिरोऽभ्यङ्गे चतुर्दशौ ।

मांसाशने पञ्चदशौ ^१कामधर्मं तथाष्टमौ ॥

बृद्धशातातपः—

दन्तकाष्ठममावास्या मैथुनञ्च चतुर्दशौ ।

हन्ति सप्तकुलन्तस्य तैलग्रहणमष्टमौ ॥

षष्ठ्यष्टमौ पञ्चदशौ उभौ पचौ चतुर्दशौ ।

^२अत्र सन्निहितं पापं तैले मांसे भगे चुरे ॥

षष्ठ्यां तैलमनायुष्यमष्टम्यां पिशितन्तथा ।

चुरकर्म्म चतुर्दश्यां तथा पर्वणि मैथुनम् ॥

सर्वपर्वसु षष्ठ्याञ्च मामान्तेनैव तैलादिप्रतिषेधे मिद्वे
तत्तत्तिथिविशेषसम्बन्धेन तैलादिविषेधनिषेधो दोषाधिक्य-
द्योतनार्थः ।

देवलः—

पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्याञ्च विशारदः ।

तैलं मांसं व्यवायञ्च चुरञ्च विनिवर्जयेत् ॥

अत्र च षष्ठ्यादिशब्देन तिथिवाचिना चन्द्रगत्युपरक्तकाल-
विशेषबोधनात् यावत् षष्ठ्यादितिथिकालमेव मांसादिनिषेधः ।
न तु तदुपलक्षितेऽहोरात्रे उपलक्षणपरत्वे 'प्रमाणाभावात् ।
अतएव देव-पितृकृत्ययोः पूर्वार्द्धापरार्द्धयोर्विहितत्वात् तत्काल-
व्यापितिथ्यादरः । अतएव निषिद्धे कालवर्जनमिति पठन्ति ।

श्रीविष्णुपुराणे—

चतुर्दश्यष्टमौ चैव अमावास्याऽथ पूर्णिमा ।

पर्व्याण्येतानि राजेन्द्र रविमङ्गान्तिरेव च ॥

स्त्रीतैलमांससम्भोगी पर्वस्त्रेतेषु वै पुमान् ।

विण्मूत्रभोजनं नाम प्रयाति नरकं नृप ॥

अशेषपर्वस्त्रेतेषु तस्मात् संयमिभिर्नरैः ।

भावं सत्सुचदेवेज्याध्यानजयपरेः सदा ॥

वराहपुराणे— चाण्डालग्रपथेषु—

षष्ठ्यष्टम्यपमावास्या उभौ पक्षौ चतुर्दशौ ।

अस्नातानां गतिं यास्ये यद्यहं नागमे पुनः ॥

भविष्यपुराणे—

सप्तम्यां स्पृशतस्त्रैलमिष्टा भार्या विनश्यति ।

वामनपुराणे—

नन्दासु नाभ्यङ्गमुपाचरेच्च चौरासु रिक्तासु जयासु मांसम् ।
 पूर्णासु योषित् परिवर्ज्जनीया भद्रासु सर्वाणि समारभेत ॥
 नाभ्यङ्गमर्कं न च भूमिपुत्रे चौरासु शुक्रेऽथ कुजे च मांसम् ।
 बुधे च योषां न समाचरेत् शेषेषु सर्वाणि सदैव कुर्यात् ॥
 चित्रासु हस्ते श्रवणे च तैलं चौरं विशाखा-प्रतिपत्सु वर्ज्यम् ।
 मूले मृगे भाद्रपदासु मांसं योषिन्मघाहन्तिकसोत्तरासु ॥

वराहपुराणे वैष्णवं प्रकृत्य वराह उवाच—

‘षष्ठ्यष्टमीममावास्यामुभे पक्षे चतुर्दशीम् ।
 मैथुनं नैव सेवेत दादशौचं मम प्रियाम् ॥
 अष्टम्याश्च चतुर्दश्यां षष्ठ्याश्च दादशौचं तथा ।
 अमावास्याश्चतुर्थ्याश्च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
 तिर्य्यग्योनिं न गच्छेत् मम लोकं न गच्छति ।

मनुः—

अमावास्यामष्टमौ च पौर्णमासौ चतुर्दशीम् ।
 ब्रह्मचारौ भवेन्नित्यमप्यभौ स्वातको दिजः ।

उभौ पक्षौ ।

नन्दिपुराणे—

यदि वाप्यममर्थः स्यात् सदा मांसविवर्जने ।
 वर्जयेद्यने मुख्ये हतस्वर्गमतिर्नरः ॥

चतुर्थीं चाष्टमौ चैव द्वादशी च चतुर्दशी ।
तथा पञ्चदशी वर्ज्या षडशीतिमुखानि च ॥
संक्रमश्चापि सूर्यस्य विषुवौ चापि वार्षिकौ ।
मांसात्तु विरतो मर्त्यः स्वर्गं याति दिनचयम् ॥

दिनचयं मांसादिरत इत्यन्वयः ।

वराहपुराणे—

यावकं दधिमिश्रन्तु पात्र औदम्बरे स्थितम् ।
सोमाय पौर्णमास्यां वा दत्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥
अरुन्धतीं भ्रुवश्चैव तथा सप्त महामुनीन् ।
अभ्यर्च्य विधिना रात्रौ तथा दत्त्वा च यावकम् ॥
एकाग्रमानसो भूत्वा यो नमस्येत् कृताञ्जलिः ।
किंलिषं तस्य वै सर्वं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

यमः—

चतुर्थीभरणौयोगं शनैश्चरद्दिनं यदि ।
तदाभ्यर्च्य यमं देवं मुच्यते सर्वकिंलिषेः ॥

अथ नक्षत्रदानानि ।

तत्र विष्णुः—

प्रतिमामं रेवतीयुते चन्द्रमणि (रेवतीप्रोक्तं) मधुघृतयुतं
परमाक्षं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभाग भवति ।
परमाक्षं पायसम् ।

श्रीमहाभारते—

कृत्तिकासु महाभाग पायसेन समर्पिषा ।

सन्नर्थं ब्राह्मणान् साधून् लोकान् प्राप्नोत्यनुत्तमान् ॥
 रोहिण्यां प्रथितैर्मंसैर्मर्गैथलेन सर्पिषा ।
 पयोऽश्वपानं दातव्यमानृष्यार्थं द्विजातये ॥
 प्रथितैः प्रसिद्धैः । मार्गैः मृगसम्बन्धिभिः ।
 द्रोघ्नीं दत्त्वा सवत्सान् नक्षत्रे सोमदैवते ।
 गच्छते मानुषालोकात् स्वर्गलोकमनुत्तमम् ॥
 सोमदैवते मृगशिरमि ।
 आर्द्रायां कृशरं दत्त्वा तेलमिश्रमुपोषितः ।
 नरस्तरति दुर्गाणि चरधारांश्च पर्वतान् ॥
 पूषान् पुनर्वसौ दत्त्वा तथैवान्नानि शोभने ।
 यशस्वी रूपसम्पन्नो बङ्गले जायते कुले ॥
 पुष्ये तु कनकं दत्त्वा कृतम्बाऽकृतमेव वा ।
 अनालोकेषु लोकेषु सोमवत् स विराजते ॥
 कृतं घटितम् ।
 अश्लेषासु च यो रुष्यं वृषभं वा प्रयच्छति ।
 स सर्व्वभयनिर्मुक्तः गोचरानधितिष्ठति ॥
 मघासु तिलपूर्णानि बर्द्धमानानि मानवः ।
 प्रदाय पुत्रपशुमानिह प्रेत्य च जायते ॥
 फल्गुनीपूर्व्वसमये ब्राह्मणानामुपोषितः ।
 भक्ष्यान् फाणितसंयुक्तान् दत्त्वा सौभाग्यमृच्छति ॥
 फल्गुनीपूर्व्वसमये पूर्व्वफल्गुनीसमये । फाणितं गुडविकारः ।
 दत्तचौरसमायुक्तं विधिवत् षष्टिकौदनम् ।

उत्तराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महौयते ॥

उत्तराविषये उत्तरफल्गुनीसमये ।

यद्यत् प्रदौयते दानं उत्तराविषये नरैः ।

महाफलञ्च तत्सर्वं^१ भवतीति विनिश्चयः ॥

हस्ते^२ हस्तिरथं दत्त्वा चतुर्युक्तमुपोषितः ।

प्राप्नोति परमान् लोकान् पुण्यकामसमन्वितान् ॥

चतुर्युक्तं चतुर्भिर्गजैर्युक्तमिति सागरः ।

चित्रायां वृषभं दत्त्वा पुण्यान् गन्धांश्च भारत ।

चरत्यप्सरसां लोके रमते नन्दते तथा ॥

स्वतो रथधनं दत्त्वा यदिष्टतममात्मनः ।

प्राप्नोति लोकान् स शुभानिह चैव महद्यशः ॥

विशाखायामनङ्गाहं धेनुं दत्त्वा च दग्धदाम् ।

सप्रामङ्गञ्च शकटं मधान्यं वस्त्रमयुतम् ॥

पितृदेवांश्च प्रौणाति प्रेत्य चानन्तऽमश्रुते ।

न च दर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥

प्रामङ्गो द्वितीयं^३ गृहकाष्ठम् ।

अनुराधासु प्रावारं वस्त्रोत्तरमुपोषितः ।

दत्त्वा युगशतं वापि नरः स्वर्गं महौयते ॥

प्रावारः प्रच्छदपटः । वस्त्रोत्तरं परिधानवस्त्राधिकम् ।

काशशाकञ्च विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यः समुत्तकम् ।

ज्येष्ठायामृद्धिमिष्टां वै गतिमिष्टाञ्च विन्दति ॥

१ C D महाफलमनन्तञ्च भवतीति ।

२ A B हरि— ।

३ C युगकाष्ठम्

मूले च मूलकं^१ दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ।

पितृंश्च सन्तर्पयति गतिमिष्टाञ्च विन्दति ॥

अथापि पूर्वाषाढासु दधिपाचमुपोषितः ।

कुलवृत्तोपसम्पन्ने ब्राह्मणे वेदपारगे ॥

प्रदाय जायते प्रेत्य कुलेशसङ्कुले कुले ।

उदमन्यं ससर्पिष्कं प्रभृतमधुफाणितम् ॥

दत्त्वोत्तराषाढासु सर्वलोकानवाप्नुयात् ।

उदमन्यः ।

शक्तवः सर्पिषाऽभ्यक्ताः श्रौतवारिपरिभृताः ।

नात्यच्छा नातिमान्द्राश्च मन्य इत्यभिधीयते ॥

अत्रैवोदकयोगे मृत्युदमन्यः ।

दुग्धन्वभिजितो योगे दत्त्वा मधुघृतभृतम् ।

धर्माविद्भ्यो मनीषिभ्यः स्वर्गलोके महीयते ॥

उत्तराषाढान्तचतुर्थभागे श्रवणाद्यनाङ्गिकाचतुष्टयाधिकेऽभि-
जितो नक्षत्रस्य योगः ।

श्रवणे कम्बलं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव च ।

श्वेतेन याति यानेन सर्वलोकान् सुपुष्कलान् ॥

गोयुग्युक्तं धनिष्ठासु थानं दत्त्वा समाहितः ॥

वस्त्ररश्मिरवं सद्यः प्रेत्य राज्यं ममश्रुते ॥

गोयुग्युक्तदाकर्षकगोदयमहितं वस्त्ररश्मिर्वस्त्रघटितरज्जुः ।

गन्धान् शतभिषायोगे दत्त्वा चागुहचन्दमान् ।
 प्राप्नोत्यप्सरसां लोकान् प्रेत्य गन्धांश्च शाश्वतान् ॥
 पूर्वभाद्रपदायोगे राजमाषान् प्रदापयेत् ।
 सर्वभक्ष्यफलोपेतः स वै प्रेत्य सुखी भवेत् ॥
 श्रीरभमुत्तरायोगे यस्तु मांसं प्रयच्छति ।
 स पितृन् स्वान् प्रीणयति प्रेत्य चानन्यमश्रुते ॥
 कांस्योपदोहनीं धेनुं रेवत्यां यः प्रयच्छति ।
 स प्रेत्य कामानादाय दातारमुपतिष्ठति ॥
 रथमश्वसमायुक्तं दत्त्वाश्विन्यां नरोत्तमः ।
 हस्त्यश्वरथसम्पन्ने उत्तमे जायते कुले ॥
 भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदापयेत् ।
 गाश्च प्रभृताः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यशस्तथा ॥

विष्णुधर्मात्तरे—

हस्तिकासु सुवर्णस्य दानं वज्रफलं स्मृतम् ।
 रक्तवस्त्रस्य रेडिण्यां मौस्यभे नवणस्य च ॥

मौस्यभे मृगशिरसि ।

कृत्तरस्य तथाद्राघामादित्ये रजतस्य तु ।

हृतस्य तु तथा पुष्ये चन्दनानान्तु मर्पभे ॥

आदित्ये पुनर्वसौ । मर्पभे अश्लेषायाम् । चन्दनानामिति

श्वेतचन्दनरक्तचन्दनकुङ्कुमानाम् ।

तिष्ठानाञ्च मघायोगे प्रियङ्गोर्भगदेवते ।

अर्यञ्जे चाप्यूपानां मावित्रे पाचयस्य तु ॥

भगदैवते पूर्वफलगुन्याम् । अर्थस्त्रे उत्तरफलगुन्याम् । सावित्रे
हस्तायाम् ।

चित्रायां चित्रवस्त्राणां शक्रूनां वायुदैवते ।

ऐन्द्राग्रे चैव लोकानां मैत्रे मान्यफलस्य च ॥

वायुदैवते स्वात्याम् । ऐन्द्राग्रे विशाखायाम् । मैत्रे अनु-
राधायाम् ।

कृत्रस्य च तथा शक्रे मृले मूलफलस्य च ।

हिमस्य मधुयुक्तस्य दानमाये महाफलम् ॥

शक्रे ज्येष्ठायाम् । आये पूर्वाषाढायाम् ।

विश्वेश्वरेऽन्नदानस्य श्रवणे वसनस्य च ।

धान्यस्य वामवे विप्रा वारुणे चौषधस्य च ॥

विश्वेश्वरे उत्तराषाढायाम् । वामवे धनिष्ठायाम् । वारुणे
शतभिषायाम् ।

आजे पुराणबौजानां शस्यानान्तदनन्तरे ।

गोरसानां तथा पौष्णे स्नानानामथवाश्विने ॥

आजे पूर्वभाद्रपदायाम् । तदनन्तरे उत्तरभाद्रपदे । स्नानानां
स्नानोपकरणमलकादौनाम् ।

तिलानाञ्च तथा दानं भरणीषु महाफलम् ।

तथा—

श्रवणे दौपकं दत्त्वा नदीदितयसङ्गमे ।

तेजस्वी च यशस्वी च रूपवन्नभिजायते ॥

तथा—

मासोपवासे रेवत्यां ब्राह्मणान् दृतपायसम् ।
सदक्षिणं भोजयित्वा रूपमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥
इति नक्षत्रदानम् ॥

अथ तिथिनक्षत्रदेवतापूजा ।

भविष्यपुराणे—

अग्निमिष्टा च ऊत्ता च प्रतिपद्यन्तं दृतम् ।
हविषा सर्वधान्यानि प्राप्नुयादमितं धनम् ॥
ब्राह्मणश्च द्वितीयायां सम्यूज्य ब्रह्मचारिणम् ।
भोजयित्वा च विद्यानां सर्वसां पारगो भवेत् ॥
तृतीयायाश्च विज्ञेयं विद्याढ्यो जायते भृशम् ।
क्रयादिव्यवहारे च लाभो बङ्गुणो भवेत् ॥
गणेशः प्रजितः कुर्यात् चतुर्थ्यां सर्वकर्मसु ।
अविघ्नं विदुषा विघ्नं कार्यस्यास्य न कर्हिचित् ॥
नागानिष्टाय पञ्चम्यां न विषैरभिभूयते ।
स्त्रियामालभते पुत्रं श्रियश्च परमां लभत् ॥
सम्यूज्य कार्तिकेयन्तु द्विजः षष्ठ्यां प्रजायते ।
मेधावी रूपसम्पन्नो दीर्घायुः कौर्त्तिवर्द्धनः ॥
सप्तम्यां पूज्य श्लेष्मं चित्रभानुं दिवाकरम् ।
अष्टम्यां प्रजितो देवो 'गोभृताभरणो हरः ॥

ज्ञानं ददाति विपुलान् कामान् स यच्छते गुणान् ।
 मृत्युहा ज्ञानदस्यैव पापहा च प्रपूजितः ॥
 दुर्गां सम्पूज्य दुर्गाणि नवम्यां तरतौच्छया ।
 संघासे व्यवहारे च मदा विजयमादिशेत् ॥
 दशम्यां धर्मराजस्य सर्व्वव्याधिहरो भ्रुवम् ।
 नरकादपमृत्योश्च समुद्धरति मानवम् ॥
 एकादश्यां यथोदिष्टा विश्वेदेवाः प्रपूजिताः ।
 प्रजाः पशून् धनं धान्यं प्रयच्छन्ति महीन्तथा ॥
 द्वादश्यां विष्णुमिष्टा च सर्व्वदा विजयौ भवेत् ।
 पूज्यस्य सर्व्वलोकानां यथा गोपतिगो हरः ॥
 कामदेवं त्रयोदश्यां सुरूपो जायते भ्रुवम् ।

१४ इत्यनुषज्यते ।

दृष्ट्यां रूपवतीं भार्य्यां लभेत् कामांश्च पुष्कलान् ॥
 द्वादश्वरं चतुर्दश्यां सर्व्वैश्वर्य्यममन्वितः ।
 बह्वपुत्रो बह्वधनस्तथा स्यान्नाच मंगयः ॥
 पौर्णमास्यान्तु यः सोमं पूजयेद्भक्तिमात्मनः ।
 बह्वपत्यं भवेत्तस्य इति मे निश्चिता मतिः ॥
 पितरः स्वदिने पिण्डैरिष्टाः कुर्व्वन्ति सर्व्वदा ।
 प्रजामृद्धिं धनं रत्नामायुष्यं धनमेव च ॥

स्वदिने अमावास्यायाम् ।

उपवामं विनाऽप्येते भवन्त्यतिफलप्रदाः ।
 पूजया जप-होमैश्च तोषिताः शक्तिः सदा ॥
 मूलमन्त्राः (स्व)सुसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
 पूर्ववत् पद्मपत्रस्थाः कर्त्तव्याश्च तिथीश्वराः ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥
 पूजा श्राव्येनाश्राव्येन^१ कृता तुल्यफलप्रदा ।
 आज्यधारामभिद्भिश्च दधिचौरान्नमाचिकैः ॥
 यथोक्तफलदं होमं जपन् शान्तेन चेतसा ।
 कृत्वा यज्ञान् दश द्वे च फलान्येतानि भक्तिनः ॥
 यथोक्तानि फलान्येव लभन्ते ह्यधिकान्यपि ।
 इह जन्मन्ययान्यस्मिन् निवसेच्च सुखौ मदा ॥
 तेषां लोकेषु मन्त्रज्ञो(२) या यस्येह तिथिः स्मृता ।
 इह तस्मात् परिभ्रष्टो मङ्गलो जायते नरः ॥
 सूरूपो बलमग्न्यग्नौ निर्जितारिर्महामतिः ।
 स्त्री पुं-नपुंसको वापि जायते पुरुषोत्तमः ॥
 इति तिथिदेवतापूजा ॥

ब्रह्मोवाच—

चन्द्रमा यत्र नक्षत्रे यदा दृष्टिस्थितस्तदा ।
 उक्तस्तु देवयज्ञस्तु तदा स फलवान् भवेत् ॥
 देवताश्च प्रवक्ष्यामि नक्षत्राणां यथाक्रमम् ।
 नक्षत्राणि च मन्त्राणि यज्ञांश्चैव प्रथक् प्रथक् ॥

अश्विन्यामश्विनाविद्धा दीर्घायुर्जायते नरः ।
 व्याधिभिर्मुच्यते क्षिप्रमत्ययं व्याधिपीडितः ॥
 भरण्यां यममभ्यर्च्य कुसुमैरमितैः शुभैः ।
 गन्धादिभिस्तथा शुभैरपमृत्योर्विमुच्यते ॥
 अनलः कृत्तिकायाश्च षड्विं सम्पूजितः पराम् ।
 रक्तमाल्यादिभिर्दद्यात् घृतहोमेन च ध्रुवम् ॥
 इष्टः प्रजापतिः प्रीत्या इष्टान् दद्यात् पशूंस्तथा ।
 रोहिण्यां देव शार्दूल-गोऽजावि-हय-कुञ्जरान् ॥
 मृगशौर्षं तथा सोमं जयमारोग्यमेव च ।
 आर्द्रायान्तु शिवं पूज्य पशून् विजयमश्नुते ।
 मितैः पद्मादिभिर्दिव्यैर्देवत्वं पयसा च वै ॥

तथा—

पुनर्वसावदितिश्च सदा सम्पूजनादिभिः ।
 चरुणा तर्पिता चैव मातेव परिरक्षति ॥
 तिथ्ये बृहस्पतिर्बुध्निं ददाति विपुलं धनम् ॥
 पानैर्गन्धादिभिर्नागा अश्लेषायां प्रपूजिताः ।
 तर्पिताश्च यथान्यायं भक्ष्याद्यैर्मधुरैः शुभैः ॥
 रक्षां विषादिदोषेभ्यः प्रीताः कुर्युः सदैव हि ।
 मघासु पितरः सर्वे हव्यैः कव्यैश्च पूजिताः ॥
 प्रयच्छन्ति धनं धान्यं मृत्यान् पुत्रान् पशूंस्तथा ।
 फल्गुन्यामथ वै पूषा इष्टः पुष्पादिभिः शुभैः ॥

पूर्वाद्यां विजयं दद्यादुत्तरायां भगस्तथा ।
 भर्त्तारभीषितं कुर्यात् कन्यायै पुरुषस्य वा ॥
 इह जन्मनि चासुप्तिम् रूपद्रविणसम्पदः ।
 पूजितः सविता हस्ते विश्वेतेजोनिधिः सदा ॥
 वस्त्रैः पुण्यादिभिः सर्व्वं ददाति विपुलं धनम् ।
 राज्यं त्वष्टा च चित्रायां निःसपत्नं प्रयच्छति ॥
 इष्टः सन्तर्पितः प्रीतः स्वात्यां वायुर्बलं परम् ॥
 इन्द्राग्नी च विशाखायां पीतरक्तैः प्रपूज्य च ।
 धनं राज्यञ्च लब्ध्वेह तेजांसि निवसेत् सदा ॥
 रक्तैर्मित्रमनुराधास्त्रिह सम्पूज्य शक्तिः ।
 प्रियो भवति सर्व्वेषां चिरजीवित्वमाप्नुयात् ॥
 ज्येष्ठायां पूर्व्ववच्छक्रमिद्धा पुष्टिमवाप्नुयात् ॥
 गुणैः सर्व्वैश्च सम्पूज्यः कर्मणा च धनेन च ।
 मूले तु निश्चिंतिं सम्यक् भक्त्या सम्पूज्य पूर्व्ववत् ॥
 सम्पूर्णफलमाप्नोति स्वस्थाने च स्थिरो भवेत् ।
 अप इद्धा जलैः श्वेतैः पूर्वास्त्रैश्चैव पूर्व्ववत् ॥
 सन्तापान्मुच्यते क्षिप्रं शारौरान्मानमाप्तया ।
 आषाढासु तथा विद्वानुत्तराषाढयोगतः ॥
 विश्वान् सम्पूज्य पुण्याद्यैः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 अवणे त्वसिते विष्णुं लेपैर्धूपैश्च शक्तिः ॥
 सम्पूज्य श्रियमाप्नोति परं विजयमेव च ।
 धनिष्ठासु वसुनिद्धा न भयं जायते कश्चित् ॥

महतोपि तथा श्वेतैर्गन्ध^१पुष्पादिभिः शुभैः ।
 वरुणं शतभिष्यर्च्य व्याधिभिर्मुच्यते भृशम् ॥
 आतुरः पुष्टिमाप्नोति स्वास्थ्यमैश्वर्यमेव च ।
 अजं भाद्रपदायाञ्च शुद्धस्फटिकमग्निभम् ॥
 मयूज्य भक्तिमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
 उत्तरायामहिमं परां शान्तिमवाप्नुयात् ॥
 रेवत्यां प्रजितः पूषा ददाति मततं पशून् ।
 भित्तेः पुष्पैः स्थितिञ्चैव धृतिं विजयमेव च ॥
 ये तत्रैते समाख्याता यज्ञाः मन्त्रेपतो मया ।
 नक्षत्रदेवतानाञ्च साधकानां हिताय वै ॥
 भक्त्या वित्तानुसारेण भवन्ति फलदाः कृताः ।
 गन्तुमिच्छेद्यदा यामं क्रियां प्रारब्धमेव च ॥
 नक्षत्रदेवतायज्ञं कृत्वा तत्सर्वमाचरेत् ।
 एवं कृते हि तत्सर्वं यात्राफलमवाप्नुयात् ॥
 क्रियाफलञ्च सम्पूर्णमित्युक्तं भानुना स्वयम् ।
 यज्ञाभावे जपं कुर्यात् क्रियां कुर्वन् यथेष्टितम् ॥

अथ नानादानानि ।

सम्पत्तः ।

ताम्बूलञ्चैव यो दद्याद्वाह्मणेभ्यो विचक्षणः ।
 मेधावौ सुभगः प्राज्ञो दर्शनैयञ्च जायते ॥

विष्णुः—

मधुघृततैलेनारोग्यं तालवृन्तचामरदानेनादुःखितम् ।

तालवृन्त-चामरयोः प्रत्येकमेव दानमिति सागरः ।

यमः—

राजोपकरणं दत्त्वा रत्नानि विविधानि च

नगरञ्च तथा दत्त्वा राजा भवति भूतले ॥

आदित्यपुराणे—

नवं शृङ्गा^१ सुविपुलं ये प्रयच्छन्ति पक्षकम् ।

अवौजमानो घर्म्म^२पि पवनो वातिशौतकः ॥

नव नूतनं, शृङ्गा^३ कुटिलकर्मयुक्तम् । सुविपुलं विस्तौषेण
पक्षक मयूरपक्षव्यजनम् । अधिमखण्डानुयायित्वेन तेषामित्य-
ध्याहार्यम् । तथा -

तीर्थकूपतडागादि नौकामेतत्प्रदास्य ये ।

स्कन्धेन तारयेद्यस्तु तृषात्तानां जलप्रदः ॥

षष्टि कोटिमहस्त्राणि श्रुद्धानाञ्च वै त्रयम् ।

क्रौडन्ति ते श्वेतपुरे एतदुक्तं द्विजोत्तम ॥

तीर्थं जलाशयावतरणवर्त्म स्कन्धेन जलेषु दुर्बलजन्तुतारणम् ।

अत्र तारणमनुष्ठानमात्रं विवक्षितम् । तथा -

यष्टिञ्च ये प्रयच्छन्ति नेत्रहोनेऽतिदुर्बले ।

तेषान्तु विपुलः पन्थाः फलमूलोपशोभितः ॥

भवतीति शेषः ।

नन्दिपुराणे—

यष्टिं दृष्ट्वासु यो दद्यात् पुष्पस्तु दयापरः ।

मदाश्रयो भवेन्नित्यं गतभौः स्वर्गमाप्नुयात् ॥

एतद्भयमर्पणमात्रमिति दानमागरः । अत्र पुष्पत्वमविवक्षितम् ।

तथा—

वस्त्रि-वस्त्रप्रदानेन ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ।

तथा—

उष्णीषदायौ यो मर्त्या जायते मुकुटोत्कटः ।

विस्तीर्णं राजवंशे तु श्वेतच्छत्रं स लब्धवान् ॥

उष्णीषं पुरोहितमुकुटौकृतवामोविन्यासरूपमिति दान
मागरः । वामसः शिरोवेष्टनमित्यन्ये तत्रैव प्रयोगबाहुन्यात ।

महाभारते—

स्नग् गन्धधूपान्यनुलेपनानि

स्नानानि मात्स्यानि च मानवो यः ।

दद्याद्विजेभ्यः स भवेद्रोग

स्तदादिरूपस्य नरेन्द्रलोके ॥

स्नानानि स्नानमाधनानि तिस्रामलकादौनि इति ।

तथा—

भक्ष्यान्न-पानीय-रसप्रदाता ।

सर्वान् समाप्नोति रसान् प्रकामम् ।

रसा लवणादयः । तथा—

पिपासया न सिध्यते सोपष्कन्दस्य जायते ।

न प्राप्नुयाच्च व्यसनं करम्भान् यः प्रयच्छति ॥

करम्भान् दधिसक्तून् । उपच्छन्दोऽनुवृत्तिः । तेनानुवर्त्त-
नीय इत्यर्थः । तथा—

निवेशनानां चेषाणां वसतीनाञ्च भारत ।

दातारः प्रार्थितानाञ्च पुरुषाः स्वर्गगामिनः ।

विशुद्धिर्धर्मोत्तरे—

मस्तुपिण्डकिलाटादि कूर्चिकादानतस्तथा ।

गोरसानां प्रदानेन दत्तिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥

मस्तु मात्त इति प्रसिद्धम् । पिण्डं पिण्डितदग्धं । किलाटः
स्वयन्नष्टदग्धपिण्डः । आदिशब्दात् दग्धविकारान्तरग्रहणम् ।
कूर्चिका दधिसरः कानेति प्रसिद्धम् । गोरसानां दधितक्त
शिखरिण्यादीनां । तथा—

लेह्यदोऽप्सरसां लोकं वसूनामपि चोष्यतः ।

दक्षमृदोक्तयोर्दानात् परं मौभाग्यमाप्नुयात् ॥

लेह्यं लेहनीयं चोष्यं चोषणीयं दग्धमादि । मृदोका द्राक्षा
प्राशितुमिति प्रत्येकमभिमन्त्र्यते । तथा

दन्तकाष्ठप्रदानेन मौभाग्यं महदाप्नुयात् ।

जिह्वानिर्लेखनं दत्त्वाऽवियोगस्त्वभिजायते ॥

तथा—

मृत्तिकायाः प्रदानेन शुचिः सर्वत्र जायते

मृत्तिका तीर्थमृत्तिका च स्नानाया शौचार्था च । अत्र
दन्तकाष्ठ जिह्वानिर्लेखनं मृत्तिकादानेष् अनुवृत्त्य समर्पण-

मात्रेपि फलमुक्तम् । उत्सर्गे तु दक्षिणाधिक्यात् फलाधिक्यमिति
दानसागरः । तथा—

वितानकप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

वितान चन्द्रातपः, चन्द्रोदय इति प्रसिद्धम् ।

तथा—

दत्त्वा प्रगफलं विप्राः सफलां विन्दते क्रियाम् ।

ताम्बूलस्य प्रदानेन सौभाग्यमिह विन्दति ॥

यज्ञोपवीतदानेन वस्त्रदानफलं लभेत् ।

उष्णीषदानस्य तथा फलमेतददाहृतम् ॥

तथा—

कङ्कतस्य प्रदानेन परां बाधां प्रमुञ्चति ।

कङ्कत केशप्रमाधनोचित द्रव्यं चारुण इति प्रसिद्धम् ।

तथा—

बाले कौङ्कनक दत्त्वा मिष्टमन्नन्तयेव च ॥

फल मनोहरं वापि अग्निष्टोमफलं लभेत् ।

कौङ्कनक कौङ्कोचित कन्दुकादि । अनुपनौताय दाने
त्यागमात्रमिति दानसागरः ।

तथा—

समुद्रजानां भाण्डानां शङ्खादीनां प्रदायकः ।

पाचौभवति दानानां यशसस्य न संग्रहः ॥

अथ सागरे आदिशब्देन शुक्तिग्रहणमित्युक्तं बहुवचनमङ्गमस्तु
पाचचये शङ्खशुक्लोरन्यतरस्य दातव्यमिति कल्पतरुहृतः । तथा—

स्नानानां सुखवामानां धूपानाञ्च प्रदायकाः ।

लोके प्रयान्ति प्रियतां भवन्ति च सुगन्धिनः ॥

तथा शक्रुदस्तृप्तिमाप्नोति । तथा—

अरण्यपशुदानेन वायुलोके महीयते ।

एतदेव फलं प्रोक्तं प्रदानेन तु पक्षिणाम् ॥

अवारण्यकपदोपादानात् पक्षिणोऽप्यारण्यका एव मयूरादयो
विवक्षिताः । तथा भोगमाप्नोति ताम्रदः ।

लोहार्कूटयोर्दानात् कुण्डमाप्नोत्यमंगयम् ।

अयसस्य प्रदानेन स्थैर्यं समुहदम्भते ।

अत्र लोहपदमयःप्रभृतीनामपि उपादानात् काम्यपरमिति
मागरः । तथा च विश्वकोषे लोहं वै सर्वतजममिति । आर्कूटं
पित्तलम् ।

तथा—

चपु-शीशकयोर्दानात् बलिचन्द्रिमवाप्नुयात् ।

चपु रङ्गम् । तथा

शिल्पभाण्डानि यो दद्याच्छोहानि विधिर्वादिजाः ॥

विद्यादानफलं तस्य कथितं नात्र मंगयः ।

शिल्पभाण्डानि शिल्पनिर्माणोचितद्रव्याणि वास्यादीनि ।

अत्र कारुण्यो दान विष्णुधर्मात्तर एव स्थानात्तरं श्रवणात् ।

तथा च—

येन जीवति भाण्डेन तस्य भाण्डस्य दायकः ।

सर्वकामसम्पदस्य, यज्ञस्य फलमश्नुते ॥

तथा—

यज्ञोपकरणं द्रव्यं ब्राह्मणस्य महाफलम् ।
 यद्द्रोपकरणं द्रव्यं चत्रिये द्विजपुङ्गवाः ॥
 पण्योपयोगि तद्वैश्ये शूद्रं शिष्योपजोवनम् ।
 यस्योपयोगि यद्द्रव्यं देयं तस्यैव तद्भवेत् ॥
 येन येन च भाण्डेन यस्य वृत्तिरुदाहृता ।
 तत्तत्तस्यैव दातव्यं पुण्यकामेन धौमता ॥

तथा अस्मदाता नरो नित्यं रत्नां समधिगच्छति ।

तस्मै मन्त्राहः । तथा

आयुधानां प्रदानेन रिपुनाशमवाप्नुयात् ॥

आयुधानि शक्रदेवतानि ब्राह्मणप्रकरणं पाठादेव ब्राह्मणे दानम् ।

तथा मामान्यतो मनः

यद्यदिष्टतमं किञ्चित् यच्चास्य दयितं गृहे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदवालयमिच्छता ॥

ॐ सर्वेषु विष्णुर्देवतेति ।

नन्दिपुराणे—

अलङ्कारन्तु यो दद्यादिप्रायाय सुराय वा ।

स गच्छेद्भारुणं लोकं नानाभरणभूषितः ॥

जातः प्रथिव्यां कालेन भवेद्द्वीपपतिर्नृपः ।

तथा—

यस्योभयमुखौ दद्यात् विप्रे वै वेदवादिनि ।

देवाय वाणभौष्टाय स कुलान्नेकविंशतिम् ॥

ममुद्धृत्य नरस्तिष्ठेश्वरकाङ्क्षच्छाणोऽन्तिके ।

युगानि रोमतुल्यानि यदि श्रद्धापरो नरः ॥

आदित्यपुराणे—

ये च शय्यां प्रयच्छन्ति देवेषु च गुरुस्वित् ।

ज्ञानवृद्धेषु विप्रेषु दत्त्वा नश्यति कण्टकम् ॥

दौषं ददाति यो मर्त्यः सुरब्राह्मणवैष्णवाम् ।

म दिव्येन तु यानेन महाभ्राभप्रकाशिना ॥

गच्छेत् स्वर्गमनुज वसेत्तत्र ममाः शतम् ।

सुवर्णदानानुवृत्तौ

य देवमर्चयेत्तन यच्चैव ममयच्छति ।

तस्य लोके नितमति नित्यञ्चैव ददाति यः ।

तथा—

क्व ये च प्रयच्छन्ति गुरु विप्र-सुरेषु च

न तेषां पतते घोरमग्निवषे सुदारुणम् ॥

विष्णुधर्मात्तरे •

यान शय्यामन क्व पादुके चाण्यपानहो ।

वाहन गाश्च धर्माज्जस्त्रिदशेभ्यो ददाति यः ॥

एकैकस्मादवाप्नोति बह्विधोमफल नरः ।

यानं गयं, पादुके काष्ठोपानहो वाहन हस्त्यादौति भागरः ।

तथा—

निवेद्य शय्यानि तथा गतिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ।

शुपस्करः खान-पूजाशुपयोगिकलमादिमामयो ॥

तथा—

राजलिङ्गप्रदानेन राजेव भवति चित्तौ ।

राजलिङ्गं कनकदण्डादि । तथा—

विभूषणप्रदानेन राजा भवति भूतले ।

विभूषणमलङ्कारः किरौटादिः ।

तथा—

प्रतिपाद्य तथा भक्त्या ध्वजं त्रिदशवेश्मनि ।

निर्णुदत्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥

महापातकशब्दस्तद्धेतुपरः ।

तथा—

भूमिं कृत्वा तु यो दद्याद्देवत्राह्मणममदि ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति पुरुषोऽतिसुदारुणः ॥

अतिसुदारुण इत्यत्रापिशब्दोऽध्याहार्यस्तेनातिदारुणोऽपि स्वर्ग

प्राप्नोतीत्यर्थः । अतिदारुणोऽतिक्रान्तदारुणः । दारुणशब्द

स्यानिष्टपर इत्यन्ये ।

तथा—

वस्तुदानेन लोकेस्मिन् सुवशस्त्वभिजायते ।

तथा— फलानि दत्त्वा विप्रभ्यः सफलं विन्दते श्रियम्

तथा— गौतवाद्यप्रदानेन मौख्यं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।

तथा— प्रेक्षणीयप्रदानेन रूपवानभिजायते ।

प्रेक्षणीयं नृत्यं । अत्र गौतवाद्यानामभ्यासनमेव दानपदार्थः ॥

अथ सूर्यदानानि ।

भविष्यपुराणे—

गावो वाऽथ महिष्यो वा गजानश्वान्शु गोभनान् ।

यः प्रयच्छति सूर्याय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥

अक्षयं सर्वकामाद्युपशान्तिफलं लभेत ।

महत्सुगुणितं तत्र दानमत्रोपतिष्ठते ॥

दौषत इति दानं गोमहिषादि तेन यदपि दौषतं तदपि
महत्सुगुणितमुपतिष्ठते इत्यर्थः । तथा—

यस्तु दारुमयं कुर्याद्रवे रथमन्तमम् ।

मयात्यक्तमवर्णनं विमानेनाक्तमण्डलम् ॥

तथा—

पुस्तकं भानवे दद्याद् भारतस्य गणाधिप ।

सर्वपापाविनिर्मुक्तो त्रिषण्णलोकं महीयते

रामायणस्य दत्त्वा तु पुस्तकं त्रिपरान्तकं

बाजपेयफलं प्राप्य गोपतेः पुरमाव्रजेत् ॥

गोपतेः सूर्यस्य ।

भविष्यं ग्राममञ्जस्य दत्त्वा सूर्याय पुस्तकौ ।

राजसूयाशमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥

तथा—

दत्त्वा वामांसि सूर्याय अलङ्कारांस्येव च ।

कौडतेऽण्डजलोकस्यो यावदाभूतमप्रवम् ॥

अलङ्कारान् हौरकादौ । अण्डजः सूर्यः ।

तथा—

कृत्रं ध्वजवितानं वा पताकाश्यामराणि च ।

हेमदण्डानि यो दद्याद्रवेर्वै भक्तिमाश्रयः ॥

ध्वजश्यामरपताकान्वितोच्छ्रितदण्डः ।

विमानेन स दिव्येन किङ्किणीजालमालिना ।

सूर्यलोकमितो गत्वा भवत्यप्सरसां पतिः ॥

तत्रोद्य सुचिरं कालं स्वर्गात् प्रत्यागतः पुनः ।

मनुष्य जायते राजा सर्व्वराजनमस्कृतः ॥

तथा—

वैष्णवकदम्बकं यस्तु दद्यात् सूर्याय भक्तिः ।

स गच्छेत् परमं स्थानं यत्र तिष्ठति भानुमान् ॥

तथा

भय्यादीनि च वाद्यानि शङ्खवेण्णादिकानि च ।

ये प्रयच्छन्ति सूर्याय यान्ति ते हंममन्दिरम् ॥

वाद्यानि वाद्यभाण्डानि ।

तथा—

मङ्गौ ददाति योऽर्काय कृष्यां फलवर्तौ शुभाम् ।

स तारयति वै वंशान् दशपूर्व्वान् दशावरान् ।

विमानेनार्कवर्णेन गोपुरं गोपतेर्ब्रजेत् ॥

कृष्यां कृष्युचिताम् । गोपतेः सूर्य्यस्य ।

तथा—

यामं ददाति सूर्याय यो भक्त्या मतिमान् शुभम् ।
विमानेनार्कवर्णेन स याति परमां गतिम् ।
‘शुभं शोभनम् ।

तथा—

धनं धान्यं हिरण्यं वा वामांसि विविधानि च ।
ये प्रयच्छन्ति सूर्याय ते यान्ति परमां गतिम् ॥

तथा

सूर्याय तर्पणै धनं गामेकां यः प्रयच्छति
कञ्जजामचलां प्राप्य पुनर्लेखपुरं व्रजेत् ॥
कञ्जजामचलां लक्ष्मोमत्यन्तस्थिरामित्यर्थः । लेखो देवः ।
गोशरीरे तु रोमाणि यावन्ति त्रिपुरान्तकः ।
तावत्यो वर्षकोऽयम् लेखलोकं महीयते ।
लेखो देवः । तथा -
गोशतं भागवे दत्त्वा राजसूयफलं लभेत्
अश्वमेधफलन्तस्य यः महसं प्रयच्छति ॥

अथ महेश्वरदानानि ।

स्कन्दपुराणे— महेश्वरवाक्यम्—

यो मे गान्त्वा हिरण्यं वा दद्यादविमनाः प्रिये ।
लोकान् ददाम्यहं तस्मै सर्व्वलोकममर्चिताम् ॥

1) चधिकः ।

अविमनाः मच्चित्त इति मागरः । मोक्षाह इत्यन्ते

तथा—

वृषभं वा प्रयच्छेत् श्वेतं नीलमथापि वा ।

स कुलानामुभयतस्तारयेदेकविंशतिम् ॥

तथा—

कृत्वा हिरण्मयीं यो मे दद्यात् प्रतिकृतिं स्विकाम^१ ।

मर्व्वगन्धरमेरुक्रां निर्यामैश्च सुमंस्कृताम् ।

मर्व्वगन्धाः मर्व्वरमाश्च परिभाषोक्ताः । निर्यामः मरुज-
द्रवादिरूपः ।

भक्ष्यभोज्यैश्च विविधैः कृष्णपत्रचतुर्दशौम ।

पूर्व्व-दक्षिणयोश्चात्र पश्चिमोत्तरयोस्तथा ।

पार्श्वेषु हरितालञ्च कृष्णागुरु मनःशिलां

चन्दनञ्चैव दद्यादे यथामंख्येन प्रजितम् ।

तस्य पुण्यफलं देवि गृह्ण यन्मत्तकाग्निः ।

मर्व्वव्याधिविनिर्मुक्तस्तथा निष्कल्मषश्च ह ।

वर्षकोटिशतान्यष्टौ दिवि भुक्त्वा महासुखम् ।

इह लोके सुखौ जातो मामेव प्रतिपद्यते ।

अत्र हिरण्मयीमिति शालिपिष्टमयीमिति कचित्पाठः ।

तथा--

रत्नावलीञ्च यो दद्याद्वाह्येणः चञ्चयश्च विट् ।

शूद्रः स्त्री वा स मणोके मन्मथैश्च प्राप्नुते परम् ॥

तथा—

गोचर्मादयमानं वा यो दद्यान्मे वसुन्धराम् ।
म मे पुरं समासाद्य गणेशेः सह मोदते ॥
भूमिदानोक्तं गोचर्मापरिमाणमिह याच्यम् ।

तथा—

दत्त्वा तु खलं वृषभ महादेवालये नरः^१ ।
रुद्रलोकमवाप्नोति कुलमुद्धरते तथा ।
खलं कौडावन्तम् ॥

अथ वासुदेवाय दानानि ।

नरसिंहपुराणे—

यो गां पयस्विनीं विष्णोः कपिलां संप्रयच्छति ।
स सर्वपापरहितः सर्वभूषणभूषितः ।
गवां महम्मदानेन फलं प्राप्य दिवं व्रजेत ।

तथा—

ध्वजश्च विष्णवे यस्तु गरुडं न समन्वितम् ।
दद्यात्सोऽपि ध्वजाकार्णविमानेन विराजते ॥

वक्ष्यमाणगरुडध्वजान्तरादतिशयितफलश्रुतेश्चन्द्रातपः सामर-
पताकाशालिनो यथाशक्तिनिर्मितप्रामादस्योर्ध्वं स्थाप्यस्य ध्वजस्य
प्रक्षणमन्त्रेति भागरः ।

वामनपुराणे—

^१[यः कारयेन्मन्दिरं केशवस्य पुण्यान् लोकान् स जयेच्छाश्वतांश्च ।

दत्त्वारामान् पुष्पफलाभिपन्नान् ।

भोगान् भुङ्क्ते कामतः स्नाघनौयान् ॥

विष्णुधर्मात्तरे—

विष्णोरायतने दत्त्वा तत्कथापुस्तकं नरः ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति वत्सरान् बहवो द्विजाः ॥

तत्कथापुस्तकं विष्णुपुराणादि ।

तथा—

पुस्तकांस्तु तथेवान्यान् यः प्रदद्यान्नरस्त्रिह ।

भारस्वतमवाप्नोति लोकं कालं तथा वज्र ॥

अन्यान् विष्णुं महोत्सवबोधकान् स्कन्दपुराणादीन् ।

तथा—

स्वभृतं वाचकं कृत्वा देवागारे नरः सदा ।

विद्यादानफलं प्राप्य ब्रह्मलोके महौयते ॥

स्वभृतं वेतनादिना स्थायत्तौकृतमिति वृद्धाः ।

तथा—

^२[विष्णोः शङ्खप्रदानेन वारुणं लोकमश्नुते ।

१ () चिह्नितांश्च मुन्यपुस्तकम् ।

२ () माहात्म्यम् ।

३ () पुस्तकं चिह्नितं गोपिकम् ।

मानुष्यमासाद्य तथा ख्यातशब्दश्च जायते ॥

घण्टाप्रदानेन तथा महद्यज्ञ उपास्यते ।]

तथा— सौभाग्यं महदाप्नोति किङ्किणीं प्रददद्दुरेः ।

किङ्किणीं घर्घरौति प्रसिद्धेति सागरः । चुद्रघण्टिकेति प्राञ्चः ।

तथा— कूटागारं तथा दत्त्वा नगराधिपतिर्भवेत् ।

कूटागारं मञ्जुगृहम् ।

तथा— हत्वा तु देवकर्णार्थं नवां वेदिं दृढां गुभाम् ।

पार्थिवत्वमवाप्नोति वेदौ हि पृथिवी यतः ॥

तथा— तोरणं कल्पयेद्यस्तु देवदेवालये नरः ।

लोकेषु तस्य दाराणि भवन्ति विवृतानि च ॥

तथा—

देववेश्मोपभोग्यानि शिष्यभाण्डानि यो नरः ।

दद्याद्वा वाद्यभाण्डानि गणेशत्वमवाप्नुयात् ॥

तथा—

यः कुम्भं देवकर्णार्थं नरो दद्यात्तत्र गुभम् ।

वारुणं लोकमाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

गुभं सुरूपं । देवकर्णार्थं देवपूजार्थम् ।

तथा—

चतुरः कलमान् यस्तु दद्याद्देवगृहे नरः ।

चतुःसमुद्रवलयं स तु मुङ्क्तुं वसुन्धराम् ॥

अत्र फलभूषा शक्यतुभारेण सुवर्णादघटिताः कुम्भा यावद्या

इति सागरः ।

तथा—

वारिधानीं तथा दत्त्वा वारुणं लोकमश्नुते ।

वारिधानीं वाममीति सागरः । अत्रापि शक्त्यनुसारः ।

तथा— कमण्डलुप्रदानेन गोदानफलमाप्नुयात् ।

तथा—

मात्रान्तु परिचर्यार्थं निवेद्य विधिवत्तथा ।

सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥

परिचर्यार्थं मात्रां मामग्रीम्

तथा

मान्याधारं तथा दत्त्वा धूपाधारन्तथैव च ।

गन्धाधारं तथा पात्रं कामानां पात्रतां व्रजेत् ॥

मास्याधारो डला माजौ एवमादिः । धूपाधारो धूपडहन
इति प्रसिद्धः । गन्धाधारः सौप इति प्रसिद्धपात्रम् ।

तथा—

समुद्रजानि पात्राणि दत्त्वा वै तैजसानि च ।

पात्रं भवति कामानां विद्यानाञ्च धनस्य च ॥

पात्रं भाजनं । समुद्रजानि शङ्खशुक्रपात्राणि । तैजसानि
सुवर्णरजतादिनिर्मितानि ।

तथा— पतद्गृहप्रदाने च सर्वपापमपोहति ।

पतद्गृहः पङ्क्तिगृह इति प्रसिद्धः ।

तथा— दर्पणस्य प्रदानेन दर्पवान् रूपवान् भवेत् ।

तथा— उग्रौरकृच्छकं दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

उग्रीरकूर्चकं देवाङ्गनगोधनाथं वीरणमूलघटितं
कोच्चीति प्रसिद्धम् ।

तथा—

दत्त्वा गोबालकं विप्राः सर्वान् स्नापानपोहति ।

गोबालकमिह प्रकरणे गोबालकतकूर्चकम् ।

तथा— दत्त्वा चामरजं कूर्चं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम् ।

चामरजं चमरमृगरोमभवम् ।

आसनानां प्रदानेन स्थानं सर्व्वं च विन्दति ।

पादपीठप्रदानेन तथैव च नरोत्तमाः ॥

तथैव चेत्यनेनासनदानफलं सम्बध्यते ।

श्रयणासनदानेन क्षितिं विन्दति शाश्वतौम् ।

तथा—

उत्तरच्छददानेन सर्व्वान् कामानवाप्नुयात् ।

उत्तरच्छदः शय्यायामाच्छादमवस्त्रम् ।

तथा—

त्रितानकप्रदानेन सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ।

परां निर्वृतिमाप्नोति यच्च यच्चाभिजायते ॥

त्रितानं चन्द्रातपस्त्रिरूपवस्त्रनिर्बितोविमान इति प्रसिद्धम् ।

तथा—

कार्पासिकं वस्त्रयुगं यः प्रदद्याज्जगद्दने ।

यावन्ति तस्य तन्मूनि हस्तमाचमितानि तु ॥

तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।

तथा—

श्वेतवस्त्रप्रदानेन स्त्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ।

महाराजनरक्तेन सौभाग्यं महदश्नुते ॥

अत्रापि स एव शेषः ।

तथा - नीलरक्तं विनारक्तं शेषवदे द्विजोत्तमाः ।

दत्त्वा भवति धर्मात्मा सर्व्वव्याधिविवर्जितः ॥

एतेन नीलरक्ते तरङ्गम्^१ देयमित्युक्तम् ।

तथा— दुकूलकप्रदानेन बङ्गिष्ठोमफलं लभेत् ।

तथा—

कौशेयानि वस्त्राणि मृदूनि च लघूनि च ।

यः प्रयच्छति देवेशे सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

कौशेयानि कौशकारकमितन्तुमयानि ।

सरोमाणि च वस्त्राणि यः प्रयच्छति धर्मावित् ।

कृतानि वरवस्त्राणि सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

सरोमाणि तूलपट्टादिरूपाणि ।

तथा—

नानाभक्तिविचित्राणि चौरजानि नवानि च ।

दत्त्वा वासांसि शुभ्राणि राजसूयफलं लभेत् ॥

नानाभक्तिविचित्राणि सूक्ष्मसूत्रादिकर्म्मनिर्मितानि । चौर-
जानि वस्त्रजानि । ब्राह्मणवासोदानप्रकरणे चयाणामेषां पृथक्-
श्रुतेरत्रापि स्त्रतन्त्राणामेव दानमिति सागरः ।

तथा—

अनुत्मान्यपि विप्रेन्द्र वासांश्याभरणानि च ।

दत्त्वं देवदेवाय बह्निष्टोमफलं लभेत् ॥

अनुक्तानि वस्त्राणि उक्तविपरौतजातीयानि वर्मनेचादीनि
आभरणानि चारादीनि ।

तथा— यज्ञोपवीतदानेन ब्रह्मदानफलं लभेत् ।

तथा— दत्त्वा प्रतिसरान् मुख्यान् न भूतैरभिभूयते ।

प्रतिसरः पद्मादिरचितसूत्रं मुख्यमुच्छिष्टम् ।

तथा—

नरः सुवर्णदानेन सर्वान् कामान् समश्नुते ।

तदा - रूप्यदो रूपमाप्नोति विशेषाद्भुवि दुर्लभम् ।

रत्नदानेन लोकेऽस्मिन् प्रामाण्यमुपगच्छति ॥

प्रामाण्यं सत्यवचनता । तथा—

मूर्द्धाभरणदानेन राजसूयफलं लभेत् ।

मूर्द्धाभरणं किरौटादि ।

तथा—

कर्णपूरप्रदानेन श्रुतिं विन्दति सर्वतः ।

सर्वतः श्रुतिं सर्वशास्त्रश्रवणमिति मागरः । कर्णपूरः

कर्णाभरणविशेषः ।

तथा --

कर्णाभरणदानेन भवेच्छ्रुतिधरो नरः ।

अश्वमेधमवाप्नोति, यौभाग्यमेव विन्दति ॥

तथा— येवेयकाणि दत्त्वा च सर्व्वशास्त्रार्थविद्भवेत् ।

नार्य्यस्य वग्गशास्त्रस्य भवन्ति द्विजपुङ्गवाः ।

श्रियमाप्नोति परमां राजसूयञ्च विन्दति ॥

तथा— केयूरदानाद्भवति शत्रुपक्षचयङ्करः ।

तथा हस्ताङ्गुरीयदानेन परं मौभाग्यमाप्नुयात् ।

हस्ताङ्गुरीयकं हस्ताङ्गुलीपरिधानयोग्यं मुद्रिकादि ।

तथा—

तथवाङ्गददानेन राजा भवति भूतले ।

तथा— श्रोणौसूत्रप्रदानेन मर्ही मागरमेखलाम् ।

प्रशान्तिं निहतामित्रो नात्र कार्या विचारणा ॥

श्रोणौसूत्रं काञ्चोदाम ।

तथाभरणदानेन स्थानं सर्व्वत्र विन्दति ।

तथा— 'पादाङ्गुलीयदानेन गुह्यकानां पतिर्भवत् ।

पादाङ्गुलीयं चरणाङ्गुलिपरिधानयोग्याङ्गुलिका ।

तथा— यथादेशं यथाकालं राजलिङ्गं सुरालये ।

दत्त्वा भवति राजैव नात्र कार्या विचारणा ।

राजलिङ्गं क्वचामरादि ।

तथा—

पादकानां प्रदानेन गतिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ।

उपानहप्रदानेन विमानमधिरोहति ॥

यथेष्टं तेन लोकेषु विचरत्यमरप्रभुः ।

तथा— गोदानफलमाप्नोति तथा पाद्यप्रदो नरः ।

पाद्यं पादप्रक्षालणार्थं जलम् ।

तथा— नरस्त्वाचमनीयस्य दानाद्भवति निर्मलः ।

तथा— सुखलेपप्रदानेन परं रूपमवाप्नुयात् ।

सुखलेपः सुखहेतुरङ्गरागः श्रौतकुङ्कुमलेप-गौक्षचन्दन-
लेपादिः ।

तथा—

गन्धतैलानि दिव्यानि सुगन्धौनि शुष्णौनि च ।

केशवाय नरो दत्त्वा गन्धर्वैः सह मोदते ॥

दिव्यान्युत्कृष्टानि शुष्णौन्यपनौताशुचिसम्बन्धानि ।

तथा— राजा भवति लोकेऽस्मिन् कृत्वा दत्त्वा द्विजोत्तमः ।

नाप्नोति रिपुजं दुःखं मयामे रिपुजिह्ववेत् ॥

तथा— तालवृन्तप्रदानेन निवृत्तिं प्राप्नुयात् पराम् ।

तथा चामरदानेन श्रोमान् भवति भूतले ॥

तथा— लोकेषु ध्वजभूतस्य विष्णोर्दत्त्वा तथा ध्वजम् ।

शक्रलोकमवाप्नोति बह्वनब्दगणाम्बरः ।

ध्वजश्यामर-दर्पण-पताकाद्यन्वितो दण्डः, चिह्नदण्ड इति
प्रसिद्धः ।

तथा—

पताकाञ्च शुभां दत्त्वा तथा केशववेष्टानि ।

वायुलोकमवाप्नोति बह्वनब्दगणानि तु ॥

दोधूयते तथा सं, तु वायुना केशवाकथे ।

तथा तथाऽस्य सकलं देहात्पापं प्रणश्यति ॥
 यथा यथा च सा शोभां करोति चिदशालये ।
 तथा तथा स यशसा महितस्तु विराजते ॥
 पताकां ये प्रयच्छन्ति कूटागारे मनोहराम् ।
 संत्यज्य सकलं पापं वायुलोकं व्रजन्ति ते ॥

तथा—

युक्तं पीतपताकाभिर्निवेद्य गरुडध्वजम् ।
 केशवाय द्विजश्रेष्ठाः शक्रलोके महीयते ॥
 गरुडध्वजं गरुडचिह्नितं ध्वजम् । तथा—
 युक्तं नीलपताकाभिस्तालं दत्त्वा द्विजोत्तमाः ।
 यस्माल्लोकात् परिभ्रष्टो विरोगस्त्वभिजायते ॥
 तालं तालवृक्षाकारं ध्वजम् । नीलपताकाभिलिख्यभिः ।

तथा—

युक्तं श्वेतपताकाभिर्मकरं यः प्रयच्छति ।
 राजा भवति लोकेऽस्मिन् मुक्त्वा लोकान् प्रचेतमः ॥
 प्रकरणाम्भकरशब्दोऽत्र मकराकृतिध्वजपरः ।
 युक्तं रक्तपताकाभिर्दत्त्वा श्वयमनुत्तमम् ।
 अलकां समवाप्नोति तथा पापक्षयं नरः ॥
 अत्रापि श्वयशब्दो श्वययुक्तध्वजपरः ॥
 मकर-श्वयौ च वस्त्रनिर्भितौ । श्वयो हरिणः, कलिङ्गस्तु
 हरिणविशेषं श्वयमाह । तथा च तेनोक्तं वर्णतोऽयं नीलो
 षोटकप्रमाणः कर्कशजिह्वशृङ्गश्चेति ।

तथा—

शिविकां ये प्रयच्छन्ति ते प्रयान्धमरावतीम् ।

अश्वदाः सूर्यलोकस्था राजन्ते दिवि सूर्यवत् ॥

शिविका चतुर्दशलकम् ।

तथा—

गवां लोकमवाप्नोति धेनुं दत्त्वा पथस्त्रिणौम् ।

अनङ्गाहप्रदानेन दशधेनुफलं लभेत् ॥

अजाविमहिषोद्वाणां तथेवाश्वतरस्य च ।

महस्त्रगुणितं दानं पूर्वप्रोक्तं प्रकीर्तितम् ॥

विष्णुधर्मात्तरौय ब्राह्मणसम्प्रदानकाजादिदानेषु यत् फलं
तदेव विष्णुसम्प्रदानक तत्तत्पशुदाने महस्त्रगुणितं फलं भवतीत्यर्थः ।

अश्वतरो वेसर इति प्रसिद्धः ।

तथा—

वारुणं लोकमाप्नोति दत्त्वा वस्त्रं नरोत्तमः ।

अविप्रदात्ता च तथा तमेव लोकमश्नुते ॥

अविच्छागः ।

तथा—

उष्ट्रं वा गर्दभं वापि स्वरं वा यः प्रयच्छति ।

अलकां च समासाद्य यक्षेत्रेः सह मोदते ॥

स्वरोऽश्वतरः ।

तथा—

दामं दत्त्वा सुखे लोके नाकभ्रष्टोऽभिजायते ।

दामौ दत्त्वा तथा विप्रा नात्र कार्या विचारणा ॥

तथा—

गणिकां ये प्रयच्छन्ति नृत्यगौतविशारदाम् ।

मर्वदुःखविनिर्मुक्तास्ते प्रयान्धमरावतौम् ।

नृत्यं दत्त्वा तथाप्नोति रुद्रलोकमसंशयम् ॥

तथा—

प्रेक्षणीयप्रदानेन शक्रलोके महौयते ।

दत्त्वा गौतम्य धर्मज्ञाः गन्धर्वैः सह मोदते ॥

वाद्यं दत्त्वा तथा विप्राः शक्रलोके महौयते ।

वाद्यानामपि देवस्य तन्त्रौवाद्यं मदाप्रियम् ॥

एतेन वाद्यान्तरापेक्षया तन्त्रौवाद्यदानेऽधिकफलम् ।

तथा—

दन्दुभिं ये प्रयच्छन्ति कौर्त्तिमन्तो भवन्ति ते ।

दन्दुभिर्भरौ ।

तथा —

दत्त्वा धान्यानि बीजानि शस्यानि विविधानि च ।

रूपकाणि च तान्येव प्राप्नोत्ययतशः पुनः ॥

धान्यानि कलमादीनि । बीजानि शाककुष्माण्डादीनां शस्यानि धान्येतरयवादीनि । पृथक् धान्यग्रहणं फलभुञ्जे । रूपकाणि रूषा इति पश्चिमदेशे प्रसिद्धानीति सागरः ।

तथा—

दत्त्वा शाकानि रम्याणि विशोकस्त्वभिजायते ।

दत्त्वा च व्यञ्जनार्थाय तथोपकरणानि च ॥

रम्याणि शादलानि कौटादिवेधरहितानि स्वादूनि च
व्यञ्जनोपकरणानि घृतशर्करामैन्धवादीनि ।

तथा—

पुष्पवृक्षं तथा दत्त्वा ग्रामस्याधिपतिर्भवेत् ।

फलवृक्षं तथा दत्त्वा नगराधिपतिर्भवेत् ॥

पुष्प-फलवृक्षौ पुष्पफलार्थवृक्षाविति भागरः । पुष्पितफलित-
वृक्षावित्यन्ये ।

कङ्कतस्य प्रदानेन विरोगस्त्वभिजायते ।

तथा—

कूर्चप्रसाधनं दत्त्वा सुखमत्यन्तमश्रुते ।

कूर्चप्रसाधनं अश्रुप्रसाधनायै द्रव्यम् ।

विस्मापनीयं यत् किञ्चित् दत्त्वाऽत्यन्तं सुखं भवेत् ।

विस्मापनीयमाश्चर्यजनकम् ।

इति त्रिष्णवे दानानि ।

अथ दर्गायाः ।

भविष्यपुराणे—

अश्वसारमयं कृत्वा नानादीपममन्वितम् ।

दीपवृक्षं समुद्धोष्य दर्गायाः पुरतो नृप ॥

दत्त्वा कल्पायुतं साधं दुर्गालोके महौयते ।

पुनरेत्य नरो वीर राजराजो भवेन्नरः ॥

अश्वसारमयं लौहघटितम् ।

चन्द्रांशुनिर्मलं स्वच्छं दर्पणं मणिभूषितम् ।

पर्यन्तशोभितं कृत्वा नानामाख्योपलेपनैः ॥

दुर्गायाः पुरतः कृत्वा अद्वया परयान्वितः ।

राजसूयफलं प्राप्य हंसलोके महौयते ॥

हंस आदित्यः ।

सस्यसारितदेहो यो दण्डवत् पतितो भुवि ।

चण्डिकापुरतो वीर स याति परमां गतिम् ॥

सर्व्वयज्ञोपवासेषु तीर्थवेदिषु यत्फलम् ।

तत्फलं लभते वीर प्रणम्य शिरसा मतौम् ॥

स्रजं श्वेतपताकाढ्यामथवा पञ्चबङ्गिकम् ।

किङ्किणौजालसम्भौतं श्वेतकृत्रोपशोभितम् ॥

नानाबुद्धदमन्यस्रं महामिहोपशोभितम् ।

दत्त्वा देव्ये महाबाहो शकलोके महौयते ॥

शङ्खकुन्देन्दुमङ्गाग्रं राजतं याममुत्तमम् ।

समारूढो वसेद्दीर दिव्यं वर्षशतं दिवि ॥

ध्वजमास्त्राकुलं यस्य कुर्याद्वै चण्डिकालयम् ।

महाध्वजाष्टकं वापि दिशासु विदिशासु च ॥

१ म विमानमहस्यैश्च समन्तादुपशोभितम् ।

कल्पानाञ्च शतं सायं दुर्गालोके महीयते ॥
 शङ्खकुन्देन्दुमङ्गाशं प्रवालमणिभूषितम् ।
 मणिदण्डमयं कूचं दुर्गाया यः प्रयच्छति ॥
 स कूचेण विचित्रेण किङ्किणौजालमालिना ।
 धार्यमाणेन शिरसा हरलोके महीयते ॥
 विमानवरमंघातैरावृतः मततं नृप ।
 अक्षरोगणगन्धर्वैः सेव्यमानः समन्ततः ॥
 चण्डिकायतने रम्ये घण्टानां यः कदम्बकम् ।
 कुर्व्याद्वै शृङ्खलायुक्तं नानानाद^१ गणावृतम् ॥
 मयूरपचमंवृत्तं स गच्छति सुरालयम् ।
 विमानवरमाकूढो घण्टा-चामरभूषितः ॥
 भेरौ मृदङ्ग सुरजा तिमिला पटहादिकम् ।
 तिमिला वाद्यविशेषः ।

वौणावंशं शताङ्गं यो देव्यै भूषं प्रयच्छति ।
 स गच्छति महाबाहो यत्र देवी व्यवस्थिता ॥
 विमानवंशैर्बहुभिर्वावृतः मततं नृप ।
 कल्पायुतं शतं सायं दुर्गायाऽनुचरो भवेत् ॥
 पुनरेत्य भुवं वीर राजा भवति धार्मिकः ।
 कृत्वा हेममयं शूलं हेमपात्रादिषु स्थितम् ॥
 पुष्पमालापरिच्छिन्नं विमानवरशोभितम् ।
 गृहीत्वा तु प्रजेदीर चण्डिकायतनं परम् ॥

धारयेच्छिरसा पात्रं नानावाद्यगणैर्दृतः ।
 कुर्यात् प्रदक्षिणापि प्रणम्य शिरसा शिवाम् ॥
 विन्यसेद्विधिवद्वीर दुर्गायाः पुरतो नृप ।
 य एवं विन्यसेद्वीर चिशूलं विधिवन्नरः ॥
 स गच्छति परं स्थानं यत्र देवस्तुर्मुखः ।
 शङ्खस्त्रिकुण्डलपुष्पाद्यैर्भुवि शोभां नराधिप ॥
 कृत्वा वर्णकपिष्ठाद्यैश्चण्डिकायतने नृप ।
 समारुह्य विमानाख्यं नानारत्नोपशोभितम् ॥
 मोदते दिवि गन्धर्वैः तथाचाप्सरसां गणैः ।
 दुर्गापूजोपकरणं तत्त्वान्तं यदि वा बद्ध ॥
 भक्त्या वित्तानुसारेण रुद्रलोके महीयते ॥
 चण्डिकायतने यस्तु श्रद्धया परयाऽन्वितः ।
 बाणैः कूप-तडागञ्च दौर्घिकां यश्च कारयेत् ॥
 स कुलानां शतं सायं तारयित्वा भवार्णवात् ।
 चण्डिकापुरमामाद्य मोदते चण्डिकानुगः ॥
 यावन्नोपैति मरणं यावन्नाक्रमते जरा ।
 यावन्नेन्द्रियवेकल्यं तावत् पूजय चण्डिकाम् ॥
 चण्डिकार्चनतुल्योऽस्ति धर्मो नान्यो नराधिप ।
 इत्थं विज्ञाय यत्नेन पूजयेत् सर्वमङ्गलाम् ॥
 भक्त्या वै सततं देवीं शिवां शान्तां चिशूलिनीम् ।
 रह लोके त्रियं प्राप्य ते यान्ति परमं पदम् ॥
 चण्डिकां पूजयित्वा तु प्रहृष्टेनाभिरात्मना ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा इदं स्तोत्रमुदीरयेत् ॥
 दर्गां शिवां शान्तिकरीं ब्रह्माणै ब्रह्मणः प्रियाम् ।
 सर्वलोकप्रणेत्रौघ प्रणमामि सदाशिवाम् ॥
 मङ्गलां शोभनां शुद्धां निष्कलां परमां कलाम् ।
 विश्वेश्वरीं विश्वमातां चण्डिकां प्रणमाम्यहम् ॥
 सर्वदेवमयीं देवीं सर्वरोगभयापहाम् ।
 ब्रह्मेशविष्णुनमितां प्रणमामि सदा उमाम् ॥
 विन्ध्यस्थां विन्ध्यनिलयां दिव्यस्थाननिवासीनाम् ।
 योगिनीं योगमाताञ्च चण्डिकां प्रणमाम्यहम् ॥
 ईशानमातरं देवीमौश्वरीमौश्वरप्रियाम् ।
 प्रणतोऽस्मि सदा दर्गां संमाराणवतारिणीम् ॥
 इदं यः पठते स्तोत्रं गृह्णयादापि भक्तितः ।
 स मुक्तः सर्वपापैस्तु लोदते दर्गया सह ॥

इति दर्गादानानि ।

स्कन्दपुराणे—

सुगन्धाः शौतलाश्चापो रमेर्दिव्यैः समन्विताः ।
 यः प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तस्य पुण्यफलं गृह्ण ।
 विमानं सूर्य्यमङ्गाग्रमप्यरोगणमेवितम् ।
 मोऽधिरुद्धा दिवं याति वरुणस्य सलोकताम् ॥

तत्रासावयुतान्यष्टावुषित्वा देववत् सुखी ।
 कुले महत्यसङ्कोर्णं जायते धनधान्यवान् ॥
 असङ्कोर्णं सुवृत्तिमात्रोपजीविनौत्यर्थः ।

तथा—

भाजनं यः प्रयच्छेत् सहेमरत्नभूषितम् ।
 अप्यरः प्रतमङ्कोर्णं विमाने दिवि मोदते ॥

तथा -

राजतं यः प्रयच्छेत् विप्रेभ्यो भाजनं शुभम् ।
 स गन्धर्व्वपुरं प्राप्य उर्व्वशा सह मोदते ॥

तथा—

ताम्रं यो भाजनं दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ।
 स भवेद् यक्षराजस्य यक्षो बलसमन्वितः ॥
 चासनं यः प्रयच्छेत् समीतं ब्राह्मणाद्य वै ।
 स राज्यस्थानमाप्नोति स्वर्गं प्राप्नोति विज्वरः ॥

तथा—

गृहं यस्तु प्रयच्छेत् सर्व्वकामसमृद्धिमत् ।
 स लोके ब्रह्मणः प्रेत्य सर्व्वकामैर्निषेध्यते ॥
 वर्षकोटीः स तपोव्य चतसस्तेन कर्मणा ।
 गृहमेधौ सदा दाता भोगवाञ्छेव जायते ॥
 ओषधोर्यः प्रयच्छेत् धान्यानि च धनानि च ।
 सर्व्वकामसुसंयुक्तः सोमलोकं समप्नुते ॥
 तत्र वर्षमहस्याणि सप्त स्त्रित्वा पुनर्मरः ।

इह लोके धनोपेतो भोगवानभिजायते ॥
 आत्मानं यः प्रयच्छेत्तु सम्बौतं ब्राह्मणाय वै ।
 स राज्यस्थानमाप्नोति स्वर्गं प्राप्नोति विज्वरः ॥
 यस्तु चेत्तं प्रयच्छेत् निष्पन्नं फलवज्ररः ।
 स तु चेत्तं पुनर्भुक्त्वा प्राजापत्यं समश्नुते ॥
 यस्तु भूमिं प्रयच्छेत् ब्राह्मणाय महात्मने ।
 सर्व्वलोकसुखी भूत्वा विमानेन सुवर्चसा ।
 बह्वन्यद्सहस्राणि चरते कामरूपवान् ॥
 यदि मानुष्यमायाति स नरः कालपर्य्यायात् ।
 तस्य कामदुघा लोके मही भवति सर्व्वतः ॥

तथा—

यस्तु वस्त्रं प्रयच्छेत् ब्राह्मणाय महायशः ।
 स लोकं प्राप्य वैराजं वर्षकोटिं सुखं वसेत् ॥
 यस्तु शय्यां प्रयच्छेत् स्वास्तौर्णां नरसत्तमः ।
 स तु भार्यां प्रियां दिव्यां बह्वैर्भक्तां समश्नुते ॥

तथा—

यस्तु कन्यां प्रयच्छेत् ब्राह्मणाय स्वककुताम् ।
 स गत्वा पिटल्लोकं वै वर्षायुतशतं वसेत् ॥
 इह चापि पुनर्जातः सर्व्वकामसमन्वितः ।
 भार्याः प्राप्नोति भक्ताश्च पूजावांसोपजायते ॥

तथा—

अश्वं यस्तु प्रयच्छेत् हेमचित्रं सुलक्षणम् ।

स तेन कर्मणा दिव्यो गन्धर्व्वं लोकमश्नुते ॥

तथा—

रथमश्वं गजं दामौ कन्यां गृहमथापि वा ।

भूमिञ्च यः प्रयच्छेत् स राजा भुवि जायते ॥

विधिना मन्त्रयुक्तेन तस्य पुण्यफलं महत् ,

सर्व्वकामदघा भूत्वा धेनुस्तस्योपतिष्ठते ॥

सम्बन्धः—

नानाविधानि द्रव्याणि धनानि विविधानि च ।

आयुष्कामेन देयानि स्वर्गमचयमिच्छता ॥

अथ सर्व्वमासोभयपक्षमाधारणपञ्चदशतिथि-
द्रव्यविशेषदानानि ।

विष्णुधर्मात्तरे—

प्रतिपद्य पुष्याणां द्वितीयायां वृत्तस्य च ।

तृतीयायान्तु वस्त्राणां चतुर्थ्यां कनकस्य च ॥

पञ्चम्यान्तु फलानां वै षष्ठ्यां स्नानस्य मानवाः ।

स्नानस्य स्नानौघतेलामलकादेः ।

सप्तम्याच्चाण्यपूपानामष्टम्याञ्च गुडस्य च ॥

कुल्लाषस्य नवम्यां वै दशम्यां रजतस्य च ।

कुल्लाषः पश्चिमदेशे कुलस्य इति प्रसिद्धो ज्ञौहिविशेष इति

सागरः ।

एकादश्यां सुवर्णस्य द्वादश्यां वसनस्य च ॥

त्रयोदश्यां सुगन्धानां शितायास्तदनन्तरम् ।

सुगन्धाश्चन्दनादयः । शिता शर्करा ।

दानञ्च परमान्नस्य पञ्चदश्यां महाफलम् ॥

परमाक्षं पायसम् । दानं महाफलमिति सर्व्वचानुषङ्गो
बोद्धव्यः ॥

इति महासान्धिविग्रहिकठक्कुर श्रीवीरेश्वरात्मज महा

सान्धिविग्रहिकठक्कुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते

कृत्यरत्नाकरे प्रकीर्णकतरङ्गः ॥

अथ वारकृत्यानि ।

तत्र भविष्यपुराणे— दितिस्त्वाच—

ये त्वादित्यदिने ब्रह्मन् पूजयन्ति दिवाकरम् ।

स्नानदानादिना तेषां किं फलं स्याद्ववौहि मे ॥

ब्रह्मोवाच ।

ये त्वादित्यदिने प्राप्ते आहुं कुर्व्वन्ति मानवाः ।

मग्नजन्मानि ते प्राप्ताः सम्भवन्ति विगोणिणः ॥

नक्तं कुर्व्वन्ति ये त्वच मानवान्तं ममाश्रिताः ।

‘जपमानाः परं प्राप्यमादित्यद्वयं परः ।’

आरोग्यमिह वै प्राप्य सूर्यलोकं व्रजन्ति ते ।
 उपवासन्तु कुर्वन्ति ये त्वादित्यदिने सदा ॥
 जपन्ति च महाश्वेतां लभन्ते ते यथेष्टितम् ।
 अहोरात्रेण नक्त्रेण चिरात्रनियमेन च ॥
 जपमानो महाश्वेतामीप्सितं लभते फलम् ।
 विशेषादादित्यदिने^१ जपमानो गणाधिप ।
 षडक्षरं महाश्वेतां गच्छेद्देवरोचनं पदम् ॥

आदित्यहृदयमन्त्रः—

ष्टणिः सूर्य आदित्यः—

ॐ महाश्वेता ॐ ह्रां ह्रौं सः इति मन्त्रः ।
 षडक्षरमन्त्रः—ॐ खखोल्ल्काय नमः इति केचित् ।
 ह्रां ह्रौं सः सूर्याय इत्यन्ये ।

तथा—

यो वै सूर्यदिने भक्त्या भानुं सम्पूज्य श्रद्धया ।
 नक्तं करोति पुरुषः स यात्यमरलोकताम् ॥
 इदञ्च व्रतमेकदिनसमाप्यमेव आवृत्तौ प्रमाणाभावात् ।
 सोऽब्दमेकं प्रकुर्वीत नक्तं मम दिने नरः ।
 ब्रह्मचारौ जितक्रोधो ममाश्चनपरः स्वयम् ॥
 विसृजान्ते च सामगान् भक्तांश्च मम वै दिजान् ।
 पूजयित्वा ततो ब्रूयात् प्रीयतां मे दिवाकरः ॥

एवं भक्तिसमायुक्तो मम लोकं स गच्छति ।

न च मानुष्यकं लोकमध्रुवं प्राप्नुयात्तरः^१ ॥

इत्यादित्यवारे नक्तादिग्रहानि ।

तथा तत्रैव ।

शुक्लपक्षस्य षष्ठांशु माघे मासि गणाधिप ।

यो वारः स भवेन्नन्दः सर्वपापभयापहः ॥

तत्र नक्तं स्मृतं पुण्यं हतेन स्नपनं रवेः ।

अगस्तिकुसुमानौह भानोस्तुष्टिकराणि तु ॥

विलेपनं सुगन्धश्च श्वेतचन्दनमुत्तमम् ।

धूपस्तु गुग्गुलुः श्रेष्ठो नैवेद्यं पूषमेव च ॥

दत्त्वा पूषश्च विप्राय ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

प्रस्थमाचं भवेत् पूषं गोधूमजमनुत्तमम् ।

यवोद्भवं वा कुर्वीत सगुडं सर्पिषा युतम् ॥

प्रस्थमाचमिति षोडशपञ्चानि ।

सहिरण्यन्तु दातव्यं ब्राह्मणे सेतिहामके ।

भौमे दिव्येऽथवा देयं न्यसेद्वा पुरतो रवेः ॥

देवब्राह्मणा मगाः, तदितरब्राह्मणा भौमाः ।

दातव्यो मन्त्रतस्यायं मण्डको याज्ञ एव च ।

भूत्वा दिव्येन वै भक्त्या आदित्यपरमस्य तु ॥

आदित्यतेजसोत्पन्नं राज्ञीकरविनिर्झितम् ।

अथसे मम विप्र त्वं प्रतीक्षापूपमुत्तमम् ॥

कामदं सुखदं धन्यं पुत्रदं धनदं तथा ।
 मदा तेऽस्तु प्रतौष्मामि मण्डकं भास्करप्रियम् ॥
 एतावेव महामन्त्रौ दानादाने रविप्रियौ ।
 अपूपस्य गणश्रेष्ठ श्रेयसे नात्र संशयः ॥
 एष नन्दविधिः प्रोक्तो नराणां श्रेयसे विभो ।
 अनेन विधिना यस्तु नन्दे पूजयते रविम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महौयते ॥
 न दारिद्र्यं न रोगश्च कुले तस्य महात्मनः ।
 यश्चैवं पूजयेद्भानुं न क्षयः सन्ततेः मदा ॥

तस्येति शेषः ।

सूर्यलोकागत^१स्यायं राजा भवति भूतले ।
 बहुजातिममायुक्तः तेजसा द्विजमन्त्रिभः ॥
 द्विजमन्त्रिभो रवितुल्यः ।

नन्दविधिः ।

तथा—

नक्षत्रं रोहिणी वीर यदा वारेऽस्य वै भवेत् ।
 यात्यमौ सौम्यतां वीर स सौम्यः परिकीर्तितः ॥
 स्नानं दानं जपो होमः पित्रदेवाभिपूजनम् ।
 अक्षयं स्यान्न मन्देहस्तस्य वारे महात्मनः ॥
 नक्तं समास्थितो योऽत्र पूजयेद्भास्करं नरः ।

याति लोकं स देवस्य भास्करस्य महात्मनः ॥
 रक्तोत्पलानि तत्रैव तथा रक्तस्य चन्दनम् ।
 सुगन्धश्चापि धूपोऽत्र नैवेद्यं पायसं ध्रुवम् ।
 ब्राह्मणाय च दातव्यं भोक्तव्यं चात्मना तथा ॥
 य एवं पूजयेत् सौम्ये चित्रभानुं गवां पतिम् ।
 स विमुक्तस्तु पापेभ्यस्त्वाङ्घ्रौ कान्तिमवाप्नुयात् ॥

इति सौम्यविधिः ।

तथा तत्रैव ।

पञ्चतारं भवेद्यत्र नचत्रं गोवृषध्वज ।
 वारे तु देवदेवस्य स वारः पुत्रदः स्मृतः ॥
 पञ्चतारं रोहिणी हस्ता च ।
 उपवामो भवेत्तत्र आङ्गं कार्यं नराधिप ।
 प्रागनश्चापि पिण्डस्य मध्यमस्य प्रकीर्णितम् ॥
 तत्रेति कथितो वीर वारव्रतविधौ तव ।
 मोपवामस्तु वै भक्त्या पूजयेत्तत्र गोपतिम् ॥
 धूपमाख्योपहारैश्च दिव्यगन्धममन्वितैः ।
 एवं पूज्य विवस्त्रान्तं तस्यैव पुरतो निशि ॥
 भूमौ सुप्यात्ततो वीर जपन् श्रेतां महामते ।
 प्रभाते तु ततः स्नानं कृत्वा दत्तार्घ्यमुत्तमम् ॥
 रक्तचन्दनमणिश्रेः करवीरेर्गणाधिप ।
 मन्मूक्यं गृह्णतेऽगमंशुमन्तं चित्तोचनम् ॥

वारन्तु पूजयित्वा तु ततः आहुं प्रकल्पयेत् ।

१[पञ्चभिर्ब्राह्मणैर्देवं दिव्येभौमैश्च सुव्रत ॥

ब्राह्मणौ मगसंज्ञौ तु तच्च दिव्यौ प्रकल्पयेत् ।]

चयस्तु ब्राह्मणा भौमाः प्रकल्प्यान्वकसूदनम्(?) ॥

कुर्यादेवं ततः आहुं पार्व्वणं भास्करप्रियम् ।

आहुते त्वय समाप्ते तु प्राश्यात् पिण्डन्तु मध्यमम् ॥

पुरतो देवदेवस्य स्थित्वा मन्त्रेण सुव्रतः ।

स एष पिण्डो देवेश योऽभौष्टस्तव सर्व्वदा ॥

अश्रामि पश्यतस्तुभ्यं येन मे सन्ततिर्भवेत् ।

प्रसादान्तव देवेश इति मे भावितं मनः ॥

इति सन्पूजितो ह्यत्र भास्करः पुत्रदो भवेत् ।

अतोऽयं पुत्रदो वारो देवस्य परिकीर्त्तितः ॥

अत्र भास्करस्य दिने उपवासस्तदधिमदिने आहुं मध्यम-
पिण्डप्राशनञ्च ।

इति पुत्रदविधिः ॥

दक्षिणे त्वयने यः स्यात् स जयः परिकीर्त्तितः ।

अत्रोपवासो नक्तञ्च स्नानं दानं जपस्तथा ॥

भवेच्छतगुणं देव भास्करप्रीतये कृतम् ।

तस्माज्जप्तादि कर्त्तव्यं स स्याच्छतगुणो विधिः ॥

इति जयविधिः ।

जयन्तो द्वितयो ज्ञेयो त्रयने गणनायक ।
 वारो देवस्य यः स्यादै तत्र पूज्यो दिवाकरः ॥
 पूजितस्तत्र देवेशः सहस्रगुणितं फलम् ।
 ददाति देवशार्दूल स्नानदानादिकर्मणि ॥
 घृतेन पयसा यत्र स्नानमिच्छुरसेन च ।
 विलेपनं कुङ्कुमञ्च प्रशस्तं भास्करप्रियम् ॥
 धूपक्रिया गुग्गुलुना नैवेद्ये मोदकाः प्रियाः ।
 इत्थं सम्यूज्य देवेशं कुर्याद्भोमं ततस्मिन् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्यान्मोदकांस्तिलशष्कुलौ ।
 इत्थं यः पूजयेद्भानुं मित्रवारे गणाधिप ॥
 सहस्रगुणितं तस्य फलं देवो ददाति वै ।
 स्नानदानव्रतादीनामुपवामस्य वै विभो ॥
 इति जयन्तविधिः ।

शुक्लपत्रस्य मन्त्रस्यां प्राजापत्यर्चसंयुतः ।
 स ज्ञेयो विजयो नाम सर्वपापभयापहः ॥
 प्राजापत्यर्चं रोहिणौ ।
 तत्र कोटिगुणं सर्वं फलं पुण्यस्य कर्मणः ।
 ददाति भगवान् देवः पूजितः स गणाधिपः ॥
 स्नानं दानं जपो होमः पित्रदेवाभिपूजनम् ।
 नक्तं वायुपवामस्य सम्यूज्योऽत्र दिवाकरः ।
 मन्त्रलोकाधिपत्यञ्च प्राप्यते मन्त्रमन्त्रितः ॥
 इति विजयविधिः ॥

वारन्तु पूजयित्वा तु ततः आहुं प्रकल्पयेत् ।
 '[पञ्चभिर्ब्राह्मणैर्देव दिव्येभौमैश्च सुव्रत ॥
 ब्राह्मणौ मगसंज्ञौ तु तत्र दिव्यौ प्रकल्पयेत् ।]
 त्रयस्तु ब्राह्मणा भौमाः प्रकल्प्यान्वकसूदनम्(?) ॥
 कुर्यादेवं ततः आहुं पार्व्वणं भास्करप्रियम् ।
 आहुं त्वय समाप्ते तु प्राश्यात् पिण्डन्तु मध्यमम् ॥
 पुरतो देवदेवस्य स्थित्वा मन्त्रेण सुव्रतः ।
 स एष पिण्डो देवेश योऽभीष्टस्तव सर्वदा ॥
 अश्रामि पश्यतस्तुभ्यं येन मे सन्ततिर्भवेत् ।
 प्रसादान्नव देवेश इति मे भावितं मनः ॥
 इति सम्युजितो ह्यत्र भास्करः पुचदो भवेत् ।
 अतोऽयं पुचदो वारो देवस्य परिकीर्तितः ॥

अत्र भास्करस्य दिने उपवासस्तदपिमदिने आहुं मध्यम-
 पिण्डप्राशनञ्च ।

इति पुचदविधिः ॥

दक्षिणे त्वयने यः स्यात् स जयः परिकीर्तितः ।
 अत्रोपवासो नक्तञ्च स्नानं दानं जपस्तथा ॥
 भवेच्छ्रुतगुणं देव भास्करप्रीतये कृतम् ।
 तस्मात्तस्मादि कर्त्तव्यं स स्याच्छ्रुतगुणो विधिः ॥

इति जयविधिः ।

जयन्तो द्वितयो ज्ञेयो अयने गणनायक ।
 वारो देवस्य यः स्याद्वै तत्र पूज्यो दिवाकरः ॥
 पूजितस्तत्र देवेशः सहस्रगुणितं फलम् ।
 ददाति देवशार्दूलं स्नानदानादिकर्षणि ॥
 एतेन पयसा यत्र स्नानमिच्छुरसेन च ।
 विलेपनं कुङ्कुमञ्च प्रशस्तं भास्करप्रियम् ॥
 धूपक्रिया गुग्गुलुना नैवेद्ये मोदकाः प्रियाः ।
 इत्थं सम्यूज्य देवेशं कुर्याद्भोमं ततस्त्रिलैः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चान्मोदकांस्तिलशष्कुलैः ।
 इत्थं यः पूजयेद्भानुं मित्रवारे गणाधिप ॥
 सहस्रगुणितं तस्य फलं देवो ददाति वै ।
 स्नानदानव्रतादौनामुपवामस्य वै विभो ॥
 इति जयन्तविधिः ।

शुक्लपत्रस्य मन्त्रस्यां प्राजापत्यर्चसंयुतः ।
 स ज्ञेयो विजयो नाम सर्वपापभयापहः ॥
 प्राजापत्यर्चं रोहिणौ ।
 तत्र कोटिगुणं सर्वं फलं पुण्यस्य कर्षणः ।
 ददाति भगवान् देवः पूजितः स गणाधिपः ॥
 स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवाभिपूजनम् ।
 नक्तं वायुपवामस्य सम्यूज्योऽत्र दिवाकरः ।
 मन्त्रलोकाधिपत्यञ्च प्राप्यते मन्त्रमन्त्रितः ॥
 इति विजयविधिः ॥

रविसंक्रमणे यः स्याद्रवेर्वारो गणाधिप ।
 स ज्ञेयो हृदयं नाम आदित्यहृदयप्रियः ॥
 तत्र गन्तुं समाश्रित्य देवं सम्पूज्य यत्नतः ।
 गत्वा चायतनं भानोरादित्याभिमुखस्थितः ॥
 जपेदादित्यहृदयं संख्ययाऽष्टशतं बुधः ।
 अथवास्तमयं यावत् भास्करं चिन्तयेद्भृदि ॥
 गृहमेत्य ततो विप्रान् भोजयेच्छक्तिः शिव ।
 भुक्त्वा तु पायसमेव ततो भूमौ स्वपेद्बुधः ॥
 योऽत्र सम्पूजयेद्भानुं भक्त्या श्रद्धाममन्वितः ।
 स कामान् लभते सर्वान् भास्कराहृदयेप्सितान् ॥
 इति हृदयविधिः ॥

पूष्णो वारे यदा ऋक्षं भवेद्देवैर्भगदेवतम् ।
 स वारो रोगहः प्रोक्तः सर्वरोगभयापहः ॥
 भगदेवतं पूर्वफल्गुनौ । उत्तरफल्गुनौत्येके ।
 योऽत्र पूजयते भानुं शुभगन्धविलेपनैः ।
 सर्वरोगविनिर्मुक्तो याति मञ्जापतेर्गृहम् ॥
 मञ्जापतेः सूर्यस्य ।

अर्कपत्रपुटे कृत्वा पुष्पाण्यर्कस्य सुव्रत ।
 देवस्य पुरतो रात्रौ भक्त्या सम्पूजयेद्बुधः ॥
 पूजयित्वा र्कपुष्पैस्तु अर्कमर्कप्रियैः सदा ।
 प्राशयित्वा र्कपुष्पान् दत्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥

भुक्त्वा तु पायसं वीर रात्रौ स्वपिति भूतले ।

अनेन विधिना यस्तु पूजयेदत्र वै द्विजम् ॥

म मुक्तः सर्वरोगैस्तु गच्छेद्दिनकरालयम् ।

तस्मादपि ब्रजेल्लोकं ऊङ्गारवरहेतिनः ॥

ऊङ्गारवरहेतिनो ब्रह्मणः ।

इति रोगहाविधिः ।

यस्त्वादित्यगृहे स्याद्दे वारो देवस्य सुप्रत ।

म स्वस्वोल्कप्रियो लोके ख्यातो गोश्रुतिभूषण ॥

यस्तु पूजयते तस्मिन् पतङ्गं पद्मगप्रिय ।

गन्धपुष्पादिधूपैस्तु स्तोत्रेणानांविधैस्तथा ॥

मोपवासो गणश्रेष्ठ आदित्यगृहणे शुचिः ।

जपमानो महाश्वेतां स्वस्वोल्कमथवापि वा ॥

पूजयेज्जगतामौशं तमोनाशनमाशुगम् ।

पूजयित्वा दिनकरं महाश्वेतां ततोऽर्चयेत् ॥

पूजयित्वा महाश्वेतां रविं देवं ततोऽर्चयेत् ।

महाश्वेतां प्रतिष्ठाप्य गन्धपुष्पैः सुपूजिताम् ॥

तस्या एव पुरः कुर्यादग्निकार्यं समाहितः ।

पूजयित्वा महाश्वेतां स्वस्वोल्कस्य यज्ञाधिपम् ॥

ब्राह्मणान् वाचयित्वा च ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

आदित्यगृहयुक्तेऽस्मिन् वारे त्रिपुरमृदन ॥

यत्कर्म्म क्रियते पुण्यं तत्सर्वं शुभदं भवेत् ।

त्वानदानजपादीनां कर्मणां गोवृषध्वज ॥
 अनन्तं हि फलं तेषां भवत्यस्मिन्न संग्रहः ।
 कृतानान्तु गणश्रेष्ठ भास्करस्य वरो यथा ॥
 तस्मात् सूर्यदिने कार्यं पुण्यकर्म विचक्षणैः ।
 एकभक्तश्च नक्तश्च उपवासमथापि वा ॥
 ये त्वादित्यदिने कुर्युस्ते यान्ति परमं पदम् ।
 धन्यं पुण्यं यशस्यश्च पुत्रौघं कामदं तथा ॥
 तस्मिन् दानमप्रपस्य गोदानेन समं मतम् ।
 द्वादशैते महाबाहो वारा भानोर्महात्मनः ॥
 तुष्टिदाः कथितास्तुभ्यं सर्वपापभयापहाः ।
 कृत्वैकमेषां विधिवंदार वृषभवाहन ॥
 ततो याति परं लोकं वृषकेतोर्महात्मनः ।
 '[भद्रकामदादित्याभिमुखा वारा भाद्रमार्गमाघेषु कथिताः ।
 इति भविष्यपुराणीय नन्दादिरविवारविधिः ॥]

अथ सप्तवारव्रतम् ।

तत्र पद्मपुराणे । पुलस्त्य उवाच ।
 आदित्यवारं हस्तेन सर्वमादाय भक्तिः ।
 नक्तेन चपयेत्तावत् यावत् सप्ताभिसंख्यया ॥
 ततस्तु सप्तमे पूर्णे कुर्याद्वाङ्मणभोजनम् ।
 आदित्यविम्बं मौर्वेण कृत्वा यज्ञेन मानवः ॥

शितवस्त्रयुगच्छन्नां कृषिकां पादके तथा ।
 उपानहौ च दातव्ये स्थापयेत्तासभाजने ॥
 घृतेन स्नपनं कृत्वा सम्युर्णाङ्गं द्विजातये ।
 दौषं दद्याच्च विदुषे ब्राह्मणाय विशेषतः ॥
 एवं कृत्वा फलन्तस्य भवेदारोग्यमुत्तमम् ।
 द्रव्यसम्पत्सुतप्राप्तिरिति पौराणिकौ क्रिया ॥
 अविमम्बादिनौ चैयं शान्तिपुष्टिप्रदा नृणाम् ।
 'तद्वस्त्रिचासु मंगृह्य सोमवारं विचक्षणः ॥
 नक्तेन जपयेदष्टौ सोमवारान् प्रयत्नतः ।
 प्रत्येकं ब्राह्मणान् भोज्य यथाशक्त्वा विचक्षणः ॥
 नवमे तु ततः पूर्णं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 श्वेतयुग्मं प्रदातव्यं ततः सोमन्त दापयेत् ॥
 श्वेतयुग्मं श्वेतवस्त्रयुग्मम् ।

कांस्यभाजनसंस्थान्तु क्षौरमन्युरितन्मतः ॥
 तदच्छत्रं पादके च तथोपानत्समन्वितम् ।
 सम्युर्णाङ्गाय दातव्यं ब्राह्मणाय विशेषतः ॥
 स्नात्यामचारकं गृह्य जपयेन्नक्तभोजनम् ।
 अष्टावेतानि यावच्च ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥
 अङ्गारकन्तु सौवर्णं स्थापितं तासभाजने ।
 दापयेद्ब्राह्मणाचार्यं सम्युर्णाङ्गाय चैव हि ॥

नचचानुक्रमेणैव गृह्य वारांस्तु मग्न वै ।

उपोष्यैकोत्तरं पश्चात् मौर्वणं दापयेत् सुधीः ॥

अग्निकार्यंश्च कुर्वीत यथादृष्टविधानतः ।

उपोष्यैकोत्तरमिति एकमन्तिमसुपोष्येत्यन्वयः ।

एवं कृत्वा भवेद् यद्वै तन्निबोध नराधिप ॥

सर्वं ग्रहाः सौम्यरूपा भवन्ति वामास्तुष्टिमायान्ति देवताः ।

तुष्यन्ति नाम पितरस्तर्पिताः स्यर्दुःखप्रश्नश्च श्रवणा^१श्चाशमेति ॥

यदि सोमो रविमुतो भास्करो राज्ञणा, मह ।

केतुश्च मूर्द्धि तिष्ठन्ति रौद्राः पौडाकरा ग्रहाः ॥

अनेन कृतमात्रेण सर्वं सौम्या भवन्ति हि ॥

य ए कुर्वते राजन् मदा भक्तिसमन्वितः ।

तस्य मानुग्रहाः सर्वं यच्छन्ति विजयं नृप ॥

ग्रनेश्वरं राजकेतु लोहपात्रे तु विन्यसेत् ।

लोहानाराधयेद्भोमान् ब्राह्मणेभ्यश्च दापयेत् ॥

कृष्णवस्त्रयुगं देयमेतेषां प्रीणनाय वै ।

सौवर्णकाश्च दातव्याः शान्तिश्रीविजयेषुभिः ॥

व्रतान्ते सर्वं एते हि ग्रहाः सौवर्णका नृप ।

दातव्याः शान्तिमिच्छद्भिर्व्रतान्ते द्विजभोजनम् ॥

यथाशक्त्वा दक्षिणान्तु ग्रहाणां प्रीतये तथा ।

अस्पायासेन राजेन्द्र सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

इति सप्तवारव्रतानि ॥

१ C दुःखप्रश्रवण विनाशमेति ।

० D लोहानाधारेण ।

मत्स्यपुराणे—

कृष्णपत्नीं प्रति दास्यते उवाच—

यद् यदन्यद्भूतं मत्स्यगुपदेष्टव्यमन्ततः ।
 अविचारेण सर्वाभिरनृष्टेयन्तु तत्पुनः ॥
 मंसारोत्तरणायालं यत्तु वेदविदो विदुः
 यदा सूर्यदिने हस्तः पुष्यो वाय पुनर्वसुः ॥
 भवेत् सर्वौषधिस्त्राणं मत्स्यङ्गारौ ममाचरेत् ।
 तदा पञ्चशरस्यापि सन्निधानत्वमिष्यते ॥
 अर्चयेत् पुण्डरीकाक्षमनङ्गस्थानुकीर्तनैः ।
 कामाय पादौ सम्पूज्य जङ्घे वै मोहकारिणे ॥
 मेढ्रं कन्दर्पनिधये कटिं प्रीतिमते नमः ।
 नाभिं मौल्यममुद्राय रामाय च तथोदरम् ॥
 हृदयं हृदयेशाय स्तनावाक्कादकारिणे ।
 वामाङ्गं पुष्पचापाय पुष्पवाणाय दक्षिणम् ॥
 'नमोऽनन्ताय वै मौलि विलोलायेति मूर्ध्निजान् ।
 सर्वात्मने शिरस्तदत् देवदेवस्य प्रजयेत् ॥
 नमः शिवाय शान्ताय पाशाङ्कुशधराय च ।
 गदिने पीतवस्त्राय शङ्खचक्रधराय च ॥
 नमो नारायणायैति कामदेवात्मने नमः ।
 नमः शान्त्यै नमः प्रीत्यै नमो रत्यै नमः श्रिये ॥

नमः पुष्टौ नमस्तुष्टौ नमः सर्वार्थसम्पदे ।
 एवं सम्पूज्य गोविन्दमनङ्गात्मानमीश्वरम् ॥
 गन्धैर्माल्यैस्तथा धूपैर्नैवेद्येन च भूरिणा^१ ।
 अत आह्वय वेदज्ञं ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥
 अव्यङ्गावयवं पूज्य गन्धपुष्पार्चनादिभिः ।
 शालेयतण्डुलप्रस्थं दृतपात्रेण संयुतम् ॥
 तस्मै विप्राय सा दद्यान्माधवः प्रीयतामिति ।
 दद्याद्द्वारन्तु कुर्वीत तमेव द्विजसत्तमम् ॥
 रत्यर्थं कामदेवोऽयमिति चित्तेऽवधार्य तम् ।
 यद्यदिच्छति विप्रेन्द्र तत्तत्कुर्याद्विलासिनी ॥
 सर्वभावेन चात्मानमर्पयेत् स्मितभाषिणौ ।
 एवमादित्यवारेण व्रतमेतत् समाचरेत् ॥
 तण्डुलप्रस्थदानञ्च यावन्मासास्तयोदश ।
 तत्र चयोदशे मासि मन्त्राग्ने तस्य भाविनौ ॥
 विप्रस्योपस्करैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणां ।
 मोपधानकविश्रामां आस्तौर्णास्तरणां शुभाम् ॥
 दौपकोपानहकचपादुकासनसंयुताम् ।
 सपत्नीकमलङ्कृत्य हेमसूत्राङ्गुलीयकैः ॥
 सूक्ष्मवस्त्रैः सकटकैः धूपमाख्यानलेपनैः ।
 कामदेवं सपत्नीकं गुडकुम्भोपरिस्थितम् ॥

तास्रपाचामनगतं हेमपाचपटान्वितम् ।
 स कांस्यभाजनोपेतमिच्छुदण्डसमन्वितम् ॥
 दद्याद्देनेन मन्त्रेण तथैव गां पथस्त्रिणीम् ।
 यथान्तरं न पश्यामि काम-केशवयोः सदा ॥
 तथैव सर्व्वकामाप्तिरस्तु विष्णो सदा मम ।
 यथा न कामिनी देहात् प्रयाति तव केशव ॥
 तथा ममापि देवेश शरीरं स्त्रीकुरु' प्रभो ।
 तथा च काश्चनं देवं प्रतिगृह्य दिजोत्तमः ॥
 कोऽदात् कामोऽदादिति वैदिकं मन्त्रमुच्चरेत् ।
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य विमर्ज्य द्विजपुङ्गवम् ॥
 शय्यासनादिकं सर्व्वं ब्राह्मणस्य गृहे नयेत् ।
 ततः प्रभृति योऽन्योपि रत्यर्थं गृहमागतः ॥
 सामान्यतः सूर्य्यवारे स सम्पूज्यो भवेत् सदा ।
 एवं त्रयोदश यावन्माममेकं दिजोत्तमम् ॥
 तर्पयेत्तु यथाकालं प्रोषितोऽन्यं समाहरेत् ।
 तदनुज्ञया रूपवन्तं यावदस्यागमो भवेत् ॥
 आत्मनोपि यथाविघ्नं ^१घृतकं गर्भसूतकम् ।
 देवस्य मानुषं वा स्यादपरागेण वा ततः ॥
^२आचारानष्टपञ्चाशद्यथाशक्त्या समाचरेत् ।
 सुधर्म्मोऽयं मतो भव्यो वेश्यानामिह सर्व्वदा ॥

१ A D लोकर ।

२ सुल्लुप्तकं गर्भभृतिकरं प्रिय ।

३ D सु वारान् ।

पुरुज्जतेन यत् प्रोक्तं दानवीषु पुरा मया ।
 तदिदं साम्प्रतं सर्व्वं भवतीष्वपि युज्यते ॥
 सर्व्वपापप्रशमनमनन्तफलदायकम् ।
 कल्याणिनीनां कथितं ततकुर्व्व वराननाः ॥
 करोति याऽशेषमखण्डमेतत्
 कल्याणिनी माधवलोकमंस्था ।
 मा पूजिता देवगणैरशेषै-
 रानन्दकृत्स्थानमुपैति विष्णोः ॥
 इति वेद्यादित्यवारानङ्गदानव्रतम् ॥

तथा नन्दिकेश्वर उवाच—

यत्तु विश्वात्मनो धाम परं ब्रह्म सनातनम् ।
 सूर्याग्निचन्द्ररूपेण तत्त्रिधा जगति स्थितम् ॥
 तस्मादादित्यवारेण मदा नक्काशनो भवेत् ।
 यदा हस्तेन मयुक्तादित्यस्य च वासरम् ॥
 तदा शनिदिने कुर्यादिकभक्तं विमलतरः ।
 नक्कासादित्यवारेण भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 पञ्चैर्दादशभिर्युक्तं रक्तचन्दनपङ्कजम् ।
 विलिख्य विन्यसेत् सूर्य्यं नमस्कारेण पूर्व्वतः ॥
 दिवाकरान्तथाग्नेये विवस्वन्तमतःपरम् ।
 भगञ्च नेर्हते तद्वद्वरणं पश्चिमे दले ॥
 महेन्द्रमनिले तद्वदादित्यञ्च तथोत्तरे ।
 शान्तमीशानभागे तु नमस्कारेण विन्यसेत् ॥

कर्णिकापूर्वपत्रे तु सूर्यस्य तुरगान् न्यसेत् ।
 दक्षिणे यमनामान^१ मार्त्तण्डं पश्चिमे दले ॥
 उत्तरे तु रविं देवं कर्णिकायान् भास्करम् ।
 रक्तपुष्पोदकेनार्धं सतिलारुणचन्दनम् ॥
 तस्मिन् न्यसेत्तदा दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः ॥
 यस्मादग्नौन्दु^२रूपस्त्वमतः पाहि प्रभाकर ।
 अग्निमीडे नमस्तुभ्यं दूषेत्वोर्जे च भास्कर ॥
 अग्नयायाहि वरद नमस्ते ज्योतिषाम्यते ।
 अर्घं दत्त्वा विसृज्याथ निशि तैलविवर्जितम् ॥
 भुञ्जीत वत्सरान्ते च काश्चनं कमलोत्तमम् ।
 पुरुषश्च यथाशक्त्वा कारयेद्विभुजन्तया ॥

सुवर्णशृङ्गै^१ कपिलां यथार्घ्यां
 रूपैः खुरैः कांस्यदोहां सवस्त्राम् ।
 पूर्णं गुडस्थोपरि तास्रपात्रे
 विधाय पद्मे पुरुषश्च दद्यात् ॥
 समूज्य रक्ताम्बरमाख्यधूपै
 दिजश्च रक्तेरयवा पिशङ्गैः ।
 अग्न्यङ्गरूपाय जितेन्द्रियाय
 कुटुम्बिने देयमनुद्धृताय ॥

१ मूलपुलके चर्यमनामानम् ।

२ यस्मादग्नौन्दु^२रूपस्त्वम् ।

नमो नमः पापविनाशनाथ
 विश्वात्मने सप्ततुरङ्गमाय ।
 सामर्ग्यजुर्धामनिधे विधात्रे
 भवाब्धिपोताय जगत्सवित्रे ॥
 द्रव्येन विधिना समाचरे—
 दब्दमेकमिह यस्तु मानवः ।
 सोऽधिरोहति विनष्टकल्मषः
 सूर्यधाम धूतचामरावलिः ॥
 कर्मसंचयमवाप्य भूपतिः
 शोकदुःखभयरोगवर्जितः ।
 द्वीपसप्तकपतिः पुनः पुन
 १धर्ममूर्त्तिरमितौजसा युतः ॥
 या च भर्तृगुरुदेवतापरा
 दैवमूर्द्धि दिननक्तमाचरेत् ।
 साऽपि लोकममरेश्वरप्रजिता
 याति नारद रवेर्न मंशयः ॥

इत्यादित्यवारनक्तव्रतानि ॥

अथ वारदानम् ।

यमः—

आदित्यवारे विप्राय सहिरण्यं सदैव तु ।

यः प्रयच्छत्यपापस्तु तस्य तुष्यति वै यमः ॥

विष्णुधर्मात्तरे—

व्याधिनाशकदानानुवृत्तौ ।

शरीरागदनाशाय सततं सूर्य्यवामरे ।

गुड्वाज्यलवणोपेतं सहिरण्यं द्विजातये ॥

दद्यादपूपं धर्माज्ञ प्रीणयेच्च दिवाकरम् ।

आरोग्यमेतेनाप्नोति कामं वा मनसेषितम् ॥

लवणाज्यगुडोपेतमपूपं सूर्य्यवामरे ।

सहिरण्यं नरो दत्त्वा न रोगैस्त्वभिभूयते ॥

तथा—

एवम्विधेन्दुदिने दत्त्वा भौभाग्यमाप्नुयात् ।

एवंविधं पूर्व्वोक्तमपूपम् ॥

तथा—

सर्व्वतो दिवसे चान्द्रे क्षानमभ्यङ्गपूर्व्वकम् ।

यः प्रयच्छति विप्राय सोऽपि रोगैर्विमुच्यते ॥

तथा—

काष्ठदानाद् भौमंदिने शत्रुनाशमवाप्नुयात् ।

१[बोधे क्रीडनकानाञ्च दानं बालेषु शस्यते ।

क्रीडनकानां बालक्रीडनोचितकन्दुकादीनाम्, अत्र वटुभ्यो दानम् ।

तथा—

अभ्यङ्गं शौरिदिवसे दत्वा जौवितमाप्नुयात्] ।

अभ्यङ्गं अभ्यङ्गाय तैलघृतादि ।

शनैश्चरदिने दत्वा तैलं विप्राय शक्तिः ।

नित्यमेवं महाभाग रोगनाशमवाप्नुयात् ॥

इति महामान्धिविग्रहिकठक्कुरश्रीवौरेश्वरात्मजमहासान्धि-

विग्रहिकठक्कुरश्रीचण्डेश्वरविरचिते हृत्पत्राकरे

वारव्रतादितरङ्गः ॥

अथ संक्रान्तिनिर्णयः ।

तच्च देवीपुराणे—

द्वादशैव समाख्याताः समाः संक्रान्तिकल्पनाः ।

सप्तधा सा तु बोद्धव्या एकैकैव यथा शृणु ॥

मलमासाधिक्येऽपि संक्रान्तयो नाधिकाः । किन्तु द्वादशैवेत्येव-
कारेण दर्शितम् । समाः संक्रान्तित्वेन तुल्यफलाः ।

मन्दा मन्दाकिनी ध्वांची घोरा चैव महोदरी ।

राक्षसी मिश्रिता चैव संक्रान्तिः सप्तधा नृप ॥

मन्दा भ्रुवेषु विज्ञेया मृदौ मन्दाकिनी तथा ।

क्षिप्रे ध्वांची विजानीयादुधे घोरा प्रकीर्तिता ॥

भ्रुवाणि स्थिराणि त्रौण्युत्तराणि रोहिणी च । मृदूनि चिचानु-
राधा रेवती मृगशीर्षाणि । क्षिप्रा लघवः, हस्ताऽश्विनौ पुष्याः ।
उषाः पूर्वाचयं भरणी मघा च ।

परैर्महोदरी जेथा क्रूरैश्चैस्तु राक्षसी ।

मिश्रिता चेह विज्ञेया^१ मिश्रितर्चैस्तु मङ्गले ॥

चराः पुनर्वसु-श्रवणा-धनिष्ठा-स्वाती-शतभिषाः । कूराक्षिगमास्ते
च मृगशिराश्चैषाद्राः । मिश्रितर्चैः कान्तिका विशाखा च ।

त्रिचतुः पञ्चमसाष्ट नव द्वादश एव च ।

क्रमेण घटिका क्षेतास्तत्पुण्यं पारमार्थिकम् ॥

क्रमेणेति मन्दादिमससंक्रान्तिषु यथामन्थं त्रिचतुःपञ्चादिनाथ

सूक्ष्मसंक्रान्तिकाञ्चीन-वसोधाराद्यनुष्ठानजन्यं यत्पुण्यं तद्धेतवे इत्यर्थः ।
वसोधारा तु देवीपुराण एवोक्ता ।

अतीतानागतो भोगो नाद्यः पञ्चदश स्मृताः ।

मान्निध्यन्तु भवेत्तत्र ग्रहाणां संक्रमे रवेः ॥

व्यवहारो भवेत्लोके चन्द्रसूर्य्योपलक्षितः^१ ।

काले विक्रमते सर्व्वं ब्रह्माद्यं मचराचरम् ॥

पुण्यपापविभागेन कामं^२ देवी प्रयच्छति ।

एकधापि कृतं तस्मिन् कोटि-कोटिगुणं भवेत् ॥

धर्माद्विबर्द्धते ह्यायू राज्यं पुत्रसुखादयः ।

अधर्माद्वाधिशोकादि विष्वायनमन्निधौ ॥

विषुवेषु च यज्जगत् दत्तं भवति चाक्षयम् ।

एवं विष्णुपदे चैव षडशीतिमुखेषु च ॥

घटिका एव पुण्यहेतुत्वात् पुण्या भोगो भोग्यस्तेनातीताना-
गतरूप रविभोग्यपञ्चदशनाद्यः द्वादशसंक्रान्ति-साधारणपुण्यवेला
षोडशादिव्यवच्छेदेन तात्पर्य्यम् ।

श्रातातपः—

अर्वाक् षोडश विज्ञेया नाद्यः पञ्चाक्ष षोडश ।

कालः पुण्योऽर्कसंक्रान्तौ विद्वद्भिः परिकीर्तितः ॥

इत्युभयतः षोडशनाडीनां पुण्यत्वमाह ।

तथा जावालोऽपि—

संक्रान्तेः पुण्यकालस्तु षोडशोभयतः कलाः । इत्याह ।

एतद्दर्शनाच्च देवौपुराणेषु पञ्चदशनाडीभोगोऽभ्यत एव
बोद्धव्यः । विकलते स्त्रभावाच्चवते । देवी दुर्गा ।

तथा च संक्रान्त्युपक्रम एव देवौपुराणम् ।

१ ममाऽयनच्छतु-मास-पक्षादि क्रमेण तु ।

स्थूलसूक्ष्मविभागेन देवी सर्व्वगता विभो ॥

विषुवे तुलागमने मेषगमने चायने मकरगमने कर्कटा-
गमने च तत्सन्निधौ ।

विष्णुपदौषडशीतिस्वरूपमुक्तं ज्योतिःशास्त्रे यथा—

धनुर्मिथुनकन्यासु मीने च षडशीतयः ।

वृषवृश्चिककुम्भेषु सिंहं विष्णुपदौ स्मृता ॥

पुनर्देवौपुराणम्—

२ अयनेषु विकल्पोऽयं स्तन्मे निगदतः शृणु ।

यावद्विंशकला भुक्ता तत्पुण्यन्तुत्तरायणे ॥

निरंशे भास्करे दृष्टे दिनान्ते दक्षिणायने ।

अयने विंशतिदण्ड पुण्यत्वमुत्तरायणे । दक्षिणायने तु
दिनान्तपर्य्यन्तं संक्रान्तौ पुण्यमित्युक्तम् ।

तच्च—

३ षडशीतिमुखे चैव वृत्ते च विष्वदये ।

भविष्यत्ययने पुण्यमतीते चोत्तरायणे ॥

इति वचनपर्यालोचनया उत्तरायणे संक्रान्त्यनन्तरं दक्षिणायने

१ B ममायनच्छतुर्मासः पक्षोऽयं क्रमेण तु ॥

२ A C अयने विषुवे ऋण्यः ।

३ C पुण्यके वचनमिदं नास्ति ।

संक्रान्तिपूर्वसमयो नेतव्यः । अत उत्तरायण दक्षिणायन षड्ग्रहीति
सुखानां संक्रान्तीनामुभयवेक्षा पुण्यनिषेधस्वरसात् राचिसंक्रमणे-
ऽनाकाङ्क्षितत्वाच्च षोडशोभयतः कक्षा इति दिनविष्णुपदीमात्र-
परम् । एवं पञ्चदशनाडौपुण्यातिशयोऽपि तथा । तदेवं दिवा-
संक्रान्तिषु सर्वासु व्यवस्था वृत्ता ।

राचिसंक्रमणे देवौपुराणम् ।

मानाद्धं भास्करे पुण्यमपूर्णं शर्व्वरौदले ।

सम्पूर्णं त्वभयो^१र्ज्ञेयमतिरेके परेऽहनि ॥

मानाद्धं दिवाद्धं भास्करे निरंशके देयम् योज्यं दलेऽर्द्ध-
अतिरेके अर्द्धरात्रातिरेके ।

तथाचायमर्थः— अर्द्धरात्राभ्यन्तरसंक्रान्तौ पूर्वदिनाद्धं पुण्यं अर्द्ध-
रात्रोपरि संक्रमणे तत्तरदिनाद्धं सम्पूर्णार्द्धरात्रसंक्रमणे पूर्वापर-
दिनाद्धम् ॥ एतच्च तिथिपार्थक्ये ।

यदि तु पूर्वदिने संक्रमणवेक्षायां चैकैव तिथिर्भवति तथा
सम्पूर्णार्द्धसंक्रमणेऽपि पूर्वदिनाद्धमेव पुण्यम् ।

आदौ पुण्यं विजानीयाद् यद्यभिज्ञा तिथिर्भवेत् ।

इति वचनात् ।

नन्वेवं राचिसंक्रमणे दिवैव पुण्यत्वकथनात् ।

राजदृशन-संक्रान्ति-विवाहात्ययवृद्धिषु ।

ज्ञानदानादिकं कुर्यात् निशि काम्यव्रतेषु च ॥

इति देवस्यवचनं रात्रौ संक्रान्तिकृत्यबोधकमनर्थकमापद्यत ।

न राचिसन्निहितदिनभागसंक्रान्तौ षोडशकलादिरूपविहितसमयेन
रात्रेरपि 'व्यवस्थापनात्तद्विषयत्वेनोपपत्तेः । अत्र निशीति पदं
निषिद्धं राचसौरूपदिनवेलासहितराचिपरम् । संक्रान्त्यवच्छिन्नत्वेन
तादृग्वेलाया अपि पुण्यत्वस्यैर्यात् ।

शातातपः—

संक्रान्तौ यानि दत्तानि ह्यव्यक्तानि दाहभिः ।

तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मानि जन्मानि ॥

तथा—

अयमादौ सटा देयं द्रव्यमिष्टं गृहेषु यत् ।

षड्ग्रीतिमुखे चैव विमोचे चन्द्रसूर्ययोः ॥

तथा—

रविसंक्रमणे पुण्ये न क्षायाद्यस्तु मानवः ।

सप्तजन्मन्यसौ रोगी दरिद्रश्चाभिजायते ॥

तथा देवीपुराणे—

ध्वांचौ वैश्वेषु विज्ञेया घोरा शूद्रे सुखप्रदा ।

महोदरी च चौराणां ग्रीणिङ्कानां जयावहा ॥

चाण्डाल पुङ्गसानाञ्च ये चान्ये क्रूरकर्म्मिणः ।

सर्वेषां कारुकाराणां मिश्रिता भूतिवर्द्धिनी ॥

नृपाः पौशन्ति पूर्वाह्णे मध्याह्ने च दिजोत्तमाः ।

अपराह्णे तथा वैश्याः शूद्राश्चास्तमये रवौ ॥

पिशपाञ्च प्रदोषे तु अर्द्धरात्रे तु राचसाः ।

अर्द्धरात्रे व्यतीते तु पौष्णन्ते नटनर्त्तकाः ॥
 उषःकाले तु संक्रान्तौ हस्तिगोखामिनो जनान् ।
 हन्ति प्रव्रजितान् सर्वान् मन्ध्याकाले न मंशयः ॥
 एतत् तत्स्थूलभागस्तु भुक्तिकामस्य कौर्त्तितः ।
 परमार्थेन यत्संख्या कथयामि नृपोत्तम ॥
 स्वस्थे नरे सुखामौने यावत् स्पन्दति लोचनम् ।
 तस्य त्रिंशत्तमो भागस्तत्परः परिकौर्त्तितः ॥
 तत्पराच्छतमो भागस्तुटिरित्यभिधीयते ।
 त्रुटेः महस्रभागस्तु यः कालो रविमंक्रमे ।
 तत्काले तु द्रवीभूतं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
 व्यतीपाते तु चेवं स्यात् भवेत्पुण्यमतोऽधिकम् ।
 अत्र ब्रह्मापि मन्दिग्धमुवाच सुरमत्तम ॥
 दानाध्ययनजप्यादि विशिष्ट बन्निहोमतः
 वमोर्धारासु लभ्येत अन्यथा न कथञ्चन ॥

अत्र देवेश्वरधर्माधिकरणिकाः—

अर्द्धरात्रादर्द्धागूर्द्धञ्च रविमंक्रान्तौ पूर्वोत्तरदिनयोरुत्तर-
 पूर्वार्द्धे अर्द्धरात्रमंक्रान्तौ भिन्नतिथावुभयमर्द्धे यदि तर्द्धरात्र-
 पर्यन्तमेकैव तिथिस्तदा पूर्वदिनोत्तरार्द्धे पुण्यं भवतीति द्वादश
 स्वपि रात्रिमंक्रान्तिषु व्यवस्था । तद्वच्च मन्ध्यामंक्रान्तिष्वपि ।

दिनसंक्रान्तिषु त्वप्राप्तविशेषविहितदिनभागासु भविष्यत्वादि-
 विधिमुपजीव्य भागः^१ पुण्यः, प्राप्तविशेषविहितदिनभागासु विषुव-

द्वयषडशीतिमुखोत्तरायणसंक्रान्तिषु सर्व्व एवोत्तरदिनभागो
वृत्तातौतादिपदेभ्यः । तस्मात्तस्यैवावच्छेदकत्वप्राप्तेः ।

दक्षिणायने तु कर्मयोग्यपूर्व्वदिनभागप्राप्तौ स एव भविष्य-
त्ययने पुण्यमिति वचनात् पूर्व्वभागस्यैव पुण्यत्वप्राप्तेः ।

तदप्राप्तौ तु दिनान्तपर्य्यन्तः कालः पुण्यः । निरंशे भास्करे
दृष्ट इतिवचनात् ।

अत्र स्मृतिमहार्णवप्रकाशकता --

संक्रान्तेः पुण्यकालस्तु षोडशोभयतः कलाः ।

इति जावालवाक्यम्--

अर्वाक् षोडश विज्ञेया नाद्यः पश्चाच्च षोडश ।

कालः पुण्योऽर्कसंक्रान्तेर्विदद्भिः परिकौर्त्तितः ।

इति शातातपवाचस्य--

सर्व्वदिनसंक्रान्तिविषयतया व्यवस्थाप्य संक्रान्तिषु पुण्यकालयोः
द्वाविंशद्दण्डावच्छेदो नियमितः । अश्रुतममयविशेषेषु विष्णुपटौ-
मात्रविषयता च ।

यद्येवं विवक्षितं स्यात्तदा निःसन्देहं जावालो विष्णुपटौ-
मित्येवं ब्रूयात् । स्वायत्ते शब्दप्रयोगे किमित्यवाचकं प्रयोक्त्यामह
इति न्यायात् । एतेनैकमूलतया शातातपोपि समन्वितः स्यादि-
त्युपन्यस्य निरस्ता ।

षडशीतिमुखेऽतौते वृत्ते च विषुवदये ।

भविष्यत्ययने पुण्यमतौते चोत्तरायणे ॥

इति वाक्यं राचिसंक्रान्तिविषयतया व्यवस्थापितम् ।

तथा दिवासंक्रान्तिषु सर्वासु पूर्वापरभागाभ्यां द्वाचिंशदेव
दण्डः पुण्यकाल इत्युक्तम् ।

राचिसंक्रान्तौ च पूर्वापरदिनोत्तरभागयोः केवलस्योर्मिसित-
योश्च पुण्यकाल इति दर्शितम् । एवं सन्ध्यासंक्रान्तावपि तत्रापि
षड्शीतिमुखविषुवदयोत्तरायणेषूत्तरदिनपूर्वार्द्धं दक्षिणायने तु
पूर्वदिनोत्तरार्द्धं विष्णुपद्यान्तभयार्द्धमिति निष्कृष्टम् ।

तदेतदपेक्षम् । तथा हि—

मानार्द्धं भास्करे पुण्यमपूर्णं शर्व्वरीदले ।

इत्यादिवाक्यानां स्फुटे राचिविषयत्वे भविष्यत्ययने पुण्य-
मित्यादेर्दिनादिविशेषानुज्ञेयः सामान्यविशेषन्यायविषयत्वं को
वारयिता ।

तथा च राचिसंक्रान्तौ यावदाचनिकमादायैवानुष्ठानपरत्वं
निर्वाहेन तदतिरिक्तविशेषापेक्षा अतः षड्शीतिमुख इत्यादि-
वाक्यं दिनसंक्रान्तिविषयमेव ।

इत्यस्य षड्शीत्यादेः समयविशेषावबुद्धतया प्रतीतौ निरा-
काञ्चत्वे “अर्ध्याक् षोडशं विशेषा” इत्येतस्य समयविशेषाकाञ्चस्य
परिशेषादश्रुतसमयविशेषतदाकाञ्चविष्णुपदौ मात्रविषयतैवोचिता ।

अतएव राचिसंक्रान्तिविषयत्वे तत्पुण्यकालान्वयमवगम्य तद्वि-
शेषतयान्वयो व्यवहितः, दिनसंक्रान्तिषु भविष्यत्वादेः साक्षादन्वय
इति तत्परत्वमेव युक्तमन्यथा वैषम्यापत्तेः ।

तद्विषयत्वे विष्णुपद्यामित्येव ब्रूयादित्युपासम्भो निर्बीज एव ।

पदादा सामान्यविशेषन्यायादा विशेषलाभस्य^१ व्युत्पत्तिरिदृशत्वात् ।

एवञ्च षड्ग्रीतिमुखेऽतीते इत्यादेर्विशेषविषयस्थितावर्ष्वाक् षोडश नाञ्च इत्येतस्य सामान्यशास्त्रस्य सामान्यविशेषन्यायाद्विश्व-
विषयत्वस्थितौ विष्णुपद्मेवारुद्धविषया इति न्यायरत्नो लिखति स्म ।

युक्तञ्चैतत् । अयनेषु विकल्पोऽयमित्यादिना प्रतिपादनीयो-
त्तरायणदक्षिणायनयोरवश्यं दिनसम्बन्धितया विवक्षितत्वान्त-
तन्त्रस्याश्रुतरात्रिकत्वस्यात्रापि षड्ग्रीतिमुख इत्यादौ सम्भवात्
पारिशेष्यात् । षड्ग्रीति मुखे वृत्ते इति दिवामंक्रान्तिपरमिति
कल्पतरुकारवचनाच्चेति ।

महासान्धिविघट्टिकठक्कुरश्रीवैरेश्वरात्मज-महासान्धि-

विघट्टिकठक्कुरश्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे

मंक्रान्तिरङ्गः ॥

अधामावास्यातरङ्गः^१ ।

तत्र मनुः—

पितृयज्ञन्तु निर्वर्त्य विप्रश्चन्द्रचयेऽग्निमान् ।

पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यान्मासानुमासिकम् ॥

पितृयज्ञः पिण्डपितृयज्ञार्थं कर्म अग्निमत्वमत्र बोधनीयक्रमे
अधिकार्य^२वच्छेदकं पिण्डान्वाहार्यकं पिण्डानामनु अहिंयन्ते
यद्दर्शश्राद्धं तत्तथा एते च पिण्डाः पितृयज्ञोपाः मासानुमासिकं
प्रतिमासोद्भवम् ।

पिण्डानां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधाः ।

तदामिषेण कर्त्तव्यं प्रशस्तेन विशेषतः ॥

एषा पिण्डान्वाहार्यकमिति गुणविधानाय संज्ञा, अमिषेण
प्रशस्तेन खड्गमांसादिना ॥

छन्दोगपरिशिष्ट कात्यायनः—

पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षौणे राजनि शस्यते ।

यदक्षं यदहस्त्वेव दर्शनं नति चन्द्रमाः ।

तत् क्षयापेक्षया प्रोक्तं क्षौणे राजनि चेत्यपि ।

यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्दश्यपेक्षया ।

अमावस्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्वपेत् ॥

अष्टमेऽंशे चतुर्दश्याः क्षौणो भवति चन्द्रमाः ।

अमावस्याष्टमांशे च पुनः^३ कलि भवेदणुः ॥

१ C अधामावस्यानिर्णयः ।

२ A B अधिकार्यवच्छेदकम् ।

३ B ततः ।

आग्रहायणमावस्या तथा ज्येष्ठस्य या भवेत् ।

विशेषमाभ्यां ब्रूवते चन्द्रचारविदो जनाः ॥

अचेन्दुराद्ये ग्रहरेऽवतिष्ठते

चतुर्थभागोनकलावशिष्टः ।

तदन्त एव ज्ञेयमेति कृत्स्न-

मेवं ज्योतिषकविदो वदन्ति ॥

सम्पिआ या चतुर्दश्या अमावस्या भवेत् कश्चित् ।

खर्व्वितान्तां विदः केचिदपेध्वमिति चापरे ॥

वर्द्धमानाममावस्यां लङ्घयेदपरेऽहनि ।

यामांस्तोनधिकान् वाऽपि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥

राजनि चन्द्रे तृतीयांशे त्रिधाविभक्तदिनतृतीयभागे अपराह्णे
इति यावत् चतुर्दश्या यामः चतुर्दशीयामः तुरीयं चतुर्थं
अनुपूरयेत् अमावस्या चौयमाणेति मन्वन्तः ।

यदुक्तं यदहस्त्वेव इत्यादिना—

चन्द्रादर्शनश्रुतिविरोधमाशङ्क्य परिहारः कृतः अदर्शनस्य
‘अथोपलक्षणत्वात् । दृश्यमानेऽप्येक इति यज्ञोभिलषचनं तदपौत्यम्भूत
चतुर्दशीविषयम् । तदन्ते चतुर्दशीगेषे यदामावस्या आङ्गयोग्य-
कालव्यापिनी न भवति तदा अयं पक्षः ।

इतरथा तु प्रथम एव अमावस्याष्टमेऽंश इति यदा अमा-
वस्याया अष्टमोऽंशोऽपराह्णव्यापौ भवत्यपरदिने तदाप्यनुरूपस्य
चन्द्रमसः सत्त्वेन ज्ञेयाभावात् न तत्र आङ्गं कर्तव्यम् ।

यदाप्यमावस्याया न वृद्धिचयौ किन्तु सम्भेनोभयदिनयो-
रमावस्याया अपराह्णसम्बन्धः तदापि पूर्वदिन एव आह्नं कर्त्तव्यं
चौणे राजनि शस्यते इति मनुवचनात् ।

आगहायणी-ज्यैष्ठ्यमावस्ययोस्तु ज्योतिषशास्त्रानुसारेण चन्द्र-
गतिवैलक्षण्यात्—

अष्टमेऽंशे चतुर्दश्याः चौणो भवति चन्द्रमाः ।

इत्यादि प्रकारस्यासम्भवादुत्तरदिने एवामावस्याष्टम^१ भागेऽपि
आह्नमित्यर्थः । तदन्त एव अमावस्यान्त एवेत्यर्थः ।

मस्मिन्नेति खर्व्वितां निन्दितां आह्वानर्हं केचिदाहुः ।
उपेद्धमिति चापरे आह्वानर्हतया स्त्रीकुर्व्वते इति चापरे ।

तदेवं संशयं कृत्वाऽप्ये निर्णयो बर्द्धमानामित्यादिना, तेन
चतुर्दशीमिश्रा अमावस्या यदा पूर्वदिनापराह्णे यदा च विहित-
भागेनोत्तरापराह्णसम्बन्धिनी तथा बर्द्धमानतिथिपक्षे उत्तर-
दिने आह्नं सम्भवीयमाणयोर्द्वयोश्च^२ पूर्वदिन एव इति संचेपः ।
एवञ्च ^१आह्नकल्पे सम्भपक्षे उत्तरदिवसे आह्नमिति यदुक्तं
तस्मादरणीयम् । कल्पतरु-पारिजातविरोधात् ॥

इति महाभास्त्रिविगहिकठक्कुरश्रीवीरेश्वरात्मज-महा-

भास्त्रिविगहिकठक्कुर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते

कृत्यरत्नाकरे अमावस्यातरङ्गः ॥

^१ C अमावस्यान्तपक्ष— ।

^२ A ज्यैष्ठ्यमावस्याया ।

^३ A B D आह्नकल्पे इति पदं नास्ति ।

अथ ग्रहणकनिर्णयः ।

तत्र आवाहः—

संक्रान्तेः पुण्यकालस्तु षोडशोभयतः कला ।

चन्द्रसूर्योपरागे तु यावद्दर्शनगोचरः ॥

यमः—

स्नानं दानं तपः श्राद्धमनन्तं राज्ञदर्शने ।

राज्ञदर्शनदत्तं हि श्राद्धमाचन्द्रतारकम् ।

गुणवत् सर्वकामीयं पितृणामुपतिष्ठते ॥

देवस्य—

राज्ञदर्शनसंक्रान्तिविवाहात्ययष्टिषु ।

दानदानादिकं कुर्यान्निशि काम्यव्रतेषु च ॥

ज्ञातातपः—

सर्वस्वेनापि कर्त्तव्यं श्राद्धं वै राज्ञदर्शने ।

अकुर्वाणस्तु तच्छ्राद्धं पक्वे गौरिव सीदति ॥

अत्र राज्ञदर्शनस्य भूयोभिर्वाक्यैर्निमित्तत्वबोधनात् कल्पना-
लाघवेन कर्त्तृत्वसमानाधिकरणस्य च तस्यादेयत्वात् स्नानादि-
कर्त्तृरुपरागदर्शनं निमित्तं चन्द्रसूर्योपरागे तु यावद्दर्शनगोचर
इति पुण्यवेष्टानियामकवचनाच्च यावद्दर्शनयोग्य उपरागो वर्तते
तावद्दर्शनानन्तरं स्नानादिक्रियेति व्यवस्था ।

कल्पतरुकारस्तु—

चन्द्रसूर्योपरागस्य निमित्तत्वप्रतिपादनात् ज्ञातस्यैव च
निमित्तत्वात् ज्ञानमात्रे प्राप्ते यावद्दर्शनगोचर इति राज्ञदर्शन

इत्यादिवचनाच्चाक्षुषज्ञानविषयस्यैव निमित्ततां चाक्षुष एव ज्ञाने दर्शनपदस्य मुख्यत्वादित्याह । अत्र च फलतो न विशेषः ।

यत्तु पारिजातनिबन्धे दूषितम्—

न तावद्दृष्ट उपरागो निमित्तं तथा हि चाण्डालादिस्पर्श इव येनैव दृष्टस्तं प्रत्येव निमित्तं स्यादिति तदिष्टापादनमेवेति मन्दम् ॥

पक्षान्तरदूषणं पारिजातोद्भावितं यत् तदनभ्युपगमेनैव निराकृतम् ।

यत्तु येन केनापि दृष्ट उपरागे अन्यः स्वानादि करोत्यलं सामानाधिकरण्येनेति तन्मन्दम् । उक्तयुक्तेः ।

विष्णुः— चन्द्रार्कोपरागे नाश्रीयादमुक्तयोरस्तङ्गतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा परेऽहनि ।

ज्ञातातपः—

अहोरात्रं नु नाश्रीयात् चन्द्रसूर्य्यपक्षे यदा ।

मुक्तिं दृष्ट्वा तु भुञ्जीत स्नानं कृत्वा विधानतः ॥

सूर्याचन्द्रमसोर्लोकानक्षयान् याति मानवः ।

धौतपात्रा विशुद्धात्मा मोदते तत्र देववत् ॥

अयने विषुवे चैव चन्द्रसूर्य्यपक्षे तथा ।

अहोरात्रोषितः स्नातः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अहोरात्रोषितः पूर्वदिने कृतोपवासः ।

नाद्यात् सूर्य्यपक्षात् पूर्वमङ्गि सायं शशियक्षात् ।

पक्षकाले च नाश्रीयात् स्नात्वाश्रीयाच्च मुक्तयोः ॥

मुक्ते शशिनि भुञ्जीत यदि न स्यान्महानिशा ।

स्नात्वा दृष्ट्वा परेऽङ्गयात् यस्तास्तमितयोस्तयोः ॥

महानिशा रात्रेः सार्द्धप्रहरादपरि^१ मुहूर्तचतुष्टयम् ।

व्योतिःशास्त्रे—

अर्द्धरात्रे व्यतीते तु यदा चन्द्रग्रहो भवेत् ।

मायं तत्र न भुञ्जीत न तु प्रातरभोजनम् ॥

अत्राहोरात्रन्तु नाश्रीयादित्यादिना विहितमभोजनम् काम्यं
सूर्याचन्द्रमणोरित्यादिना फलोपस्थितेः ॥

अहोरात्राभोजनमदर्शन^२पक्षे मुक्तदर्शनानन्तरं भोजनविधा-
नात् । कामनाविरहे तु—

नाथात् सूर्यग्रहात् पूर्वमङ्गि मायं शशियहात् ।

इत्यादिना व्यवस्था ।

एवंच मुक्तयोः चन्द्रसूर्ययोरस्तमये दर्शनविरहेऽपि भोजन-
मदुष्टमयमिह समुदायार्थः ।

कामनावता उपरागपूर्वदिने उपवासः कर्त्तव्यः, निष्कामेन
तु यस्तास्तसूर्यग्रहे तु न^३ भोक्तव्यम् ।

ब्रह्मपुराणे—

नाश्रीयादय तत्काले यस्तयोश्चन्द्रसूर्ययोः ।

मुक्तयोश्च कृतस्नानः पश्चात् कुर्यात् स्ववेष्मणि ॥

कुर्यादित्यशनमिति विपरिणतमनुषज्यते ।

१ (' सार्द्धप्रहरादयोपरि ।

२ (' मुक्तादर्शनपक्ष ।

३ A न पद नास्ति ।

तथा—

नित्यं द्वयोरयनयोर्नित्यं विषुवतोर्द्वयोः ।
 चन्द्रार्कयोर्ग्रहणयोर्व्यतीपातेषु पर्व्वसु ॥
 अहोरात्रोषितः स्नानं आङ्गं दानं तथा जपम् ।
 यः करोति प्रसन्नात्मा तस्य स्यादक्षयश्च तत् ॥

देवीपुराणे—

गोदावरी महापुण्या चन्द्रे राजसमन्विते ।
 सूर्य्यं च राज्ञा यस्ते तमोभूते महामुने ॥
 नर्मदातोयमंस्पर्शात् कृतकृत्या भवन्ति ते ।
 ये सूर्य्यं भैक्षिकेयेन स्पृष्टे रेवाजलं नराः ।
 स्पृशन्ति चावगाहन्ते न ते प्रकृतिमानवाः ॥
 स्मृत्वा शतक्रतुफलं दृष्ट्वा गोदानजं फलम् ।
 स्पृष्ट्वा गोमेधतुल्यन्तु पीत्वा सौचामणीं लभेत् ॥
 स्नात्वा वाजिमखं पुण्यं प्राप्नुयादविचारतः ॥
 रविचन्द्रोपरागे तु अयने चोत्तरे तथा ।
 एवं गङ्गाऽपि द्रष्टव्या तद्देव मरस्वती ॥
 शिवादित्यफलं तच्च मण्डले समुदाहृतम् ।
 मगधे मण्डले योगे तदपि प्राप्नुयाच्चरः ॥

शिवादित्ययोर्मण्डले चेचे तयोर्यत्फलं तद्राज्यस्ते शशिसूर्य्ययो
 र्मण्डले योगे पूजायां प्राप्नोतीत्यर्थः । इति कल्पतरुः ।

ऊषरारण्यचेत्रेषु यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तदच कालमाहात्म्यादुपरागेऽधिकं भवेत् ॥

छन्दोगपरिशिष्टे—

स्वर्धून्यम्भःसमानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भूतले ।

कूपस्थान्यपि चन्द्रार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥

अधिकं ग्रहणमधिकृत्य तत्तन्मासेष्वनुसन्धेयम् ।

अथ ग्रहणस्नानम् ।

तत्र मत्स्यपुराणे—

यस्य राशिं समामाद्य भवेद्ग्रहणसंज्ञवः ।

तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि सर्वौषधिविधानवत् ॥

चन्द्रोपरागं सम्प्राप्य कृत्वा ब्राह्मणभोजनम् ।

सम्पूज्य चतुरो विप्रान् शुक्रमान्यानुलेपनैः ॥

पूर्वमेवोपरागस्य समामाद्यौषधादिकम् ।

स्थापयेच्चतुरः कुम्भान् ब्राह्मणान् मागरानिति^१ ॥

गजाश्वरथ्यावल्मीकमङ्गमाद्भृदगोकुलात् ।

राजदारपट्टंशाच्च मृदमानोय निःक्षिपेत् ॥

पञ्चगव्यञ्च कुम्भेषु शुद्धमुक्ताफलानि च ।

रोचनां पद्म-शङ्खौ च पञ्चरत्नममन्वितौ ॥

स्फटिकं चन्दनं श्वेतं तीर्थवारि समर्षयम् ।

गजदन्तं मकुमुदं तथैवोगौरगुग्गुलुम् ॥

एतत् सर्वं विनिःक्षिप्य कुम्भेष्ववाहयेत् मुरान् ।

सर्वं समुद्राः सरितः तीर्थानि जलदा नदाः^२ ॥

१ B मागरादिति ।

२ B जलदाः ।

आयात् यजमानस्य दुरितचयकारकाः ।
 योऽसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः ॥
 महस्त्रनयनसुन्दरो ग्रहपीडां व्यपोहतु ।
 यः कर्मासाक्षी लोकानां धर्मा महिषवाहनः ॥
 यमसुन्दरोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु ।
 रक्षोगणाधिपः साक्षात् प्रलयानलमन्त्रिभः ॥
 खड्गव्यघ्रोऽतिभीमश्च रक्षःपीडां व्यपोहतु ।
 नागपाशधरो देवः मदा मकरवाहनः ॥
 स जलाधिपतिः सुन्दरः ग्रहपीडां व्यपोहतु ।
 प्राणरूपेण यो लोकान् याति कृष्णमृगप्रियः ॥
 वायुसुन्दरोपरागोत्थां पीडामत्र व्यपोहतु ।
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः ॥
 त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्यावराणि चराणि च ।
 ब्रह्मविष्णुर्कयुक्तानि पापं तन्मे दहन्तु वै ॥
 एवमामन्त्र्य कुम्भैस्तैरभिषिक्तो गुणान्वितैः ।
 अग्न्यजुःमाममन्त्रैश्च शुक्रमान्थानुलेपनैः ॥
 पूजयेदस्त्रगोदानैर्ब्राह्मणानिष्टदेवतान् ।
 एतानेव ततो मन्त्रान् विलिख्य कनकाम्बितान् ॥
 वस्त्रपट्टेऽथवा पत्रे पञ्चरत्नममन्त्रितान् ।
 यजमानस्य शिरसि निदधुस्ते द्विजोत्तमाः ॥
 ततोऽतिवाहयेदेलामुपरागेऽनुगामिनीम् ।
 प्राप्नुव्यः पूजयित्वा तु नमस्कृष्टदेवताम् ॥

चन्द्रग्रहे निवृत्ते तु कृतगोदोहमङ्गलः ।
 कृतस्नानाय तं पट्टं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 अनेन विधिना यस्तु ग्रहस्नानं समाचरेत् ।
 न तस्य ग्रहपौड़ा स्यात् न च बन्धुजनक्षयः ॥
 परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदर्लभाम् ।
 सूर्य्य-ग्रहे सूर्य्यनाम मदा मन्त्रेषु कौर्त्तयेत् ॥
 अधिकाः पद्मरागाः स्युः कपिलाश्च सुशोभनाम् ।
 प्रयच्छेद्वित्तमम्पत्तौ चन्द्रसूर्य्योपरागयोः ॥
 य इदं गृह्णयान्नित्यं आवयेदापि मानवः ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते ॥

इति मत्स्यपुराणे चन्द्रादित्योपरागे स्नानविधिः ॥

इति महामांघ्रिविग्रहिकठकुर-श्रीवैरेश्वरात्मज महा-
 मांघ्रिविग्रहिकठकुर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते
 कृत्यरत्नाकरे ग्रहणतरङ्गः ।

अथ व्रतादितिथिवेधाद् व्यवस्थितिः ।

तत्र पूर्वदिने स्नात्वा निरामिषमेकवारं भुक्त्वा अपरदिने प्रातर्दन्तान् संगोध्य सूर्योदयवेलायां ॐ अद्येत्यादिना व्रतसमयं निर्दिश्य फलमुद्दिश्य भगवन् सूर्यं भगवत्यः सोमादिदेवता उपवासं नक्तमयाचितं मया कर्त्तव्यमिति संकल्पाभिलापरूप-व्रतग्रहणं कुर्यात् ।

सोमादिदेवतासु कथिताः परिभाषायाम् । अनेकाहसाध्येऽद्य-स्थाने अद्यादीति प्रयोज्यम् ।

एतच्च

अभुक्त्वा प्रातराहारं स्नात्वा चैव समाहितः ।

सूर्याय देवताभ्यसु निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥

इति देवलवाक्यात् प्रधानान्वयाभ्यर्हिततया प्रातर्व्रतमाचरेदिति पर्यवसिताद्बोद्धव्यम् । विप्रतिपत्तिषु परिभाषायां निराकृता । आहारमभुक्त्वा इत्याहारस्यैकत्वविवक्षया पूर्वदिने एकभक्ता-लाभः । बह्वेषु व्रतेष्वेकभक्ताभिधानात् सामान्यत एव तत्कल्पना-लाघवादाचाराच्च ।

अन्ये तु

सायमाद्यन्तयोरङ्गोः सायं प्रातसु मध्यमे ।

धर्म्योपवासे कुर्वीत नैव भक्तचतुष्टयम् ॥

इति वचनादुपवासे एकभक्तमिच्छन्ति ॥

अथ व्रतचिन्ता ।

तत्र व्रतज्ञान्नायणादीति कल्पतरुकारः ।

अन्ये तु

आरभ्य कामचारादसमापितमात्मनः ।

अद्धा यदमुत्र भवति हेतुस्तद्व्रतमाचक्षते सन्तः ॥

समयप्रदीपकारैः—

स्वकर्त्तव्यविषयो नियतः संकल्पो व्रतमित्युक्तम् ।

देवेश्वरधर्माधिकारिणस्तु

व्रतकाण्डपरिपठितत्वमेव व्रतत्वमित्युचिरे ।

अन्ये तु—

जातिविशेषवान् संकल्पस्तविषयकतया वा व्रतमित्याहुः ।

ननु द्वितीयोक्तप्रवृत्तिनिमित्तं व्रतधर्माणि कथं निश्चेयं,
इत्थं पदाद्युत्पत्तावपि व्रतपदार्थस्तत्रैव तद्वर्णयोग इति ।

पूर्वं व्रतं गृहीत्वा यो नाचरेत् काममोहितः ।

जीवन् भवति चाण्डालो मृतः स्याच्चैव जायते ॥

• इत्यस्मादेव वाक्यादोधोत्पत्तेरविरोधान्त्यैवानुभवाच्च । यथा
गौस्तथा गवय इति वाक्याद्यो गोमदृशः स गवयपदवाच्य इतिवत् ।

सर्व्वभोगविवर्जितः शास्त्रनिषिद्धभोगशून्यः ।

शिष्टाः—

उपवासे तथा श्राद्धे न स्वादेहन्तधावनम् ।

• दन्तानां काष्ठमयोगो हन्ति मप्रकुलानि वै ॥

अनेन काष्ठकरणकधावनस्योपवासे निषेधाहन्तधावनस्य प्रति-
प्रसवाद्वाक्यमकाष्ठेन दन्तधावनम् ।

अथ व्रतादितिथिषु पूर्वोत्तरगामिनीषु उभयत्र विहित-
काशलाभे दिनाध्यवसायचिन्ता ।

तत्र भविष्ये—

षष्ठीसमेता कर्त्तव्या सप्तमी नाष्टमौयुता ।

पतङ्गोपामनायेह षष्ठ्यामाङ्गरूपोषणम् ॥

एकादश्यां प्रकुर्वन्ति उपवासं मनीषिणः ।

आराधनाय द्वादश्यां विष्णोर्यद्वदियं तिथिः^१ ॥

पतङ्गोपामनाय भानोराराधनाय षष्ठीसमेता सप्तमी कर्त्तव्या
याज्ञा सप्तस्युपवासं सप्तमौयुतषष्ठ्यां उपोषणमाङ्गयत आराधनाय
दद्यादिना दृष्टान्तकलेन अपराध्यवसायवर्णनं तेनैकादशौ द्वादशौ
मिश्रा कार्या षष्ठीमिश्रा तु सप्तमौत्यर्थः ।

सम्पूर्णैकादश्यामपरदिनवर्द्धमानायामपि वाक्यमिदं नियामक-
मित्येके ।

• न च दार्ष्टान्तिके नाष्टमौयुतेति निषेधादभयतिथेरैवा-
गमात् दृष्टान्तेऽपि तथैव विवक्षेति वाच्यम् ।

मानाभावात् वाक्यस्योभयव्यवस्थापकत्वेन दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकस्य
विवक्षितत्वात् ॥ यदाहुः— सप्तम्येकादश्यां वाचनिकौ व्यवस्थेति ।

अन्ये तु

यत्र षष्ठीविद्धा सप्तमी पूर्वदिने उत्तरदिने च अष्टमीविद्धा
एवं दशमीविद्धेकादशौ पूर्वदिने उत्तरदिने एकादशौमिश्रा
द्वादशौ तत्र क्लृप्तो दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावेन पूर्वपरतिथ्योरेतद्

याज्ञानं बोधयति । उभयत्र दिवावेधस्यात्र विवक्षितः । अन्यत्र तु नेदं वाक्यमुपतिष्ठते इत्याहुः ।

एतन्मूलक एव

दशम्येकादशी विद्धा गान्धारौ तामुपोषिता ।

तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥

इत्यादिनिन्दानुवाद इत्यपि । तदेवं तिथिद्वयमात्रमभिधाय मकायां मूलकृतौ मकरूपरूपप्रधानव्रतपदार्थानुरोधादेश्च भृषालानुगतस्याप्यतिप्रमत्तनममाकुलत्वे महाजनपरिगृहीतवचनमेव व्यवस्थायां शरणम् ।

तच्च

युग्माग्निकृतभूतानि षण्मुन्योर्वसुरन्ध्रयोः ।

रुद्रेण द्वादशी मिश्रा चतुर्दश्या च पूर्णिमा ॥

प्रतिपदा त्वमावस्या तिथ्योर्युग्मं महाफलम् ।

एतद्भुक्तं महाघोरं हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥

एतेन युग्मान्छोर्द्वितीयातृतीययोः कृतभूतयोः चतुर्थपञ्चम्योः षण्मुन्योः षष्ठोमप्रम्योः वसुरन्ध्रयोरग्रमौनत्रम्योः एकादशी द्वादश्योः चतुर्दशी-पौर्णमास्योरमावस्याप्रतिपदोश्च युग्मं महाफलमित्युक्तम् । तेन द्वितीया तृतीयामिश्रा कार्य्यं याज्ञा तृतीया द्वितीयामिश्रा एव सर्वत्र ।

अत्र केचित्—

द्वितीया प्रतिपन्मिश्रा हेया तृतीया चतुर्थीमिश्रा हेया एवमन्यत्रापि युग्मान्तरं हेयं अयञ्च युग्मविधिराचारादहोरात्र-

साध्योपवासादिकर्मणि तिथिद्वये सति सर्वत्र बोद्धव्यः । देवपूजा-
दावपि विहितपूर्वाङ्गादिगामितिथिलाभे यदा लेकस्मिन्नेव
विहितकाललाभस्तदा तत्रैव कर्म । ननु व्यस्तनिन्दाश्रवणात्तत्रापि
युग्मादरः ।

मैवं दिनद्वयगामिविहितकाले सप्तम्यादिनिमित्तं कर्म सकृत्
कर्तव्यं पूर्वस्मिन् दिने वा द्वयपेक्षायां तत्रैव युग्मविधिः ।
अपेक्षितविधिबलात् नियममात्रे लाघवाच्चेति ।

अत्र किञ्चिदुच्यते—

दिनद्वयगामिनि विहितकाले इति किं यथाश्रुतमेव विवक्षितं
दिनद्वये तिथिद्वयदिवाभिप्रायं वा प्रथमे पक्षे व्यापिकायामपि
षष्ठ्यामपरदिनसप्तमीयुतायां तथात्वमिति तत्रापि षष्ठौ सप्तमीयुतै-
वादेया द्वितीयस्तु व्यापकषष्ठ्यामुभयदिनगामिन्यामुभयत्र विहित-
काललाभे कस्मिन् दिने सा समादत्तुमर्हतीत्याकाङ्क्षामान्यान्
युक्तः ।

अतएव जौकनौयनिवन्धाचार्यावृद्धिहामादिना तद्दिनद्वय-
गामिनि विहितकाले कृत्यं कुचदिने क्रियतामित्यवतारयति स्म ।
तत्प्रकरणं आकाङ्क्षैवात्र न जायत इति तु साहसं तदस्तु तावदिदं ।
चतुर्दशी शुक्ला पूर्णिमायोगात् कृष्णचतुर्दशी तु त्रयोदशीमिश्रैव
याङ्मा “कामविद्धो हरः पूज्यः” इति वचनात् कामहरौ त्रयो-
दशीचतुर्दश्यौ । निषेधे लघ्न्यादौ मांसादौनां तद्देलाव्यापकत्वेन
निषेधलैर्यान्निषिद्धे कालवर्जनमिति वाक्यान्नाकाङ्क्षा इति न
युग्मविधिः ।

तथा

षष्ठ्यष्टम्यमावस्या कृष्णपक्षे चयोदशी ।

एताः परयुताः कार्याः पराः पूर्व्वेण संयुताः ॥

इदञ्च वाक्यं षष्ठ्यादितिथीः परभूततिथियुक्ताः सप्तम्यादितिथीः स्वपूर्व्वतिथियुक्ताः स्वकार्ये विदधदनुभूयते । तदेतद्यथा + अतमेवाकाङ्क्षया उभयपक्षेऽपि प्रयोजकस्यैर्यात् + प्रथम एव पक्ष इत्येके ।

तथा च द्वेधे व्यवस्थायां कृतायां यत्र नोभयबेधो दिनद्वयगामिनौ च विहितकालवतौ तिथिस्तत्र का गतिरित्याकाङ्क्षयामिदं वाक्यम् ।

इति समयप्रदौपेऽपौदमुभयदिनतिथिद्वयबेधे एतद्वोद्व्यमिति नावतारितम् । किन्तु सामान्यत एव ।

अन्ये तु

अत्रापि तिथिद्वयबेधविषयतामेव वदन्ति व्यापकभावेन प्रथमोत्तरतिथौ व्यापकत्वं प्राथम्यञ्च विनिगमकमाहुः ।

यत्र तु सम्पूर्णेकादशी दिनान्तरे बर्द्धते तत्र किञ्चिदुत्तरादरे उक्तमेव तिथेः प्रान्तमुपोष्य स्यादिति नारदपुराणौघवाक्यञ्च पूर्णाष्टिकादशी त्याज्या द्वितयं बर्द्धते यदि ।

इति वाक्यञ्च शिष्टपरिग्रहीतम् । आचारवाङ्मन्यसाध ।

गौडान्तु—

सम्पूर्णेकादशी यत्र परतोऽपि विबर्द्धते ।

तत्रोत्तरां यतिः कुर्यात् पृथ्वीमुपवसेद्गृही ॥

तथा—

द्वादश्यां पारणाभावे^१ पूर्वामुपवसेद्गृही ॥ इति वाक्यद्वया-
द्वयव्यामाजः ।

अन्ये तु व्यापकतया प्राथम्येन प्रथमामेकादशीं मन्यन्ते ।

आचारोऽपि चात्र द्विविध एव तस्मात्तस्यैव भूमानमादाय
व्यवहर्त्तव्यम् ॥

किं वस्तु दोषपरिहीनमिहास्ति लोके

किं वा न राजति गुणोज्ज्वलमर्थजातम् ।

स्वं मत्सरं रिपुमिव प्रतिहत्य सन्तो

गृह्णौत तद्गुणमपाकुरुतांऽथ दोषम् ॥

वृन्दे मन्त्रौश्वराणां परिषदि विदुषां सामगानां समाजे

गोष्ठीषु स्तोमभाजां सदमि सुकृतिनां श्रीमतां मन्दिरेषु ।

आगङ्गाश्रमःसभासु चितिवलयभुजामालये नीतिभाजाम्

श्रीमच्चण्डेश्वरोऽयं निखिलगुणनिधिर्गीयतां गौरवेण ॥

महाशान्धिविग्रहिक ठक्कुर-वीरेश्वरात्मजमहामान्धिविग्रहिक-

ठक्कुर-श्रीचण्डेश्वरविरचितः कृत्यरत्नाकरः ।

समाप्तः ॥

BIBLIOTHECA INDICA
A COLLECTION OF ORIENTAL WORKS.

कृत्यरत्नाकरः ।

महासान्निवियहिक-श्रीचण्डेश्वरठक्करविरचितः ।

KRTYARATNĀKARA

A TREATISE ON SMṚTI.

BY

CAṆDEŚVARA THAKKURA.

EDITED BY

PANDIT KAMALA KRṢṢNA SMṚTITĪRTHA.

Work Number

237.

Fasc. VI.

Issue Number

1479.

New Series.

(Completing the work.)

CALCUTTA :

Printed at the Baptist Mission Press.

Published by the Asiatic Society of Bengal, 1, Park Street.
1925.

NOTICE.

BIBLIOTHECA INDICA

PUBLISHED BY
THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

THE Bibliotheca Indica is a collection of works belonging to or treating of Oriental literatures and contains original text-editions, as well as translations into English, and also bibliographies and studies.

The publication was started in 1849, and consists of an Old and a New Series. The New Series was begun in 1860, and is still running.

As a rule the issues in the series consist of fascicles of 96 or 100 pages print, though occasionally numbers are issued of double, triple or larger bulk, and in a few cases even entire works have been published under a single issue number. Several different works are always simultaneously in progress. Each issue bears a consecutive issue number. The Old Series consists of 265 issues; in the New Series, till January 1st, 1925, inclusive, 1477 issues have been published. These 1742 issues represent 240 different works; these works again represent the following literatures:—

Sanskrit, Prakrit.

Rājasthānī, Kāshmirī, Hindī.

Tibetan.

Arabic, Persian.

Several works published are partly or wholly sold out, others are still incomplete and in progress. A few works though incomplete, have been discontinued.

Various price lists and notices concerning the Bibliotheca Indica are available and may be had on application. Other lists are in preparation. Revised lists are published from time to time.

The standard sizes of the Bibliotheca Indica are three:—

Demy (or small) octavo.

Royal (or large) octavo.

Quarto.

The prices of the Bibliotheca Indica as revised in 1923 are based (with some exceptions) on the following scale per unit of 96 or 100 pages in a fascicle as the case may be:—

कृत्यरत्नाकरधृत-संहिताकार-ऋषीणा-

मकारादिक्रमेण नामसूची ।

	शुः	प
अङ्गिराः	२४, १४ । ६४, १२	
आपस्तम्बः	८, १ । २०, १	
	२४, ७ । ३३, १५-१६	
	६१, १६ । ३२४, ६	
	५४५, ४	
ऋष्यशृङ्गः	२६, २० । ५३८, १	
कात्यायनः	४६, १७ । ३२०, ७	
	३२३, ५ । ५४५, १४	
	६२२, १३	
गार्ग्यः	... २६५ ७	
गोतमः	... २६४ १२	
गोभिलः	... २६ २०	
गौतमः	१८, १६ । ३७, ५	
जातुकर्णः	... ३२० २१	
जावालः	३७, ७ । ३२६, ७	
	६१४, २० । ६१६, ६	
	६२५, २	
दक्षः	१७, १८ । ४५, २ । ४६, ६	
	४४१, १६	
देवलः	१५, १ । १६, १२	
	१७, १, १५ । २८, १६	
	३५, १६ । ५३, ७	
	५४, १६ । ५६, ७	
	५७, ६ । ३१७, ७	
	३३१, ४ । ५४७, १	
	६१६, २०	

	शुः	प
नारदः	...	११ १
पारस्करः	...	२८ १३
पैठीनमिः	७३, ५ । ५४५, २१	
वृद्धवसिष्ठः	...	३० ४
वृद्धमनुः	...	३० ४
वृद्धशातातपः	३०, ४ । ५६, १३	
	५४६, ११	
वृहस्पतिः	११, ८ । १४, १४	
	१५, ७ । २३, १८	
	२१३, १६	
बौधायनः	३२, १६ । ३५, ४	
	४८, २ । ४६, ११ । ७४, ३	
	५४५, १८	
मनुः	७, १४ । १२, ६ । १७, १०	
	१८, ५ । २०, १३ । २१, १	
	२५, १ । २६, २ । ३८, ३	
	४०, १८ । ४३, १ । ७७, १	
	२५२, ८ । ३१५, १०	
	३२०, १३ । ३२१, ४	
	३२३, ११ । ३३०, १६	
	४२५, १३ । ५४४, १४	
	५४८, १४ । ५६६, १२	
मगीणिः	६१, ४ । ६७, ३	
	२६५, १७ । ३२७, ३	
यमः	२१, १ । २६, १ । ३२, १६	
	३६, १७ । ४०, २ । १५१, १५	

पृ:	पं
१५६, १२। १६४, ६	
३०७, १५। ४०६, २	
४३२, १। ४७६, १३	
४८८, ८। ४८६, १५	
४६५, १४। ६११, २	
याज्ञवल्क्यः १५, ४। २७, १	
३०, ६। ४६, ३। २५१, १२	
३१६, १। ३१७, ६	
योगियाज्ञवल्क्यः ३०, ४। ४७, १६	
४६, १६। ५१, ६। ६३, ७	
योगीश्वरः ... ८१ १४	
लघुहारीतः ३०, ४। ४७, १२	
६७, ८। ५३६, १७	
वसिष्ठः १८, ६। २१, १। २४, ३	
३३, ६। ४०, १३। ४४, ७	
४६, ४। १६६, ४। १६७, १४	
२५१, १०। २५२, १। ३१६, ६	
५३८, ५	
विष्णुः १४, ८। ४५, ७। १४०-३	
१५५, १। २१४, ५। २५१, ७	
२५२, ७। २६६, १६	
३०७, १३। ३१६, ११	
३१८, ८। ३२४, १६	
३६६, १४। ३६६, २०	
४३०, १८। ४६१, १६	
४७३, २०। ४८४, १०	
४८७, १६। ४८६, १६	
४६५, १०। ५१३, १	
५१६, ११। ५४५, १	
५४६, १७। ६२६, १०	
ब्राह्मदिमुनिः ... ३० १	

पृ:	पं
व्यासः ३८, १६। ४८, १६। ३१६, ६	
शङ्खः ६२, ११। ३१७, १३	
५४४, २०	
शङ्खलिखितौ २८, १८। ३२, ६	
३४, १०। ३६, ११। ४१, २	
शान्ध्यायनः ... ४८ १०	
शातातपः ... ४८ ७	
५६, १६। २१८, १५	
३२७, १६। ३२८, २०	
६१४, १६। ६१७, ५	
६१६, १२। ६२५, १२	
संवर्त्तः ... ५६० १८	
सुमन्तुः ... २८ ३	
हलायुधः ३१६, ६। ३२७, १३	
३३२, ३	
हारीतः ६, २। २१, ४। २६, ११	
३३, १२। ३६, २०	
६१, १७। ८१, ४	

संहिता नामानि ।

जावालस्मृतिः ... ४०२ १५	
बराहसंहिता ३६७, १७। ३७२, ५	

संग्रहग्रन्थनामानि ।

कर्मप्रदीपः ... २६४ १८	
कल्पतटः ८, १४। २६, १८	
३८, १५। ५३, ३। ५४, १४	
५६, १२। ६६, ११। ७१, ६	
७४, ४। १७०, ११। १७५, १८	
२६७, १२ ३१६, ७	
३२२, १८। ३६५, १०	

शुः	प
४७६, १० । ४८७, ११	
५०१, १८ । ५१५, ८	
६२५, २० । ६२८, २०	
कामधेनुः	३०, १ । २६६, १८
कृत्यसमुच्चयः	२८६, २ । ३१३, ८
	४४६, १८ । ५१२, १८
	५१५, ६ । ५२२, ६
	५३६, १५
गाङ्गेयः	... १८८ ७
गौडीयनिबन्धः	... २५८ २१
गौडीयवाक्यम्	... १५३ ११
जिकनीयनिबन्धः	... ६३६ १५
दानमागः	५४, ६ । १६६, ५
	३००, २ । ४८७, १८
	५१५, ५
पाणिनातनिबन्धः	... ६२६ ३
भूपालसमुच्चयः	... २०५ १६
षट्त्रिंशन्मतम्	३१, १
समय प्रदीपः	४००, ८ । ४०१, २
	४७६, १० । ५०५, १०
	५२२, ६ । ५४०, १३
	६३३, ४ । ६३७, ११

संग्रहकारनामानि ।

गौड़ः	४१२, १२ । ६३७, २२
देवेश्वरधर्माधिकारिकाः	...
	२३६, ६ । ६१८, १५
पाणिनातः	३१, ६ । ५४, १५
	५८, १४ । ५६ १२ । ६१, १४
	६६, ११ । ७४, ३ । ६२, १५
	३००, २

शुः	पं
पाश्चात्यव्याख्याता	... ३००, ३
	३१६, ७ । ३२८, २ । ५००, ७
	५१५, ८ । ५१६, ७
विश्वरूपः	... २७ ६
भट्टपादः	... २६ १८
भूपालः	१७१, ६ । १७५, १८
	२७८, ४ । ३१३, ७
	४६६, १० । ६३५, ७
भोज भूपालः	... ५८ १७
लक्ष्माधरः	५१, १२ । ७४, १ । ८१, ५
शिखः	२३३, ४ । २७०, १४
	२७१, ६ । ४६८, १२
	५०४, १ । ६३३, १७
श्रीदत्तोपाध्यायः	६६, १२
मागः	४६, २ । ५१, ११
	६१, १३ । ४३८, ६
	५१५, ६ । ५२०, ३
स्मृतिमहार्णवकाः	६१६ ७
हलायुधः	३१६, ६ । ३२७, १४
	३३२, ३

पुराणनामानि ।

आम्रपगामम्	... २११ ६
आम्रपगामम्	... ११८ १२
	१४५, ६ । १५१, ६
	१५३, १२ । १८६, १५
	४८६, १५
आदिपगामम्	... ५६ १७
	१७६, २० । २१४, १७
	२१८, १७ । २१६, ३१
	३६७, १ । ५६१, ७
	५६७, ४

शः	पं
कालिकापुराणम्	१०, ८। ७१, १२
	१७५, १६। ४३४, १४
	४५२, १२। ४६३, ८
कूर्मपुराणम्	४७, १५। ६४, ५
	१७८, १७। ४६५, १७
गण्डपुराणम्	... ४७५ १२
देवीपुराणम्	१६, १६। ८२, ४
	६१, १६। १०८, ३
	१२७, ७। १४१, २
	१५३, १। १५६, ४
	१६०, १३। १६६, ८
	१८३, १३। १८४, ४
	१६२, १५। १६७, ५
	१६६, १७। २२१, १६
	२२८, १८। २३८, १
	२५४, १२। २५८, १८
	२८०, १। २८२, ११
	२८५, १८। ३०१, १
	३०४, १६। ३०८, १७
	३०६, १। ३१०, १४
	३१८, १६। ३२७, १०
	३५१, १। ३५७, १७
	३६५, १४। ३६७, १३
	४०३, ११। ४३१, १४
	४४२, १३। ४४४, १६
	४७५, १। ४८५, ११
	५०३, ७। ५१२, ४
	५३१, ६। ५३६, ७
	६१२, २। ६१५, ३
	६१६, ६। ६१७, १४
नरसिंहपुराणम्	४५, ५। ६२, १६

शः	पं
	२६८, ११। ४६१, १४
	४७६, ४। ५७३, १०
नन्दिपुराणम्	... ५४८, १८
	५६२, १। ५६६, १६
पद्मपुराणम्	... १६३, १८
	३६६, १७। ४१०, १
वराहपुराणम्	६४, २। १३१, ६
	१३३, १५। १४६, १२
	१६१, ११। १६०, ६
	२०६, १३। २४७, ८
	३६४, ७। ३७३, ८
	४२०, ४। ४२५, २०
	४४३, १३। ४६१, ६
	४८२, १६। ५१०, ११
	५४७, १६। ५४८, ८
वामनपुराणम्	८३, २। १५०, १
	१८०, ४। १६६, २
	२०६, ७। २२२, १
	२५४, ६। ३०८, १४
	४०२, १८। ४१२, १७
	४४३, १६। ४४३, १७
	४८७, ७। ५१५, २
	५४८, १। ५७४, १
वायुपुराणम्	४७, ६। ६६, १०
	३१६, १०। ३२५, १३
	३२८, ८। ४७६, १
	५१७, १५
विष्णुपुराणम्	१२, १। २७, १७
	३१, ११। ३२, १२
	४२, १। ६६, २
	१५७, ३। २७१, ३

५२२, १२ । ५४२, ४
 ५४६, ४ । ५४७, ६
 ब्रह्मपुराणम् ५२, १६ । ६१, ६
 ७६, १४ । ८१, ६
 १०३, १ । ११६, १
 १२७, २० । १२८, ३
 १३७, १ । १३८, ८
 १४०, १८ । १४५, २
 १५०, ४ । १५४, ६
 १५६, २० । १५६, १८
 १६३, ११ । १६४, १५
 १८४, १४ । १८५, ८
 १८६, २० । १९०, १
 १९२, ६ । १९८, ६
 १९९, २ । २०४, १३
 २१३, १६ । २१८, ६
 २२२, १४ । २३३, १६
 २५०, १४ । २५७, ३
 २६४, ४ । २६५, ११
 २७२, ११ । २७५, १५
 २७८, ५ । २८५, ७
 २८६, ४ । २८७, ११
 २९२, ५ । २९७, ७
 ३००, ३ । ३०३, ५
 ३०६, ७ । ३१७, १५
 ३१९, ४ । ३१९, २०
 ३२१, १० । ३२२, ४
 ३२६, २१ । ३४७, १
 ३४८, ५ । ३५०, १
 ३७५, १३ । ३८२, २
 ४२०, १६ । ४३०, ४

४३२, ८ । ४५२, ४
 ४६०, १० । ४६२, ५
 ४७१, ४ । ४७८, १८
 ४८२, १२ । ४८४, १६
 ४९२, १४ । ४९५, ६
 ४९६, १ । ५०३, ६
 ५०६, १ । ५१२, ६
 ५१७, १८ । ५१८, १
 ५२०, ८ । ५२२, ४
 ५२६, २० । ५३२, ४
 ५४०, २ । ५४१, १६
 ५४२, १६ । ६२७, १७
 ब्रह्माण्डपुराणम् ... ३२१ ५
 भविष्यपुराणम् ८, ११ । ६, १२
 १३, १ । १८, १२
 २१, १६ । २६, ११
 ३० १३ । ३५, २०
 ३७, १३ । ४२, १७
 ५३, १४ । ५७, ११
 ७६, १० । ७७, १६
 ८४, ५ । ८५, २०
 ८६, ७ । ९८, १०
 ११०, १७ । १२१, ७
 १२४, १ । १४७, २
 १४७, १६ । १४८, १८
 १५४, १ । १५५, ६
 १६६, १७ । १८०, १७
 १८३, ३ । १८५, १८
 १८७, ३ । १८८, १५
 १९६, १४ । २०३, १
 २०७, १८ । २१३, ६

पृ:	प
२२१, ४	२२२, ५
२२५, १३	२३४, ४
२३४, १४	२४४, ११
२५४, २०	२५६, ६
२५८, ६	२५९, ४
२७०, ८	२७१, ६
२७२, १	२७३, ५
२७५, १५	२८३, १२
२८६, २०	३०१, १५
३०८, ६	३१०, ८
३१४, १	३२२, ६
३४८, १४	३४९, २
३५६, ७	४०१, ७
४०३, १	४०३, ७
४०४, ५	४०६, २
४०७, १२	४०८, १
४११, ३	४१३, १५
४१५, १	४१६, १५
४८६, १	४८८, १३
४८१, ७	४८४, ६
४८८, १६	५१३, ६
५१५, १६	५१६, १३
५२४, ६	५४३, १२
५४७, १६	५६६, २
	६३४, ३
भविष्योत्तरम् ...	१५७ ६
मत्स्यपुराणम्	३१, ७ । ५६, १०
	७२, ६ । ८३, १२
	८५, ६ । ८७, ३
	११३, ६ । ११५, १५
	११८, ६ । ११९, १७

पृ:	प
१३५, १ । १४६, १८	
१५७, २० । १६७, ६	
१६८, ५ । १७३, १३	
१८६, ६ । १९३, ४	
२१७, १४ । २१९, ११	
२२३, ८ । २५३, १७	
२६५, २० । २६४, ११	
३०१, ७ । ३२६, १६	
३६५, १८ । ४३१, १६	
४४०, १ । ४४८, १८	
४६६, १४ । ४७३, १	
४८६, १३ । ४९०, ४	
४९८, १५ । ४९९, १	
५१४, ११ । ५३१, ६	
५३६, ६ । ५४३, ३	
	६२६, ६
महाभारतम्	१०, १५ । १४, १७
	१६, ५ । २५, ६
	२६, ८ । ३०, ११
	५४, १६ । ७६, ५
	८३, १८ । १४८, ११
	१६५, ११ । १६५, २१
	१७६, ६ । १८२, १८
	१८४, ७ । १९६, ११
	२२०, १६ । २५४, १७
	३०८, २ । ३१६, १८
	३६७, १५ । ४०५, २०
	४३२, ३ । ४४४, १३
	४७५, ५ । ४७६, १६
	४८७, २ । ४९१, १

प्रः	पं
५१५. १२। ५४६. २१	
५६२. १२	
मार्कण्डेयपुराणम् ...	४६ ६
रामायणम् ३०, ११। २१४. १	
श्राम्बपुराणम् ...	४६ १४
श्रैवपुराणम् ...	६५ १
स्कन्दपुराणम् १४८, १५। १६६, ८	
२२१, १। २५४. १४	
३०७, १७। ३८०, १	
३८६, १८। ४०५, १७	
४०६, १७। ४०८, १३	
४४४, १०। ४७५, ३	
४६१, ४। ५१६, ३	
५७१. १८	

अन्यान्य-ग्रन्थनामानि ।

आगमान्तम् ...	३५१ १५
३६६, १७। ३६८, १८	
आयुर्वेदः ...	७२ ११
गृह्यपरिशिष्टम् ...	६६ १८
गौतमौयम् ...	१६ ५
कुन्दोगपरिशिष्टम् ४६ १७	
५०, ८ १५२. १३	
२२०. ५। ५४५, १४	
६२२, १३। ६२६, १	
ज्योतिः शास्त्रम् ८०, ३। २६३, १	
३६६, ५। ५३८, १६	
६१५. ८। ६२७, ४	
ज्योतिषम् १६३ १	
तैत्तिरीयश्रुतिः	१८ १

प्रः	पं
परिशिष्टम् ६२, १०। ५३८. १५	
उमन्तगजः ... ३७२ १६	
विश्वचक्रमहादानं ७२ २	
विष्णुधर्मः ३०, ११। ५१, १५	
२४५, १५। २८७, ३	
विष्णुधर्मोत्तमम् ... १२६, २	
१४०. ५। १४५. ७	
१४६. ७। १५४. ४	
१५६, १७। १६१. ८	
१८६, १८। १६३, १	
१६७, १३। २०६, ७	
२१३. ७। २२१, १६	
२४८, ४। २५६, १	
२६१, २१। ३०१, ४	
३०८, २१। ४७४, १०	
४८२, १७। ४८५, ११	
४८७, ५। ४८८, ११	
४८६ ६। ५१०, ३	
५१२, १६। ५१६, १०	
५१६, १६। ५२६, १६	
५३०, ८। ५५३, १३	
५६३, ६। ५६७, १५	
६११, ५	
ब्राह्मणम् ७५ ५	
गङ्गाचलम् ... ७१ ८	
गजमार्तण्डम् ... ६२, ११	
१४६ ६। १८५, १४	
वैद्यकम् ... ५०० २१	
शिवधर्मः ... ३० ११	
श्रीवागमः ... १३७ २०	

श्लोकसूची ।

अ	पृ:	प	पृ:	पं
अगस्त्यो दक्षिणामाशाम् ..	२९७	८	अनाम्नातेषु धर्मेषु ..	४० १९
अगुरुं चन्दनं सुखां ..	७८	९	अनुत्पत्तिं तथा चान्ये ..	२२ १
अग्नेः परिपक्वः कार्यः ..	१४१	१३	अनुवादस्मृतिस्त्वन्या	३६ १
अग्न्याधेयं प्रतिष्ठाञ्च ..	५३८	२०	अनुमन्ता विश्वसिता	४२५ १२
अह्नानि वेदाश्चत्वारः ..	२७	१८	अनेन विभिना यस्तु	२९६ १२
अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानन्तु ..	७६	८	अनेन विभिना आहं ३९०, १७। ३९१, १०	
अज्जेन सर्व्वलोहेन ..	३१७	१	अन्धर्कं चापगते तस्मिन्	२८० २
अज्ञानतिमिरान्धानां ..	३९	१९	अपि जायत माऽम्नाकं	३१६ १३
अतस्तुत्याश्चन्द्रस्तु	२७१	१	अपि नः स्वकुलं जायात्	३१५ १८
अतःपरन्तु सवेद्य ..	२९१	१५		३१६ १९
अतःपरं प्रवक्ष्यामि ..	२२८	१९	अप्रस्नर कठोराहं ..	७२ १५
अतोऽर्थं गङ्गरो दुःखी	४१०	१	अप्राप्तं भास्करं कन्यां ..	२९९ ७
अत्र जन्मसहस्राणां ..	४२	५	अक्षेपं गोपं गजयाजि	३६८ १०
अथ कृष्णचतुर्दश्यां	५२०	९	अभवे त्वत्तमान्नायाः	६४ १
अथ चाश्रययुजं माम्	३०९	४	अभुक्ता प्रातराहार ५४, १७। ६३२, १०	
अथ चैवं तु कृष्णायां	५३२	५	अभ्यङ्गं शीरिदिवमं	६१२ ४
अथ चैत्रां त्रयात्मकं	४००	९	अर्वाकपोडश विज्ञेयः	६१४ १७
अथ प्रौष्ठपदे मामि	२६४	१३		६१९ १०
अथ भाद्रपदे कृष्ण ..	२६४	७	अतीतानागताभोग	६१४ ३
अथ भाद्रपदे मामि	२५७	४	अयनादौ मदा इय	६१७ ९
अथाष्टाभिः क्षितिं पोष्य	१७७	१५	अष्टमः श चतुर्दश्या ६२०, १९। ६२४, ६	
अदृष्टार्थं विकल्पस्तु ..	३७	१८	अष्टारावन्तं नाश्रयात्	६२५ १३
अद्रोहः सर्व्वभूतानां	७६	९	अथने विषयं चैव	६२६ १७
अध्यापनमुध्ययन	१०	१०	अर्द्धरात्रे अतीतं तु	६२७ ५
अध्यायानामुपाकर्म	२५१	१३	अमानम्यादय यत्र	५३७ १६
अनन्तगर्भाणि माय	६६	५	अमानम्यान्तं दत्ताक	४११ ४
अनन्तमसारमहासमुद्र	२९४	६	अमावस्या मष्टमौ च	५४८ १५
अनन्त वामुकि पद्म	२७४	७	अमावस्यां न भुञ्जीत ..	५४ ६
अनादिदेवतां दृष्ट्वा	५३९	१३	अमावस्यां कथो यम्य ..	३३० १७
			अमावस्याः एका दृष्टिः ..	३१६ २

	प्रः	पृ
अभावस्यायां चैत्रे तु	५३६	२
अभावस्यायां पित्रे तु	२६५	१५
अभावस्यायां अवरणं	४६८	८
अभावस्यायां सम्भूतः	११६	७
अयनादयनं यावत्	२१६	१७
अयचित्तान् सप्तम्यां	३४६	४
अरण्यपशुदानेन	५६५	४
अलङ्कारान् यो दद्यात्	५६६	१६
अग्नस्तु पुनर्दद्यात्	४५०	३
अग्र्यशयनां नाम	२२५	१४
अंशककल्पाद्यादौ	१०३	१७
अथयुक्कृष्णपक्षे तु	३०० ३ । ३४७. ०	
	३६६	१८
अथयुक्तप्रज्ञानवसो	५४३	४
अथस्यामपि नागिज्य	३२३	१०
अथस्यां मातराणाम्	६४	७
अथस्यां रोहिणीयोगे	२५८	१६
अथाङ्गनादिमानना	११०	११
अथादशपुराणानि	३०, १४ । ३१	१०
अथादशयस्तु शयक	३०	६
अथात्तर पलशत	७६	१६
अस्याणां पूजनं तत्र	१४३	१८
अथ मध्यगन्धानात्	१८	१३

आ

आग्रयन्त यदा ऋच	५३०	०
आयज्ञायन्मावस्या	६२७	१
आचम्य प्रयतो नित्य	६७	१७
आचारः परमो भूमि	२१	५
आचाराक्रमन्तं द्याय	२०	१५
आज्य द्रव्यमनादेशे	५९	८
आज्यहोमेष सर्व्वव	७३	१४
आतिथ्यं वैश्वदेवश्च	११	२
आत्मश्च भा ततः काव्या	१०७	२०
आदित्यवारे विप्राय	६११	३

	पृ:	पं:
आदौ पुण्य विज्ञानौ यात् ..	६१६	१६
आद्या पूषेः सदा कार्या ..	४०६	५
आन्तर्ग्रन्थमहिंसा च ..	१४	२
आपत्स्वपि च कष्टास्तु ..	३४	११
आयुधानां प्रदानेन ..	५६६	१०
आयुर्वेदो भुवोर्वेदः ..	२७	२६
आर्जवं लोभशून्यत्वं ..	१४	११
आर्द्रनासास्तु यत्कुर्यात् ..	४८	२१
आर्द्रायाः प्रथमे पादे ..	१६७	२१
आलिङ्गपीठपर्यन्त ..	५१७	१०
आर्षं भर्मापदेशश्च ..	८८	८
आश्वयुज्यामतीतायां ..	४०७	१८
आश्वयुज्यां काम्यपात्रं ..	३५६	३
आश्वयुज्यान्तु कृष्णायां ..	३१७	१०
आश्विने पञ्चदश्यान्तु ..	३६५	२१
आश्विनस्य मिते पक्षे ..	३५६	६
आश्विनस्य मितः पञ्चम्यां ..	३५१	११
आश्विने मासि मघात्ते ..	३५१	२
आश्विने हृतदानेन ..	३०८	२२
आश्विने वायु माघ वा ..	८२ ५ ३१०	१८
आश्विने नवरात्रन्तु ..	२२०	५
आश्विने सरयूः श्रेष्ठा ..	३०६	२
आषाढश्चापि यो मास ..	१६६	५
आषाढमासं द्वादश्या ..	२०६	१
आषाढमेकभक्तेन ..	१६६	१२
आषाढशुक्लपक्षे तु ..	१६६	१२
अषाढान्तं वैश्वदेवं ..	२१७	१७
अषाढो कार्तिको माघौ ..	२१४	२
	१६६	१५
आषाढीमवधि कृत्वा ..	३२०	१६
आषाढे चोपनाम न ..	२५१	५
आषाढे तोयधेनुयु ..	१६७	१२
आषाढेष्टयमवन्तु ..	२०६	१४
आषाढे मासि भृताश्च ..	१६८	१६
आषाढे मासि यः कुर्यात् ..	२०७	३

	पृ:	पं		पृ:	पं
आषाढे मासि राजेन्द्र ..	२०७	१७	उपविष्टो जपन् सन्ध्यां ..	५२	१२
आषाढे मासि यो देवी १४१, १८१, १८७, ८			उपानयनमलं कृत्वा ..	१८६	७
आषाढे यो नरोष्ठम्यां	२७७	१२	उपावृत्तस्य दोषभ्यः ..	५७	१२
आषाढे शुक्लपक्षम्यां ..	१८८	७	उपांशुजपयुक्तस्य ..	६७	८
आषाढा मास्युष्याच्च ..	१४०	१८	उपोष्या पञ्चमी राजन् ..	२७७	११
आषाढाषाढयुक्ता चेत्	२१४	६	उमाचतुर्थ्यां भाषे तु ..	५०७	१०
आषाढां खानपूतोऽथ ..	२१७	२१	उष्णोषदायो यो मर्त्यः	५६२	८
आमनाकृदपादस्तु ..	४८	१७			
आमप्रमं कुल तस्य ..	५४६	८			
आमसूत्रात् वै पूर्वार्त्त ..	४७	१५			
आमौन ऊर्द्धः प्रक्री वा ..	४७	१			
आमौर्णा शयनं दत्त्वा १२८, ८१, ५७०, १०					
अ चवेप निपन्नानां ..	७७७	११			

ज

जपरारण्यलोचेष ..	६२८	७१
जपकारां तु मप्राप्ते ..	४५	७

च

चर्याणां मिथ्यमानानां ..	२६५	१८
--------------------------	-----	----

ट

ण

दत्तवस्त्रवराजस्तु	११५	१६		
दत्तेषानन्तजननौ	४५८	५७	एकभक्तन नक्तन	५८, ८१, ७१२, १७
दत्तेषानोदना नाम	१२७	१६	एकभक्तन या नारी	४०६ ७
इन्द्राग्निदेवते ऋते	१६६	८	एकभक्तन यो दद्यात्	४४४ ११
इन्द्राग्नौ यत्र ऋते	५७६	१८	एकभक्तन कर्त्तव्य	५१६ ४
इन्द्रो भाद्रपदे मासि	२८७	६	एकमेव तु गृहस्य	१७ १५
इन्धनानि च यो दद्यात्	४८८	४	एकाग्रिकर्म्मचलन	१८ १५
इन्धनानां प्रदानेन	४८८	७०	एकाग्रिणि कर्पि तदादिभूता	८८ १७
इष्टापूर्त्त द्विजातीना	११	५	एकादश्यां तप्त स्त्रीभि	१२८ ४
इष्टापत्तौ स्मृतौ धर्मौ	१८	८	एकादश्यां तथा कृणु	७७७ १८

उ

उत्तर यत्समूहस्य ..	४८	७			
उदकभास्वधनुष ..	१८०	४			
उदति तत्तद्भगवानगम्य ..	२८७	१७			
उपवासपरा भूत्वा ..	७८७	१७			
उपवासान् पर भेक्ष्य ..	५७	१७			
उपवासं तथा याज्ञ ..	६७७	१८			
उपवासो विनश्यत ..	५७	७			
उपवासो मुनिष्येष्ट ..	४६१	१५			

	पृः	पं
एतान्येव च कर्माणि ..	४७	१०
एतेन विधिना आङ्ग ..	२३१	१०
एतेषु चाद्योऽहनि ..	२६९	११
एवमभ्यर्चा विधिवत् ..	१९०	१९
एव पोषे तु सम्युच्य ..	४५०	१५
एवं माघे मिते पक्षे ..	५१३	१२
एवं यः पूजयेदर्चां ..	३४९	१८

ए

ऐन्द्रान्त, प्रथमायान्त, ..	५१७	१९
-----------------------------	-----	----

औ

औरभत्तत्रजौ पुत्री ..	३२९	५
-----------------------	-----	---

क

कङ्कतस्य प्रदानेन ..	५६४	१३
कटम्वैद्यस्यकैरेव ..	१४६	१०
कनकं कुलिशं नीलम् ७१, १३। ४९३, ९		
कन्याङ्गते भवितरि ..	३१०, ९। ३२१, ६	
कन्यामनागते स्वर्ये ..	२९९	११
कन्यायां कृष्णपक्षे तु ..	३६२	१
कन्यास्ये च रवाविष ..	१४२	२०
कन्यासंस्थे रवौ वत्स ..	३५१	९
कमण्डलुप्रदानेन ..	५७६	४
कर्त्तव्यम् बक्ष्यगृह्णन्तु ..	१६८	२२
कर्पूरं चन्दन पुष्पम् ..	२४५	७
कर्पूरं चन्दनम् कुष्ठम् ..	४५७	४
कर्म्मयुक्तो नरो नाभेः ..	४८	३
कलधीतम् तथा चाग्नम् ..	१५६	८
कल्प कल्पे ततो लोकान् ..	१२०	१७
कस्तूरिकाया द्वौ भागौ ..	७१	३
कामदाक्षिण्यो ह्येताः ..	४१७	१७
कामाय विहितं कार्यं ..	३२८	१८
कायकेशैर्न बद्धभिः ..	१६	१७
कार्तिकस्य तमिखे तु १५३, ७। ४०९, ३		

	पृः	पं
कार्तिकान्तु नरो मासं ..	४०५	२१
कार्तिकान्तु यो मासं ..	४०६	१८
कार्तिके तु विशेषेण ..	४०४	१९
कार्तिके पञ्चमम् अष्टम् ..	३९७	१५
कार्तिके मासि राजेन्द्र ..	४०१	८
कार्तिकम् सकलम् मासम् ..	४००	३
कार्तिके पौर्णमास्यान्तु ..	४३१	१७
कार्तिके भौमवारेण ..	४०९	१४
कार्तिके मास्यमावस्या ..	४१०	२
कार्तिके शुक्लपक्षे तु ..	४११	२०
कार्तिके कारयेत्युजाम् ..	४३१	१५
कार्तिक्याम् यो द्वात्तद्वर्गम् ..	४३१	२१
	५३९	५
कार्तिक्याम् पुष्करे स्वातः ..	४३२	२
कार्तिक्यामथ वैशाख्याम् ..	४३४	१५
कार्तिक्याम् चन्द्रवर्णाभम् ..	४३७	१७
कार्यः प्रत्यवरोहय्य ..	४७३	१९
कार्यस्य पञ्चमो वेदः ..	३०	१६
काषायवासः कुर्वते ..	४८	१७
कांस्यपात्राणि चत्वारि ..	१६९	१०
कांस्य तास तथा शङ्खम् ..	३४१	१७
कार्पासिकैरपङ्कजैश्च ..	३४९	१४
काष्ठदानात् भौमदिने ..	६११	२०
कुरत्तेचक्ष मत्स्याय ..	४३	८
कुर्यात्ततः कार्तिकपौर्णमास्याम् ३८५, १०		
कुर्यात् प्रजागर तच्च ..	४८१	५
कुर्वन् प्रतिपदि आङ्गम् ..	३२३	१२
कूटागारं तथा दत्त्वा ..	५७५	५
कृतोऽभूत् सकला भर्मा ..	११	९
कृतोपवासः सम्यग्येत् ..	२९७	१८
कृत्वा तु देवकर्मायं ..	५७५	७
कृत्वा सम्यज्येद्विष्णुम् ..	२५१	३
कृत्वाग्निकार्यम् विधिवत् ..	४७७	८
कृत्वावायुजे मासि ..	३४	२
कृत्वावधम् तथा चैत्रे ..	८४	६

	पृ:	पं
कृत्वा चिरात्पर्यो यो मे ..	५७९	६
कृतोपवासो द्वादश्याम् ..	१२८	१४
कृषरं भोजयित्वा तु ..	४८८	९
कृषिगोरक्षवाणिज्य- ..	१३	१३
कृष्णपक्षस्य पक्षम्यां ..	४९४	१०
कृष्णसारस्य चरति ..	४२	१६
कृष्णागुरु शिक्ककक्ष ७८, ९। ४५७, ११		
कृष्णपक्षे दशम्यादौ ३२०, ११। ३२१. २		
कृष्णषष्ठ्याम् प्रयत्नेन ..	४४७	२
कृष्णाक्षतम् कृष्णमृगस्य ..	१७३	२०
कृष्णाक्षिणि सुदुग्धे ..	६०	७
कृष्णाष्टमौमथो वक्ष्ये ..	४४८	१९
कृष्णायां सप्तमे मासि ..	५१९	२
कृष्णाश्वयुक् तृतीयायां ..	३०९	८
कृष्णाष्टम्यामथाषाढे ..	१९८	१०
कान्यधिका भवेद्विद्धि: ..	६३	२१
कौमुदन्तु विशेषण ..	३९९	१८
कौमुदस्य तु मासस्य ..	४९६	५
क्षपयेदेकभक्तान् ..	८४	२
क्षमा सत्यं दया दानम् ..	४९६	१६
क्षोराब्जौ शेषपर्यङ्के ..	२०८	६
क्षुद्रं क्रोधत्वरं ..	५९	१८
क्षुद्रोक्षो वस्तुः सत्यं ..	२१३	२०
क्षियाम् यः कुर्वते मोक्षान् ..	४६	१५

ख

खण्डन नखकेशाना ..	५४१	४
खरोष्ट्राक्षतरान् नागान् ..	४४३	१८
खरोष्ट्रकोलंयक ..	३७०	१६
खर्जूरं नारिकेलंय ..	२८३	१९

ग

गन्धालङ्कार वस्त्राणि ..	५६	१७
गन्धश्च गन्धानि च तथा ..	१५०	७
गर्भे वार्द्धिके कृत्ये ..	५३८	१०

	पृ:	पं
गवोत्सर्गः प्रकर्तव्यः १४३, १६। ५३९, ८		
गायन्ति देवाः चक्षु ..	४२	९
गावो वाच मन्थिषो वा ..	५६९	३
गौतमादिचरम्येन ..	२१६	२२
गुडलवणघृतामां ..	२७१	१५
गुडपूपास्त दातव्याः ..	२७०	११
गृह्योत्प्रेक्षुम्वरं पानं ..	५४	१२
गोचर्महयमानं या ..	५७३	२
गोत्रनामस्वधाकारैः ..	२९१	९
गोदानक्ष प्रौष्ठपदे ..	३०१	५
गोदावरौ महापुण्या ..	६९८	७
गोदः प्रयाति गोलोक ..	२९१	२०
गोशत भानवे दत्त्वा ..	५७१	१५
गौर्यास्तु प्रतिमां कुर्यात् ..	१११	७
गौरसर्पकम्पेन ..	४८५	१४
गौरान् वा यदि कृष्णान् ..	१६४	१९
पाम ददाति स्तूर्याय ..	५७१	२

घ

घृतक्षोरकुम्भाय ..	२२२	२
घृतदोषदानेन ..	४०	२८
घृतमाश्वयुजं मासि ..	३०७	१६
घृतपूर्णाय कर्तव्याः ..	२१६	१८
घृताभिषेकं यः कुर्यात् ..	३०८	१८

च

चतुर्थभक्तक्षपण ..	१६५	९
चतुर्थोभरणयोग ..	५४९	१४
चतुर्थ्यां विघ्ननाशाय ..	९३	१७
चतुर्थ्यां शकभासस्य ..	१४४	१
चतुर्थ्यामेकभक्तस्य ..	२७३	२०
चतुर्थ्यामेकभक्तागौ ..	९७	७१
चतुर्दशमहर्वाणि ..	४८४	१४
चतुर्दश्यष्टमौ चैव ..	५४७	१०
चतुर्दश्यान् यच्छास्त्र ..	३२९	१

पृ:	प
चतुर्दश्यां कृताहारः	५५ १२
चतुर्दश्यां निराहारः	४६७ ९
चतुर्भिरपि चैवैतैः	१७ १०
चतुरो वार्षिकान् मामान्	३९८ २
चतुराः कलशान् यस्तु	५७५ १९
चन्द्रमा यत्र नक्षत्रे	५५७ १९
चम्पकस्य तथा शाखां	१६९ १४
चरैर्महोदरीजया	६१३ १४
चान्द्रायणस्य यः कुर्यात्	४०२ ११
चित्राक्ष्यचतुर्दश्यां	४०९ १६
चैत्रन् नित्यं माम्	८३ १८
चैत्रशुक्लचयोदस्यां	१३७ ११
चैत्रमितादेरुदयात्	८१ १०
चैत्रादि चतुरोमामान्	८५ ७
चैत्रादौ कारयन्पूजां	९१ १८
चैत्रायम्यान् सायौत	१२७ ८
चैत्रे नवम्यां शुक्लायां	१०७ ०१
चैत्रे तु कृष्णपक्षम्यां	५३० १०
चैत्रे विचित्रवस्त्राणि	८३ ३
चैत्रे मामि अगद्वन्म	८१ ७
चैत्रे मामि तु मप्राप्त	८६ ८
चैत्रे मामि मिते पक्षे	१३५, ०, १३७, ७
चैत्रे मामि चतुर्दश्यां	१३८ ५
चैत्र मामि तथा दृषी	२३७ ०

छ

छत्र ध्वज वितानं वा	५७० ०
छत्र ये च प्रयच्छन्ति	५६७ १३
छत्रापानहयोदीनात्	१७९ १८
छागन सर्व्वलोदेन	३१७ ४
छिन्नमिति विरुधं यस्तु	५४६ ५

ज

जम्भजम्भसहस्रेषु	१७० १६
जपकाले न भाषेत	४९, ८, ६४, ७

पृ:	प
जलधेनुप्रदानेन	२४८ ५
जलधेनुं प्रवक्ष्यामि	२११ ७
जलधेनुं सर्व्वस्यां तां	२८९ ११
जातिस्मरत्वं प्रजासु	४०४ ८
ज्येष्ठाशुक्लान् यो माम्	१८० १९
ज्येष्ठाशुक्लामिते पक्षे	१८९ १०
ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यां	१८४ १५
ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यान्	१८५ ९
ज्येष्ठस्य शुक्लदशमी	१८७ १९
ज्येष्ठे तु कौशिकौ पुण्या	१८४ ५
ज्येष्ठे तु शङ्करौ पूज्या	१८३ १४
ज्येष्ठे पञ्चमपाः सायं	१८६ ९
ज्येष्ठे पशुपतिं पूज्य	५५१ ३
ज्येष्ठे मामि विशेषेण	१८४ ८
ज्येष्ठे मामि नृपत्रेष्ठ	१८७ ४
ज्येष्ठे मामि चतुर्दश्यां	१८४ १५
ज्येष्ठे मामि तथाष्टम्यां	२३७ १०
ज्येष्ठे मामि द्विज्येष्ठ	१८४ १०
ज्येष्ठे मामि तितिसुतदिने	१८८ ८
ज्येष्ठे मामि मिते पक्षे	१८५, १५, १८८, १
	१८९, १९, १९०, ६, १९३ १९
ज्येष्ठे माम्यवमेवञ्च	१९० ११
ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यान्	१८५ ९
ज्येष्ठशुक्लदशम्यान्	१८८ ५
ज्ञानं तत्त्वार्थसम्बोधः	१६ १०
ज्वालामुखीन् वै नास्त्राः	८६ १३

त

ततः प्रभृति सर्व्वेषां	२६४ १३
ततः प्रभृति संक्रान्त्यां	३०९ ८
तत्रापि मन्वन्ती पूजा	३१८ १४
तत्राष्टम्यां भद्रकालौ	३५० ०
तथा भाद्रपदे मामि	२७० ६
तथैव साधदादश्यां	५१० ८
तद्भावे तु तल्लभ्यत	७४ १

	पृ:	प
तदा मासि महापुण्या ..	४८०	१३
तदा तत्प्रतिमा काव्या ..	२०४	१६
तदेकादशमाहसं ..	५३१	१३
तद्वच्च फाल्गुने मासि ..	५२८	१८
तद्वदाद्ययुजे मासि ..	३७३	८
तपनस्य सुता गङ्गा ..	२२०	१५
तथोत्तपः कृतयुगे ..	११	१३
तस्माद्दर्शनं महायार्थं ..	२५	२
तस्मात् कपिला देया ..	४३०	४
तस्मादायतने भानोः ..	४१५	१२
तस्मिन्नश्नि कर्तव्य ..	४२३	३
तस्मिन् द्यूते जयो यस्य ..	४१२	३
तस्मिन् देशे यथाचारः ..	४३	४
ताम्बूलैश्च यो दद्यात् ..	५२०	१८
तां तत्र पूजयेद्भक्तां ..	१५८	२१
तालकश्च शिलावच्च ..	७२	७
तिलप्रदानान्माघे तु ..	४८७	६
तिलांस्तुरङ्गं दृषभ ..	३००	१४
तिलान् पलाशमभिध ..	४८१	३
तिलोद्वर्ती तिलज्वायो ..	५४०	१०
तीर्थकूप तडागादि ..	५६१	१२
तुरङ्ग मातङ्ग महारण्य ..	३६८	१२
तुलामकरमेघ ..	१४८	१०
तुलाम्बु दीपदानेन १४३, ७१ ४०३, १२		
तुलां प्रत्यागते सूर्य ..	४३	८
तृणौमासीत तु अपन ..	४८	१८
तृतीययान्तु वैशाख १४१ ८१ १५६, ५		
तेषाम् तुष्यते देवो ..	३५१	६
तेरप कल्पयद्यस्तु ..	५७३	४
त्रयशेषकथोदानात् ..	५६६	१४
त्रयोदशोत्सु मन्वास्तु ..	१३७	२
त्रिचतुः पञ्चम्राष्ट- ..	६७३	१८
त्रिविधो जपयज्ञः स्यात् ..	६८	१७
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा ..	५३१	४
त्रिविद्यवृद्धा य प्रयुः ..	४०	१४

द

	पृ:	प
दत्ता निष्कमहसाधि ..	१४८	१६
दत्ता वामांसि सूर्याय ..	५६८	१६
दत्ता तु खलं दृषभ ..	५७३	६
दत्ता सुवर्णनाभक्तु ..	४७३	१३
ददाति कार्तिक यस्तु ..	४०३	५
दन्तकाष्ठममावस्यां ..	५४६	१२
दन्तकाष्ठप्रदानेन ..	५६३	१७
दद्यात् समानसूया च ..	१४	१५
दर्पणस्य प्रदानेन ..	५७६	२१
दम्भां कृष्णाजिन मन्त्रा ..	६६	१८
दशम्यामादितः कृत्वा ..	२८६	१२
दशम्येकादशो विहा ..	६३५	४
दशदिशश्चाम्नाः ..	८०	४
दान प्रतिपद्यो दामः ..	४७	७
दानमाचमन क्षोम ..	४८	११
दिने दिने जपनाम ..	४०४	६
दिवादित्यः सत्त्वानि गोपायान् ५४५		५
दीनानाश्रयणान् ..	४८१	१
दीप प्रयच्छति मर ..	४०४	१५
दीपयात्रा तु कर्त्तव्या ..	४०३	१५
दुर्गारता जपमन्त्र ..	३६०	१०
दुराचारी हि पुनः ..	६४	४
दुःस्वार्थामः परः प्रोक्तः ..	६२	२
दृश्यते सविमो यस्या ३८६, १११ ४३०, १८		
दृष्ट्या तु स्मृतिः काचित् ..	३५	२१
दृष्टो भस्मयतिजम ..	३३	२०
द्वकर्मणि पूज्यां ..	४१	१०
द्वयवर्गमापभोग्यानि ..	५७५	१२
द्वानां प्रतिमा चान ..	७६	१४
द्वयार्था फाल्गुने मासि ..	५१५	१७
द्वादशान् परित्यज्य ..	२८३	६
द्वादश्यां भाद्रमासस्य ..	२८३	६
द्वादश्यां चैत्रशुक्लस्य ..	१४८	६

द्वादश्यां पारणास्राभे ..	६३८	२
द्वादश्यां पूजयेद्दिष्णुं ..	६४	१७
द्वाभ्यामेकेन वा कुर्यात् ..	२१५	१३
द्वितीयश्च तथा पद्यं ..	१६६	१५

ध

धनुर्निश्चुनकन्यासु ..	६१५	६
धनं धान्यं क्षिराण्यं वा ..	५७१	५
धर्मराजो दशम्यान्तु ..	६४	१२
धर्मशुद्धिमभीषुभिः ..	३८	१६
धर्मः श्रेयः समुद्दिष्टं ..	८	१२
धर्माय येभ्यस्त्रयन्ति ..	२५	१४
धान्यकं मार्गशीर्षे तु ..	५०१	१६
धान्यानाञ्च तथा पोषे ..	१२६	२०
धिया यदत्तरत्रेण्या ..	६३	५
धृतिः क्षमा दमोऽस्तेय ..	१७	१३
धनु गुडमयीं माषां ..	५१३	७
ध्यायन् कृते यजन् यज्ञैः ..	१२	६
ध्वजन् विष्णवे यस्तु ..	५७३	१५
ध्वाङ्गौ वैशेषः विज्ञेया ..	६१७	१५

न

नक्षत्रदर्शनाश्रित ..	५७	१५
न कुर्यात् कस्यचित् पीडां ..	४६	४
नटनर्त्तनप्रेक्षणकं ..	३११	२०
न दर्शने विना याद्वं ..	३३१	१४
नम्यासु नाभ्यङ्गमुपाचरेच्च ..	५४८	२
न पैत्रयज्ञीयो क्षीमः ..	३३०	१६
नभस्यान्ते दशम्यान्तु ..	२८६	५
नभस्ये वायु वैशाखे ..	२६६	१
नरा भाद्रपदे मासि ..	२५६	१०
नवम्यां पूजयेद्देवीं ..	६४	६
नवम्यां त्रीसमायुक्ता ..	३५६	८
नवयोजनमाहलः ..	४२	७
नागदष्टः पिता यस्य ..	२७३	६

नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या ..	६०	१७
नाद्यासूर्यप्रज्ञात् पूर्व ..	६२६	२०
नाप्रोक्षितमिन्धनं ..	६२७	११
नाश्रौयादथ तत्काले ..	६२७	१८
नाश्रुचिक्षिप्तपूतिभिः ..	६१	१८
नारायणोऽभिप्रेतस्तु ..	२७०	१८
नित्यं द्वयोरयनयोः ..	६२८	७
नित्यनैमित्तिके कुर्यात् ..	५३८	६
निवेद्य शस्यानि तथा ..	५६७	७१
निवेशनानां चेवाणां ..	५६३	४
निस्तरेदेकभक्तेन ..	१४८	१२
नौबोमध्यं तु ये दर्भाः ..	६७	१५
नेच्छेत् त्रयोदशीयाद्व ..	३१६	१५
नैर्मित्तकानां करण ..	२१	१६
नेरन्तर्येण यो मासं ..	२१४	६

प

पक्षत्यादिनिर्दिष्टान् ..	३२४	१
पक्षयानवमौ यावत् ..	४७७	६
पक्षम्यामेकभक्तश्च ..	४५६	१७
पक्षदश्यां चतुर्दश्यां ..	५४७	२
पक्षम्यामर्चयेद्भक्त्या ..	२७४	३
पतङ्गप्रदानेन ..	५७६	१६
परि धर्माद्यितौ दर्भाः ..	६७	६
पक्षैश्च सावदेवोक्त ..	६२	८
परिधानाद्विः कला ..	४७	२०
परं वा बन्धुवर्गं वा ..	१५	८
पर्वसु च नाधौयित ..	५४५	१६
पशून् सृष्टान् चतुर्थ्यान्तु ..	३२३	१४
पशूनां रक्षणं दानं ..	१२	१४
पक्षानां द्वे मन्त्रे तु ..	१७७	२१
पाक्षिपिबो विकर्मास्यान् ..	५१	१५
पाण्याङ्गुतिर्द्वादशपर्व ..	५६	१३
पादो पुराणे यत्प्रोक्तं ..	३१	२१

	पृ:	पं		पृ:	पं
पानीयमप्यत्र तिलैः ..	१५७	४	पौषमासन्तु कौन्तेय ..	४७५	६
पालाश भारयेदण्डं ..	२६	१०	पौषमासस्य वै शुक्ले ..	४७६	१७
पारम्यध्यागतो वेदः ..	२३	१०	पौषमासस्य रोहिण्यां ..	२५१	१५
पिण्डार्थं ये सूता दर्भाः ..	६७	११	पौषमासि सिते पक्षे ..	४८०	१६
पिण्डानां मासिक कार्य्यं ..	६९२	८	पौषमासेषु चाष्टम्यां ..	२३६	१३
पिण्डान्वाहार्य्यकं त्राहं ..	६९२	१४	पौषाष्टम्यान्तु दूर्वाभिः ..	२४१	६
पिता पितामहश्चैव ..	२१६	७	पौषे कनकदानेन ..	४७४	१३
पितृपक्षे चतुर्दश्यां ..	२३३	८	पौषे तु नर्मदा पुण्या ..	४७५	९
पितृयज्ञान्तु निर्वर्त्य ..	६९२	३	पौषे मासि यदा देवो ..	४८०	८
पित्र्यमन्त्रार्थहरणे ..	५०	८	पौषे मासि तु भद्राग्रे ..	४७७	४
पित्रादानाय मूले स्युः ..	४७६	२	पौषे मास्यथ शुक्लायां ..	४८२	१०
पुण्यामहाकार्तिकी स्यात् ..	४३०	५	पौषे मास्यष्टमौ पुण्या ..	५४३	१३
पुनर्वसुर्बभूवेता ..	१२७	२	पौषे मृगशिरापता ..	१३०	१५
पुनर्वसौ वषे लग्नं ..	१२६	११	पौष्यान्तु ममतीतायां ..	४८५	११
पुराणन्यायमोमांसा ..	२७	१३	प्रजानां रक्षणं दानं ..	१२	१२
पुष्यमासे यदा देवि ..	४८०	२	प्रतिपदनलाभाय ..	२२५	१६
पुष्यमासस्य या पुण्या ..	४८२	२०	प्रतिभां वासुदेवस्य ..	८७	१५
पुष्ये वा जन्मनक्षत्रे ..	१४५	१०	प्रत्यक्षमनुमानस्य ..	३८	६
पुष्ये पुष्याभिषेकान्तु ..	४८५	१२	प्रत्यया भस्मकार्य्येषु ..	१६	१४
पुष्टिं त्रिदां स्मृति मेधां ..	३२५	१४	प्रत्यक्ष भोजयद्दिप्रान ..	३१२	१४
पुस्तकं भानवं दद्यात् ..	५६६	१२	प्रदर्शितान्यन च खञ्जरीटं ..	३६६	८०
पुस्तकांस्तु तथैवान्यान् ..	५७४	१०	प्रदोषमभयं लक्ष्मीं ..	३६७	४
पूजयित्वा अवर्णनं ..	३६२	१५	प्रधानस्याक्रियायान्तु ..	५१	१
पूर्वभाद्रपदा योगं ..	३००	४	प्रपः कार्या परा यस्तु ..	१७६	१०
पूर्वमासयुजे मासि ..	३८२	३	प्रविष्टे भरणं भोजनं ..	३६२	४
पूर्वं व्रतं गृहित्वा यः ..	६३३	१०	प्रत्यक्षमन्यथा कुर्यात् ..	५०	१८
पौषे षष्ठ्याय सृज्जनं ..	२८८	२१	प्रमादतस्तु तत्रष्ट ..	६८	१३
पौषमासौषु चैतासु ..	३६६	६	प्रशस्ताश्चरणं नित्यं ..	१५	१६
पौषमासौममावस्था ..	५४५	१५	प्रशया भूमिभा दया ..	६१	५
पौषमास्यां मघायोगं ..	५१२	१०	प्रजापत्या द्वितीया स्यात् ..	४७६	४
पौषमास्यान्तु तस्मात् ..	४७१	७	प्रतःस्त्रायी भवन्नित्यं ..	४८६	१७
पौषमास्यान्तयाषाढं ..	२१३	१०	प्रतःस्त्रायी च मतत ..	४८६	१७
पौषमास्यामाषाढस्य ..	२१३	१०	प्राप्ते मार्गशिर मासि ..	४५५	१५
पौषमास्यपवामन्तु ..	४४८	८	प्राप्ते तु फाल्गुने मासि ..	५१७	१०
पौषहस्ताष्टकायान्तु ..	४७८	१८	प्रायः नष्टान्नमस्मादि ..	३९६	८०

	शुः	पं
प्रामादनगरादीनि ..	४७४	१७
प्रौणयेद्वशिरमं ..	४७५	११
प्रेक्षणीयप्रदानेन ..	५६८	२०
प्रौष्ठपद्यन्तु यो मासं ..	२५४	१८
प्रौष्ठपद्यामद्याष्ट्यां ..	३९५	१५

फ

फल विनायनखान ..	२१	१७
फाल्गुनस्य तु मासस्य ..	२३६	२१
	५२३	५
फाल्गुने पुष्यमञ्जिता ..	५३०	३
फाल्गुने व्रीहयो गावः ..	५१५	३
फाल्गुन मासि राजन्द्र ..	५१६	१४
फाल्गुने मासि शुक्लायां ..	५२६	२१
फाल्गुने मर्त्यगन्धानां ..	५२९	२०
फाल्गुन्यामर्थमा जातः ..	५३०	७
फाल्गुन्यां पूजयेद्देवीं ..	५३१	७

व

वज्रोद्वेषटु कण्टकि ..	७७०	६
वाङ्मो चाध्यात्मिके चैव ..	१५	१०
विजयद्वादशीं प्राप्य ..	२८७	१२
वीर भाद्रपदे मासि ..	२५५	११
विश्वे समुत्थिताः श्विन्यां ..	७९३	४
वोअपूर नारिकेल ..	२९६	९
वृषसंक्रमणे दान ..	१७५	८
वृषराशिस्थिते सूर्य्ये ..	१९२	२
वृषान्ते मिथुनस्यादौ ..	१९३	१३
व्रतमध्ये च रोगार्त्ता ..	५०	२१
व्रतस्यः प्राणरक्षार्थ ..	५०	१९
व्रतापवामनियमे ..	१६	१३
व्रत निशामुखे ग्राह्यं ..	५६	३
व्रश्चान् भाद्रपदे मासि ..	२८३	१३
व्रक्षभृतममावस्यां ..	४६०	३
व्राह्मणक्षत्रियविशं ..	१३	२

	शुः	पं
व्राह्मणस्याभिलषितं ..	५३	१
व्रीहयस्य यवाद्यैव ..	६९	११
व्रीहयः शालयो मुद्गाः ..	७०	३
व्रीहयः मयवा माषाः ..	६९	३

भ

भगदेवन्तु यो मास ..	५१५	१३
भगलिङ्गक्रियाभिष्य ..	२६९	१०
भविष्यचरितप्राय ..	४८६	१७
भविष्यं शान्मसंज्ञं ..	५६९	१७
भूमिं कृत्वा तु यो दद्यात् ..	५६८	११
भृगवस्ते गुरौ सिद्धे ..	५३९	१७
भर्त्यादीनि च वाद्यानि ..	५७०	१३

म

मधुप्लुतेन यः ब्राह्मं ..	३१६	१६
मधुमासं तु संप्राप्ते ..	१३७	२०
मधुमासं न खड्गं न ..	३१६	९
मनुयमां वमिष्ठस्य ..	२९	८
मन्दा मन्दाकिनो ध्वाङ्गो ..	६१३	७
मन्दा प्रवृष विज्ञेया ..	६१३	९
मन्दं चार्कं गुरौ वापि ..	१३९	२०
मन्वादिस्मृतयो यास्तु ..	२९	१३
मल्लिखलस्तु मासौ वै ..	५३८	१६
मसूर निम्बपत्राभ्यां ..	१४५	१८
महापाशुपतान् विप्रान् ..	४८०	२१
मर्चो ददाति योः कार्य ..	५७०	१७
माघान्तु नियत मास ..	४९१	२
माघमासे तमिले तु ..	४९५	१८
माघमासे समुद्युक्तः ..	४९०	१४
माघमासे तथाष्ट्यां ..	४९६	१७
माघस्य शुक्लपक्षे तु ..	५०५	२०
माघशुक्लद्वितीयायां ..	४९८	१३
माघाश्वकारद्वादश्यां ..	४९५	१५
माघौ मर्घाद्युक्ता चेतु ..	५१३	१२

	पृ:	पं		पृ:	पं
माघे मासि तृतीयायां ..	४८८	२०	मार्गशीर्षस्य मासस्य ..	४४२	५
माघे मासि तु शुक्लायां ..	५०४	६	मार्गे तु मासि गोमूत्र ..	११६	६
माघे मासि चतुर्थ्यान्तु ..	५०४	२	मार्ज्जारं मृषिकस्यर्धं ..	५०	१४
माघे मासेऽथ चैत्रे वा ११८, ६। ४८८, १६			मार्गे रसोत्तमं दद्यात् ..	४४२	१४
माघे मासे च कुर्वाणः ..	४८१	५	माषकाणि चतुःषष्टिः ..	७७	५
माघे कृष्णचतुर्दश्यां ..	४८६	१४	माषा मुद्गा मस्तराश्च ..	६८	१३
माघे कृष्णद्वादश्याञ्च ..	४८६	२	मासि चाक्षयुर्जःश्रम्यां ..	२३६	१
माघे मासि तु संप्राप्ते ..	४८२	४	मासि चाक्षयुर्जं वीर ..	३४८	३
माघे मासि तिलाः शस्त्राः ..	४८७	८	मासि चैत्रे तु संप्राप्ते ..	८५	२१
माघे मासि तिलान् यस्तु ..	४८७	३	मासि श्रेष्ठे मद्यवाहोः ..	१८५	१८
माघे रथश्चाक्षयुतं ..	४८१	८	मासि भाद्रपदे शुक्ला ..	२८६	२१
माघे मास्यग्निं प्रत्यह ..	४८७	२०	मासि भाद्रपदे वीर ..	२७८	६
माघे मास्युषसि स्नान ..	४८०	१८	मासि भाद्रपदे या तु ..	२७३	१३
माघे मास्यथ चैत्रे वा ..	११८	७	मासि भाद्रपदे दद्यात् ..	२५८	८
माघे भाद्रपदे वापि ..	२७०	८	मासि भाद्रपदे दद्यात् ..	२५४	१०
माघे मास्यमिते पक्ष ..	११८	१	मासि भाद्रपदेऽश्रम्यां ..	२३५	१८
माघे मासि समुदाहृतः ..	१८७	२	मासि मार्गशिर प्राप्ते ..	४४२	१३
माघे च कुम्भकुसुमेः ..	१४६	१४	मासि मार्गशिर विप्र ..	४५०	११
माघे मङ्गश्च विप्र ..	४५०	१७	मासि मास्यर्चनेऽथ ..	३८७	१६
माघे मिते पक्षदशौ कदाचित् ५२२	१३		मासे चाक्षयुर्जं प्रोक्ता ..	४५१	११
माघे श्रवणमयुक्ता ..	५१८	२०	मासे तु कार्तिकश्रम्यां ..	४५१	१३
माघ्यां कृत्वा तिलैः त्राड ..	५१०	२०	मासे नभसि संप्राप्ते ..	२२८	१
माघ्यां समतीतायां ..	५१८	१०	मासे नभस्यमानस्य ..	६७	४
माघ्यान्तु पूजा कर्तव्या ..	५१३	५	मिश्रनाभिगते सूर्य्ये ..	२०६	१२
माघ्यान्तु परिचर्यायं ..	५७६	६	मुकुक्षौ पद्ममुद्रा च ..	१२२	१८
माघ्याभारन्तथा दत्त्वा ..	५७६	१०	मुक्त शशनि भुञ्जीत ..	५२७	१
मातृणां पूजनादिभ्यः ..	२०५	८	मुरा मांसा-वचा-कुष्ठ ..	७०	१०
माधवस्य मिते पक्षे ..	१४८	१	मुल्लं पशुघातेन ..	१८२	१६
मानक्रियायामुक्तायां ७६ ६। १५०, ८			मुल्लं तण्डुलवारिणा ..	१८८	४
मानार्द्धं भास्कर पुण्य ..	२१६	७	मृगशीर्षे च कृत्वा ..	२३३	२
मार्गशीर्षे यो मास ..	४४४	१४	मृताश्च पाप्यं कृत्वा ..	३०८	१२
मार्गशीर्षे शुभे मासि ४४४, ७। ४४४, ७			मृत्तिकायाः प्रदानेन ..	५६३	२०
मार्गशीर्षे तु वै मास ..	४७६	८	मेष जिगमिषी सूर्य्ये १४४, ७। ४८७, ६		
मार्गशीर्षे त्रयोदश्यां ..	४६७	७	मोदकानुदकुम्भाय ..	१६५	१३
मार्गस्य शुक्लपक्षे तु ..	४६०	८			

य

	पृ:	पं	यः	प
यः कारयेन्मन्दिरं केशवस्य	५७४	९	यवैखतुर्गुणं तस्मात्	६९
यः कुर्यात् पर्वकालेषु	४८९	६	यव्यद्वयं श्रावणादि	२२०
यः कुम्भं देवकर्माय	५७५	१५	यस्योभयमुखी दद्यात्	५६६
यत्किञ्चिद्वैयते दानं	१५४, २। १५६, १५		यस्येन्मनं ददन्मित्रे	२१८
यज्ञोपवीतदानेन	५६४	८	यस्तु दारमय कुर्यात्	५६९
यत्किञ्चिन्मधुना मित्रं	३१५	१८	यस्त्वात्रम समाश्रित्य	९
यत्कृते दशभिर्वर्षैः	१२	२	यष्टि कोटिसङ्ख्याणि	५६१
यत्पुनर्वैदिकानाञ्च	१७	६	यष्टिं दृष्ट्वा यो दद्यात्	५६२
यत्तु साम्ब पुरस्कृत्य	३२	३	यष्टिञ्च ये प्रयच्छन्ति	५६१
यत्र दिङ्मनियमो नास्ति	४६	१८	यस्य नोत्क्रामति मतिः	२५
यत्रोपदिश्यते धर्मः	४७	४	यस्य राशिं समासाद्य	६२९
यत्र यत्र प्रदातव्यं	३२९	१४	या चैषा कुरुशार्दूल	१५५
यत्राभिलष्य गायत्रीं	३०१	८	या तु मार्गेश्वरं मासि	४५६
यत्राभिलष्य शकुनान्	४४०	२	यान शय्यासनं च	५६७
यत्राञ्च नारदो धर्मान्	३९५	१९	यादृश्यवस्था शकुनेरमुष्य	३७०
यथा माघे तथाषाढे	४९०	१६	यावद्विशकलाभुक्ता	६१५
यथा हि मृगयं भाण्डं	३९	१७	यावच्च कन्यातुल्योः	३२९
यथैवात्मा परस्त्वहन	१७	२०	यां तिथिं समनुप्राप्य	५४
यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ	७३	३		१५६
यथात्यग्नेन सन्तोषः	१६	३	युगाद्येषु युगान्तेषु	२६४
यदागस्त्योदये प्राप्ते	२९८	१२	युग्माग्रिकतभूतानि	६३५
यदा तु कर्कटं याति	२१८	७	युवानस्तु गृहे यस्य	३२८
यदा तु प्रतिपद्याञ्च	५४	४	य च शय्यां प्रयच्छन्ति	५६७
यदा तु शुक्लद्वादश्यां	२८७	४	य यजन्ति वराराजं	१४९, १४। ४४३, ५४
यदाञ्च धर्मान्खिलान्	२१७	१६	यय भाद्रपदं मासि	२७५
यदि वाग्यमलोपः स्यात्	५१	७	यो गां पयस्विनौ विष्णोः	५७३
यदोच्छति स्वभर्तारि	२८०	३	यो गुणेन प्रवर्त्तत	१०
यदुधनौचस्तरितैः	६३	१	यो मार्गशेषं भित्तसप्तमं क्रि	४५९
यदादितम किञ्चित्	५६६	१३	यो ददाति द्विजभ्यस्तु	१५३
यदादितम वस्तु	४८७	१३	यो नरः कार्त्तिक मास	३९९
यमाय्याः क्रियमाञ्च हि	७	१९	यो नक्षिपि जुहोत्यग्नौ	६०
यमो दमस्तपःशौचं	१३	४	योऽस्या ददाति करकान्	१५५
यवगोधमधान्यानि	७०	६	योऽपि चान्युज मास	३०७
			यः कुर्यात् कार्त्तिके मासि	४०३
				४०७, १३। ४०८, १८

र

	पृ:	पं		पृ:	पं
रत्नाभाद्यायभावे तु ..	४८९	११	वसन्ते शुक्लपक्षस्य ..	१२३	२०
रत्नावलीच यो दद्यात् ..	५७९	९	वर्षत्वमायमलक्ष्य ..	१०	१
रथन्तरस्य कल्पस्य ..	५१४	१२	वर्षत्वमेकमाश्रित्य ..	८	१६
रविसक्रमणे पुण्ये ..	६१७	१२	वस्त्रदानेन लोकेऽस्मिन् ..	५६८	१७
रवौ रौद्राद्यपादस्य ..	१८३	१५	वशिः स्वानं नरः कृत्वा ..	४८८	१२
रसधेनुं प्रवक्ष्यामि ..	४०५	१८	वापौकूपतडागादि ..	१०	१८
रागद्वेषादि दग्धानां ..	३८	१२	वामनेचक्षुः यद्विष्णाः ..	४७१	५
राजन् मार्गेश्वरे मामि ..	४४५	१६	वारिधानौ तथा दत्त्वा ..	५७६	९
राजलिङ्गप्रदानेन ..	५६८	२	वारिणा तुष्यते देवौ ..	१५५	१२
राजप्राञ्चयुजे मामि ..	३०२	१०	वाले क्रौडनक दत्त्वा ..	५६४	१४
राजोपकरणं दत्त्वा ..	५६१	५	वाले वा यदि वा छडे ..	५७८	१२
रामायणस्य दत्त्वा तु ..	५६८	१४	विगर्हातिप्रमाक्षेप ..	१७	६
राजद्वर्शनसंक्रान्ति ६१६, १८ । ६२५. १०			वितानकप्रदानेन ..	५६४	७
राजद्वर्शनदत्तं हि ..	६२५	७	विद्वद्भिः संवितः मद्भिः ..	७	१७
रुद्रो ब्रह्मा तथा ईशः ..	३०५	५	विधियदृष्टुं यत्कर्म ..	५०	१
रोहिणी च यदा कृष्णा ..	२५८	७	विधियेन भावदृष्ट ..	५०	५
			विनयं विविध प्राञ्जः ..	१७	८
			विना दम्भेण यत्कर्म ..	४७	१६
			विना दम्भेस्तु यत्स्नान ..	६४	१७
			विभूषणप्रदानेन ..	५६८	४
			विशाखास्तु यदा भानुः ..	४७०	१६
			विषयस्त्वस्यापदा हि ..	३२७	४
			विषयेषु च यज्जपेत् ..	६१४	११
			विष्णाः शक्तप्रदानेन ..	५७४	१८
			विष्णोरायनं दत्त्वा ..	५७४	६
			व्रथेण शिञ्जक विप्र ..	७७	१७
			व्रथभं यः प्रयच्छेत् ..	५७९	७
			वेदाः प्रमाण स्मृतयः प्रमाण ..	४०	७
			वेदोऽपि लो भध्मसूक्तं ..	७५	७
			वेदमकदम्बक यस्तु ..	५७०	१७
			वेशाख यः लिपेन्नामं ..	१४८	१५
			वेशाखमामस्य च या हतोया ..	५४२	५
			वेशाखशुक्लपक्षे तु ..	१५४. ५ । १५६, १७	
			वेशाखशुक्लादस्यां ..	१६१. ०	८
			वेशाखस्य हतोयायां ..	१५७	१०

ल

लवण मार्गशीर्षे तु ..	४४४	२०
लवणाज्यगुडापत ..	६११	११
लाङ्गूल भौक्तिकैर्युक्त ..	१६८	७
लिखित्वा तथ यो दद्यात् ..	१६७	१२
	३०१	१०
लेखयित्वा तु यो दद्यात् ..	४७७	५
लेख्यदोऽक्षरमां लोक ..	५६७	१७
लोकपालांस्तु रक्षार्थं ..	३०१	२
लोहक निम्बपत्राणि ..	३३७	५
लोहार्कूटयोर्दामान ..	५६५	८

व

वर्जयित्वा मधो यस्तु ..	८५	१४
वर्जयिष्वेवमामस्तु ..	८७	१७
वसन्तमासमाप्त्यु ..	११७	११

	पृ:	पं
वैशाखी पौर्णमासी च ..	१६८	९
वैशाखे तु महापुण्या ..	१५३	२
वैशाखे पुष्य स्वर्ण १४९, २१। १५१, १४		
वैशाखे मामि कर्त्तव्या ..	१४६	६
वैशाखे मामि राजेन्द्र ..	१४७	३
वैशाखे शुक्लपक्षे तु ..	५४१	१०
वैशाखे शुक्लमस्र्यां ..	१५९	१८
वैशाखे यवगोधूमान् ..	४४२	१८
वैशाखे शिवनामानं ..	४५१	१
वैशाखे सटनामानं ..	१५१	७
वैशाखेऽप्येवमेवन्तु ..	१६१	१३
वैशाख्यां पौर्णमास्याश्च ..	१४७	२१
वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ..	१६३	१२

१६४, ७। १६५, २०। १७८, १८

श

शक्रास्मवे महापुण्ये	१४३	६
शक्ने तोयं विनिःक्षिप्य	२५८	१४
शतं स्यात् शङ्खमालाभिः	६५	५
शनैश्चरद्दिने दत्त्वा ..	६१०	६
शनैश्चरयेन्मन्त्र ..	६३	३
शरीरागदनाशाय	६११	७
शरीरं पीयते येन ..	१५	१६
शकरामप्रभौ वक्ष्ये	१५७	२१
शक्त्यानं विनष्टप्रश्नांश्च ..	१६०	१
शान्तिकामस्तु जह्यात्	५४४	१८
शिल्पभाण्डानि यो दद्यात्	५६५	१६
शिवा शान्ता शुभा राजन	२७१	१०
शिशिरं सकलं कालं ..	४८९	१०
शैतकालेऽथ दद्यात् ..	४८९	२
शैतकाले महावह्निं ..	४८९	५
शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु ..	२७०	१५
	३६२	३
शुक्लपक्षे द्वितीयायां ..	३३६	१८
शुक्लपक्षे नवं धान्यं ..	३०३	६

	पृ:	पं
शुक्लपक्षे तु मस्र्यां ..	२७९	६
शुक्लायामथ पक्ष्यां ..	२७२	१०
शुक्लायां माघमस्र्यां	५०९	७
शुक्लपक्षे तु चैत्रस्य ..	१२१	८
शुक्लाष्टम्यां पुरा जाता ..	१८६	२१
शुक्लाश्चयुक् चतुर्थ्यान्तु ..	३४८	६
शुचि मितदिनकरवारे ..	१९७	१८
शुतान्नमुदकुम्भश्च ..	१६५	१६
शेते अग्नयतिः कृण्वः ..	२२५	१८
शेषादि भोगपर्यङ्कं ..	२०६	१४
शैचं दानं तपः यज्ञा	१५	७
श्यामाकास्त्वथ नौवाराः ..	६९	५
यवणद्वादशैर्योगे ..	५२०	५
यादं तेनापि कर्त्तव्यं ..	३१८	४
यादं करोति यत्नव ..	२९१	१८
यादन्तु पौर्णमास्यां वै ..	३२१	११
यावणं नियतो मामं ..	२२०	२०
यावणस्य द्वितीयायां ..	२२३	१०
यावणे मामि पक्ष्यां ..	२३४	५
यावणे शुक्लपक्षस्य ..	२३५	१०
यावणे शुक्लपक्षे तु २३८, १०। २४५	१६	
यावणे मामि राजेन्द्र ..	२४४	१३
यावणे रोक्षिणीयोगे ..	२३३	२०
यावणे वस्त्रं नम्य ..	२२१	२०
यावणे वापि यां मामे ..	२२१	७
यावणे पूजयेद्वौ ..	१४१	१८
यावणान्तं वल्गिं कार्यं ..	२५३	१८
यावण्यां पौर्णमास्यां वा ..	२५३	११
यावण्यां प्रौष्ठपद्यां वा ..	२५२	८
यावण्यां यावणे चैव ..	२५०	१५
यौमानश्चयुजं मामि ..	३०१	१६
यौखण्डं ग्रन्थिमयुक्तं ..	७८	५
यौखण्डं वषणं मुक्तां ..	७८	१५
यतिस्मृति विरोधे तु ..	३७	८
यतिस्मृती चक्षुषौ द्वे ..	२३	१८

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं	पृ:	पं	ममन्तभद्रस्तदनु प्रभद्रः	पृ:	पं
श्रुतौ दृष्टं तथाकार्यं	१८	६	ममात्रे यदि जायते यात्	६६६	१८
श्रुतान् धर्ममर्थस्व	३६	१२	संक्रान्तौ यानि दत्तानि	५०	२१
श्रुतान् स्वधर्मो विगुणः	१७	१६	संक्रान्तः पुण्यकालस्तु	६१७	६
	१३	१८		६१४	२१

ष

षड्विंशतं तु यावच्च	२६७	१४	मवत्सराभ्यन्तर	५३७	१८
षडशीति मुखे चैव	६१४	१८	मवत्सरातिरको वै	५३८	२
षडशीतिमुखेतीते	६१८	२०	ममूर्णकादशौ यत्र	६३७	२१
षड्गर्भान् दानवान् पूर्व	४१३	१६	ममात्रे यावणे मामि २२२, ६। २३४, १५		
षष्टीतिथिर्महाराज	४१४	२	ममिया या चतुर्दश्या	६२३	७
षष्टीसमेता कर्त्तव्या	६३४	४	मम्राण्य चैत्रमासस्य	१४०	६
षष्टी भाद्रपदे रश्म्या	४१७	१८	मसुद्रजानां भाषणानां	५६४	१८
षष्ट्यामौ पञ्चदशौ	५४६	१४	मसुद्रजानि पात्राणि	५७६	१५
षष्ट्यामौमसावस्यां	५४८	८	मन्त्रार्थितान् शिविपद	५१	२०
षष्ट्याम्यमावस्या	६३७	२	मन्त्रतो दिवसे चान्द्र	६११	१७
षष्ट्यान् माधवः कौर्त्ति	२७७	१८	मन्त्रभूतमथ त्राधि	५३	८
षष्ट्यां तैलमनायुष्य	५४६	१६	मन्त्रयज्ञेषु यत्पुण्य	३१४	२०
षष्ट्यां फलाशना राजन्	४१४	२	मन्त्रस्वर्नापि कर्त्तव्य	६२५	१३
षष्ट्यां स्कन्दस्य कर्त्तव्या	८४	३	मन्त्रस्वतो दृष्टद्वयो	४३	२
षाड्गुणस्य प्रयोगे तु	३६	४	मन्त्रमवस्तदानेन	४५५	१८
			मन्त्रलक्षणक्षेत्रोपि	५१	२
			मन्त्रेण अन्त्रदिवा	५४०	३
			मन्त्रेण यद्यदकृत्वा	८८	१३

स

सकृत् क्षणतिष्ठदानेन	२८	११	सकृत्कारफलेन न	१६०	१४
सञ्ज्ञाय कृशाम्बर	३६८	७	सायमाद्युक्त्या रक्षो	६३७	१८
स तु पञ्चविधः प्राक्तः	८	१३	सावित्रान् शान्तिहोमांश्च	५४४	१५
सत्य भूतचित्तं प्राक्त	१०	६	सिद्धं प्रमेजसवधोत्त	२७१	४
सन्धोपास्तिः सदा काव्या	३०	८	सौदृष्टापि चि भ्रमो	२५	६
सपिण्डौकरणादूर्ध्व	५३७	१०	सोनीवालो यदा वक्ष	१४३	१०
सप्तमो कृतमाच्य	१२४	५	सुदुर्लभा च मा पुण्या	८८८	७
सप्तम्यां स्पृशतस्मैल	५४७	२०	सुप्त तु मन्त्रेणा कृश	१०५	१०
सप्तम्यां पत्रिकापृष्ठा	३६७	५	सुप्त जनादेन क्षयो	५३३	४
सप्तम्यां शृङ्गपत्ते तु	५२४	१०	सुवर्णनाभ कृत्वा तु	१६७	१५
सप्तम्यां मोपवामस्तु	४१७	१	सुर्वा पयस्वि विदशाः	३४	१४
सप्तैव लोकानाप्नोति	२६६	१६	सूतक सूतकं वापि	३१८	२१

शुद्धिपत्रम् ।

पृ:	पं	अशुद्धं	शुद्धम्
२३	१	दित्तः	दित्तेव
२५	१०	सारिण	सारिणम्
३०	४	हारोता	हारोता
५६	२१	अञ्जनादिः	अञ्जनादेः
७६	१०	श्रवलिङ्गं	श्रिवलिङ्गम्
१०८	६	अत	अेत
११४	१६	दथै	देथै
१२०	२१	इ	२
१४१	७	न्यां	रात्र्यां
१४८	८	रिक्त्वस्य	वाक्त्वस्य
१६३	११	वशाखे	वैशाखे
२०२	५	नुरेः	नरैः
२०६	१	स्मति	स्मृति
२०६	१	नाथ	नाथो
२१८	६	प्रावटम्	प्रावटसु
२२०	३	रुद्र	रुद्र
२२०	१६	त्रिपर्वणा	त्रिपर्वणा
२३०	४	नभस्य	नभस्ये
२३६	२	प्रह्णाप्रह्णोतया	प्रह्णाप्रह्णोतया
२३६	२२	वर्तिनः	वर्तिनः
२४७	४	मृज्जोव्व	मृज्जोव्व
२६२	१७	प्रदक्षिण	प्रदक्षिणां
२८८	४	सम्भतः	सम्भतः
२८८	१८	भूमि	भूमिं

पृ:	पं	अशब्दं	शब्दम्
२६० ... १६ ...	ज्ञानं	...	ज्ञानं
२६५ ... १६ ...	कुर्वन्	...	कुर्वन्
२६५ ... २२ ...	दिङ्मुखः	...	दिङ्मुखः
२६८ ... ३० ...	वल्कलः	...	वल्कलैः
३०५ ... ८ ...	सर्व्व	...	सर्व्व
३१८ ... ६ ...	उद्धे	...	उद्धे
३२१ ... १३ ...	चापरे	..	चापरा
३२५ ... ८ ...	कामोः	...	कामो
३६२ ... १६ ...	शिल्पशास्त्र	...	शिल्पशास्त्रे
३६६ ... ७ ...	नराज	...	नीराज
३६८ ... ३ ...	मकटस्थे	...	प्रकटस्थे
३७६ ... १४ ...	युद्ध	...	युद्धं
३८७ ... २१ ...	दयाम्भवे	...	हृदयाम्भवे
४२३ ... ७ ...	वह्नि	...	बहि
४२४ ... १५ ...	ज्ञातव्य	...	ज्ञातव्यं
४२६ ... ११ ...	रुद्र	...	रुद्रै
४४६ ... ६ ...	ज्ञानो	...	ज्ञानः
४६२ ... ४ ...	भूत	...	भूतः
४६३ ... १६ ...	तिलः	...	तिलैः
५०३ ... १६ ...	विशेषतः	...	विशेषतः
५१५ ... पञ्चचिह्नम्	११५	...	५१५
५२२ ... ६ ...	तथति	...	तथेति
५५६ ... ७ ...	यथोदिष्टाः	...	यथोदिष्टाः
५६४ ... १ ...	मात्रेपि	...	मात्रेऽपि
६०६ ... ६ ...	पात्रेण	...	पात्रेण
६१५ ... १ ...	पुराणे	...	पुराणे

LIST OF WORKS ON SMṚTI

PUBLISHED IN

THE BIBLIOTHECA INDICA.

Work No. 162.

[Discontinued.]

1. BALAMBHATṬĪ, a Commentary on the Mitākṣarā, by Bālabhadda. Ed. Govinda Dasa. 1904-1907. Vol. I, 2 fascicles; Vol. II, 1 fascicle; (a) Re. 0-12-0 each. Rs. 2-4-0
All fascicles available.

Work No. 72.

[Completed.]

2. CATURVARGA-CINTAMANI, by Hemadri. Ed. Bharata-candra Śiromaṇi. Yogeśvara Bhaṭṭācārya Smṛti-ratna, Kāmākhya-nātha Tarka-ratna and Pramātha-nātha Tarka-bhūṣaṇa. 1871-1911. 4 vols. Vol. I (Dāna-khaṇḍa), 11 fascicles; Vol. II (Vrata-khaṇḍa), Part I: 13 fascicles, and Part II: 12 fascicles; Vol. III (Parīśesa-khaṇḍa), Part I: 18 fascicles, and Part II: 10 fascicles; Vol. IV (Prayaścitta-khaṇḍa), 10 fascicles. Vol. I: fasc. 10 sold out, fascs. 1-9 (a) Re. 0-12-0 each, fasc. 11 (a) Rs. 1-8-0; Vol. II: fascs. 13 + 12 (a) Re. 0-12-0 each; Vol. III. Part I, fascs. 1-18 (a) Re. 0-12-0 each, and Part II, fascs. 1-6 and 8-10 (a) Re. 0-12-0 each, and fasc. 7 (a) Rs. 1-8-0; Vol. IV: fascs. 1-6, 8 and 9 (a) Re. 0-12-0 each, and fascs. 7 and 10 (a) Rs. 1-8-0 each. Rs. 57-12-0.

Complete sets of Vol. I and Vol. II, Part I, cannot be supplied. A very few copies of loose fascicles available.

Fascicles not all available.

Work No. 155.

[Completed.]

3. DĀNA-KRIYA-KAUMUDĪ, by Govindānanda Kavi-Kaṇ-kaṇ-ācārya. Ed. Kamala-kṛṣṇa Smṛti-bhūṣaṇa. 1902-1903. 2 fascicles. Fasc. 1 (a) Re. 0-12-0 and fasc. 2 (a) Rs. 1-8-0. Rs. 2-4-0.
All fascicles available.

Work No. 177.

[Completed.]

4. HARA-LATA, by Aniruddha-bhaṭṭa. Ed. Kamala-kṛṣṇa Smṛti-tīrthā. 1909. 1 fascicle. Rs. 2-4-0.

Available.

Work No. 147.

[Completed.]

- 5 KĀLA-SĀRA, by Gadādhara Rāja-guru [being a portion of Gadādhara-paddhati] Ed. M.M. Sadāśiva Miśra. 1900-1904 Vol. I, 7 fascicles, @ Re. 0-12-0 each. Rs. 5-4-0
All fascicles available

Work No. 136.

[Completed.]

- 6 KĀLA-VIVEKA, by Jimūta-vāhana. Ed. Madhu-sūdana Smṛti-ratna and Pramatha-nātha Tarka-bhūṣaṇa. 1897-1905 7 fascicles, @ Re. 0-12-0 each. Rs. 5-4-0
All fascicles available.

Work No. 237.

[Text completed.]

- 7 KṚTYA-R PNĀKARA by Candēśvara Thakkura. Ed. Kamaḷ Kṛṣṇa Smṛti-tīrtha. 1921-1924. 5 fascicles. Fases 1-3 @ Re. 0-12-0 each, and fases 4 and 5 @ Rs. 1-8-0 Rs. 5-4-0
All fascicles available.

N.B.—Index and Preface, completing the work, in the press

Work No. 114.

[Completed.]

- 8 MADANA PĀRIJATA by Madana-pāla. Ed. Madhu-sūdana Smṛti-ratna. 1887-1893 11 fascicles @ Re. 0-12-0 each Rs. 8-4-0.
All fascicles available.

Work No. 104.

[Completed.]

9. MANU-TIKA-SAMGRAHA being extracts from the Commentaries of Medhatithi Govindaraja, Narayana, Rāghavānanda, Nandana and a Kashmirian author. Ed. Julius Jolly. 1885-1889 3 fascicles. Fases 1 and 2 @ Re. 0-12-0 each and fase. 3 @ Rs. 1-8-0 Rs. 3-0-0.
All fascicles available.

Work No. 102.

[Completed.]

- 10 NARADĀ-SMṚTI, with extracts from the Commentaries of Asahāya and others. Ed. Julius Jolly. 1885-1886. 3 fascicles. All sold out except fase. 3, of which there is a limited number of copies for sale @ Re. 0-12-0 each.
Fascicles not all available.

Work No. 4.

[Completed.]

11. NĪTI-SĀRA, by Kamandaka, with a Commentary. Ed. Rāma-narāyaṇa Vidvā-ratna. 1849-1884. 5 fascicles. All sold out
No fascicles available.

Work No. 152.

[Vol. I completed.]

NITYĀCĀRA-PADDHATI, by Vidyākara Vājaṇṇeyin. Ed. Vinoda-vihārī Bhaṭṭācārya. 1901-1903. 1 vol. 7 fascicles @ Rs. 0-12-0 each. Rs. 5-4-0

All fascicles available.

Work No. 160.

[In Progress.]

NITYĀCĀRA-PRADĪPA, by Nṛasimha Vajapeymin. Ed. Vinoda-vihārī Bhaṭṭācārya. 1903-1907. Vol. I, 8 fascicles; Vol. II, 4 fascicles. Vol. I: fascs. 1-7 @ Rs. 0-12-0 each, and fasc. 8 @ Rs. 1-8-0. Vol. II: fascs. 1-4 @ Rs. 0-12-0 each. Rs. 9-12-0.

All fascicles available.

Work No. 94.

[Completed.]

PARASARA-SMṚTI, with Madhvacārya's Commentary. Ed. M. M. Candra-kanta Paṇḍitakara. 3 vols. 1883-1899. Vol. I, 8 fascicles; Vol. II, 6 fascicles; Vol. III, 6 fascicles. Vol. I: fascs. 1-7 @ Rs. 0-12-0 each, and fasc. 8 @ Rs. 1-8-0; Vol. II: fascs. 1-6 @ Rs. 0-12-0 each; Vol. III: fascs. 1-6 @ Rs. 0-12-0 each. Rs. 1-12-0.

A B.—Vols. I and III have no title page. Complete sets of Vol. I not available; a few loose copies of fascs. 2-8 available. *Fascicles not all available.*

Work No. 111.

[Completed.]

PARĀŚARA-SMṚTI Eng. trans. Kṛṣṇa-kamala Bhaṭṭācārya. 1887. 1 fascicle. Rs. 1-0-0.

Available.

Work No. 216.

[In Progress.]

SMṚTI-PRAKĀŚA by Vasudeva Rūṭha. Ed. M. M. Sadāśiva Miśra. 1912. Fasc. I. Rs. 0-12-0.

Available.

Work No. 157.

[Completed.]

SĪRĀDDHA-KRĪYA-KAUMUDĪ, by Govindananda Kavikaṇṭha acārya. Ed. Kamala-kṛṣṇa Smṛtibhūṣaṇa. 1903-1904. 6 fascicles. Fascs. 1-5 @ Rs. 0-12-0 each, and fasc. 6 @ Rs. 1-8-0. Rs. 5-4-0.

All fascicles available.

Work No. 165.

[Completed.]

SUDDHI-KAUMUDĪ, by Govindananda Kavikaṇṭha acārya. Ed. Kamala-kṛṣṇa Smṛtibhūṣaṇa. 1904-1905.

4 fascicles. Fascs. 1-3 @ Re. 0-12-0 each, and fasc. 4 @ Rs. 1-8-0. *All fascicles available.* Rs. 3-12-4

Work No. 218.

[In Progress.]

19. SŪRI-SARVASVA, by Govinda Kavi-bhūṣaṇa. Ed. Jagan nātha Miśra. 1912-1914. 3 fascicles. @ Re. 0-12-0 each
All fascicles available. Rs. 2-4-0

Work No. 195.

[Completed.]

- TIRTHA-CINTĀMAṆI, by Vācaspati Miśra. Ed. Kamala-krṣṇa Smṛti-tirtha. 1910-1912. 4 fascicles. Fascs. 1-3 @ Re. 0-12-0 each, and fasc. 4 @ Rs. 1-8-0. Rs. 3-12-0
All fascicles available.

Work No. 149.

[Completed.]

21. VARṢA-KRIYĀ KAUMUDĪ, by Govindānanda Kavi-kaṅkaṇ-ācārya. 1901-1902 Ed. Kamala-krṣṇa Smṛti-bhūṣaṇa. 6 fascicles. Fascs. 1-5 @ Re. 0-12-0 each and fasc. 6 @ Rs. 1-8-0. Rs. 5-4-0
All fascicles available.

Work No. 156.

[In Progress.]

22. VIDHĀNA-PĀRIJĀTA, by Ananta-bhatta. Ed. Tārā-prasanna Vidyā-ratna. 1903-1912. Vol. I, 8 fascicles. Vol. II, 5 fascicles; Vol. III, 1 fascicle. Vol. I: fascs. 1-7 @ Re. 0-12-0 each, and fasc. 8 @ Rs. 1-8-0; Vol. II: fasc. 1 @ Re. 0-12-0, fascs. 2-4 @ Rs. 1-8-0 each, and fasc. 5 @ Rs. 2-4-0; Vol. III: fasc. 1 @ Re. 0-12-0. Rs. 15-0-0
All fascicles available

Work No. 91.

[Completed.]

23. VIṢṆU-SMṚTI. Ed. Julius Jolly. 1881. 2 fascicles. Fasc. 1 sold out; a few copies of fasc. 2 available @ Rs. 1-8-0 each. *Fascicles not all available.*

Work No. 103.

[Completed.]

24. VIVĀDA-RATNĀKARA, by Candēśvara Thakkura. Ed. Dina-nātha Vidyālaṅkāra. 1885-1887. 7 fascicles. Fascs. 1-6 @ Re. 0-12-0 each, and fasc. 7 @ Rs. 1-8-0. Rs. 6-0-0
All fascicles available.

